

LETTER-OEFENINGEN.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

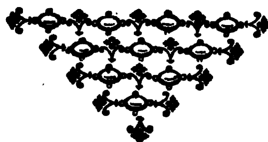
BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen, betrekkelyk.

Tweede Deels, Eerste Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXIX.

BIBLIOTHECA BODLEIANA

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

De dood van den dood in den dood van Christus, of eene Verhandeling over de Verzoening in Christus bloed. In 't Engelsch beschreeven, door JOHN OWEN. *Predikant te Coggeshal in Essex: en in 't Nederduitsch vertaalt door* HYLEKE GOCKINGA. *Te Groningen, by* Jacob Bolt 1768. *Behalven het Voorwerk enz.* 507 *bladzyden in quarto.*

ZY, die enigzins hun werk gemaekt hebben van 't lezen der vroegere twistschriften over 't werk der *Verzoeninge*, en wel byzonder over de uitgestrektheid van 't *Rantsoen* van Christus, hebben dit Geschrift van den beroemden *Owen* meermaels met lof aengehaald gevonden. Zyn Eerwaerde toch is overbekend als een yverig en een der bekwaemste Voorstanders van het gevoelen der Niet-algemene Genade; zo als het ook in onze Nederlandsche Kerke gehandhaefd word; de Voorstanders der Algemene Genade zelven betwisten, 's Mans uitmuntendheid ten dezen opzichte niet. Het staet dus genoegzaam vast, dat dit Werk, met betrekkinge tot dit Leerstuk, van die zyde, tot roem des Schryvers strekt; en voor hun, die dit geschil der Godgeleerden willen beoefenen, der lezinge waerdig geacht moet worden: waerom ook deszelfs vertaling velen niet onaengenaem zal zyn.

Dit Werk is verdeeld in vier Boeken; het eerste behelst ene algemene ontvouwing van het Werk der Verlossinge, ter verklaringe van Gods Verbonds-matig doelwit en einde in 't zelve: in 't tweede word het geschil met de voorstanders der Algemene Genade voorgesteld, enige bedenkingen

deswegens uit den weg geruimd, en enige aenmerkingen ter ophelderinge aengedrongen: het derde boek stelt de bewyzen tegen het Algemeen Rantsoen in hunne kracht voor; en het vierde of laetste boek strekt ter beantwoordinge der tegenwerpingen van party. Ons bestek laet niet toe, dat wy uitweiden in ene byzondere ontvouwinge der maniere, op welke onze Autheur dit stuk behandelt; om echter enigermate ene proeve der denkwyze van den Eerwaerden *Owen* mede te deelen, zullen wy zyn gezegde, rakende *de verscheidene daaden en trappen des geloofs*, hier nog voordragen.

Des aengaende merkt hy aen: „ dat het geloof, het welk in Godts woord gelast en bevoolen wordt, verscheidene daaden en trappen heeft, en dat het geloof in eene goede order daar door zich uitoeffent, overeenkomstig de aanbiedinge van genade, welke voorwerpen des geloofs onderscheidenlyk den mensch, naar zynen stand moeten worden voorgesteld.

„ Het *eerste* dan, dat het Euangelium aan Zondaaren belast en het geen zy ten hoogsten verplicht zyn te gelooven, is, *dat 'er in het allerminste by ons zelven geen heil, of zaligheid te vinden is: maar dat wy allen hebben gezondigt en derven de heerlykheid Godts; en dat zulks ook niet is by de werken der wet; vermits daar door geen vleesch zal behouden worden.* Dit is eene zalige Euangeli waarheid, welke zondaaren gelooven moeten, waar op ook d'Apostel, om den weg tot hunne rechtvaardigmaakinge door Christus te baanen, zoo staan blyft, en aandringt. Rom. I. 2, 3. Hoe onnoemlyk groot is nu het aantal menschen tot wien het Euangelium komt, welke het nooit zoo ver brengen, dat ze dit gelooven? En hier onder mag men wel tellen *de gantsche Joodsche Natie*; gelyk blykt uit Rom. IX. 3, 4, 10. Tot zulken heeft men geen eenen stap verder te gaan met het voorstel des Euangeliums; want de versmaadinge van dit voorwerp des geloofs, is alreeds de zonde van *Ongeloof*.

„ *Ten tweeden*, zoo eischt het Euangelium geloof omtrent die groote waarheid, *dat 'er zaligheid is in het beloofde Vrouwen Zaad, in Hem die verordineert is tot eenen Oversten Leidsman der Zaligheid voor allen die gelooven*. En dit is iets, waar toe millioenen van menschen, uit die zeer groote menigte van uitwendige geroepenen, niet komen, neen; hier deinzen ze af, zonder ooit door een recht Godlyk geloof voor waarachtig te houden, dat God zulk' eenen weg van zaligheid voor zondaaren heeft uitgedacht.

„ Ten

„ *Ten derden*, eischt het Euangelium te gelooven, *dat Jesus van Nazareth, welke door de Jooden gekruyssigt is, de langbeloofde Zaligmaaker der wereldt zy, zoo dat 'er geen ander naam onder den Hemel is, door welken men kan zalig worden.* Dit niet te gelooven was de voornaamste reden waarom de Jooden zyn afgebrooken, terwyl zy weigerden, den Heere Christus als de Zaligmaaker der menschen te erkennen; ja Hem veel eer houdende voor, en vervolgende als een vyand van Godt; al waarom zy ook geduurig van een verdoemlyk ongeloof beschuldigt wierden. Het verschil tusschen Christus en hen was niet, of Christus voor hen allen gestorven ware, of niet; maar of hy de waare Messias was, het geen Christus leerde en zy ontkenden; en dit was de reden, dat zy stierven in hun *ongeloof*.

„ Voor dat nu deze drie geloofsdaaden geoeffent zyn, zoo is te vergeefs, dat de ziele opgewekt worde, om hooger sporten te beklimmen; want zy mist den allereersten en laagsten grondslag.

„ *Ten vierden*, zoo eischt het Euangelium *een rusten op Christus als de geopenbaarde, en de (nu ook) geloofde en beleedene Zaligmaaker, als op eenen algenoegzaamen Borge, door wien de volle verzoeninge en verlossinge is te wege gebracht, en die volkomen kan zalig maaken allen, welken door Hem tot Godt gaan, en die ook alle lasten en pakken van vermoeide zielen, welke door geloof tot Hem komen, kan en wil draagen.* In dit voorstel van Christus is weer een vaste grond des geloofs, gelegen in de overvloedige genoegzaamheid van Christus offer, op zich zelve aangemerkt, voor allen, welke in de opofferinge bedoelt zyn, het zy ze dan minder, of meerder in aantal waren. Tot de oeffeninge nu van deze geloofsdaad is veel zelfkennisse, veel overtuiging, veel gevoel van zonden en van Godts gerechtigheid noodig, en 'er wordt niet minder als vrye genade toe vereischt, om ze te oeffenen. Hoe meenig duizent arme Zielen, Heer! zyn 'er niet binnen den ringmuur onzer Kerke, welke daar toe nimmer kunnen gebracht worden? Ja niemant kan zonder de hulpe des H. Geestes tot de oeffening van de drie eerstgenoemde geloofsdaaden gebracht worden, veel weiniger dan tot deze laatste; terwyl de Geest vrylyk, ten aanzien van de Persoonen, de maniere, en tyd werkt, naar dat *Hy* wil.

„ *Ten vyfden*, zeg ik, daar deze dingen nu waarlyk plaatze in de ziele hebben, en niet eer, roepen wy de zoodaanigen toe, dat ze gelooven moogen en moeten, *dat de*

daadlyke verzoening, welk 'er is in Jesus bloed, ben in 't byzonder raakt, en dat moogen dan zy, in wien de voorige geloofswerkzaamheden door genade gevonden worden, en die zoo werken, zonder eenigen schroom gelooven; want Christus is waarlyk en daadlyk gestorven voor allen, en eenen iegelyken, in wier harten de Heere deze dingen door zyn Almagtige kracht gewerkt heeft, en die, overeenkomstig die ordentelyke voorstellinge des Euangeliums gelooven, en zoo die Godlyke waarheden toegestemt en omhelst hebben. Overeenkomstig deeze order, (gelyk ook sommigen hebben opgemerkt,) zyn ook die Geloofs-Articuls der Apostelen, (te weeten dat oude Sommier van de Christelyke Godsdienst, 't welk doorgaans zo genoemt wordt,) opgestelt; immers vinden wy het Articul van de Vergeevinge der zonden, en het Eeuwige Leeven daar in allerlaatst geplaatst. Voor dat men dit doch gelooft, dient men verscheidene andere waarheden te vooren gemeldt, voor waarachtig te houden en t'omhelzen".

Dus moet de Mensch, gelyk zyn Eerwaerde dit, by ene volgende gelegenheid weder op dit onderwerp komende, voorstelt: ,, voor dat hy verpligt is te gelooven *dat Christus voor hem persoonlyk gestorven zy*.

1. ,, Met boetvaardigheid gelooven, *dat het Euangelium Godts woord is*, en, *in zich behelst eene verklaaring van den Godlyken wil*, en dat *Jesus Christus de kracht en de wysheid Gods tot zaligheid zy*.

2. ,, Zoo moet hy gelooven, dat 'er naar de Godlyke bepaaling *een onverbreekelyk verband legt tusschen een Euangelisch geloof*, waar door de zondaar uit zich zelven uitgaat, en van alle gerechtigheid, om 'er zich op te gronden afziet, en Christus omhelst, *en tusschen de zaligheid*.

3. ,, Zoo moet iemant ten vollen door de werkingen des H. Geestes overreed zyn, dat *hy zelfs den Verlosser volstrekt noodig heeft*; zoo dat zyne ziele waarlyk *vermoeit, treurig, belast en belaaden wordt*.

4. ,, Hier moet bykomen *eene welberaadene en volkomen overgifte en aanbetrouwing der Ziel aan Christus*, *zoo als die zich in de belofte des Euangeliums aanbiedt*, *als eenen algenoegzaamen Zaligmaaker*, *magtig om te verlossen*, *en volkomen zalig te maken*, *allen*, *welken door Hem tot Godt gaan*; *gereedt en gewillig*, *om door zyn dierbaar bloed*, *en genoegzaam rantsoen te zaligen alle zielen*, *welke zich ten dien einde welberaaden aan Hem overgeeven*. En om zoo werkzaam te zyn wordt niemant in het Euangelium geboden na te spooren, wat

Godt

Godt ten aanzien van de byzondere voorwerpen van Christus dood beslooten heeft; terwyl een iegelyk in het byzonder ten vollen verzekert wordt, dat Jesus dood is ten goeden van hen, *die in Hem gelooven.*

5. „ Na dit alles, en niet eerder, is *een Geloovige verpligt zyne ziel uit deze dingen, als vruchten van Jesus dood te verzekeren, dat Godt hem van eeuwigheid heeft lief gehad; en uit deze zyne liefde ook zynen Zoon gezonden heeft, om voor hem den dood te ondergaan*".

Dat de Godsdienst de Ziel van den Staat zy; beweezen door den Wel-Eerw. zeer Geleerden Heere C. F. WEGENER, *Inspector te Konings-Wusterhuisen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Den Nederlanderen aangepreezen, door* N. BARKEY. *Dr. in de H. Godgeleerdheid, tans Hoogduitsch Predikant in de Gemeente van 's Gravenhage. In 's Gravenhage, by* P. van Thol, *en t'Amsterdam, by* H. Vieroot 1767. *Behalven de Opdragt enz.* 310 *bladz. in groot octavo.*

DIt Stukje maelt ons den Godsdienst in 't algemeen, en wel byzonder den Christelyken op ene bevallige wyze; terwyl het ons doet opmerken, hoedanigen heilzamen invloed deszelfs kennis en betrachting op het welwezen van den Staet hebbe. De Heer *Wegener* stelt dit zyn onderwerp in zulk een overtuigend licht, en breid zyne denkbeelden deswegens met zodanig ene hartlykheid uit, dat hy natuurlyker wyze zyne Lezers moete innemen. —— Ter duidelyker behandelinge van dit onderwerp gaet hy, in de eerste plaetze, na, *welke de kenmerken zyn, waer door een Godsdienst, die de Ziel van den Staet zal zyn, zich van alle Secten moet onderscheiden.* Dit leid hem tot het denkbeeld, *dat zodanig een Godsdienst geen vinding van het Menschlyk verstand kan zyn, maer een Godlyken oorsprong moet hebben.* Hier op gaet hy over, om te toonen, *dat de Christelyke Godsdienst alle de kenmerken van een Godlyken oorsprong draegt*; en doet vervolgens zien, *dat deze Godsdienst alle die eigenschappen heeft, welke hy hebben moet, indien hy de ziel van een Staet zal zyn*; overeenkomstig met de kenmerken van zodanig een Godsdienst in 't eerste lid opgegeven. Dit alles verleent hem een vasten grondslag, waer op hy voorts zyne bedoelde stelling kan vestigen, en in 't breede ontvouwen, welken invloed de Christelyke Godsdienst heeft, zo, *op den Staet in 't algemeen*, als *op ieder rang van deszelfs*

Leden in 't byzonder. Eindelyk verledigt zich onze Autheur nog tot het beantwoorden van twee vragen. *Of een Spotter met den Godsdienst een eerlyk Man kan zyn? En of zulk een een opentlyk Ampt bedienen kan?* In 't beantwoorden hier van, toont hy, dat men niet verwachten kan, dat zodanig een mensch de plichten van eerlykheid in 't oog zal houden, als hy ze, naar de Burgerlyke wetten, ongestraft kan overtreeden; en dat het gevolglyk te gevaarlyk zy, voor 't welzyn van den Staat, hem een openlyk Ampt te doen bekleeden.

Tot een byzonder staal zyner schryfwyze dienen zyne volgende bedenkingen over den Godsdienst, *als leerende de menschen hunne algemeene en byzondere verplichtingen.*

„ De mensch moet, op zich zelven en in zyne verscheidene betrekkingen beschouwd, noodzaaklyk tot algemeene en byzondere plichten verbonden zyn. Hy leeft niet van zich zelven, ook niet voor zich zelven. Zyn aanweezen en zyne onderhouding hangen van een hooger Weezen af. Hy staat dus onder de heerschappye van dit hooger Weezen, en is zoo, dewyl men geen onderdaan zonder plichten tot zyne overheid denken kan, aan het zelve zekere plichten schuldig. —— Hy leeft niet alleen in de weereld, ook niet om zyn zelfs wille. —— De Schepper heeft hem door meenigerlei banden met andere menschen verbonden, en uit deeze verbintenissen ontstaan verplichtingen. —— Zoo meenig' betrekking, zoo meenig' plicht. — Als een opperheer moet hy weeten verstandig te gebieden, en als onderdaan gewillig te gehoorzaamen. Als vriend, als burger, als man, als vader, als huisheer staat hy in een verband, dat zonder de betrachting van zekere plichten niet bestaan kan. —— Hy leeft om zich en anderen gelukkig te maaken. Dit onderstelt plichten met betrekkinge tot anderen, en de eerste plichten met opzicht tot zich zelven. Tot alle deeze plichten word hy niet alleen door den Godsdienst onderweezen, maar deeze toont hem ook, hoe hy dezelve moet vervullen, wat voordeelen hy daar van te wachten heeft, en op wat wyze hy ze gemaklykst kan vervullen. Hy is dus voor den mensch een gansch noodzaaklyke leermeester. *Want wat kan een mensch weeten, indien hy geen Godsdienst heeft?* De grootste wysheid, de konst om gelukkig te zyn ontbreekt hem. —— Wat nut zal hy de weereld met zyne overige wetenschappen kunnen doen, als hy zyne plichten tot God, tot zynen naasten en tot zich zelven niet geleerd heeft. Zal hy niet een boom ge-

gelyken, die wel bloeit maar geen vruchten draagt? —— Dog wel ligt is de mensch geen' plichten aan God schuldig, hy behoeft ze dus ook wel niet eerst uit den Godsdienst te leeren. —— Geen deugniet is in myne oogen afschuwlyker dan een mensch, die voor zich zelven zyne afhanklykheid van God verbergen wil, en even daar door zyne verplichting tot God vernietigen. Een oproer, landverraad, vadermoord, misdaad tegen de majesteit, zyn boosheden, waar voor de menschheid verschrikt, en zy verdienen de strengste straffen; maar de Godverloogchening, de opstand tegen den Almachtigen, de lastering van den Allerheiligsten, en de bespotting van zyne hoogstwyze wetten, zyn grouwelen, om welker snoodheid te beschryven my uitdrukkingen ontbreeken. —— Ik kan daarom niet begrypen, hoe een Vrygeest in de verloogcheninge van een Godlyk Weezen, (waar door hy tog gansch openbaar zyn reden en zich zelven schande aandoet,) eene eer zoeken kan. Zoude het den mensch tot eer kunnen verstrekken dat hy ondankbaar is aan den liefderyksten Weldoender? Kan hy dus door de verachting van een Weezen, door wiens goedheid alles leeft, en aan wiens tafel ook de Vrygeest (deeze ondankbaare gast) verzadigd word, voorrechten boven anderen verkrygen? Elendige voorrechten! De spotters met den Godsdienst zyn uit dien hoofde ook door de grootste geleerden, en wel door mannen, die niet door hun ampt, of om ergens een tydlyk voordeel te behaalen bewoogen werden, (by voorbeeld door den grondig-geleerden en aangenaamen *Cellert*, en door den scherpzinnigen *Rabener* enz.) van groove onkunde beschuldigt, dewyl zy de sterkte van hun reden door de ongerymdste invallen hebben zoeken te bewyzen. —— *Wat is vernuftiger? Met Lau staande te houden, dat het recht is, wanneer de mensch leeft als een beest, of met den Christen te gelooven, dat de deugd gelukkig maakt?* —— Maar hoe konde *Lau* *, en hoe kunnen zyne ongelukkig dwaalende broeders vernuftiger oordeelen, daar zy geene leerlingen van den Christelyken Godsdienst waren? *Zonder hem weet ook de geleerdste niets.* — Men beschouwe maar den grooten hoop der menschen! wie onder hen is zonder beweeggronden van den Godsdienst een vriend van God, een menschenvriend, en zyn eigen waare vriend? zoude men niet uit hunne werken moeten oordeelen, dat zy leefden uit en door zich zelven?

de

* Zie *Trinius Vrydenker Lexicon*, p. 433.

de weinigsten aanbidden God, die hun geschapen heeft! — Geeven zy niet door hun gedrag omtrent anderen te kennen, dat ze maar voor zich zelven — ter bevorderinge van hun geluk leeven? Zy treeden immers dikwils de onschuld, de deugd, het recht, de waarheid en den medelydenswaardigsten elendigen met hunne voeten, indien zy daar door maar eenige trappen hooger kunnen klimmen. — De ryke vergeet den armen, en gunt het genot van zynen rykdom maar alleen zich zelven — zynen lusten en begeerlykheden. — De aanzienlyke veracht den geringen, en gelooft, dat alle menschen maar tot zynen dienst geschapen zyn. — De machtige zoekt door zyne macht, die eigenlyk maar een steunzel van de zwakken, en van de deugd, de onschuld en de gerechtigheid moest zyn, zich geducht te maaken, en ziet op de geringen als op nietswaardige slaaven neer. — De Godsdienst slaat hunne strafbaare neigingen tot nadeel van hunnen naasten gade, en spreekt hen dus aan: Hoe! gy machtige! gy aanzienlyke! gy ryke! zyt gy misschien maar tot uw eigen geluk, ter verzadiginge van uwe begeertens, ter voldoeninge van uwe eergierigheid en heerschzugt, ryk, aanzienlyk en machtig? Duizend handen arbeiden voor uwe pracht, gemak, wellust en vermaaken, gy ryke, en gy wilt niets ter welvaart van andere menschen doen? — gy wilt uw goed verkwisten, en de arme, die zyn zweet in uwen dienst met lust vergiet, moet voor U arbeiden zonder iet meer, dan zyn bedongen loon te ontfangen, zonder eenige verkwikking. — De ootmoedigheid buigt zich voor U, gy aanzienlyke! de gryze hoofden en de jongelingen ontdekken zich, als gy hoogmoedig over straat rydt, en gy wilt alle deeze eere, tot welke dikwils hy, die U eert, meer recht had, als gy zelven, zonder eenige vergelding aanneemen? — gy wilt door uw aanzien geen' geringen man, die verdiensten heeft, maar zonder geboorte en rang is, uit het stof verheffen? Ontallyke menschen, gy machtige, wachten op uwen wenk, de arm van ieder uwer onderdaanen is een steunzel van uwe macht; en gy zoud niet zyn, wat gy zyt, indien uwe onderdaanen niet bereid waren, om tot uwe bescherminge hun bloed en leeven te waagen. Zonder deeze trouwe beschutters zoud gy, in plaats van te gebieden, moeten gehoorzaamen, en gy verbeelt U, dat het even veel is, hoe gy uwe macht gebruikt? — Gy wilt hem, die zyn leeven ten uwen besten verpand heeft, niet tegen de listigheid, wraak en vervolging van zyne vyanden beschut-

fchutten? — gy wilt de onfchuld den toegang tot U weigeren? gy wilt maar machtig zyn, om gevreest te worden? — Dit fpreekt de oogmerken van den Heere der weereld tegen. — Het ftryd tegen der menfchen algemeenen welvaart, en tegen uwe eigene gelukzaligheid. — Elk redelyk fchepzel moet het doeleinde van zyn aanweezen fteeds in het oog houden; anders kan het onmogelyk gelukkig zyn, en het *menscblyk geflacbte* is als *eene groote familie* aan te zien, waar in, indien ze beftaan zal, niemand tegen den anderen, en niemand gansch ledig zyn mag. Bovendien is elke dag verloren, waar in niets ter eere Gods, niets tot best des naasten, niets tot ons eigen heil gefchied is. — Zoo fpreekt de Godsdienst tot de genen, die hunne plichten omtrent anderen vergeeten! En hoe nodig zyn zyne lesfen den mensch, die dikwils niet weet, wat hy zich zelven fchuldig is! Ziet maar op den doorbrenger! aan welke zedenleer mag hy zich houden! Vermoedelyk aan deeze: *Laat ons eeten en drinken, want morgen fterven wy!* — Maar hy zal morgen nog *leeven.* Hy zal zelfs nog veele jaaren *leeven.* Hy zal zyn vermogen *overleeven.* Hy zal in zynen ouderdom van fpaarzame aalmoesfen moeten *leeven.* — *Was bet de plicbt van deezen doorbrenger een bedelaar te worden?* Befchouwt dien wellustigen! naar welke grondwetten mag hy zich wel tot de wellust gerechtigd houden? Buiten twyffel naar deeze: *De mensch moet zyn leeven naar alle mogelykbeid genieten, want na den dood is 'er niets voor bem te boopen.* Maar hy geniet zyn leeven niet recht. Hy verzadigt zich met de begeerlykheden van het vleesch. Hy geniet dus maar de onrype vruchten van den geluksboom, die hem veelligt den dood zullen aandoen. — Hy begaat de grootfte buitenfpoorigheden. Hy ftormt op zyne gezondheid aan, door de allerfchandelykfte ondeugden. Zyn ligchaam zal eindelyk in den dienst der wellust bezwyken. Een fnel vergift zal door alle zyne leden dringen. Hy zal met een fmachtend verlangen trachten te zondigen, maar niet meer, naar zyne gewoonte, kunnen zondigen. Hy zal langzaam, hy zal fmartelyk fterven. *Was bet veelligt de plicbt van deezen wellustigen, zyn eigen moordenaar te worden?* — En hoe gelukkig zoude hy zyn, indien hy na zynen fchandelyken dood *niets meer te vreezen badt!* Op belooning mag hy zeker niet *boopen*, want verfchrikkelyke eeuwige ftraffen wachten hem. Hy zal dat droevig vonnis moeten hooren: *Gy bebt uw goed genooten, en nu lyd gy fmarte.* Stelt U een' dief

voor,

voor, die den koning, het land, weduwen en weezen besteelt! waar op mag hy wel by zyne heimelyke dieveryen vertrouwen? Vermoedelyk op zyne listigheid; maar zy zal hem zelven bedriegen. Hy zal eindelyk gerust worden. Hy zal zyne bedriegeryen niet meer zoo voorzichtig verbergen. Ze worden ontdekt en met de koorde gestraft. *Was het de plicht van deezen bedrieger zich zelven in de banden van den beul over te leveren?* Beschouwt dien speelder, die by zyne speeltafel de zon ziet op- en ondergaan! Welke hartstocht mag hem wel zoo vast aan het spel houden? — geen' andere als winzucht, maar hy zal verliezen. Een kleine winst zal hem tot een veel grooter verlies uitlokken. Hy zal zoo lange *weinig winnen, en veel verliezen*, tot dat hy zyn vermogen verspeelt heeft. Hy zal zich in schulden steeken. Zyne schuldeischers zullen betaaling eischen. Hy zal niet kunnen betaalen. Zy zullen hem met de gevangenis dreigen, en hy zal, om de schande voor te koomen, zich met een dolk doorbooren. — *Was het misschien de plicht van deezen speelder, om zyn leeven, met zoo veel schande voor de weereld, met zoo veel hartenleed van zyne bloedvrienden, met zoo veel nadeel voor zyne ziele te verkorten?* Zoude hy zoo ongelukkigen pas gewaagt hebben, indien hy de plichten van den mensch omtrent zich zelven gekent had? En zoude hy deeze plichten niet geweeten hebben, als hy zich behoorlyk van den Godsdienst had laaten onderwyzen? — Kostlyke Godsdienst. De doorbrenger, de wellustige, de dief, de speelder, leeven alle in de groote weereld, zy verkeeren met beschaafde en verstandige vrienden, zy hebben zelfs de wetten van de hoflykheid, van het welleven, en een aangenaame houdinge geleerd: maar wat ontbreekt hen? — De Godsdienst?"

De toegang tot Gods genadetroon geopend door den Godvrugtigen Bidder, of de Praktyk des Gebeds. Door wylen den Eerw. en nu Zaligen Heere J. BROWN, *in zyn Wel-Eerw. Leven Bedienaar des H. Euangeliums te Warmpbray. In 't Nederduitsch vertaald door* J. ROSS. *Vernieuwde uitgave. Te Rotterdam by* A. Bothall, D. Vis *en* P. Holsteyn 1767. *behalven het Voorwerk* 460 *bladzyden in octavo.*

DEze Verhandeling over het Gebed heeft ten onderwerpe de woorden van onzen Heiland Joh. XIV. 13 en 14. *Ende zoo wat gy begeeren zult in mynen Name, dat zal*

ik

ik doen: *op dat de Vader in den Zone verheerlykt worde. Zoo gy iets begeeren zult in mynen Name, ik zal het doen.* Hier uit neemt zyn Eerwaerde aenleiding om den plicht des Gebeds, en 't geen daer toe enige betrekking heeft, uitvoerig te behandelen, zo Leerstuklyk als Practicael. De Hoofdzaken zyn, het Gebed zelve en 's Menschen verplichting daar toe; het Voorwerp des Gebeds; de Wyze op welke men behoort te bidden; in wiens Naem men heeft te bidden; de Verhooring des Gebeds; hoe God hier door verheerlykt worde, en wat Christus met het herhalen der Belofte te kennen geve. — De manier van behandelen is regelmatig, doch wat vervelende, voor hun wien 's Mans schryfwyze niet eigen is, door de menigvuldige onderscheidingen; die de ontvouwing van 't onderwerp langdradig maeken, en den Lezer ligtlyk verwarren. 't Stukje is voor 't overige van een stichtenden inhoud, en behelst verscheiden leidingen, wel inzonderheid met opzicht tot het achtgeven op het verhooren der Gebeden, en de vereischte werkzaemheid der menschen daer omtrent; welke van dienst konnen wezen voor hun, die van oordeel zyn, dat God gemeenlyk de bepaelde verhooring der gebeden den Godvruchtigen zo gevoelig of merkbaer doet ondervinden. Die in deze manier van denken vallen, en soortgelyke leidingen, die meermaels in dit geschrift voorkomen, gewoon zyn, zullen dit gedeelte boven al, en voorts het Werkje over 't geheel, met genoegen doorbladeren.

De zegepraal van de Euangelische Kerken in Polen *en* Litthauwen. *Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven *en* G. v. d. Brink Jansz. 1768. *behalven de Opdragt enz.* 79 *bladzyden in octavo.*

DIt Stukje behelst ene geregelde aeneenschakeling van 't voorgevallene in *Polen* en *Litthauwen*, ter zake van de Regten en Vryheden der *Dissidenten*. Men vind hier beknoptlyk by een verzameld, 't geen deswegens van tyd tot tyd in de Nieuwspapieren verspreid is, tot op de vaststelling der laetste Vergaderinge; welke, volgens het berigt der laetste Nieuwspapieren, zo gelukkig is afgeloopen, dat de Dissidenten, geheel naar wensch, in hunne oude Voorregten hersteld zyn.

His-

Historie der Pausen, *door* A. BOWER, *voormaals openbaar Hoogleeraar in de Rhetorica*, *Historiën en Philosophie*, *op de Universiteyten van Romen*, *Fermo en Macerata*, *en in de laatstgemelde Plaats Raad der Inquisitie. Uyt het Engelsch vertaald Zevende Deel. Uitgegeeven door* J. F. MARTINET, *A. L. M. Ph. Dr. en Bedienaar des H. Euangeliums te Edam. Te Amsterdam*, *by* S. J. Baalde 1768. *behalven de Opdragt en Registers* 702 *bladzyden in quarto.*

MEt dit Deel word dit zo wel bekende Werk van den Heer *Bower* beslooten; het vangt aen met de regeringe van Paus *Urbanus den Vden*, of het jaer 1362., en loopt af met de verkiezinge van *Clemens den XIIIden* tot die waardigheid, in den jare 1758. Het bevat dus na genoeg een tydperk van vier eeuwen, in 't welke ene reeks van aenmerkelyke gebeurtenissen voorkomt, en wel inzonderheid van zodanigen, waer in de Protestanten, met en zedert de Reformatie, een wezenlyk belang hebben; het welk dit Deel voor de Protestanten, niet minder dan een der voorgaende, der lezinge waerdig maekt. In dit tydbestek ontmoet ons ook onder andere zaken, die onze oplettenheid byzonder tot zich trekken, een verslag van de Pauslyke Bullen, rakende de onlusten tusschen de *Jesuïten* en *Jansenisten*; waer op wy een weinig staen zullen blyven; vertrouwende dat het velen onzer Lezeren niet onaengenaem zal zyn, in een kort begrip by elkander te zien, het geen de Heer *Bower* desaengaende hier en daer voorgedragen heeft.

De orde der Jesuïten, (om dit by deze gelegenheid voor af nog kortlyk aen te tekenen,) onder de regering van Paus *Paulus den IIIden* ingesteld, door *Innigo* of *Ignatius van Lojola*, (die, een krygsman geweest zynde, de krygsbenaming van de *Bende van Jesus* verkoos;) is door dien Paus met ene Bulle bevestigd, op den 27sten September 1540. Vermits die Orde, behalven de gewoone geloften van Armoede, Kuisheid en Gehoorzaemheid, nog ene vierde heeft, te weten die van ene volstrekte, blinde en onbepaelde onderwerping aen den Paus, zo zyn ze gemeenlyk, boven alle de andere Orden, zeer hoog geacht geweest aen 't Roomsche Hof; dat 'er ook in verscheiden opzichten uitstekende diensten van genooten heeft. Het getal der Leden dezer Orde was eerst bepaelt op slechts 60 persoonen; doch ze verkregen eerlang van den Paus ene onbepaelde

paelde vryheid, om zo vele Perſoonen te mogen verkiezen als ze zouden goedvinden. Hier door beliep hun getal, volgens de uitgegeven Lyst, in 't jaer 1675, op 17655 Leden, en ze worden thans op wel 20000 geſchat.

Tusſchen deze Orde, en de aenhangers van *Janſenius*, gemeenlyk *Janſenisten* genaemd, heerscht een geest van tweeſpalt, ter zake van verſchillen in de Leer, die de Roomſche Kerk, (welke gewoon is zo zeer te roemen op hare Enigheid, onder een onfeilbaren Regter,) in twee Secten verdeelt; die op elkander zo verbitterd zyn, dat men 'er naeuwlyks wedergade van vinde onder de ſtrydige Secten der Proteſtanten. Deze is ontſtaen by gelegenheid der uitgave van een Geſchrift van *Cornelius Janſenius*, dat ten tytel heeft: *Auguſtinus*.

Cornelius Janſenius, Bisſchop van *Yperen*, eigenlyk geheten *Cornelis Janſe*, in 't jaar 1585 gebooren in het dorp *Acquoi*, naby *Asperen* en *Leerdam* gelegen, ſtaet bekend voor een zeer geleerd Prelaet, van een voorbeeldig leven, en een Vyand van twist. De Leer van *Augustinus*, die zich zelven niet altoos gelyk en bezwaerlyk te verſtaen is, werd reeds in die dagen zeer verſchillend verklaerd: dit bewoog *Janſenius* deszelfs Schriften te lezen en te herlezen, tot dat hy zich in ſtaet oordeelde, om het gevoelen van *Augustinus*, over de diestyds betwiste pointen, te konnen ontvouwen. By die gelegenheid ſtelde hy een geſchrift op, waer in hy zich voorſtelde, niet zo zeer zyne eigene gevoelens over die ſtukken op te geven, als wel te toonen, hoe ze door *Augustinus*, dien de Kerk als haer Orakel eerde, verſtaen en uitgelegd waren. Dit Boek, dat hy uit dien hoofde *Augustinus* betytelde, werd eerst na zynen dood, die 6 Mai 1638. voorviel, uitgegeven. — Volgens dit Geſchrift was *Augustinus* van gevoelen: „ dat 'er ſedert den Val geene Overblyfſels van Zuiverheid of Goedheid in de Menschlyke Natuur zyn; dat de Invloed der Genade onweerſtaanbaar is, dat in het werk der Bekeeringe en Heiligmakinge alles aan de Genade moet worden toegeſchreven en niets aan de Menschlyke Natuure enz. —— Deze Stellingen liepen rechtſtreeks aen tegen de Leer der Jeſuïten, die beweerden: „ dat de Menschlyke Natuur op verre na niet beroofd is van al haar vermogen om goed te doen; dat een Mensch, voor dat hy Genade ontvangt, bekwaam is tot het Geloof en Heilige begeertens, dat de Werking der Genade geen geweld doet op de Menschlyke Natuur, en derhalven dat de Mensch, vry gebooren, dezelve weder-

derstaan kan". —— Hier uit ontstond wel dra een hevige pennestryd, en de Jesuïten wisten het eerlang zo ver te brengen, dat dit Boek, in 't jaer 1641, door de Inquisitie verboden, en in 't volgende jaer door den Paus *Urbanus den VIIIsten* veroordeeld wierd, als vol dwalingen en strydig met de Leere der Kerke.

Onder deszelfs Opvolger *Innocentius den Xden* bewerkten ze ene bepaelder veroordeeling; alzo die Paus 31 May 1653 ene Bulle deed uitgaen, in welke hy de vyf volgende Stellingen, door de Jesuïten uit dat Boek getrokken, veroordeelde. (1.) „ Daar zyn Godlyke bevelen, waar toe goedwillige menschen, onaangezien hunne begeerte om dezelve in acht te nemen, volstrekt onbekwaam zyn ter gehoorzaaminge; ook heeft God hun die Mate der Genade, die volstrekt nodig is om hen tot zulk ene gehoorzaamheid in staat te stellen, niet geschonken. (2.) Niemant kan in dezen bedorven staat der Natuure, den invloed der Goddelyke Genade wederstaan. (3.) Om de daden der Menschen verdienstlyk of onverdienstlyk te maken, is het niet noodig, dat ze vry zyn van noodzaaklykheid, maar alleen dat ze vry zyn van dwang. (4.) De *halve Pelagianen* stonden toe, dat de voorkomende genade tot ieder daad noodig is, maar hunne Kettery bestond hier in, dat ze den wille des Menschen een vermogen toeschreven, om die Genade te kunnen wederstaan, of hare werking op te volgen. (5.) Een iegelyk, die zegt, dat Christus voor het gansche Menschlyke Geslacht gestorven zy, of zyn bloed uitgestort heeft, die is een halve *Pelagiaen*". De aenhangers van *Jansenius* verydelden de kracht dezer Bulle, door ene fyne onderscheiding, welke *Antony Arnaud* uitvond. Zy onderscheiden de *Leer* van het *Geleerde*: de vyf Stellingen, zeiden ze, zyn billyk veroordeeld, maer ze zyn in 't Boek van *Jansenius* niet te vinden, in dien zin, in welken ze door den Paus veroordeeld zyn: en dus behielden ze voor zich de vryheid om die Stellingen voor te staen, in den zin van *Jansenius*.

Hier uit ontstond een verschil, of 's Pausen onfeilbaerheid zich uitbreidde tot het *Geleerde*, of alleen tot de *Leerstellingen*? En toen de volgende Paus, *Alexander de VIIde*, in 't jaer 1657, niet alleen de opgemelde Bulle bevestigde, maer ook tevens by ene nieuwe verklaerde, *dat die Stellingen in dat Boek te vinden, en veroordeeld waren, in den klaren zin, in den zin van den Autheur bedoelt*; beweerden de Jansenisten, dat de Paus in zaken van 't Geleerde feilbaer was, en zy gevolglyk niet verplicht waren dit te geloven.

Zom-

Zommigen evenwel booden aen de vyf Stellingen te veroordeelen, waer ze ook gevonden werden, en een diep stilzwygen over 't Geleerde te houden. De Jesuïten hielden intusschen staende, dat, indien de zaken des Geloofs met het Geleerde verknocht, of daer van afhanglyk waren, 's Pausen onfeilbaerheid zich tot beiden uitstrekte. Ze hadden diestyds zo veel invloed op het Hof van Frankryk, dat alle de Onderdanen genoodzaekt wierden een Formulier aen te nemen, eenstemmig met de laetstgemelde Bulle; by mangel hier van werden zy van hun bestaen beroofd, in de gevangenis geworpen, of ten Lande uitgejaegd. —— De rust der Kerke werd enigermate hersteld door *Clemens den IXden*, die, naer de vertoogen der Jansenisten luisterende, zich in 't jaer 1669. te vrede hield met hunne betuiginge, dat zy 't Formulier, rakende de vyf Stellingen, *oprecht* aennamen, in plaets van *zuiver* en *eenvoudig*, gelyk zyn Voorzaet geëischt had. Hier op maekten ze geen zwarigheid, om de vyf Stellingen te veroordeelen en het Formulier te ondertekenen; dewyl ze de vryheid behielden om te gelooven, dat ze het gevoelen van *Jansenius* niet behelsden, noch uit zyne Boeken getrokken konden zyn.

Deze Vrede, de Vrede van *Clemens den IXden* genaemd, werd onder het Pausschap van *Clemens den XIden* gestoord, door het voorstellen ener vrage, gemeenlyk *het gewetensgeval* genoemd. De vraeg was; „ of men vergiffenis van Zonden geven kon, aen iemand, die het opgemelde Formulier zuiver en eenvoudig ontving, en nochthans in zyn hart geloofde, dat de Paus en de Kerk in Zaken van 't Geloof konden feilen? dan of de vyf Stellingen in 't Boek van *Jansenius* niet gevonden worden in dien zin, als ze door den Paus veroordeeld waren " ? De veertig Doctoren van de *Sorbonne* beantwoordden dit voorstel bevestigender wyze: het welk de Jesuïten zeer euvel opnamen, vermids de onfeilbaarheid van den Paus hier door geloochend wierd. Ze bewoogen daer op den Paus, tot het voortbrengen ener Bulle, gedagtekend 20 October 1705, in welke geboden werd, 's Pausen onfeilbaerheid, zo wel in de *Zaken des Geloofs*, als in de Zake van 't *Geleerde* of de *Gevoelens*, te gelooven. Een eerbiedig stilzwygen omtrent het eerste voldeed derhalven niet meer; ene stellige toestemming werd als volstrekt noodzaeklyk geëischt. Men ontving deze Bulle in Vrankryk om vredes wille, doch *behoudens de Regten der Bisschoppen, de Vryheden der Gallicaensche Kerke, en de Voorregten van de Kroon.*

Dus

Dus was de rust weder enigermate herfteld, doch dezelve was van geen duur, nadien de Jefuïten intusfchen voorgaven Janfenistery ontdekt te hebben in een gefchrift van *Pasquier Quesnel*, een Priefter van 't Oratorie; dat nieuwe onlusten baerde. Dit gefchrift, ten tytel voerende *Zedekundige Aenmerkingen over het Nieuwe Testament*, was reeds in 't jaer 1671. in 't licht gegeven, vervolgens door den Autheur vermeerderd, met ene algemene toejuiching ontvangen, en door den Paus zelven geprezen. Omtrent dezen tyd echter begonden de Jefuïten 'er tegen uit te varen, als tegen een zeer fchadelyk Boek. Ze trokken 'er ettelyke Stellingen uit, en haelden den Koning van Frankryk over, om ene Bulle van Romen te ontbieden, ter veroordeelinge dier Stellingen, en van 't Boek zelve. De Paus, hier aen gereedlyk voldoende, gaf den 8. September 1713. de beruchte Bulle *Unigenitus* in 't licht, waer door 101 Stellingen uit dat Boek, gelyk ook het Boek zelve, veroordeeld werden. Deze Bulle ontmoette merkelyken tegenftand, inzonderheid van de zyde van den Kardinael *de Noailles*, Aertsbisfchop van Parys; doch ze verkreeg eerlang, op uitdrukkelyk bevel des Konings, de kracht van ene Wet, en verfcheiden perfoonen, die zich van den Paus op een algemeen Concilie beriepen, werden ftrenglyk gehandeld; ook zond de Paus den 8. September 1718. een Herderlyken Brief af, waer in hy betuigde zich af te fcheiden van alle die genen, welken zyne opgemelde Bulle niet ontvingen. De volgende Paus *Innocentius de XIIIde* werd in 't jaer 1721. nogmaels aengezocht, om die Bulle te herroepen of ten minfte te verzachten; doch het gefchrift ten dien einde opgefteld werd door de Inquifitie den 29. Maert 1722. volftrekt veroordeeld, en deszelfs lezing of bewaring op ftraffe van *Excommunicatie* verbooden. Eindelyk is deze Bulle ook in 't jaer 1727. door *Benedictus den XIIIden* bekrachtigd; doch niet zeer ten genoegen der Jefuïten; alzo die Paus de Leerftellingen der *Dominikanen* begunftigde, welke, ten aenzien der *Genade* en de *Predestinatie*, zeer weinig van die der *Janfenisten* verfchillen: het welk de Jefuïten, niet zonder grond, heeft doen zeggen, dat hy de Leer van *Janfenius* bevestigd hadt, in ftede van ze te veroordeelen. —— Van dien tyd af heeft deze Bulle voorts beftendig ftand gehouden, en is zeer algemeen aengenomen; echter bevinden 'er zich, zo hier en daer, inzonderheid in Frankryk en de Nederlanden, nog al vele Kerklyken en Leken, die de Leer van *Janfenius* aankleven, en deze Bulle weigeren te ondertekenen.

Specimen Academicum, exhibens observationes nonnullas Apologeticas pro Jurisconsultis Romanis, ad locum Ciceronis in Oratione pro Murena, Cap. XI. — XIII. princ. quas Eruditorum examini submittit JOANNES LUZAC, JOAN. FIL. *Lugd. Bat. apud* Joannem Luzac 1768. *absque Proleg.* 117 *pp. in quarto cb. m.*

Of

***Aenmerkingen, ter verdeedigingе van de Roomsche Regtsgeleerden, tegen de beschuldiging van Cicero in zyne Redenvoeringe voor Murena, in 't XIde, XIIde en 't begin van 't XIIIde Hoofdstuk, door* J. LUZAC, J. Z.**

HEt onderwerp dezer Academische Proeve, welke met ene uitgebreide kundigheid en snedig oordeel uitgevoerd is, raekt dezulken; die, uit de bovengemelde plaets ener Redenvoeringe van *Cicero*, het Roomsche Regt verachten, als zynde vol van onnutte vindingen, (*Fictiones*,) en ydele voorschriften van woorden, (*Formulæ*); en deswegens reeds veroordeeld door hen, die in deszelfs krachtigsten bloei leefden. —— De Opsteller dezer Proeve; dezulken tegengaende, merkt in zyne voorbereidzelen aen, dat het zeer onvoorzichtig is het zeggen van een Dichter of Redenaer, (die 'er zomtyds belang in heeft, om juist niet naer waerheid te spreken,) voor een afdoenend bewys op te nemen, en verdeelt voorts dit zyn geschrift in zes Hoofdstukken.

Het eerste Hoofdstuk dient om te doen opmerken; dat het ons, schoon men *Cicero* zyn verdienden lof niet weigere, vrystaet dien Redenaer tegen te spreken, en deszelfs misslagen aen te wyzen. Het daer aen volgende behelst ene regts- en oordeelkundige verklaringe dier plaetze van *Cicero*, welke zommigen tot versmading van 't Roomsche Regt gebruiken: vermits die Redenaer de geregtlyke vindingen en voorschriften van dat Regt aldaer in een belachelyk licht voorstelt; en zegt, *dat deze wetenschap ten zynen tyde, door die byvoegzelen der Regtsgeleerden, bedurven, ja en schrale wetenschap vol van gekbeden en bedrog geworden is, als bestaende eniglyk in verdichte zaken.* Op dit voorgestelde komt onze Autheur in 't derde Hoofdstuk bepaaldlyk ter zake, en onderzoekt, of het gezegde van *Cicero* in dezen wel van enig gezag of bewyzende kracht is: waer op wy wat byzonderer zullen stil staen.

Vooraf komt hier het character van *Cicero* in aenmerking, die onder anderen bekend staet voor een Man met ene hooggaende eigenliefde bezield, en zeer geneigd om zyne party, zelfs voor de Regtbank, op ene spottende manier te behandelen. Uit dien hoofde was hy *Serv. Sulpicius*, die hem in de Regtskunde verre overtrof, ook niet gunstig, en 't is dus niet vreemd, dat hy hem listig tot een voorwerp zyner spotternye neme, in de verdeediginge van *Murena*; om de groote verdienste van *Sulpicius*, den mededinger van *Murena* naer het Burgermeesterschap, te verkleinen. Hier aen heeft men 't waerschynlyk toe te schryven; dat hy de Regtsgeleerdheid meermaels in zyne Schriften zo verachtlyk behandelt; en in dat daglicht heeft men dit zyn gezegde, ten nadeele van de Regtsgeleerdheid, in zyne Redenvoering voor *Murena*, ook te beschouwen.

Murena werd beschuldigd van het Burgermeesterschap bekuipt te hebben; dus viel 'er slechts te onderzoeken, of hy het volk door geschenken omgekocht had; maer de beschuldigers stelden hunne beschuldiging indiervoege voor, dat ze als drieledig te beschouwen ware; gaende over zyne voorige levenswyze, zyn fatsoen en zyne onbehoorlyke kuiperyen. Zyne partyen *Sulpicius* en *Cato* waren eerste lieden, op hunne geboorte of deugd viel niets te zeggen; daer bleef gevolglyk, ter aenpryzinge van *Murena*, voor den Redenaer niets anders overig, dan dat hy ene tegenoverstelling van de waerdigheid en verdiensten dezer mededingers maekte. Zich hier op toeleggende viel het hem niet moeilyk de Regtsgeleerdheid, door dezelve met de Krygskunde te vergelyken, voor het Roomsche Volk in een belachelyk licht te stellen, gelyk die doorslepen Redenaer in dit geval met een gunstig gevolg deed. En schoon hy *Sulpicius* onschuldig hielde aen 't geen hy den Regtsgeleerden in 't gemeen ten laste lei, zo vond hy echter goed zich van deze gelegenheid te bedienen, om hem hier en daer persooneel wat door te stryken; terwyl ook *Cato*, over zyne Stoïsche Wysbegeerte niet vry liep. *Cicero* zocht in dezen tevens, naer zyne gewoonte, de omstanders door geestige trekken te vermaken, en de Regters van het ernstige tot het vrolyke over te brengen, ja, indien 't mogelyk ware, aen 't lachen te helpen; een kunstje, dat hy van den Redenaer *Crassus* had overgenomen. —— Uit deze beschouwing kan men ligt opmaken, dat het gezegde van *Cicero*, tegen de Regtsgeleerden en Regtsgeleerdheid, in deze Redenvoering, van geen het minste belang kan zyn,

ter wezenlyke verachtinge dezer Wetenschap. Het komt toch voort van iemand, die het voor ene redenkundige fraijigheid houd enige onwaerheid tusschen het ware te voegen, of zelfs geheel iets te verzinnen; ja die, al was 't om schuldigen te helpen, geen zwarigheid maekte, om ene zaek van beide de kanten te verdeedigen. En hy is in dit geval te minder geloofbaer, nadien hy de Regtsgeleerdheid alhier op zodanig ene wyze is aengevallen, alleen om, zo uit eigen gloriezucht, als ten behoeve van *Murena*, de verdiensten van zynen en deszelfs mededinger *Sulpicius* te verkleinen.

De Heer *Luzac* dit alles nader ontvouwd en aengedrongen hebbende, toont verder dat men de Schriften van *Cicero* alleszins met omzichtigheid heeft te lezen; en gaet daer op over om bepaelder te doen zien, dat men niet kan begrypen, dat *Cicero* het bovengemelde ernstig gemeend zou hebben, waer uit de krachtloosheid van de versmading der Roomsche Regtsgeleerdheid op dien grondslag blykt. Ten bewyze hier van dient boven al, dat *Cicero*, op andere plaetzen, zeer voordeelig van de Regtsgeleerdheid spreekt; zelfs zegt hy dat de Regtsgeleerden, (in stede van hen te beschuldigen, dat zy, 't geen voor hunnen tyd reeds wyslyk was vastgesteld, door hunne byvoegzels bedorven hadden,) zeer verstandig sommige bepalingen, boven de Wet der XII Tafelen, in het koopen en verkoopen van vaste goederen hadden ingevoerd. Ook spreekt hy by ene andere gelegenheid met zeer veel lof van *Sulpicius*, (tegen wien, en om wiens wil, hy zich in deze Redenvoering zo smadelyk tegen de Regtsgeleerdheid uitlaet,) mitsgaders van deszelfs Leermeester *C. Aquillius*. Hy pryst *Sulpicius* aen als den grootsten Regtsgeleerden, die niet alleen het stricte regt, maar ook de billykheid alleszins in acht nam, zoekende het regt, zo veel mogelyk ware, te verzachten; en meer vermaek scheppende in 't byleggen van twisten, dan in 't opstellen van een regtsgeding. Van *Aquillius* getuigt hy ook, dat dezelve nooit het Burgerlyke regt van de Billykheid gescheiden heeft. Hier uit blykt genoegzaem dat *Sulpicius*, volgens het getuigenis van *Cicero* zelven, nooit schuldig geacht kan worden aen die gebreken, welken hem en allen Regtsgeleerden in deze Redenvoering te last gelegd zyn. —— 't Is daer en boven uit de Geschiedenissen blykbaer, dat, schoon 'er al onder de Roomsche Regtsgeleerden ondeugende menschen geweest zyn, die deze wetenschap misbruikt hebben, 'er ook onder gevonden werden,

den, die den hoogften lof verdienden: en dat 'er geen wetenfchap geweest is, die het Roomfche Gemeenebest, van deszelfs opkomst tot aen den ondergang, meer nuts toegebragt heeft, dan de Regtsgeleerdheid. —— Hier by komt nog, dat *Cicero* op verfcheiden plaetzen, 't geen hy hier zo befpotlyk behandelt, als ten hoogfte nuttig aenpryst; en de *Formulæ* of Voorfchriften wel byzonder zeer goedkeurt, om alle dwalingen in de regtsplegingen te vermyden. Als mede dat hy zich in later tyd over dit zyn uitvaren tegen de Regtsgeleerdheid gefchaemd heeft, betuigende dit alleen gezegd te hebben om de omftanders te behagen; en eindelyk dat hem deze Redenvoering naderhand, toen hy in ballingfchap was, nog meer gefpeten heeft, voor al, om dat hy zyne beste Vrienden daer in beledigd had. —— Onze Autheur befluit hier uit, dat de befchuldiging der Roomfche Regtsgeleerden, en de verachting van 't Roomfche Regt, gegrond op deze plaets uit de Redenvoering van *Cicero*, van geen het minfte gewicht is, en als onregtmatig verworpen behoort te worden: waerom hy enige daer toe betrekkelyke ftellingen op zich neemt te verdeedigen.

Verder toont hy, in 't vierde Hoofdftuk, wat eigenlyk de Regtsvindingen, (*Fictiones Juris*), en de Geregtlyke Voorfchriften, (*Formulæ*,) zyn, met ontvouwing van derzelver verfcheidenheid, hoedanigheden, vereischtens en nuttigheid. Hier op gaet hy in 't vyfde en zesde Hoofdftuk derzelver oorfprong na; dien hy grootlyks ontdekt in den Godsdienst der Romeinen, welke met vele uiterlykheden verricht werd; dat aenleiding fchynt gegeven te hebben, om die byvoegzelen ook in 't Burgerlyke Regt over te brengen; te meer daer dezelfde perfoonen zo over de geestlyke als burgerlyke zaken te zeggen hadden. Daer benevens komt hier als een tweeden oorfprong voor, het voorname oogmerk der Romeinen om het Regt van 't Roomfche Burgerfchap hoog te doen achten. Dit Regt gaf den bezitteren zeer groote voordeelen; wel byzonder verkregen ze daer door de macht, om zekere zaken, volgens het Roomfche Regt, te koopen en te verkoopen; dat met byzondere uiterlykheden vergezeld ging, waar uit verfcheiden Geregtlyke Voorfchriften, en in 't vervolg van tyd, by de verandering van 't Gemeenebest, de Regtsvindingen voortgefprooten zyn. —— De Heer *Luzac*, met regt oordeelende, dat een volledige behandeling hier van noodzakelyk een nader onderzoek der verwisfelingen van dat Gemeenebest

menebest zou vereifchen; en dat deze zyne Proeve daer toe reeds te zeer uitgedyd is, befluit dit onderwerp tot een volgenden tyd uit te ftellen. Men heeft dus, gelyk hy ten flot aenduid, met opzicht tot dit onderwerp, nog van hem te wachten, ene ontvouwing der trapswyze veranderinge van 't Roomfche Gemeenebest, en van den invloed, die zulks op het Burgerlyke Regt gehad heeft; als mede van de wyze hoe men hier in is te werk gegaen; waer op hy eindelyk, na over het gebruik der regelen van regten, derzelver uitzonderingen, en de oorzaken en het nut der Voorfchriften gehandeld te hebben, zal onderzoeken, in hoe verre deze hoedanigheden van 't Roomfche Regt deszelfs gebruik in onze dagen verzwakken en verhinderen.

De Liefhebbers dezer Oefeninge zullen, dit gedeelte met graegte doorbladerd hebbende, het overige ongetwyfeld met verlangen te gemoet zien, en wenfchen dat hy zyn voornemen daedlyk ter uitvoeringe moge brengen.

Verhandeling over de Handvesten en Voorregtsbrieven der Stad Dordrecht, midsgaders Proeve van Gefchied-en Oudheidkundige Aanmerkingen over de Oudfte derzelven, om te ftrekken tot een Voorloper eener algemeene Uitgave der Handvesten en andere Graaflyke Chartres, tot de gemelde Stad betrekking hebbende, volgens eene bygevoegde Lyst der daar toe voorhanden zynde Stukken. Door Mr. PIETER HENDRIK VAN DE WALL, *Schepen en in den Oud-Raad der Stad Dordrecht. Dordrecht, by* d'Erve J. van Braam *en* P. van Braam 1768. 270 *bladz. in gr. octavo.*

DE gewoonte om de Privilegien der Hollandfche Steden met den druk gemeen te maaken, vindt zo veel goedkeuring by de fchranderfte en eerlykfte Liefhebbers van 's Lands Voorregten en Vryheden, dat men reden heeft om te verwagten, dat zy meer en meer zal doordringen in ons Vaderland. Haarlem, Leiden, Amfterdam, om van geene andere Steden te gewaagen, zyn hier in loffelyk voorgegaan. En de Heer VAN DE WALL doet ons, eindelyk, hoopen op eene volkomener en netter Uitgaave dan men tot hier toe gehad heeft, der Graaflyke Privilegien van de eerstftemmende ftad in 's Lands hooge Vergaderinge, het aloude Dordrecht. Die Heer, welke, voorheen, Secretaris van Burgemeesteren dier ftad geweest zynde, federt, tot Schepen verkooren, en in den Oud-Raad gefteld is, heeft toegang

tot de Handvestboeken en andere Registers van Dordrecht; en is dus volkomen in staat, om veele oude en laatere stukken gemeen te maaken, die, tot hier toe, in de verscheiden' Uitgaaven der Dordrechtsche Privilegien van *Van der Eyck*, *Balen*, *Mieris* en anderen, ontbroken hebben. En hy heeft zig hier van niet laaten afschrikken, door de ongegronde vrees, dat het uitgeeven van der Steden Privilegien den Burgeren aanleiding geeven mogt, om te enge paalen te stellen aan het gezag der Regeerderen; en, om zig van hunne Voorregten meer te verbeelden, dan zy behooren. Braave en kundige Magistraaten ook, daar 't Vaderland, God lof, nog rykelyk van voorzien is, laaten de Burgers gaarne kennis neemen van den waaren inhoud van alle hunne Privilegien, verzekerd, dat zulks al zo zeer strekken zal, tot uitrooijing van veele ongegronde en valsche begrippen, omtrent de waare geschapenheid dier Privilegien, als tot bevestiging der Burgerlyke Vryheden en Voorregten, waar op zy niet gezind zyn eenige de minste inbreuk te doen. De Heer VAN DE WALL wil zulken Magistraaten in de hand werken, door het uitgeeven der Privilegien van Dordrecht. Hy zal meer doen. Hy zal de duistere punten dier Privilegien, door gepaste Aantekeningen, ophelderen: een Werk, dat tot nog toe, in geene Uitgaaven van Stedelyke Privilegien, naar behooren, ondernomen, en, gelyk hy, (*bl.* 15.) aanmerkt, door den Historieschryver der stad Amsterdam, alleenlyk omtrent enkele Privilegien dier stad, met eenige uitvoerigheid, gedaan is. Wy belooven ons derhalve, met reden, veel nuts van zulk eene Uitgaave; en de Proeve, die 'er, in deezen *Voorlooper*, van gegeven wordt, beantwoordt onze verwagting.

De Heer VAN DE WALL toont, in de *Verhandeling over de Handvesten van Dordrecht*, het eerste, dat in dit Werkje voorkomt, de nuttigheid en het gewigt der stedelyke Chartres en Privilegien, en onderrigt den Leezer van zyn oogmerk, en van de gedrukte en ongedrukte Verzamelingen, waar uit hy de Dordrechtsche Handvesten getrokken heeft. Hy bewyst, ten besluite, met egte Stukken en Uittreksels uit de Registers der stad, welk eene ongemeene zorg men aldaar, van ouds gedraagen heeft voor de bewaaringe en handhaavinge van der stede Privilegien. Hy brengt daar toe, onder anderen, by een *Overdracht* of Keur van *Schout*, *Borgermeesters*, *Scepenen*, *Raide*, *Oud-Raidt*, *Acht*, *Viere*, *Dekenen*, *ende die alinge Gemeente der stede van Dordrecht*, *wt allen morgenspraken aengebrocht*, behelzende dat nyemant,

wie by zy, man noch wyff, jonck noch oudt, en vervolge noch en doe vervolghen, in 't heymelyc noch in 't openbaer, in genen buten noch plaetsen, noch van genen heren noch vrouwen, geestelyc noch wairlyc, hoe die genoemt mogen wesen, contrarie onser voirsch. Stede ende gemeene lande Privilegien, oudt noch nyeu, noch contrarie van dien niet en doen noch doen doen, noch in segghen, in woorden noch in werken, noch in raidt noch in daet; noch in ghënerhande manieren, hoe die soude mogen geschieden, daer by die voorsz. Privilegien in 't generael ofte particulier oft in eenigen articulen of pointen daer inne begrepen, in 't kleyn of in 't groot, gequets gecasseert, ofte te niete gedaen mochte worden, oft tot last, afterdeel of versmadenisse van dien ingetreden, of versumenisse gevallen mocht. Ende soe wie contrarie van desen onsen Overdracht ende koer tot eenigen tyden dede, die zoude en willen wy dat verbeurt sal hebben syn lyff, zonder des nyemant te verdragen.

Op deeze Verhandeling, volgt eene *Lyst* van meer dan vier honderd gedrukte, en tot nog toe ongedrukte Dordrechtsche Handvesten, welke de Heer VAN DE WALL denkt uit te geeven, en te verklaaren. De oudste is de bekende Giftbrief van Keizer Henrik den IV. van den jaare 1064, waar by, onder anderen, eenige goederen, in Dordrecht gelegen, benevens de Kapelle aldaar, aan de Utrechtsche Kerke te rug gegeven worden. De jongste is een Brief van *Atterminatie* of uitstel van betaalinge, ten behoeve van de stad Dordrecht, door de Staaten van Holland verleend, op den vierden Maart des jaars 1581, weinige maanden voor de afzweeringe van Koning *Filips*, tot op welken tyd, de Heer Uitgeever schynt te oordeelen, dat het Graaflyk Gezag van dien Vorst, hier te Lande, nog meer of min, erkend werdt, en dat hy, gevolgelyk, zyne Uitgaave der Graaflyke Handvesten, tot op dien tyd, brengen moest.

Agter de Lyst, van welke wy spreeken, volgt, tot eene *Proeve* der ondernomene Uitgaave, een tiental van de oudste Dordrechtsche Brieven, van welken de Latynschen van oude of hedendaagsche Vertaalingen verzeld zyn, en die allen, in meer of min uitvoerige Aantekeningen, opgehelderd worden.

In de Aantekeningen op den Giftbrief van den jaare 1064, wordt de betekenis van den naam der stad *Dordrecht*, en van dien der riviere de *Merwe*, geleerdelyk, nagespoord. Over eenen brief van Henrik den I Hertoge van Brabant, wordt, tegen 't gevoelen van den Heere *Frans van Mieris*, uitvoeriglyk, getoond, dat Dordrecht niet meer dan andere Hol-

Hollandsche Steden onderhoorig geweest is aan 't Keizerryk. De Heer VAN DE WALL maakt, wyders, verscheiden keurlyke Aanmerkingen, tot opheldering der oudste uitvoerige Handvest van *Koning Willem* van den jaare 1252, de Regeering en Regtsoefening van Dordrecht betreffende. By verscheiden andere gelegenheden, wyst hy aan, dat men overvloedige blyken heeft van Dordrechts alouden Koophandel op Duitschland, op Brabant en op de Oostzee. Ook verklaart hy het woord *Schroodambagt*, dat, in de Dordrechtsche Handvesten, dikwils, en in die van enkele andere Steden, ook nu en dan, voorkomt, omstandiglyk, aanwyzende, dat de Graaven, oudtyds, *Windazen* [Windassen], sedert, vermoedelyk naar 't Latynsche woord *Geranium*, *Kraanen* genaamd, plagten op te regten in de Koopsteden; en dat zy 't regt, om zwaare Koopmanschappen, gelyk voedervaten Wyns, hardsteenen, balken enz. door middel deezer Kraanen, te laaden en te lossen, plagten te verhuuren, of weg te schenken. En dit Regt werd *Schroodambagt* genaamd, om dat *Schrooden*, in *onze oude Nederduitsche taal*, zegt de Heer VAN DE WALL, *verwerken*, *vervoeren*, of iets diergelyks betekende, en de *Wynwerkers*, byzonderlyk te Dordrecht, *Wynscroeders* of *Wynschrooders* genaamd werden. Men kan 'er byvoegen, dat *Schroten*, nog tegenwoordig, in 't Hoogduitsch, *inslaan* of *in eene kelder inlaaten* of *inwerken* zeggen wil; en dat men, in dezelfde taale, *Schrot leiter* zegt, om eene *sleede* of *ladder*, *waar langs men zwaare wynvaten uit* of *in de kelder arbeidt*, te betekenen. En veelligt is het Duitsche woord *Schroten*, dat, hier te Lande, naauwlyks ergens dan te Dordrecht in gebruik geweest is (*), eerder in die stad dan elders overgenomen, om dat aldaar, in de twaalfde en dertiende Eeuwe, reeds veele Duitsche Koopluiden verkeerden.

De korte schets, die wy van den Voorlooper des Heeren VAN DE WALL gegeven hebben, zal, vertrouwen we, medewerken, om onze Landsluiden, de uitvoering van zyn Ontwerp, met verlangen, te doen afwagten.

(*) Men vindt het, in de veertiende Eeuwe, te Schiedam, en te Zierikzee, in gebruik. (Zie MIERIS *Charterb.* II *Deel*, *bl.* 205, 448, III *Deel*, *bl* 571.) Veelligt, is het derwaards van Dordrecht overgebragt.

B. 2.

B. S. ALBINI *Academicarum Annotationum Liber octavus. De Tabulis Scriptisque suis opportunitate Epistolæ, nuperæ* PETRI CAMPER, *viri Clarissimi.*

Akademische Aanteekeningen van B. S. ALBINUS, *agtste Boek. Van zyne Plaaten en Schriften, by gelegenheid van eenen Brief onlangs uitgegeeven, door den zeer Vermaarden* PETRUS CAMPER. *Te Leyden, by* J. en H. Verbeek, 1768, *groot Quarto* 88 *bladzyden.*

ONze Lezers kunnen eenig berigt vinden aangaande den Brief van den Heer CAMPER, in een der voorgaande Stukjes van onze *Letteroefeningen* (*). Tegen het gene in deezen Brief gezegd wordt van de Plaaten en Schriften van den wydberoemden ALBINUS, verantwoordt dees zich in dit Boek zyner Aanteekeningen, welk wy voor ons hebben; en gaat den Brief van CAMPER van stuk tot stuk na, om den blaam, welken CAMPER aan zyne Werken gegeeven hadt, van dezelven af te weeren, en te toonen dat 'er niet naar waarheid van gesproken is. Wyl de Heer ALBINUS deeze verantwoording in veele leden onderscheidt, en over elk derzelven zyn byzondere aanmerkingen maakt, zullen wy hem hier in niet overal konnen volgen; het zal genoeg zyn eenige der voornaamsten op te geeven.

In het begin geeft de Hoogleeraar ALBINUS te kennen, dat hy in de Voorrede van zyn Werk *De Sceleto humano*, reeds gezegd hadt, dat zyne Plaaten niet, gelyk de Schilders gewoon zyn, uit één oogpunt nabystaande, maar naar de maniere der bouwkunstenaars gemaakt waren; op een afstand van veertig voeten, welke naby overeenkoomt met een oneindigen afstand, dat is de wyze van meeting der bouwkundigen. Dat hy van de teekenaars derhalve niet heeft afgehangen.

Het gene CAMPER van de Bywerken, op de Plaaten van ALBINUS, gezegd hadt, wordt door den laatstgemelden, zo ten opzichte van de Bywerken zelven, als ten opzichte van den Plaatsnyder WANDELAAR verdedigd; en getoond datze het Werk geenzins benadeelen, maar de voornaame beelden te klaarder doen afsteeken. CAMPER hadt gezegt dat de *Plaaten* van ALBINUS niet op de wyze der bouwkundigen gemeeten waren; ALBINUS hadt geschreeven dat het immers ge-

(*) *N. Vaderl. Letteroefen.* 1 *Deel*, bladz. 243.

gedaan was. CAMPER zegt, zich te verwonderen hier van geene melding gemaakt te vinden, dan na dat hy gemeld hadt zo gedaan te hebben. ALBINUS zegt, dat hy het niet nodig geoordeeld hadt hier van te spreeken, voor dat het hem betwist wierdt; om dat het van kundigen uit zyne Plaaten kon gezien worden; en van veel andere omstandigheden, waar van hy hadt konnen spreeken, ook geen gewag gemaakt heeft. CAMPER hadt gezegd wel te gelooven dat de kleine beenderen van een menschelyke vrugt wel gemeeten zyn, maar niet op de wyze der bouwkonstenaars. ALBINUS verzekert het tegendeel, en dat niemant het beter kan weeten dan hy zelf; en voegt 'er by, zo 'er eenig gebrek in de meeting zy, zo gering dat het van geen belang is, daar uit niet blykt, dat hy de wyze der bouwkundigen niet gevolgd hebbe, en bewyst dit met aanhalingen van gelyke natuur uit DURERUS. Een dergelyk antwoord wordt ook gegeeven op het gene CAMPER aangaande de afbeeldingen der gehoorbeendertjes gezegd hadt; met byvoeging dat CAMPER de wyze, hoe hier mede te werk gegaan is, niet heeft begreepen.

Het gene CAMPER van de gezicht-gaten, van de breedte tusschen de platte beendertjes (*), de breedte van het voorste gedeelte van de onderkaak, van den te grooten afstand der gaten van het vierde paar van het bekkeneel, hadt ingebragt, wordt geantwoord, alles met oogmerk geschied te zyn, en niet van de natuur af te wyken, als het op de regte wyze beschouwd wordt: en derhalve de tegenwerping verdwynt, dat deeze afbeeldingen niet naar de wyze der bouwkundigen zouden gemeeten zyn. En hier vraagt de Heer ALBINUS by, of de Plaaten van CAMPER zulk eene meeting naar de wyze der bouwkonstenaars vertoonen? Of de deelen in andere Plaaten herhaald naar dezelfde maate zyn geschetst.

De groote zaak is of door de wyze, welke ALBINUS gebruikt heeft, volgens CAMPER, fouten begaan zyn, welken uit de gezichtkunde noodzaaklyk volgen. Als de fouten noodzaaklyk uit de gezigtkunde volgen, zegt ALBINUS, dan zynze in myne Werken, en dan zynze 'er niet ingeslooopen, maar ze moeten 'er zyn. Dit hadt de Heer CAMPER getragt aan te wyzen. Doch de voorbeelden, welken hy hier toe bybrengt, worden van ALBINUS anders verklaard, en getoond niet wel begreepen te zyn, en zo 'er eenig gebrek

(*) *Ossa plana.*

brek in is; van de tekenkonst afhangende, het volgens de beruiging van CAMPER zelve van weinig; en, volgens ALBINUS, van geen belang is. De laatstgemelde geeft hier op reden van de wyze waar op zyne Plaaten gemaakt zyn; waarom hy voor de groote beelden eenen afstand van veertig voeten heeft verkoozen, waar door ze naby zo voorkoomen als onze naar de maniere der bouwkonstenaars gemaakt waren; en tot de kleiner beelden de wyze der bouwkundigen heeft gevolgd.

CAMPER van de Plaaten van EUSTACHIUS gezegd hebbende, dat eenige zonder de regelen der gezichtkunde in acht te neemen getekend waren, toont ALBINUS het tegendeel, en dat ze zonder dezelve niet zo hebben konnen gemaakt worden. De misslagen welken CAMPER hadt opgegeeven in de verklaaring der Plaaten van EUSTACHIUS, door ALBINUS, worden ook van den laatstgenoemden geheel anders uitgelegd. Dat de peesachtige uitbreidingen (*) niet by de Spieren verbeeld zyn, meent CAMPER is, om datze volgens de maniere van tekening, welke ALBINUS gevolgd heeft, 'er niet by vertoond hebben konnen worden. De laatstgenoemde zegt, dat het een kwaad besluit is, een ding is niet gedaan, en derhalve het heeft niet kunnen gedaan worden. Zyn oogmerk was de Spieren te vertoonen en niet de peesagtige uitbreidingen; hy heeftze in zyne *Historia Musculorum* beschreeven.

WANDELAAR, ook van CAMPER als geen zeer bekwaam konstenaar voor het Werk van ALBINUS beschreeven, wordt door den laatstgenoemden verdedigd, hebbende geen bekwaamer konnen vinden, ook getoond dat Meesters in de konst anders van zyne Werken geoordeeld hebben. Zag WANDELAAR eens op, zegt ALBINUS, en zag hy uwe Plaaten? Wat hy voor my gedaan heeft, behaagt my ten hoogste.

Voorts spreekt de Heer ALBINUS van zyne afbeelding van de uitwendige Sluitspier van den Aars, welke hy tegen CAMPER reeds in een voorgaand Boek van zyn Akademische Aanteekeningen verantwoord hadt; van eenige dingen welken CAMPER meent overgeslagen te zyn; van eenige duisterheid omtrent de twee holligheden van het Hiel-been, en eindelyk van het gene door CAMPER was ingebragt tegen het gene ALBINUS, in vroeger tyd, geschreeven hadt aangaande de wyze van Steensnyden van RAU, waar op hy te voren ook reeds geantwoord hadt. Wy zullen ons in geen

(*) *Aponeuroses.*

geen meer byzonderheden inlaaten, als achtende genoeg gezegd te hebben, om te doen zien hoe de beroemde Hoogleeraar ALBINUS zyne Plaaten en Schriften tegen berispingen heeft weeten te verdedigen; en welken hunne waarde wel zullen behouden. Die achtinge voor den Heer ALBINUS en deszelfs Schriften hebben, zullen dit Werk in zyn geheel leezen, en nevens ons een negende Boek van Akademische Aanteekeningen, van byzonderheden in de *Subtilis Anatome*, met verlangen te gemoet zien.

Verbandeling van de tegenwoordige manier van Inenting der Kinder-Pokjes. Waar by gevoegd zyn eenige Proeven, in het werk gesteld, met oogmerk om te ontdekken de uitwerkingen van eene soortgelyke behandeling, in de Natuurlyke Kinder-Pokjes. Door THOMAS DIMSDALE, M. D. *Uit het Engelsch vertaald door* EDUARD SANDIFORT, Med. Doct. Lid van de Keizerlyke Academie enz. *In 's Gravenhage by* H. C. Gutteling, 1768. *in gr. octavo*, 126 *bladz.*

VEel is 'er in deezen tyd over de Inenting der Kinder-Pokjes geschreeven, zo dat de lust om hier over meer te leezen by veelen verdoofd is. Men moet echter denken dat dit Werk zyne volmaaktheid nog niet heeft, en van tyd te tyd door nieuwe uitvindingen en waarneemingen verbeterd wordt. Wy vinden dit Werkje, 't welk klein is, en hierom met weinig moeite kan geleezen worden, waardig om onze Leezers bekend gemaakt en aangepreezen te worden. Het gewaagt van de tegenwoordige maniere van Inenting, in tegenoverstelling van die, welke men tot dus verre en in 't algemeen gebruikt heeft. Het heeft hier in iet nieuws, gelyk ook in het bestier en de behandeling der Ingeënten. De Schryver heeft de maniere van SUTTON zo veel nagevorscht als hem mogelyk was, en in 't gene hem bleek ten voordeele te konnen strekken, zo veel hy konde, gevolgd; gelyk uit het gene wy van 't een en ander zullen aanhaalen zal blyken.

Het Werk is verdeeld in eene Verhandeling over de Inenting, en eenige Waarneemingen. De Verhandeling is wederom in verscheiden Hoofdstukken gedeeld: en de Waarneemingen zyn verdeeld in zulken, welken ingeënte persoonen betreffen, en anderen, die de natuurlyke Pokjes hadden. De wyze van schryven is zeer klaar, en schynt daar by zeer openhertig en opregt: en het byzondere welk

'er

er in voorkomt wordt door de ondervinding gestaafd; zo dat het zich in allen opzichte ter leezing aanpryst, en der overweging onzer Vaderlandsche Geneesheeren, en inzonderheid der Inenteren van de Kinderpokjes waardig is.

De Schryver begint zyne Verhandeling, *van den ouderdom, ligbaams-gesteldheid, en den tyd van het jaar, die 't best voor de Inenting geschikt zyn.* Ten opzichte van den Ouderdom zondert hy uit kinderen onder de twee jaaren: om dat zy het tanden krygen, ligt stuipen, koortzen en andere toevallen onderhevig zyn. Volwasse menschen van welke jaaren ook worden niet uitgeslooten. Menschen van zeventig jaaren, zegt de Schryver, hebben de Inenting zeer gemaklyk ondergaan, en zyn, zonder eenig ongemak over te houden, de ziekte te bove gekomen. Ten opzichte van de Lichaams-gesteldheid meent hy dat men niet heel bezorgd behoeft te zyn: mids heete ziekten uitgeslooten worden. Het Jaargetyde is ook onverschillig en ten allen tyde bekwaam: mids men de Lyders maar voor de hitte van den zomer bewaare.

Hier op volgt *van de Voorbereiding* en dan *van de Besmetting.* De wyze, welke hy ter inentinge hier in volgt, beschryft hy dus: Hy bevogtigt de punt van een Lancet met een weinig van de stoffe, uit de plaatse der insnydinge van iemant die ingeënt is, uitlekkende, zelfs voor dat de koorts der uitbotting te voorschyn is gekomen, of van een staande Pok van iemant die de ziekte natuurlyk heeft, want beide voldoet, de laatste zelfs, al is de stoffe nog niet tot rypheid gekoomen. Met dit Lancet maakt hy een kleine insnyding op den arm, zo klein, datze naauwlyks eene insnyding genoemd kan worden, waar men gewoonlyk de Fontanellen zet, en maar door de opperhuid, om de huid zelve maar even aan te raaken, op datze van het vogt aan het Lancet bevogtigd worde. Hy doet het doorgaans op beide de armen, of wel op twee plaatsen van den zelfden arm, op een kleinen afstand van elkander, om te zekerder te wezen dat de bewerking niet vrugteloos zal zyn. Dit wordt dan zonder plaaster of verband zo gelaaten. De ondervinding, zegt de Schryver, heeft voldoende beweezen, dat men op deeze wyze niets te vreezen heeft van een vermeerderde besmetting door de natuurlyke ziekte op den zelfden tyd. Hierom maakt hy geene zwarigheid den Lyder, die ingeënt zal worden, met hem, van wien de stoffe zal worden genomen, in de zelfde kamer te houden. Hy raadt evenwel de ingeënte Lyders (schoon hy het niet vol-

strekt

ſtrekt noodzaaklyk oordeelt) zich in 't vervolg af te houden van beſmette plaatſen, tot dat zich zekere teekenen openbaaren dat de inenting gevat hebbe; wyl 'er dan geen gevaar van vermeerderde beſmetting te vreezen is.

De ſtoffe van de natuurlyke of ingeënte Kinderpokjes genomen is van gelyke uitwerking; ook verſchilt het niet of ze genomen wordt voor of ten tyde van de ſcheiding der ziekte, en de vogtigheid genomen van het wondje der inentinge, zelfs voor dat de koorts der uitbottinge of de puistjes verſchynen, is in ſtaat met alle zekerheid de Pokjes te doen voortkomen; ja de Heer DIMSDALE betuigt, als hy de ſtoffe neemt van eenen ingeënten, hy ze dan altyd verkiest van de plaatſe waar de inenting geſchied is; altyd zeker zynde dat deeze ſtoffe genoegzaame kragten bezit, wanneer de ziekte gevolgd is. Hy ſpreekt nog van eenige andere wyzen van beſmetting; doch de gemelde heeft by hem den voorrang.

Vervolgens ſpreekt de Schryver *van den Voortgang der Beſmetting*. Hier geeft hy eenige onderrigting wat men uit de veranderingen, welken men van tyd te tyd aan de plaatſe der Inentinge beſpeurt, kan waarneemen, ten opzichte van het aanſtaande beloop der ziekte. Onder de gevolgen der Inentinge ſpreekt hy van eene pyn en ſtyfte onder den oxel, welke dikwils omtrent den zesden dag van den Lyder wordt gevoeld; en dit is by hem een aangenaam toeval, om dat het voorſpelt niet alleen de aannaderende uitbotting, maar ook een gunſtigen voortgang der ziekte.

De tyd der uitbotting gekoomen zynde, geeft hy omſtandige en klaare onderregtingen, welk beſtier men dan te houden hebbe. „In plaatſe van den Lyder in zyn bed of kamer te houden, wanneer de toevallen van de koorts der uitbottinge zich openbaaren, moet hy, zo dra het buikzuiverend middel" (welk de Schryver op het aankoomen van deeze koortze is gewoon te geeven) " uitgewerkt heeft, uitgaan in de open lucht, al is het zo koud, dat hy de koude maar even kan verdraagen, en drinken koud water, indien hy dorſtig is; altyd zorge draagende, dat hy niet ſtil ſtaa, maar in eene maatige beweeging blyve, zo lang hy in de lugt is.

„Deeze behandeling," zegt de Heer DIMSDALE, „ſchynt, inderdaad, op het eerſte aanzien, zoo ſchadelyk voor den Lyder, als dezelve zonderling aan den Leezer moet voorkoomen; doch de uitwerkingen zyn zoo heilzaam, en zoo ſtandvaſtig door de ondervinding beweezen,

en

en van dezelve hangt de gelukkige voortgang der ziekte, geduurende alle de tydperken, zoo zeer af, dat ik daar in geene uitzonderingen maake, ten zy het weder al te ſtreng, en de geſteldheid van den Lyder al te teder zy. Ook is het ontegenzeggelyk waar, dat Lyders, in de weinige gevallen, waar in de toevallen der uitbottinge zeer zwaar geweeſt zyn, alle beweeging vermydende, en voor de koude, als voor het grootſte kwaad, vreezende, egter, wanneer ik hen onder deeze omſtandigheden heb overreed op te ſtaan, en uit de deur te gaan, ſchoon ſomtyds geleid door twee helpers, en hun heb toegeſtaan zoo veel koud water te drinken, als zy verkoozen, geen het minſte kwaad toeval hebben uitgeſtaan. In tegendeel, na dat zy, hoewel met moeite, overtuigd zyn, om zich aan deze behandeling over te geeven, bevinden zy hunne geeſten verlevendigd, zy krygen weder trek tot eeten, ruſten na behooren, raaken in een maatig zweet, welk door een goedaartige uitbotting verzeld wordt, en de koorts ſchynt geheel uitgebluſt te zyn." De Schryver bekent echter, hier na, dat dit beſtier niet van zyn eigen uitvindinge is, maar dat hy hier in goeden voorgang gevolgd heeft.

Alles gaat dan in deeze omſtandigheden gemaklyk voort. De Lyder eet en ſlaapt wel. Weinige puiſtjes openbaaren zich. Somtyds breidt zich de ontſteeking op den arm uit, en wordt omringd door een klein getal puiſtjes, welken by trappen ryp worden. Terwyl de uitbotting voortgaat worden de Lyders verhinderd zich in 't openbaar te begeeven, om nergens eenige beſmetting te verſpreiden. Geneesmiddelen zyn 'er in deezen tyd niet nodig; de koude lugt voldoet alles. Als de Lyders wat meer dan gemeene matheid hebben, wordt hun over dag een kommetje dun vleeschnat of een glas wyn toegeſtaan. De uitbotting geſchied zynde, laat men hun toe, indien de omſtandigheden zulks vereiſchen, een weinig wel gekookt hoenderen kalfs- of ſchaapen-vleesch te nuttigen. Tusſchen beiden wordt wel eens een buikzuiverend middel gegeeven.

Aan de zodanigen, die de ziekte in den geringſten graad hebben, naamelyk, zonder eenig teeken van uitbotting, dan alleen op de plaats der inentinge, wordt ſchielyk toegeſtaan hunn' gewoone bezigheden te verrigten, met waarſchouwing van twee of driemaal een Purgeer-middel te gebruiken. Hier van maakt de Schryver ook gebruik in anderen, die de ziekte in wat meerder trap hebben, als ze van natuure wat hardlyvig zyn, om dat hy oordeelt dat de

ryp-

rypwording daar door eer bevorderd dan vertraagd wordt. Als de Pokjes ryp zyn, wordt den Lyder toegestaan langzaamerhand tot zyn voorgaande levenswyze weder te keeren.

Zelden is het nodig, zegt de Doctor, op de plaats, waar de Operatie verrigt is, iet te leggen, zy wordt doorgaans met een roof gedekt en geneest, als al de Pokjes gedroogd zyn. Blyft zich dan nog hier uit eenige etteragtige stoffe ontlasten, kan men de plaats bedekken met een plaaster van het *Ceratum album*, of iet dergelyks, welke belet dat het linnen aan de verzweering vast plakt, en dezelve voor de lugt bewaart.

Het beloop der ingeënte Pokjes is echter niet altyd zoo geregeld, dat 'er zich niet somtyds eenige moeilykheden by opdoen. Schoon het zelden voorvalle, gebeurt het echter, dat de Lyder onder de uitbottinge heel ziek wordt, en braakingen krygt. Dan moet men, volgens onzen Schryver, de maag zuiveren, door ryklyk warme dranken te laaten drinken om de braakingen te bevorderen; doch mogelyk beter, door aan een volwassen persoon één grein van den braakverwekkenden Wynsteen met tien greinen van het samengesteld Poeder van Kreefteschaaren te geeven; in jonge en zwakke menschen moet de gift van de Braak-Wynsteen minder zyn. Hier door worden gemeenlyk eenige galstoffen door braaking geloosd, ook volgen 'er somtyds eenige stoelgangen of een maatig zweet, en de Lyder voelt zich verligt. Anders kan men een zagt buikzuiverend middel geeven, 't welk dit toeval wegneemt.

Een andere afwyking van het gewoone beloop der ziekte is Roos, welke zich somtyds opdoet op het einde van den tyd der uitbotting, welke, schoon niet altyd, somtyds van een grooten trap van ziekte verzeld wordt. Wanneerze zich alleen hier en daar op de huid met vlakken openbaart, is ze niet zeer kwaad en verdwynt wederom schielyk.

Doch somtyds is de geheele huid met de Roos bedekt, welke zich onder de Pokjes mengt en zoo veel overeenkomst heeft met de kwaadaartigste soort van samenvloeijende Pokjes, datze 'er bezwaarlyk van te onderscheiden is; en 'er ook van sommigen, ten onregte, voor aangezien wordt. Doch men kan zich uit deeze twyfeling redden, als men acht geeft of de ziekte wel zo zwaar is als de samenloopende Pokjes dezelve zouden maaken; 't welk niet zynde, mag men vaststellen dat het Roos is, welke zich onder de Pokjes heeft vermengd. In zulk een geval wordt

den

den Lyder geboden zich voor koud water of iet anders kouds te wagten, zich in huis, doch niet in 't bed te houden. Na verloop van twee of drie dagen verandert de huid van een hoog roode tot een donkere kleur; weinige afgescheide puistjes blyven over, en koomen tot rypheid, zonder dat van dit verschriklyk verschynzel eenig verder ongemak volgt.

De Heer DIMSDALE zegt ook eenige gevallen gezien te hebben, waar in zich de ziekte zo schielyk na de besmetting openbaarde, en met zo weinige toevallen verzeld was, dat de geheele ziekte geëindigd, en de Lyder volkomen gezond naar huis gegaan was binnen ééne week, voor dat anderen, op den zelfden tyd, met etter van den zelfden Lyder; en onder de zelfde omstandigheden ingeënt, hadden begonnen te klaagen. Dan is de plaats der inenting dikwils op den volgenden dag, of een dag laater reeds ontstooken; en de Lyder klaagt reeds over de toevallen, welken in anderen eerst op den zevenden of agtsten dag na de inenting voortkoomen. Doch de klagten duuren zelden vierentwintig uuren: De ontsteeking op den arm gaat schielyk voort, en koomt ook schielyk tot geneezing. In eenigen van deeze heeft men echter eenige puistjes zien te voorschyn koomen; welken waarschynlyk een gevolg der inentinge geweest zyn: doch de puistjes zagen 'er niet uit als waare Pokjes, werden niet ryp, en werden na drie dagen grootlyks weggedroogd. Zodanige Lyders, door een tweede inentinge beproefd, en by zieken aan de Pokjes op alle tydperken der ziekte gebragt en toegelaaten; zyn van alle verdere besmetting vry gebleeven.

Een ander ongunstig verschynzel by de inenting, is, als de kleur rondom de plaats der inentinge, in plaats van hoog rood te zyn, bleek is, schoon men echter aan dezelve zekere teekenen van besmetting ontdekt. Dit belooft niet veel goeds; waarom de Schryver het bloedzuiverend middel meer dan in andere gevallen geeft: hy meent waarschynlyk het zelfde, welk hy onder het beloop der ziekte heeft aangeraaden, een agtste gedeelte van een grein van de Braak-Wynsteen, een weinig *Calomel* en het saamgesteld Poeder van Kreeftescharen; en zo dit geene ontlasting te wege brengt, voegt hy 'er eene buikzuivering by.

De Schryver verdedigt, hier op, deeze nieuwe maniere van inenting, inzonderheid de blootstelling aan de koude lugt, tegen de zwaarigheden en tegenwerpingen, welken

'er tegen ingebragt worden, en beroept zich op vyftienhonderd persoonen, waar in dezelve een goeden uitslag heeft gehad. Hy heeft het zelfde bestier, met gelyke uitkomst, overgebragt op de Natuurlyke Pokjes. Het een en ander wordt door volgende Waarneemingen bekragtigd, welken, gelyk het geheele Werkje, waardig zyn van allen, die 'er eenig belang in hebben, geleezen te worden.

Aanmerkingen over de onbestaanbaarheid van Weduwebeursen, Præbende-Societeiten en diergelyke Fondsen. Als mee de Middelen, op welke men diergelyke Fondsen bestaanbaar kan maaken. Door F. H. VAN DER BEETS, *Capitein ten dienste der Vereenigde Nederlanden. In 's Gravenhage by* P. van Os 1767. *in groot octavo* 138 *bladz.*

ZO loflyk als de inrichtingen ter ondersteuninge van eenzame Weduwen zyn, zo jammerlyk is het, wanneer men ziet, dat dezelven niet aen de verwachtinge beantwoorden. Ene Vrouw, die, geduurende het leven van haren Echtgenoot, heeft willen medewerken, om door spaerzaemheid en naerstigheid 's jaarlyks iets toe te brengen tot een Fonds, waer uit ze, na 't verliezen van haren Man, na 't missen der voordeelen aen zyn leven en bedryf verknocht, een merkelyk voordeel, in dien min welgestelden staet, verwacht, word, nu 't te laet is, gewaer, dat hare poogingen vrugtloos geweest zyn; ze bevind dat ze haer geld, 't welk ze, geduurende etlyke jaren, opgelegd, of zekerer beleid kon hebben, in een verslindenden kolk geworpen heeft, en ziet zich in hare strelende hoop te leur gesteld; 't welk den menschen altoos, en vooral in min of meer behoeftige omstandigheden, zeer smertlyk valt. —— De ondervinding, dat dit daedlyk plaets heeft in deze en gene Weduwebeursen en dergelyke Fondsen, en de vrees, dat de overige inrichtingen, die tot nog toe ingevoerd zyn, zich aen 't zelfde gevaer blootgesteld bevinden, heeft reeds de oplettendheid van verscheide persoonen desaengaende opgewekt. Dit heeft ook onder anderen den Autheur van dit Geschrift aenleiding gegeven, om zyne gedachten deswegens door den druk gemeen te maken, en onzen Nederlanderen enige Aanmerkingen mede te deelen, die voor hun, welken 'er belang in hebben, der overweginge wel waerdig zyn.

Men heeft, naer zyne gedachten, in 't oprichten van diergelyke Fondsen, zullen ze bestaenbaer zyn, de vier navolgende zaken vast in 't oog te houden.

„ I. Daar dient bepaalt te worden hoe veel Pensioen trekkende zullen opkoomen, uit een vast bepaalt getal Contribueerende Leden, en deeze behooren uit te sterven."

„ II. De Furnissementen of jaarlyksche Contributien dienen na de uitkeering der Pensioenen geschikt te worden."

„ III. 'Er moet in agt genoomen worden, dat de jaaren der Conthoralen, of van de Benoemers en Benoemdens zo na mogelyk egaal zyn, vooral dat dezelve niet te veel verschillen."

„ IV. De Bereekening van de Bestaanbaarheid dient te steunen op goede gronden, en daar uit beweezen te worden, zoo na mogelyk, hoe lang de Benoemers of Geldgeevers door den anderen zullen contribueeren, als meede hoe veel jaaren de Benoemdens, de eene door den anderen, het Pensioen of Jaarwedde zullen koomen te trekken."

Het niet behoorlyk in acht nemen dezer pointen maekt, gelyk de Heer *van der Beets* tracht te doen zien, de tot nog ingerichte Fondsen op zich zelven onbestaenbaer, en noodzaekt derzelver Stichters om hunne toevlucht te nemen tot hulpmiddelen, die zeer wankelbaer zyn, of de trekkende Leden benadeelen, of de later contribuerende Leden bezwaren, dat aen 't eigenlyke oogmerk niet beantwoord.—— Dit getoond hebbende gaet hy over, om, volgens welberekende Tafelen, (die ook in dezen opgegeven worden, met de ontvouwing der maniere van berekening, en de bewyzen van derzelver juistheid,) een middel aen de hand te geven, op welke men soortgelyke Fondsen bestaenbaer kan maken.

Volgens zyne berekening zou men, voor ene Beurs, de bovenstaende vereischten behoorlyk gade geslagen zynde; uit welke de overblyvende Weduwen of Benoemden één of meer honderd Guldens 's Jaers, zonder enige risico, konden trekken, de Furnissementen moeten bepalen op de volgende wyze:

„ Conthoralen oud 25 a 30 jaaren, zullen jaarlyks voor ieder honderd Guldens Pensioen, dewelke aan de Weduwen betaalt zullen worden, moeten furneeren - 31 gls.

Conthoralen oud 30 a 35 jaaren,	-	31 gls.
Conthoralen oud 35 a 40 jaaren,	-	31 gls.
Conthoralen oud 40 a 45 jaaren,	-	32 gls.
Conthoralen oud 45 a 50 jaaren,	-	34 gls.

Conthoralen oud 50 a 55 jaaren, - 38 gls.
Conthoralen oud 55 a 60 jaaren, - 44 gls.
Conthoralen oud 60 a 65 jaaren, - 47 gls."

De bepaling is hier gemaakt op volle Guldens, en zou, zo iemands liefhebbery zich daer toe uitstrekte, op de ene óf andere Classe, in nadere berekening, wel enige stuivers verschil konnen lyden, dat in dezen niet in aenmerking genomen word.

De Heer *van der Beets* geeft deze zyne berekeninge ter beproevinge over, en verklaert, dat het hem, voor zyn Persoon, onverschillig is, of men dezelve wil volgen dan niet, als ook of men dezelve wil tegenspreken; dewyl hy zich verzekerd houd, *dat alle Contestatien, welke over deeze Materie geopperd zullen konnen worden, niet dan door de tyd en de ondervinding te beslissen en te aplaneeren zyn.*

De Eerlyke Misdadiger. Zedenspel. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, by A. Hupkes 1768. *Behalven de Voorreden* 88 *bladzyden in octavo.*

De Eerlyke Misdadige. Burger Treurspel. Gevolgd naer het Fransche van den Heer FENOUILLET DE FALBAIRE. *Door het Kunstgenootschap, Onder de Zinspreuk,* Kunst wordt door Arbeid verkreegen. *Te Leid. gedrukt voor het Kunstgenootschap* 1768. *Behalven de Voorreden* 86 *bladzyden in octavo.*

EEn oud en vry algemeen vooroordeel bepaelt het onderwerp van het Treurspel, tot treffende daden van verheven Personaedjen, in een gewichtig staetsbelang; even als of de Burgerstand niet in staet ware, om Toonelen uit te leveren, die, in een deftigen styl, ernstig voorgedragen, onze hartstochten van schrik en medelyden konnen gaende maken. Men heeft al over veel jaren den Tooneeldichteren onder 't oog gebragt, dat 'er genoeg gevallen van lager Standspersoonen zyn, welke zeer ligt hier toe geschikt konnen worden: dat het Gemeen die Toonelen, welke bepaeldlyk Vorsten en Staetsdienaers betreffen, veel al beschouwt, zonder 'er wezenlyk belang in te nemen; om dat het zich zo ver beneden dien Staet bevind: dat het zelve in tegendeel natuurlyk belang moet nemen, in 't beschouwen der uitwerkingen van ongeregelde hartstochten, of der bedryven van edelmoedige en deugdzame zielen, als ze hun in

per-

persoonen van hunnen eigen rang voorgesteld worden: en dat dus Tooneelstukken van die natuur ongelyk beter geschikt zyn, om dien invloed te hebben; dat de aenschouwer, naer 't oogmerk van 't Treurspel, door de uitmuntenheid der Deugd tot derzelver beoefening bewoogen, en door 't afschuwlyke der Ondeugd van derzelver betrachting afgeschrikt worde. Dit denkbeeld, schoon door Mannen van oordeel aengedrongen, is veel al niet behagelyk voorgekomen; echter schynt het in de laetste dagen hier en daer veld gewonnen te hebben; 't welk deszelfs begunstigers eerlang meerder proeven van dien aert te gemoet doet zien.

Zy, die nog twyfelen, of zodanig een Tooneelstuk behoorlyk ter uitvoeringe te brengen zy, hebben slechts, om uit die twyfeling gered te worden, een oplettend oog te slaen, op het hier voorkomende Stuk, genaemd *de Eerlyke Misdadiger.* Het zelve is, gelyk de Fransche Dichter zich in zyne Voorreden uitdrukt, tusschen het ernstige Blyspel en Treurspel in, of moet inderdaed een Burgerlyk Treurspel genaemd worden, welks ontknooping gelukkig is. Men zal, de schikking van dit Spel nagaende, de aendoenlyke rollen opmerkende, en de edelmoedigheid der bedryvers in acht nemende, niet konnen nalaten te erkennen, dat het zeer wel is uitgevoerd; en dat men op dien voet Treurspellen, met betrekkinge tot den Burgerstand, zou konnen maken, die hunnen wezenlyken lof zouden hebben. Twee Nederduitsche Vertalingen hier van zyn genoegzaem te gelyk in 't licht gebragt; beiden zyn ze mogelyk wat verhaest afgegeven, en daer door niet zo beschaefd als men wel zou wenschen. De Amsterdamsche overzetting is evenwel ten dezen opzichte over 't geheel beter dan de Leidsche; doch de styl is gemeenlyk wat stroef, en zou gevalliger wezen zo hy beter vloeide.

Het onderwerp van dit Tooneelstuk is geen verdichte maer ene ware geschiedenis. De Heer *Fabré*, welke hier den naem van *Lisimon* draegt, was een yverig Protestantsch Predikant, in hechtenis genomen en ter Galeie veroordeeld: hy werd reeds, met anderen, geketend, Galeiwaerds geleid, wanneer zyn Zoon, hier onder den naem van *Andreas* voorkomende, besloot alles aen te wenden, om zynen gryzen Vader te verlossen. Deeze brave Zoon, alle andere middelen vruchtloos aengewend hebbende, haelde eindelyk den Geleider der Galeislaven over, om zynen Vader te ontslaen, en hem in deszelfs stede met ketenen te beladen. Hier op heeft de Vader voor zich ene veilige schuilplaets

gezocht, en de Zoon ettelyke jaren in den allerdeerlykſten ſtaet doorgebragt. De deugd van dezen edelmoedigen jongeling is ten laetſte openbaer, en ook by 't Franſche Hof bekend geworden; alwaer men dit treffend voorbeeld van de liefde eens Zoons tot zynen Vader dermate gewaerdeerd heeft, dat hem een gunſtige ontſlagbrief verleend zy geworden. Hy onthoud zich thans, na zyns Vaders dood, in *Ganges*, ene kleine plaets in de *Sevennes*, daer hy zich met ene zyde kouſen-fabriek geneert. —— Deze geſchiedenis heeft men, met behulp van eigenaertige dichtkundige verćierſelen, tot een regelmatig Tooneelſtuk geſchikt, dat reeds, met ene algemene toejuiching, in 't *Hotel* der Hertoginne van *Villeroy*, op haer Tooneel, geſpeeld is; en vermoedlyk eerstdaegs, hoewel onder een anderen tytel, in Frankryk ten openbaren Toonele ſtaet gevoerd te worden. —— De geſchiedenis zelve hier boven al gemeld zynde, zullen wy ons tegenwoordig niet ophouden met ene byzondere ontvouwing van dit lezenswaerdige Tooneelſtuk; het welk dit Artykel veelligt te breed zou doen uitloopen; te meer daer de tweeërleie overzetting enigzins ſchynt te eiſchen, dat wy den Lezer een voorbeeld mededeelen, waer uit hy het verſchil der uitvoeringe kan opmerken. Wy zullen ons hier toe bedienen van een kort geſprek, dat als op zich zelve ſtaende aengemerkt kan worden, na dat wy voor af het volgende deswegen gemeld hebben. Naer 't verhael in 't Tooneelſtuk heeft *Lizimon* niet toegeſtaen, dat *Andreas* zyne ketens overname, dan uit ene tedere zucht voor zyne Huisvrouw, om haer in 't leven te bewaren: deze nu geſtorven zynde, tracht hy zynen Zoon te verloſſen: hem gevallig ontdekkende ſmeekt hy den *Graef*, of den Opperbevelhebber der Galeien, om hem de ketens, die zyn Zoon in zyne plaetze droeg, te doen dragen en zynen Zoon te ontſlaen; als zynde hy, en niet zyn Zoon, tot deze ſtraf verwezen. Hier tegen kant zich *Andréas* aen, en dit geſprek vervolgt op deze wyze.

Naer de Amſterdamſche uitgave.

LIZIMON, *voor den Graef gekniełd liggende.*

„ Myn Heer! wees niet verhart.
Verhoor myn zuchten, wees met myn verdriet bewogen;
Zie voor u op den grond een vader neêrgebogen,
Die grys [illegible] en bittre zielesmart.

Gy

Gy ziet dit voorhoofd reeds gerimpeld door de jaaren,
Gy ziet de traanen, die een droeve grysaard schreit,
Helaas! laat dit gezicht uw hart ontferming baaren;
Voor my alleen was 't lot der slaverny bereid,
Ik was 't alleen, die daar toe herwaards wierd geleid.
Myn zoon is zonder schuld, hy draagt zyns vaders banden;
Hergeef, hergeef ze my, en knel ze om myne handen.

ANDREAS, *in dezelfde gestalte voor den Graaf.*

ô Neen myn heer! sla geen geloof aan zyne reên,
De vaderliefde voerde en dreef hem herwaards heen;
Die doet hem voor zyn' zoon zyn eigen leed vermeeren,
Zich zelf beschuldigen, en 't yslykst lot begeeren.

Zich met gevouwen handen tot zynen vader wendende.

Noch eens, myn vader! vlugt, verlaaten wy elkaar.
Laat my myn ketens; hun gewicht valt my niet zwaar;
Maar ach! uw ouderdom zou onder hen bezwyken.
'k Ben jong; 't is beter dat ik altoos die behoû.

LIZIMON.

Neen, verg my niet dat ik u langer dus aanschouw.
Gy hebt uw' vader reeds te veel uw trouw doen blyken.
Hoe kort is 't ovrige van mynen levenstyd!
't Is beter dat ik dien in uwen staat verslyt,
Dan dat ge uw jeugd, die ligt de Hemel zal verlengen,
Aan dit gehaate strand in ketens door zoud brengen.

Op nieuws de kniën van den Graaf ombelzende.

Om 's hemels wil, myn heer, verhoor me op myn gesmeek!
Dat hier natuur, ja dat de billykheid hier spreek':
De zuivre waarheid laat door mynen mond zich hooren.
Geloof myn zuchten, geen bedrog komt u te vooren:
Sta myn verzoek dan toe, ach, 't is niet groot myn heer!
't Zyn niet dan ketenen, die 'k van uw hand begeer.

DE GRAAF, *hen opheffende, en hen beiden ombelzende.*

Staat op myn vrienden! rys, rys op goedaardig vader!
Rys edelmoedig kind! omhelst my bei te gader.
Hoe groot zyt gy van hart! hoe edel is uw geest!
Gy laagt voor my geknield, 't was eer myn pligt geweest
Voor u te knielen, en myn hulde u aan te bieden.
'k Gedoogde een wyl dat hier uw deugd, zo eêl, zo schoon,
Voor aller oog zich spreidde op 't heerelykst ten toon;
Zy eert onze eeuw, men zag niets grootscher oit geschieden.
Maar deze heldenmoed, zo krachtig ons betoond,
Word door de ontslaking van uw' zoon in 't eind beloond:

Ja 'k wist naar mynen wensch die gunst voor u te erlangen,
Verzekert, dat een vorst, wiens goedertieren' macht
Der wetten strengheid naar den eisch dikwerf verzacht;
Met vreugd aan dit ontslag zyn zegel ook zal hangen.
Hy eert, in wie 't moog' zyn, een deugdelyk bestaan;
Schoon uw gevoelens zich met de onzen niet vereenen,
Merkt hy u evenwel als zyne kindren aan,
En wil aan braaven zyn' bescherming steeds verleenen.

LIZIMON.

Schoon afgescheiden van 's ryks algemeene leer,
Schoon wy ligt dwaalen door verschillende gedagten,
Wy zyn daarom niet min zyne onderdaanen te achten;
Een pligt, die heilig is, vereent ons met hem weer:
Het land ten dienst te staan, een oppermacht te erkennen,
Verstrekt ten regel, die ons harte noit zal schennen."

Dus ver de Amsterdamsche uitgave; de Leidsche behandelt dit gedeelte in dezer voege.

LIZIMON *voor den Graef geknield liggende.*

"Het mededogen met myn droefheid zoo rechtvaerdig;
Ei luister naer 't gezucht van 's Grysaerts teder hart;
Beschouw zyn hair, dat grys, ja wit wierd, in zyn smart;
Zyn voorhoofd, door den tyd gerimpeld; zie myn traenen,
En laten zy uw ziel tot mynen troost vermanen!
Ik moest hier zyn. Ik wierd gedoemd tot slaverny.
Hy is onschuldig, 't zyn myn boeien, geef ze my!
Och, geef ze my! ik smeek 't, en laet zyn ramp volenden.

ANDRE' *in dezelfde gestalte voor den Graef.*

Geloof toch niets, myn Heer, wat hy ook voor zal wenden.
Het vaderlyke hart, helaas! te zeer verblind!
Voert hem thans herwaerts, om een' zoon dien hy bemint,
Hy offert zich voor hem, wil dat men hem zal doemen,
En durft in myne plaets zich zelv' misdadig noemen.

(*Hy keert zich, met gevouwen handen, naer* LIZIMON.)

En gy, myn Vader, ga, maek u van hier, gy moet.
Laet my myn ketenen, hun zwaerte valt my zoet.
Uw lichaem is te zwak voor zulke felle plaegen,
Doch ik ben jong en sterk, ik kan ze beter dragen.

LIZIMON.

Neen, 't is reeds al te lang. Uw jeugd moet in die pyn
Om weinig dagen, die my ov'rig kunnen zyn,

Niet

Niet kwynen aan dit strand, tot gy den dood zult vinden,
Myn dagen moeten hier uw jaeren niet verslinden,
Die nog iets goeds voor u beloven.

(*Op nieuw de kniën van den Graef ombelzende.*)

Och myn Heer,
In 's Hemels naem, ik bid, geef hem zyn vryheid weêr!
Laet billykheid, natuur en eer u niet ontglippen.
De zuivre waerheid spreekt tot u, door myne lippen.
'k Misleide u niet, geloof me, en sla my dit niet af...!
De gunst is niet te groot, 't is niet dan zyne straf,
't Zyn niet dan ketenen, waerom gy my hoort smeken.

DE GRAEF, *hen opheffende en ombelzende.*

Rys, goede Gryzaert, rys; gy ook, ô onbezweken
En braeve zoon! omhelst me, ach hoe verrukt gy my!
Wat zyn uw harten niet grootmoedig! wat zyn zy
Ver boven de onze! Hoe, gy laegt voor myne voeten,
Neen, eerder voegde 't my ulieden dus te ontmoeten.
Maer 'k heb gewild, eer nog myn woord u had verlicht,
Dat al uw deugden zich vertoonden voor 't gezicht.
Zy eeren de eeuw, die thans uw boeien ziet verbroken.

(*Hy ontsluit de keten van* ANDRE'.)

ô Edelmoedige, gy zyt reeds vrygesproken.
Uw gadelooze deugd verdient een beter loon.
'k Heb uw ontslag bewerkt.

LIZIMON, ANDRE' *ombelzende.*

Wat zie ik, ach, myn zoon!

ANDRE', *in een verrukkende mymering.*

Myn tong is spraekeloos. Ik dwael in myn gedachten.
Ik sta verbaesd, ontroerd...! Wie dorst dees uitkomst wachten.

DE GRAEF.

Verwacht nog meer, myn vriend, zoo haest de Vorst dit hoort,
Zyn goedertierenheid, wie 't weldoen steeds bekoort,
Zal uw verheven deugd naer haer waerdy belonen.

LIZIMON.

De Hemel wil nog lang dien Welbeminden kronen!
Hy storte lange op hem zyn gunst en zegen neêr!"

JOH. BÜMA, *Boere Bruiloft, of het Huwelyk van* Moddeworst *en* Griet Beerdberg. *Met Geschiedkundige Aanmerkingen en Koperen Plaaten. Te Knollendam, ten dienste der Bruiloftgasten*, 1767. *Bebalven de vooraf gaande levensschets van den Schryver*, 455 *bladz. in groot octavo.*

HEt hoofdonderwerp van dit Geschrift is eene Boerevryagie, met eene daer op volgende Bruiloft, en 't voorgevallene onder de Bruiloftsgasten. 't Komt, volgens het gene ons in het Voorwerk gemeld word, voor als een Hekelschrift van 's Waerelds malligheden; is ten deele in Dichtmaet ten deele in Proza geschreven; en met etlyke aentekeningen verrykt, die meerendeels strekken, om deze en gene characters af te malen. De Uitgevers, die 't na 's Mans dood, (zynde de Heer *Buma* reeds in 't jaer 1756 overleden,) het licht doen zien, zyn van oordeel dat de Autheur het niet ter drukperse heeft overgegeven, of, om dat hy tegen de moeite van beschaving aenzag, te meer, daer hy, met 'er tyd een dag ouder wordende, zich mogelyk met ernstiger zaken bezig hield, of om dat hy de persoonen, die hier gehekeld worden, by hunnen leeftyd niet in 't openbaer ten toon wilde stellen. Doch wat hier van zy, de openbare uitgave mogt men wel geheel agterwege gelaten hebben; dewyl ze den Heer *Buma* tot geen eer kan strekken. — Alle, die den Autheur gekend hebben, spreken van hem als een geestig Man; maer in dit Werk komt hy niet zo zeer voor als geestig, als wel als snaaks, en dan nog juist ongelukkig, als zodanig iemand, die zyne snakeryen hier op geen schrandere, maer op ene plompe wyze voorstelt, en ze met zo veel morsigheid gepaerd doet gaen, dat iemand van enig oordeel ze niet wel met smaek kan lezen. Men moet, voor zo ver we 't doorbladerd hebben om 'er enig berigt van te konnen geven, erkennen, dat 'er hier en daer slagen voorkomen, die een geestig Man waerdig zyn; maer over 't geheel kan men 'er niet wel een gunstig oordeel over vellen. 't Gemeen mag 'er zich mede vermaken, doch die enig denkbeeld heeft van schrandere spotterny kan 'er geen genoegen in vinden.

L'In-

L'Ingenu, *of Rondborstige Wildeman, eene waare geschiedenis, getrokken uit de eige handschriften van den Vader* QUESNEL. *Door den Heer* D. V. *In 's Gravenhage, by* H. Bakhuizen 1768. *In groot octavo 98 bladzyden.*

EEn geschrift dat geenszins aen zyn tytel beantwoord. De Wildeman is niet zo zeer rondborstig als wel lomp en driftig, de geschiedenis is geen ware, maer ene verdichte; en ze is, hier en daer, op zo spottende wyze met opzicht tot den Godsdienst geschikt, dat ze uit de eigen handschriften van Vader *Quesnel* niet kan voortkomen. Dit is een laeg kunstje om een Boek aen den man te helpen, dat het lezen niet waerdig is. Het is een laffe langdradige Roman, waer van men zich bedient, om ene soort van Schimpschrift op de Jesuiten te maken; dat het byzondere doelwit dezer lastige vertellinge schynt te wezen. Men heeft edeler wapenen tegen dit slag van Volk; men behoeft zich met geen kunstenaryen te behelpen; en 't is voor al laeg, gebruik te maken van zodanigen die geestloos zyn.

De nieuwe Vondeling, of de Historie van den gelukkigen Hollander. Zynde een waaragtige Geschiedenis door hem zelf beschreeven. Uit het Fransch vertaalt. Te Amsterdam, by A. Eichhorn 1767. *In octavo 172 bladzyden.*

DE Historie van een kind van Fortuin, welks levensloop geen gevallen behelst, die gewichtig of aendoenlyk genoeg zyn, voor een Roman van enige nuttigheid of vermaek.

De Schyndeugd op het tweede Schavot. Tweede Deel. Te Zierikzee, by L. van Zwymvoeren 1767. *in octavo* 203 *bl.*

DE Heer DANIËL VIERGEVER, Secretaris der Stede *Brouwershaven*, in 't eerste Deel van dit Werkje verhaeld hebbende, hoe zeker Persoon, onder den naem van *Johan Cato Kamerling*, door een Godvruchtig voorkomen, vele inwoonders van *Brouwershaven* ten sterkste ten zynen voordeele had weten in te nemen; en 't eindelyk zo ver gebragt had, dat hy zich, met de eenige Dochter van eenen Burgermeester dier Stad, in den openbaren Echt verbonde;

ver-

vervolgt hier zyn verhael, met melding van de volkomen ontdekking der gepleegde schelmerye, en 't vonnis deswegens over dien Persoon geveld. Men ziet in dit bericht, dat hy, niet tegenstaende ene menigte van verdenkingen ten ten zynen nadeele hand over hand toenamen, echter bestendig dezelfde rol bleef spelen, in den Burgermeester en deszelfs Dochter nu op deze dan op gene wyze te misleiden. Dat men eindelyk van *Rhynberg*, alwaer hy voorgaf groote Goederen te hebben, en zyne Zuster woonachtig te zyn, als mede van *Duisburg*, daer hy zeide gestudeerd te hebben, verzekerd werd aengaende de valsheid zyner voorwendzelen: het welk de Regering twee Heeren deed committeren om derwaerds te gaen, en alles nader te onderzoeken; die, op hunne wederkomst, de schelmery ontegenzeggelyk verklaerden. Het gevolg hier van was dat opgemelde *Kamerling*, reeds in civiel Arrest genomen zynde, nu in de criminele gevangenis gebragt, en eerlang gevonnisd werd. Naer luid der Sententie was hy genaemd *Abraham Maggaris*, en geboortig van *Middelburg*; te *Rotterdam* was hy, in den jare 1741, uit hoofde van begane falsiteiten, met den strop om den hals gegeesseld en gebrandmerkt, verder voor den tyd van 12 jaren in 't Tuchthuis aldaer geconfineerd, en voorts voor den tyd van 25 jaren gebannen. En nu, zich op nieuw schuldig gemaekt hebbende aen enorme falsiteiten, is hy insgelyks te *Brouwershaven* verwezen, om, met een strop om den hals, onder de galg, strenglyk gegeesseld, en met het dubbelde zwaard gebrandmerkt te worden; als mede om te moeten gaen in 't Tuchthuis, ten einde aldaer, zyn leven lang, op zyn kosten of handenwerk geconfineerd te blyven: welk vonnis ook aen hem ter uitvoeringe gebragt is op den 15den November 1765. De byzondere uitslag zyner schelmerye maekt dezen levensloop te aenmerkelyker, en 't voorgevallene strekt tot ene nieuwe les van waerschouwing voor Ouderen en Voogden; om zich niet te laten verlokken door het pochen eens Bedriegers op zynen grooten Rykdom, of deszelfs uitwendig vertoon van Godsdienstigheid. —— Zy die dit voorgevallene in een bekoopt bestek willen beschouwen, kunnen te regt geraken in de *Verkorte Levensschets van Abraham Maggaris*, te bekomen *te Middelburg by de Wed. Callenfels* en elders.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Huis Uitlegger des Nieuwen Testaments: of Vertaling en Omschryving van het zelve, met oordeelkundige aanmerkingen en toepasselyke gebruiken. Door PH. DODDRIDGE. *Doktor en Professor der H. Godgeleertheit te Northampton. Uit het Engelsch in 't Neerlandsch overgezet. Eerste Deel. Vierde Stuk. Te Amsteldam, by* P. Meijer 1768. *Behalven het Voorwerk* 367 *bladzyden in groot octavo.*

MEt dit vierde Stuk word het eerste Deel van dit aenpryzenswaerdige Werk beslooten, 't welk eindigt met de uitmuntende belydenis van Apostel Petrus, en 't voorgevallene by die gelegenheid. Ook is, volgens het bericht van den Heer Vertaler, het eerste Stuk des Tweeden Deels reeds ter drukperse. —— Om den Lezer uit dit vierde Stuk, even als uit de voorgaende, een kort stael onder 't oog te brengen, zullen wy ons bepalen tot des Autheurs uitbreiding en aenmerking over een gesprek van Jesus met opzicht tot de zodanigen, die hem navolgen, en tot de verkondiging van 't Euangelie geschikt zyn.

De Eerwaerde *Doddridge*, gekomen zynde tot aen 't Euangelische verhael van 's Heilands overvaren, naer het land der Gadarenen, vind goed, eer hy de byzonderheden van die merkwaerdige reis nagaet, stil te staen op drie korte gebeurtenissen, waer van 'er ééne voorviel, zo als de Heer van land zou steeken. Dit doet hem het verhael van Mattheus, H. VIII. vs. 19—22, vergelyken en aenvullen met dat van Lukas, H. IX. vs. 57—62; 't welk hy indezervoege behandelt.

„ *En het geviel, wanneer zy* uit het huis, van waer Hy quam, *over weg* nae den oever *gingen* (*a*), daer hy voorhad

(*a*) „ *Wanneer zy over weg gingen.*] Dewyl *deze* en de *naestvolgende Gebeurdtenis* door MATTHEUS worden ingevoegd tusschen zyn verhael van CHRISTUS *bevel geven wegens het oversteken nae de andere zyde*, en het *te scheep gaen* met dat oogmerk *Matth.* VIII. vers 18—23: zoo kan ik niet wel anders besluiten, of zy zyn beide *op dien tyd* voorgevallen: en bygevolge, wanneer

had in 't schip te gaen, [*dat*] '*er een zeker Schriftgeleerde* zich by CHRISTUS vervoegde, zynde met onzes HEEREN aengename Gelykenissen ingenomen, en zich verbeeldende uit het beloop van eenige derzelve (*a*), zoo wel als uit den yver waer mêe het Volk zich rondsom Hem byéénschaerde, dat Hy welhaest een Magtig Vorst zou worden, door zich voor den MESSIAH te verklaren; hier door aangezet, zeg ik, *quam* deze Geleerde Man tot den HEERE, met all' de vertooning van eenen diepen eerbied, *en* hy *zei tot Hem:* ,, Ô Gy uitstekendste *Heer* [*en*] *Meester*, die een ander en verhevener gezag hebt, dan wy Schriftgeleerden konnen voorgeven, ik smeek u, my verlof te willen gunnen, dat ik U in uwen overtogt *zal* mogen vergezellen; want *ik* heb by my zelf vast besloten, u te *volgen*, *waer gy ook benen gaet*, en my geheel en al aen den Dienst van uw Koningryk toe te wyden.

,, *En*, [wat was het antwoord dat de HEERE JESUS op deze

LUKAS dezelve invoert, door te zeggen, dat zulks was *als zy over weg gingen*, zoo moet zyne meening ruim genomen worden, voor *op een tyd als* CHRISTUS *en zyne discipelen wandelden*, ofte *over weg gingen*; en dus geenszins, gelyk de Ridder ISAAK NEWTON onderstelt, *als zy op de reize gingen*, te weten op die, in welke de Samaritanen hem weigerden te herbergen. De volgende woorden *vers* 20. zouden inderdaed by die gelegenheit wel zeer ter snede geweest zyn: maer zy hadden eene algemeene gepastheit, om dat CHRISTUS geen *huis* of vaste woning in eigendom bezat; ook voegden zy hier, daer Hy *overstak nae eene plaets*, alwaer wy niet vinden dat Hy een eenige vriend of bekende had. Doch zyn 'er die willen, dat LUKAS uitdrukking te sterk is, om *deze verklaring* te lyden, zoo moeten zy, (MATTHEUS verhael van dit gebeurde niet willende te nae spreken, besluiten,) dat dit gering geval *tweemael* voorviel; gelyk het zeer mogelyk is, dat het inderdaed tweemael gebeurde".

(*a*) ,, En zich verbeeldende uit het beloop van eenige derzelve.] De *Gelykenissen* van 't *Mostertzaed* en *Zuurdeeg*, wierden beide voorgedragen *ten aenhooren van de Menigte.* Zie *Mattheus* XIII. vers 31, 33. En zy waren beide *zoo klaer*, dat de *Discipelen* aen CHRISTUS deswegen geene *openlegging* verzogten; gelyk inderdaed iemand zich bezwaerlyk verbeelden kan, dat eenige *opheldering* haer verstaenbaerder zou hebben konnen maken. — Des *Schriftgeleerdens weggaen van* CHRISTUS, op de verklaring van zyne *geringe en armoedige omstandigheden* gevolgd, maekt het voorts blykbaer, dat hy aengezet was geworden door de bovengemelde uitzigten".

deze schynschoone betuiging gaf?] wetende, wat beweegredenen dezen Schriftgeleerden tot dat besluit gedreven hadden, *zei* Hy *tot hem*: Vlei u zelven niet met de verwagting van eenige tydelyke voordeelen, uit zulk eene navolging en vergezelling van my; want ik zeg het u met ronde woorden, zelfs de vossen, (om niet van huisdieren te spreken, welke onder de bezorging van de menschen leven,) *de vossen* zelfs, zeg ik, *hebben* een soort van bezitting, te weten *holen*, waar in zy zich onthouden, *en de vogelen des luchts* zyn mede voorzien van hunne *nesten*, als iet eigens, voor zich zelve en voor haare jongen; *maer de* ZOON DES MENSCHEN, hoe voorspoedig ook zyn Koningryk eindelyk zal moeten wezen, verschynt tegenwoordig in zoo geringe omstandigheden, dat Hy geenig eigendom *heeft*, ja *niet* de geringste plek van tydelyke bezitting, zelfs geen enkelen voetbreed grond, *waer op Hy zyn hoofd*, als op iet eigens, *mag nederleggen*; Hy weet [naer den mensche] op den eenen dag niet met zekerheit, waer Hy den volgenden voedsel en huisvesting zal vinden, en zyne Navolgers moeten geen beter staat met opzigt tot het aardsche verwagten. Eene verklaring zeker! die genoeg was, om een persoon, welke niets als zyn tydelyk belang en voordeel zogt, af te schrikken.

„ *En tot eenen anderen van zyne Discipelen*, die eenigen tyd zyne Leerredenen had bygewoond, *zei Hy*, *volg my* standvastig, gelyk deze myne Dienaers, welke my overal verzellen, doen; ten einde gy moogt opgeleid worden om met hen uw deel te nemen in de Bediening van het Euangelie. *Maer* deze Toehoorder van CHRISTUS, als *hy* dit verstaen had, *zei tot Hem*, HEERE! ik wil zulks met alle blymoedigheit doen, alleen bid ik u, *laet my toe dat ik eerst* en voor af *henen gae* nae myn huis, *en mynen ouden vader begrave* (*a*), aen wiens overblyfzels ik mynen laetsten pligt te betalen heb. ——— *Maer* HEILAND JESUS, die geraden vondt, by deze gelegenheit, eene buitengewoone proef van 's Mans geloof en gehoorzaemheit te nemen, *zei* wederom *tot hem*: [Waer toe dit uitstel, daer ik u roep?] *volg*

(*a*) „ *Dat ik . . . . henen gae* nae myn huis, *en myn ouden vader begrave*. Sommige denken dat deze uitdrukking enkel wil aenduiden, dat zyn vader *zoo oud* was, dat hy niet lang kon leven. Maer het antwoord van CHRISTUS schynt het voor toegestaen te houden, dat hy reeds *gestorven* was."

volg gy my maer terstond, *en laet het aen de dooden hunne dooden te begraven*; laten zy, die zelve geestelyk dood zyn, de plegtigheden van 't begraven der lyken verrigten, ja laten veel eer de dooden onbegraven blyven, dan myn woord, als ik u daer door zoo grooten en gewigtigen last geef, ongehoorzaem te zyn, of het zelfs maer eenen enkelen dag te verzuimen, wanneer ik zeg en beveel, [dat gy u nergens mede ophouden zult, *maer* terstond myn werk verrigten,] gelyk ik ten uwen opzigte thans doe, en daerom, [schik u, zonder het minste uitstel, om aen myne roeping te beantwoorden; want myn last sluit by voorraed een bevel in, 't welk zoo veel zegt, als zei ik,] *gae gy heen, en verkondig* het Euangelie van *GODS Koningryk*, (*a*) 't welk gy van my gehoord hebt, en verder van my hooren zult.

„ *En* op een zekeren [anderen] tyd (*b*), [om dit hier van wegen de gelykheid der stoffe by te voegen,] zoo geviel het, dat *een andere* uit 's HEILANDS Toehoorders tot Hem

(*a*) *Gae gy heen en verkondig* . . . GODS *Koningryk*.] Dewyl onze HEERE hem tans riep *om Hem te volgen*, moeten wy besluiten, dat de *last* die Hy hem geeft om *het Euangelie te prediken*, niet terstond in 't werk gesteld moest worden. De omstandigheit van 't gezegde was blykbaer buitengewoon, en de oorzaek daer van kan gelegen hebben in redenen welke ons onbekend zyn. De HEERE CHRISTUS, by voorbeeld, kon eenige byzondere verhindering voorzien, die in dezen Man uit het spreken met zyne Vrienden, by zyn *'s Vaders Lykbegravenis*, mogt ontstaen, waer door zyne toewyding aen den *Heiligen Dienst* belet zou zyn geworden; en Hy kan daer op doelen met te zeggen: *laet de DOODEN hunne Dooden begraven*. Voorts zie ik geen grond, op welken hier eenige betrekking ondersteld kan worden, tot het verbod aen de *Priesters* gegeven, om zich van zekere gebruikelyke *Rouw*- en *Treurplegtigheden* te onthouden; gelyk echter sommige dagten, dat zulks van den ZALIGMAKER bedoelt wiert".

(*b*) „ *En* op een zekeren [anderen] tyd.] Dit geval is waerschynlyk op eenen anderen tyd [als de twee vorige] gebeurd: want het zou zeer oneigen geweest zyn, verlof te vragen tot het *vaerwel zeggen aen zyn gezin*, daer CHRISTUS zoo eenstonds den voorgaenden zulk een antwoord, als gehoord is, gegeven had. Doch de Gebeurdtenis is zoo kort, en heeft zoo veel overéénkomst met de vorige, dat ik ze verkoos op 't spoor van LUKAS *saem te voegen*. Ook agt ik niet, dat het eenige bedenking tegen de *Euangelisten* maken kan, dat zy de *orde des tyds* niet volgen, mids zy geen opzigt op de *tydorde* verklaeren te hebben, daer zy van dezelve afwyken".

Hem *zei*, [doende] *insgelyks* [eenigen voorslag van uitstel:] HEERE! *ik wil u* tegenwoordig wel *volgen*; *maer vergun my eerst* heen te gaen, de zaeken van myn huisgezin te regelen, en *myn afscheid te nemen van hen die in myn huis zyn* (a); gelyk het aan ELISAH toegelaten wiert zulks te mogen doen, wanneer hy op eene zoo buitengewoone wyze tot het Profeetisch Ampt, [om den vermaerden ELIJAH in die Heilige Bediening te volgen,] geroepen was (*). — *En* HEILAND JESUS *zei tot hem*: Zie wel toe dat geen blinde liefde voor hen, tot welke gy eenige betrekking hebt, of eenig zorgvuldig belang in tydelyke zaeken, u wêerhoudt van de uitvoering des pryswaerdigen voornemens, by u opgevat, om u zelf aen mynen Dienst toe te wyden: want *niemand*, eenmael *zyne hand aen de ploeg geslagen hebbende*, *en* naderhand *te rug ziende*, *is bequaem tot* den Dienst van GODS *Koningryk*. (b) Immers, daer de arbeid van het akkerploegen vordert,

(a) „ *Maer vergun my eerst* .... de zaeken van myn huisgezin te regelen, en *myn afscheid* enz.] Ik twyffel geenszins of in deze *ruimte* is de Griekſche ſpreekwyze αποταξασθαι τοις εις τον οικον μου, [*schikken omtrent die in myn huis zyn*,] hier te nemen, niet tegenstaende zy iets verſchillends in de *betekenis* heeft by *Lukas* XIV. vers 33. Voorhebbende zyne bezittingen over te geven, zal hy waerſchynlyk *orde* hebben willen ſtellen, *hoe dezelve* onder zyne *vrienden* zouden verdeeld worden; gelyk HEINSIUS deze plaets zeer wel verklaerd heeft".

(*) 1 *Koningen* XIX. *vers* 20.

(b) „ *Niemand* ... *zyne hand aen de ploeg geslagen hebbende*, *en* .... *te rug ziende is bequaem tot* .... *GODS Koningryk*.] HESIODUS heeft het als 't karakter van een goeden *Akkerploeger* opgegeven, dat hy *zyn geest aendagtig op zyn werk houdt*, om eene *regte voore* te maken, en dat hy zich nooit veroorloft *rugwaerts te zien nae zyne medgezellen*, HESIODUS Εργ. κ. Ημ. Lib. II. vs. 61, 62, 63. Uit deze of diergelyke, zich van zelve opdoende, beginzels, kan onze HEERE *en* HEILAND, hier de ſpreekwyze bezigen van *iemand die om oft te rug ziet, terwyl zyn hand aen de ploeg geslagen is*, als eene *spreekwoordelyke* uitdrukking, gebruikt voor een *agteloos* en *wankelmoedig mensch*, welke in 't byzonder onbequaem zou wezen tot den *Christelyken Predikdienst*. Hoe gelukkig zou het voor 's HEEREN Kerk geweest zyn, had men deze nadrukkelyke en levendige les in agt genomen, zonder welke het onmogelyk is ορθοτομειν τον λογον της αληθειας, *het Woord der Waerheit regt* en behoorlyk *te snyden*, oft liever *uit te deelen en toe te passen*, volgens 2 *Timotheus* II. *vers* 15. Zie L. BOS, *Observ.* cap. VI. pag. 18—32.

dert, dat de werkman voor zich henen ziet, en met een vasten toeleg gedagtig blyft wat hy te doen heeft, daer kunt gy u zeer gereedelyk verbeelden, dat de Pligten van eenen Euangeliedienaar een veel geduuriger oplettendheid, en ſtandvastiger beſluit en kloekhartigheid van ziel vereiſchen.

Vrymoedig en onpartydig Onderzoek, of in het negende en elfde Hoofdſtuk van den Brief aan de Romeinen, de Leere der Hervormde Kerk, van de Verkiezing, gevonden worde, of niet? Door JUSTUS CHRISTOPHKRAFT, *Gereformeerd Predikant by de Opper-Nieuwſtadſe Gemeente te Casſel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* W. H. KROON 1768. *in groot octavo* 80 *bladzyden.*

DE Schryver van dit Stukje geeft in zyn Voorbericht te kennen, dat hy geen voorſtander is van de Leer der algemene Genade, maer meer overhelt naer de zyde der Hervormde Kerke, doch dat hy, het negende en elfde Hoofdſtuk van den Brief aen de Romeinen overwegende, duidelyk meent te ontdekken, dat daer in niet gehandeld word over het verſchil, rakende de Godlyke Verkiezing, dat de Christenen verdeeld houd. De Eerwaerde CHRISTOPHKRAFT verwerpt dus de Leer niet, welke onze Nederlandſche Kerk tegen de Remonſtranten verdeedigt; maer hy beweert alleen, dat men in dit verſchil geen gebruik behoort te maken van de redeneringen des Apostels in de opgemelde plaetzen; voor zo veel dezelven, zynes oordeels, geen betrekking tot dit verſchil hebben. —— Die enige ervarenis hebben in de twistſchriften over dit onderwerp, weten dat de denkbeelden der Godgeleerden in 't uitleggen dezer Hoofdſtukken zeer verſchillende zyn; en dat men van den gemenen weg in 't verklaren van deze en gene Schriftuurplaetzen kan afwyken, zonder afſtand te doen van de Leere der Kerke; des het gedrag van onzen Autheur in dezen niet geheel vreemd konne voorkomen. — Wat de uitvoering zelve aengaet, ze is oordeelkundig, draegt alleszins blyken van oplettendheid, en 's Mans verklaring is der overweginge waerdig. Wy zullen hier ſlechts kortlyk melden, het geen hy oordeelt door Paulus bedoeld te zyn, in die plaetzen, welke men gewoonlyk tot dit verſchil betrekkelyk maekt.

Het negende Hoofdſtuk ziet, zynes achtens, niet op een

een verschil van die natuur, als dat der Christenen onder elkander in onze dagen, maer op een verschil der Christenen met de Jooden: hier in bestaende, *Of God den geloovigen Heiden kan zalig maken, en den ongeloovigen Jood verdoemen?* En de Apostel Paulus, dit vraegstuk met ja beantwoordende, beweert hier ter plaetze; „ dat God de geloovigen uit de Heidenen zo wel als uit de Jooden, tot zyn volk verkooren en aangenomen, en daerentegen de ongeloovige Jooden verworpen heeft."

Ten aenzien van Rom. XI. 2 — 6. is onze Autheur van gedachten, „ dat Paulus hier, [volgens eene gunstige onderstelling, die hy voor tegenwoordig aenneemt, en laet doorgaen] het gansche Joodsche Volk van zyn tyd vergelykt met den kleinen hoop der aenbidders van den waaren God, die, ten tyde van *Achab*, onder de tien Stammen leefden. Van dit Volk liet God 'er zo veele omkoomen, dat het *Elias* byna toescheen, als of het gansche Volk Gods, onder de Israëliten, uitgeroeit was. Doch dit was een verkeerd begrip. God had eene menigte van hun in 't leven bewaart. Daar was nog een *Overblyfzel*, en dit was klaarblykelyk een *overblyfzel naar de verkiezing der genade*. Want, de reden, waarom die 7000 het leven behielden, lag niet in hunne verdiensten, of in eene boven anderen uitmuntende waardigheid, (nademaal die geenen, welke het leven verloren, even zo wel getrouwe aanbidders van den waren God waren, als die 7000, die in 't leven bleeven,) maar enkel en alleen, in Gods vrye genade, in zyne vrye verkiezinge, die door geenerlei verdienste bepaald was geworden. Hier uit trekt de Apostel dan dit algemeene gevolg: „ God laat het wel somwylen met zyn Volk zo verre koomen, dat het byna schynt, als of het ganschelyk met het zelve gedaan was; en echter schiet 'er altoos een *Overblyfzel* over, en wel een Overblyfzel, 't welk Hy, *naar de verkiezinge der genade*, bewaard heeft." Even dit is het nu, zegt Paulus, wat tegenwoordig geschiedt. Naar dit uiterlyk aanzien, schynt het ook, als of het met het Volk Gods, dat hier toe Gods Volk geweest is, gedaan is, en als of God de Jooden ten eenenmaale verworpen heeft, maar 't is inderdaad zo niet: daar is nog een vry aanmerklyk getal van Jooden, 't welk God heeft overig behouden, dat nog zyn Volk is, en welken hy het eeuwige leven bestemt heeft, namentlyk die geenen, welke in Jesus Christus gelooven, en het Euangelie gehoorzaam zyn. Echter hebben deze dit hun geluk niet te danken aan hunne verdiensten of werken der Wet;

(want de ongeloovige Jooden, die verlooren gaan, hebben deze verdiensten en werken der Wet even zo wel als zy,) maar zy verkrygen de zaligheid en het eeuwige leven, als eene vrye genade van God, zonder eenige verdienste der werken, alleen door het geloove in *Jesus Christus*. Zy zyn een *Overblyfzel*, maar een *Overblyfzel naar de verkiezinge der genade.*"

Betreffende Rom. XI. 11 en 12, merkt zyn Eerwaerde aen, dat de Apostel hier te kennen geeft, dat het ongeloof en de verwerping der Jooden gediend heeft tot de roeping en zaligheid der Heidenen. Dit heeft men, zegt hy, niet onbepaeld te verstaen: want al hadden alle de Jooden geloofd, het Euangelie zou echter ook den Heidenen gepredikt geworden zyn. Men heeft hier derhalven te denken om ene zekere bepaling, met welke men dit heeft op te nemen; en hy twyfelt niet, of men heeft die stelling te verstaen met opzicht tot den tyd, in welken de Heidenen geroepen zyn. „ Het ongeloove der Jooden heeft in zo verre tot de roepinge der Heidenen aenleiding gegeven, dat dezelve anderfins zo vroegtydig niet zoude geschiedt zyn."

Wat eindelyk aengaet Rom. XI. 33— 36. Daar omtrent valt de vraeg, waer over verwondert zich de Apostel hier zo zeer? Over Raedsbesluiten van God, die thans nog ondoorgrondlyk zyn? Of over Raedsbesluiten, die in voorige dagen onnaspeurlyk waren, die niemand vermoeden kon, maar ons nu, na dat zy geopenbaard zyn, een verrukkelyk gezigt in de wegen der Godlyke Wysheid verlenen? De Eerwaerde *Christophkraft* verklaert zich voor het laetste denkbeeld. De Apostel in het voorgaende geleerd hebbende, dat het ongeloof der Jooden tot de bekeering der Heidenen diende, en dat de Heidenen daerentegen, ten enigen tyde, de Jooden tot het geloof, en den waren dienst van God, zouden aensporen, ziet dit aen als iets dat nimmer een Jood in de gedachten gekomen was, en verwondert zich daer over, „ dat de Raadsbesluiten en Wegen Gods zich nu ontwikkeld hadden op eene wyze, welke zo heerlyk als onverwacht was".

De

De wonderlyke Leidinge Gods, ondervonden, en in 't Hoogduitsch beschreven, door CHR. SAL. DUITSCH, *geweezen Joodsche Rabby, doch nu, door de Goddelyke Voorzienigheid, Lidmaat der Gereformeerde Kerke. In 't Nederduitsch vertaald. Gedrukt voor den Autheur. Te Amsteldam by* D. Swart 1768, *behalven het Voorwerk* 336 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje behelst een bericht van 't geen den gewezen Rabby DUITSCH, volgens zyn eigen verhael, zo in als uitwendig wedervaren is, van dien tyd af dat zyne gedachten gewend zyn, om den Christelyken Godsdienst te omhelzen, tot dat hy denzelven openlyk beleden heeft. De Autheur noemt dit zyn wedervaren ene *wonderlyke leiding Gods*, volgens zyn denkbeeld, dat hy in dit alles door Gods Geest byzonderlyk geleid is. Wy zullen dit daer laten, als wetende hoe dweepachtige gestellen zeer gereed zyn, om al het byzondere, dat hen wedervaert, tot ene byzondere werking van Gods Geest te brengen; en 'er te minder op staen blyven, om dat ons reeds ter hand gekomen is een Geschrift, 't welk ten tytel heeft,

Beredeneerde Aanmerkingen over het onlangs uitgegeven Boek van den gewezenen Joodschen Rabby CHR. SAL. DUITSCH. *Te bekomen te Amsterdam by* Vieroot *en elders.*

Men vind in dat Geschrift twee Brieven, die nog van anderen schynen gevolgd te zullen worden, in welken de Opsteller het dweepachtige van dit levensverhael met oplettendheid nagaet en bescheiden ontvouwt: om den Lezer onder het oog te brengen, hoe zeer die zogenoemde byzondere leiding te verdenken zy. Niet, om dien gewezen Rabby verdacht te maken van bedrog, maer om dergelyke dweepachtige denkbeelden tegen te gaen; en 't zyne toe te brengen, om voor te komen, dat men de Leer der Gereformeerde Kerke niet verdacht houde, van de dweepery in den hoogsten graed te begunstigen: waer toe deze Brieven, met betrekkinge tot dit Verhael, zeer wel geschikt zyn.—— Men mag in dit geval aenmerkingen van die natuur te noodwendiger achten, om dat dit Verhael niet alleen over 't geheel wonderlyk en vervuld is met een aental van zeldzame ontmoetingen en inlichtingen, die niet gereedlyk overeen te brengen zyn met de denkbeelden, die het Woord der

Waerheid van Gods geestlyke werking op 's menschen gemoed verleent: maer nog daerenboven zo ingericht is, dat onze gewezen Rabby niet slechts krachtdadig wederhouden worde van zich in den schoot der Roomsche Kerke te werpen, maer ook wel bepaeldlyk geleid is, om niet Luthersch, maer juist Gereformeerd te worden; en dan nog wel, door ene gansch zeer byzondere leiding, om een Lidmaet der Gereformeerde Kerke niet te *Wezel* of elders, maar in *Amsteldam* te worden. Dit schynt enigermate een stempel te zetten op de Leer onzer Nederlandsche Kerke, die wat vreemd is, en van welks echtheid men meer verzekering behoord te hebben, dan dit Verhael aen de hand geeft, om 'er zich als onfeilbaer op te verlaten.

De Vereeniging der Lutbersche en Gereformeerde Kerken, als voor het tegenwoordige nog onmogelyk, en, hoe zeer te wenschen, niet volstrekt noodzaakelyk. In twee Brieven, aan de geweezen Vereenigings-Academie te Nieuwied, voorgedraagen door J. D. MICHAELIS, *Hoogleeraar in de Filosofie, en Lid van 't Koninglyk Genootschap der Weetenschappen te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's-Gravenhage by* F. Staatman 1768. *behalven het Voorbericht 39 bladzyden in groot octavo.*

DE Hoogleeraer *Michaëlis*, dien 't niet aen verdraegzaemheid ontbreekt, en de Leden der Gereformeerde Kerke geenszins buiten de Algemene Christelyke Kerke sluit, maer ze daedlyk erkent voor Leden van dat éne Lichaem, waer van Jesus Christus het énige Hoofd is, vind, terwyl hy de vereniging der Lutherschen en Gereformeerden voor ene wenschlyke zaek houd, zyns oordeels, tot nog onoverkomelyke zwarigheden, die deze vereniging onmogelyk maken. De verschillende denkbeelden van de Leden der Kerke zullen te wege brengen, dat 'er, in stede van twee, drie Partyen ontstaen, die men zou konnen noemen *Vereenigden*, *hardnekkige Lutherschen*, en *hardnekkige Gereformeerden*; dit zal de Godgeleerde twisten verlevendigen, en men zal, in stede van de Eenigheid, de *Oneenigheid* doen toenemen. Dit is niet voor te komen, dan door de magt der Overheid, dat ene soort van gewetensdwang invoert, die te wraken is. Men zal de Gemeentens hier en daer Leeraers opdringen, daer de Leden niet door gesticht noch getroost konnen worden, volgens hunne

gronden; en zy zullen gehouden zyn die Leeraers te betalen, door welken ze, naar hunne gedachten, niet wel onderwezen worden: men zal hen dus berooven van een regt, 't welk zy te vooren hadden, om enen Leeraer te hebben, dien ze betaelden, door welken ze, volgens hun oordeel, beter onderricht werden; dat zeer onrechtvaerdig is. Dit zal te nadeeliger invloed hebben, om dat velen zich verbeelden, dat zommigen zoo zeer yveren voor de Vereniging, om daer door deel te hebben aen de Voorregten, die de ene Kerk boven de andere in zekere Landen of ryke Steden heeft. 't Denkbeeld dat de Predikanten zich alleszins van onkwetsbare uitdrukkingen zullen bedienen, voldoet niet; dewyl ze dan die stichting, die troost niet konnen verlenen, welke zulke Leden op hunne gronden begeren, en daer ze recht toe hebben. Ook is dit alleszins niet wel mogelyk, zelfs niet door het opstellen van dubbelzinnig gemaekte Formulieren; die men in zodanig een geval nodig zou achten: waer door het getal der Symbolische Boeken op nieuw met een Boek vermeerderd zou worden, en wel met zodanig een, dat voorbedachtlyk dubbelzinnig opgesteld was; 't welk niet aen te pryzen is.

Dit zyn de hoofdredenen, welke onze Autheur in den eersten Brief aendringt, en die hy in den tweeden nog nader tracht te versterken; waer in hy 't 'er byzonder op toelegt, om te toonen, dat zodanig ene Vereniging niet noodzakelyk is, en, de tegenwoordige omstandigheden ingezien zynde, volgens het Euangelie, niet als noodzaeklyk geëischt kan worden. Men doet, naer zyn inzien, veiliger, als men van een gescheiden blyft, elkander onderling verdraegt en minzaem behandelt; latende voorts ene werkelyke vereniging, in gunstiger omstandigheden, aen de Godlyke Voorzienigheid over. De Hoogleeraer voert dit Stukje zeer ernstig uit, en maelt de omstandigheden, met derzelver te vreezene gevolgen, op 't levendigste af: jammer is 't ondertusschen dat de gesteldheid der gemoederen hem hier toe te veel gelegenheid geeft, en dat de Kerklyke goederen en voorrechten als een aenmerklyke hinderpael voorkomen.

Bybelsche Geschiedenissen, beknoptlyk voorgesteld by Vraagen en Antwoorden, ten dienste der Christelyke Jeugd. Te Amsterdam by de Erven van F. Houttuyn 1768. *in octavo* 210 *bladzyden.*

EEn geschikt Handboekje, om der Christelyke Jeugd een geleidelyk denkbeeld van de Bybelsche Geschiedenissen in te boezemen; met voordacht op zodanig ene wyze ingericht, dat het, tot gene Godsdienstige verschillen betrekkelyk, van alle de Gezindheden der Christenen, tot nut der Jeugd, gebruikt kan worden.

A full and plain Account of the Gout, *from whence will be clearly seen, the folly, or the basenes of all pretenders to the cure of it: in which every thing material by the best writers on that subject is taken notice of; and accompanied with some new and important instructions for its relief, which te author's experience in the* Gout *above thirty years hath induced him to impart. By* FERDINANDO WARNER, L. L. D.

Een volkoome en klaare Beschryving van de Jigt, *enz. Door* FERDINANDO WARNER (*).

(Uit het Engelsch.)

DIt klein Werkje, waar in niet beloofd wordt te leeren hoe de Jigt geneezen moet worden, verdient niettemin

(*) Nademaal kleine Werkjes niet ligt over, en in onze handen koomen; en dit, waar van wy hier den titel opgeeven, iet heeft 't welk van aanbelang is in de Geneeskunde, en voor Jigtige en Podagreuze Lieden, (zo het in anderen proef kan houden, gelyk in den Schryver,) hebben wy wel den korten inhoud van het zelve willen overneemen, liever dan onze Vaderlanders hier van onkundig laaten. Het is waar, dat wel nu en dan door eenige enkele Geneeskundigen uit- en inwendige middelen tot pynstilling, met byvoeging van *Opium*, voorgesteld en als veilig aangeraaden zyn in de Jigt en het Voeteuvel. Doch het vooroordeel en de schroom voor de schaadelykheid en gevaarlykheid van het *Opium*, in gemelde ziekten, heeft tot nog toe de overhand behouden; en men laat de menschen het uiterste lyden, zonder hier toe te durven overgaan. De Schryver van dit Werkje verde-

temin van alle verstandigen in opmerking genomen en in waarde gehouden te worden. Dr. WARNER hadt geneesmiddelen gebruikt, welken van tyd te tyd met veel verzekering zyn aangepreezen, voor zo ver hy dagt dezelven veilig te kunnen beproeven, en verklaart dezelven allen, onder welken ook is het *Elixir* van de *Bardana*, ten eenemaale kragteloos bevonden te hebben om verligting of verkorting van een aanval te weeg te brengen. Het Poeder van den Hertog van *Portland* heeft hy niet gebruikt, om dat hy wist dat het den genen, die het gebruikt hadden, kwaad gedaan hadt.

Het Werk bevat een beknopt, doch voldoend, kort begrip van al wat over het onderwerp geschreeven is, en kan van Jigtige Lyders als een *Vade Mecum* aangemerkt worden. In de onderregtingen, welke de eigen ondervinding den Doctor in staat gesteld heeft te voegen by de kennisse en ondervindinge van anderen, is de volgende van het grootste aanbelang; en deeze gemeen te maaken, zegt hy, is de voornaamste beweegreden geweest om deeze Beschryving in 't licht te geeven.

Als het aanval tot zyn hoogste is gekoomen, de pyn grooter dan de Lyder kan verdraagen, en de nagten slaapeloos, kan hy zich, niettegenstaande alle de vooroordeelen tegen middelen uit *Opium* bereid, in de Jigt, door het volgend pynstillend middel verligten.

> Neem *Opium* zes drachmen, Zeep van Zout van Wynsteen en Castiliaansche Zeep, van elks een halve unce, gestooten Noot-Muschaat een drachme, Kamfer drie drachmen, Saffraan twee scrupels, zoete Geest van Ammoniakzout negen uncen. Laat dit tien dagen in een fles in heet zand staan trekken, schuddende het somtyds eens om, tot den laatsten dag of twee, giet dan alles helder af, en bewaar het, wel toegestopt, voor het gebruik.

Van dit voortreflyk middel, welk een ieder, die jigtig is, altyd moet gereed hebben, neemt men dertig of veertig druppen, een uur voor dat men verwagt dat het zal werken, in een glas sterk Kruizemunt- of ander Water, na dat men

dedigt niet alleen de onschaadelykheid, maar bevestigt ook de nuttigheid van dit middel, door proeven aan zich zelve genomen en heilzaam bevonden.

men in een uur of twee niets genomen heeft: en zo de pyn, een uur of twee hier na, niet merklyk is verminderd, neemt men nog twintig druppen, en drinkt 'er na eenigen tyd wat warme Salie-thee op, naar welgevallen. Het getal van de druppen moet geregeld worden naar de heftigheid van de pyn, en alle avonden herhaald worden, naar gelang de pyn vereischt; twee of drie druppen minder neemende op eenmaal, als de pyn afneemt, tot dat de gift op tien of twaalf is verminderd, wanneer de Lyder 'er van kan aflaaten. Dus zal de stoffe, welke den aanval veroorzaakt, en anders twee of drie maanden aanhoudt, in veertien dagen t'ondergebragt zyn, en de Lyder verligting en rust genieten. Wanneer de pyn zo hevig was, dat ik een tweede gift, als boven gemeld, nodig oordeelde, en vreesde dat die grooter maate te veel verhitten mogt, en meer dan door de bygevoegde twintig druppen, en deeze evenwel het oogmerk niet voldoen zouden, heb ik 'er zeven, agt of negen druppen op genomen van het volgende *Laudanum*; somtyds heb ik, in zulk een geval vyftien druppen genomen, in plaats van de tweede gift van het pynstillend *Elixir*. Daar koomen zo veele gelegenheden, waar in dit *Laudanum* nodig is voor een jigtig mensch, dat hy het zelf moet maaken, en altyd voor zich gereed houden. En dit *Laudanum*, 't welk veiliger zo wel als beter is dan eene bereiding van *Opium*, wordt, volgens JONES, dus gemaakt.

Neem een unce beste *Opium*, klein gesneeden, en zet het met drie uncen gedistilleerd Regenwater in een pints fles, stop hem losjes toe met een kurk, en schud hem drie of viermaal op een dag om, eene week lang. Zet het in eene plaats, welke niet merklyk heet of koud is. Leg, op het einde van de week, de fles vierentwintig uuren op zyde, giet dan het vogt af en laat het doorzygen in kleine flesjes, sluit deeze met een goede kurk, of, 't welk beter is, met een glaazen stop, en bewaar het voor het gebruik.

Als de afgang, welke in deeze ziekte doorgaans traag is, door een herhaald gebruik van het pynstillend *Elixir*, te veel opgestopt wordt, zal een verzagtend Klisteer, van een halve pint schaapen-nat, vier uncen Olie van Amandelen, en een lepel vol bruine Suiker, met goed gevolg gezet konnen worden.

Het

Het bovengemelde *Elixir* is een middel in de Jigt, als de aanval zich gevestigd heeft, 't welk ik, met myn leven te waagen, beweer nodig te zyn, en zo veilig als boter en brood te kunnen gebruikt worden, al schreeuwt 'er het geheel Collegie der Geneesheeren tegen. En zeker, volgens hun zeggen, is het met gevaar van myn leven geweest, dat ik het zo dikwils gebruikt heb. Hadden geen anderen hier over geschreeven, dan die dezer ziekte en der natuur van het *Opium* kundig waren, of was ik niet zo zwak geweest, van in hunne algemeene vooroordeeling hier van te berusten, ik zou, buiten twyfel, het gebruik van myne beenen nu nog zo wel hebben als voor eenige jaaren. Maar bevreesd gemaakt door het groot geroep, welk zy daar tegen deeden, heb ik zulke geweldige en menigvuldige aanvallen in myne kniën en voeten gehad, van twee of drie maanden lang, dat de vaste deelen, zo ik vermoede, zo verre hunne gesteldheid verlooren hebben, datze niet meer bekwaam zyn om den toevoer van sappen te ontvangen, welken nodig zyn tot de beweeging der vezelen: en ik vreeze dat ik hier door ongeneeslyk ben geworden. Eindelyk evenwel, in een zeer zwaar' en verschriklyken aanval, wanneer de natuur genoegzaam overmeesterd was, en ik in negen dagen en nagten niet meer dan dertien uuren geslaapen had, werd ik genoodzaakt een rustmiddel te gebruiken: wanneer ik, tot myn onuitdruklyke verwondering en blydschap, bevond, dat het zo veilig als heilzaam was; zelfs voor ik het had beproefd op de wyze, welke nu is aangeweezen. Ik kreeg niet alleen slaap en vryheid van de pyn, maar bevond dat het *Opiaat* de kwaade stoffe t'onderbragt, waar van de uitwaasseming door de slaapeloosheid belet was geworden. Kort hier op kwam my gelukkiglyk in handen, *De Verborgenheden van het Opium ontdekt*, door Dr. JONES; en sedert dien tyd heb ik 'er altyd gebruik van gemaakt met ongemeen nut; niet alleen door de pyn te doen afneemen, zo veel my behaagde, maar ook de aanvallen te bekorten tot op een tyd van veertien dagen.

De ontdekking van dit middel zie ik aan als de grootste zegening van myn leven, — zo onderworpen aan de Jigt als ik ben door de noodzaaklyke gesteldheid van myn bestaan.

Hoe veel deeze onderregting op anderen zal vermogen, om dezelve te beproeven, moet aan hun eige goedvindinge overgelaaten worden.

Schoon ik nu zestig jaaren hebbe, zegt DR. WARNER, en

en op myn zeventiende reeds eene aandoening van Jigt had; zou Ik my zelve gelukkig geacht hebben, had Ik voor zeven jaaren dergelyken raad voor de Jigt gekreegen; als de Jigtigen hier zullen vinden.

Brief van een Vriend uit den Haag, aan zynen Vriend te Rotterdam, bebelzende een onderzoek, of men zich door de Suttonianen, *dan volgens de manier van* DIMSDALE *moet laten inenten. Te Rott. by* J. Bosch 1768. *gr. Octavo* 18 *bladz.*

DEes Brief koomt voor als een Antwoord aan iemant, die voorneemens is zyne kinderen de Pokjes te laaten inenten, maar nog in twyfel staat, of hy dit door de Suttonianen, zich thans in den Haag bevindende, dan volgens de maniere van DIMSDALE, zal laaten doen. De Briefschryver meent dat 'er onwederspreeklyke redenen zyn, om zich tot de wyze van SUTTON, en die door hem hier in onderregt zyn moet bepaalen. 1. Om dat SUTTON de eerste uitvinder en grondlegger is van de nieuwe wyze van Inenting. 2. Om dat de Suttonianen verzekeren, een geheim te bezitten, waar van zy zeggen, dat de gelukkige uitslag hunner proeven grootelyks afhangt. 3. Om dat 'er in den Haag Discipelen van SUTTON en geenen van DIMSDALE tegenwoordig zyn (*a*); en deeze door onderwyzing en behandeling voor de bekwaamste moeten gehouden worden. Hier op poogt de Schryver de Suttonianen van den blaam van kwakzalvery, welke hun van sommigen wordt gegeeven, te zuiveren: als ook, dat SUTHERLAND en HEWIT zelve van 't geheim van SUTTON nog onkundig zouden zyn; gelyk Doctor INGENHOUSZ, in een brief aan den Heer CHAIS, geschreeven hadt; de egtheid van welken brief hier in twyfel getrokken wordt (*b*). En dat de gemelde Suttonia-

(*a*) DIMSDALE heeft zyne manier, zonder eenige achterhoudendheid, en zo klaar beschreeven, datze, van een bekwaam Geneesheer, onbeschroomd kan te werk gesteld worden. En men ziet in de Voorrede voor den tweeden Druk van het Werkje van gemelden Schryver, reeds een berigt van den Heer M. W. SCHWENCKE, dat hy deeze manier, met goeden uitslag, aan eenige persoonen heeft te werk gesteld.

(*b*) De egtheid van deezen brief van INGENHOUSZ wordt, door een brief van den Heer MATY, Secretaris van het Koninglyk Genootschap, te Londen, aan den Heer CHAIS bekragtigd. *Lettre de Monsr.* MATY *a Monsr.* CHAIS &c. pag. 4.

nianen in den Haag wezenlyk het geheim van SUTTON bezitten, wordt hier gestaafd met een getuigschrift van *Rob. Jos. Dan. Gul.* en *Rob.* SUTTON, waar by de bevestiging der waarheid van dit getuigschrift gevoegd is door de onderteekende naamen van den GRAAF VAN SEILERN, Keizerlyke Gezant, MUFFIN PUSCHIN, Rus-Keizerlyke Gezant, en den GRAAF VAN MALZAN, Pruissische Gezant. Schoon Doctor INGENHOUSZ betuigt, hem door *Dan.* SUTTON, een van de onderteekenaars, het tegendeel gezegd te wezen (*a*).

Voorts wordt ook antwoord gegeeven op de zwaarigheid, of zo weinige Pokjes, als op de Inenting naar de Suttoniaansche wyze volgen, wel genoegzaam en waare Pokjes zyn, zo dat men 'er op gerust kan wezen, van naderhand, voor alle besmetting beveiligd te zullen zyn. Eerst wordt gezegd, dat de manier van DIMSDALE, hier in, met die van SUTTON gelyk staat: en wyders, dat 'er geene voorbeelden zyn van nieuwe besmetting, als men den Ingeënten voor de tweedemaal inentte, of in de Hospitaalen, daar Zieken aan de Pokjes lagen, liet verkeeren. Dat 'er de *Zieken* na de Inenting zeer bleek en vervallen uitzien, wordt ontkend zo verre te gaan, als de gemaakte zwaarigheid schynt te stellen. Dat men, na verloop van eenige jaaren, gevaarlyke gevolgen van de vergiftige Kwik-middelen zou te vreezen hebben, wordt voor beuzelary gehouden. De Briefschryver betoont een groot voorstander te wezen van de Suttonianen, en in 't byzonder van Doctor SUTHERLAND en zyne medegenooten.

(*a*) In den gemelden brief, zo even aangehaald, betuigt de Heer MATY, dat Doctor INGENHOUSZ by hem en andere voornaame lieden, voor een opregt en eerlyk man bekend is; en men hem veilig geloof mag geeven, dat *Daniel* SUTTON hem gezegd heeft, dat SUTHERLAND zelve de famenstelling der Geneesmiddelen, welken hy geeft, niet bekend is. Misschien is SUTHERLAND, volgens het bygebragte getuigenisse, volkoomlyk onderweezen in de toereiking en het bestier van de Suttoniaansche Geneesmiddelen, zonder de Samenstelling te weeten; moetende by de reeds toegemaakte Middelen uit de handen der SUTTONS ontvangen. Dan heeft hy waarlyk het geheime Geneesmiddel van SUTTON, schoon hy niet weet wat het is, of waar uit het bestaat. Dan zou het ook zeer natuurlyk zyn, dat zy de winst met malkanderen deelden.

Algemeen en beredenerent Woordenboek der Natuurlyke Historie; behelzende de Historie der Dieren, Planten en Mineralen, en die der Hemelsche Lichamen, der Verhevelingen, en andere voorname Verschynselen der Natuur: benevens de Historie en Beschryving der enkele Drogeryen, welke de drie Ryken opleveren; hun gebruik in de Geneeskonst, in het gemeene Leven, Landbouw, Konsten en Handwerken. Uit het Fransch van den Heere VALMONT DE BOMARE, Leeraar der Natuurlyke Historie enz. enz. *Door* CHARLES PAPILLON. *I Deel. Te Dordrecht, by* Abraham Blussé, 1767. *gr. Quarto,* 688 *bladzyden.*

DE Natuurlyke Historie, een onderwerp zynde waar in veele menschen belang of liefhebbery hebben, kan een groot en uitgebreid Woordboek niet dan zeer aangenaam zyn. Wyl het niet elk een gelegen koomt allerhande Werken, welken over het een of ander gedeelte van de Werken der Natuure, geschreeven zyn, te koopen en te leezen; ook niet weet by wien of waar hy zal vinden het gene hy nodig heeft of begeerig is te weeten, kan hem een Woordboek hier in te stade koomen, en veel moeite en kosten bespaaren, inzonderheid zulk een waar in zo veelerleie dingen verklaard worden als in dit, welk wy voor ons hebben; waar van nu het eerste Deel, in 't Neerduitsch vertaald, wordt uitgegeeven, en waarop het tweede op gelyke wyze zal volgen. De kundigheid van den Schryver in deezen tak der Weetenschappen, de gelegenheid welke hy heeft gehad om veele natuurlyke dingen zelf te beschouwen en te onderzoeken, of de uitmuntendste Schryvers raad te pleegen, de naauwkeurigheid van samenstelling, en verdeeling van veele zaaken, en een meerdere uitgebreidheid over veele dingen dan men ligt in een Woordboek verwagten zou, geeven 'er wezenlyke achting aan, en maaken het van een zeer algemeen gebruik. En zo men 'er nog iet te vergeefs in mogt zoeken, of niet naar de nieuwste ontdekkingen beschreeven vinden, de Heer BOMARE belooft, zegt de Vertaaler, een volledig Supplement, op zyn Werk te zullen laaten volgen, en de laatstgemelde belooft dit zyne Landsgenooten na het tweede Stuk, ook vertaald te zullen mededeelen.

De Auteur geeft in de Voorreden een uitvoerig verslag hoe hy het Werk ingerigt, en wat hy 'er al in gebragt heeft; zo zaaklyk, en zo beknopt tevens, dat men dezelve niet

kan

kan verkorten, en te groot, om hier geheel geplaatst te worden. „ Ik heb de oplettenheid gehad", zegt hy hier in, onder andere; „ Om van de voornaamste Artikelen, zoo veel verzamelplaatsen te maken, in welke de Lezer zich plaatzen kan, en van waar hy de overeenkomst der geslachten en soorten beschouwen kan, en den leidraat aanvatten die hem de Voorwerpen zyner nieuwsgierigheid met order kan doen beschouwen. Wil men, by voorbeeld, een algemeen denkbeelt van alles te zamen hebben, zoo behoeft men maar alleen het woord *Natuurlyke Historie* op te slaan en men zal hier de schikking van het rykste en prachtigste Kabinet vinden. Dit is, in zeker voegen, de Wereldkaart van de heerschappy der Natuur, in welke Ik haare drie Ryken en hunne groote verdeelingen aanwyze. Begeert men vervolgens meer omschryving, zoo kan men lichtelyk tot de byzondere Artikelen overgaan; en met altoos de overeenkomstige en aangeweezen woorden te volgen, zal men de schakel der Weezens van een zelfde soort doorgronden.

„ Ieder Ryk werd aangeduid door een groot Artikel, of liever door een Verhandeling, die daar van de voornaamste kenmerken en de betreklyke afhankelykheden doet kennen. Ieder van deszelfs verdeelingen is op deze wys beschreven, en 'er is een voortgang in acht genomen, door welke de Leezer by trappen kan overgaan van de algemeenheden, de soorten en geslachten, tot dat geen zy byzonder hebben. Het is overeenkomstig dit ontwerp, dat Ik in het Artikel *Dier*, alle de algemeene trekken opgeve, welke alle Weezens afschetzen, die tot het Ryk der *Dieren* behooren. Het Artikel *Mensch* doet de verscheidenheit van deszelfs soort kennen, en het geen het zelve verheft boven dat der andere dieren. *Viervoetige Dieren*, *Vogelen*, *Visschen*, *Schelpvisschen*, *Polypen* enz. vertoonen mede dezelve onderscheidelyke gedaanten die de natuur haar gegeven heeft.

„ Ik heb op diergelyke wys, alle de op elkanderen betrekking hebbende artikelen van een zelfde soort aan een verbonden; 't zy in het Ryk der Planten, 't zy in het Ryk der Mineralen. Indiervoegen dat men een omstandige verhandeling vinden kan over zoodanig een onderwerp als men beoeffenen wil. Men raadpleege slechts, om de Planten te leeren kennen, de woorden *Planten*, *Boomen*, *Hout*, *Bloemen* enz. Zoo tot kennis der Mineralen, de woorden *Aarde*, *Mynen*, *Wateren*, *Zee*, *Steen*, enz. En men zal in deze Artikelen de algemeenheden, de beginselen, de hoedanigheden vinden van de geslachten, als zo veel inlei-

dingen, die tot de byzondere beschouwing der byzondere lichamen geleiden.

„ Men ontmoet byzonderheden, die dikwyls alleen tot een soort behooren; dit zyn onderscheidingen, kenmerkelyke eigenschappen, die het my toescheen, dat ik niet moest afscheiden van algemeene geslacht-bepalingen, op dat de Leezer in een zelfde oogpunt by een verzamelt zou vinden, alles wat het Tafreel uitmaakt en voleind van het voorwerp dat hy onderzoeken wil. Dus heb Ik in een eenig Artikel alles by een gevoegt wat de *Byen* betreft, hunne geboorte, groei, levenswys, arbeiding en vernuft; Ik wys aan de manier om haar te bestuuren; de middelen om 'er het meeste voordeel van te trekken; Ik beschryf de onderscheide soorten van deze werkzame Vliegen; en Ik doe hier zonder tusschenpoozing op volgen de woorden *Zwerm*, *Honingraten*, *Voorwasch*, *Honig*, *Wasch*, enz. indiervoegen, dat dit Artikel in zekeren zin, een volledige Verhandeling over de *Byen* wordt", enz.

Waarom de Heer BOMARE de Hemelsche lichaamen in dit Werk ook gebragt hebbe, verklaart hy op deeze wyze:

„ Het algemeen Tafereel der Natuurlyke Historie is volledig in dit Werk, door de plaats die de Hemelsche lichamen in dezelve beslaan, de veranderingen van onzen *Aardkloot*, die der *Zee*, de *Aardbevingen*, de *Winden*, de *Uitdampingen*, de *Vuurbrakende Bergen*, de *Beweegingen van den Dampkring*, de eigenschappen der *Hooftstoffen*, en alle die gewichtige en verwonderlyke Verschynselen, in welke de Natuur zich in den luister van haar vermogen, en in al de pracht haarer Majesteit, vertoont. De beoefenaars der Natuurlyke Historie hebben deze kennis aan de Natuurkundigen overgelaten: maar men zal my dank weten dat Ik dezelve hier te rug vordere, als een der schoonste deelen van het ontwerp dat Ik my voorstelle om te vervullen".

Het slot van de Voorreden is: „ Dit Werk is dan niet alleen een Woordenboek, maar een *beredeneerent Woordenboek*, een aaneengeschakelde, beredeneerde, vergelykende en geregelde Ontlediging van de geheele *Natuurlyke Historie*. In een woort, myn oogmerk is geweest om een volledige aaneenschakeling zamen te stellen, der Geschriften over alle de voorwerpen die de Natuur vertoont, en Ik heb dezelve in een Alphabetische order geschikt, alleen tot gemak der Weetgierigen".

Het Werk is ons ook onder het doorbladeren voorgekoomen naar het gezegde ontwerp vry wel uitgevoerd te zyn, en

en zo het al niet in allen deele voldoende bevonden wordt, (waar in door het Supplement kan voorzien worden) voor verre het beste te achten van dergelyke over de zelfde onderwerpen, welken voor handen zyn. Wy zullen onze Leezers nu nog een en ander ſtaaltje of Artikel voorhouden om de behandeling te doen zien, en hun gelegenheid te geeven om 'er over te kunnen oordeelen. Veele Artikelen zyn zo uitvoerig en lang, dat ons beſtek niet toelaat dezelven geheel over te neemen.

Van den *Agarik der Eiken*, *Eiken-zwam*, waar van men in de laatſte jaaren onder de Heelkundigen veel heeft hooren ſpreeken als een uitmuntend middel, om bloedingen in verwonde deelen te ſtempen, geeft de Schryver dit berigt. „ Dit is een ſoort van Kampernoelje, die op oude Eiken, Nooten, en andere boomen groeit: zy wordt door de Verwers gebruikt; het is van dezen Agarik dat men de *zwam* maakt. Men ſcheid het taije en houtachtige gedeelte van het zelve af, dat de oppervlakte bedekt: men neemt het middelſte dat zacht, en van een graauwe op het bruine trekkende kleur is: men maakt 'er ſtukken af; laat dezelve in een loog van ſalpeterachtig water koken, men droogt en ſtoot het; kookt het vervolgens weder in loog, en droogt het eindelyk zorgvuldig.

„ Hoe lang zyn wy bezitters van dezen Agarik geweest zonder 'er de dierbare eigenſchappen van te kennen? Het was niet voor het jaar 1750, dat de Heer BROSSARD, Heelmeester te la Chatre in Berry, gemeen maakte, dat het zachte gedeelte van den *Agarik der Eiken* het beste zamentrekkent middel is van 't welke men zich bedienen kan, en dat het in ſtaat is om de plaats te vervullen van de bindzels, die men genoodzaakt is te doen by afzettingen der leden, en in de *operatien* der ſlagaderſpatten of breuken. Zie hier de wyze op welke men dezelve tot dit gebruik vervaardigt.

„ Men moet in de maanden Augustus en September de Agarik van de oude Eiken-boomen inzamelen. Men ſcheid de harde buitenſchors en het hardſte gedeelte, tot aan de ſponsachtige zelfſtandigheid, af, 't geen zo buigzaam tusſchen de vingers als zeemleer is. Na dat de Agarik zulks toelaat, maakt men 'er dunner of dikker ſtukken af: men ſlaat het met een hamer om de ſponsachtige zelfſtandigheid zachter te maken, tot dat zy gemaklyk om de vingers kan gebogen worden.

„ Wanneer men dezelve gebruiken wil, zoo legt men op het afgeknotte deel, of opening der ſlagader, een ſtuk

van dezen dus bereiden Agarik, met het sponsachtige gedeelte naar de wond, dat de tegengestelde zyde van de schors is., over dit stuk een ander dat grooter is, en eindelyk een voegzaam verband. In dezer voegen op de afgesnedene aderen of slagaderen gelegt, stempt zy het bloeden, met de opening van het vat te doen inkrimpen, en geeft gelegentheid aan het bloed om zich tot een korst te zetten, 't geen noodzaaklyk is om het vat te stoppen. In dringende gelegentheden kan men gebruik van de gemeene zwam maken, die haare zamentrekkende kracht behoud.

„ Deze Agarik is niet zeldzaam, men vint ze van een groote schoonheit in het bosch van Fontainebleau, en op andere plaatzen. Door verscheide proefnemingen blykt, dat de Agarik van de Berken, Beuken, Ipen, Jok en andere boomen, dezelfde eigenschappen als de *Agarik der Eiken* heeft".

Aangaande de *Byen* is de Heer BOMARE zeer uitvoerig en wy kunnen hem niet volgen; wy zullen 'er evenwel een klein gedeelte van opgeeven, op dat men hier uit van het overige konne oordeelen. Van den *Leeftyd der Byen, en welke haare vyanden zyn*; zegt hy: „ In twee jaargetyden werden de korven van Byen berooft; in den herfst en in de lente. Den Abt *de la Ferriere* zegt, dat 'er meer als een derde gedeelte van iedere korf in den herfst sterft, en dat 'er mede niet minder in de lente sterven; 't geen hem, gelyk mede verscheide andere Schryvers belet, om te gelooven dat zy zeven jaaren en langer leven. De groote sterfte, die door de strenge vorst veroorzaakt wordt, de ziektens en duizent andere toevallen, doen hem, met veel waarschynelykheit, denken, dat zy niet veel meer als een of twee jaaren leven. De Heer *de Reaumur* denkt dit mede, schoon de proefnemingen die hy hier omtrent genomen heeft, hem niets zekers hebben doen ontdekken; dus is het geen men van de duuring van het leven der Byen zegt, noch zeer onzeker. Voor 't overige, de korven gelyken naar de steden welke dikwyls van inwoonderen veranderen, en welkers duuring oneindig langer als die der borgeren is welke haar bewoonen. Behalven het groot getal van Byën die natuurlyker wys sterven, komen 'er noch veele door eene geweldige dood om: zy hebben buiten haare korven een menigte vyanden. Schoon zy met eenen vergiftigen angel gewapent zyn, zoo zwelgen haar echter verscheide vogelen levendig in; de zwaluwen en meesen brengen 'er een menigte van om; maar de mosschen verslinden 'er noch

grooter menigte, zy zwelgen haar als kooren graanen door. Men heeft mosschen gezien die drie Byën te gelyk by haare jongen brachten, een in haaren bek, en de andere twee in haare pooten. De wespen en horzels verscheuren den buik der Byën om 'er het gene uittezuigen dat 'er in vervat is. Eenige Reizigers zeggen dat men op verscheide Eilanden van Amerika geen Byën heeft, om dat de wespen hier in een zoo groot getal zyn, dat zy haar alle ombrengen: in onze gewesten doen haar de wespen zoo veel nadeel niet. De spinnekoppen zyn niet zeer voor de Byën te vreezen: de hagedissen, kikvorschen en padden eeten de Byën, wanneer zy dezelve verrassen konnen, maar zy betrappen 'er zoo weinig in een jaar, dat zy geen groote schade aan de korven veroorzaken. De gevaarlykste vyandin voor de Byën in den winter is de veldmuis; in eene wintersche nacht, wanneer de Byën door de koude verstyft zyn, is zy in staat om den talrykften Byekorf te vernielen; zy eet van deeze dieren gewoonlyk maar alleen de kop en het borststuk. Doet zy dus de Vogels mede? Het is zeker dat men dikwyls de jongen van de Leeuwrikken gevonden heeft, die op den rand van de nest lagen, en welke de kop en hals afgebeten waren. De Byën, en voornamentlyk de ouden, zyn aan een soort van luizen onderhevig, zy hebben de grootte van een speldeknop, en een roodachtige kleur; zy hechten zich op haar borstschild; haar snuit is gemaakt om tusschen de schubben in te konnen dringen; maar het schynt dat zy de Byën niet zeer kwellen. Vermits deze luizen zich maar alleen aan de ouden hechten, zoo heeft men echter geen groote verwachting van een korf, van welke het grootste gedeelte 'er door aangetast zyn".

De *Casuaris* wordt dus beschreeven: „ Dit is een Indiaansche Vogel, die mede door de Indiaanen *Emeu* of *Emé* genoemd word. Deze Vogel is een der grootste, hy is aanmerklyk om eenige zonderlingheden, die hem byzonder zyn.

„ Men heeft voor het jaar 1597 geen Casuarissen in Europa gezien, en geen Schryvers hadden 'er gewag van gemaakt. De Hollanders brachten 'er by hunne wederkomst van de eerste tocht naar Indië, een mede, die hen als een zeldzame zaak, door een Vorst van het Eiland Java, gegeven was. De Fransche Gouverneur van Madagascar kocht 'er een in 't jaar 1671 van de Kooplieden, die uit Indië wederkeerden, en zond hem voor de Diergaarde van Versailles, in welke deze Vogel vier jaaren leefde.

„ Men ziet in het Kabinet van den Koning van Vrankryk een Casuaris, die meer als vyf voeten hoog is: zyn kop is met vederen bezet, en hy heeft een roode kam, in de gedaante van een helm; deze kam is niets anders als een gedeelte van het bekkeneel.

„ De Casuaris is vooral aanmerkelyk om zyne vederen, die men by den eersten opslag voor hairen zou aanzien. Deze vederen hebben twee lange schachten, die uit een korte buis voortkomen, welke aan het vel vastgehecht is: derzelver baardjes zyn wreed, puntig, dun geschikt, zwart, blinkende, en schynen, gelyk wy gezegt hebben, meer naar paardehair als naar vederen te gelyken. De vederen van den kop en hals zyn zo dun, dat men 'er de huid duidelyk door ziet schynen.

„ Men merkt aan het einde der vleugelen vyf scherpe pennen van een verschillende lengte aan, die boogswys naar het lichaam gekromt zyn. Deze stekels of pennen zyn van een verschillende lengte, en hebben dezelve schikking en dezelve afmeting als onze vyf vingeren der handen: zy zyn van een blinkend zwart. Niets geeft te kennen dat de vleugelen van den Casuaris hem in het gaan behulpzaam zyn." Wat het voedzel is van dezen grooten Vogel, en hoe hy hetzelve beschaart, wordt hier niet gezegd.

Weinig vindt men gewaagd van Dieren, welken maar één oog hebben: zie hier een korte beschryving van een Visch, de *Eenoog*, *Monophthalmus*, een Oost-Indische Visch, die dus genaamd wordt, om dat hy maar één oog in het midden van den kop heeft; „ zyne kop is van een buitengewoone gedaante, en gelykt naar die van eenige Insecten: zyn lichaam is dun, zyn kleur blaauw: op den rug heeft hy lange vinnen, die naar de kop omgebogen zyn: behalven deze heeft hy nog andere vinnen, zo wel op den rug als aan den buik: hy heeft dit nog byzonder, dat hy vinnen op de kieuwen heeft, die zich achterwaarts ombuigen."

Om van de Mynstoffen ook iet te geeven, zullen we het artikel van de *Lapis Lazuli*, nog laaten volgen. „ Dit is een blaauwe steen, die door eenige Schryvers onder den naam van *Blaauw Jaspis*, *Azuursteen*, *Azul* en *Oostersch Azuur*, beschreven is. Het is een soort van Rotssteen, die uit quartz zamengesteld is, en zomtyds uit een soort van smeltbaar spath, dat met stippen en streepen van geele mica, of goud vermengd is, of wel met korlen van pyriten, en uit een metaalachtige blaauwachtige steen, die, volgens de

proef-

proefnemingen, van den Heer *Marckgraff*, zynen oorsprong aan het yzer verschuldigd is.

„ De *Lapis Lazuli* is zeer hard, byna wederspannig in het vuur, zwaar, ondoorschynend, helder blaauw, en meer of min hoog gekleurd; hy kan zeer fraai gepolyst worden, en breekt in onregelmatige stukken, hy is glasachtig in zyne breuken, en geeft zomtyds vuur, wanneer hy met het staal geslagen word.

„ Men bekoomt dezen Steen uit Azia in stukken van verschillende grootte, en een onregelmatige gedaante: men vind hem in Perzië en te Golconda; dit is een kostbaare stoffe in den koophandel. Men verkiest de zwaarste, en die geene, welke de minste witte streepen, en een levendige heldere en gelyke blaauwe kleur heeft, om dat de werkjes, welke men 'er van zamenstelt, een volmaakte blaauwe oppervlakte hebben zouden: men vind dezen Steen mede in Zwede, Pruisfen, Boheeme en Spanje; maar hy is zoo zacht, dat men hem naauwelyks polysten kan.

„ Vermits de blaauwe kleur van dezen Steen de grootste schoonheid heeft, en dat zy in 't geheel niet of zeer weinig door de lucht, en door het vuur verandert, zoo hebben vernuftige Werklieden middelen uitgedacht, om 'er dit kleurende gedeelte uit te trekken, tot gebruik van de Schilderkonst. Dit kostbaare Poeder is onder den naam van *Ultramarin* bekend. Deszelfs bereiding is in een menigte Werken beschreeven."

Dierkundig Mengelwerk, in het welke de nieuwe of nog duistere soorten van Dieren door naauwkeurige Afbeeldingen, Beschryvingen en Verhandelingen opgehelderd worden. In het Latyn beschreeven door den Heer P. S. PALLAS, M. D. Hoogleeraar in de Natuurlyke Historie, Opzigter van het Cabinet van haare Keizerlyke Majesteit, de Keizerin van Rusland, Lid van de Keizerlyke Academie der Natuur-Onderzoekeren, en Medelid van het Koninglyk Genoodschap te Londen. *Vertaald en met Aanmerkingen voorzien door* P. BODDAERT, M. D. *I. Stuk, bevattende de* Hartebokken. *Te Utrecht, by* A. van Paddenburg *en* J. van Schoonhoven. 1767. *groot quarto, 32 bladz.*

DAt in de Samenstelzels der Dieren, waar van veele, op verscheiderleie wyze gemaakt, voor handen zyn,

 niet

niet alle Dieren, met gelyke naauwkeurigheid, in geslachten en soorten onderscheiden of beschreeven worden, is een iegelyk, die dit gedeelte der Natuurlyke Historie maar eenigzins heeft beoefend, zeer bekend. De yver van den Heer PALLAS, die deeze weetenschap bemint, en wiens bekwaamheid hier in reeds veelen, ook in ons Vaderland, bekend is, kan zyne onderneeming, om eenige Dieren in 't byzonder te beschryven, en te toonen tot welke geslachten of soorten dezelven moeten gebragt worden, niet anders dan lofwaardig en veelen beminnaaren der Natuurlyke Historie aangenaam zyn. De Latynsche taal, waar in de Heer PALLAS dit Mengelwerk heeft beschreeven, en voorneemens is vervolgens te beschryven, maakt dat het zelve van een algemeen nut is, en overal in uitheemsche gewesten kan geleezen worden. Doch, op dat onze Vaderlandsche Liefhebbers en Beoefenaars van deeze Weetenschap 'er om die reden niet van versteeken zouden zyn, heeft de Heer BODDAERT goedgevonden dit Werk in de Nederduitsche taale over te brengen, gelyk hy met dit *eerste Stuk* heeft begonnen, en met de volgende insgelyks denkt te doen. „ Ik heb ook (zegt hy) in dit Stukje eenige aanmerkingen op de soorten der *Hartebokken* gevoegd, welke ik alle met een B geteekend, tusschen twee ([ ]) haakjes gezet heb, gelyk ik in het vervolg doen zal, daar het my nodig zal schynen; de aanmerkingen zyn meest al uit des Heeren BUFFON's *Histoire Naturelle generale & particuliere* getrokken."

Voorts berigt hy, in 't uitgeeven der Stukjes zich aan geen tyd te zullen binden; maar 'er ten minste twee in het jaar, of misschien meer, ieder omtrent van grootte als dit eerste, in 't licht te geeven; zo dat tien Stukjes een Band zullen uitmaaken.

Eerst koomt in het Werk voor een algemeene beschouwing der Hartebokken, waar in eenige aanmerkingen gemaakt worden over het geslacht der zelve, 't welk de Schryver, de wilde Geiten en *Gazellen* bevattende, van de Bokken heeft afgescheiden. Hy merkt dezelven aan als tusschen de *Harten* en *Bokken* geplaatst, en toont waar in zy met deze en gene overeenkoomen en verschillen; en besluit dat dit geslacht met recht een byzonderen naam, en wel die in 't algemeen is aangenomen, verdient, naamelyk, van *Anthilope* of *Hartebok*, welke aan geen soort zo eigen is, of hy kan aan het geheele geslacht gegeeven worden. Eer hy nu de Hartebokken beschryft, geeft hy eerst de

de soorten op, en verdeelt dezelven in *krom Hoornige*, *dubbel krom Hoornige* of Gazellen, *regt Hoornige*, *slinger Hoornige*, en *slangentreks Hoornige*. Wy zullen hier het gezegde van den Heer PALLAS over een en ander van deeze soorten laaten volgen, waar uit men over het geheel zal konnen oordeelen.

Wy verkiezen hier toe voor eerst de *Antilope Rupicapra*, de *Gemse*, waar over hy deeze aanmerkingen maakt. „De Ontleedkundige te Parys hebben deezen Hartebok beschreeven gelyk hy zig des Winters vertoont. (*Mem. adopt. Vol. I. p.* 224.) doch nergens vind men 'er eene goede afbeelding van, behalven by RIDINGER. Deszelfs geheele houding en gedaante verschilt van den Steenbok, en hy heeft niets met den zelven gemeen, dan het hair, en de levenswyze; zoo dat het te verwonderen is, dat de Heer BUFFON, die in de verscheurende Dieren de meeste verandering van gedaante, of verw, tot eene byzondere soort maakt, hier en onder de Gazellen zeer vreemde soorten by elkander brengt, en de altyd standvastige Natuur, van wispeltuurigheid in het schikken der herkaauwende beschuldigt.

„ De *Gemse* is de eenige *Hartebok*, die wy in Europa hebben. 's Winters heeft hy lang bruin hair, en eene breede keel, en men kan de asgraauwe vlak achter de hoornen, en die lange vlak, die hy van onder heeft, duidelyk onderscheiden. Hy heeft ook *Vetlokken* onder de kniën der voorste pooten, gelyk de Gazellen. Deze, gelyk ook de holte achter de hoornen, die zeer duidelyk en droog is in de levende, heeft de Heer BUFFON vergeeten. Is deze in de plaats van de Traanbuis, die de Steenbok ook niet heeft?

„ Beider Kunne is gehoornt, en hunne hoornen staan regt op, zyn gekromt, van boven als haaken, de hoornen zyn lang, waar door zy in dit geslacht onderscheiden is."

Over de *Antilope Oryx*, *Kaapsche Eland*, vindt men het volgende. „ Deze wordt van de Hollanders, aan de Kaap woonende, *Kaapsche Eland* genaamd; gelyk hy by KOLBE genoemd is, welken de Heeren BRISSON en LINNÆUS ten onrechte voor de *Bezoar-Bok* genoomen hebben. Ik heb niet zonder verwondering de origineele teekening van de afbeelding van SEBA, onder die der Kaapsche Dieren van den Heer BURMAN gevonden. —— En het is klaar, dat men het een zeer vreemde naam gegeeven heeft. De Heer BUFFON heeft eene zeer goede afbeelding der Hoornen gegee-

geeven, maar hy heeft 'er een naam bygevoegt, die ik zeker weet dat aan de volgende [*Antilope Strepsiceros*, de *Koedoe*] behoord.

„ Indien men de Dieren mag gissen uit de naamen, met dewelke zy by de oude Schryvers bekend zyn, denk ik dat deze groote Hartebok de *Oryx* der Ouden is, evenwel is het de *Oryx* van alle Schryvers niet. Het geen OPPIANUS van den zynen zingt (*de Venet. Lib.* 2. v. 443. 551.) komt met dezen overeen, en PLINIUS brengt den *Oryx* ook onder de wilde Geiten, welke de Overzeesche Kusten aan Rome toezonden (*Hist. mund. Lib.* 8. *c.* 53.). Ook strydt hier niet tegen het geen AGATHARCIDES, STRABO en LAMPRIDIUS van de Hoornen van den *Oryx*, die in steede van Lantzen gebruikt worden, gezegd hebben. Maar of 'er het zeggen van PLINIUS op past; (dat de *Oryx* het hair naar vooren heeft, dat hy in zyn buik blaazen vol waters heeft, waar mede de Getuliers, die op roof gaan, en in de Woestynen geen water hebben, hunnen dorst lesschen) moogen die gene nagaan, die het Dier levend kunnen zien. KOLBE zegt, dat men ze op hooge Bergen vind; VARRO, COLUMELLA en MARTIALIS zeggen, dat zy eetbaar wild zyn, en de laatste voegt 'er by, dat het wreed is en stooterig.

„ Men vind ook den naam van *Oryx* by ATHENÆUS, in de triumph van *Bacbus*, (*Deipnos Lib.* 5.) maar de *Zee-Oryx* van STRABO is een ander Dier, en de Eenhoornige *Oryx* der andere Schryveren moet men aan de Fabel- en leugenachtige Grieksche Reizigers, die meer zulke Dieren verzonnen hebben, overlaaten.

„ Ik heb het geraamte van het geheele Dier, van het welke ik thans spreeke, in het Natuur-Cabinet van Z. D. H. den PRINCE ERFSTADHOUDER, in den Haag gezien, en daar uit zag ik, dat het 't grootste van dit soort was, en dat het grooter is dan een middelmatig Paard. —— De *Voortanden* waren breed en groot, de middelste waren smaller. De *Hoeven* waren klein, naar evenredigheid van het Lichaam, en de Basterdhoeven scheenen ter naauwernood uit het vel te koomen. De *Verw* van dit Dier, zeide my die gene, die het levendig gezien hadden, was ligt grys (*), de

(*) Dit komt overeen met de Verw, welke de Heer BUFFON 'er aan toeschryft, uit een opschrift by een Kop, in het Cabinet van den Heer DUPLEIX (*Hist. Nat. Tom.* 25. *p.* 147.) welk Dier in *Pondichery* gevangen was, en met het geene BERNIER in zyne

de ſtreep over den Rug en het onderſte der Pooten zwartachtig."

Na de algemeene aanmerkingen van den Heer PALLAS over den Hartenbok, volgt de Beſchryving deszelfs, waar van hier een Mannetje en Wyfje in plaat zyn verbeeld: wy zullen hier van nog een gedeelte laaten volgen. „ De *gedaante* komt zeer na aan ons *Dambast*; dog is kleiner, en ook verſchild het Hoofd een weinig. De Neusgaten zyn overal even breed, wyd, en loopen naar een dik, recht, korrelachtig middelſchot, en van welke 'er eene groef door de *Lip* naar beneeden loopt. Hier en daar op den Bek ſtaan lange *hairen*, welke aan de Kin wit zyn.

„ De *Muil* is bruin, de *Lippen* korrelachtig, en de *Kaaken* van binnen met kromme hairtjes ſtekelig. De *Tong* is plat, rond van boven, en aan den voorrand bruin. Het *Verhemelte*, tot aan de Kiezen, met 15 of 18 paar ſtreeptjes gegroefd of geribd, welke ſtreeptjes hier en daar verdubbeld en afgebrooken zyn.

„ Het Dier heeft acht *Voortanden*, waar van de middelſte de breedſte zyn, en van boven met eene ſcherpe ſneede. De *Zytanden* zyn ſcherp, en wyken wat van elkander, en de twee laatſte zyn elsgewyze en overal gelyk. De jongen hebben boven vier *Baktanden*, waar van de eerſte de kleinſte is, en van onder twee groote en twee kleine voor dezelve.

„ De *Oogen* ſtaan in eene ronde witte vlak. De *Oogleeden* hebben lange van elkander ſtaande *hairen*, en zyn met zwarte *oogbairen* gezoomd; het *Oogvlies* komt ter helfte van het Hoornvlies. De *Oogkringen* zyn donker bruinachtig geel.

„ Aan de zwarte *vlak* voor de Oogen begint de *Smeerbuis*, welke in de lengte loopende beide lippen op elkander heeft; en is voor een gedeelte in volwasſene kraakbeenig, en in jonge zeer ondiep. Dit is die Buis, welke de Dierbeſchryvers *Traanbuis* noemen.

„ De *Ooren* ſtaan aan het achterhoofd, en zyn van dezelve koleur als de kruin; zy zyn byna geſlooten, van binnen naakt, behalven eenige witte hairtjes aan de zyden, die langs drie verheven in de lengte leggende ſtreepen ſtaan;

ne Reizen zegt, dat men ze in het Ryk van den *Mogol* Nilgauts of gryze Osſen noemt. BERN. *Voyages*, *Tom*. II. *p*. 245. [Aanteekening van den Vertaaler.]

ſtaan; een dezer ſtreepen is aan den binnenrand evenwydig.

„ De *Hoornen* van het *Mannetje* zyn zwart, ſtaan vlak op de kruin, een weinig boven de oogen, zy wyken van elkander, hebben eene elswyze gekronkelde gedaante, zyn glad aan den top, naar beneden met rimpels geringd, die, naar maate dat zy na het grondſtuk koomen, vermeerderen, en zyn aan het uiterſte byna los, en worden door een gladde naad, die in de lengte loopt, zaam verbonden; welke naad alle de ſlangentrekken der binnenzyde doorloopt en zaamen voegt.

„ De *Pooten* zyn lang en tenger, de agterſte een weinig langer, de voorſte zyn onder de knie en van vooren met een bosje hair bezet. De hoeven zyn zwart en puntig, en wyken niet ver van elkander; de achterſte eindigen in een verheven zachte zool. Aan de buiging der hielen ſtaan hoornachtige wratten, die aan de achterſte grooter zyn.

„ De *Staart* is aan het grondſtuk van onder vlak en naakt, naar de opening van den Aars is zy als uitgehold, en loopt met een plooi of groef naar den Aars toe.

„ De *Liesſchen* zyn naakt, wit en driehoekig, en in de holtens der Liesſchen is aan wederzyden een halfmaanswyze Smeerbuis.

„ Een *melkgeevend Tepeltje* is in den voorſten hoek van yder Liesch geplaatst, zelf in de Mannetjes.

„ De *Roede* is aan den Onderbuik vast gegroeid; het *Balzakje* is geſpannen, en tusſchen de Dyën zaam gedrukt, leggende de eene Bal voor de andere.

„ Het *Hair* is aan dat der Harten gelyk, aan het onderſte van den hals en op den rug zeer breed en ſtyf. De naaden van het vel zyn duidelyker als in de Harten. Langs de Borst loopen zy in de lengte, van waar 'er een zeer korte aan wederzyden naar de ſchouders loopt, van de billen loopen zy naar de dyën. Aan den navel en aan de hoornen loopen de hairen in 't ronde.

„ De *Verw* veranderd naar den ouderdom en de kunne. Alle zyn zy ſneeuwwit aan het onderſte van het lichaam, en de binnenzyde der pooten; om de oogen zyn zy ook wit, als ook het pluimtje der ſtaart, en aan de zyde hairen.

„ Het Wyfje, dat geen hoornen krygt, is al haar leven gryachtig ros aan den hals, rug en de uiterſten der pooten en langs de geheele beenen. Daar loopt een lange vlak of ſtreep, die ligter of witachtig is, van de ſchoften tot aan de dyën. Het bovenſte van den hals is van onder grysachtig asgraauw, en by de Smeerbuis der Oogen is een

klein

klein zwartachtig vlakje, als ook een boven de splyting der hoeven.

„ De Mannetjes zyn in hun jeugd van dezelve verw, maar ouder wordende, worden zy bruiner, en het voorhoofd rondom de hoornen, het achterhoofd, de ooren en de hals in de lengte zyn roestverwig, maar langs de schouders naar beneeden loopt 'er eene zwarte vlak; ook is de staart van boven zwart. Het lichaam wordt allengskens zwarter, doch meest en eerst aan de harten hairen van den hals; en de rugstreepen verdunnen allengskens meer en meer. Aan den hals blyft 'er eene grysachtige okerkleur; maar van onder en ter zyden wordt den hals zwart, en deze zwartheid loopt ter zyden langs de schoften. De Kop van vooren en ter zyden is ook hier en daar zwart, waar by de witte kring om de oogen zeer fraai afsteekt. Ik heb het alleen in zeer oude Mannetjes gezien, dat het midden der rug, van roodachtig, bruin zwart wierdt, en altyd is die zwartheid aan de zyden flaauwer; ook blyft 'er lang eene schaduw van de rugstreepen."

Nu volgen nog de byzondere afmeetingen van een driejaarig Mannetje, na welken tyd het lichaam weinig meer groeit, en de Ontleeding, waar mede wy ons niet zullen ophouden. De kundigheid en naauwkeurigheid van dit Werk zullen het zelve geacht maaken, en met vermaak doen geleezen worden.

DE PROEFONDERVINDELYKE NATUURKUNDE,

volgens het beloop der

Natuurkundige Lessen van den Heer Abt NOLLET, *Lid van de Koninglyke Akademie der Weetenschappen van Parys, en van de Koninglyke Societeit van Londen. Uit het Fransch vertaald. Zesde Deel. Eerste Stukje. Te Amsterdam, by de Wed.* K. van Tongerlo en Zoon 1767. *Bebalven den korten Inhoud enz. in octavo* 374 *bladzyden.*

OP de beschouwing van het Licht, in 't voorgaende Stukje afgehandeld, volgt hier ene beschouwing der Hemelsche Lichamen, de voornaemste bronnen, waer uit het Licht voortvloeit; en onze Leermeester ontvouwt dus in zyne achttiende Les die wetenschap, welke men gemeenlyk met den naem van *Starrekunde* benoemt. De Heer *Nollet* is hier niet van voornemen, om ene volkomen Verhandeling

deling dezer Wetenschap te geven, maer alleen zulke onderrigtingen desaengaende mede te delen, die genoegzaem zyn voor menschen, welke dit stuk uit enkele liefhebbery beoefenen; waer door ze in staet gesteld konnen worden, om 'er een algemeen denkbeeld van te hebben, en 't merkwaerdigste der Starrekunde te weten. Aen dit oogmerk, mag men wel zeggen, voldoet zyne manier van behandeling volkomen; en deze Les is ene by uitstek wel geschikte handleiding, om iemand een beknopt en geregeld denkbeeld te geven van den loop en beweging der lichamen in ons Planeet-Stelzel, en hem de daer uit voortkomende verschynzelen op ene bevatbare wyze te verklaren. Men kan uit dit gezegde genoegzaem afleiden, dat 'er in een beknopt bestek te groot een aental van verscheidene onderwerpen ontvouwd word, om ze in een kort uittrekzel afzonderlyk te melden; waerom wy 'er ons niet toe zullen inlaten; maer, den Lezer het doorbladeren dezer Lesse boven al aenbevelende, overgaen tot de volgende die de verschynzels van den Zeilsteen tracht op te helderen.

Men vind dezen Steen, wiens zeldzame werking op het Yzer allen onderzoekeren der natuure verwondering baert, gemeenlyk in of omtrent de Yzer-en Kopermynen, in verscheiden Landen; doch de geachtste komt uit de *Indiën*. Men telt deze Mynstof onder de steenen en niet onder de metalen; nadien ze in 't vuur verkalkt en onder den hamer tot stof geslagen word, maer noch smeltbaer noch rekbaer is. Doorgaens is dezelve hard en bruin, hoewel ook zomtyds week en grysachtig wit. Zommige zyn zo zwaer als yzer, anderen niet, doch evenwel zwarer dan stenen van ene soortgelyke hardheid. Men beproeft dezen steen door 'er vylzel van yzer of stael op te strooien; als hy aen 't bedoelde zal beantwoorden, moet dit vylzel 'er zich aen hechten, en baerdswyze byna loodrecht van de oppervlakte opwaerds staen: men ziet dit dan aan beide de uiteindens van den steen, dien men den naem van de *Twee Pooles* geeft. In zodanigen steen heeft men, gelyk de Heer *Nollet* vervolgens door proefnemingen toont, vyf voorname eigenschappen in aanmerking te nemen.

I. *Hy trekt het Yzer aen.* De Zeilsteen en het Yzer, op een zekeren afstand van elkanderen zynde, begeven zich naer elkander toe, en als ze elkander aenraken, kan men ze niet, zonder eenige kracht te doen, van een trekken. Dit vermogen vermeerdert men, door den Zeilsteen te wapenen, met yzeren plaetjes aen ieder Pool: en zodanig

een

een Zeilsteen heeft juist geen kracht in evenredigheid van deszelfs grootte, de kleinen in tegendeel zyn gemeenlyk naer evenredigheid de sterksten; doch een kundige hand kan 'er, door het fatsoeneren van den steen, en de manier van wapenen, nog al merkelyk toedoen. Het is byzonder, dat dit vermogen alleen werkt op het Yzer, zo dat het gene andere stoffen tot zich trekke, dan 't Yzer, of zulken, die min of meer vermengd zyn met yzerdeelen, waer op de steen zyne werking kan oefenen. Deze kracht gaet verlooren als men den steen tot poeder stampt, en men waent zonder grond dat pleisters van gestooten Zeilsteen ene byzondere kracht hebben, meer dan een t'zamentrekkend of wondzuiverend middel: ook is 't ongerymd den Zeilsteen, zelfs gewapend, aen te zien als een behoedmiddel tegen zommige kwalen. Maer men kan 'er zich met vrucht van bedienen, om 't Yzer, dat zich onder andere stoffe vermengd heeft, af te zonderen: een Geelgieter zou dus zyn Vylzel van Koper konnen zuiveren van 't Yzervylzel dat 'er zomtyds mede gepaerd gaet. En 't komt hier in bedenking, of niet de met Koper beslagen Stampers en andere gereedschappen in de Buskruidmolens, by mangel dezer zuiveringe, wel eens gelegenheid gegeven hebben tot het springen dier werkhuizen, door de yzerdeeltjes die 'er mede vermengd waren; des het te meer der moeite waerdig zoude zyn dit middel in 't werk te stellen. Wat de vertellingen aengaen van Zeilsteenbergen, die de schepen, hunnes ondanks, naer land zouden trekken, dezelve verdienen geen ernstige wederlegging.

II. *De Zeilsteen trekt een anderen Zeilsteen aen, of stoot hem af*, naer de verschillende wyze, waer op men ze tot elkander houd. Als men de gelyknamige *Zuid-* of *Noordpoolen* tot elkander houd, wyken ze van elkanderen af; maer als men de *Zuidpool* van den eenen naer den *Noordpool* van den anderen richt, trachten ze zich te zamen te vereenigen: even dit heeft plaets als men twee Yzers gebruikt, die de Zeilsteenkracht bezitten, of zich bedient van een Zeilsteen en zodanig een yzeren staefje. En deze uitwerking is, tot op zekeren afstand, bestendig dezelfde, wat beletzels van Papier, Hout, Glas, Water, Vuur of dergelyken men tusschen beiden plaetze. Men kan door dit middel verscheiden konstloopjes uitvoeren, en een lichaem in beweging brengen, zonder dat men iets zie, dat die beweging veroorzaekt.

III. *De Zeilsteen deelt zyne eigenschappen aen het Yzer mede.* Indiervoege dat men een yzeren Plaetje, door den Zeilsteen, met die kracht bezield, hebbe aen te merken als een waren Zeilsteen, bekwaem om 'er dezelfde proeven mede te dóen. Zodanige Plaetjes of Staefjes noemt men *Konstzeilsteenen*, over welker uitvinding, bereiding, vermogen en nuttigheid de Heer *Nollet* zich hier in 't breede uitlaet.

IV. *De Zeilsteen, 't zy Natuurlyke, 't zy door Konst gemaekte, keert den enen van zyne Poolen naar het Noorden, en den anderen naer het Zuiden.* Dit noemt men *streekwyzing*, en de ontdekking dezer uitwerkinge heeft aenleiding gegeven tot het uitvinden van 't Compas, dat den Zeevarenden inzonderheid ten hoogsten dienstig is: 't welk ook onzen Leermeester hier ene onderscheiden beschryving van dit nuttig werktuig doet geven. Hy merkt by die gelegenheid tevens aen, van hoe weinig dienst gemeenlyk de kleine Zakcompasjes zyn, en lacht boven al met hun, die zulk soort van Poppegoed aen de Kettingen en Bandjes hunner Zak-uurwerken dragen, als meenden ze zich daer van te bedienen wanneer ze in een Bosch verdwaeld zyn: daer men weet, dat ene Compasnaeld van twee duimen lang nauwlyks in staet is, om dezen dienst te kunnen doen aen iemand, die 'er wel mede weet om te gaen. De Heer *Nollet* onderricht zynen Lezer verder nog, ten aenzien van het Compas, dat het aen merkelyke *Miswyzinge* onderworpen is; zo dat de streekwyzing van den Zeilsteen of Compasnaeld niet altoos overeenkome met de Middaglinie van de plaets der waerneminge, maer ten Oosten of ten Westen daer van verschille. In sommige plaetzen richt zich de Compasnaeld nauwkeurig naer het Noorden en Zuiden; maer op de meeste plaetzen word men *Oostering* of *Westering* gewaer. Deze miswyzing is zeer veranderlyk niet alleen jaerlyks, maer ook zelfs min of meer dagelyks: en men heeft tot nog vruchtlooze pogingen gedaen, om een bestendig Compas uit te vinden; waer aen men nochtans, zynes oordeels, niet geheel moet wanhoopen.

V. De vyfde en laetste eigenschap, die hier in aenmerking komt, is, *dat de Pool van een Zeilsteen of van een met Zeilsteenkracht bereid Stael, die zich naer het Noorden keert, ook nederwaerts naer de Aerde helt.* Deze helling is aen alle oorden der Waereld niet dezelfde, en men heeft

grond om te stellen dat ze toeneemt, naer gelade men verder Noordwaerds kome; en dat dit zelfde plaets heeft met opzicht tot den Zuiderpool der Compasnaelde, naer mate men verder Zuidwaerds vare. Deze helling is zo sterk, dat men 'er acht op moete geven in 't maken en gebruiken der Compasnaelde, om dezelve in evenwigt te bewaren. Het zou van merkelyk nut konnen zyn, indien men Compasnaelden kon maken, die altoos eenparig, en volgens een vasten regel, helden; doch dit is misschien nog veel bezwaerlyker dan 't toestellen van een Compas, dat aen geen veranderlyke miswyzing onderworpen is: om dat die mindere of meerdere helling grootlyks schynt af te hangen van toevallige omstandigheden.

De Heer *Nollet*, dus ver de hoofdverschynzels van den Zeilsteen gemeld hebbende, hecht voorts hier aen eenige Aenmerkingen, over de oorzaken van de Zeilsteenkracht, die men tot nog met gene zekerheid kan bepalen. De Natuurkundigen, gelyk hy ons bericht, zyn vry eenstemmig van gevoelen, dat men hier heeft te denken om ene zekere soort van fyne en onzigtbare vloeistof, die van den enen Pool des Steens naer den anderen loopt; waer voor men, door proefneming op de uitwerkingen, zeer hooge waerschynlykheid heeft. Doch dit vaststaende, blyft de vraeg steeds overig; van hoedanigen aert is die vloeistof, waer is ze haer oorsprong aen verschuldigd, hoe doet ze hare werking, en van waer komt het dat ze hare kracht alleen vertoont in het Yzer en den Zeilsteen? Deze vragen zyn tot nog niet wel te beantwoorden: 't gevoelen van *Descartes*, raekende den omloop dier fyne vloeistoffe van 't ene Aspunt der Aerde naer 't andere, heeft, volgens onzen Leermeester, onoplosselyke zwarigheden: en dat van *Halley*, die een grooten Zeilsteen, als de kern van onzen Aerdbol, vooronderstelt, 't welk aen verscheiden werkingen der Compasnaelde zeer wel beantwoord, kan men niet hooger brengen, dan tot eene vooronderstellinge, en wel zulk ene, die met nog meer vooronderstellingen bezwaerd moet worden, om enigermate te voldoen. Hier by komt nog, dat 'er verschynzels zyn, die aenleiding geven om te denken, dat 'er niet alleen een omloop der vloeistoffe plaets heeft, maer dat die vloeistof hare werking ook oefent, volgens ene streeklinie, die loodrecht op de oppervlakte van den Aerdbodem staet: uit hoofde van welke ene yzeren staef, door haren loodrechten stand alleen, de Zeilsteenkracht verkrygt. Ten laetste komt deswegens nog in bedenking,

of 'er in 't Yzer en den Zeilſteen niet ene byzondere geſteltenis en ſchikking van deelen plaets heeft, waer door die vloeiſtof hare werking 'er beter op kan oefenen. Men heeft proefnemingen, die dat denkbeeld begunſtigen, en de Heeren *Dufay* en *Reaumur* hebben deswegens giſſingen bygebragt, die niet verwerpelyk zyn, en verſcheiden verſchynzels gelukkig verklaren, gelyk de Heer *Nollet* beknoptlyk doet zien, met het afloopen dezer Lesſe; waer in hy ten ſlot nog meld, dat men goeden grond heeft om te denken, dat het Yzer onophoudelyk omringd word door een Dampkring van Zeilſteenſtoffe, die 'er in meer overvloed is, en ſterker werkt, naer mate dat het ſtuk Yzer grooter is.

ANTONII BRUGMANNI *Oratio Inauguralis de proferendis Phyſices pomœriis. Dicta publice in Choro Templi Academici A. D.* 21 *Maji* 1767. *Quum ordinariam Philoſophiæ & Matheſeos profesſionem auſpicaretur. Addita est Lectio ejusdem Inauguralis, de incognitis Dei perfectionibus. Groningæ apud* H. Spandaw, 89 *pp. in quarto ch. m.*

Of

Intree-Redenvoering over het uitbreiden van de grenspalen der Natuurkunde. Benevens ene *Intree-Lesſe over Gods onbekende volmaektheden. Door* A. BRUGMAN, *Hoogleeraer der Natuur- en Wiskunde op de Hooge Schoole van Groningen.*

DEze twee by elkander gevoegde ſtukken zyn, onder deze ſoort van ſchriften, der overlezinge waerdig. De Redenvoering dient, om de Liefhebbers der Natuurkunde onder 't oog te brengen, dat, hoe groote vorderingen men ook in de laetſte jaren in deze Wetenſchap gemaekt hebbe, men echter nog ver af is, van dezelve tot de mogelyk uiterſte volmaektheid gebragt te hebben. Wel byzonder, om hen te doen opmerken, dat alle de kennis, die men tot nog van de fynere vloeiſtoffen bezit, zeer gebreklyk is. De Hoogleeraer dit ontvouwende tracht een ieder aen te moedigen, om 't zyne toe te brengen, ter meerdere volmakinge; door naeuwkeurige proefnemingen en bondige redeneringen: niet twyfelende of geduld en oplettenheid zou deze Wetenſchap nog op ene merkelyke wyze konnen uitbreiden. —— De hier nevensgaende Les ſtrekt om te toonen, hoe veel gronds 'er is om te ſtellen,

dat

dat 'er in 't aanbiddelyk Opperwezen nog vele volmaektheden gevonden worden, die wy, die deze Waereld bewoonen, niet kennen, en tot welker kennis wy in dit leven niet zullen geraken; maer die zich in een toekomend leven min of meer voor ons zullen ontvouwen. De Hoogleeraer dringt dit denkbeeld aen als nuttig, ter wederlegginge van hun, die, uit hunne bepaelde denkbeelden van 't Opperwezen, de geopenbaerde Verborgenheden der Euangelieleere betwisten; en poogt insgelyks te doen zien, hoe deze zyn ftelling uit eigen aert ftrekt om alle harten met eerbied voor God te vervullen.

J. A. VAN THYE HANNES JCti. *Drosfardi & Dykgravii Dynastiæ Empeliensis & Meervicensis, & Advocati Curiarum Hollandiæ, Tractatus Juris Publici Fœderati Belgii de Inauguratione Principum Belgicorum. Trajecti ad Rhenum apud* P. Muntendam. *Sumptibus Auctoris* 1767. *absque Dedicatione &c.* 144 *p. in octavo cb. m.*

Of

Verhandeling over de Inhuldiging der Nederlandsche Vorsten. *Door* Mr. J. A. VAN THYE HANNES, *Drosfaerd enz.*

De plechtige Inhuldiging van WILLEM den Vden, dien Nederland, met alle tekenen van vreugde, de Regering heeft zien aenvaerden, heeft den Heer en Mr. VAN THYE HANNES aenleiding gegeven, om zyne aendacht te vestigen op de *Inhuldiging der Nederlandsche Vorsten*; om dit onderwerp, niet flechts gefchiedkundig, maer wel byzonder als een Rechtsgeleerde na te gaen, en te ontvouwen.

Onze Autheur vangt deze zyne Verhandeling aen met enige aenmerkingen over de *symbolische* of zinnebeeldige gebruiken en plechtigheden in 't algemeen, die oudtyds by verfcheiden befchaefde Volken, en wel byzonder by de Romeinen, plaets hadden, met de inhuldiginge hunner Vorften: en fpoort daer op bepaeldlyk na, wat men hier omtrent, aengaende de inhuldiging der Nederlandfche Vorften in 't byzonder, gebruikelyk vind: In 't voordragen hier van meld hy ons onderfcheidenlyk 't geen deswegen aenmerking verdient, en de veranderingen, welke hier in van tyd tot tyd ftand gegrepen hebben, zo ten aenzien van de inhuldiging zelve, als ten opzichte van 's Vorften verbintenis, naer gerade der onderfcheiden omftandigheden, tot

 het

het handhaven van 's Lands welzyn; mitsgaders der openbare vreugdebedryven by zodanige gelegenheden, en van 't onthalen en begiftigen van den ingehuldigden Vorst.

Het ene en 't andere word hier beknoptlyk voorgesteld, met ontvouwinge van 't geen 's Lands Wetten desaengaende bepalen; by welke gelegenheid onze Autheur ook kortlyk een bericht geeft van de voornaemste byzonderheden, welke deswegens in *Utrecht* plaets gehad hebben, by gelegenheid der jongste inhuldiginge van zyne D. H. WILLEM den Vden aldaer. —— De Heer en Mr. VAN THYE HANNES heeft dit onderwerp, dat tot nog niet opzettelyk behandeld was, en verscheiden byzonderheden in zich vervat, die ter ophelderinge van 's Lands Geschiedenissen en 's Volks Gewoonten konnen strekken, op ene zo wel geschikte manier ontvouwd, en 'er zo vele blyken van zyne Geschied- en Rechtkunde in verleend, dat we niet twyfelen of het zal, over 't algemeen, de goedkeuring der Beminnaren onzer Vaderlandsche Geschiedenissen wegdragen. En dit zal hem, zo wy hoopen, verder aenmoedigen, om in deze soort van oefening te volharden; wanneer wy, volgens het geen ons de Voorreden aenduid, meerder stukken van die natuur uit zyne pen verwachten.

Historische, Staetkundige en Philosophische Verhandeling over de konst van Regeeren. Door een voornaame Hand. Waar agter een gesprek over de vryheid van Geweeten, nevens de Oordeelkundige Aanmerkingen van BR. TRIBOULET, *Leeraar der Sorbonne, over den* Belisarius *van* MARMONTEL. *Uit het Hoogduits vertaald. In 's Gravenhage, by* P. van Os, 1768. *In octavo, 62 bladzyden.*

HEt personele character van den Vorst, aen wiens hand deze Verhandeling word toegeëigend, staet hier dus afgemaeld. „ Toen ik Kroonprins was, hadde ik weinig op met Krygszaaken, ik beminde het gemak en goede cier. Koning zynde was ik Krygsman, Wysgeer en Digter". Het zy, dat men dit Stukje aen den Vorst, hier door te erkennen, hebbe toe te eigenen of niet, dit is zeker, dat de regels der Regeringe, hier voorgedragen, meerendeels zeer wel overeenkomen, met de denk-en regeringswyze van dien Vorst; waer van dit Stukje ene korte schets verleent, die, in zo verre, gezegd mag worden, niet kwalyk opgesteld te zyn. De veel beloovende Tytel zou mogelyk zom-

zommigen meer doen verwachten; doch dit is slechts om onkundigen en voorbarigen uit te lokken.

Op ene dergelyke wyze is 't gelegen met het hier bygevoegde *Gesprek over de vryheid van Geweeten* en de *Oordeelkundige Aanmerkingen van* BR. TRIBOULET. Men zou hier ligtlyk op iets ernstigs denken, doch die Stukjes inziende vind men dat het Spotschriften zyn, om den vervolgzieken geest der Roomsche Geestlykheid te beschimpen: die men in ons Land voor ene aerdigheid kan lezen, maer uit welke men geen byzonder nut kan trekken, daer de vryheid van Godsdienst genoegzaem op een ernstigen toon gehandhaefd kan worden, en 't behulp der Spotternye niet noodig heeft, om de Vervolgzucht haetlyk te maken.

***Rome naby zyn Val:** of Geschied- en Oordeelkundige Verhandeling wegens de Hervorming der Kloosterlingen in Vrankryk, Uit het Fransch vertaald. Te Utrecht*, *by* J. van Schoonhoven en Compagnie 1768. *Behalven het Voorwerk* 172 *bladzyden in octavo.*

EEn ernstig Protestant stuift, op 't hooren van dezen Tytel, yverig naer een Boekwinkel, in de verwachting van hier te vinden, een bondig betoog van den kort aenstaenden Val van den Antichrist; en loopt, het Boek machtig zynde, met die drift naer huis, om het zelve, ter versterkinge van zyn Geloof, aendachtig te lezen. —— Maer ziet, het Boek openslaende leest hy ene menigte van zotheden, die spottenderwyze verhaeld worden, en voorts zaken, die oppervlakkig behandeld zyn, waer in hy geen belang stelt; dat hem het Boek doet nederleggen, en zyn geld en tyd beklagen. —— Dit is het natuurlyk gevolg van dezen Tytel, en den inhoud van 't Boek. Het eerste gedeelte behelst meerendeels spottende aenmerkingen over de Monnikken, en 't laetste vervat voorslagen ter vernietiginge van verscheiden Ordens, en hervorminge van enige overblyvenden, op zodanig ene wyze dat ze allen eerlang te gronde gaen. Een Stukje van dien aert word mogelyk met nut in Frankryk onder 't Gemeen verspreid, maer 't was der moeite niet waerdig om 't voor den Nederlander te vertalen; te meer daer de Spottery, over 't geheel, niet geestig, maer eerder ruw genaemd mag worden. De enige byna, die 'er ons in voorgekomen is, welke in hare soort den naem van geestig kan dragen, is de volgende.

„ *Franciscus de Paule* is de Insteller dier *Minderbroeders*, welke zich zoo afschuwelyk doen opmerken, in onze algemeene Procesfien door hun geolyd vel, en door hunne Linnen Overkousfen. Het voornaamste stuk, van hunnen Regel is, alles met Olye toebereid, te eeten. Het voorschrift alleen is genoeg, om de uitgestrektheid der Wetenschappen, en de deugtzaamheid der oordeelkunde van den goeden Man, te doen kennen. De Boter zeer zeldzaam, en by gevolg zeer duur zynde in *Kalabrie*, alwaar hy dertig of veertig jaaren Kluizenaar was geweest, en de Olye op een geringe prys, beeldde hy zich in dat alom de Boter slechts maar voor de ryken was, en dat de armen zich met Olye moesten vergenoegen, waarom hy zyne Leerlingen in *Vrankryk*, uitdrukkelyk het gebruik van Boter verbood, en hun het uitsluitend gebruik van Olye belastte; zoo dat de Minderbroeders ter liefde van de heilige armoede, in plaats van een pond Boter, dat hun acht stuivers zoude kosten, een pond Olye verkwisten, daar zy veertig of vyftig stuivers voor betaalen, want zy begeeren van de beste. Men zal zich niet bedriegen, met aan den persoon van *Franciscus de Paule*, den overtreffenden bynaam te geeven, welken hy aan zyne Kinderen heeft nagelaaten".

De Predikant van Wakefield. Naar 't oorspronkelyk handschrift uitgegeeven. Door OLIVIER GOLDSMITH. *Naar den derden druk, uit het Engelsch vertaald;* II *Deelen. Te Deventer, by* Lucas Leemhorst 1768. *In octavo, omtrent* 600 *bladzyden.*

Richardson en *Fielding*, moet men erkennen, dat de wereld, in deze laatere tyden, geleerd hebben, hoe een Roman moet geschreeven worden; sedert hunnen tyd is de smaak, in deze Werken, niet slechts onder de Engelschen, maar ook onder ons, onder de Duitschers, de Franschen, en andere Volkeren merkelyk veranderd, en zyn 'er onder die laatsten inzonderheid veel minder laffe, en dikwils schadelyke beuzelingen, en zelfs eenige weinige goede Werken in dit soort uitgekoomen; de uitmuntende voortbrengzels echter van gemelde Meesters, (uitmuntend elk in hun byzonder soort,) hebben wel, gelyk het altoos gaat, verscheiden slechte Copyen, maar ook eene menigte fraeije Stukken van dezen aart in hun Vaderland voornaamelyk doen geboren worden, wy hebben 'er zeer vee-

len

len van in ons Nederduitsch, maar wy misten tot nog toe een van de fraeiste, aangenaamste en leerzaamste tevens, welke Engeland in dit soort heeft uitgeleverd; een van de besten, buiten die van de gemelde origineelen. Als zodanig schroomen wy niet het Werkje, dat wy hier aankondigen, *de Predikant van Wakefield*, op te geeven en de verscheidene schielyk op malkander volgende Uitgaven, welke men in Engeland daar van gemaakt heeft, bewyzen, dat men 'er daar even gunstig over denkt. Inderdaad het Vrolyke en Aandoenlyke, Schildery en Redeneering, Karakters en zedelyke Aanmerkingen, vermaak en nut eindelyk, vereenigen zig in het zelve op eene gelukkige wyze; terwyl de byzondere manier van vertellen, en de styl, zo juist naar die manier geschikt, geen kleine volmaaktheid aan 't Werkje byzetten. En dezulken onder onze Lezers, by welken de Hr. OLIVIER GOLDSMITH bekend is, zullen zig niet zeer over deze onze Loffpraak verwonderen. Men weet dat hy zig door verscheide Spectatoriaale Vertoogen, uit eenige periodieke Werken nu onlangs by malkanderen gevoegd en uitgegeeven, geen kleine achting by 't Gemeen en onder de Geleerden verworven heeft.

Een Predikant in zommige opzichten van een zonderling, maar steeds van een voorbeeldelyk deugdzaam karakter, en van een onwankelbaar vertrouwen op de Goddelyke Voorzienigheid, die met zyn Vrouw en zes Kinderen; uit eene zeer groote ruimte en geluk, buiten zyn schuld, in de allerdiepste laagte van armoede en elenden valt, die alle zyne bezittingen, die zelfs verscheidene zyner kinderen verliest, met één woord, die een andere JOB wordt, en toen het water aan de lippen was gekoomen, en 'er geen moogelykheid van verlossing over scheen, al zyn leet weder ziet verdwynen, en in een nog veel wenschelyker staat dan te voren, wordt overgebragt, is het onderwerp der gebeurtenis, en het oogmerk om de gelukkige uitwerkzelen van een goed geweten, en een levendig betrouwen op de Goddelyke hulp te vertoonen, gelyk ook om weldaadigheid, het medelyden, de Ouder- en kinder-liefde aan den eenen, en verscheide gewoone dwaasheden en ondeugden der Menschen aan den anderen op de levendigste wyze te vertoonen, de eersten ten sterksten aan te pryzen, en den menschen, voor al de jonge Lieden van de anderen af te schrikken; met één woord, wy weeten dat men zelden in een Werkje van dit soort en van gelyke grootte zo veel schoons, zo veele verscheidenheid, en zo veele leeringen aantreft.

treft. Wy zeggen van gelyke grootte, want het is inderdaad zeer kort. Die kortheid ondertusschen veroorzaakt eenig klein gebrek, want om de uitkomst te verhaasten, en het verhaal in een te trekken, koomen 'er zommige dingen in voor, die men juist wel niet kan zeggen, dat aanstootelyk of ruuw zyn, maar die wy echter liever gewenscht hadden, dat vooraf nog wat meer bereid waren geworden, en thans wat schielyk voorkoomen.

De Vertaaling is vry goed en geenzints te verwarren met die, waar door wy zo veele fraeije Werken in onze taal mishandeld zien, zy hadt echter tot nog grooter volmaaktheid gebragt kunnen worden; en gelyk dit in Werkjes van dezen aart byzonderlyk te pas koomt, wenschten wy, dat men in het overgieten derzelver steeds een meer dan gewoonen vlyt ten dien opzichte gebruikte.

Kort Relaas van het gebeurde aan vier Russische Zeelieden, by ongeluk op het onbewoond Eiland Oost-Spitsbergen geraakt. In 't Fransch beschreeven. Door den Heer P. LE ROY, *Professor in de Historien, en Lid van de Keizerlyke Academie der Wetenschappen te Petersburg. Uit het Fransch in 't Nederduitsch vertaald. Te Amsterdam, by* P. Conradi 1768. *Behalven een kort Voorbericht 74 bladzyden in octavo.*

DIt Verhael; dat, met voldoende kenmerken van geloofwaerdigheid, voorkomt, behelst een bericht van Zeelieden; die, in de plaets van 't Westen van Spitzbergen te winnen, ten Oosten gedreven zyn; en zich met hun vieren, nae dat het Schip met hunne overige Reisgenooten waarschynlyk door 't Ys overkruid is, op een onbewoond Eiland, ongeveer ter hoogte van 77 graden, bevonden hebben. Het bericht dat ze van 't Land zelve geven is niet dan algemeen en oppervlakkig; zo als men 't van gemene Zeelieden, voor al in zulke omstandigheden, verwachten kan. Het verhael van hun wedervaren is inzonderheid aenmerkelyk, uit hoofde van 't geen ze melden, wegens hunne levenswyze op een onbewoond Eiland, zonder de gewoone behoeftigheden des levens; en toont ons hoe de nood de menschen deze en gene dingen leert uitvinden, die ze anders nimmer bedacht zouden hebben, en hen bekwaem maekt om zich zelven, boven verwachting, te behelpen, ter bewaringe van het leven. De Hoogleeraer *le Roy* heeft dit *Relaas* doormengd met enige aenmerkingen, over etlyke byzonderheden, die hy, by manier van uitweiding, voordraegt.

Nieu-

Nieuwe en nooit bevoorens geziene Onderwyzinge in het Bastert Engels, of Neeger Engels, zoo als het zelve in de Hollandsche Colonien gebruikt word. Opgesteld en in het ligt gebragt. Door PIETER VAN DYK. *Gedrukt by de Erven de Weduwe* J. v. Egmont, 112 *bladzyden in octavo.*

ZO de tael, die wy niet beoordeelen konnen, in deze onderwyzinge wel voorgesteld is, kan dit Stukje voor hun, die des behoeven, van dienst zyn, om zich enige woorden en spreekwyzen te spoediger eigen te maken: doch de tael schynt een onregelmatig mengelmoes van verscheiden talen te zyn, hoedanig een boven al door de gewoonte geleerd moet worden. De Opsteller dezer Onderwyzinge heeft aen zyne korte gemeenzame Zamenspraken ene breedvoerige Zamenspraek gehecht, waer in *het Leeven en Bedryf van een Surinaamsze Directeur met de Slaaven op een Koffi-Plantagie*, word afgeschetst: 't is te hoopen, dat hy den allerslechtsten heeft uitgekoozen, en dat 'er niet veel gevonden worden, die naer zulk een Directeur gelyken.

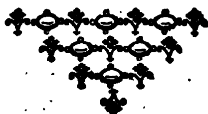
Brief van den Heere CASS**, *Advocaat te Parys, aan den Marquis* DE BECCARIA. *Te bekomen te Amsterdam by de Erven* Houttuin *en elders.*

HEt onderwerp van dezen Brief is de dood van den Ridder DE LA BARRE, in 't jaer 1766 te *Abbeville* in Frankryk als een *Godslasteraer* en *Heiligschender* ter dood gebragt. Deze zogenaemde *Godslastering* en *Heiligschending* komt, volgens dit bericht, uit op eenige onvoorzichtige spreekwyzen en losse handelingen van een Jongeling van negentien jaren, die niet overeenkomen met de eerbied, welke de Roomsche Kerk voor hare Leer en Heiligen eischt. Ene misdaed, waer voor hem, volgens het zeggen van den *Nuntius*, gelyk hier verhaeld word, niet dan enige jaren boetdoening opgelegd zou zyn geweest, indien hy zyne misslagen voor de Inquisitie van Spanje en Portugal bekend hadde. Over dit gedrag vellen de Rechters van *Abbeville* een vonnis, en brengen het zelve ter uitvoeringe; zy doen hem de gewoone en buitengewoone pyniging ondergaen, en verwyzen hem voorts, om eerst onthoofd en vervolgens in de vlammen geworpen te worden.

De Heer CASS**, dit voorgevallene verhalende, met mel-

meldinge van 't geen 'er aenleiding toe had gegeven, ftelt de onrechtvaerdigheid van dit vonnis in het daglicht; en geeft tevens enige fcherpe en wel treffende aenmerkingen over de handelwyze der Geestlyken in dergelyke gelegenheden; als mede over de involging der Rechters, die zulks door zodanige vonnisfen ftyven, voorgevende dat de Godsdienst, dat de Staetkunde dit eischt; het welk onze Schryver als valsch en wreed veroordeelt.

„ Eenige Rechters, *zegt hy*, hebben gezegt, dat in de tegenwoordige omftandigheden de Godsdienst een dergelyk afgryslyk voorbeeld vorderde. Zy hadden ongelyk. Niets heeft den Godsdienst meer ontéért. Men onderwerpt zich de Geesten niet op dusdanig eene wyze; in tegendeel, men maakt 'er dezelve hardnekkig en oproerig door. —— Gy zoudt niet gelooven, Myn Heer, hoe verfoeilyk onze Roomsch-Catholyke Godsdienst door deze gebeurtenis geworden is by Vreemdelingen. De Rechters zeggen, door eene Staatkunde gedwongen te zyn geweest op deze wyze te handelen. Welk eene flechte en barbaarfche Staatkunde! Ach! Myn Heer, hoe fchriklyk zondigt men tegen de Gerechtigheid, met uit Staatkunde een vonnis te vellen, en voor al een doodvonnis! — — —

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

N. W. IHRINGK, *Deken, en eerste Predikant in de Hoofdkerk te Cassel, Predikatien over Ps. II en XXIV, mitsgaders over Openb III. 1—5. Uit het Hoogduitsch vertaalt. Met eene Voorrede voorzien van den Hoog Eerw. Hooggeleerden Heer* H. G. CLEMENS, *Doctor en Professor in de H. Godgeleertheyt, en Predikant te 's Hertogenbosch.* —— *Als mede van opgemelden Do.* IHRINGK, *Predikatien over Ps. LXXXV en CXXX, mitsgaders over 2 Pet. I. 5-7. benevens eene Afscheids- en Intree Predikatie over Act. XI. 23. en Col. I. 28, 29. Uit het Hoogduitsch vertaalt. Te Nymegen by* J. v. Campen. *Twee afzonderlyke Stukken, zonder het Voorwerk en Register, van 497 en 477 bladz. in quarto.*

DE Eerwaerde IHRINGK draegt, in dezen tweeledigen bondel van Predikatien, zyne gedachten over de opgemelde plaetzen der H. Schriften, zo ter opthelderinge als ten stichtelyken gebruike; voor; wel byzonder om een ieder te doen opmerken, het woord der Voorspellinge, en hen aen te moedigen om 'er een recht gebruik van te maken in de dagen der Vervullinge. Over 't geheel genomen, behandelt hy zyne onderwerpen, op zyne gronden, met oordeel en regelmatig; en is in zyne toepassingen gemoedelyk, om zyne Toehoorders en Lezers te bewegen tot Geloof en Bekeering, om hun Geloof te vercieren met een heiligen wandel, en vruchten voort te brengen der Bekeeringe waerdig. 's Mans gedachten, over het Prophetische in de genoemde Psalmen, als mede in den Brief aan de Gemeente van Sardis, die het byzonderste van dezen bondel uitmaken, komen kortlyk hier op uit.

Psalm II voorspelt ons de oprichting van 't Koningryk van den Messias, en wel in de eerste dagen: ons aenduidende, hoe de prediking der Euangelieleere, na de verhooging van den Messias, niet zonder grooten tegenstand, onder de Volkeren der Aerde, zo wel Jooden als Heidenen, zou doordringen.

Hier toe is ook betrekkelyk het XXIVste Zangstuk, als

oogende op de uitgebreidheid van het Ryk van den Mesſias onder Jooden en Heidenen. Onze Leeraer is van oordeel, dat Pſ. XXII, XXIII en XXIV in dezervoege te zamen hangen. In den XXIIſten Pſalm voorſpelt David niet alleen het lyden van den Mesſias, maer ook het Ryk, dat hy na zyn lyden zou oprichten, onder de Heidenen, en de goederen in welker genot de ware onderdanen zouden deelen. Daer op beſchryft hy Pſ. XXIII nader de voortreffelykheid dier goederen; en toont vervolgens in dezen XXIVſten Pſalm, hoe verre dit Ryk zich zou uitſtrekken en over alle Volkeren uitgebreid worden: wel byzonder, hoe het Euangelie van zyn Ryk, terſtond na zyne verhooging, onder Jooden en Heidenen gepredikt, en daer door de voorbereiding tot de daedlyke oprichting van 't zelve gemaekt zou worden.

Het LXXXVſte Zangſtuk ziet op latere tyden. Zyn Eerwaerde merkt hier omtrent aen, dat men in 't zelve vind een ootmoedig en geloovig Gebed van Gods Volk, dat eensdeels roemt de groote genade des HEEREN, aen hun, in vroeger dagen, bewezen; en anderdeels (uit hoofde van hunnen elendigen toeſtand onder den Godlyken toorn) om nieuwe genade by den HEER aenhoud, met vertrouwen op ene troostryke verhooring. De vervulling van 't hier bedoelde is, zynes oordeels, nog te wagten, en men heeft dus dezen Pſalm te beſchouwen als eene Voorzegging van de laatſte bekeering der Jooden in het einde der dagen, en van de groote gelukzaligheid der Kerke in den laetſten tyd, welke daer mede verknocht zal gaen: waer toe zyn Eerw. ook brengt *Lev.* XXVI, *Jeſ.* XI, XXXV, *Jer.* XXXI, *Ezech.* XXXVI, *Zach.* XII, XIII, *Hoz.* III, *Joël* III enz.

Met den aenvang van 't ontvouwen van den CXXXſten Pſalm verklaert onze Leeraer eenſtemmig te zyn met hun, die oordeelen dat de vyftien *Liederen Hammaalooth* of *Trapliederen*, Pſ. CXX — CXXXIV, zo genaemd zyn, om dat ze op de vyftien trappen, die tusſchen den Voorhof der Mannen en Vrouwen waren, op den Tempelberg, van de Leviten en Zangmeesters, op het Loofhutten-feest, gezongen werden. Verder is hy ook van gedachten, dat die trappen een voorbeeld geweest zyn van de voortgangen des HEEREN in zyn Heiligdom, en het Loofhutten-feest ene afſchaduwing van den Genadetyd des N. Testamentes. Op dien voet voortgaende beſchouwt hy deze *Trapliederen* als behelzende ene voorzegging van de afwisſeling en veranderingen, welke het geestlyk Israel zou treffen in zyne tyd-

kringen tot aen het einde der dagen. Dit doet hem dan dezen Psalm, in 't verband met de voorgaende en volgende, beschouwen, als betrekkelyk tot den toestand en gesteldheid der *Protestantsche Kerke* in onze dagen. Dezelve komt hier dan voor, als wel aenvanglyk van het juk en de tyranny van den Antichrist bevryd, maer nochtans in een ander opzicht in de diepte; verwachtende de volle verlossing en de hulp des HEEREN voor het toekomende, om welke ze derhalven ook den Albestierder ootmoedig smeekt, onder ene geloovige verwachting der vervullinge.

Wat eindelyk aengaet den Brief aen de Gemeente van Sardis, *Openb.* III. 1 —— 5. De Eerwaerde IHRINGK is van oordeel, dat de zeven Brieven aen de *Gemeentes in Asie* niet slechts betrekkelyk zyn tot de Gemeentes van dien tyd, maer tevens en vooral zien op den toestand der geheele Kerke, door alle de zeven tydkringen van het Nieuwe Testament. Dit doet hem, achtende dat de voorgaende Brief, aen de Gemeente te Thyatire, slaet op den toestand der Kerke onder het Pausdom, voor den tyd der Reformatie, dezen *Brief* toepassen op den staet der Protestantsche Kerke, van dien tyd af; dat ze van Babel is uitgegaen, tot op den dag van heden; terwyl de twee volgende Brieven zien op een toestand der Kerke, die nog niet vervuld is, en waer van de vervulling nog verwacht word.

De verder hier nevensgaende Leerredenen over 2 *Pet.* I. 5—7. behelzen ene kortbondige ontvouwing en ernstigen aendrang van de Christelyke Zedenleer; en de laetstgemelde Afscheid- en Intreepredikatien zyn geschikt naer de omstandigheden des tyds, en grootlyks betrekkelyk tot de plichten der Leeraren en der Leden der Kerke. — Men ziet in 't een en 't ander bestendig doorstralen een Leeraer, die het kennelyke en betrachtelyke van den Godsdienst tevens in 't oog houd, en 'er gestadig op aendringt om Geloof en Deugd te zamen te paren. Hier mede stemt ook zeer wel overeen, 't geen hy van zyne gewoone Leerwyze zegt, in zyne Afscheidrede, wanneer hy zich aldus laet hooren:

„ Ik heb u het hoofdsommier van het Euangeli van Christus en van zyn Heyl verkondigt, als den eenigen grond en het eenige fondament, waar op uw Gelove en Hoope moet gevestigt zyn. Ik heb Ul. daar uyt de voortreffelykheyt van den Heere Jesus, van zyn Persoon, zyn Middelaarampt, zyne Leer en Daden, in 't byzonder van het groote werk der Verlossing des armen Zondaars, 't geen hy volëynd en uytgevoerd heeft, zoo klaar als mogelyk was,

zoeken voor oogen te ſtellen, en aan te pryzen, ten eynde gy van dit alles een recht gezigt en welgegronde kenniſſe mogt verkrygen, en daar in toenemen en bevestigt worden. Boven dien heb ik ook niet naagelaten, u de Geboden van den Heere Jeſus en de pligten van het Christendom, en wat hy van de zynen eyscht, te verklaaren, en zoo wel de waare geſteldheyd en eygenſchappen als ook de trappen der Bekeering, des Geloofs en der Heyligmaking aan te wyzen, om u langs deezen weg gelegentheyt te geven tot zelfsbeproeving, en tot geduurigen wasdom in dezelve. Den zwakken heb ik melk, maar hen die meer gevordert waren, en geoeffende zinnen in 't Woort der Waarheyt verkregen hadden, ook vaste ſpyzen opgedist en aangeboden, op dat ze door 't nuttigen van dezelve, in 't Geloof, in de Liefde en Heyligmaaking geduurig mogten ſterker, volmaakter en overvloediger worden. Conſcientien, die gewond waren door de zonden, en verbryzelt om hunner ongerechtigheden wille, heb ik bekend gemaakt de vertroostingen, die het Euangelie zulke Bekommerden geeft, ten eynde zy mogten gemoedigt en geſterkt worden. Maar hooftzakelyk heb ik teffens elke reys daar op aangedrongen, dat ze met *een* vast *voornemen des herten by den Heere mogten blyven* *, en in 't begonne goede onbelemmert en ſtandvastig voortgaan, en tot aan het eynde volharden. Dit was de rede dat ik, naar voorheen andere Schriftuurplaatſen en ſtukken uyt Gods Woord verklaart te hebben, dat, herzeg ik, van my voorleede Winter in de Weekelykſche Predikbeurten, Betragtingen over den *Dood* aen uwen Aandagt voorgedragen wierden, op dat gy mogt leeren ſterven, en levende, den weg naar eene zalige Eeuwigheyt leydende, betreden. Dit alles heb ik ten laatſten beſloten met eene Verklaring over het *Gebed des Heeren*, en betoogt hoe men in gevolge deszelfs Inhoud, Genade en Kragt tot dit alles van den Vader der Lichten moet ſmeeken, ook hem voor de bereyds ontfangene Genade pryzen en danken."

„ Dit alles nu heb ik niet alleen opentlyk geleert, en Ul. daar toe vermaant, wanneer ik van deeze verhevene plaatze tot Ulieden ſprak, maar ook, indien 't gebeurde dat iemant uwer krank, aangevogten of bekommert zynde, myn bezoek begeerde, ik heb my nooyt onttrokken; in tegendeel heb ik zeer gewillig getragt alles toe te brengen wat in

* Act. XI. 23.

in zulke gevallen leeren, stigten, verbeeteren en vertroosten konde. En dit is tot hier toe myn werk en bezigheyt onder u geweest, gelyk elk uwer weet en getuygen kan".

Wy hebben dit gedeelte van 's Mans Leerreden met te meerder vermaek overgenomen, om dat het ons zo beknopt het character van een braven Leeraer, in dit opzicht, voordraegt; en ons een Leeraer beschryft, dien men met genoegen kan hooren, en wiens Schriften men met genoegen kan lezen, schoon hy in deze en gene byzonderheden der Christelyke Leere van ons verschille.

De Euangelische Geloofs-Leere der Doopsgezinde Christenen, *die ook* Mennoniten *genaamt worden. Mitsgaders een beknopt Historisch Verhaal, weegens de Leere der Doopsgezinden, van de tyden der Apostelen, tot den tegenwoordigen tyd toe. Door* HENDRIK WAERMA. *Leeraar der Doopsgezinden te Deventer. Te Groningen, by* L. Huising 1768. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 463 *bladzyden in quarto.*

MEn ontmoet in dit Werk ene aeneengeschakelde Godgeleerdheid, ontvouwd volgens de begrippen dier Christenen, welke, ter onderscheidinge van anderen, *Doopsgezinden* genaemd worden, ter oorzake van hun byzonder gevoelen omtrent den Christelyken Waterdoop; of ook wel den naem van *Mennoniten* dragen, naer een hunner oude beroemde Voorgangeren *Menno Simonsz.* Des Autheurs Voorreden leert ons, dat hy het Ampt van Leeraer bedient in ene Gemeente, die tot ene byzondere soort behoort, welke van anderen onderscheiden word, door den naem van *Oude Vlaemsche Doopsgezinden.* En zyn Eerwaerde onderricht ons deswegens, dat deze soort, die men in vroegere tyden strenger en in 't uiterlyke nauwgezetter oordeelde dan anderen, thans over 't algemeen na genoeg eenstemmig zy, met het meerendeel der Doopsgezinden. Verder geeft hy ons te kennen, dat 'er onder de Doopsgezinden gevonden worden; zulken, die de Leerstukken, welke deze Gezindheid van anderen onderscheiden, met allen ernst handhaven; als mede zulken, die zich in alle deelen zo bepaeldlyk niet aen dezelve houden; en dat hy onder de eerste, of ernstige Voorstanders dier Leerstukken te tellen is. Verre is 't ondertusschen echter van hem, dat hy anderen hier omtrent veroordeelen zou; hy verklaert zich in

in tegendeel openlyk voor een vryen Godsdienst, gegrond op eigen onderzoek; en betuigt voor zich zelven, „ dat hy geene der *Doopsgezinde Gevoelens* zoekt aan te kleeven, te *Verdeedigen* of vast te houden, dan waar van hy ten vollen *overtuigt* is, dat ze in het onfeilbaar *woordt van Godt*, en het *Eeuwig Euangelium* van *Jesus Christus*, vervat en *gegrondvest zyn*". —— Men kan, uit dit bygebragte, enigermate afleiden, dat ons hier een Godgeleerd Zamenstel voorkomt, het welk die denkbeelden van den Godsdienst vervat, die onder de Doopsgezinden vry algemeen voor waer erkend worden; en wel byzonder die onderscheidende Leerstellingen verklaert, op zodanig ene wyze, als ze door derzelver ernstige Voorstanders gemeenlyk begrepen worden. Dit Werk is gevolglyk, in zo verre, aen te zien, als strekkende uit eigen aert, om niet alleen die Gezindheid zelve in hare Godsdienstige denkbeelden te versterken; maer ook anderen, die buiten haer zyn, onder 't oog te brengen, welke de inhoud harer byzondere Leere zy: waer toe dit Geschrift, uit hoofde van deszelfs uitvoering, zyne nuttigheid kan hebben.

De Eerwaerde *Waerma* behandelt de Godgeleerdheid volgens een gewoonen leiddraed, en ontvouwt de algemene plaatzen dezer Wetenschap, op zyne gronden, regelmatig en met oordeel: ook betoont hy alleszins vrymoedigheid genoeg te bezitten, om zyne gedachten voor te staen, en tevens die gematigdheid deelachtig te zyn, waer door hy zyne partyen met bescheidenheid weet te behandelen: ieder Artykel eindelyk word met ene Toepassing of Gebruikmaking van de voorgestelde Leer beslooten. Het een en 't ander maekt dat dit Geschrift, niet alleen met smaek van hun, die met hem eensgevoelend zyn, maer ook met genoegen gelezen kan worden van anderen, die lust hebben tot het nagaen van verschillende gevoelens, en het beschouwen der redeneerwyze van party; waer in men oordeelkunde gewaer kan worden, schoon men dezelve juist niet bondig achte.

Aen dit Werk is gehecht een Byvoegzel, bestaende in een beknopt *Historisch Verhael, weegens de oudheid en schriftmaatigheid van het Geloof, of de Leere der Doopsgezinden*. Dit Verhael, gelyk zyn Eerwaerde ons in het Voorberigt meld, is „ het *Merg*, of behelst de voornaamste zaaken, uit de Doop-historie, door *Tieleman van Braght* in zyn *Martelaars-Spiegel der Doopsgezinden*, in 't *Eerste Deel*, van de tyden der *Apostelen* van *Eeuw* tot *Eeuw* uitvoerig aangeweezen, in een kort bestek te zaamen getrokken, met eeni-

nige *andere stukken* en *Aanmerkingen*, die het gevoelen der *Doopsgezinden* betreffen". Men vindt hier ene reeks van getuigen, welke de Autheur in orde des tyds laet volgen; die door hem bygebragt worden, om te toonen, dat de Doopsgezinde Leer, in die onderscheidende Leeringen, niet nieuw, maer van Apostolische Oudheid is, en dat 'er, door alle eeuwen, tot op den tegenwoordigen tyd, Verstandige en Godvruchtige Mannen geweest zyn, „ die op dezelfde wyze, van den Christelyken *Doop*, van de *Wereldlyke Heerschappye*, de *Weerloosheid* en het *Eedzweeren*, na inhoud des Euangeliums geleert en geschreven hebben, gelyk de *Doopsgezinde Christenen* in 't algemeen, nu nog daar van gelooven en leeren ". Op deze lyst ontmoeten ons hier en daer wel eens getuigen, die wy 'er niet verwacht zouden hebben; doch in een stukje van die natuur is zulks zo nauw niet te nemen; ieder Gezindheid vind al ligt door alle Eeuwen menschen, die spreekwyzen gebruiken, welke overeenkomstig met hare gevoelens verstaen konnen worden, en schept veel al vermaek in de achtervolging der Leere dus te toonen. —— Mogelyk zal 't velen niet ongevallig zyn hier gemeld te vinden, hoe deze vier opgemelde onderscheidende Stukken, door de Doopsgezinde Christenen in 't algemeen, begrepen worden, waerom wy des Autheurs verklaring hier van kortlyk zullen opgeven.

Rakende het eerste Artykel, den Christelyken Waterdoop. Deze Gezindheid beweert, dat uit het Euangelie alleszins blykt, dat daer in „ *altyd* en alleen van den waren *Christelyken Doop*, op *Geloove* en *Bekeering*, gesproken word; zonder dat 'er een woord van het doopen van eerstgeboren Kinderen, (die van kennis en Geloof ontbloot zyn,) met grond kan worden bygebragt". Uit kracht hier van is de Doop by hen, „ niet alleen een *Teeken* of *Zegel* des *Verbonds*; maar teffens word daar by *vereischt* leetwezen en *berouw* van zonden, vergezelschapt met de *belydenis* derzelve en aanneeminge van het *Christelyk Geloof* nevens een *heiligen Wandel*, waar toe een boetvaardig *Dopeling* zig door den H. Doop *verbind*: alle *zaaken*, die in geen onmondige of eerstgeboren Kinderen konnen plaats hebben".

Wat het tweede, de *Wereldlyke Heerschappy*, of het *Ampt der Overheid* betreft. De Doopsgezinden merken op, dat het Euangelie geen wetten aengaende de Overheid voorschryft, maer wel beveelt hoe de Christenen zich, onder hunne Overheden, te gedragen hebben, en ze vinden geen vryheid om dat Ampt te bedienen, daer ze niet tot een

Aerdsch maer tot een Hemelsch Koningryk geroepen zyn: ook is hun dit Ampt, in conscientie, bezwaerlyk met de plichten van zedigheid, ootmoedigheid, zagtmoedigheid, nederigheid enz. over een te brengen. Bepaeldlyk drukken ze zich deswegens aldus uit: „ De *bediening* van dit *Ampt*, als bestaande in der Onderdanen welstand te bezorgen, en hen voor geweld te beschermen, *rust* genoegzaam op een gemeene *noodzaakelykheid*, wegens de tegenwoordige gesteldheid der *wereld*, daar de *boosheid* veeltyds de overhand heeft. *Dit* word van de *Doopsgezinden* in 't algemeen ook *toegestaan*, dat het kwaade moet gestraft en het goede beschermt worden. Dog of het *Overheids-Ampt* op *zulk* eene *Wyze* van *Christenen* mag en moet *bedient worden*, gelyk het doorgaans en *bedendaags* word geoeffent met den aankleeve van den Eedt, den Oorlog, het oeffenen van Halsgerichten of Doodstraffen enz. is *een stuk*, waar toe de *Mennonitische Christenen* (volgens het *Euangelium*) oudtyds, en nog voor het meerderdeel, geene *vryheid* vinden; maar veel veiliger agten, dat aan andere, (die dit anders begrypen, en daar toe vryheid denken te hebben,) over te laaten ".

Een derde Stuk is het van den *Oorlog* en de *Weerloosheid*. Een Christen heeft zich, volgens het Euangelie, hunnes oordeels, te beschouwen als iemand „ die tot deze wereld eigenlyk niet behoort: dus raakt hem de wereld als wereld niet, en hy heeft *geen ruimte* om *eigen geweld* te gebruiken om zyn *tydelyk leven* of *goederen* te behouden, zo het den Almachtigen Albestierder, om wyze redenen, toelaat, dat hy daar in beleedigt worde. Dus gelooven zy, dat een *Christen*, na inhoud des Euangeliums, zig moet onthouden van *allen* geweldigen *wederstand*, geen kwaad met kwaad vergelden, maar in Weerlooze Lydzaamheit het kwaade, dat hem, (onder Gods toelaatinge,) overkoomt, verdraagen, voor zyne vyanden bidden, in plaats van die te beleedigen, en alle Wraak den Heere bevelen, die gezegt heeft, dat Hy het vergelden zal ".

Eindelyk verschillen de *Doopsgezinde Christenen* nog van andere in bevattinge, omtrent het *Eedzweeren*. „ Zy gelooven dat een *Christen*, naar inhoudt des Euangeliums, het *Zweeren* van alle *Eeden* uitdrukkelyk *verboden* is: agtende ons, *gelyk ze zeggen*, in conscientie verplicht, op het zo duidelyk bevel van *Jesus Christus*, (Dien wy voor onzen Heer en Meester erkennen, Dien wy moeten hooren en gehoorzamen,) ons van Eeden te onthouden, en onze

Woor-

Woorden van Waarheid met *Ja* en *Neen* te bevestigen; geloovende dat de geenen, die nu nog plechtige Eeden zweeren onder de Christenen, (byzonder om tydelyke en aardsche dingen,) in dit stuk, zig tegen het zo duidelyk en ernstig bevel van Christus aankanten en bezondigen".

De Hedendaagsche Historie, beschreeven door een Gezelschap van Geleerde Mannen in Engeland. Uit het Engelsch vertaald. V. Deel I Stuk. Te Leiden, by P. v. d. Eik enz. *1767. in quarto* 494 *bladzyden.*

Dit Stuk behelst de Geschiedenis der Opvolgeren van *Jenghiz Khan*, in *Tartarye*. *China*, *Kipjak*, het *Krimsche Tartarye*, *Groot* en *Klein Bukharie* en *Persie*; mitsgaders de Historie der Moguls en Tartaren, onder de Regering van *Timûr-Bek* of *Tamerlan*, tot op het jaer onzes Heren 1400. Men ontmoet hier ene gestadige achtereenvolging van binnen-en buitenlandsche onlusten en oorlogen; waer uit men een denkbeeld kan vormen van de wisselvalligheden, die het Ryksbestier dezer uitgebreide gewesten ondergaen heeft. Buiten dit, op 't welke wy niet wel staen konnen blyven, ontmoet ons in dit gedeelte een onderscheiden bericht, van 't wyduitgestrekte gewest, dat in deze Geschiedenissen den naem draegt van *Groot* en *Klein Bukharie*, waer van wy den Lezer het hoofdzaeklyke zullen mededeelen.

Bukhârie, anders bekend onder den naem van *Jagatay* of *Zagatay*, is de naem dier geheele landstreeke, die tusschen *Karazm* en de groote *Kobi* of zandige woestyn ligt, grenzende aen *China*. Dezelve word verdeeld in *Groot* en *Klein Bukhârie*.

Groot Bukharie, (het welk het *Sogdiana* en *Bactriana* der oude Grieken en Romeinen, met de daer aen onderhoorige landen, schynt te bevatten,) ligt tusschen de 34 en 46 graden Noorder Breedte, en tusschen de 76 en 92 graden Lengte. Het heeft ten Noorden de Rivier de *Sîr*, ten Oosten het Koningryk *Kashgar*, ten Zuiden de landen van den *Grooten Mogol* en *Persie*, en ten Westen de landstreek *Karazm*. Van 't westen naer 't oosten is 't lang 770 Engelsche mylen, en de breedte word geschat op 730 mylen. —— Het is de beste landstreek van gansch *Groot Tartarye*. De bergen hebben zeer ryke mynen, de dalen zyn vrugtbaer in boom en peulvruchten, de velden zyn overvloedig met gras bedekt,

dekt; de rivieren krielen van visch, en het hout word 'er in overvloed gevonden. Doch een Tartaer is veel al zo lui van aert, dat hy zyne nabuuren liever bestelen wil, dan arbeiden, om de weldaden, die hem de natuur aanbied, ten zynen voordeele aen te leggen.

Dit landschap is verdeeld in drie groote Provincien, te weten, *het eigenlyk gezegde Bukhárie*, dat het Westlykste is, *Samarkant* het oostlykste, en *Bálk*, ten Zuiden van *Samarkant* en ten Oosten van 't opgenoemde *Bukhárie* gelegen. In ieder dezer Provincien vind men etlyke Steden, die de oplettenheid der Reizigers na zich trekken, van welke hier een beknopt bericht gegeven word. Onder deze komen, wel byzonder ten aenzien van den koophandel, met *Rusland*, *Persie*, de landen van den *Grooten Mogol*, *Indie* en *China*, de volgende voornaemlyk in aenmerking. In *Bukhárie*, de Steden *Bukhára*, *Wardenfi* en *Karshi*; welke laetstgenoemde éne van de beste Steden in *Groot Bukharie* is, zynde groot, volkryk en beter bebouwd dan enige andere Stad in die Landstreek. In *Samarkand*, de Stad *Sarmakand*, die ook de beroemdste Academie heeft, welke men onder de Mohammedanen vind. En in *Bálk*, de Stad *Bálk*, de aenzienlykste der Steden, die door de Mohammedaensche Tartaren bewoond worden; als mede de Steden *Anderab* en *Badagshan*, welker inwooners ryk zyn, door de nabuurige goud- zilver- en robynmynen.

Klein Bukhárie ligt tusschen de 35 graden 30 minuten en 45 graden Noorder Breedte, en tusschen de 92 en 118 graden Lengte. Het heeft ten Westen *Groot Bukhárie*, ten Noorden de landstreek der *Kalmakken*, ten Oosten die der *Mungls* aen *China* onderworpen, en ten Zuiden *Tibet* benevens het Noordwestlyk einde van *China*. Van 't Westen naer 't Oosten is 't lang 850 mylen, en men schat deszelfs breedte op 580 mylen. — Men noemt dit gedeelte *Klein-Bukhárie*, niet juist om deszelfs mindere uitgestrektheid, maer om dat het, aengaende het getal, de fraeiheid van steden, de goedheid van grond, de overvloed van inwoonderen en dergelyken, minder is dan het andere. Echter is het ook vry volkryk en vruchtbaer. Deze Landstreek is byzonder ryk in goud en zilvermynen, en de inwooners zouden 'er groote voordeelen uit konnen halen, zo ze zich meer bevlytigden, om dezelven te bearbeiden. Men vind 'er ook veel muskus, en allerhande soorten van kostbare stenen, zelfs diamanten; maer de inwooners hebben de konst niet, om ze te snyden of te slypen.

Dit

Dit landschap word gevoeglyk in vier deelen verdeeld, te weten, het Koningryk *Kasbgar*, en de Provincien van *Akſû*, *Turſân* en *Kbamil*. De voornaemſte Steden ontmoet men in 't eerstgenoemde Koningryk, en zyn *Kasbgar* de oude, *Tarkian* de tegenwoordige Hoofdſtad, en *Kbotam*, welker inwoonders een ſterken handel dryven met *Tibet* en de *Indien*. Men begrypt ligtlyk dat *Tarkian* wel bevolkt en derzelver inwoonders ryk moeten zyn, als men hagaet, dat zy het middelpunt van al den koophandel is, die tusſchen de *Indien*, en het Noorden van *Aſie*, *Tibet*, *Siberie*, *Groot Bukbârie* en *China* gedreven word. Ook had de Keizer van *Rusland*, *Peter* de eerſte, een voornemen, om een geregelden handel met die ſtad op te richten, door de rivier *Irtisb*, het welk, zo 't ter uitvoer gebragt ware, zynen Staten zeer voordeelig zou hebben konnen zyn.

De bewooners van *Groot Bukbârie* zyn, of *Bukbâriers*, die de oude bewooners zyn, of *Jagatays*, die 'er zich onder *Jagatay Khân* nederzetteden, of *Usbekſche* Tartaren, die de tegenwoordige bezitters van dit Landſchap zyn, met welke zich de *Jagatays*, die oorſpronglyk *Mungls* zyn, genoegzaam vereenigd hebben. Doch de *Bukbâriers* houden zich onderſcheiden; de Steden bewoonende, leven ze van hunne handwerken en den koophandel, en bemoeijen zich niet met de wapenen; dat zy voor anderen overlaten: van waer ze ook by de Tartaren, als een gierig en eenvoudig volk, gemeenlyk in verachting zyn. —— *Klein Bukbârie* word in 't algemeen door *Bukbâriers* bewoond, en het ontbreekt den inwoonderen dezer Landſtreke niet aen beſchaefdheid; ze zyn inzonderheid gevat op den koophandel, en die met hun handel dryven moeten wel op hunne hoede zyn, zo ze niet verſchalkt zullen worden. —— De Godsdienst der *Bukbâriers* is de Mohammedaenſche, die ook veel al door de Mogolſche en Tartaerſche inwoonders beleden word; doch de *Kalmuks*, die eigenlyk de meesters zyn van *Klein Bukbârie*, zyn afgodendienaers. De kleeding, levenswyze en zeden der bewooneren van deze Landſtreek zyn voor 't overige meerendeels geſchikt naer die der Tartaren. —— Onze Schryvers geven 'er een breedvoerig bericht van, doch we zouden te breed uitweiden, zo we ons daer toe inlieten. Zie hier alleen, om nog ene byzonderheid mede te deelen, het geen ze ons melden van het huwen en ſterven der *Bukbâriers*.

„ Dewyl de *Bukbâriers* hunne vrouwen kopen, betalende voor dezelve meer of minder, naar mate van hunne be-

val-

valligheid, zo is de zekerste wyze om ryk te worden vele dogters te hebben. De personen, die op hun trouwen staan, moeten elkanderen zien nog spreken, van den tyd hunner verlovinge af, tot den dag des huwlyks, die gedurende drie dagen met gastmalen gevierd wordt, gelyk zy drie grote jaarlyksche feesten vieren. Des avonds voor het trouwen, komt een gezelschap van jonge meisjes ten huize van de bruid by een, die zig zelve tot middernagt vermaken met spelen, dansen en zingen. Den volgenden morgen vergaderen de gasten weder, en helpen de bruid tot de plegtigheid bereiden. Wanneer 'er vervolgens kennis aan den bruidegom gegeven is, komt hy kort daar na, verzeld van tien of twaalf van zyne bloedverwanten of vrienden; gevolgd van eenigen, die op fluiten spelen, en eene abus, (eene soort van priester,) die zingt, terwyl hy op twee kleine trommeltjes slaat; daar na rigt hy eenen wedloop aan; en deelt, wanneer dezelve geëindigd is, de pryzen uit, zes, agt of twaalf in getal, naar mate van zyn vermogen. Zy bestaan in damascener klingen, sabels, vossevellen of dergelyken. De verloofden zien elkanderen niet, terwyl de huwlyksplegtigheid voltrokken wordt; maar antwoorden op eenigen afstand op de vragen, die door den Priester worden voorgesteld. Zo ras als de plegtigheid verrigt is, keert de bruidegom met zyn gezelschap naar huis; brengt het zelve, na het middagmaal, ten huize van de bruid, en krygt verlof om haar te spreken. Dit gedaan zynde, gaat hy henen, en keert in den avond weder, ten welken tyde hy de bruid te bedde vind, en zig, in tegenwoordigheid van alle de vrouwen, in zyne kleederen by haar nederlegt, doch alleenlyk voor een ogenblik. Dezelfde klugt word drie dagen agter een herhaald. Maar den derden nagt komt hy in ernst by haar te bedde; en geleid haar den volgenden dag naar zyn huis. ——— Sommige mans blyven, by vergunning, eenigen tyd langer by hunne ouderen, en dikwyls wel een geheel jaar, blyvende de vrouw even zo lang by de haren. Maar indien zy in dien tusschentyd zonder kinderen komt te sterven, behouden haare naastbestaanden alles wat de bruidegom haar gaf, ten zy het hun behaagt hem de helft weder te geven. — Alhoewel de veelwyvery voor eene soort van zonde gehouden word, word zy egter nooit gestraft, zo dat sommige *Bukhäriers* tien of meer vrouwen hebben. Een man mag, wanneer het hem goeddunkt, zyne vrouw wegzenden, maar dan is zy geregtigd tot alles, wat hy haar gedurende desa menwoning gaf. De

vrouw

vrouw mag haren man ook verlaten, maar dan kan zy niet het minste van het geen haar toebehoord mede nemen."

„ Wanneer een *Bukbârier* ziek word, ontbied men terstond eenen mullah, die hem eene plaats uit het een of ander boek voorleest, en verscheidene malen over hem ademt; vervolgens geeft hy, met een zeer scherp mes, eenige sneden op, en aan de zyde van zyn aangezigt. Zy verbeelden zig dat zy, door dit middel, den wortel der ongesteltenisse, welke zy zeggen dat door den duivel veroorzaakt is, doorsnyden. Wanneer 'er iemand onder hen sterft, legt de Priester een kôran op zyne borst, en zegt eenige gebeden op. Naderhand word het lighaam naar het graf gebragt, het welk zy doorgaans in een vermaaklyk woud maaken, en met eenen heining of paalwerk omringen".

Onderzoek, of men zich door de SUTTONIANEN, *dan volgens de manier van* DIMSDALE *moet laaten inenten. In een Brief, strekkende tot Antwoord op een Brief van een Vriend uit den Haag, aan zynen Vriend te Rotterdam.*

Et quæ nunc *ratio* est, *impetus* ante fuit.

OVID.

Te Amsterdam, by Yntema *en* Tieboel, 1768. *gr. Octavo, 20 bladzyden.*

Van den Brief, op welken dees tot een Antwoord strekt, hebben wy onze Leezers eenig berigt gegeeven (*). In dien Brief wordt de Suttoniaansche manier van Inenting met grooten yver aangepreezen boven dien van DIMSDALE. De Auteur van dit Antwoord meent dat de wys van DIMSDALE te verkiezen zy; hy toetst de redenen, welken de Brief-Schryver voor zyn gevoelen heeft opgegeeven, en betuigt in dezelven meer drift te vinden dan bondigheid; en is van oordeel, dat of een' zugt om het Gemeen een zorglyke twyfeling hier omtrent te beneemen; of wel eenig byzonder belang in de bevordering der Suttoniaansche maniere van inenting, hem tot het schryven en uitgeeven van deezen Brief zullen bewogen hebben.

De Brief-Schryver hadt gezegd: dat nademaal SUTTON de

(*) *N. Vaderl. Letter-Oef.* II *Deel, bladz.* 60.

de eerste uitvinder en grondlegger van de nieuwe wyze van inenting is, en DIMSDALE dezelve van hem heeft afgezien en nagedaan, dees derhalve als minder kundig in dezelve, ook minder te vertrouwen is. Dit wordt van onzen Auteur omgekeerd, en getoond dat de ondervinding geleerd heeft, dat niet de eerste Uitvinders altyd, maar bekwaame navolgers en beoordeelaars, een' uitgevonden zaak verder gebragt en volmaakter uitgevoerd hebben, dan derzelver eerste grondleggers: hy beweert dat dit in de Geneeskunde op gelyke wyze plaats heeft; en dat men derhalve op een bekwaamen Geneeskundigen, die de maniere van DIMSDALE zeer naauwkeurig beschreeven, wel begreepen en nagedagt heeft, meer kan vertrouwen dan op eenen uitvinder, of ingeleidden in de uitvindinge, wiens bekwaamheid en oplettendheid ons minder bekend is.

Op het zeggen: dat de Suttonianen een geheim bezitten, waar van de gelukkige uitslag hunner proeven grootlyks afhangt, wordt geantwoord: dat dit alleen rust op hunne verzekering, en men 'er in 't algemeen weinig aan toeschryft: dat het waarschynlyk is, dat een verkoelende levens-regeling, de blootstelling aan de koude lugt in herhaalde buikzuiveringen den goeden uitslag bewerken. En wyl men by bevinding gezien heeft, dat het geheim geneesmiddel het gevaar in de natuurlyke Kinderpokken niet heeft konnen weeren, is het niet te denken dat het in de Ingeënte veel zal doen. De Suttonianen zeggen evenwel, dat zy zulk een uitmuntend geheim bezitten, en de Briefschryver meent dat men hun moet gelooven, zo lang zy blyken eerlyke lieden te zyn. Onze Auteur antwoordt, dat Hem de persoonen onbekend zyn, en Hy derhalve niet weet hoe veel staat men op derzelver eerlykheid kan maaken; dat zy belang hebben in het voorgeeven van zodanig een geheim te bezitten en bedekt te houden; dat lieden van eer en geweeten behooren te begrypen dat het hunn' pligt is, een' zaak van groot nut voor de menschelyke maatschappye, in 't algemeen, openbaar te maaken, en het gemeene voor eigen belang te stellen (*a*). Hy voegt 'er by, dat

(*a*) Het oordeel van een uitmuntend Landsgenoot van SUTHERLAND en de SUTTONIANEN, Dr. SYDENHAM, mag hier met regt aangehaald worden; die, van kwaade herfst-koortsen spreekende, niet schroomt te zeggen: dat iemant, wien een veilige wyze of een byzonder middel om dezelven te geneezen, bekend is, zonder dat menze aan

dat men 'er in Engeland weinig van denkt; dat men door Scheikundige proeven ook reeds ontdekt heeft waar uit het bestaat, en hier van, tegenwoordig, verzekerd is. DIMSDALE heeft in tegendeel alles bloot gelegd; terwyl SUTHERLAND de samenstelling van het geheim, waar van hy zo veel geschreeuw maakt, zelve, naar allen schyn, nog onbekend is, of niet nader dan den genen die het door middel van de Scheikunde nagevorscht hebben, en misschien nog zo veel niet.

Als de Briefschryver zegt, dat hy veele voordeelen van de Suttoniaansche wyze van Inenting, boven die van DIMSDALE, niet zal byhaalen: „ om dat men dezelven leezen kan in het Antwoord van SUTHERLAND aan Do. CHAIS"; antwoordt onze Auteur, dat alles bestaat in veel gezwets van SUTHERLAND, over zyne maniere en verachtinge van die van DIMSDALE, zonder 'er een eenig gebrek in aan te wyzen; ja niet zonder 'er onwaarheden in te mengen, om de Suttoniaansche wyze te meer te verheffen (gelyk uit den Brief van INGENHOUSZ. aan Do. CHAIS getoond kan worden) en om redenen welken van geen belang altoos zyn. Hier by nu het geheim middel bekend zynde, is ieder ervaaren Doctor in staat de inenting met zulk een gewenschte uitkomst te doen als SUTTON zelf.

De Briefschryver hadt onder zyne oplossing van zwaarigheden en het wegneemen van kwaade vermoedens, welken men tegen de Suttonianen, en SUTHERLAND in 't byzonder, mogt opvatten, ook zyn werk gemaakt om de verdenking of kwaaden naam van Kwakzalver van hun af te weeren. Onze Auteur, het karakter van een Kwakzalver opgemaakt hebbende, toont, dat Dr. SUTHERLAND, zo hy geen Kwakzalver is, 'er in veele opzichten zeer naar gelykt. „ Hy is een gepromoveerd Doctor, volgens den Brief-Schryver, en kan dus voor geen Kwakzalver gehouden worden". Onze Auteur antwoordt, dat de Brief-Schryver zelve wel niet zal denken dat de Promotie der Doctoren hen van Kwakzalvery bevrydt: dat 'er wel Doctoren zyn, die, door hun gedrag en het pochen op geheimen, toonen Kwakzalvers te wezen: dat men uit het Doctoraat niet altyd tot een behoor-

aan haar gewoone beloop behoeve over te laaten, en zulks tot welzyn van het Gemeen niet openbaar maakt, den naam van een goed burger of deftig man onwaardig is. SYDENH. *Oper. Lugd. Batav.* 1726. *in* 8*vo. pag.* 91.

hoorlyke kundigheid in de Geneeskunde kan besluiten. Voorts vraagt Hy: „ hoe men zich, met reden op de kundigheid van Dr. SUTHERLAND kan verlaaten, als men in aanmerking neemt, dat Hy Doctor gemaakt is op een plaats, daar men mild is in het schenken van zulke waardigheden, zonder de verdiensten behoorlyk in agt te neemen van hen, die men tot dezelven bevordert; van waar men, voor een geringen prys, een Doctoraale bul maar heeft kunnen ontbieden, zonder noodig te hebben van by zyne promotie tegenwoordig te'zyn? — Zal een bekwaam man de Hooge Schoolen van zyn vaderland voorbygaan, om zig een' waardigheid te laaten opdraagen van een' Uitlandsche Universiteit, wier vermaartheid hem zekerlyk niet kan gelokt hebben? Hoe veel het derhalven by u [den Briefschryver] gelden mag wettig gepromoveerd te zyn, Dr. SUTHERLAND zal 'er by my geen meer vertrouwen door winnen."

Het gene wy gezegd hebben zal genoeg wezen om te doen zien, dat dit Antwoord bondig is, en in staat om de oogen van veelen onzer Vaderlanders te openen, die zich doorgaands door het gezwets van Kwakzalvers en Vreemdelingen te ligt laaten verblinden; en, terwyl hunne beurs van dezelven geligt wordt, hunne gezondheid te roekeloos aan dezelven vertrouwen.

Natuurkundige Verhandelingen, of Verzameling van Stukken de Natuurkunde, Geneeskunde en Natuurlyke Historie betreffende. Derde Stukje. Te Amsterdam, by de Wed. K. van Tongerlo *en* Zoon, 1767.

HEt eerste, welk in dit Stukje voorkomt, is een *Uittrekzel uit een Brief van den Heer* DODARD *over een Vuur-eeter.* Dit raakt het geval van een zwervenden Konstenaar, die gloeijende koolen op zyne tong leidde, en 'er een snippertje vleesch op liet braaden; die gesmolten pik, harst en brandende zwavel at, en dergelyke konststukjes meer deede, tot verbaazing der Aanschouwers. De Heer DODARD is van oordeel dat dit af hangt van zekere behendigheid en natuurlyke geschiktheid, welke door gewoonte versterkt is. Twee oorzaaken, meent hy, kunnen dit uitwerken, het verdroogen der zenuwen, en het verharden van het vel en van de vliezen of bekleedzels van den mond. Hy bevestigt zyne gedagten met

met het gene men by werklieden in glasblazeryen, yzersmelteryen enz. ziet, die heete en gloeijende dingen met handen of voeten kunnen aanraaken of behandelen, zonder zich te branden.

Hier op volgt eene beschryving van *de Nain-Laurier; een Plant die zeer gemeen is in Siberiën.*

De wyze hoe het Hout versteent. De verklaaring hier van is: „ Als het Hout op zekere, daar toe bekwaame, plaatsen begraaven ligt, dringen de steenmaakende sappen, dat is te zeggen, de vogten, die met steendeeltjes bezwangerd zyn, in de kleinste poren, en vervullen derzelver ruimte. Deze vogten verdikken zig allengs, terwyl het vaste of lichaamelyke gedeelte van het Hout ontbonden wordt, en tot een zeer fyn stof overgaat. Dit stof wordt gedeeltelyk weggespoeld door het water, maar gaat gedeeltelyk ook, door eene volmaakte vermenging met, en inlyving in de steenmaakende sappen, tot waare steen over; naardien men weet, dat de verschillende eigenschappen der lighaamen minder in het verschil der kleinste deeltjes, dan in derzelver verschillend verband en saamenhang te zoeken zyn."

Dat de meeste Steenen uit Schelpen bestaan.

Nadere bewyzen, dat de Steenen uit Zee-producten bestaan.

Een nieuw Mineraal. Eene Bergstoffe, zedert weinig tyds, digt by *Gera* in *Voigtland*, Provincie van Saxen, gevonden. Zy heeft nog geen naam. Wordt hier met eenige van haare eigenschappen beschreeven.

Eenige Byzonderheden uit het Groeijend Ryk, raakende *Truffels*, *Hemels-Bloem of Flos Cœli*, *de Willig*, *Vanille*, of *Banille.*

Opheldering waarom de Stammen der Planten altoos een lootregten stand ten opzichte van den Gezichteinder hebben, niettegenstaande de verschillende schuinte der Gronden. Door den Heer DODARD.

Waarneemingen over zekere Water-Pissebed, die haare jongen voortbrengt geduurende den tyd der koppeling. Door den Heer DESMARS, M. Dr.

Van Verstikten en Verdronkenen, en hoe dezelven in het leven te herstellen. Hier in worden de voornaamste en beste hulpmiddelen, welken men in zodanige gevallen ter hand moet slaan, aangeweezen.

Over den Groey en het Afneemen onzer Lighaamen, den Ouderdom en de onvermydelyke oorzaaken van den Dood, welken men zig t'onrecht verbeeldt smertelyk te zyn. Verkort uit

den Heer BUFFON. Dit wordt ook in onze *Letter-oefeningen* (*) gevonden.

Een Monsteracbtige menschelyke Vrucht. Dit Monster werdt geboren te Palermo, den 4 *September* 1755. en wordt hier in Plaat verbeeld. Het hadt twee hoofden en twee halzen, die beide over de linkerschouder overhelden. De aangezichten geleeken malkander volmaakt; ieder hoofd stondt of rustte op de schouderen, welken aan die zyde stonden; waar uit vier armen in hunne natuurlyke gedaante te voorschyn kwamen, op zodanig eene wyze, dat zy malkanderen aan de zyde omhelsden. De beide lichaamen hadden slegts één uitwendigen Stam of middenstuk, van den hals af tot aan den navel, dezelfde borst, en dezelfde navelstreng. Van daar verdeelde zich de Stam om twee volmaakte Kinderen te maaken, elk met twee beenen, twee dyen, en de leden der voortteeling. By de ontlediging vondt men de beide hoofden volmaakt georganiseerd; het geheel achterste van den Stam was dubbel; twee ruggraaten, elk met hunne ribben, twee borstbeenen, en alle de beenderen geformeerd als voor twee lichaamen; doch slegts eene Long met twee Longpypen. Een hart wat grooter dan naar gewoonte, met zyn dubbele holligheden; een enkel middenrif; ééne maag met twee slokdarmen en dubbele ingewanden, met den twaalfvingerigen darm van elk aan de maag vast, eindigende in den regten darm, om elk voor een afzonderlyk aarsgat te dienen. Verder vondt men ééne Lever, ééne Milt, vier Nieren met hunne Pisleiders, welken op twee blaazen uitliepen, eindigende elk op de werktuigen der voortteeling, die volmaakt geformeerd waren.

Van eenen Zieken, die een goeden Pols-slag hadt aan de regterhand, en een kwaaden aan de linker. Door OLAUS BORRICHIUS. De Geneesheeren worden hier in gewaarschouwd op het betasten van de Pols aan de eene hand niet altyd te vertrouwen.

Van Zweet zo zwart als Inkt. Door den zelfden. Een Teeringagtige Vrouw, zeer vermagerd en hopeloos aangemerkt, haalde het echter op door den yver, welke werdt aangewend. „ Het verwonderlykste was, dat de Zieke, als zy wat begon te beteren, veele dagen achter een,'s morgens uit de natuur, zich nat vondt van zweet, 't welk zo zwart was als zwart laken, en haar linnen, inzonderheid haar hoofd-dekzel, 't welk zy alle avonden veranderde, zo zwart verwde, als of het in inkt ware gestoken geweest.

Zy

(*) Zie *N. Vad. Letteroefen. I Deel bl.* 225. M. W.

Zy was zeer ongerust over dit zweet, maar wy stelden haar te vrede, door te zeggen dat het eene ontlasting ware tot scheiding, welke niet anders dan heilzaam voor haar kon zyn. Zy vondt 'er zich ook door verligt, en werdt van tyd tot tyd beter."

Van een Speld in de Pisleider gevonden.

Van eenige byzondere Afkeerigheden (Antipathies) *en uitwerkingen van de Temperamenten. Door* OLAUS BORRICHIUS.

Van een zonderlinge weekwording der Beenderen, uit een Geschrift van ABRAHAM BOUDA, Chirurgyn te Sedan. Na veele pynen uitgestaan te hebben, begonnen in deezen Lyder zyne Beenderen week te worden als Was; zo dat zyne Armen en Beenen de gedaante en plaatsing behielden, waar in men dezelve bragt. Zyne Leden lieten zich buigen tot de gedaante van een Roomsche S, zonder dat hy eenige pyn voelde. En dit ging eindelyk ook tot de kleine beenderen over; en de man, die te vore van een goede statuur was geweest, werdt, door de intrekking der Spieren, byna zo klein als een kind van twee of drie jaaren. Ondertusschen at en dronk, waakte en sliep hy naar gewoonte; en hadt alle werkingen van lichaam en geest zo vry als in de gezondheid, behalve de beweging der leden. Omtrent den laatsten maand van zyn leven kwamen de pynen, welken hem sedert langen tyd verlaaten hadden, wederom, en zeer heftig; en duurden tot zynen dood toe.

Eene Opstopping van Afgang, geduurende verscheide jaaren.

Van verschriklyke Toevallen in een Kind, om dat het op een Trompet geblaazen hadt van geschilderd hout. Een Kindertrompetje nieuw zynde, waar op het kind zich met blaazen vermaakt hadt, werdt bevonden met verf, waar onder Operiment was, beschilderd te wezen. Het gedeelte welk het kind aan den mond gezet hadt, was van zyne verf ontbloot, zo dat een gedeelte Operiment met de natuurlyke kwyl naar binnen gegaan, braaking, stuiptrekkingen en flaauwten veroorzaakt hadt; welke toevallen, de oorzaak bekend zynde, gemaklyk gered werden.

Zeldzaame Brosheid der Beenderen. Uit een Brief van den Heer SAVIARD. In eene Dogter van dertig jaaren, waren, na dat zy vier maanden zwaare pynen over haar geheele lichaam hadt geleeden, de beenderen zo bros geworden, dat zy alle braken, en het was niet mogelyk haar aan te raaken, zonder een nieuwe breuk te doen koomen.

Van een Been-breuk, waar by zich een nieuw Gewrigt formeerde. Door den Heer SYLVESTRE, M. Dr. te Parys.

Een Vasten van veertig dagen. Uit een Brief geschreeven van Haarlem, den 12 Febr. 1685.

Stuiptrekkingen welken om de agt dagen weerom kwamen.

Van een Man te Bristol die herkaauwde. Dees Man begon te herkaauwen een vierendeel uurs na dat hy hadt gegeeten. De spyze kwam in dezelfde orde weer op, als hy dezelve hadt ingezwolgen, dat is te zeggen, de spyze, welke hy eerst hadt gegeeten, kwam ook wederom eerst weder in zynen mond, en zo ook de andere. Hy herkaauwde allerhande voedzel, droog en nat; en vondt 'er de tweede reize nog meer smaak in dan de eerste. Hoe zeldzaam dit zy, vindt men hier echter nog eenige voorbeelden van gelyke natuur aangehaald.

Van eene Bloed-spuwing en andere toevallen, veroorzaakt door spykers, welken in de Long-pyp gevallen waren. Door E. TYSON.

Beschryving van het Doolhof van Candia, met eene waarneeming over den steen van het zelve. Door den Heer TOURNEFORT.

Waarom de bodem van een ketel met kookend water minder heet is, als dezelve eerst van 't vuur koomt, dan naderhand. Door den Heer HOMBERG.

Over den dienst welken de spyzen aan onze ligbaamen doen, buiten aanmerking van het voedzel. Door den Heer BUFFON.

Ophelderingen over het witte Schuim, 't welk men in 't Voorjaar zeer dikwils op Planten verneemt. Door den Heer POUPART. Men ziet hier in, dat dit schuim gesteld wordt voort te koomen van de vloo-springhaanen. Zodanig een diertje uit zyn eytje gekoomen, klimt op eenige Plant, welke het met zyn aars aanraakt, om daar een drupje wit vogt, 't welk zeer schuimagtig en vol lugt is, op te leggen. Het legt een tweede drupje by het eerste, dan een derde, en het gaat op deeze wyze voort, tot dat het zich geheel bewonden heeft in een dik schuim, daar het niet uit te voorschyn koomt, voor dat het een volkomen dier is geworden, dat is te zeggen, voor dat het zich ontdaan heeft van dat vlies of bekleedzel, daar het tot nog toe in beslooten was.

De verscheidenheid en nutheid der zaaken, waar mede dit Stukje der Verhandelingen gestoffeerd is, zal het zelve met aangenaamheid doen geleezen worden.

De

De Newtoniaansche Wysbegeerte voor de Vrouwen, of Samenspraaken over het Licht, de Kleuren en de Aantrekkragt. In het Italiaansch beschreven, door den Heer ALGAROTTI. *Te Dordrecht, by* A. Blussé 1768. *Behalven de Voorreden en 't Register* 348 *bladzyden in groot octavo.*

DEze ontvouwing van de *Newtoniaansche Wysbegeerte* is enigermate geschreven in den smaek der Samenspraken van den Heer *de Fontenelle* over *de verscheide Waerelden*; by manier van een gemeenzaem onderhoud met ené Markgravin, doorvlochten met die geestige trekken, welke men in zodanig een gesprek, voor al uit den mond van een Italiaen, natuurlyk te wachten heeft. De Heer *Algarotti* toont in de uitvoering, dat hy voor zich zelve een gegrond denkbeeld van dit Samenstel bezit, en tevens bekwaem is, om der Wysbegeerte een kleed aen te trekken, 't welk haer, zelfs in 't oog der Dames, gevallig kan maken. Men begrypt gereedlyk dat zodanig ene behandeling der Wysbegeerte juist niet geschikt is, om door te dringen tot de afgetrokkenste denkbeelden; (waer in onze Autheur echter veel verder gelukkig slaegt, dan velen misschien wel zouden vermoeden mogelyk te zyn;) maer voornaemlyk gaet over zulke onderwerpen, die, buiten merkelyk behulp van wiskundige figuuren en rekeningen, in een gemeenzaem gesprek voorgedragen konnen worden; welke de Heer *Algarotti* hier zeer levendig en geleidelyk voor den geest brengt. ——— Schoon men derhalven dit Stuk niet konné aenzien als behelzende ene volkomen ontvouwing dezer Wysbegeerte; men mag nochtans wel zeggen, dat het in zich vervat een volledig Samenstel derzelve; zo dat een oplettend Lezer daer door ene genoegzame kundigheid konne verkrygen van 't hoofdzaeklyke, dat deze Wysbegeerte van den beroemden *Newton* byzonder eigen is; het welk hem een lust kan inboezemen, om dezelve, tyd en gelegenheid hebbende, door ene gezetter oefening grondiger te leeren kennen:

Het geheele Werkje is afgedeeld in zes Samenspraken; waer van het eerste een algemeen denkbeeld van de Natuurkunde verleent, en de vermaerdste stellingen over het licht en de kleuren ontvouwt. In het daer aen volgende toont de Autheur dat de eigenschappen, gelyk het licht, de kleuren en andere dergelyke, niet aan de lichaamen verknocht zyn. Verder onderricht hy de Markgravin rakende

enige overnatuurkundige twyfelingen over de Gewaerwordingen, die deze zelfde eigenschappen in ons verwekken; en verklaert haer daer benevens de algemene grondbeginzelen der Gezichtkunde. Dit word in de derde Samenspraek achtervolgd met ene opheldering van verscheiden byzonderheden van het Gezicht, en ontdekkingen der Gezichtkunde, mitsgaders ene wederlegging van het Stelzel der *Cartesianen*: waer tegen, in de hier op volgende Samenspraek, de lof der proefondervindelyke Natuurkunde voorgesteld, en het Stelzel van *Newton* over de Gezichtkunde verklaerd word. Dit onderwerp, in de vyfde Samenspraek verder afgehandeld zynde, ontmoet men eindelyk in de laetste ene opheldering van het algemene *Newtoniaensche* Grondbeginzel van de Aentrekkingskragt; 't welk de Heer *Algarotti*, ten slot, ook op de Gezichtkunde toepast. —— Tot een byzonder voorbeeld zyner maniere van de Markgravin te onderwyzen, diene zyne volgende redenwisseling met haer, over de oorzaek, hoe 't bykome; dat een voorwerp ons niet dubbel maer enkel toeschyne, schoon wy 't met twee oogen zien; en dat wy een voorwerp recht zien, hoewel het omgekeerd in onze oogen afgebeeld worde?

Deswegens laet zich de Heer *Algarotti* aldus hooren. „ Ik geloof, Mevrouw, dat men zynen toevlugt tot de proeven moet nemen om dit verschynzel te verklaren. —— De zin van het gevoel, en dat van het gezigt geven elkanderen de hand, het eene verschaft hulp aan 't andere in het vormen van onze denkbeelden, even gelyk het oog het oor, en het oor het oog hulp bied, wanneer wy een taal leeren.

„ Want het gevoel, dat veel meer vermogen op ons heeft als het gezigt, heeft ons standvastig onderrigt van de eenheid der voorwerpen, en de wyzen op welke wy dezelve gewaar worden; en op dit dikwyls herhaalde berigt, voegen wy door gewoonte het denkbeeld van een voorwerp aan een, met twee gelyke gewaarwordingen.

„ Dus is het mede met een lighaam dat men met twee handen of met twee vingeren aanraakt, het schynt ons maar een te zyn, ondanks de dubbele gewaarwording die het zelve in ons verwekt; en mogelyk zouden wy denken dat het dubbelt was, zonder de denkbeelden die het gevoel ons in andere gelegenheden verschafte.

„ Raakt een knoop of een bal met twee over elkander leggende vingers, zoo zal het u toeschynen dat gy twee ver-

verschillende lighamen aanraakt: indien gy uwe wyze van zien mede verandert, en uwe oogen scheel trekt, zoo zult gy door dezelve reden zien, dat de voorwerpen verdubbelt schynen.

„ In het een en ander geval, zullen de voorafgaande denkbeelden die door de aanraking veroorzaakt worden, met deze ongewoone gewaarwordingen niet overeenstemmen; de gewoonte ontbreekt hier aan, en door dit middel kan het denkbeeld der eenheid de dubbelheid der gewaarwording niet vergezellen.

„ Hoe, riep de Markgravin uit, met een verwonderd gelaat, zoo iemand zig lange tyd gewende om een knoop met twee gekruiste vingers aan te raaken, meent gy dan dat hem eindelyk de knoop niet meer dubbelt zou toeschynen.

„ Ja, Mevrouw, gy vind hier van een bewys in die lieden welke natuurlyk scheel zien; zy zien de voorwerpen enkelvoudig, om dat zy, in hunne wyze van zien, dezelve gewoonte aannemen, die wy in de onze hebben.

„ Men heeft hier omtrent een vry zonderlinge waarneming. Een man had zyne oogen verdraaid. Na dit ongeval scheenen hem de voorwerpen in den beginne alle dubbelt toe; eindelyk keerden die voorwerpen welke hem het gemeenzaamste waren, dat is te zeggen, die welke hy dikwils aanraakte, ongevoelig voor hem tot haare Natuurlyke eenvoudigheid weder, en de anderen hadden eindelyk het zelve lot. De begoogeling verdween, schoon de verdraaijing niet genezen wierd.

„ Op deze ondervinding gegrond, konnen wy hier Argus en Polyphemus met elkanderen vergelyken. Argus had hondert oogen en Polyphemus een; en egter vertoonde zig de schoone Jo zig niet meer vermeenigvuldigt aan de hondert oogen van den eersten, als Galathe aan het eene van den tweeden.

„ Gy stelt zeer veel vertrouwen in deze proef, myn Heer, maar zult gy'er dat vertrouwen in stellen om te waagen my door derzelver behulp het ander verschynzel te verklaaren, naar welkers oorzaak ik u gevraagt heb? Zult gy my hier door aantoonen, hoe dat de omgekeerde voorwerpen in onze oogen, in onze ziel het denkbeeld van een regten stand verwekken?

„ Het vermogen van het gevoel breid zig veel verder uit als gy u verbeeld, Mevrouw; en de denkbeelden die ons het gezigt verschaft, zyn in vergelyking van het-zelve, het

geen vier trekken met een tekenpen zyn, in vergelyking van een volmaakte schildery.

„ Om u deeze waarheid te bevestigen, kan men het voorbeeld van een beeldsnyder aanhalen, die, schoon hy blind was, egter goede standbeelden vervaardigde: het gevoel alleen bestuurde zyne handen, zyne afbeeldzels geleken naar de oorspronkelyke, en ongetwyffelt gaf hy geen minder oplettenheid op het lighaam als op het hoofd, wanneer hy de bekoorlykheden der vrouwen wilde indrukken.

„ In Engeland, het land der zeldzaamste verschynzelen, heeft men een beroemden Wiskunstenaar, die u veel beter als ik de regelen der Gezigtkunde zou konnen verklaren; egter heeft hy zyn gezigt in zyne kindsheid verlooren. Dit is een verwonderlyk mensch, en mogelyk nog vry zeldzamer als die doorlugtige Franschman, die, schoon stom en doof zynde, egter een middel uitdagt, om de muzyk te leeren, en derzelver verhevenste deelen te doorgronden.

„ Het gevoel geeft deze Engelsche Filozoof nauwkeuriger en zuiverder denkbeelden, als het gezigt aan het overige gedeelte van het menschelyke geslagt verschaft. Welk een vermaak zou het voor hem zyn om uwe bekoorlyke vingers voor teekens der Gezigtkunde te nemen, en door middel van dezelve de zamenbuiging en afwyking der lichtstraalen te verklaren!

„ Wat zouden wy zonder het gevoel zyn, en wat zou onze geleertheid wezen? Wy zouden nog over de gedaante, nog over de gesteldheid, nog over den afstand der voorwerpen konnen oordeelen. Berkley heeft de overnatuurkunde veel verder uitgebreid als eenig ander Filozoof. De ondervinding heeft de waarheid van deze voorzegging betoogt: men heeft de Cataracten in de oogen van eenige blindgeboornen nederwaards gebragt, zy zagen het licht wel, maar zy konden in den beginne geen nauwkeurige denkbeelden vormen van de zaken die zig voor hunne oogen vertoonden, en het gevoel moest hen te hulp komen.

„ Ontneemt ons het gevoel; ons gezigt, dat aangename geschenk des Hemels, zal voor ons een straf zyn; onophoudelyk aangeprikkelt en ontstoken, zoo zullen wy alles willen weten, wy zullen de vermaken willen smaken, en nooit dezelve genieten konnen: eindelyk onze staat zal nog ongelukkiger zyn, als die van de beklaagelyke Wagters van het Serail.

„ Ons gevoel doet dagelyks verscheide proeven: deze proe-

proeven leeren ons dat de voorwerpen regtstandig, dat zy eenvoudig, meer of min verwydert, op deze of die wyze geschikt, en met zekere gedaantens begaafd zyn.

„ Niemand, zoo ik meen, als alleen *Descartes*, heeft ooit gedagt om ons door een vergelyking de verklaring van dit moeijelyk verschynzel te geven. Verbeeld u, zegt hy, dat gy een stok in iedere hand hebt, die beide kruisgewys over elkander leggen, wanneer gy met dezelve, op den tast, door een donkere kamer wandelt, zoo zult gy u gewisselyk verbeelden, dat die voorwerpen aan uwe linkerhand zyn, wanneer gy dezelve voelt met de stok die gy in uwe regterhand houd; de andere stok, door een tegengestelde drukking, zal u dezelve aan de andere zyde doen gewaar worden.

„ Op deze wys kruissen zig de straalen, die in ons oog gaan, en by gevolg die welke ons netvlies aan de regterzyde drukken, doen ons de punten aan de linkerzyde gewaar worden van welke zy komen, terwyl dat wy die punten aan de tegenovergestelde zyde plaatzen, welke ons netvlies aan de andere zyde drukken.

„ Met zo veel vaardigheid als gemakkelykheid, eigent de ziel aan de opperste deelen van het voorwerp de straalen toe die het onderste gedeelte van het netvlies drukken, en aan de onderste deelen die genen welke het bovenste gedeelte aanraken: door middel van deze toeëigeningen zien wy de zaken in haare natuurlyke gesteldheid, schoon haare beelden omgekeert in onze oogen afgemaalt worden.

„ Deze verklaring behaagt my oneindig, zeide de Markgravin, waarom nemen wy dezelve niet aan! Het schynt my toe dat zy zeer wel het vreemde verschynzel oplost, van 't welk ik u de oorzaak gevraagt heb; wy konnen, zoo ik meen, ons ontslaan om elders nieuwe verligtingen te zoeken.

„ By ongeluk, antwoorde ik haar, leert de ondervinding dat deze verklaring alleen geestig bedagt is. Een spelent kint, dat aan zyne voeten hangt met het hooft nederwaarts, ziet alles omgekeert, schoon de beelden dan ten opzigte van de uitwendige voorwerpen in dezelfde zin op zyn netvlies worden afgebeelt als wanneer het regt over einde staat: het heeft alleen het denkbeelt van opperste en onderste, betrekkelyk tot zyn eige standen; en wanneer het een buitegewoone heeft aangenomen, zoo denkt het dat de geheele Weerelt dit ook doet.

„ Behalven dit, veronderstelt de verklaring van *Descartes*

ter de denkbeelden van hoog en laag voorafgaande, zoo ook die van regter en linker. Maar door wat middel hebben wy dezelve konnen vormen! het is, ongetwyffelt, door hulp van het gevoel.

„ Dit gevoel, dat, door middel van een herhaalde ondervinding, ons leert dat de aarde beneden is, vermits wy ons naar dezelve door onze natuurlyke zwaarte gedreven voelen; en hier uit ontſtaan de verſchillende denkbeelden die wy van hoog en laag maaken; het laage by de aarde, is, gelyk onze voeten, of de voetſtal van een ſtandbeeld; het hooge van de aarde verwydert, is, gelyk ons hooft, of de kruin van een boom.

„ Door middel van het gevoel ſchikken zig alle deze denkbeelden nauwkeurig in het verſtand van een blindgeboornen, onze oogen verſchaffen ons geen nauwkeuriger, nog klaarder van de koleuren.

„ Wanneer wy de ſluijer verſcheuren die de oogen van dezen blinden bedekt, en die voor hem de ſchoonheden van het geheel al verbergt. En wanneer wy dan onderzoeken hoe hy over de geſteltheid der voorwerpen oordeelt, zoo konnen wy hier door de wyze doorgronden, op welke wy 'er zelfs over oordeelen; want eindelyk de denkbeelden van hoog en laag, en regter en linker, zyn tusſchen hem en ons gelyk".

Ter nadere opholderinge hier van gaet de Autheur verder na, op hoedanig ene wyze zodanig een blinde, ziende geworden zynde, op het gezicht, over den waren ſtand der lichamen leert oordeelen. Te weten, door, op menigvuldig herhaelde proeven, zyn geheugen in te drukken, dat zodanig een denkbeeld door het gevoel veroorzaekt, met zodanig een denkbeeld van het gezicht overeenſtemt. „ Zyne oude denkbeelden, zegt hy, van het gevoel met de nieuwe denkbeelden van het gezigt te zamen voegende, zoo oordeelt hy over de verheventheid of laagheid der lighaamen, en hunnen regten of omgekeerden ſtand: het is evenveel of een beelt regt of omgekeert op zyn netvlies werd afgemaalt, hy bekommert zig hier niet over, en zelfs kan hy, zonder eenig gevaar zyn geheelen leeftyd hier van onkundig zyn. —— Even zoo is 't met ons; het ſchynt dat wy niet zien, en dat wy onze eerſte denkbeelden niet vormen, dan na dat wy eerst eenigen tyd hebben aangeraakt. En dus is het, dat wy aan den zin van het gevoel de verklaring van dit verſchynzel verſchuldigd zyn".

Koopmans Verlustiging, of Volledige Beschryving van den Koophandel en Zeevaart. In 't Hoogduitsch beschreeven, door den Heer J. C. MAY. *Vertaald door* H. VAN ELVERVELT. *Eerste Deels, Eerste Stuk. Te Amst. by* J. Loveringh 1768. *Behalven het Voorwerk*, 138 *bladz. in octavo.*

DE Heer MAY stelt zich voor in dit Werkje den Koophandel, en Beschouwende en Oefenende, te verhandelen; hy verdeelt het zelve ook ten dien einde in twee Deelen. Het eerste vervat ene Beschouwende Verhandeling, zo van den *Koophandel in 't algemeen*, van de *Vryheid des Handels*, de *Munten*, de *Pari en Agio*, het *Crediet*, de *In- en Uitgaande Rechten*, en *Winst en Verlies*, als van de *Eigenschappen eens Koopmans*, de *Compagnieschappen*, en de *Koopmans-Boeken en Schriften*. Het tweede Deel is Oefenende en gaet over de *Land en Veldbouw*, de *Bergwerken*, de *Manufactuuren* en *Fabrieken*, de *Wisselhandel*, de *Scheepvaart*, de *Assurantie-Havaryen* enz. Wyders de *In en Verkoop*, *Goed gewicht*, *Tarra* enz. de *Ontfangst* en *Verzending der Waaren*, enz. Ieder Deel is geschift in drie Stukjes, waer van het eerste, dat nu ook in de Nederduitsche Tael afgegeven word, behelst ene *Systematische Inleiding*, welke ten onderwerp heeft den oorsprong des Handels, en 't geen men door den Handel, zo in een uitgebreiden zin, als in bepaelder betrekking, heeft te verstaen. Hier nevens gaet ene Geschiedkundige ontvouwing van den *Handel en Scheepvaart*, waer in getoond word welke voortgangen dezelve van tyd tot tyd onder alle Volkeren gemaekt heeft. En eindelyk word dit Stukje besllooten, met een beknopt *Koopmans Woordenboekje*, gevende ene verklaring der spreekwyzen den Koophandel en der Scheepvaart byzonder eigen. —— De Autheur is geenszins van denkbeeld, dat iemand, door dit zyn geschrift, buiten de daedlyke oefening van den Handel, een bekwaem Koopman zal worden; hy is ten volle overtuigd, dat hier toe merkelyke Ondervinding noodig zy: maer hy twyfelt niet of die Oefening en Ondervinding kan door de schriftlyke onderwyzing, met veel nut, ondersteund en geholpen worden. —— Oefening en Ondervinding leeren langzaem en niet zelden zeer schadelyk; maer als een geregeld Onderwys dezelven vergezelt, en den Leerling gestadig onder 't oog brengt, op welke gronden hy werkzaem moet zyn, om welke oorzaken hy dus en niet anders behoort te werk te gaen, heeft men reden

den om te verwachten, dat zyne Ondervinding opmerkzamer en geregelder zal zyn, en hy zich eerder en beter in staet gesteld zal vinden, om zich voor deze en gene misvattingen te behoeden. Hier in den Kooplieden dienstig te zyn, is het hoofdbedoelde van dit Geschrift; waer toe het zelve ook, inzonderheid den jongen lieden en comptoirbedienden, van wezenlyke nuttigheid kan zyn; terwyl het tevens verscheiden zaken behelst, die de overweging van reeds kundigen nog wel waerdig zyn; en 't geschrift voorts over 't algemeen niet ongevallig is, voor de Inwoonderen van ons Vaderland, dat den Koophandel en Scheepvaert voor de twee zuilen van zynen welstand erkent. —— 't Zal hierom ook onzen Lezeren, zo we vertrouwen, niet onaengenaem zyn, dat we, ter dezer gelegenheid, een beknopt berigt van de opkomst en den voortgang des uitgebreiden Koophandels in de Nederlanden, uit het geen onze Schryver deswegens meld, voordragen.

Volgens het hier gemelde komen de *Nederlandsche gewesten*, in 't stuk van den Koophandel, niet zeer in aenmerking (*), voor dat de *Italianen*, (aen wien men de herstelling van den Koophandel in *Europa* grootlyks te danken heeft,) toen de scheepvaert nog zeer onvolkomen was, ene middelplaets zochten, om hunnen handel naer 't Noorden des te beter en te gemaklyker te dryven. By die gelegenheid werd *Vlaenderen* de stapelplaets der Italiaensche Waren, en men kon daer alles vinden, wat *Italie* opleverde. *Duitschland*, *Engeland* en *Vrankryk* trokken vele Goederen uit de Vlaemsche Missen. Men begon aldaer de Engelsche Wol, Vlas en Hennip te verwerken; en omtrent het jaer 960, maekten de *Vlamingers* reeds Lakens en Lynwaed, waer door zy alle andere Manufactuuren begonden te verdringen: zo zelfs dat 'er *Italie* door leede; alwaer men echter dit verlies, door de aenkweking der Zyde, omtrent het jaer 1130, herstelde. De

(*) Niet dat men den Koophandel niet vroeger in deze Landstreek gedreven heeft; men weet in tegendeel uit de Geschiedenissen, dat de oude Bewooners dezer Gewesten, door hunne verkeering met de Romeinen, al vroeg in den Koophandel geweest zyn; en dat ze denzelven zedert door alle tyden min of meer gehandhaefd hebben; doch men weet ook tevens, dat de Koophandel, voor al in de Noordlyke deelen van Europa, door achtervolgende onlusten, genoegzaem geheel in verval geraekt is, en niet voor den opgemelden tyd heeft beginnen te herleven: op welke herstelling onze Autheur in dezen het oog heeft.

De Koophandel omtrent dien tyd, in de Noordlyke Gewesten van *Europa*, en zo ook in onze Landstreek, steeds toenemende, werd kragtig versterkt, door het aengaen van het *Hanzeatisch Verbond*, in 't jaer 1164 te *Breemen* opgericht; waer mede zich ook eenigen der Nederlandsche Steden vervolgens vereenigden. In die dagen, en nog lang daer na bloeide de Handel boven al in *Vlaenderen*; doch het intrekken van de voorrechten, den *Hanseesteden* toegestaen, en binnelandsche onlusten, verzwakten denzelven in later tyd; te meer daer die omstandigheden, omtrent het jaar 1300, velen aenleiding gaven, om *Vlaenderen* te verlaaten, en zich naer *Engeland* en *Holland* te begeven. *Brugge* echter bleef ene der voornaemste handeldryvende Steden van 't Westlyk *Europa* tot het jaer 1487, toen het tegen zynen Vorst opstond. *Antwerpen* en *Amsteldam*, diestyds den Aertshertog *Maximiliaen* ondersteunende, zagen hunnen Koophandel alleszins bevoorregt: de eerstgenoemde Stad was toen de samenvloed aller soorten van Waren, en de laetstgemelde begon den grond te leggen tot hare volgende grootheid. — Van dien tyd af en vervolgens werd de Koophandel en Zeevaert, met een gewenschten uitslag, wel byzonder in *Holland* voortgezet; dat boven al toenam, geduurende de onlusten met den laetsten Hollandschen Graef, die eindelyk ten gevolge hadden, dat de *Republiek der vereenigde Nederlanden*, van de dwinglandy ontslagen, voor vry en onafhanglyk erkend wierd. Staende den tachtigjarigen oorlog onzer Voorvaderen, heeft men den Handel in dit Gewest tot ene hoogte gebragt, die men nimmer zou hebben durven vermoeden, dat voor een onderdrukt Volk bereikbaer was. Veel deed hier toe het Spaensche verbod van den handel onzer Landsgenooten op *Spanje* en *Portugal*; dit bragt hen tot ene soort van wanhoop, die hen alles deed ondernemen. Men zogt een weg, door 't Noorden, naer *Oost-Indie*; en toen dit mislukte, zond men vier Schepen, onder *Cornelis Houtman*, langs den gewoonen weg derwaerds; die door de Spaensche Vloot heen sloegen, en, in *Oost-Indie* gekomen zynde, aldaer gewigtige overwinningen behaelden; welke den grond gelegd hebben, tot dien uitgebreiden handel, dien men nog heden dryft, onder het bestier der alomvermaerde *Oost-Indische* Maetschappye, in den jare 1602 opgericht. — Men begon ook wel dra den *Africaenschen* handel met de Portugezen te deelen; behaelde eerlang groote voordeelen, zo op de Kust van *Guinea*, als in de *Levant*, en vestigde den

den handel alomme op een vasten voet. Hier by kwamen nog vervolgens de overwinningen in *West-Indie*, en de uitbreiding van den handel in de nieuwe Waereld, onder het bestuur der *West-Indische* Maetschappye, in den jare 1621 aengevangen.

De Koophandel en Zeevaerd, dus in de afgelegener gewesten gevestigd zynde, werd inmiddels ook onder de nabuurige Volkeren voortgezet; en is zedert dien tyd, aen de gewoone wisselvalligheden onderworpen, nu eens in bloeijender dan eens in kwynender staet gehandhaefd; waer omtrent onze Autheur, met opzicht tot *Engeland*, *Holland* en *Vrankryk*, die in 't stuk van den Koophandel hier boven al in aenmerking komen, nog de volgende bedenking opgeeft.

„ Engeland en Holland zyn genoegzaam als Heeren en Meesters der Scheepvaart aan te merken. Zy bezitten de grootste magt in *Oost-Indiën*, en hebben een overvloed van Manufactuuren. *Londen* en *Amsterdam* konnen met recht de Waaren-Magazynen der gantsche Waereld genoemd worden; doch met dit onderscheid, dat de Handel en Magt der *Engelschen* dagelyks toeneemt, daar de Handel der Hollanders schynt af te neemen. Deze vermindering komt my waarschynlyk voor te ontstaan uit de vermindering aan vlyt en eenigheid. Een iegelyk is meer op zyn eigen belang, en op het voordeel zyner Provincie, dan op het algemeene best bedacht; waar by men nog zou kunnen voegen, dat andere Landen zich meer toeleggen op den Vlaschbouw en op de Schaapenteelt, Fabrieken aanleggen, goedkooper arbeiden enz. De Fransche handel kon veel grooter zyn, by aldien de Natie meer vlyt betoonde om de menigte der Inwooners voordeel toe te brengen. Haare hoogmoed verhindert zulks; de Adel denkt, dat de Handel hem niet betaamt, waar tegen in *Engeland* en *Holland* alles handelt. De Handel der *Franschen* ziet voornaamlyk op pracht en weelde, en daar voor te werken, leeren thans alle Natien."

—— Zie hier ten besluite, hoe de Schryver van *des Elemens du Commerce* p. 26, waer mede de Heer *May* deze zyne Verhandeling eindigt, zich uitdrukt wegens den Handel dezer drie Volkeren.

„ *Vrankryk*, *Engeland* en *Holland* betwisten elkander den algemeenen Handel. *Vrankryk* heeft van natuur een aanzienlyk deel ontfangen, en schynt zich voornamelyk toe te leggen op den Handel, tot de Pracht behoorende."

„ *Engeland* vreest, hoe ryk het ook zy, geduurig de Armoede; of het houdt zich ten minste als of het daar

voor

voor vreesde. Het verzuimt geenerleie Voordeelen, en geene middelen om de behoeftigheid van andere Volkeren te stade te komen; het zou zulks wel in 't geheel alleen willen doen, en het vermindert altoos zyn eigen."

„ *Holland* vergoedt het gebrek zyner natuurlyke Vruchten inzonderheid daar door, dat het den Speeery-handel gantsch alleen heeft. Het is altoos yverig bezig, om, het gene andere Volkeren voortbrengen, zuinig in te koopen, en met voordeel weder te verkoopen, enz."

Tafereel der Liefde, naar 1 *Cor.* 13. *Aan mynen Broeder* JACOBUS VAN DER HORST. *By zyne beroeping tot Leeraar in de Gemeente van Colhorn.*

Tafereel van enen Godverzaker op zyn sterfbedde.

Twee Dichtstukjes van ANNA VAN DER HORST, *nu* ROELFZEMA, *ieder ter grootte van* 8 *bladzyden in quarto, afzonderlyk te bekomen te Groningen by* L. Huisingh, 1768.

HEt eerste dezer Dichtstukjes is ene uitbreiding van de nadruklyke beschryving der Liefde, 1 Cor. XIII, met ene aenpryzing dezer Deugd aen den jongen Leeraer. Het tweede stelt ons een Godverzaker voor oogen, die zich in gezondheid verhard heeft, niet tegenstaende alle zyne kundigheden; en op zyn sterfbedde, tot inkeer komende, tot wanhoop overslaet. Het ene en 't andere Tafereel is vry natuurlyk gemaeld; en de Poëzy valt zeer wel in den gewoonen trant der Zededichten. Tot ene proeve hier van hoore men de tael des Godverzakers, op het zeggen zyner Godlooze vrienden.

Gy hebt met roem geleevd, zyt sterk, nu u 't geval,
Dat u te voorschyn bragt, te niete maken zal.

„ Neen! riep hy toen; ik ben gewis,
Geschapen om in eeuwigheden
In de onverligtb're duisternis,
Waer eindloos wroeging word geleden,
Te lasteren dien God, dien ik hier heb verzaakt:
Maar die myn ziel als een verteerend vuur nu blaakt.

Myn Geest, myn Lighaam leerden my.
(Ach! had ik hen regt gaê geslagen!
En in geen Godverzakery
Gesleten myne beste dagen!)

Een

Een Wezen, onbepaald in wysheid, goedheid, magt,
Een God, die 't magtig Al in orde en werking bragt.

Had ik myn zielsoog niet verblind,
Ik had uit al de wyze werken,
Die men beneên en boven vindt,
Een God, een Schepper konnen merken.
Vermeet'le Hoovaardy, vervloekte Waan, gebroed
Der Hel, gy doovden 't eerst Gods indruk in 't gemoed.

Weg wellust, die myn hart bekroop,
In schonen schyn! weg aardsche schatten!
Op u stelde ik vergeefsch myn hoop.
Weg weelde, die my uit deed spatten,
Tot alle dartelheên: gy redt geen arme ziel,
Die naar het regt van God in satans klaauwen viel.

Ik hoor het brullende geluid
Des doemlings, 'k hoor den helhond blaffen,
Die my, als zyn gevangen buit,
Straks in het eeuwig vuur zal straffen.
Hy knersetande en sloeg de handen in het hair,
En schreeuwde onzinnig: Dood! kom ruk my van malkaer!

Ja duivels! riep zyn heesche keel,
Daar zy om zyne sponde waren,
Ik was uw slaav, ik ben uw deel,
Ik moet met u ten afgrond varen,
God, 't eeuwig Wezen, is regtvaardig in zyn wraak!
Ik billyk dat hy my der boosheid stelt ter baak."

De glorie van het Dansen, of het nut dier loffelyke Konst. Te bekomen in 's Hage by van Thol *en elders*, 16 *bladzyden in groot octavo.*

De Opsteller van dit Dichtstukje, dat in zyne soort redelyk wel uitgevoerd is, is een groot voorstander van 't Dansen, als iets, dat op het Land en in de Stad, aen grooten en kleinen, oudtyds en heden behagende, op zich zelve een onverschillig ding is, het welk goed of kwaed word, naer 't gebruik dat men 'er van maekt.

Hoe men de leden drayt, en buygd en zwieren doet,
't Zit, dat de ziele schaad, in 't hart, niet in den voet.

Hy

Hy vind het dansen by alle beschaefde Volken, inzonderheid by Hebreen, Grieken en Romeinen geprezen, en zelfs als een Godsdienstig gebruik geacht; en beweert dat hetzelve in verscheiden gezelschappen van ene merkelyke nuttigheid is: hy ontkent niet dat 'er zomtyds misbruiken in plaats hebben, die men behoorde te vermyden; doch houdt zich aen den bekenden regel, dat het Misgebruik het Gebruik niet weert. Dit doet hem ten slot zeggen

De Wysgeer Plato, scherp in de ondeugd te bestormen,
Heeft in zyne eeuw den Dans al weten te hervormen,
Het goed van 't kwaad geschift; dit in, dat afgezet,
En dus de Dansserey geregeld na de wet.
Maar yder Landaardt volgd zyn Vaderlyke zeden,
Dus word de Dans van 't Weste in 't Ooste niet geleden:
En wetloos misbruik sluipt in alles door den tyd,
Dat maakt een Konst gehaat, het nodeloos gemeyd.
Hy mag hierom, die wil, deze oeffening verdoemen;
Wy zullen, buyten 't kwaad, de brave Danssers roemen,
De wulpsheid weeren; en dan stellen boven aan,
Dat men op eerbre wys wel eens ten Dans mag gaan.
Aan onbesproken vreugd een uurtje te besteeden,
Kwetst eer, nog aanzien, en word overal geleeden.

Zy die dit onderwerp bedaerdlyk in overweging nemen, zullen den Schryver dit slot ligtlyk toestemmen; maer men zal waerschynlyk steeds zwarigheid vinden, om het gebruik en misbruik naeuwkeurig genoeg te bepalen, en de ingesloopene misbruiken behoorlyk te weren.

Bescheiden Wederleggingen van de Aanmerkingen van den Heer F. C. VAN DER BEETS, *over de onbestaanbaarheid der Weduwen Beurzen enz.* *Door* J. VAN DER HEY, JACOBSZ. *Te Amsterdam by de* Erven van F. Houttuyn 1768. *benevens een generaal bericht der Prebenden Societeiten door dien Heer gesticht*, 152 *bladzyden in Folio.*

DE Heer VAN DER HEY is zeer gevoelig over de *Aanmerkingen van den Heer* VAN DER BEETS, en behandelt zyn Party op eene meesterlyke wyze; terwyl hy zyne opgerichte Societeiten, in derzelver schikking en bestaenbaerheid, ten sterkste poogt te verdeedigen. Het is de zaek van hun, die 'er belang in hebben, het een en 't an-

der met opmerkzaemheid na te gaen; maer voor anderen is dit twistschrift te lastig, niet alleen ten aenzien van 't onderwerp, maer ook met opzigt op de uitvoering.

MARTURIO. *Blyspel.* *Te Amsteldam by* I. DUYM. 1767. *in Octavo* 28 *bladzyden.*

HEt onderwerp van dit Blyspel is een mislukte liefdehandel, die door list te regt gebragt word. *Marturio* bemint *Sofia*, en houd met haer verkeering, tegen den zin hares Vaders, den Geneesheer *Richard*, die haer met zynen Vriend *Chimon* wil doen huwen. *Marturio*, by zekere gelegenheid, heimelyk ingelaten zynde, werd, na 's Vaders vertrekken, door *Sofia*, zo ze waende, dood gevonden. Men had hem, door middel der Huisbedienden, in een koffer geleid, en vervolgens willen vervoeren; maer onder het wegbrengen werd de koffer, door dieven, die op een buit vlamden, geroofd. Dezen vermaekten zich voorts in een kroeg, over dit hun bedryf; maer in 't midden hunner vreugde ontwaekte *Marturio*, die niet dood, maer slechts bedwelmd was, door 't drinken van een slaepdrank, dien hy, ter lessinge van den dorst, terwyl hy alleen was, en op *Sofia* wachtte, onwetend had ingenomen. Het geweld, dat *Marturio*, weder bekomen zynde, maekte, veroorzaekte zo veel geruchts, dat de Schout 'er op toeschoot, die *Marturio* terstond naer den Kerker deed geleiden. Met dit bericht van den ongelukkigen uitslag, door de Dienstmaegd *Julia* aen *Sofia* gegeven, vangt dit Tooneelstuk aen. Deze twee raedplegende over de redding van *Marturio*, zo is eindelyk het besluit dat *Julia* alles op zich zal nemen. Dit doet haer, als *Richard* vervolgens (met *Chimon* over een ongelukkigen lyder sprekende) *Julia* gebied den slaepdrank te brengen, het voorgevallene melden, als ware 't tot haer persoon betrekkelyk, als hadde *Marturio* haer verleid, met belofte van met haer in den Echt te zullen treden. Zy stelt dit geval beschroomd voor, doet *Richard* haer ongeluk opmerken, en smeekt hem om zyne hulp. *Richard* belooft haren Minnaar te zullen redden, onder die voorwaerde, dat hy aenneme met haer te huwen. Dit brengt *Sofia* eenigermate tot bedaren; en *Julia* verheugt zich in 't vooruitzicht van haer lot; 't zy door 't huwelyk met *Marturio*, die een man van middelen is; of door de gunst van *Sofia*,

zo zy dien Minnaer krygt: hoe de list ook uitvalle, 't loopt haer altoos mede. —— Terwyl de Schout verwacht word, moet *Sofia* het lastige aenzoek van *Chimon*, een bejaerd, geleerd en ryk Geneesheer, en het aenstaen van hafen Vader op haer Huwelyk met zynen Vriend, tegenstand bieden. Doch op den eigen tyd nadert de Schout; en *Richard* komt voorts met hem over een, voor ene zekere somme gelds, tot losslatinge van *Marturio*, op voorwaerde, dat hy zich in den Echt zal verbinden *met haer, die hy onteerd heeft*. *Richard* is hier op gerust, en verzekert zynen Vriend *Chimon* van 't bezit zyner Dochter. —— Inmiddels is *Richards* knegt, *Pasquin*, die *Julia* bemint, verslagen over 't geen hy hoort; *Richard* spot 'er mede, en *Julia* kan hem, in een volgend gesprek, niets byzonders toezeggen, dan alleen dat ze met hem zal huwen, zo ze ooit uit liefde in den Echt treed. —— Eindelyk volgt de ontknooping met het verschynen van *Marturio*; welken *Richard* met *Julia* het Huwelyk wil doen aengaen, doch die zich voor *Sofia* verklaart, en dezelve van *Richard* eischt, volgens de bedongen voorwaerde. Dit doet *Sofia* en *Julia* het bedrog ontvouwen, 't welk *Richard* in toorn ontsteekt; doch op de smekingen van *Sofia*, en den raed van zynen Vriend *Chimon*, die van *Sofia* afziet, laet hy zich overhalen, om zyne toestemming tot de vereniging dier twee Gelieven te geven; waer mede dan ook verder gepaerd gaet de Echtverbintenis van *Pasquin* en *Julia*; en 't Spel met Zang en Dans besloten word.

De schikking der Toonelen, de Tael, het Rym, het leggen van den knoop en de ontknooping, met één woord het zogenaemde *Mechanische* van 't Tooneelspel, is in dit Stukje niet kwalyk in acht genomen, en geeft ten minste blyken, dat de Autheur niet ongeschikt is, om, door verdere oefening, een goeden voortgang te maken. Maer het onderwerp zelve is ongelukkig uitgekozen; het bestaet uit ene laffe vertelling, die niets in zich heeft, dat wezenlyk geestig of leerzaem is. Een snaeksch Dichter zou 'er mogelyk, door grappige invallen, nog een Klugtspel van konnen maken, maar tot een Blyspel, dat iets meer dan ene enkele Klugt vereischt, is 't geenzins geschikt; of het zou nog in een geheel ander licht geplaetst moeten worden. Zal het Blyspel beantwoorden aen het groote oogmerk, om te *leeren* en te *vermaken*, zo moet het onderwerp ook bestaen uit *ene vermaeklyke daed, die tevens leerzaem is*; 't moet min

of meer strekken, om de Deugd in een bevallig licht te stellen, of de Ondeugd op ene geestige wyze verachtlyk af te malen; in 't ontvouwen van een bedryf, dat zich gewichtig genoeg aen ons voordoet om 'er belang in te nemen; en vermaeklyk genoeg is om den geest van een verstandig aenschouwer te konnen treffen. Daer dit niet eenigzins plaets heeft, word het rechte doel niet getroffen; en 't Blyspel, hier in gebrekkelyk, is eer een slaepdrank om den geest dof te maken, als een vervrolykend glas om onze aendoeningen te verlevendigen.

Men is te wel verzekerd van de bekwaemheid en kundigheid der Bestierderen van den Schouwburg, om te twyfelen, of ze de ongeschiktheid van deze en soortgelyke Spelen niet zouden bemerken; maer de Liefhebbers van 't Tooneel vreezen, dat die Heeren te veel toegevenheid gebruiken, om jonge Dichters niet voor 't hoofd te stooten. Ene soort van toegevenheid die te pryzen is, als ze maer niet te verre gaet; en strekt om zodanige Dichters aen te moedigen. Doch ze schynt, naer 't oordeel van hun, die den roem des Schouwburgs wenschen, wat ver te gaen, en de Dichters wat ligt vergenoegd te doen worden; als men uit dien hoofde Spelen ten Toonele voert, die den Schouwburg niet tot roem konnen strekken; waer door men de Spelers vergeefsche moeite doet aanwenden, om gestadig nieuwe rollen, die niet gevallig noch treffende zyn, te leeren; terwyl ze intusschen den Aenschouweren, met het vertoonen dier Spelen, geen genoegen konnen geven. Men wenscht wel om nieuwe Spelen, men roept wel om eigen Vinding; maer ondertusschen is 't zo niet met de zaek gelegen, dat die denkbeelden op zich zelve genoeg zyn, en voor alle gebreken voldoen: een Vertaeld Spel, schoon reeds dikwerf Herhaeld, dat wel geschikt is, naer den eisch van 't Tooneel, zal bestendig beter behagen, dan een Nieuw Spel van eigen Vinding, dat 'er niet aen beantwoord.

Gedagten, getrokken uit de Werken van den Heere J. J. ROUSSEAU. *Uit het Fransch vertaald. Eerste Stukje. Te Amsterdam by* Ph. Doorewaart 1768. *in octavo* 123 *bladz.*

Dit Stukje is van den zelfden aert, als *de Gedagten, getrokken uit de Werken van den Heer* DE VOLTAIRE: en

en behelst enige aenmerkingen over verscheiden onderwerpen, inzonderheid betrekkelyk tot de zeden en bedryven der Menschen, die men hier en daer, zonder verband of zamenhang, uit zyne werken getrokken heeft. Ze zyn meerendeels, dus op zich zelven staende, goed, en kunnen van dienst zyn, om den geest in een ledig uur enigermate te bepalen. De volgende aenmerking over de *Studien* zy hier genoegzaem ten proeve.

„ Als eens het verstand open en vatbaar geworden is door de hebbelykheid om op te merken, is 't altoos beter zyne zaaken door zig zelven, dan door de boeken te vinden: 't is het waare geheim van dezelve wel in 't hoofd te prenten, te overwegen, en zig zelve eigen te maaken.

„ De groote dwaaling van de luiden, die studeeren, is dat zy zig te veel op hunne boeken betrouwen, en hun eigen verstand niet gebruiken; zonder te denken dat onze eigen reden die is, welke ons het minst van alle sophisten bedriegt. Zoo dra men in zig zelve wederkeeren wil, gevoelt een ieder wat goed is; ieder een onderscheit, wat schoon is; wy behoeven niet nog het een nog het ander te leeren kennen; men bedriegt zig daar niet verder in, dan men bedrogen wil wezen. Dog de voorbeelden van zeer goed, en zeer fraai zyn zeldzaamer en minder bekend; men moet ze ver van ons af gaan zoeken. De inbeelding, de kragt van de natuur naar onze zwakheid afmeetende, doedt ons de hoedanigheden, welken wy in ons zelven niet gevoelen, als harsenschimmen aanzien; de luiheid, en de fouten, steunen op die voorgewende onmogelykheid, en 't geen men alle dagen ziet, geeft een zwak mensch voor dat men nooit ziet. 't Is die dwaaling, welke men moet verdryven, 't zyn de groote voorwerpen, welke men zig gewennen moet te gevoelen, en te zien, om alle voorwendzel van ze niet naa te volgen zig te beneemen. De ziel verheft zig, het hart ontsteekt op het beschouwen dier Goddelyke voorbeelden; door toedoen van ze te bespiegelen zoekt men hun gelyk te worden, en men lydt niet iets middelmaatigs zonder een doodelyke afkeer".

wegens een Prentwerk, volgens de nieuwe Uitvinding van den Heere

CORNELIS PLOOS van AMSTEL,

MEn ziet het *Prentwerk*, volgens de uitvinding van den Heere CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, weder vermeerderd met een fraaije afdruk, gevolgd naar eene tekening in Oost-Indische int gewassen, door den alom beroemden Zee-schilder

LUDOLF BAKHUIZEN, Ao. 1694.

Verbeeldende een gezicht van den Ystroom, op de Stad Amsterdam te zien. Ter regter zyde vertoont zich, het Voorland van de Volewyk (*), en een gedeelte der huizen van het Dorp Buiksloot; in het midden ziet men een groot Oorlogschip, voorzien met vlag en wimpel van den Vice-Admiraal, welk in een woelend water, met een sterke koelte by den wind, stadwaarts schynt te zeilen; terwyl aan de linkerhand, met ruim half wind, een Jagt opkomt, en in 't verschiet verscheide vaartuigen.

Aan geene zyde, voor aan, verneemt men twee mannen in een schuit met Vischkorven, de een bezig met tegen stroom op te roeijen, en de ander met een zege op te haalen. Deeze, en het evengemelde Jagt, liggen in de schaduw, en maaken nevens het water een groote donkere partye uit, om het licht, waar in het Oorlogschip geplaatst is, meerder kragt by te zetten, en de Stad, welke met haar voornaamste gebouwen in het bruin van 't verschiet ligt, beter te doen wyken. De schaduwe der wolken, welke men onderstelt, aan de linker zyde, het voorste gedeelte van het water te verduisteren, veroorzaakt ook een natuurlyke Slagschaduw op het Oorlogschip, deszelfs Zeilen, enz. waar door het Licht, daar op vallende, zeer geestig gebrooken wordt. De Lucht aan de linker zyde, tusschen de Stad en het Voorland, zwaar bewolkt zynde, doet een daar nedervallende Regenbuy zeer eigenaartig vertoonen, te meer daar de Lucht agter de Stad in 't verschiet schynt op te klaaren.

De

(*) Zie Beschr. van Amsterdam, door J. WAGENAAR, Iste Stuk, in 8vo. bladz. 258.

De uitdrukking van dit onderwerp, welk een Herfstbui verbeeldt, is byzonder levendig, natuurlyk en naauwkeuriglyk, zo in de ongestuime Lucht, door groote en dikke wolken, als in de zwaare golving van 't water waargenoomen; welks aartige toevalligheden, zo van Licht en Donker, als van natuurlyke slag- en by-schaduwen met haare reflectien, den geest en het oordeel doen kennen, waar door de konstige LUDOLF BAKHUIZEN, in 't natuurlyk afbeelden van Watergezichten en Schepen, een onsterflyken naam, tot eere der Nederlanderen, verdiend heeft.

Het Origineel, waar na deeze Prent, (zoo wy vertrouwen,) met alle nauwkeurigheid is nagevolgd, pronkt met de eige handtekening van deszelfs Maaker LUDOLF BAKHUIZEN 1694. en is, als een byzonder en uitmuntend Werkstuk ter zyner gedagtenisse, door hem geschonken, aan wylen de beroemde Juffer ANNA KOERTEN, gelyk blykt uit het geen op het zelfde papier van de Tekening door hem, met een uitmuntende fraaije Letter, geschreeven staat; namentlyk,

„ Aan de Konstryke

„ Juffr. ANNA KOERTEN,

„ toege-eigent

„ door

„ L. BAKHUIZEN.

en een Brief door hem, daar by verzeld, van Inhoud als volgt.

„ *Mejuffr.*

„ Terwyl de Heeren Liefhebbers alles tot uwer Konsten „ Lof gezeid hebben wat gezegt kan worden, dunkt my „ dat het maar een begin is van uwe verdiensten, ontschul-„ digt myn derhalven dat ik swyge, daar uwe papieren „ spreeken. En uwe bescheidenheid neeme deeze aan, als „ een

„ een gifte t'uwer eeren. Vaart wel, leeft lang, en bezit
„ den roem die onsterfelyk is.

Mejuffrouw, U Ed. Dw. D.

(was getekend)

L. BAKHUIZEN.

Amsterdam,

8 Decemb. 1694.

Deeze Brief is nevens de Tekening geplaatst geweest, in haar beruchte Stamboek, en zyn beiden thans in het bezit van den Autheur en Uitvinder deezer Prentkonst; welke te bekoomen is te Amst. by *Mattheus Woortman*, Kunstkooper op de Angeliersgragt, en by de Boekverkoopers *Yntema en Tieboel*. By welken ook nog eenige Exemplaaren van dit Werk Compleet te bekoomen zyn, en van de Liefhebberen konnen worden gezien: doch worden niet in Commissie gegeeven.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen ter beantwoordinge van het Vraegstuk, door de Heren Administrateurs van 't Stolpiaensch Legaet, opgegeven voor 't jaer 1757. *Te Leyden, by* S. *en* J. Luchtmans. *Behalven het Voorbericht* 286 *bladz. in groot quarto.*

DE Vrage, in deze Verhandelingen beantwoord, is; *Kan uit het Denkbeeld van een noodzakelyk Wezen, het welk de voorheen beweezene Eigenschappen* (*) *bezit, deszelfs daadelyk bestaan van voren* (a priori) *worden betoogt?* Uit een aental van Verhandelingen hebben de Heren Administrateurs, door ene gelyktalligheid van stemmen, twee Verhandelingen tot den prys geregtigd geoordeeld; waer op die van den Eerwaerden *Johannes Levinus Goeden*, Bedienaer van het Goddelyk Woord te Hechthausen, in 't Hertogdom van Bremen, door de beslissing van het lot, den prys heeft weggedragen; des dezelve ook hier in de eerste plaets voorkome. Op deze volgt die van zynen Mededinger, den Eerwaerden *Lucas Reeder*, Leeraer in de Gemeente, der Augsburgsche Belydenisse toegedaen, binnen Culemborgh. Hier by komen nog in deze Verzameling twee Verhandelingen, de eene van *Ane Dryfhoud*, A. L. M. Ph. Dr. & S. S. Th. Stud., en de andere van *Allard Hulshoff*, A. L. M. Ph. Dr. en Leeraer by de Doopsgezinden te Amsterdam. —— De natuur van 't onderwerp, als te afgetrokken, en de beredenering van 't zelve, als te zeer aeneengeschakeld, laet ons niet wel toe, om op de ene of andere Verhandeling, of enig gedeelte derzelver byzonder staen te blyven; waerom wy ons in dezen zullen bepalen tot het melden van de hoofdzakelyke beantwoording; welker uitbreiding, in de Verhandelingen zelven, overwaerdig is met aendacht herlezen te worden; 't welk hier van hun, die voor deze oefening geschikt zyn, met te meer genoegen zal geschieden, om dat de geoefende Schryvers, ten minste drie van hun, het Stuk verschillende beschouwen.

De

(*) Te weten, volgens het beantwoorden ener voorgaende Vrage. *Welke zyn de eigenschappen, dewelke uit het bestaan van een noodzaaklyk Weezen noodzaaklyk voortvloeijen?*

De Heer *Goeden*, wiens Verhandeling in 't Latyn geschreeven is, nagaende, op hoe verschillende wyzen men, wel inzonderheid zedert *Cartesius*, het bestaen van God van vooren, uit het denkbeeld van een noodzaeklyk Wezen, heeft poogen te bewyzen; tracht, door nevensgaende aenmerkingen, op de voornaemste redeneringen, waer van men zich ten dezen einde bediend heeft, te toonen, dat ze voor een onbevooroordeeld overweger niet voldoende zyn. —— In 't algemeen heeft men hier omtrent, zynes oordeels, het volgende in acht te nemen. De voorstanders van zodanig een bewys *van vooren*, schoon ze 't op verschillende manieren voordragen, komen hier allen in één gemeen denkbeeld over een; naemlyk, in dat van een *Wezen*, (*Ens*,) van welks *wezen*, (*essentia*,) het *bestaen*, (*exsistentia*,) op generleie wyze kan afgescheiden worden, of met opzicht tot welk, het denkbeeld van deszelfs bestaen niet afgezonderd kan worden van 't denkbeeld van deszelfs wezen. Uit dit beginzel hebben ze hun besluit tot het bestaen van God, op onderscheidene manieren afgeleid, een ieder op die wyze, welke hem de geschiktste ter overtuiginge toescheen. En hun gemene misslag bestaet daer in, dat ze een besluit gemaekt hebben, uit het verband der denkbeelden en begrippen van ons Verstand, tot de zaeklyke vereniging dier voorwerpen zelven, in een zeker onderwerp, dat buiten het denkbeeld van ons Verstand bestaet.

Onze Autheur bepaelt zich hier by niet, maer gaet, ter beantwoordinge der Vrage, voort, om verder te doen opmerken, dat 'er geen rechtmatig bewys van vooren hier omtrent gevormd kan worden. Die dit onderneemt, *zegt hy*, moet niet alleen bewyzen, dat het, in geen eenig ander onderwerp, dan alleen in 't Volmaektste Wezen, plaets kan hebben, dat deszelfs wezen ook de rede van het bestaen in zich vervat; maer hy moet ons ook bepaeldlyk aentoonen, het verband dat 'er is tusschen het wezen en het bestaen; zo dat de manier blyke, op welke ons verstand al redenerende kan en moet voortgaen, van het denkbeeld van het wezen, tot het begrip van het aen het zelve tot nog onbekende bestaen. Doch dit is, gelyk een ieder moet erkennen, het werk niet van een eindig verstand, en kan alleen door den oneindigen geest begrepen worden. Wy, die van het bestaen van het Opper-Wezen van elders overtuigd zyn, of het ten minste als zeker stellen, weten zeer wel, dat het geen genoegzame rede kan hebben, dan alleen in deszelfs wezen zelve: doch dan zien wy nog niet, hoe

hoe het Opper-Wezen zich door zyn wezen zelve eerder bepaele, om te bestaen, dan om niet te bestaen; en 't komt my voor, dat geen sterveling dit immermeer gewaer zal worden. Het is toch buiten kyf, dat dit de aert der kennisse *a priori* of van vooren is, dat derzelver grondbeginselen niet alleen de zekerheid van de waerheid ener voorstellinge, maer ook derzelver kundigheid zelve in 't verstand konnen voortbrengen: zo dat een verstand, het welk doordringend genoeg is, in staet geweest zou zyn, om 't voorstel zelve uit-te vinden, schoon het deszelfs kundigheid tot nog niet van elders verkregen hadde. Nademael nu dit vereischt, dat men onderscheiden gewaer worde het verband, dat 'er plaets heeft tusschen de *principia* en *principiata*, of de grondbeginselen en het daer uit voortvloeiende, zo schynt het my baerblykelyk genoeg te zyn, dat ze een vrugtloozen arbeid doen, die deze manier van bewyzen, in 't tegenwoordig geval, in 't werk willen stellen. —— De Eerwaerde *Goeden* betuigt verder van gedachten te zyn, dat zodanig een bewys *van vooren*, zo 't al bondig gemaekt konde worden, van geen of weinig nuttigheid zou wezen; en dat men zich met meer nuts kan toeleggen, op het beschaven en versterken der duidelyke bewyzen *van achteren*, afgeleid uit de orde, schoonheid, eindoorzaken en dergelyken.

Met dit eerste Stuk komt de tweede, of volgende Verhandeling van den Eerwaerden *Reeder*, in 't Nederduitsch opgesteld, in 't hoofdzaeklyke zeer wel overeen. Zyn Antwoord is kort af. *Uit het denkbeeld van een noodzakelyk Wezen, het welk de voorheen beweezene Eigenschappen bezit, kan deszelfs daadelyk bestaan van voren* (a priori) *niet betoogt worden.* Onze Autheur vestigt dit zyn antwoord op twee grondstellingen; te weten. I. *Uit het denkbeeld van een Wezen, welk Denkbeeld van een Wezen het ook moge zyn, kan van voren* (a priori) *niet worden betoogt, dat 'er een zakelyk Wezen, het welk daar aan beantwoordt, daadelyk bestaat.* II. *Het Denkbeeld van een Noodzakelyk Wezen, het welk de voorheen bewezene Eigenschappen bezit, heeft, in dit opzicht, geen Voorrecht boven de overige denkbeelden.* Zyn Eerwaerde deze twee grondstellingen betoogd hebbende, benaerstigt zich voorts om te doen zien, dat het gevoelen van eenige Scholastike Godgeleerden, en dat van *Descartes*, deswegen niet bondig te noemen zy; als mede dat de latere redeneeringen van hun, die het bewys van *Descartes* verbeterd hebben, ten dezen aenzien, niet voldoen: waer op hy be-

sluit met enige aenmerkingen, die strekken om te toonen, dat men best doet met van dit bewys van vooren af te zien.

De Heer *Ane Dryfboud*, wiens Latynsche Verhandeling in deze Verzameling de derde plaets beslaet, is omtrent dit stuk enigermate van andere gedachten. Hy beweert dat het, het stuk op zich zelve beschouwd zynde, mogelyk is, het bestaen van zodanig een noodzaeklyk Wezen van vooren te betoogen; voor zo ver het zeker zy, dat 'er geen noodzaeklykheid in enig onderwerp plaets kan hebben, zonder ene genoegzame rede, die dat onderwerp volstrekt alzo bepaelt; en 't 'er derhalve maer op aenkome, of die genoegzame rede met enige mogelykheid van vooren weetbaer zy; welk laetste, zyns oordeels, in dezen plaets heeft. —— De genoegzame rede waer door God zich bepaelt om noodzaeklyk te bestaen, is eniglyk te zoeken in zyne eigenschappen; nademael nu die eigenschappen niet onder de onweetbare dingen behooren, zo moet het ook, het stuk op zich zelven beschouwd zynde, mogelyk wezen, het bestaen van een noodzaeklyk Wezen uit die kundigheden van vooren af te leiden. —— Doch vraegt men hier op verder, of dit voor ons menschen tegenwoordig mogelyk is? zo maekt onze Autheur enige zwarigheid, om volstrekt ontkennende te spreken; zo, om dat het niet wel te bepalen is, welk ene verregaende kundigheid van de Godlyke Volmaektheden hier toe vereischt wordt; als, om dat men de grenspalen van 't Menschlyk Verstand niet wel kan beperken. Echter betuigt hy meest over te hellen tot het ontkennende gevoelen, uit hoofde dat hier toe vereischt word, een stellig denkbeeld, en wy menschen in dit leven slechts een ontkennend denkbeeld van 't Opper-Wezen bezitten. Zyn gevoelen tot dus ver over de zaek zelve voorgedragen hebbende, gaet hy verder na, wat men te oordeelen hebbe, over de voornaemste bewysredenen waer van scherpzinnige redenkavelaers zich bediend hebben, om het bestaen van God van vooren te betoogen; en tracht te toonen, dat ze niet genoegzaem zyn ter overtuiginge: waer op hy zyne Verhandeling besluit met een ernstigen wensch, dat men, zo 't ons menschen mogelyk zy, in 't vervolg van tyd, hier in beter moge slagen.

Eindelyk komen wy tot de vierde of laetste Verhandeling, zynde ene Nederduitsche van den Eerwaerden *Hulshoff*, die de voorgestelde Vraeg bevestigender wyze beantwoord, en een, zynes oordeels, alleszins voldoenend bewys aen de hand geeft. Onze Autheur, de donkerheid der

Re-

Redenkavelinge over dit onderwerp erkennende, wend voor af alles aen, wat in zyn vermogen is, om aen dezelve enig licht by te zetten, en gaet daer op tot het bewys zelve over; waer omtrent hy aenmerkt, dat het beloop van het zelve kan vallen onder deze twee schikkingen. „*Voor eerst*; men zou van vooren hebben te betoogen, dat volstrekte *Noodzaakelykheid* van Bestaan, of een Noodzaakelyk Ding niet tegenstrydig is, maar innerlyk *mogelyk*. Daar uit zou men zig kunnen verzekeren aangaande het *zyn* van een Noodzaakelyk Iets. Uit de Natuur van het Noodzaakelyke, zou men moeten afleiden, dat het gemelde Iets — eenig, eeuwig en oneindig is, dat zelfde, namelyk, 't welk wy eerbiedigen als het *Opperste Wezen*. Ten anderen zou men ook kunnen aanvangen met een Berigt te geven van een *Volmaakt Wezen*, en met het bewyzen van deszelfs *Mogelykheid*. Daar op, moet men doen blyken, dat Oneindigheid innerlyk verknogt is aan *Noodzaakelykheid*, zynde het Volmaaktste Wezen het zelfde met het Noodzaakelyke. Dus heeft men, door middel der eerst-bewezene Mogelykheid, een Bewys der Mogelykheid van een Noodzaakelyk Wezen. Men besluit dan tot het *bestaan* des noodzaakelyken Wezens, en weet reeds, dat het noodzaakelyke het zelfde is met het volmaakte". —— Zyn Eerwaerde stelt het bewys van vooren, volgens de ene en andere schikking, op; en tracht te doen opmerken, dat men, bekwaem zynde, om zyne redenering na te konnen gaen, gewaer wordt, dat dit bewys den oplettenden kortbondig tot volkomen verzekering brengt: en besluit voorts zyne Verhandeling met enige opwekkende bedenkingen betrekkelyk tot dit onderwerp. —— De Eerwaerde *Hulshoff*, by zich zelven ten volle overtuigd van de bondigheid zyner redeneringe, twyfelt echter niet, of velen zullen niet voldaen zyn; en hy stelt vast, dat de beste ontvouwing van dit bewys nooit een grooten en algemenen opgang zal maken; doch hy vleit zich echter met het denkbeeld, dat ene aendachtige overweging van het voorgestelde ten minste zal kunnen dienen, om oplettenden te versterken in een zeker ruw bezef, of benevelde overtuiging van de waerheid zyner voorstellinge, hoedanig iets hy vertrouwt plaets te hebben by allen, die wezenlyk opmerkzaem zyn, op de waerheid van 't Godlyk Aenwezen. „ Daar zweeft doch, *zegt hy*, iets voor den geest van een ieder, 't welk men niet ontwikkelt; eene betrokkene Overtuiging, welke men niet kan

afleggen, en welke een ruw Bezef is van deeze zelfde Redeneering, een Bezef welks duidelyke uitlegging men niet kan bevatten".

Beschouwende Godgeleerdheid, door. ADRIAAN BUURT. *Predikant te Amsterdam. Derde Stuk. Te Amst.* by J. Lovering en P. Schouten 1768. *In groot octavo 287 bladzyden.*

De Eerwaerde *Buurt*, in 't eerste Stukje de *Natuurlyke Godgeleerdheid* ontvouwd, en in 't tweede nagegaen hebbende, 't geen men rakende de *Godlyke Openbaring zelve* in aenmerking heeft te nemen, maekt met dit derde Stukje een aenvang van het voorstellen *der Leere, die de Godlyke Openbaring behelst.* Deze handelt

„ a. Van *God*.

„ α. Die waarheden die *God* betreffen, *waar van wy teffens uit de Reden, en uit de H. Schriften kennis kunnen krygen*, te weten zyn Aanwezen en zyne Eigenschappen.

„ β. Andere, *die wy alleen uit de Goddelyke Openbaringe kunnen leren kennen.*

„ 1. Zyne *Namen*.

„ 2. De *Verborgenheid der H. Drieëenheid.*

„ b. Van *Gods Werken.*

„ α. Over het *inwendige Werk Gods naar buiten, namentlyk zyn besluit.*

„ β. Over zyne *uitwendige Werken*, of de *uitvoeringe* van dat besluit. Deze zyn

„ 1. Werken *in de natuur*, namentlyk

„ AA. De *Schepping*, waar van hier *in 't gemeen*, en van *die der Engelen en Menschen in 't byzonder*, gelyk ook van het *Werkverbond*, gesproken wordt", Dus verloopt het tegenwoordige Stukje.

„ BB. en de *Voorzienigheid*, waar van in 't vervolg moet gesproken worden.

„ 2. Werken *der Genade*, die insgelyks in 't vervolg, zo 't God behaagt, te overwegen staan".

Zyn Eerwaerde, die zich alleszins een ernstig Voorstander van de Leer onzer Nederlandsche Kerke betoont, behandelt deze onderwerpen met geen minder naeuwkeurigheid dan de voorgaende; en houd zich bestendig aen dezelfde leerwyze, die den Lezer uit de voorige Stukjes reeds bekend is; weshalven het niet noodig zy daer van verder ge-

gewag te maken. —— Men begrypt zeer ligt, dat 'er, in zodanig ene ontvouwing der geopenbaerde Godgeleerdheid, ene reeks van gemene kundigheden moet voorkomen, die ten overvloede ook in andere Godgeleerde Schriften verhandeld zyn; dit kon zyn Eerwaerde onmogelyk ontgaen: doch hier omtrent ſtaet, met betrekkinge tot dit geſchrift, in acht te nemen, dat onze oordeelkundige Godgeleerde gemeenlyk kort is, in 't behandelen dier onderwerpen, en wat breeder uitweid over min gemene kundigheden; of die van de eerstgenoemde ſoort vergezeld doet gaen van zyne eigene aenmerkingen, die ter opheldering van deze en gene byzonderheden konnen ſtrekken. Zo ontmoeten we, onder anderen, by gelegenheid van de ontvouwing der Godlyke Namen, de volgende bedenkingen, over de verſchillende betekenis van de uitdrukking *Gods Naam*, in de H. Schriften.

„ In den eigentlyken zin, zegt de Eerwaerde *Buurt* betekent *Gods Naam* in de H. Schriften, *zo een woord, waar door men in alle gevallen kan te kennen geven, dat Hy het onderwerp is, 't geen wy bedoelen.* ——. En 't Opperwezen heeft zig, ſchoon 't geen naam noodig hebbe, om daar door van zyns gelyken onderſcheiden te worden, egter daar van gelieven te bedienen, om 'er zig door te doen onderſcheiden van alle verzierde wezens en alle ſchepſelen. Dit heeft de grootſte *nuttigheid*, als wy *van* God of *tot* Hem ſpreken. Daar en boven kan men uit *ieder* naam, dien God in zyn woord draagt, en nog meer uit *alle* met malkanderen vergeleken, veel leren; aangaande die grote waarheden, die Hem en zynen dienst betreffen (*).

„ Men verwondere zig niet, dat daar in den Bybel meer dan één naam aan God wordt toegeſchreven, *Spr.* XXX: 4. gevraagt wordt: *hoe is zyn naam, en hoe is de naam zyns Zoons, zo gy het weet?* Wy erkennen, dat 'er geen naam gevonden wordt, waar door wy een *volkomen evenmatig* denkbeeld van Gods beſtaan verkrygen kunnen. En dit kan door zo ene vraag zeer gevoegelyk worden te kennen gegeven.

„ Buiten deze eigentlyke betekenis, komen de woorden *'s HEREN naam* in de Heilige Schriften ook nog wel in een

(*) „ 't Kan wel zyn, dat zommige Heidenen, langs dezen of genen weg, enige kennis verkregen hebbende, dat God onder zyn Volk *verſcheide* namen droeg, die misbruikt hebben, om hunne dwaşinge aangaande de *veelheid van Goden* enigen glimp by te zetten ".

een oneigentlyken zin voor, dat ons kortelyk ſtaat te onderzoeken.

1. „ Zy betekenen by de H. Schryvers *God* zelven, zo als Hy zig aan zyne ſchepſelen openbaart; even gelyk iemand bekend wordt, door het noemen van zynen naam. Ps. XX: 2. *De naam des Gods Jacobs zette u in een boog vertrek*, en Ps. IX: 11, LII: 11, Joh. XVII: 6.

2. „ *Gods Naam* betekent ook zyne *Eigenſchappen*. Exod. XXXIV: 5,6,7. Wil iemand deze betekenis voor dezelve met de voorgaande gehouden hebben: ik heb 'er niet tegen.

3. „ Ook word door 's *HEREN naam* te kennen gegeven de *roem*, dien hy boven alles waardig is. Ps. LXXVI: 2, Jeſ. LV: 13, Dan. IX: 15.

4. „ *'t Gezag* Gods wordt insgelyks zo genoemd, Deut. XVIII: 19. Zie ook Joh. V: 43, daar Jeſus zegt: *Ik ben gekomen in den name myns Vaders*.

„ Meer betekenisſen, die men met zekerheid bewyzen kan, zyn my niet bekend. Men telt 'er egter verſcheide anderen op: doch dit ontſtaat voornamentlyk hier uit, dat men de betekenisſen van *gehele ſpreekwyzen* vermengt met die van *zommige woorden*, die in dezelve voorkomen. Ik ſtem toe, dat de ganſche ſpreekwyze, *den naam des HEREN aan te roepen*, op ene zeer nadrukkelyke wyze het zelve betekent, als Hem *aan te bidden*; en, dat zynen *naam* te *dragen voor de Heidenen*, zo veel zeggen wil, als *Hem hun door de prediking van het Euangelium bekend te maken*: maar daar uit volgt niet, dat door den *naam des HEREN*, op zig zelven genomen, de *Godsdienst*, het *woord Gods*, of de *prediking van 't Euangelium* zouden worden aangewezen. 't Geen by my 't meest in aanmerking komt, of *'s HEREN naam* ook niet den *dienst Gods* te kennen geve, is Zach. XIV: 9b. *Ten dien dage zal de HEER één zyn, en zyn naam één*. Men kan egter, zonder dit te onderſtellen, deze woorden zeer wel verklaren. De eerſte, *de HEER zal één zyn*, beduiden, dat alle volken der aarde belyden zouden, dat 'er geen God is, behalven den HEER: en de andere, *en zyn naam zal één zyn*, dat het by die belydenis alleen niet zoude blyven; maar dat 's HEREN *roem* en zyn *gezag* geen mededingers, als voorheen door 's menſchen verkeerdheid geſchiedde, meer zouden hebben. Spr. XVIII: 10 kan men door den *naam des HEREN* zeer wel verſtaan *God* zelven, zo als Hy zig geopenbaard heeft, als den toevlugt, langs den weg der verzoeninge, voor elendigen. Daar is geen reden, om het alleen van den *Middelaar* des Genade Verbonds te verklaren".

A-

ADRIANI KLUIT *Vindiciæ Articuli ὁ, ἡ, τό. In Novo Testamento. Pars Prior, Tomus Primus.* Of *De Artikel ὁ, ἡ, τὸ in 't N. T. gehandhaafd en verdedigd. Te Utrecht*, by A. v. Paddenburg 1768. *Behalven het Voorwerk* 329 *bladzyden in groot octavo.*

HEt onderwerp van dit geschrift schynt in den eersten opslag ene zeer nietige zaek; 't is de bykomst of aflaet van een Grieksch, op zich zelven niets betekend, Lidwoordje ὁ, ἡ, τὸ, overeenkomstig met ons Manlyk en Vrouwlyk *de*, en Onzydig *het*. Doch als men nagaet den invloed, dien het kan hebben op den zin ener geheele zegswyze, dan wordt het al of niet gebruiken van dit woordje ene zaek van een wezenlyk aenbelang, die het onderzoek der Taelkundigen wel waerdig is. Dit onderzoek mag nog des te noodiger geschat worden, als men bezeft, dat de gedachten der Taelkundige Uitleggeren, ook inzonderheid der Heilige Schriften, niet eenstemmig zyn om te bepalen, in hoe verre men op het gebruiken of achterlaten van dit Lidwoordje hebbe acht te geven. De meesten schynen hier in veel al vry willekeurig te werk te gaen, als hadden de Schryvers des Nieuwen Testamentes zich daer in aen gene regelmaet gebonden; andere taelkundigen weder hebben zich ene gansche menigte van regelen verzonnen, waer van men in 't verklaren der H. Schriften gebruik maekt, als hadden de Godgewyde Schryvers zich dezelven in 't schryven voorgesteld: en men vind 'er maer weinigen, die, met betrekkinge tot dit Lidwoordje, de natuur der tale zelve behoorlyk hebben gade geslagen. Hier uit ontstaen dikwils zeer verschillende verklaringen, en de een beweert, dat men in deze en gene plaetzen een nadruk heeft te zoeken, daer de ander staende houd, dat dezelve in genen dele te vinden is, enz.

De Heer *Kluit*, dit onderwerp bepaeldlyk aendachtig nagaende, vertrouwt, door ene oplettende overweging van de schryfwyze der Euangelieschryveren, overeenkomstig met de natuur der tale, in staet te zyn, om te toonen, dat de Schryvers des N. T. hier in ten hoogste regelmatig zyn; en dat men, de natuur der tale in 't oog houdende, slechts weinige regels noodig heeft, om te bemerken wat de bykomst of aflaet van 't Lidwoord aenduide; 't welk vele, zo niet alle die verschillende verklaringen, en onderscheiden gedachten over 't al of niet nadruklyke enz. een einde moet doen nemen.

Met dit oogmerk ftelt hy zich in dit gefchrift voor te betoogen: „ dat de H. Schryvers des N. T., in een eenvoudig verhaal van zaken verkeerende, in 't gebruik dezes Lidwoords zoo te werk gaan, dat 'er niet een eenige uitdrukking met of zonder lidwoord by hun gevonden wordt, wier gebruik niet volkomen overeenftemt met dat eigenaardige onzer Nederduitfche moederfpraak, of 't welke uit dat eigenaardige niet ten naaukeurigften kan worden opgeklaard op ene wyze, die buiten alle gemaakte regelen ten vollen genoeg is om te beflisfen: *hier kan of moet in 't Grieksch de Artikel* AL, *en hier* NIET *zyn*". Ter duidelyker ontvouwinge hier van laet hy voor af gaen, een bericht van het onderfcheiden gebruik, de verfchillende kracht en eigenfchap onzer Nederduitfche Lidwoordjes, DE, DE, HET, als mede EEN, ENE, EEN. Hier op brengt hy alles, 't geen hy met opzicht tot de Bykomst of Aflaet van 't Griekfche Lidwoordje heeft voor te dragen, tot drie hoofdzaken.

I. „ Als wy *algemeen* en *onbepaald* zonder enig artikel fpreken, dan bootzen wy de Grieken daar in volmaakt na. b. v. Matth. XVI. 17. *σάρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι*, *vleesch en bloed heeft u dat niet geopenbaard*.

II. „ Al wat *byzonder*, doch *onbepaald*, in 't Grieksch gezegd wordt, zulks gefchied of zonder iets, of met het onbepaalende byvoegelyke Voornaamwoord *τις*, *τι*: in welke gevallen wy het Lidwoord *een* of het onbepaalende byvoegelyke Naamwoord, *enig*, *een zeker*, of *zeker* gebruiken. b. v. Matth. XII. 10. *ἄνθρωπος ἦν*, *daar was een mensch*; Joh. V. 5. *ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ*, *en aldaar was een zeker mensch*, of *zeker mensch was aldaar*; Marc. XI. 16. *καὶ οὐκ ἤφιεν ἵνα τὶς διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ*, *en liet niet toe dat iemand enig vat door den tempel droege*.

III. „ Even als wy in 't Nederduitsch het Lidwoord *de*, *de*, *het*, in tegenftelling van *een* bezigen, zo gebruiken ook de Grieken het Lidwoord, *ὁ*, *ἡ*, *τὸ*, om iets *byzonders* en *bepaalds* uit te drukken, 't zy het bewuste denkbeeld reeds te voren genoemd, uitgedrukt of bekend ware, 't zy het uit het vorige flechts by verbeelding afgeleid, of ook zonder iets voorgaands in de gedachten gevormd en bedoeld worde. Zo is *γυνὴ ene vrouw* en *ἡ γυνὴ de vrouw*. b. v. Marc. IX. 7. *καὶ ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἦλθε φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης*; *en daar kwam ene wolk, en ene ftem kwam uit de wolk*, en dergelyken in andere gevallen ".

Onder deze drie hoofdzaken betrekt onze Autheur alle de mindere byzonderheden, en bevlytigt zich om te toonen,

pen, dat alles hier blyken geeft van ene regelmatigheid, welke volkomen beantwoord aen zyne bovengemelde algemene stelling; 't welk hy door een overgroot aental van voorbeelden uit de Schriften des N. T. tracht te bevestigen; met nevensgaende aenmerkingen over onze gebruikelyke Overzetting des N. T. in vele plaetzen, ten dezen opzichte.

De Heer *Kluit* behandelt dit stuk, schoon tot de Griekſche Letterkunde betrekkelyk, in dezen in de Nederduitsche spraek, welke hy hierin boven de Latynsche verkiest; om dat de Latynsche tael niets gemeens heeft met, en de Nederduitsche spraek in tegendeel volkomen beantwoord aen, de Griekſche tael, ten aenzien van dit Lidwoordje. Uit kracht hier van kan dit onderwerp niet dan zeer bezwaerlyk in de Latynsche tael ontvouwd worden; en men heeft de gebreklykheid der deswegen gemaekte aenmerkingen grootlyks toe te schryven, aen 't onderscheid der Griekſche en Latynsche taele, met betrekkinge tot dit taeleigen; waer door men dit onderwerp, dat in 't Nederduitsch gereedlyk op te helderen is, in 't Latyn, niet dan door omschryvingen, en dan nog zeer bezwaerlyk, duidelyk kan voorstellen. —— Om echter den genen die 't Nederduitsch niet verstaen ook te hulp te komen, zo heeft de Autheur een kort begrip van dit Werkje in 't Latyn voor af laten gaen.

Het beloop van dit geschrift nagaende moet men betuigen, dat deszelfs Opsteller dit onderwerp, niet zonder merkelyke moeite, met veel oplettenheid en naeuwkeurigheid behandeld heeft. Hy heeft het stuk, mag men wel zeggen, ten minsten zo uitgevoerd, dat velen, dit geschrift met oplettendheid overwegende, overtuigd zullen worden, dat de Schryvers des N. T. hier in regelmatiger zyn, dan ze zich voorheen verbeeld hadden; en zich gedrongen gevoelen, om hem zyne moeite danklyk te erkennen, dat hy hun zo gereeden regel, als de aert onzer Moedersprake is, aen de hand gegeven heeft, om in zo verre over 't al of niet gebruiken van dit Lidwoordje in 't Grieksch te oordeelen. Indien dit mogte gelukken, zal de Heer *Kluit* ook ongetwyfeld voor 't tegenwoordige vergenoegd zyn; want hy verwacht op dit eerste Stukje by de zodanigen geen volkomen overtuiging, van de hoogste regelmatigheid der Euangelieschryveren, in 't al of niet gebruiken van dit Lidwoordje: nademael hy door eigen proeve te wel weet, wat zwarigheden 'er overblyven, en dat 'er een aental van twyfe-

felingen en tegenwerpingen tegen deze zyne ſtelling ingebragt kan worden. Dezen zal hy, wanneer dit eerſte Stukje wel ontvangen, en hy daer door aengemoedigd word, om voort te gaen, in een volgend Stukje in aenmerking nemen, en uit den weg poogen te ruimen. Hier in, vleit hy zich, „ zal hy alles in een zodanig gunſtig, en zyne Regelmaat bevestigend daglicht doen voorkomen; dat de weg daar door zal geopend worden, om de meeste zoo niet alle zwaarigheden, en tegenwerpſelen weg te nemen, en met die voorbehoedſelen gewapend het N. T. zonder aanſtoot uit dit oogpunt te beſchouwen". Ter proeve van 't geen hy daer in bedoelt, heeft hy aen 't einde dezer Verhandelinge reeds een en ander voorbeeld opgegeven, waer uit men enigzins kan afleiden, hoe hy het geen nog als onregelmatig voorkomt zal trachten te vereffenen. Zo zyne poogingen al niet ten vollen aen zyne hoop mogten beantwoorden, ze zullen ten minſten konnen ſtrekken om dit onderwerp meer lichts by te zetten; en van dienst konnen zyn, om de taelkundige uitleggingen, ſchoon men zyn gevoelen niet geheel toevalle, in dit opzicht meer regelmatig te maken.

De Heer *Kluit* geeft, zo in de Voorreden als in 't Werkje zelve, te kennen, dat deze zyne aenmerkingen grootlyks hare geboorte verſchuldigd zyn, aen zyne bedenkingen over Luc. II. 2: ter welker plaetze men, naer zyn inzien, overeenkomſtig met het gevoelen van verſcheiden Taelkundigen, de Griekſche woorden ἄυτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο κ. τ. λ. behoort te vertaalen, *deze beſchryving geſchiedde eerst enz.* zynde onze gebruikelyke vertaling *deze eerſte beſchryving geſchiedde* enz. onbeſtaenbaer met het Griekſche taeleigen; dewyl men dan zou moeten lezen ἄυτη ἡ ἀπογραφὴ ἡ πρώτη, of ἄυτη ἡ πρ. ἀπογρ. ἐγένετο. — Dit geeft onzen Autheur in dezen aenleiding, om aen 't ſlot van dit Werkje nog in 't Latyn te hechten, ene Schets ener Verhandelinge over Luc. II. 1, 2; welke hy, na 't afhandelen van dit zyn onderwerp, uitgewerkt in 't licht ſtaet te geven. Dezelve is geſchikt ter betooginge, dat 'er, ten tyde van 's Heilands geboorte, generleie *opſchryving* veel min enige *ſchatting*, door de Romeinen in 't Joodſche Land gedaen is, en ook in generleie wyze gedaen heeft konnen worden; en dat *Lucas* zeer wel gezegd heeft, dat de beſchryving door *Cæſar*, voor de geboorte van *Christus*, geboden, toen eerst geſchied is, als *Cyrenius* over Judea Stadhouder was.

Naer

Naer 't beloop der Schetze te oordeelen is dezelve der uitwerkinge waerdig; vooral indien de Autheur zal betoogen, dat de beschryving door *Cæsar* geboden, voor de geboorte van *Christus*, diestyds niet ter uitvoeringe gebragt heeft konnen worden.

Hedendaagsche Historie, beschreeven door een gezelschap van Geleerde Mannen in Engeland, uit het Engelsch vertaald enz. IIIde Deel Iste Stuk. Te Leiden, by P. v. d. Eyk enz. 1768. *In quarto* 431 *bladzyden.*

DE geachte Schryvers dezer Hedendaegsche Historie maken met dit Deel een aenvang van de Historie van *Portugal*, dat eertyds een Graefschap was, en vervolgens een Koningryk werd. Doch als men zich dus algemeen uitdrukt, moet men, gelyk onze Schryvers aentekenen, wel in acht nemen, dat dit niet van dezelfde landstreek, in de geheele uitgestrektheid, te verstaen zy. *Don Alonzo* VI, Koning van *Leon* en *Kastilie* schonk, omtrent het jaer 1092, aen *Hendrik van Burgundie*, (een Zoons-zoon van *Robert*, den eersten Hertog van Burgundie, een jonger broeder van *Hendrik I*, Koning van Vrankryk,) de grensprovincie ten zuide van Galicie, die hy van de Mooren veroverd had. Hem, zyne natuurlyke dochter *Donna Theresa* ten huwelyk geschonken hebbende, gaf hy hem tevens in vollen eigendom, de landen *Entre Minho e Douro*, en *Tra los Montes*, met een gedeelte van *Beira*, onder den titel van Graef; met last, om van de Mooren zo veel te winnen als hy kon, tot aen de rivier *Guadiana*. Graef *Hendrik* breidde de overwonnen Landen reeds enigermate uit, en zyn Zoon *Alonso*, hem, na zynen dood opgevolgd zynde, slaegde hier in niet minder gelukkig. Deze Vorst, niet kunnende verdragen, dat de Koning van *Leon* en *Kastilie* hem, in hoedanigheid van Graef van Portugal, als zyn Onderdaen aenmerkte, bragt, by gelegenheid van een aenmerkelyken slag tegen, en behaelden zegen, op de Mooren, den 25 July 1139, te wegen, dat hy door zyn gansche leger openlyk als Koning van Portugal begroet werd. Deze verkiezing werd eindelyk in 't jaer 1145, na nieuw behaelde overwinningen en uitbreiding van 't Portugeesche gebied, bevestigd, in ene statelyke vergadering te *Lamego*, in welke hy als Koning gehuldigd werd; en waer in men te gelyk vastftelde, dat de kroon op zyne manlyke erven zou nederdalen.

Van

Van dien tyd af heeft men derhalve de oprichting van 't Koningryk van Portugal te rekenen; zo als 't door *Don Alonzo* bezeten werd: behelzende voor deszelfs dood, die in 't jaer 1185 voorviel, reeds de vier noordlykste deelen van het tegenwoordige Koningryk; te weten *Entre Minho e Douro*, *Tra los Montes*, *Beira* en *Extremadura*. Onder *Don Sancho* II, den vierden Koning van Portugal, werd ook de daer aen volgende zuidlyker Provincie *Alentejo* krachtdadig in zekerheid gesteld; en onder *Don Alonzo* III, deszelfs opvolger, werd het zuidlykste gedeelte, *Algarve* genaemd, insgelyks aen 't gebied van *Portugal* onderworpen. Deze Vorst had daer en boven het genoegen van te bewerken, dat de Koning van *Leon* en *Kastilie*, (met wien de Portugeesche Koningen veel al in onmin leefden,) van alle aenspraek op de Kroon van Portugal afstand deede, en deszelfs Koningen vry van alle hulde verklaerde. En dus liet hy, in 't jaer 1279 overlydende, het Koningryk van Portugal, als een onafhanglyk Ryk, in deszelfs volle uitgebreidheid, zynen Opvolgeren na.

De Kroon van Portugal bleef vervolgens, hoewel met ene tusschenregering van achtien maenden, bestendig in dat geslacht, tot op *Hendrik*, den zeventienden Koning van dat Ryk, die in den jare 1580 zyn leven eindigde; en met hem eindigde ook de manlyke stam der Portugeesche Vorsten. —— Dit had ten gevolge, dat het Ryk, na enige onlusten, eerlang viel in de handen van den Spaenschen Koning *Philippus* den IIden; doch met opzicht tot Portugal den eersten te noemen. Aen dezen Vorst onderwierp zich het gansche Portugal, met alle deszelfs bezittingen, in Azia, Afrika en Amerika, in welke waerelddeelen dat Ryk zich, onder de beheersching der gemelde Vorsten, al merkelyk had uitgebreid. Zyn Zoon en Zoons-zoon, *Philippus* de IIde en de IIIde van Portugal, handhaefden zich in deze bezitting, hoewel niet zonder merkelyke onlusten van wegens hunne onderdrukkende regering, en in een gedurigen tegenstand van mededingers naer de Kroon.

De Spaensche Regering, hare dwinglandy steeds uitbreidende, steeg eindelyk onder *Philippus* den IVden van Spanje, maer den derden van Portugal, tot die hoogte, dat genoegzaem het gansche Volk van misnoegen tot wanhoop oversloege, en op niets anders dachte, dan hoe het *Kastiliaensche juk*, gelyk ze deze overheersching noemden, af te schudden. In die omstandigheden viel het oog zeer algemeen op *Don Jan*, Hertog van *Braganza*, als den waren

en,

erfgenaem der Kroon; zynde afkomstig uit den enigen natuurlyken zoon van *Don Jan* I, den tienden Koning van Portugal; en de aenleggers der omwentelinge van 't Ryksbewind kwamen, alles overlegd hebbende, gezamenlyk over een in hun besluit, om hem het Koninglyke bestier op te dragen. De noodige schikkingen voorzichtiglyk gemaekt zynde, sloeg men ten laetste den weg van geweld in; overrompelde *Lisbon*, maekte zich meester van de daer in zynde Spanjaerden en verklaerde *Don Jan* openlyk voor Koning van Portugal. Terstond vaerdigde men posten af, naer alle de gewesten, met bevel aen de Overheden, om *Don Jan* tot Koning te laten uitroepen, en zich van de Spanjaerden te verzekeren. En *Don Jan*, welke zich te *Villa Viciosa* bevond, bericht ontvangen hebbende, van den gelukkigen uitslag der onderneminge in *Lisbon*, begaf zich daer op derwaerds, en deed, op den 6den December des jaers 1640, zyne intrede in die Hoofdstad, onder de blyde toejuiching der menigte.

Onder de Vorsten, welken, geduurende dit tydbestek geregeerd hebben, en welker bedryven in dit Stuk, onder 't melden der oprichtinge en wisselvalligheden van dit Koningryk, verhaeld worden, munt boven allen uit de veertiende Vorst, met name, *Emanuel*; waerom wy het hoofdzaeklyke van zyn character, volgens de hier gedane opgave, nog zullen mededeelen.

Deze Vorst, die in den jare 1522, in 't zeven-en-twintigste jaer zyner regeringe, en in het drie en vyftigste zynes levens, overleed, „ werd in 't algemeen, en met grote reden, door zyne onderdanen betreurd. Hy was, van zyne komst op den throon tot zyn overlyden, alleszins, en in alle gevallen, de vader van zyn volk; regtvaardig, zonder strengheid; gespraakzaam, zonder gemaaktheid; medelydend zonder zwakheid; en godvrugtig, zonder eenig zweemzel van huichelary. Met regt werd hy de *Gelukkige* genoemd. Hy bevorderde en gebruikte de voortreffelykste persoonen welke zyn land voortbragt: de onvertsaagheid van *Vasko de Gama*, de standvastige moed van *Duarto Pocheko*, de edelmoedige inborst van *Francisco Almeyda*, de ongemeen grote bekwaamheden van den onvergelyklyken *Albuquerque* werden te werk gesteld door zyne kennis. Hy zag de ontdekkingen en het gebied van de *Indien* tot de grootste hoogte gebragt: hy plukte de vrugten van dien geest van koophandel en scheepvaart, welker verwagting al-

alleen het vermaak zyner voorzaten geweest was. Hy deed veel, schoon hy in Afrika niet alles verrigtte wat hy voornam. Hy maakte dat land een kweekschool voor bevelhebber en soldaten; hy brak den moed der *Moren*, door hen de onheilen toe te brengen, welke Portugal en Spanje in vroeger tyden van hen ondervonden hadden. Hy verhief de Zeemagt van zyn Koninkryk niet alleen boven 't gene zy was, en boven verwagting, maar zelfs dermate, dat, ten zy het zigtbaar geweest ware, het onmogelyk zou zyn geagt geworden. Hy werd geëerbiedigd en was ontzaglyk voor zyne naburen, zonder hen ongelyk te doen. Zyne vriendschap werd als eene eer verzogt, en geenszins uit een grondbeginzel van vreze (*). Zyne pragt bragt nuttigheid met zig; en de luister zyner gebouwen en instellingen van allerlei soort droegen tevens de blyken van zyne grootmoedigheid, en edelmoedigheid. Onder dezen worden gerekend dertien kloosters in *Portugal*, behalven die in *Azie*, *Afrika* en *Amerika* gebouwd waren. Agt grote kerken, het gasthuis van *Lisbon*, vyf paleizen, omtrent twintig sterktens, behalven kleinder kastelen en andere openbare gebouwen. Hy besteedde den honderdsten penning van alle zyne inkomsten tot Godsdienstige gebruiken, hy gaf den nodigen onderstand aan honderd Ridders, die in *Afrika* gediend hadden; en hy maakte dezen dienst den weg tot bevorderingen. Hy verkoos eenen Wapenkoning; en gelyk hy met de wetten gedaan had, zo bragt hy ook den adelstand in eene volmaakte orde. Hy liet de oude Kronyken door *Eduard Galvam* en *Rodrik de Pina* in eene redelyke or-

(*) „ Hy poogde niet, om voor een groot staatkundige gehouden te worden, en misschien toont dit, dat hy het waarlyk was. De onlusten, welke zyne voorzaten ontmoetten, kwamen of van *Rome*, of uit *Kastilie*. Hy ontmoette gene kwelling uit een van beide gewesten. De geschenken, welke hy uit *Indie* ontving, wanneer zy genoeg in *Lisbon* bezien waren, zond hy naar *Rome*, verzeld met wezenlyker geschenken: middelen, waar door hy bullen verkreeg, om de Geestelykheid te hervormen, en schattingen op te leggen, zeer weinig tot hun genoegen, maar waar door hy hen egter nederig maakte en in rust hield. Met opzigt op *Kastilie*, werd hy allezins door deszelfs Vorsten geliefkoost, en egter stelde hy geen groot vertrouwen in hunne vriendschap, welke hy nogthans gedurende zyne regering behield, gedeeltelyk uit hoofde van de banden van verwantschap, en gedeeltlyk uit agting aan zyne groote magt verschuldigd".

orde brengen. Hy beminde de wetenschappen (*), en moedigde de menschen tot dezelve aan, voornamelyk door eene byzondere agting voor hen te betoonen, die 'er in uitmuntten. Hy was een groot hervormer van zyne Geestelykheid; niet door zig in kerkelyke zaken in te dringen, of naeuwgezette schikkingen te maken, maer door eene behoorlyke agting aan geleerdheid en verdienste te bewyzen, en niemand te verheffen, die in 't een of 't ander gebrekkelyk was. Hy bragt dit zo ver dat de grote bevelhebbers van staat, en de grote Geestelyken tevens het sieraad van zyn hof waren (†); en hy zou dikwils gezegd hebben, dat de voorspoed van eenen staat afhing van het bewyzen eener billyke agting, aan edelheid van bloed, en edelheid van geest. Tot een voorbeeld hier van droeg hy rouw over de grote bevelhebbers, die in zynen dienst stierven, en hield zyn treurkamer drie dagen, op den dood van den besten loots in zyne landen. Een van zyne hovelingen zeide hem, dat hy hem niet te rug kon roepen. „ Het is waar, zei *Emanuel*, en het is, om dat ik weet, dat zyn verlies onherstelbaar is, dat ik treur".

(*) „ Hy was ervaren in de sterrekunde, aardryksbeschryving en scheepvaart; en schoon hy een groot gedeelte van zynen tyd in uitspanningen scheen door te brengen, egter, terwyl hy alleen daar in bezig scheen te wezen, verrigtte hy vele zaken".

(†) „ Geen hof in *Europe* was fraaier en beschaafder dan het zyne, zonder nogthans ongebonden te zyn; want hier in was hy ten uitersten naauwkeurig, stellende het als eenen grondregel van groot gewigt ter neder, dat, waar vrouwen wegens hare deugden vermaard waren, de mannen zig allezins door eenen waren geest van eere zouden beroemd maken".

ANTONII DE HAEN Consiliarii Aulici, ac Medicinæ Practicæ in Alma ac Antiquissima Universitate Vindobonensi, Professoris Primarii, *Pars undecima Rationis Medendi in Nosocomio practico Vindobonensi*, *Lugd. Batav. apud* P. van der Eyk, 1767. *pag.* 295—466. *Octavo maj.*

Geneeswyze van ANT. DE HAEN *in het Gasthuis te Weenen. Elfde Deel.*

Dit Deel deezer Geneeswyze vervat vyf Hoofdstukken. Het dertiende welk hier het eerste is, heeft tot opschrift: *Van de Tusschenpoozende Koortsen.* Hier in worden

eenige gevallen van hardnekkige tusschenpoozende Koortsen, inzonderheid met zwelling en pyn in den linker of regter bovenbuik, met derzelver geneezing opgegeeven. Hier uit worden dan eenige gevolgen getrokken, en eenige regelen afgeleid of ter proeve gegeeven, om onder de behandeling van zodanige Koortsen in acht te neemen. Aanmerklyk is het gene de Schryver, in een der opgegeevene gevallen, heeft aangeteekend aangaande het gevoel van koude in het aankoomen van de Koorts. De Lyder, zynde een jongeling, hadt een langzaame, volle, sterke pols en zag 'er zeer wel uit. Op het oogenblik dat hem de koude aankwam beefde hy, en klaagde over groote koude van zyne ingewanden. De tip van zyn' neuze alleen was op het gevoel koud, maar de oorlellen, het voorhoofd, de wangen of eenig uitwendig deel van zyn geheele lichaam geenzins, schoon hy zeer over de koude van alle de gemelde deelen klaagde. En de Thermometer van FAHRENHEIT teekende 101 graaden, naamlyk 4, 5, 6 graaden meer dan de natuurlyke warmte van een mensch in een gezonden staat. Ondertusschen was de pols gelyk, sterk, en maar maatig sneller dan natuurlyk. De Ademhaaling was niet belemmerd. Op het einde van de koude en het begin van de hitte, was de warmte, volgens den Thermometer, nog dezelfde. De Ademhaaling was nu wat sneller en sterker. In het heetste van de Koorts teekende de Thermometer 104 graaden, en zy ryst in veel heftige ziekten niet ligt hooger, of staat zo niet lang, zegt de Heer DE HAEN; de pols was naauwlyks sneller dan in de koude van de Koorts, maar eenigzins sterker. Als de koude alleen afhangt van mindere wryving; waar uit ontstaat dan zulk een gevoel van koude, beeving en schudding, terwyl de Thermometer toont dat de warmte nog eenige graaden meerder is dan de natuurlyke? vraagt de Auteur.

Het veertiende Hoofdstuk vervat eenige gevallen van heftige ziekten, voornaamlyk Zyd-wee en Long-Ontsteeking, benevens eenige redeneeringen over de behandeling, als ook over de volmaakte en onvolmaakte scheiding van deeze ziekten, en het onderzoek na den dood.

In het vyftiende wordt gehandeld van de Kink in 't Gedarmte (*); als naamlyk de afgang volstrekt opgestopt zynde, alles wat ingenomen wordt, wederom wordt uitgebraakt; waar van hier voorbeelden worden opgegeeven, wel-

(*) *Ileus Morbus.*

welker oorzaaken na den dood, in de ontaarting, kronkeling of verplaatsing van 't Gedarmte zyn opgespoord; eenige van deeze tegennatuurlykheden, voornaamlyk van het dikke Gedarmte, worden in Plaat afgebeeld.

Het zestiende Hoofdstuk behelst gevallen en aanmerkingen over de verscheiderleie Waterzugt; en hier in toont zich de Heer DE HAEN een groot voorstander te zyn van de ontlasting door de Buik-steek (*), om dat alle geneezing door middelen zo onzeker is, en zo zelden gelukt. Dit middel erkent hy wel niet altyd te voldoen, en de wederkomst van 't gebrek maar zelden te verhoeden; doch Hy zegt, men kan het herhaalen, en hier door verligting toebrengen en het leven rekken. Wy zullen hier een der gelukkigste gevallen laaten volgen.

„ Een Meisje van agt jaaren, klein van gewas, en iet van de Engelsche ziekte overbehouden hebbende, hadt voor vyf jaaren de Pokjes gehad, maar was daar na gezond geweest. Met het begin van Oktober 1766 hadt haar buik begonnen te zwellen, 't welk in 14 dagen zo was toegenomen, als wy haar in 't midden van January 1767 in het Gasthuis zagen, met blykbaare schommeling. Dewyl door den uitmuntenden en schranderen Geneesheer S. RATHBERGER, de beste en uitgezogtste middelen waren gegeeven, doch te vergeefs, raadde Ik de moeder, op dat de kragten, door vrugtelooze geneesmiddelen niet nog meer zouden verbroken worden, dat zy zou toestaan dat men het water door de Buiksteek ontlastte. Zy gaf zich over, en de Operatie werdt den 21 January in 't werk gesteld.

„ De Trocar ging bezwaarlyk en met meer dan gewoone pyn binnen: men schreef dit toe aan de ligging, waar door de buik minder gespannen was, dan in een opgeregte gestalte. — Niet meer dan zes ponden water liepen 'er uit, 't welk geen kwaaden reuk hadt, op het vuur stremde, uit den geelen groenagtig was, troebel, en allengs vlokken en draadagtigheden verkreeg, als of 'er wei of water, reeds in draadagtigheden gestremd, in het overige vogt dreef. Afgang en water, welken te vore weinig en traag geloosd waren, liepen hier op terstond vry en overvloedig af. Ik gaf haar een pond Zaad-melk met een Unce Syroop van Althea voor den dag, en zo ook voor den nagt met een unce Syroop van Slaapbollen Zy hadt geen dorst. De eetlust, slaap, pols en kragten waren goed. Zy waterde doorgaans

(*) *Paracenthesis.*

gaans meer dan zy vogt gebruikte; zo dat het water, welk in den onderbuik nog overgebleeven mogt zyn, nu de ingewanden welken de pis afscheiden van de drukking door het water bevryd waren, schynt opgeslurpt en gelukkiglyk door de nieren afgescheiden te wezen.

„ Den tienden dag hier na, op dat alles zich mogt herstellen en een' wederinstorting verhoed worden, heeft men haar de Bast van Peru gegeeven, waar van zy drie weeken lang het afkookzel van een half unce Bast daaglyks heeft gebruikt. Zy is zeer wel hersteld, zo dat zy in 't kort aan haare moeder wederom wierdt overgegeeven, en een half jaar hier na heeft zy zich zeer gezond voor ons vertoond".

Hier by wordt nog een geval gevoegd, waar by de Operatie ook, met gelyke uitkomst, verrigt werdt. De vrouw was agt-en-twintig jaaren oud, wel in 't vleesch en schoon van aanzien. Het Buikwater welk zich, door de schommeling, by deeze Lyderesse duidlyk deedt kennen, hadt den Buik dermaate doen zwellen, dat hy tot op het midde van de Dyen neder hing. Op de Doorsteeking liepen 54 ponden water uit; op het laatst was het met eenig bloed geverwd, 't welk toegeschreeven werdt aan de beweging welke men met het pypje hadt gemaakt, om al het water te doen uitloopen.

Gelyk andere, werdt ook deeze vrouw niet overvallen van zwakheid, benaauwdheid of eenige verandering van wezen: want men hadt haar een behoorlyke sluitband om gedaan, en hier aan wordt de verhoeding van gemelde moeilykheden toegeschreeven. Wyl zy niet dorstig was, gebruikte zy naauwlyks een pond Zaadmelk op een dag, en nam wat broodpap tot spyze, en nogtans loosde zy zes ponden en meer pisse. De Pols en slaap waren zeer goed. En zy ging den 13 Augustus gezond naar huis, zynde den 29 July gekoomen om de *Paracentbesis* te ondergaan.

Men hadt deeze vrouw, den derden dag na de Operatie, de Bast van Peru reeds begonnen te geeven tot een halve unce in 24 uuren. Hier op vraagt de Heer DE HAEN, of de gelukkige uitslag in deeze geopereerden, en de bevryding van wederinstorting niet grootdeels zou moeten toegeschreeven worden aan het gebruik van gemelde Bast?

Deeze Vrouw hadt de Bast tot op het midde van Augustus gebruikt; hier na kreeg zy Kolyk, met maar geringe afgang en waterloozing. Buikzuiverende en pynstillende middelen gegeeven zynde werdt zy hier van schielyk hersteld: zo echter, dat men na het Kolyk eenig beginzel van

we-

wederomkoomend Buikwater scheen te ontdekken. Om meerder loozing van pis, welke na het Kolyk gering was geweest, te bevorderen, gaf men haar een middel, samengesteld uit Balsem van Peru, een en een halve drachme, één Dooier van een Ei, en Syroop van Zoethout drie uncen; waar van men haar alle drie uuren een lepelvol liet gebruiken. Hier door zyn genoegzaame loozing van water, met herstelling van kragten, en voor als nog vermindering der zwelling gevolgd. Verder uitslag wordt hier van niet gemeld.

Een ander geval was niet zo gelukkig. Men deedt de *Paracenthesis*, doch alleen met oogmerk om te verligten en zonder hope van geneezing. De zwelling kwam weerom en de Lyderes stierf. Een andere, waar in men geloofde een Zak-waterzugt, en wel in verscheide afgezonderde zakken, plaats te hebben, onderging de Doorsteeking agt maalen en stierf. Beider lichaamen werden na den dood geopend, en de byzonderheden welken men in dezelven vondt, naauwkeurig beschreeven. In het lichaam van de laatstgemelde vondt men wezenlyk een grooten zak, gelyk men vermoed hadt, aan veele deelen gehegt. Het regter Eijernest (*) ontbrak, en de Heer DE HAEN gelooft dat dit in gemelden zak ontaart, en door het ingehouden water tot een grooten omtrek was uitgezet; en deeze zak was, door vliezige middelschotten, in verscheide holten verdeeld.

Hier na spreekt de Schryver van de Waterzugt in 't algemeen, en verdeelt dezelve in vyf soorten: Waterzugt tusschen vel en vleesch (†); Buik-Waterzugt (‡); Buikvlies-Waterzugt (§); Zak-Waterzugt en Trommelzugt. Voorts maakt hy zyn werk om de twyfelagtigheid en onzekerheid der kenteekenen van alle deeze soorten, van de Schryvers opgegeeven, aan te toonen, en door voorbeelden te doen zien, dat het niet ongemeen is dat de kundigste Mannen zich hier in bedriegen: invoegen Hy het genoegzaam onmooglyk acht om hier in tot eenige zekerheid te koomen.

Het laatste Hoofdstuk behelst, naar gewoonte van den Heer DE HAEN, eenige dingen de Ontleedkunde raakende. Hier in vermaant Hy zyne Toehoorders gedagtig te zyn, hoe dikwils men, in het openen van doode lichaamen, de ingewanden anders geplaatst vindt dan gewoonlyk, in uitgestrektheid, breedte, samenhegting met andere deelen enz. En

(*) *Ovarium*. (†) *Hydrops intercus*, Ἀνὰ σαρκά. (‡) *Ascites*. (§) *Peritonaealis*.

En hoe bedrieglyk derhalve het oordeel kan zyn over ziekten: als men, by voorbeeld, een zwelling in de regter Bovenbuik onderstelt in de Lever te zyn, en dit ingewand ondertusschen geheel binnen de ribben verschoolen is, of zich op een andere plaats bevindt, gelyk somtyds gebeurt; en zo met andere ingewanden insgelyks. Doch zulke gevallen kan men zeggen zyn tegennatuurlyk en zeldzaam, en maaken wel eenige uitzondering op de algemeene regelen, doch maaken dezelven hierom niet onnut of vrugteloos. Misslagen in gemelde gevallen begaan zyn ten eenemaal verschoonlyk, het vermyden der zelven onmooglyk. Voorts zyn hier eenige Plaaten van ontaartingen der Ingewanden, voornaamlyk van de Maag en het Gedarmte, en wel meest van het dikke Gedarmte, met derzelver verklaaring, bygevoegd, welken waardig zyn in het Werk zelve gezien te worden.

Die de vorige Stukjes van den Heer DE HAEN met genoegen geleezen en verzameld hebben, zullen zich op gelyke wyze met dit konnen vermaaken.

Nouvelles Réflexions sur la pratique de l'Inoculation. Par M. GATTI, Médecin. Consultant du Roi & Professeur en Médecine dans l'Université de Pise. *A Amsterdam. Chez* E. van Harrevelt, 1768. *Octavo.*

Nieuwe Aanmerkingen aangaande de wyze van Inenting. Door den Heer GATTI. Consuleerend Geneesheer van den Koning, en Hoogleeraar in de Geneeskunde te Pise, 86 *bladzyden.*

IN een groote menigte Schriften, welken, sedert een halve eeuwe, over de Inenting der Pokjes zyn uitgekoomen, heeft men zich voornaamlyk opgehouden, zegt de Heer GATTI, met de nuttigheid der zelve te bewyzen, en te verdedigen tegen de zwaarigheden welken 'er van veelen tegen ingebragt werden; minst om dezelve te verbeteren en tot meerdere volmaaktheid en veiligheid te brengen. Dit heeft gemaakt dat men, byna overal, dezelfde wyze heeft gevolgd, 't zy dezelve wel of kwaalyk ware uitgevallen. Ondertusschen is 'er, volgens onzen Schryver, een goede en kwaade, een veilige en gevaarlyke wyze van Inenting; en hy bewyst dit door het gevolg van beide. Te Blandford een kleine plaats niet ver van Londen waren 384 persoonen in-

ingeënt, waar van dertien zyn gestorven, en veele andere samenloopende kwaadaartige Pokjes gehad hebben. Sedert de twee laatste jaaren heeft men, in het Graafschap Essex, meer dan negen duizend persoonen ingeënt, zonder dat 'er één van gestorven is, of het minste kwaad toeval heeft gehad. Dit kan niet aan het geval, maar moet aan de manier en behandeling toegeschreeven worden, welke ook wezenlyk in beide plaatsen verschillig is geweest. Na alle manieren van Inenting, en de behandeling der ziekte onderzogt, en derzelver goede en kwaade uitkomsten by malkanderen vergeleeken te hebben, stelt de Heer GATTI zich voor, die wyze en behandeling op te geeven, welke Hy bevonden heeft de beste, of eenige goede, te wezen.

Van de Voorbereiding spreekende zegt Hy, dezelve moet bestaan in den Lyder zulk eene gesteldheid van lichaam te bezorgen, welke zulk een byzondere betrekking heeft tot de Pokjes, en het Pok-gift met opzicht op de dierlyke huishouding, dat de ziekte geen gevaarlyke uitwerkingen, ten minste niet dan geringe toevallen in het lichaam kan veroorzaaken. Welk eene gesteldheid nu hier toe vereischt wordt, en alleen hier toe bekwaam is, is nog onbekend. De waarneemingen aangaande de Pokjes, sedert zo veele eeuwen, hebben geleerd, dat allerhande gesteldheden, sterke, zwakke; magere, vette; heete, koude; vogtige, drooge; galagtige en slymige; goedaartige en kwaataartige; gevaarlyke en ligte Pokjes gehad hebben: en de ingeënte Pokjes hebben ons hier omtrent in dezelfde onzekerheid gelaaten. Al wat derhalve van zodanige Voorbereiding gezegd is, van geene waarde zynde, moet men zich vergenoegen en alleen houden aan die gesteldheid, welke men in 't algemeen weet de voordeeligste te zyn, om de Pokjes met het minste gevaar door te konnen staan; en deeze is de gezondheid zelve. Het Pok-gift welk men toebrengt, en het gene hier op volgt, beledigt de gezondheid; en de overmagt van de aangebragte ziekte over de gezondheid, zal, andere dingen gelyk staande, dezelve zo veel te meer benadeelen. De ondervinding heeft geleerd dat een gezonde gesteldheid, doorgaans goedaartige Pokjes tot gevolg heeft gehad, als 'er geen verkeerde manier, of kwaade behandeling, was tusschen gekoomen. Geene Voorbereiding koomt derhalve te pas wanneer de persoon gezond is; en waar gezondheid ontbreekt, moet men dezelve tragten te herstellen. Die gezond is kan ingeënt worden; die niet gezond is heeft geneezing nodig, gelyk in alle andere om-

ſtandigheden. Alle Voorbereiding, opzichtelyk op de Inenting, is onnut; ja verandering te maaken in den ſtaat van iemant die geheel wel is, is gevaarlyk. De Heer GATTI verdedigt voorts zyne ſtelling tegen eenige tegenwerpingen welken 'er tegen ingebragt worden; en beroept zich op de ondervinding; dat de Inenting op die wyze gedaan, volſtrekt, of byna volſtrekt zonder gevaar is, gelyk in de geheele Levant, waar duizenden perſoonen met goeden uitſlag ingeënt worden, zonder dat men in dezelven iet anders vereischt, dan datze gezond zyn; terwyl het kwaade gevolg en de zwaare toevallen, welken men, in Europa, waar men zo veel Voorbereiding maakt, het tegendeel doet zien aan een iegelyk, ten zy hy zyne oogen voor het licht ſluite. Hy voegt hier by, dat men, ſedert men ſpaarzaamer met de Voorbereiding is geworden, minder menſchen aan de Inenting heeft zien ſterven; zyn eigen ondervinding hem hier in heeft bevestigd, en het in den laatſten tyd van veel voornaame Mannen die de Inenting oefenen, ook zo is begreepen.

Tot de Inenting zelve overgaande, zegt de Schryver, dat een allergeringst gedeelte Pokſtoffe, onmerkbaar voor het gezicht en gevoel, op een gevoelig deel van het lichaam gebragt, de Pokjes verwekt, zo wel als een' grooter maate. Dat derhalve het eenvoudigst middel is, de huid ligtjes te ſteeken met de punt van een' ſpeld, welke vooraf in de ſtoffe van een Pokpuist is geſtoken. Om het gift op de dierlyke huishouding te doen werken, is maar nodig dat de opperhuid doorboord worde, en de ſtoffe de huid zelve aanraake. De historie der Inenting leert ons, dat men, by der zelver begin, op veele plaatſen, inzonderheid waar vrouwen deeze behandeling ingevoerd hebben, op die wyze gewerkt heeft. De berugte vrouw van Theſſalie, die de Inenting eerst in Konſtantinopolen inbragt, deedt dezelve op zulk eene wyze; gelyk ook veele vrouwen, die dezelve in de eilanden van den Archipel ingevoerd hebben. Wanneer in 't jaar 1746 de Pokjes in Italië in 't Hertogdom Urbin ſterk omgingen, hebben veele moeders, om haare kinderen te beveiligen, hun de Pokjes door Inenting doen ondergaan; zy hadden 'er alleen maar van hooren ſpreeken, en konden, by gevolg, geen andere manier bedenken dan de huid te prikken met een ſpeld, vooraf in een' Pokpuist geſtoken.

Toen de Geneesheeren zich met deeze behandeling begonnen te bemoeijen, is men van deeze eenvoudige wyze af-

afgeweeken. In plaats van een steek met een speld, maakte men een' snede; men maakte de sneede allengs dieper, men maakte dezelve op beide armen, of beide beenen, ja wel op alle de vier ledemaaten. De gemeenste manier is echter, tegenwoordig, een' of twee ligte sneeden te maaken, alleen om de huid te ontblooten, en in dezelven te leggen een draad, met Pok-stoffe omstreeken, of de ontblootte plaatse met eenige tot poeijer gewreeve Pok-korsten te wryven, hier over een pleister te leggen, om alles op de plaats te houden.

Deeze manier, verre van de voorgaande te verbeteren, heeft nadeelen aan de Inenting toegebragt. Want, behalve dat de eerstgemelde gemaklyker en met minder omslag gedaan wordt, heeft de draad, met Pok-stoffe bestreeken, een groote menigte deelen van 't Gift, waar van een enkeld genoeg is om de Pokjes te doen voortkoomen. De ontsteeking en verettering van de ingeënte plaatse is ook te grooter, naar maate de draad langer en dikker is geweest; en dit moet ook de volgende ziekte verzwaaren. Doctor LUNADEI, zegt de Heer GATTI, is de eerste geweest die opgemerkt heeft, dat allen die door een steek met een speld ingeënt waren, minder Pokjes kreegen en minder ziek waren, dan welken op de gewoone wyze behandeld werden; en hy voegt 'er by, het zelfde by zyne ingeënten ook ondervonden te hebben; en verre te zyn van te denken dat het onverschillig zy de Inenting met min of meer Pokstoffe te doen. De enkele steek met een speld heelt schielyk, en dan koomen op de plaats puisten, welken met de overige Pokjes gelyk staan, en geen byzonder toevoorzicht vereischen. De insnyding maakt verzweering en verettering, welken lang duuren en dikwils van zeer kwaade gevolgen zyn. Op een steek kan men uit de ontsteeking welke op de plaats ontstaat, oordeelen, dat het Pok-gift gevat heeft, en de Pokjes waarschynlyk zullen volgen, 't welk by de insnyding onzeker is, om dat de plaatslyke ontsteeking kan ontstaan zyn uit andere oorzaaken, als den draad, een pleister van zalve welke de huid niet heeft konnen verdraagen en hier door ontstoken is, enz. En hier eenige puisten nevens de verzweering ontstaande, zonder zich op het overige lichaam te openbaaren, kan men niet verzekerd zyn dat de Lyder voor de natuurlyke Pokjes bevryd zal zyn; terwyl dit, by de andere manier alleen maar plaats hebbende, hier toe genoeg schynt te wezen. De voornaamste ongevallen, welken men, voor my, zegt de Schryver, aan

 de

de Inenting in het algemeen heeft toegeschreeven, heb Ik allereerst getoond, van de wyze van Inenting af te hangen.

Na eenige tegenwerpingen tegen deeze handelwyze beantwoord te hebben, geeft de Heer GATTI eenige regelen, naar welken hy oordeelt de Inenting gedaan te moeten worden; welken hoofdzaaklyk zyn: De Pokstoffe moet zo versch zyn als men ze kan hebben; men moet in plaats van enkel te steeken met de punt van een bevogtigde naald, de opperhuid een of twee lynen ver opligten; een Lancet is op gelyke wyze hier toe bekwaam; en een gepoeijerde Pok-korst fyn gewreeven, met eenig kottoen, onder de opperhuid gebragt, kan ook het gebrek van versche Pokstoffe vervullen; de stoffe moet maar op de huid gebragt worden, zonder dezelve te verscheuren of te beledigen; de opperhuid moet 'er wederom wat op nedergedrukt worden, om de stoffe binnen te houden; de bekwaamste plaats tot de Inenting, is, tusschen den duim en voorsten vinger van de hand, doch zy kan ook op den arm en andere plaatsen geschieden; mids menze niet doe aan de beenen. De deugdelykheid van deeze maniere bevestigt de Schryver met het goede gevolg welke zy in Engeland, byna op dezelfde wyze sedert twee of drie jaaren verrigt, heeft gehad.

Hier op volgt nu de behandeling van de ziekte der ingeënte Pokjes. Vier verschillende tyden hebben de ingeënte Pokjes, volgens den Heer GATTI. De eerste is die der *Inënting*. De tweede die der *plaatslyke Uitbotting*. De derde die van de *Koorts*. De vierde die der *algemeene Uitbotting*. Geduurende de twee eerste getyden is de dierlyke huishouding nog onbelemmerd, en heeft geene behandeling nodig. In de twee laatsten is de ingeënte ziek; en dan koomt het te pas de ziekte zo veel te verminderen, of draaglyk te maaken, als mogelyk is. Om dat de ingeënte Pokjes de aandoening op de huid en den buitensten omtrek van het lichaam beginnen, en niet op de ingewanden, gelyk de natuurlyke, welken door inademing aangebragt worden, is 'er, geduurende de twee eerste getyden, zo weinig ziekte, dat 'er geen bestier nodig is; in de twee overige worden deeze regelen voorgeschreeven.

1. *De lugt welke men inademt, moet versch zyn.*

2. *Men moet den Lyder zo veel vermaak geeven als mooglyk is.*

Om nog eenige meerdere klaarheid hier aan te geeven, wyl de zaak van veel gewigt is, worden 'er nog eenige andere regelen bygevoegd als een' uitbreiding van de eerste.

1. *Moet*

1. *Moet de versche lugt welke men inademt, vry zyn, of zodanig, dat ze zich gestadig verandere, zo dat die welke de Longen eenmaal is ingegaan, 'er niet voor de tweedemaal inkoome.*

2. *De drank moet versch zyn en aangenaam voor den smaak.*

3. *Ten opzichte van de maate en hoedanigheid van het voedzel kan men zich schikken naar den smaak van den Zieken.*

4. *Kleeding en dek moeten zyn als gewoonlyk in de gezondheid.*

5. *Men moet den Lyder uit het bed houden, behalve op de uuren van den slaap.*

Zie daar een eenvoudige behandeling, de beredeneering hier van moet men in het Werk zelve leezen. In het Besluit doet de Heer GATTI een korte herhaaling en dringt alles aan met veel nadruk.

Dit Werkje, schoon klein, doet den Schryver veel eere; het wordt, met reden, geacht voor een der uitmuntendsten welken over dit onderwerp geschreeven zyn, en is overwaardig van allen die eenig belang in de Inenting neemen, geleezen te worden.

Lyst der Plant-Dieren, bevattende de algemeene schetzen der Geslachten en korte Beschryvingen der bekende Zoorten, met de bygevoegde naamen der Schryveren, in het Latyn beschreeven door den Hooggel. Heer P. S. PALLAS, Med. Doct. Hoogleeraar in de Natuurlyke Historie te St. Petersburg en Opzigter van het Cabinet der Natuurlyke zeldzaamheden van haare Keizerlyke Majesteit de Keizerin van Rusland. Lid van de Keizerlyke Natuur Onderzoekeren, en van het Koninglyk genoodschap te Londen. *Vertaald, en met Aanmerkingen en Afbeeldingen voorzien door* P. BODDAERT Med. Doct. *Te Utrecht, by* A. van Paddenburg *en* J. van Schoonhoven 1768. *gr. Octavo 572 bladz. zonder de Voorrede van den Vertaaler en Schryver.*

MEn heeft van ouds en byna tot onzen tyd toe, de Lichaamen welken op onzen Aardbol zyn, en denzelven uitmaaken, in drie Ryken verdeeld: in het Ryk der Dieren, der Planten en der Delf-stoffen. De laatere ontdekkingen hebben getoond, dat deeze Verdeeling willekeurig is, en dat de levenlooze en onbewerktuigde lichaamen, op een geheel andere wyze van de leevende en bewerktuigde afgescheiden en verbonden zyn, dan men gemeenlyk heeft geloofd. De onbewerktuigde stoffen, levenloos door zich zel-

zelven, en uit eene oneindige verfcheidenheid van eerste beginzelen bestaande, groeijen door byeenvoeging en zamenzetting; echter volgens een vastgestelde wet; en schynen in de plaats van leven een aantrekkende kragt te hebben in hunne eerste beginzelen gezeeten. En uit deeze beginzelen worden alle de bewerktuigde lichaamen gebooren. Het is wel waar dat de Planten, in den eersten opslag, zeer veel van de dieren schynen te verschillen. Doch men moet zich verwonderen over het wyze beleid van den grooten Maaker, die de gaping welke 'er tusschen de Dieren en Planten is, heeft weeten te vervullen, en zelfs de bewerktuigde lichaamen, van de onbewerktuigde en levenlooze geheel onderscheiden, met eenen onverbroken schakel aan elkanderen heeft verbonden. De overeenkomst van Dieren en Planten in voeding, groei en voortteeling, naauwkeurig beschouwd zynde, is, in 't algemeen genomen, zeer groot; en schoon 'er eenig verschil in deeze natuurlyke voortbrengzels gevonden wordt, zy koomen in andere omstandigheden zeer na aan elkanderen. Ja de natuur der Dieren is met den aart en gesteldheid der Planten verbonden door Plantdieren; en zelf is 'er iet in geringe soort van Dieren, waar door zy tot de Planten schynen te naderen. Men beschouwe maar het eenvoudig samenstel van Wormen, Zeeappels, Slakken, Watervlooijen, welken wezenlyke vrugten voortbrengen, of eitjes of leevende jongen. De Eijernesten der Schelpvisschen, verscheide jongen in een vliesje hebbende, kunnen misschien niet kwalyk met de Zaadhuisjes der Planten vergeleeken worden. Men ziet voetstappen en duidelyke blyken van een uitbottend vermogen en hergroeijing van geknotte deelen in sommige Dieren.

De eigenlyke verbintenis der Planten met de Dieren, door de Plant-Dieren, is eene ontdekking byna niet ouder dan het begin deezer eeuwe; waarom men zich niet heeft te verwonderen, dat dezelve nog niet tot meerdere volkomenheid is gebragt, ja zelfs nog lang in deeze eeuwe van sommige wedersproken, en niet dan na veele onwederlegbaare waarneemingen is aangenomen. Men vindt van onzen Schryver de ingebragte zwaarigheden, de overtuiglyke redenen, het begin en den voortgang van deeze Ontdekking, en door welke persoonen bevestigd en voortgezet, kortelyk aangeweezen. Men kwam eindelyk, na veel tegenstribbeling, zo ver van te erkennen, dat de *Plant-Dieren, Dieren zyn, die als Planten groeijen en opschieten, en andere eigenschappen der Planten aanneemen, en, als 't ware, bezielde Plan-*

Planten zyn. En dat het zamenſtel van voeding, groeijing, voortteeling, en houding een verwonderlyke overeenkomst maakt, tusſchen de Planten en de Dieren, om dat de laatſte benden van beiden twyfelagtig en middeſoortig zyn; en dat derhalve de Coraalen, Hoornplanten, Blaas-Corallynen enz. welken in de Kabinetten der Natuurlyke Historie bewaard worden, waare overblyfzels en geraamten der Plant-dieren zyn, en geenzins uit zamengeſtelde, en op elkander groeijende Celletjes van Dieren beſtaan, of ſlegts woonplaatſen van Dieren zyn.

„ In de geheele Bende der Plant-dieren", zegt de Heer PALLAS, „ ziet men ten eerſten eene overeenkomst met de Planten, want de Plant-dieren komen met een enkel knopje uit een Eitje, en worden door naar elkander ontwonden knopjes, tot een Stammetje verlengd, dat aan zyn topje voort groeid; en word in een takkige gedaante, aan yder zoort byzonder, en in eene bepaalde grootte, volgens eene ſtandvastige wet uitgebreid, ten waare dezelve, gelyk de Aard-planten, ook tevens in eene evenredige dikte uitgezet wierd: dog in zulke, die geene wortel hebben, blyft dezelve altoos dun. Gelyk de Planten, blyven byna alle de Plant-dieren, op hunne geboorte-plaats, wyl zy geen plaats verandering, die den Dieren eigen is, hebben". Niet door eenen wortel gevoed wordende (want dien hebben zy meest al niet, zynde alleen door een onregelmaatig ſchyfje, 't welk aan een ander lichaam gelymd is, geworteld) ſlurpen zy het voedzel, dat zy rondom zich vinden, door hunne geheele oppervlakte op; echter met dit onderſcheid, dat daar de Planten dit met hunne Pori doen, de Plant-dieren gevoed worden door de Mondjes van oneindige Polypen, die van alle zyden uitbotten, en, naar ſommiger gedagten, by worteltjes kunnen vergeleeken worden. Deeze Polypen doen in de Coraalen, Hoorn-planten en Zee-ſchuimen het zelfde als de bloemen, en leggen in het diepſte van hunne Celletjes, hunne eitjes.

„ Hier kan men ook de Lintworm toebrengen, die gelyk is aan een geknobbeld ingewand, en aan de oudſte leedjes van het een einde eijerbaarende. Gelyk ook het zeer eenvoudig Kloot-diertje, gelyk aan een blaasje met jongen vervuld, die aan de onvolmaaktſte Planten, het Bovist gelyk zyn, die door haare geheele oppervlakte het voedzel verzamelen, en als zy ryp zyn, ſplyt het geheele merg in Zaadjes van malkander. Eindelyk brengt het Dierlyk leven dat in de Zeeſchuimen zeer traag en in de Spongien byna

uit-

uitgebluscht, zeer eenvoudig en eenzoortig is, dezelve na aan de Zwammen en maakt dus den overgang".

Men ziet derhalve, volgens den Schryver, door onbetwistbaare voorbeelden, dat de Natuur noit op eenen sprong van het eene tot het ander overgaat; maar dat zy voornaamlyk het geheele Leger der gewerktuigde lichaamen in achtereenvolgende Benden verdeeld heeft, en door een zeer naauwe verwantschap de soorten in geslachten, de geslachten in rangen, de rangen in benden besloten heeft; en de Benden als aan elkander vast geweeven, en niet door oppervlakkige en denkbeeldige banden, welken sommigen noodzaaklyk achten, om de opklimming der geschaape wezens te maaken; als by voorbeeld, het uitgespannen vlies tusschen de pooten der Vledermuizen, en de verlengde Vliegvinnen in den vliegenden Visch, de Palmpooten en geschubde Staart in den Bever, en dergelyke; maar door hun zamenstel, houding, wyze van voortteeling enz. De Schikking nu, in ordestelling en beschryving van deeze middesoortige lichaamen is het oogmerk van dit Werk.

Dus veel dan van de Plant-dieren in 't algemeen gezegd hebbende, zullen we eenige voorbeelden opgeeven waar uit dit en de behandeling van den Schryver en Vertaaler nader zullen blyken, ons voornaamelyk aan de geslachten bepaalende. Het eerste Geslacht maaken de Polypen, welk dus omschreeven wordt: *Een groeijend wandelend Dier. De* Stam *eenvoudig, naakt, mergachtig, zacht, en zich konnende zamentrekken, dun en lang, met lange sprieten gekroond; De* Jongen *uit de zyden uitbottende, en afvallende.* Dit Dier by veelen reeds bekend, wordt hier alleen den eersten rang gegeeven, om dat het tot opheldering van de Plant-dieren ten hoogsten nodig is.

Deeze Diertjes neemen voedzel door de water-Diertjes, welken zy met hunne sprieten naar zich neemen. Volwassen zynde stooten zy door het geheele lichaam, of uit sommige plaatsen een knopje of botje, 't welk grooter wordende, de gedaante der moeder aanneemt en afvalt. Deeze botting, aan het groeibaare Ryk eigen, voegt den Polyp onder de Plant-dieren. Hier by heeft men opgemerkt dat de Polypen in den herfst eijeren leggen, die een ongebooren Polyp, den geheelen winter door bevatten; waar door zy wederom de groeibaare lichaamen gelyk zyn: wyl de Planten behalve de knopjes ook het zaad laaten vallen. Met de soorten der Polypen, welken hier volgen, zullen we ons niet ophouden.

De

De *Tubularia* of Pyp-Corallyn als een geslacht, wordt dus omschreeven: „*Het* Dier *groeijende geworteld. De* Plant *pypagtig, hoornagtig, zeer eenvoudig of takkig, uit wiens boven eind* een Dier *komt, dat eijer-baarend is, en het hoofd met voelers gekuifd heeft.* Het geslagt der *Pyp-Corallynen* schynt in den rang der Plant-dieren d'eerste plaats toe te komen, dewyl het in veelen opzigte, vooral de eenvoudige zoort, aan de *Zand-pypen* (*Serpulæ*) komt, zoo dat de Natuur geen kenlyke grenspaal tusschen deze twee geslagten schynt gesteld te hebben. De Zandpypen egter tot de Plant-dieren te brengen, verbieden niet alleen hunnen aard en zamenstel, maar ook hunne naverwandschap met de *Zeemuizen* (*Aphroditæ*) en Zee-duizendbeenen (*Nereides*). Daar in tegendeel de Pyp-Corallynen een groeibaar wezen hebben en zig dus by de Plant-dieren voegen.

„ De *Pyp-Corallynen* hebben voor hunne schaal of *omwindzel*, een hoornagtige, dikwerf, geringde, dunne buis of *Pyp*, met het eene eind in den grond vast gehecht, en veeltyds in worteltjes, als de Planten verdeeld. Aan de andere zyde open; met eene regte stam opgaande, die zomtyds enkel, zomtyds getakt is.

„ In de Pyp is een wormtje, gelykende het *Diermerg*, het welk door de opening van het pypje, een scheedje uitstoot, daar een hoofdje op staat, dat gekuifd en fyn gehaird is met zeer dunne pennetjes, welk alles het Dier kan uitzetten, of intrekken na zyn goedvinden. Deze hairtjes of pennetjes om het hoofd schynen niet zo zeer voor voelers te dienen, als wel voor Kieuwen; ten minsten zoude men dat uit hunne onbeweeglyke onnutheid, en de overeenkomst met de kieuwen der visschen kunnen opmaaken.

„ De meer eenvoudige Pyp-Corallynen verschillen derhalven van de eenvoudige Blaas-Corallynen, daar in, dat zy van eigen kelkjes voor de Polypen ontbloot, alleen aan het eind der Buisjes Bloemdraagende zyn, en dat de bloemen niet zoo zeer aan de lang gearmde, dan aan de kort gearmde Polypen gelyk zyn, en dat zy gelyk het Blaasagtig Corallyn geen eijernesten hebben.

„ LHWYD was de eerste die dagt dat de Pyp-Corallynen tot de Dieren behooren. TREMBLEY heeft deze ontdekking opgehelderd in het geleiachtig Pyp-Corallyn (dat LINNÆUS, Ik weet niet om welke reden tot de *Tubiporæ* of Orgelcoraalen gebragt had) en tot de Plant-dieren gebragt, en door dezelve den weg tot de kennis der Plant-dieren getoont. Hier heeft JUSSIEU het Zee Pyp-Corallyn bygevoegt, en

ELLIS heeft nog verscheiden andere zoorten beschreeven. Ik heb eenige uitlandsche zoorten gevonden, dog die levendig zynde, moeten waar genomen worden, eer men kan bepaalen, of zy tot dit geslagt behooren".

Wy zullen hier eens de beschryving van een enkel soort op laaten volgen, om 'er de naauwkeurigheid van te doen zien. „ *Tubularia Calamaris.* De *Schryf-pen.* Pyp-Corallyn *met enkele, gladde van onder in elkander gewardde, weinig voortteelende by elkander staande pypjes.* De *pypjes* zyn zo dik als stroohalmen, twee of derde half duim lang, hoornagtig, hard, geelgrys, glad, regt, niet verdunnende; met wormsgewyze Pypjes, die in elkander loopen geworteld; en als bondeltjes zaamen gepakt. De jonge buisjes uit het onderste der oude voortgesprooten, loopen langs derzelver lengte en schudden zig eindelyk af. In verscheiden zoorten van Zee-planten vind men Pypjes van dit Corallyn die door dezelve heen kruipen. Het *Dier* steekt een scheedje uit, daar het hoofd met een dun halsje uitkomt; dat vercierd is met voelertjes of armtjes, die als straalen uitgespreid zyn; en het is van boven met een kegelagtig ligchaamtje dat een kring van tepeltjes heeft, bezet, en het welk eindigt met veele sprietjes of kantjes (*Cirrhi*) die als een penseel zaamen loopen en tusschen welke de mond staat".

Over het geslacht der Hoornplanten, *Gorgoniæ*, worden aanmerklyke dingen gezegd; doch te uitgebreid voor ons bestek, waarom wy 'er alleen het begin van zullen overneemen. De Omschryving is: „ *Een levend* Dier: *De* Stam *Hoornachtig, gestreept, dun, en aan het grondstuk uitgebreid, overdekt met eene* Bast, *die zagt kalkagtig en vol Celletjes en gaatjes is, uit welke* Bloemsgewyze Polypen *groeijen.*

„ Het geslacht dat de groote LINNÆUS den naam van *Gorgonia*, by PLINIUS voorkomende, gegeven heeft, bevat de Steenplanten, *Lithophyta*, het Steenhout, *Lithoxylon*, en Hoornplanten, *Ceratophyta*, der Schryveren, het blykt dat deze alle van een *hoornachtige* of daar by kokende [misschien een drukfaut, voor nabykomende] stoffe zyn, en natuurlyker wyze, terwyl zy in zee leven en groeijen, met een hun eigen *bastachtig bekleedzel*, dat meest kalkagtig is, en met Celletjes, die met een klein mondje gaapen uitgehold is, overdekt zyn. Deze zyn het welke BOERHAAVE *Titano Ceratophyta* noemt, en van de *Ceratophyta* of Hoornplanten, die by geval van hunnen bast ontbloot, en van de Zeeheesters *Autipathes* [of *Antipathes*], die 'er natuurlyker wyze geen hebben, onderscheid. BOCCONE heeft dezelve on-

onder den naam van LOBELIUS, *Corallina fruticosa*, begreepen. IMPERATI noemde dezelve, bekleed Zeewier, of Zeepalm.

„ Het *eerste begin der* Hoornplanten, is een Tepeltje dat zeer vast van ſtoffe is, en over de klippen onder de oppervlakte der zee, of andere zee ligchaamen uitgeſpreid word, beſtaande eerst alleen uit de ſchorsch, die naderhand de geheele Plant bedekken zal, daar onder groeit naderhand een hoornachtige laag, uit welke, wanneer zy grooter wordt, de ſtam allengskens opſchiet, en of alleen (indien het de natuur van het zoort dus vereischt, in de lengte opgroeit) of naar de wyze der Planten, in takken volgens de wetten der zoorten uitgebreid word".

Het Sterre Coraal, *Madrepora*, wordt in zyn geſlacht dus omſchreeven: *Het* Dier *is zomtyds eenvoudig*, *zomtyds plantaardig*: *het* Coraal *is meest van gedaante als een Plant*, *Celachtig en in zynen top*, *of in zyne oppervlakte*, *eindigende met* Sterren, *die met Plaatjes geſtreept zyn*, *en uit welken Polypen koomen*. Onder de ſoorten wordt ook opgeteld de *Madrepora Pileus*, Neptunus Muts. *Deeze is een* Sterre Coraal, *dat bultig is*, *zonder ſteel*, *met vleugelswys dicht by elkander ſtaande en aaneengevoegde Sterren*, *en ongelyke plaatjes*. „ Deeze verbeeld de omgekeerde kap van de *harts Spongie* (Boletus) en heeft de gedaante van eene klok, men vind 'er zeer groote, die een voet of meer middellyns hebben. Deze klok is rond, of lang rond, zonder ſteel, gelykt wel op een beker, aan de *onderſte* holle kant zeer ruw en met knobbelige plaatjes geſtraald, welke knobbeltjes ſtekelachtig ruw zyn. De bovenſte oppervlakte is geheel met *plaatjes* bedekt, van den top der ſchyf, tot aan den omtrek gegolfd heenen loopende, want zy wyken, of worden afgebrooken overal waar zy de holletjes der ſterren tegen komen, welke zy dus tot ſtraalen dienen. Hier uit volgt ook dat de ſterren in reijen ſtaan, en als dubbeld gepalmd zyn, doordien de plaatjes,, van den top der kap, tot den omtrek loopende, dik, zeer diep ingetand, en ſtekelig ruw zyn; tusſchen deze ſtaan 'er laager, die dunner en ook getand zyn en de Sterren aan elkander voegen.

„ RUMPHIUS zegt, dat de Neptunus Muts alom by Amboine gevonden word. De Chineezen zyn gewoon de ſchoonſte, die zig als bergjes vertoonen, voor hunne Afgoden te ſtellen. Zommige konnen het water in hunne holte houden, andere niet. Dit *Sterre-Coraal* legt met zyn holle kant naar de Rotz, maar echter vry, en zonder ergens aan

vast te zyn; en het is waarschynlyk, dat de Sterre zyde in zee met een Dierlyke flym stoffe overtoogen is.. By de Europische Liefhebbers, word het hoog geschat, want het komt zelden uit Indiën. Het grootste dat Ik ooit gezien heb, en meer dan een voet middellyns heeft, word by den Heer WILLEM VAN DER MEULEN te *Amsterdam* in zyn Cabinet bewaard, en een andere, dat zeer merkwaardig is, heb Ik by den zeer beleefden Heer C. P. MEIJER in dezelve stad gezien. In deze is de rand uitgesneeden, en de takken leggen op elkander, en die het onderste legd, maakt een plooy waar nieuwe Sterren uitgroeïen. Onder aan de schyf ziet men een klein stammetje, dat dik en rolrond is, en schuins staat, na boven, met sterretjes, die uit het middelpunt komen, bloeïende, welk stammetje uit een plooy zynen oorsprong schynt afteleiden. De Sterren zyn in dit zoort zeer schoon, en als bloemen met lange blaaden, die zig naar den omtrek uitspreiden".

Wy zullen hier alleen nog maar iet aangaande de Sponsgewassen byvoegen. De omschryving van het geslacht is: *Een traag groeïend, twyffelachtig* Dier. *Eene veelvormige* Stam. *Vezelen, die met een levende geley overkleëd zyn, zamen geweven. Trillende* Mondjes, *of Celletjes aan de oppervlakte.*

„De uiterste eindpaal van het Dierlyk leven en zamenstel schynt de Schepper in de Spons-gewassen geplaatst te hebben. Het ryk der Planten eindigt in de *lissen* (Algæ) en *Champignons* (Fungi), dat der *Dieren* in de Spons-gewassen, beide zyn zy zeer eenvoudig, en dus is den overgang van de bewerktuigde tot de onbewerktuigde ligchaamen by na ongevoelig. De ouden hadden aan de Sponsgewassen reeds een gevoelend leven toe gekend. ARISTOTELES, ÆLIANUS, PLINIUS en alle die hen uitgeschreeven hebben, komen daar in overeen, dat de Spons-gewassen in zee alle aanraakingen toeleiden, [hier is misschien een drukfaut] en zamen getrokken zynde veel sterker aan hunnen basis houden, en dus het geweld der golven, die hen afslaan zouden, ontduiken. IMPERATI en GESNERUS hebben dit duidlyker en breedvoeriger beschreeven. IMPERATI zelv zegt, dat het leven der Spons-gewassen in de vezelachtige geley geleegen is. Maar RONDELET heeft de Sponsgewassen alle gevoel geweigerd". Na nog eenige gevoelens van andere Schryvers wederlegd te hebben, volgt dat van den Heer ELLIS: „*dat het Plant-dieren zyn, die poren in plaats van Polypen in hunne oppervlakte hebben*, en hy verhaalt dat hy met zyn vriend SOLANDER, in dat zoort van

Spons-

Spons-gewas, dat hy liefst by kruim van Brood vergelykt, gezien heeft, dat de tepelachtige mondjes der oppervlakte *klopten*, maar hy heeft nooit een Polypus gezien. Dat de Heer JUSSIEU ſchynt te bevestigen.

„ Ik ben van het gevoelen van de Heer ELLIS", zegt onze Auteur, „ dat het zamenſtel der Sponsgewasſen veel onvolmaakter en veel eenvoudiger is, dan dat der overige Plant-dieren; en zy komen daar door nader aan de Planten, dan eenig ander geſlacht. Door ſcheikundige proeven ziet men ook dat zy wat meer na de Planten gelyken. Het is ook waarſchynelyk, dat zy alleen door hunne *poren* of *holen* voedzel krygen, en dat dezelve hen teffens voor maag en mond dienen, gelyk de poren der wortelen in de land Planten, en die der oppervlakten in de water Planten. PLINIUS wist reeds, dat zy nog leefden, ſchoon zy geſcheurd zyn, en dat de ſtukken, in zee overgebleeven, weder op nieuw aangroeïen. Hunne wyze van voortteelen en groeïen is nog duister. Byna alle de *Sponsgewasſen* beſtaan uit een vischachtig ſlym, dat de plaats van beweeging en gevoel is; en dat zomtyds nog in de gedroogde zoorten overblyft, en zig als vliesjes tusſchen de vezels van het geraamte vertoond, in het welke geen teeken van leven gezien word".

Dit Werk, door een bekwaamen Schryver ſamengeſteld, kan niet anders dan geoeffenden en min ervaarenen in de Natuurlyke Historie zeer aangenaam zyn. De eerstgemelden zullen 'er in zien, hoe gebreklyk de rangſchikking van deeze gewrogten der Natuure tot nog toe gelaaten was en hier verbeterd is, en wat 'er nog door den tyd en meerdere navorſching in verbeterd zal konnen worden. De laatſten zullen uit deeze beſchryvingen, veele zeldzaamheden, welken zy reeds in hunne Kabinetten opgeſlooten hebben, zonder te weeten waar voor dezelven te houden, leeren kennen; en volgens een behoorlyke orde te plaatſen. Alle eindelyk, die zich vermaaken in de menigvuldige werken, van den Almogenden Schepper, te beſchouwen en 'er zich over te verwonderen, zullen het met veel genoegen doorbladeren; en die van ons Vaderland, in 't byzonder, zich verheugen, dat het Werk ook in handen van een bekwaamen Vertaaler is gevallen, die een Liefhebber van, en geen vreemdeling is in de Natuurlyke Historie, ja zelfs hier en daar zyn eige aanmerkingen heeft bygevoegd, welke niet verachtelyk zyn.

Gelyk de Schryver zyne dankzegging betuigt aan de Liefhebbers die hem, ter zyner hulpe, toegang tot hunne Kabinetten gegeeven hebben; erkent ook de Vertaaler zyne

verpligting aan de genen die hem, onder de Vertaaling, eenigzins de hand geboden hebben. Het ware te wenschen dat dit keurlyke Werk wat naauwkeuriger van drukfauten ware gezuiverd; wyl men 'er nog veele zinstoorende in vindt, welken in de Lyst, achter het Werk gevoegd, niet aangehaald of verbeterd zyn.

Reize rondom den Aardkloot, door den Kommandeur BYRON. *Beschreeven door een Bevelhebber aan boord van het Schip, genaamd den Dolphyn. Uit het Engelsch vertaald, en met eene afbeelding der Patagoniers in twee koperen Plaaten voorzien. Te Haarlem, by* J. Enschede 1767. *Behalven een kort Voorbericht* 218 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje behelst een naeuwkeurig bericht van de zeilcoersen van twee Engelsche Schepen, genaemd de *Dolphyn* en de *Tamer*, onder het opperbevel van Kapiteyn *John Byron*, op Koninglyken last afgezonden, ter ontdekkinge of naspooringe van enige Eilanden in de Zuidzee: mitsgaders ene beschryving van 't merkwaerdigste der gewesten op die reis aengedaen.

In 't begin van July 1764 uit *Pleimouth* uitgezeild, en naer de kust van *Brasilie* gestevend zynde, hebben ze hunne reis verder voortgezet naer de *Straet van Magellanes*; deze doorgetogen zynde hebben ze hunnen togt gericht naer de *Ladronische eilanden*, en zyn over *Java* naer de *Kaep de Goede Hoop* gezeild; van waer ze, hunne te rug reis voortzettende, in 't begin van May 1766 behouden in *Duins* gekomen zyn. Men ontmoet hier in verscheiden onderrichtingen, die den Zeelieden van wezenlyken dienst konnen zyn; inzonderheid met betrekkinge tot het bevaren van de *Straet van Magellanes*; en 'er komen hier en daer nog al ettelyke byzonderheden voor, die den nieuwsgierigen Lezer ter voldoeninge konnen strekken, te meer daer ze nu en dan ter ophelderinge of bevestiginge van deze en gene zaken, in de Beschryvinge der Reize van den beroemden Heer *George Anson* gemeld, konnen dienen.

Men ontmoet hier in wel byzonder een bericht van de Bewoonders der Noordkust van *Patagonie*, omtrent de Straet van *Magellanes*, waer van de Uitgevers dezer Reisbeschryvinge te meer werks maken, om dat men de vroegere verhalen van de ongemene lengte der *Patagoniers* in latere dagen veel al als geheel vals verworpen heeft. Ze ge-

geven ten dien einde hier niet alleen het geen de Schryver dezer Reize gemeld heeft, maer ook tevens het geen nog twee andere Bevelhebbers mede-ooggetuigen deswegens verhaeld hebben. Hier by komt aen 't slot van dit geschrift, nog een aenhangzel wegens dit onderwerp, behelzende enige verdere getuigenissen desaengaende. Het hoofdzaeklyke bestaet hier in.

Volgens *Ferdinand Magellaen*, den eersten die deze kust bezocht heeft, in 't jaer 1519, zouden de bewoonders dezer Landstreke zo groot zyn, dat het Hoofd van een Europeër, van ene middelmatige lengte, slechts reikte tot aen den Middel van een Patagonier, die naer evenredigheid dik en grof was: *Thomas Cavendish*, die wat later van hun bericht geeft, meld dat de maet van één hunner Voeten, naer derzelver indrukzel in 't zand, 18 duimen lang was; 't welk hem doet beweren, dat de Patagoniers de lengte hebben van vyf en ene halve elle. Op de reis van *Olivier van Noort* 1598 verstond men, uit een Indiaenschen jongen, dat dit gewest bewoond word, door vier stammen, welker vierde stam bestaet uit menschen van 10 a 12 voeten lang, zynde de overigen van ene gewoone lengte. *Sebald de Weert* getuigt in dat zelfde jaer aldaer menschen gezien te hebben, die hem voorkwamen 10 a 11 voeten lang te zyn. *Joris Spilbergen* verhaelt aldaer, in den jare 1614, een Inwooner gezien te hebben, die zich langer vertoonde, dan de Patagoniers in de reize van *Magellaen* gemeld. Kapitein *Shelvock*, in 't jaer 1719, de inwoonders van 't Eiland *Chiloë*, tegen over de kust van *Chili*, als menschen van ene gewoone lengte beschryvende, meld tevens, dat 'er, volgens 't verhael van *Frazier*, in de binnenlanden van het tegenoverliggend vaste Land, zeer groote menschen woonen; onder welken, naer 't bericht van verscheiden ooggetuigen, zommigen de lengte van 9 a 10 voeten hebben. —— Dit zamenloopend getuigenis word hier bevestigd, door drie Bevelhebbers, die met den Kommandeur *Byron* aen Land geweest zyn, en zich onder ene gansche menigte van *Patagoniers* bevonden hebben. Volgens hun verhael zou de middelgrootte dezer lieden zyn acht voet, en de langsten de lengte van 9 a 10 voet halen. De Vrouwen schenen van *zeven en een half tot acht voeten* lang, maer de Mannen vertoonden zich voor 't grootste gedeelte ter lengte van *negen* voeten, en sommigen nog langer. De hier opgegeven maet steunt echter niet op ene juiste meting, maer is gegrond op ene vergelyking met de lengte der oog-

getuigen, inzonderheid van den Kommandeur *Byron*, die volle zes voeten, en den Luitenant *Cummins*, die volkomen zes voet en twee duim lang was. —— Hier tegen schynt aen te loopen het verhael van den Franschen Bevelhebber *de la Giraudais*, die in 't jaer 1766, op de zuidkust van *Patagonie*, onder ene menigte van Patagoniers geweest is, en getuigt, dat de kortsten onder hen vyf voeten en zeven duim, en de langsten zes voet en zes duim waren, als mede dat men hunne middellengte op die van zes voeten heeft te bepalen. Dit verschil schynt echter nog enigermate vereffend te konnen worden, als men 't verschil der kusten in aenmerking neemt; doch een hier nog nevensgaende brief van een jong Heer, aen 't Schip den *Dolphyn*, is met het bovenstaende bericht der Bevelhebberen niet wel over een te brengen. Deze jonge Heer zegt uitdrukkelyk, dat de Kapitein, zich naer de wal begevende, „ om zeker te zyn aangaande de grootte der Patagoniers, een Standaard mede nam, en verscheiden van hun mat, welke hy bevond ruim zeven voet lang te zyn". Dit loopt aen tegen 't verhael van den Schryver van dit Werkje, die uitdrukkelyk zegt, *dat zy de maat niet namen, door middel van eenen Meetstok.* Alles echter te zamen genomen zynde verleent enigen grond om te denken, dat de bewooners van een gedeelte van *Patagonie* van ene meer dan gemene lengte zyn, die mogelyk door de verbeelding der Reizigeren merkelyk vergroot word.

Iemant en Niemant, Zinnespel, door J. NOMSZ. *Te Amsterdam, by* J. Duim, *behalven het Voorbericht* 54 *bladz. in octavo.*

DE Heer NOMSZ, die den voorslag van de Regenten des Schouwburgs, ter verandering van den *Iemant en Niemant* van IZAAK VOS, van de hand wees, ondernam sedert, een geheel nieuw Toneelstuk onder denzelfden naam; en het is dit Zinnespel, welk wy hier aankondigen. Hoe de Heer NOMSZ hier in geslaagd, en wat uitslag het op ons Toneel gehad hebbe, weeten de Kenners en Bezoekers van den Schouwburg. In hoe ver het in aartigheid naar dat van *Vos* gelyke, en in aanstotelykheid van woorden en gebaarden met het zelve verschille, lust ons niet te onderzoeken. Moet 'er somtyds iet van St. Anne onder loopen; het behoort schaars gemerkt, en vooral niet in Prentwerk naar huis gedraagen te worden.

Ver-

Vermits de natuur van dit Zinnespel reeds een eeuw bekend geweest, en dit vernieuwd Stuk in veeler handen is, zullen wy 'er, volgens onze gewoonte, geen Schets van geeven.

Wy konnen den Heere *Nomsz* den lof van arbeidzaamheid niet weigeren; en komt hier de gewoone eerzugt der Jonge luiden by, dan is het te verschoonen, als alles, wat ze ter hand slaan, niet even fraai zy. Zy behooren, eer ze iets beginnen, volgens HORATIUS te onderzoeken, *quid valeant humeri, quid ferre recusent.* Naar onze gedagten heeft de Heer NOMSZ de *Ingredienten* der drie Bedryven niet genoeg *geconnecteerd*, althans de zes Toneelen van het tweede Bedryf bevatten twee daaden, die niet alleen geen gemeenschap met elkander; maar ook niet te doen schynen te hebben, met het eerste en laatste Bedryf; vooral niets met de ontknoopinge. 't Is waar *Iemant en Niemant* werken 'er in; dan van zulke invoegzels kon de Heer NOMSZ 'er meer bedagt, en het Spel gemakkelyk tot vyf Bedryven uitgerekt hebben. Dat het Spel op schelmery en de galg uitloopt, stryd, dunkt ons, met de tegenwoordige beschaafdheid.

Eindelyk zou men konnen vraagen, waarom voert de Heer NOMSZ *Niemant* in het spel in, als een Persoon? Wanneer Mevrouw een porseleinen vat in stukken vind, onderzoekt zy, onder de bedienden, wie het gebrooken hebbe; maar als ze allen den onkundigen speelen, zegt zy, ja, ik dagt het wel, *Niemant* heeft het gedaan: dat is, de daader woont in de Maan, of legt op het Kerkhof.

Wy voegen by dit Artikel, *Apollos Welkomgroet en Dankzegging van den Schouwburg: het eerste uitgesprooken door* JAN PUNT, *het tweede door* IZAAC DUIM, *opgesteld door den Heere* NOMSZ. Te weeten, by gelegenheid, dat de Stadhouder den Schouwburg, tweemaal, met zyne tegenwoordigheid vereerde, strekten deeze twee Verzen tot eene Welkomst en Dankzegging aan den Prinse. De Heer NOMSZ verkoos het eerste in den mond van *Apollo*, en het tweede in dien van den Schouwburg te leggen. 't Ontwerp is niet af te keuren; maar had *Apollo* zyn karacter bewaard, en alleenig zaaken gezegd, die hy konde en behoorde te zeggen, het zou 'er beter om geweest zyn. De Schouwburg maakt het kort.

De kunst der Poëzy van den Heer NICOLAES BOILEAU, *Heer van Despreaux. Met een korte Levens Schets deszelven Heere. Uit het Fransch vertaald. Te Leyden by* Johannes van Zyp, 1768. *behalven het Voorbericht en de Levensschets, die* 44 *bladzyden beslaen,* 74 *bladzyden in octavo.*

DE Schryver van dit beroemde Dichtkundige onderwys is de wydvermaarde *Nicolaes Boileau*, volgens de bovengenoemde *Levensschets*, gebooren op den eersten November des jaers 1635. Hy was, naer de eerste inrichting zyner Studien, geschikt tot Advocaet, maar keerde zich vervolgens tot de Godgeleerdheid, en gaf zich ten laetsten geheel over aen zyne Poëtische neiging, die hem van der jeugd af eigen was. Hier in maekte hy wel byzonder zyn werk, om, door Schimp- en Hekeldichten, de Ondeugd, en voor al den verkeerden smaek der Schryveren, die ten zynen tyde, in spyt van 't gezond Verstand en de Poëzy, schenen te schryven, te keer te gaen. Dit gaf hem ook, onder anderen, aenleiding tot het schryven van deze *Kunst der Poëzy*, om den Dichteren wel inzonderheid te leeren, wat hun stond te myden, en wat hun in acht stond te nemen, om wezenlyken lof te verdienen. Zyne Schriften in 't algemeen, en dit Stukje in 't byzonder, hebben hem, niet alleen in Frankryk, maer ook alomme, daer de vruchten van zyn vernuft bekend geworden zyn, zeer veel achting doen verwerven: en deze hoogachting is alleszins gevestigd door zyn zedelyk character, dat hem by allen, die, uit hoofde zyner hekelende penne, niet op hem verbitterd waren, ten hoogste beminnelyk maekte. Hy overleed, na ene aenhoudende verzwakking, zedert het begin van 't jaer 1706, op den dertienden Maart des jaers 1711, in den ouderdom van 75 jaren en enige maenden.

Zyne *Kunst der Poëzy*, die van alle Kenners zyner Schriften voor het Meesterstuk van dezen voortreffelyken Schryver gehouden word, is verdeeld in vier Gezangen. De eerste behelst algemene regelen voor de Dichtkunst. De tweede leert wat men in 't oog heeft te houden, in 't opstellen van Veld- of Herderszangen, Treurzangen, Lierzangen, Klinkdichten, Puntdichten, Rondelen, Balladen, Madrigalen, Schimpdichten en Straetliedjes. De derde geeft een bericht van 't geen 'er vereischt word, in 't maken van een goed Treurspel, Blyspel en Heldendicht. In den vierden zang keert hy eindelyk weder tot enige algemene grondregelen, en deelt den Dichteren zyne onderrichtingen mede, wegens de kennis en het gebruik hunner bekwaemheden. Het een en 't andere is doorvlochten met welgepaste aenmerkingen over verscheiden Dichters, en de wisselvalligheden der Dichtkunde voornaemlyk in Frankryk. — Dit Werkje, in 't Fransch in overschone Verzen opgesteld, is bykans onnavolgbaer in Poëzy in ene andere tael; 't welk ook de tegen-

woordige Uitgevers, daer van afziende, heeft doen besluiten, om het zelve in Proza, in 't Nederduitsch het licht te doen zien. Schoon het hier door by uitstek veel van zyne bevalligheid verlooren hebbe, heeft het echter niets van zyne nuttigheid verlooren; voor zo veel de Lessen, hoewel grotelyks van haer cieraed berpofd, nochtans dezelfde zyn en blyven. Lessen, die overwaerdig zyn, dat ieder, die zyn werk maekt van 't oeffenen der Dichtkunde, zich dezelven eigen maekt; en welker lezing en herlezing wy dus niet alleen den Dichteren, maer ook anderen Schryveren ten sterkste aenpryzen, in zo verre ze vele aenmerkingen behelzen, die zich niet alleen tot de Dichtkunde bepalen, maer zich ook over andere soorten van Schriften uitbreiden. Van die natuur zyn, by voorbeeld, de volgende aenmerkingen, die 't te wenschen was, dat meer in acht genomen wierden.

„ Werkt op uw gemak, (a) welk een bevel u ook dringt, beroemt u niet over een zotte gaeuwheid: een zo gezwinde styl, en die al rymende loopt, beteekend minder te veel geest als weinig oordeel. Ik hou meer van een beek, die over het zachte zand, door een beemd vol bloemen langzaam voortvloeid, als van een overstroomende vloed, die vol dryfzand met een onstuimigen loop voortrolt op een modderigen grond. Haest u langzaem, (b) zonder den moed te verliezen, zet en herzet u werk twintigmael (c) op den toets. Polyst en herpolyst het zonder ophouden; doet 'er zomtyds iets by, (d) en wischt dikwyls uit. Het is weinig, dat in een werk, waer in de feilen grimmelen, de trekken van 't vernuft van tyd tot tyd gezaeid schitteren. Elke zaek moet daer op zyn plaets gesteld worden; laet het begin en het einde met het midden overeenstemmen; (e) dat met een kiesche kunst de uitgezochte stukken (f) niet als een eenige uitmaeke gansch van verscheidene deelen; dat nooit de redeneering, zich van het onderwerp verwyderende, eenig blinkend woord te ver ga zoeken.

„ Vreest gy voor uw vaerzen de berisping van 't gemeen? zyt in u zelfs voor u zelven een strengen Hekelaar. Altoos is de onwetenheid gereed om zich te verwonderen. (g)

„ Maekt u vrienden, die vaerdig zyn om u te berispen. Laten zy

(a) HOR. *Dichtk.* v. 388. *Nonumque prematur in annum* &c.

(b) Dit woord besluit een grooten zin. Het was gemeenlyk in den mond der Keizers *Augustus* en *Titus*, en van verscheide andere groote mannen. σπεῦδε βραδέως; *Festina lente.* Zie *Erasmi Adag.*

(c) HOR. *Dichtk.* v. 292. — *Carmen reprehendite, quod non*
Multa dies, et multa litura coercuit &c.

(d) HOR. *Schimpd.* I *B.* 10 *Sch.* v. 72. *Saepe stylum vertas, iterum quae digna legi sunt Scripturus.*

(e) HOR. *Dichtk.* v. 152. *Primo ne medium, medio ne discrepet imum.*

(f) HOR. *Dichtk.* v. 23. *Denique sit quod vis simplex duntaxat et unum.*

(g) HOR. II *B.* II *Afd.* v. 106. *Ridentur mala qui componunt carmina; verum Gaudent scribentes.*

zy van uwe schriften de oprechte vertrouwelingen zyn, en van uwe feilen de yverigste tegenstreevers.

„ Ontbloot u voor hun van de laetdunkenheid eenes Schryvers, doch weet den vriend (*a*) van den vleijer te onderscheiden.

„ De laetste schynt u toe te juichen, daer hy de gek met u steekt, en u de kap vult. Hou veel dat men u raede, en niet dat men u pryze.

„ Een vleijer is aenstonds gereed (*b*) om zyn goed genoegen uit te schreeuwen: elk vaers, dat hy hoort, voert hem in verrukking buiten zich zelfs. Alles is bekoorlyk, goddelyk, daer is geen woord, dat zyn gehoorvliezen kwetst; hy stampvoet van blydschap, hy huilt van tederheid: hy overlaedt u met Loftuitingen. De Waerheid heeft dien onstuimigen zwier niet.

„ Een wyze Vriend, (*c*) altoos gestreng en onbuigzaem, zal u nooit over uwe feilen met vreden laten. Hy zal u de verwaerloosde plaetzen niet vergeven: hy verzend maer hunne plaets de kwalyk geschikte Vaerzen: hy berispt de eerzuchtige krachtige uitdrukking der woorden: die spreekwys is dubbelzinnig, en moet opgehelderd worden. Dus is het dat een waer Vriend tot u zal spreken. Maer dikwils meend een onhandelbaere Schryver, dat alles belang neemt om zyne Vaerzen te beschermen, en neemt ten eersten het recht van beleediging in handen. Van dit Vaers, zult gy hem zeggen, de uitdrukking is laeg. Ach, Myn Heer! ik verzoek u verschooning voor dit Vaers, zal hy ten eersten antwoorden. Dit schynt my een koud woord te zyn; ik zou het 'er afsnyden. Het is de allerfraeiste plaets. Die kwinkslag behaegt my niet. Elk een pryst die. Dus altoos standvastig om zyn woord niet in den hals te haelen; dat een woord in zyn werk u heeft schynen te kwetzen, is een reden voor hem om het niet uit te wisschen. Ondertusschen na hem aen te hooren, bemint hy de berisping. (*d*) Gy hebt een volstrekte magt over zyne Vaerzen. Maer al die mooije praetjes, met welke hy u komt vleijen, zyn niet als behendige strikken, om hen voor u op te zeggen. Zoo dra hy u verlaet, met zyn Zanggodin vernoegd, gaet hy elders eenen gek opzoeken, die hy verleidt; want hy vindt 'er dikwyls; naerdien onze eeuw alzoo vruchtbaer in zotte Schryvers als in zotte verwonderaers is; zonder de geenen te rekenen, die de Stad en het Land verschaft, zyn 'er by den Hertog, zyn 'er by den Prins. Het allerplompste Werk heeft by de Hovelingen; ten allen tyde, yverige aenhangers ontmoet; en om eindelyk met een schimpscheut te eindigen, een zot vindt altoos nog grooter zot, die hem pryst."

(*a*) HOR. *Dichtk.* V. 424. —— *Mirabor, si sciet inter-*
Noscere mendacem verumque beatus amicum.

(*b*) HOR. *Dichtk.* V. 428 —— *Clamabit enim, pulchre, bene, recte;*
Pallascet, super his.

(*c*) HOR. *Dichtk.* V. 445. *Vir bonus et prudens versus reprehendit inertes*
Culpabit duros, &c.

(*d*) PERSIUS I *Schimpd.* V. 55. *Et verum, inquit, verum mihi dicite de me*

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Historische en Taalkundige Vertoogen over de gewyde Voorzeggingen. Door den Hoog-Eerwaardigen THOMAS NEWTON *Dr. in de Godgeleertheid, en Bisschop van Bristol. Uit het Engelsch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* D. onder de Linden 1768. *Behalven het Voorbericht en den Bladwyzer, 453 bladzyden in quarto.*

De Eerwaerde *Newton* stelt zich in deze Vertoogen wel byzonder voor, het ontvouwen van zodanige Godspraken, die deze latere eeuwen van naby betreffen, en, in zekere mate hare vervulling, ten dezen tyde, erlangen. Ze zyn opgesteld met dat hoofd-oogmerk, om te krachtiger tegen te gaen het denkbeeld, of liever het stoute voorwendsel van zommigen, dat de Godspraken des Ouden Verbonds eerst, na de gebeurtenissen, en na de uitkomsten der zaken, geschreven zouden zyn. Dit gevoelen, dat de tastbaerste ongerymdheden moet vooronderstellen, is, uit het algemene beloop der Geschiedenissen, zekerlyk ten bondigste te wederleggen; doch de weg, welken de geachte Schryver dezer Vertogen alhier inslaet, is, gelyk een ieder gereedlyk kan bezeffen, daer toe boven al geschikt. — Zo die Godspraken voorspellingen behelzen, welke betrekkelyk zyn tot gebeurtenissen van deze latere tyden, en in onze dagen hare vervulling erlangen, is 't buiten tegenspraek, dat ze niet na, maer voor de vervulling geschreven zyn.

De Voorzeggingen, welken, in dit eerste Deel, met dat oogmerk nagegaen worden, zyn die wegens *Noachs Zoonen*; rakende *Ismaël*; nopens *Jacob* en *Ezau*; aengaende *Jacobs Zoonen*, wel byzonder met opzicht tot *Juda*; de Voorzegging van *Bileam*, betreffende de *Jooden*; die van *Moses*, zo ten aenzien van een *Propheet gelyk hy zelve was*, als met betrekkinge tot den *lateren toestand der Jooden*, waer omtrent ook de voorspellingen van andere Propheten in aenmerking komen.. Verder worden hier overwoogen de Voorzeggingen wegens *Nineve*, *Babylon*, *Tyrus* en *Egypte*; mitsgaders *Nebucadnezars* Droom en *Daniels* Gezicht, no-

pens *de vier Monarchyen*, als mede *Daniels* Voorzegging van den *Ram* en den *Bok*, en rakende het gene in 't *Geschrift der Waerheid* getekend is. —— Deze Godspraken worden hier met zeer veel oordeel ontvouwd, en uit de Geschiedkunde opgehelderd; de Eerwaerde *Newton* behandelt ieder onderwerp, hier in voorkomende, gemeenlyk met genoegzame klaerheid, en verlevendigt dezelven door geschiedkundige aenmerkingen; zo dat hy de aendacht des Lezers, schoon men in 't toepassen der Godspraken niet altoos met hem eenstemmig zy, lichtlyk bezig houde. —— Zie hier, tot een staeltje, het hoofdzaeklyke zyner aenmerkingen, over de voorspellingen der Propheten, rakende den toestand der Jooden, wel byzonder in de latere dagen.

Onze Autheur overwoogen hebbende de voorzegging van *Mozes*, Deut. XXVIII, betreffende den tegenwoordigen staet der Jooden, schikt een volgend Vertoog, ter ontvouwinge van 't voornaemste, dat de andere Propheten deswegens voorspeld hebben: waer in ons de volgende hoofdbyzonderheden voorkomen.

1. Zy voorspellen, dat de tien stammen van *Israël*, door de Koningen van *Assyrië*, gevanglyk weggevoerd zouden worden, dat de twee overblyvende, *Juda* en *Benjamin*, door den Koning van *Babel*, naar *Chaldeën* verzonden zouden worden; doch met dit onderscheid, dat beide deze laetste stammen, in 't vervolg van tyd, zouden weder keeren, en in hun Land hersteld worden, terwyl de tien overige geheel gesloopt, en in dezelve versmolten zouden worden. Zy bepalen de langduurigheid dier gevanglyke wegvoering der twee Stammen op den tyd van zeventig jaren; en de vernietiging van 't Ryk der tien Stammen word, in 't eerste jaer der regeringe van Achas, gezegd te zullen geschieden in nog vyf en zestig jaren. Zie Jer. XXV. 11, XXIX. 10. en Jes. VII. 8. —— Hier aen beantwoord, gelyk de Heer *Newton* toont, de Geschiedenis ten naeuwkeurigste; 't welk hem ook aenleiding geeft, om zyne gedachten mede te deelen over de verschillende denkbeelden, die men heeft, wegens het lot der tien Stammen of de Israëliten; welken men, zynes oordeels, vrugtloos hier of daer in een afgelegen oord der Waereld zoekt; dewyl de *Israëliten* alomme, daer de afstammelingen van *Juda* en *Benjamin* zich bevinden, onder de *Jooden* versmolten zyn. —— De reden, waerom de twee Stammen hersteld zyn, terwyl het Ryk van *Israël* geheel verbroken werd, is, naer zyne gedachten, te zoeken, in de voorzeggingen rakende den

Mes-

Mesſias, bepaeld aen *Juda* en in 't Huis van *David*; 't welk de bewaring dier Stamme en van dat Geſlacht noodzaeklyk maekte.

2. De Propheten voorſpellen ene beſtendige bewaring der Jooden, en ene geheele vernieling van alle hunne Vyanden. Zie Jer. XLVI. 28. Onze Autheur dit nagaende vestigt onze aendacht op het wonderbare, dat 'er doorſtraelt in de bewaringe der Joden; en den byzonderen weg der Godlyke Voorzienigheid, in het te onderbrengen hunner Vyanden.

3. Men ontmoet, in de Prophetiſche Schriften, herhaelde Godſpraken, nopens den tegenwoordigen rampzaligen toeſtand der Jooden. Zie, behalven Deut. XXVIII, Lev. XXVI. 33, Jeſ. I. 7—9, Jer. XII. 10, 11. By deze gelegenheid ſtelt ons de Eerwaerde *Newton* ook voor oogen, het aenmerkelyk onderſcheid, tusſchen den tegenwoordigen dorren en woesten ſtaet van 't Joodſche Land, en deszelfs oudtyds vruchtbaren en bevolkten toeſtand.

4. Men vind hier niet alleen voorſpeld de uitwendige daden, maer ook de inwendige geſteltenis en neigingen der Jooden in latere dagen. De Propheten voorzeggen uitdrukkelyk het ongeloof der Jooden in den Mesſias, en hunne daer op volgende verwerping van Gods zyde, Jez. VI. 9. enz. LIII; waer mede de Geſchiedenis volkomen eenſtemmig is.

5. Op ene dergelyke wyze voorzeggen ze, aen de andere zyde, de roeping en de gehoorzaemheid der Heidenen. Zie Ps. II. 8, XXII. 27, Micha IV. 1, Jeſ. II. 2, Mal. I. 11, Jeſ. XLIX. 6, LX. 1, 3, 5, 6. Ze duiden aen dat de grootſte omwenteling, die ooit in 't Godsdienſtige in de Waereld is voorgevallen, door zeer onaenzienlyke perſoonen naer de Waereld, en in een zeer korten tyd te wege gebragt zal worden. Zie Jez. LX. 22. Onze Autheur, de vervulling hier van ontvouwende, merkt tevens aen, dat echter alles wat de Propheten voorſpeld hebben van de roeping der Heidenen, als mede van de latere bekeering der Jooden, tot nog geenszins zyne vervulling heeft; zo dat 'er nog te wachten ſtae, 't geen deswegens in vollen nadruk voorzegd word, Ps. II. 8, XXII. 28, Dan. VII. 14, Jeſ. IX. 15, Ezech. XXXVII. 21, 22, 25, XXXIX. 28, 29. Zyn Eerwaerde, hier over ſprekende, geeft te kennen, dat hy eenſtemmig is met hun, die verwachten dat het Joodendom, tot het Christendom bekeerd zynde, in hunne Geboorteſtad en Land herbragt zal worden; waer toe ze, ge-

lyk hy aenmerkt, te gereeder zonder veel moeite zullen konnen wederkeeren, dewyl ze geen bepaeld Land, geen vasten eigendom ergens hebben, welke hen van dien hertocht zeer te rug zou konnen houden.

Verder word dit Vertoog besloten met ene ernstige vermaning, om alle bitterheid tegen de Jooden, als ten uiterste onbetamelyk, af te leggen; om in tegendeel van onze zyde door minzaemheid alles toe te brengen, wat in ons vermogen is, om, onder afsmekinge van den Godlyken zegen, den weg ter hunner bekeeringe te bereiden.

De begenadigde Zondaresse in tien, en de Parabel der twee na den Wyngaard gezonde Zonen in twee Leerredenen, uitgesproken voor de Amsterdamsche Gemeente, door JOHANNES BOSKOOP, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums aldaar. Te Amsterdam, by* N. en C. Byl 1768. *Behalven het Voorwerk* 475 *bladzyden in quarto.*

DE inhoud en styl van dit Twaelftal van Leerredenen, over de geschiedenis aengetekend, Luc. VII. 36-50, en de Parabel gemeld Matth. XXI. 28--32, is genoegzaem af te nemen, uit het volgende gezegde van den Eerwaerden *Boskoop* in zyne Voorreden. „ *Ik heb*, ter bevestiging en staving, wat de kragtdadige Goddelyke Genade, wen ze zig verheerlykt in het zaligen zelvs der grootste Zondaren, gelyk deze begenadigde Zondares voorheen in haar onheiligen natuurstaat was, vermag en doet, ter dier geluckigen gezegende onderscheiding en uitnemende afzondering van genadelose, vermetele, verwaande en aan hunne jammerlyke zand-en drog-gronden, waar op zy zig, in vreeselyk Ziels-en Zelfs-bedrog gerustelyk neerzetten en verlaten, vasthoudende Zondaren, hoedanig, allerongeluckigst, Simon de Phariseer, de nodiger van Christus ten binnen zyn eetzaal aangerichten disch, welke, wyl hy een voornamen inslag van het uitgelegt verhaal der zaligmakend veranderde Vrouwe maakt, u niet onbekent blyvt, zig bevondt, ook *'er bygevoegt 's Heylands Parabelrede der twee na den Wyngaard* gezonde Zoonen, voorkomende Matth. XXI. 28—32, waar in men dit gewigtig stuck zonderling bloot gelegt, treffend ontdeckt, onweerspreekbaar uitgewezen, en, ten duydelykste, klaar gemaakt ziet ”. Zy, die aen dezen styl gewoon zyn, en op zodanig ene manier denken, zullen deze Leerredenen met genoegen konnen doorbladeren;

doch indien de ftyl wat minder gerekt en ingewikkeld ware, en indien zyn Eerwaerde zich wat meer naer den gemenen vloeibaren Prediksftyl had konnen fchikken, zouden zyne Leerredenen waerfchynlyk meer Lezers hebben konnen behagen; vermids ze, voor 't overige, geleerd opgefteld, en, naer 's Mans gronden, ftichtelyk uitgevoerd zyn.

Proeve van Befpiegelingen in de Lente. Onder de Zinfpreuk Deoque Patriæque. *Te Amft. by* Yntema *en* Tieboel 1768. *Behalven een kort Voorbericht* 171 *bladz. in groot octavo.*

De twee voorgaende Proeven van Befpiegelingen over de Jaerfaifoenen, die den *Herfst* en *Winter* tot hun onderwerp hebben, zyn met een zo algemeen genoegen ontvangen, by allen die fmaek hebben in deze befpiegelende leerwyze, dat wy niet twyfelen of deze derde Proeve zal insgelyks behagen. De geachte Schryver (*) betoont hier, even als in de voorgaenden, ene levendige verbeeldingskracht, door een juist oordeel beftierd, der Godsvrucht geheiligd. Hier door vind hy in een aental van byzonderheden, die hem de *Lente* onder 't oog brengt, ene menigte van voorwerpen, die zyn befpiegelenden geest vestigen, en hem van 't natuurlyke tot het zedelyke opleiden. —— Zie hier, tot een nieuw voorbeeld zyner fchryfwyze, op hoedanig ene manier hy zich uitdrukt, by gelegenheid van 't befchouwen van den arbeid des noesten Landmans, en welke leerzame denkbeelden hy ons daer op herinnert. Zyn oog geflagen hebbende op de Zee, en derzelver veiliger bevaring in de Lente, keert hy vervolgens het gezicht over 't Land en den Akkerbouw, en vervolgt aldus.

„ Te land bezorgt de werkzaamheid der natuur den mensch ook nieuwe bezigheid: de verlenging van het licht, de invloed der zonneftraalen, de verdunning der fappen maaken het werk aangenaamer en voorfpoediger. De Landman vooral, dien de rust des aardryks in den winter eenige verpoozing verfchafte van den arbeid, heeft zyne kragten vernieuwd, is voor dag voor dauw in de weer om den aardbodem te bebouwen, daar hy uit genomen is. De verfcheidenheid van voorwerpen verfchaft hem keur van werk, en

(*) De Wel-Eerwaarde Heer E. M. ENGELBERTS, Bedienaar des Goddelyken Woords te *Hoorn.*

en eene geduurige verandering, welke den arbeid te aangenaamer maakt. Zomtyds geeft de boomgaard en moestuin hem eenige bezigheid in de uuren van uitspanning: terwyl de uitgebreide weilanden en zaadakkers het voornaamste van zyne aandagt en bezigheid tot zich trekken: deeze laatstgemelde zyn het welke gedeeltelyk reeds met graan bezet zyn; dat het geweld van den winter gelukkig doorgestaan hebbende, den bouwman een vroegen, een ryken oogst belooft; —— gedeeltelyk toebereid worden om het zelve in hunnen schoot te ontfangen. Welk een arbeid, welk een overleg word hier toe gevorderd! zie ginds het scherpe ploeg-yzer, door hygende osfen voortgetrokken, den harden grond doorsnyden en omkeeren; daar de omgeploegde vooren met den eg gelyk kammen; ginter den bodem van steenen zuiveren; elders het zaad aan den welbereiden akker beveelen, in verwagting, dat het den aangewenden vlyt en arbeid met dertig, of vyftig vout zal betaalen.

„ Schoon de Godheid alles onmiddelyk, zonder den invloed van des menschen arbeid, had kunnen voortbrengen: schoon hy onder het nederdruipen van zyn dauw en regen de vrugtbaarheid des aardryks als eerste oorzaak te weeg brengt; heeft hy egter zich willen verwaardigen, naar de wyze schikkingen eener oneindige goedertierenheid, den mensch in zynen dienst te gebruiken; en, tusschen zyn vlyt en eenen voorspoedigen wasdom een noodzaakelyk verband willen leggen, op dat hy het brood der luiheid niet zoude eeten; de geduurige verwisselingen van bezigheid en rust zyn leven te genoegelyker zouden maaken; de arbeid zyn brood te smakelyker zou doen zyn; en de welstand zyns lichaams, tot den arbeid geschikt, te meer zoude bevorderd worden. Zouden wy dan den Landman beklaagen; of hem om den arbeid zyner handen veragtelyk rekenen? zouden wy den wensch des luijaards billyken, en de schikkingen der Voorzienigheid, indien het in onze magt stondt, veranderen? dat zy verre! Laat vry de oudheid in haar gouden eeuw, het menschelyk geslagt van alle voorzorg, allen arbeid ontslagen, al eetende en drinkende verbeelden van de vrugten des lands, van zelf voortgekoomen, de geest van onfeilbaarheid geeft ons geschikter denkbeelden van het eerste geluk der nieuwgeschape waereld, waar in onze eerste Voorouders reeds hun taak ontvingen van hunnen Schepper, welke zy met alle genoegen, met een bestendig gelukkigen uitslag zouden afgedaan hebben. Valt de arbeid

meer-

meermaalen lastig, op een ſtuggen grond met minder zegen en voorſpoed beantwoord wordende; is het aardryk in 't algemeen meer geſchikt tot het draagen van distelen, en allerleie onkruid, dan tot voortbrenging van moeskruiden en graan, wy hebben het alleen aan den vloek toe te ſchryven, onder welken het zelve gelegd is. Zullen wy dan, ſchoon al door den arbeid ons, nog onze kinderen het dagelyksch voedzel behoevende te bezorgen, aan de ſchikkingen der Voorzienigheid beantwoorden: zullen wy de zappen van ons lichaam door geduurigen ſtilſtand niet laaten bederven, onze leden door ledigheid niet laaten verſtrammen, nog ons zelven aan veele zwaarmoedige gedagten, kwynende ongemakken of doodelyke krankheden bloot ſtellen: laaten wy ons allen aan een nuttigen arbeid en eerlyke beweging houden, met onzen ſtaat en geneigdheid best overeenſtemmende: laaten wy onze kinderen en onderhoorigen hier toe aanmoedigen, hier aan gewennen, hier in voorgaan: — laaten wy door verkeerdelyk geoeffende, en nadeel veroorzaakende liefdaadigheid, de handen van moedwillige armen, van luije bedelaaren, nimmer ſtyven, om niet verantwoordelyk te zyn voor het verderf, dat zy zich, en der maatſchappye toebrengen; maar veel liever gelegenheid zoeken, om, hen tot den arbeid noodzaakende, uit een waar grondbeginzel van Christelyk medelyden, hunne zielen voor de onafſcheidelyke gevolgen der ledigheid te bewaaren, en hunne lichaamen in nuttige werktuigen voor het Vaderland te hervormen. — Strekt zich ondertusſchen het verband tusſchen neerſtigheid en voordeel niet alleen uit tot al het tydelyke en lichaamelyke: heeft God het ook, niet tegenſtaande des menſchen onvermogen, ten opzigt van zyn geestelyk belang, en eeuwig welzyn, gelieven vast te ſtellen: laaten wy nimmer tot de dwaaze denkbeelden vervallen, dat de onwaardeerbaare, de volſtrekt noodzaakelyke mededeeling van bovennatuurlyke genade den mensch van allen werk ontſlagen, en aan een levenloos werktuig volſtrekt gelyk geſteld heeft: Onder welke ſchoonſchynende denkbeelden van ootmoed en verlochening, dit immer aangepreezen, en daar door aan de natuurlyke traagheid en afkeerigheid des herten van alle pligtsbetragting, een verleidend voedzel gegeeven wordt; laaten wy ons hier tegen wapenen; en nimmer ondernee-men van elkanderen te ſcheiden, dat Gods Geest en Gods Woord zoo nadrukkelyk overal zamenvoegen. Laaten wy, ons het voorbeeld van den Landman geduurig voor oogen ſtel-

stellende, in wien het vooruitzigt van kommerlyk gebrek, de begeerte naar een weinig voordeel, zoo veel kan uitwerken, dat hy in verwagting van den vroegen en spaden regen, zynen arbeid met lust onderneemt, en met geduld voortzet; laaten wy, door een grooter gevaar en wezenlyker gewin, tot des te meer neerstigheid en zorg worden aangespoord, om den akker van ons hert zoo te bereiden, zoo te doorgrieven door een bitter leedweezen over onze begaane zonden en ongeregtigheden, zoo te zuiveren van hardheid en vereeldheid, onder den invloed van een Goddelyke kragt, dat wy het zaad des Woords Gods, dat over ons uitgestort wordt door den dienst van geestelyke Akkerlieden, ontvangen en bewaaren mogen in een zagtmoedig hert, op dat het, den dauw en regen van Hemelsche genade en zegen ontvangende, nederwaards wortelen mag schieten, en opwaards vrugten voortbrengen, welke, tot blydschap der Leeraaren, ons zelven den besten oogst en het meeste voordeel zouden aanbrengen."

Verzameling van Leerredenen, gehouden te Brunswyk Lunenburg Wolffenbuttel. Door den Abt J. F. W. JERUSALEM. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* BALTHASAR CARULL. *Tweede Deel. Te Amsterdam by* P. Spriet en Zoon 1767. *In groot octavo* 358 *bladzyden.*

DIt tweede Deel bevat zeven Leerredenen in denzelfden smaek als de voorgaende (*). De onderwerpen hier in verhandeld zyn; I. *De Hemel en de eeuwige Zaligheid*, Marcus XVI. 14 — 20, II. *De waare geboorzaamheid aan de Goddelyke Geboden*, Luc. XVIII. 9 — 14. III. *Het recht gebruik der uiterlyke plegtigheden van onzen Godsdienst*, Luc. XVII. 11 — 19. IV. *De voortreffelykheid der leeringe van Christus wegens de algemeene Liefde*, Matth. XXII. 34 — 46. V. *Van de natuur en verrichtinge der Engelen*, Matth. XVIII. 1 — 10. VI. *De zinnelyke Begeerten*, Luc. XIV. 16 — 24. VII. *De zalige verlichting der Waereld door Christus*, Jes. LX. 1 — 6. Hier by komt nog, aen 't einde van dit Deel, *Gebed en Aanspraak, ter gelegenheid der Geloofsbelydenis van den Doorluchtigsten Erfprins van Brunswyk.*

In de derde Leerreden, welker zaeklyken inhoud wy tot ene proeve zullen mededeelen, stelt zyn Eerwaerde zich

(*) Zie *N. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 361.

zich voor dezulken tegen te gaen, die aen de ene zyde de uiterlyke plechtigheden te hoog schatten, of ze aen de andere zyde te onbezonnen verwerpen. Aengemerkt hebbende dat deze uitersten al vroeg in de Christelyke Kerk plaets gehad hebben, en nog stand houden, verdeelt hy zyne Leerreden in twee deelen, om te bewyzen: (1) *Dat de uiterlyke gebruiken van onzen Godsdienst geoorlofd, en naar de gesteldheid der omstandigheden, nuttig zyn.* (2) *Dat wy dezelven niet als wezenlyke stukken van den Godsdienst moeten aanzien.* Dit, zegt hy, was ook het gevoelen van onzen Hemelschen Leermeester, als blykt uit het verhaalde in den text Luc. XVII. 11 — 19. Hy wil dat de melaetschen tot den Priester zullen gaen; maer zyn oogmerk is niet, dat ze, gereinigd zynde, daer in zullen berusten; neen, hy verwacht ook daer op hunne dankbare erkentenis, die hem slechts van één hunner toegebragt werd.

Tot aendrang van het eerste Lid brengt zyn Eerwaerde ons voor den geest, dat de plechtigheden te beschouwen zyn, als aenwyzingen en schetzen, die ons tot de kennis van een zwarer en gewigtiger zaek moeten voeren, om ons dezelve levendiger en begrypelyker te maken; en toont vervolgens dat ze hier toe ten hoogste nuttig zyn. Dit in 't algemeen aengedrongen hebbende, doet hy ons voorts opmerken, dat 'er ten aenzien der plechtigheden, zullen ze als geöorlofd en nuttig verdeedigd worden, wel byzonder de twee navolgende regels in aenmerking komen. Ze moeten zo ingericht wezen, dat ze tot geene onvolmaekte en valsche begrippen aenleiding geven; en ze moeten niet al te menigvuldig zyn. Deze denkbeelden uitgebreid en opgehelderd hebbende, met nevensgaende aenmerkingen, ook over 't geen nog heden in de Protestantsche Kerken plaets heeft, gaet onze Leeraer over tot het tweede Lid zyner Redenvoeringe. Dit strekt, om te toonen, dat, daer het enige oogmerk van den Godsdienst is, den mensch volmaekt en gelukkig te maken, de plechtigheden niet konnen inkomen als wezenlyke stukken van den Godsdienst; maer dat men dezelven heeft te gebruiken als aenleidingen, welken ons daer toe behulpzaem konnen zyn. De nutloosheid van het handhaven dier plechtigheden, zonder 'er dit gebruik van te maken, getoond hebbende, besluit hy zyne Redenvoering, met een opwekkend onderzoek van 't gedrag zyner Toehoorderen, en ene ernstige vermaning om niet te berusten in 't uiterlyke, maer door hunnen wandel te toonen, dat ze een naerstig gebruik maken van de

middelen, welken God ter bevorderinge van hun heil geschikt heeft. —— Zie hier, ten slot, zyne aenmerkingen over de nutloosheid van den openbaren Godsdienst, zonder dit vereischte gebruik, die veler Christenen overweging dubbelwaerdig zyn.

„ Men heeft, van 't begin der Christelyke Kerke af, openbaare vergaderingen ingesteld, waarin de menschen in den wil van God, omtrent hunne zaligheid, onderweezen, en tot de pligten vermaand worden, die deeze heilige en goede wille Gods van hen eischt. Men heeft tot deeze overweegingen bepaalde dagen uitgekozen; men heeft op deeze dagen alle aardsche verrichtingen, die eenig uitstel lyden, verboden; men heeft ook hier toe byzondere huizen geschikt, en omtrent deeze huizen alles in acht genomen, 't welk maar in staat is om opmerking, eerbied en aandacht by ons te verwekken. Alle deeze gebruiken zyn vernuftig, zy zyn nuttig, zy zyn onöntbeerlyk, zo lang wy ze als aanwyzingen en hulpmiddelen tot den waaren Godsdienst bezigen. Maar zullen ze niet onvernuftig, nutteloos en afgodisch worden, indien wy in deeze ligchaamelyke verrichtingen het wezen van onzen Godsdienst willen stellen?"

„ Wy vergaderen in onze Godshuizen, om dat 'er de leerstukken van ons heil in verkondigd worden. Maar zal deeze ligchaamelyke tegenwoordigheid ook tot onze stichting kunnen medewerken, indien wy de waarheden, die ons voorgedragen worden, met nalaatigheid en veráchting aanhooren? indien wy 'er slechts daarom verschynen, op dat wy onze ydelheden in 't openbaar vertoonen? op dat wy onzen smaak in 't uitkiezen onzer kleederen zien laaten, en onzen naasten beöordeelen? indien wy meer op de woorden en uitdrukkingen van den Redenaar, dan op de leeringen van Gods Geest zelve opmerkzaam zyn? indien wy meer aan de sieraaden van 't gebouw, en aan de bygebragte schikking van den konstenaar, dan aan de verbetering onzer zielen denken?"

„ Wy vergaderen in deeze openbaare huizen, op dat wy door onze gewoone bézigheden in onze overweginge niet moogen gestoord worden. Maar zal 't ons wel iets baaten, dat wy ons uit onze wooningen daar naar toe hebben begeeven, indien wy 'er alle onze aardsche gedachten mede brengen? indien wy 'er uit onze huizen alléén daarom zyn gekomen, om in die stilte onze vleeschelyke in-

zich-

zichten, onze aardsche voordeelen, onze zondige aanslagen zo veel geruster te kunnen nadenken?"

„ Wy vergaderen in deeze huizen op byzondere daar toe uitgekoozen dagen, waarop alle openbaare bezigheden rusten moeten, op dat derzelver gewoel ons niet hinderlyk zy. Maar wat zal ons deeze algemeene rust baaten, indien wy dezelve alleen tot weelde en wellust aanwenden, en onze gewoone bezigheden slechts met anderen verwisselen, die veel strafwaardiger dan de eersten zyn?"

„ Wy vergaderen, eindelyk, in onze Godshuizen, op dat wy onzen Schepper eer bewyzen, op dat wy onze zonden met ootmoedigheid bekennen; op dat wy onzen Verlosser aanroepen, en door de overweeging van zyn lyden ons in 't geloof en in de liefde sterken. Maar zullen wy dit voor de eere houden, die onzen Schepper kan behaagen, indien wy met een' vluchtigen aandacht, van zyne almagt, van zyne wysheid en goedheid zingen, zonder dat wy ooit van voorneemen zyn Hem in zyne wysheid, in zyne liefde, in zyne heiligheid gelykformig te worden? Heet *dit* den Heiland met aandacht aanbidden, wanneer wy, gelyk de melaetschen, Hem, *Jesus! lieve Meester!* van verre toeroepen, en meerder aan Hem niet gedenken? Zullen wy vergeeving en genade verwachten voor eene boete, welke in niets dan in eene onbedachtzaame beweeging der tonge, en in eene ootmoedige houding des ligchaams bestaat? Wanneer wy onder de uiterlyke bekentenis onzer zonden, ons nog inwendig met derzelver herinnering vermaaken, en ten zelfden tyde, dat wy 'er met den monde berouw over toonen, reeds op nieuwe denken? En zal ons, eindelyk, het genot van 't Ligchaam en Bloed onzes Verlossers ook tot sterking van ons geloof kunnen verstrekken, indien wy nooit daar by aan zynen dood, nooit aan de pligten, nooit aan de verzoenelykheid gedenken, waar toe ons deeze liefdemaaltyd verbind? indien wy 'er geene andere beweeggronden toe hebben dan de vrees voor menschen en de ingestelde jaarfeesten? Zullen alle deeze nuttige, deeze heilige, deeze zalige gebruiken ons niet onnut, schadelyk en verdoemelyk worden, indien wy daarin alléén onzen Godsdienst, onze heiligheid en onze verdiensten willen zoeken?"

„ Wat zal het uitëinde, wat het nut van deezen vermomden Godsdienst zyn? Willen wy 'er ons Gods genade mede werven? God kent ons vermomd hart. Hem zullen wy 'er niet mede bedriegen. — Willen wy 'er ons zelven mede

de gerust stellen? Ons geweten zal ons in deeze rust stooren, en ons zeggen dat wy huigchelaaren zyn. —— Wat voordeel verwachten wy 'er dan van? —— Dit: dat zich andere menschen verbeelden zullen, dat wy oprechte dienaars van God zyn. ——— Elendig gewin voor zo veele moeijelyke vermommingen! Droevige troost, dat ons anderen zalig pryzen, wanneer God en ons eigen geweten ons verdoemen!"

De Waarheden der Christelyke Religie, naar den leidraad van den Heidelbergschen Catechismus. Voorgesteld in Vraagen en Antwoorden, door GERRIT VAN WERKHOVEN, *in leven Krankenbezoeker te Dordrecht. Te Dordrecht by* H. de Haas 1768. *behalven het Voorwerk* 845 *bladzyden in octavo.*

EEne geregelde handleiding voor jonge Catechizeermeesters, en zulke Leerlingen, die, naer zodanig ene leiding, onderwezen worden, om vervolgens hunne Belydenis overeenkomstig met dezelve af te leggen.

Historische Oordeel- en Staatkundige Verhandeling over de Kerkverschillen in Polen en Lithauwen. Door den Heer A. DE VOLTAIRE. *Uit het Fransch vertaald door* P. V. W. M. D. *Te Amsterdam by* F. H. Demter, 46 *bladz. in octavo.*

Reflexions sur les Affaires des Disſidens en Pologne. Traduit de l'Anglois par J. B. M. *a Nimegue chez* Isaac van Campen 1768. *pp.* 67 *in octavo.*

HEt laetstgemelde Stukje, behelzende enige *Bedenkingen over de zaek der Disſidenten in Polen*, is veel naeuwkeuriger uitgevoerd dan 't eerstgemelde. Daer zwerven gestadig verscheiden kleine Stukjes in de Boekwinkels op den naem van den Heer *de Voltaire*, die 't algemene kenmerk hebben, dat ze oppervlakkig opgesteld, en min of meer met boerteryen en schimpscheuten, die in 't onderwerp niet te pas komen, vervuld zyn. Hoe verre men zich hier in al of niet t'onrechte van zynen naem bediene, konnen wy niet bepalen; maer 't is hier door zo ver gebragt, dat zyn naem niet meer ter aenpryzinge van een geschrift konne strekken; en in dit geval altans geen achting byzette aen deze Verhandelinge. De *Bedenkingen*, vol-

volgens den tytel, *uit het Engelsch vertaeld*, zyn veel gezegelder opgesteld, en behelzen een geleidelyk bericht van, met nevensgaende aenmerkingen over, den vroeger en tegenwoordigen staet van Polen, en de van tyd tot tyd aldaer gemaekte schikkingen in de zaek der Dissidenten; waer uit blykt dat men hunne verdrukkingen, tegen de vastgestelde Rykswetten, onrechtmatig hand over hand heeft doen toenemen.

Het begin en einde van de Stoel van Romen, aengemerkt als de Stoel des Antichrists. Te Leeuwaarden by A. Ferwerda *en* G. Tresling 1768. *in octavo* 103 *bladzyden.*

ENe verzameling van menigvuldigmael herhaelde aenmerkingen over dit onderwerp; volgens welken de Godspraken, 2 Thess. II, Jez. XIV. 12—14. en Dan. VII. 7, 8, 19—25, tot den Roomschen Stoel betrekkelyk gemaekt worden. Volgens de bepaling van onzen Autheur heeft de Antichrist zich geopenbaerd in het jaer 607, in den persoon van *Bonifacius* den derden, en de tyd, geduurende welken de Antichrist zyne heerschappy in de Kerk, eerst toe- en vervolgens afneemende, zal oefenen, is een bestek van 1260 jaren; zo dat, naer deze rekening, het eindjaer van den Roomschen Stoel zy het jaer 1867.— De manier, op welke dit beweezen word, is zeer oppervlakkig, en over den uitslag der rekeninge zullen de nakomelingen kunnen oordeelen. De ondervinding heeft al geleerd, dat diergelyke rekeningen juist niet wiskundig zyn; des men 'er zich niet wel op konne verlaten.

Papieren rakende het bekende Geschrift van CHRIST. SALOM. DUITSCH.

TOen we voor eenigen tyd gewag maakten van een Geschrift, ten tytel voerende, *De wonderlyke leidinge Gods ondervonden door* CH. SAL. DUITSCH, hebben we tevens gemeld, dat 'er enige *Beredeneerde Aenmerkingen* deswegens het licht zagen, die ingericht waren, om den Lezer het dweepachtige van dat Geschrift te doen opmerken. Dit heeft, gelyk 't gemeenlyk gaet, weder aenleiding gegeven tot andere Geschriften over dit onderwerp: men heeft zedert voor den dag zien komen, *Zedige Be-*

den-

denkingen, als mede ene *Zedige Overweging* van dezelven; voorts een *Eenvoudig Antwoord van* CH. SAL. DUITSCH, en een *Brief van* H. LUSSING MATTHYSZ. ter beantwoordinge van 't bovengemelde *Eenvoudig Antwoord*, in welken Brief de Autheur zich openlyk verklaert voor den Schryver der *Beredeneerde Aanmerkingen* en der *Zedige Overweginge*. Ook heeft hy kort daer op het licht doen zien, *Vervolg en Slot der meer of min beredeneerde Aanmerkingen*, strekkende ter nadere ontvouwinge van 't dweepachtige verhael van dezen gewezen Joodschen Rabby, en ter opheldering van enige byzonderheden, die 't wonderlyke grootlyks doen verdwynen. Men zal dit laetste met meer genoegen en nut konnen lezen, dan de eerstgemelde over- en weder-schriften; die, gelyk het niet zelden in zodanige gevallen gaet, veel al meer betrekkelyk zyn tot deze en gene byzondere uitdrukkingen, en bykomende omstandigheden, dan tot het wezen der zake zelve: terwyl het laetste met regt aengemerkt mag worden, als een nut geschrift tegen soortgelyke verhalen van wonderlyke leidingen.

Histoire de la Petite Verole, avec les moyens d'en preserver les Enfans & d'en arrêter la Contagion en France. Suivie d'une Traduction Françoise du Traité de la Petite Verole de RHASES, *sur la derniere Edition de Londres Arabe & Latine.*

Jam satis terris &c.
HORAT. od. II.

Par M. J. J. PAULET, Docteur en Medecine de la Faculté de Montpellier. *A Paris, chez* Ganeau 1768. *Tome* I. & II. 12. *le prem.* 375 *le sec.* 246 *pagg.*

Historie van de Kinderpokjes, benevens de middelen om 'er de Kinderen voor te behoeden, en de Besmetting uit Frankryk te weeren. Hier is bygevoegd een Fransche Vertaaling van het Werk van RHASES *over de Kinderpokjes, naar de laatste Uitgaave te Londen in 't Arabisch en Latyn. Door* J. J. PAULET, Geneesheer te Montpellier. 2 *Deelen in* 12.

HOe zeer men tegenwoordig yvert voor de Inenting der Pokjes, hoe zeer men toelegt om dezelve aanneemlyk, veilig en gemaklyk te maaken, men vindt nog gestadig onder de Geneeskundigen die dezelve tegenspreeken, verdagt maaken en schaadelyk aanzien; en alle moeite aanwenden

wenden om ze te weeren en te verbannen. Dit schynt het voornaam, indien niet het eenig, oogmerk van den Heer PAULET, in dit Werk, geweest te zyn: schoon men 'er ook veel andere zaaken ingemengd vindt, welken met vermaak en nut kunnen geleezen worden; en de schryfwyze, over 't geheel aangemerkt, is niet onaangenaam.

Het Werk bestaat uit twee Stukken, ieder van welken in eenige Artikelen of Hoofdstukken verdeeld is. In het eerste Stuk vindt men eenige verscheidenheid van stoffen, het tweede is eigenlyk eene Verhandeling van de Kinderpokjes, de omstandigheden derzelven, en hoe ze, als een byzondere ziekte, behandeld moeten worden. Hier achter is een' vertaaling van het Werk van RHASES over de Pokjes gevoegd.

In het eerste Lid van het eerste Stuk beweert de Schryver dat niet elk mensch een zaadlyk beginzel der Pokjes, gelyk van veelen gesteld wordt, aangebooren is, en door hem mede ter wereld gebragt wordt. Op dit gevoelen, meent hy, wordt de Inenting, als een voornaamen grondsteun, gevestigd: waarom hy dit wanbegrip, met het begin van het Werk te keer gaat. Zyn voornaamste tegenwerpingen, welken hy als zo veele bewyzen der valsheid van dit wangevoelen schynt aan te merken, zyn; dat men niet kan toonen. 1. Dat de ziekte zo oud is als de wereld, en 'er alle menschen van aangegreepen worden: gelyk uit dat gevoelen zou moeten volgen. 2. Niet kan bewyzen datze erflyk is: 3. datze het menschelyk geslachte alleen aandoet: 4. datze niet toevallig of besmetlyk is: 5. datze onafhanglyk is van vreemde oorzaaken, en zich in alle menschen openbaart als 'er gelegenheid toe voorkoomt: 6. dat een zaadlyk beginzel van ziekte ter wereld gebragt wordt van kinderen die van gezonde ouders gebooren zyn. Hierom besluit Hy dat dit gevoelen niets anders is dan een bygeloovige en dwaaze inbeelding.

Voorts gaat de Heer PAULET over om te doen zien, dat de ziekte van de Kinderpokjes niet zo oud is als de wereld; en bewyst dit uit het stilzwygen der oude Schryvers over de Geneeskunde; stelt de opkomst derzelve in de zesde Eeuwe; en met den beroemden FREIND, allereerst in Egipte. De stinkende dampen van de wateren van de Nyl, als dezelve gezakt waren, en wederom door nieuwe opryzinge beroert werden, kunnen, naar zyne gedagten, hier toe geholpen, of wel de ziekte voortgebragt hebben; gelyk de menigvuldige huid-kwaalen en de Pest, zo gemeen in

E-

Egipte, hier door schynen veroorzaakt te worden. De nette tyd van der zelver eerste verschyning schynt niet te kunnen bepaald worden. Het oudste berigt welk men 'er van vindt, brengt dezelve tot het jaar 570 of 572, tyd der geboorte van Mahomet: doch de Schryver bewyst (*a*), dat de Pokjes in 't gemelde jaar 570, in Frankryk en Italie, reeds groote verwoestingen hebben gemaakt. By welke gelegenheid Hy het zonderling geval van Autregilde, genaamd Bobile, aanhaalt. Zy, de Vrouw van Gontran, Koning van Bourgogne, werdt van deez' nieuwe ziekte aangevallen. Voelende dat zy sterven zou, wilde zy haare twee Geneesheeren *Nikolaas* en *Donat* met zich mede sleepen, hen beschuldigende dat zy haaren dood, door hunne Geneesmiddelen, verhaast hadden. Dit onverbidlyk *Wyf* begeerde hunnen dood van Gontran, die de zwakheid hadt van haar dit toeteſtaan, en het werdt met alle strengheid uitgevoerd. Vervolgens wyst de Schryver aan, hoe de ziekte zich, door besmetting, eerst in het nabuurig Arabië, en daar na door de overige deelen van de wereld verspreid heeft, door de VII, VIII, IXde en volgende Eeuwen: ook hoe ze in de zestiende in Amerika is gebragt en uitgeborsten. De eenige oorzaak is by hem de besmetting, door de gemeenschap met volkeren onder welken de ziekte plaats hadt. Dit historisch is geen onaangenaam deel van het Werk. Van Afrika gewaagende zegt Hy, dat de Hottentotten tot in de zeventiende Eeuwe niets van de Kinderpokjes geweeten hebben, tot dat, door eenige Hollanders, met een Oost-Indisch schip aan de Kaap landende, eenige hembden van persoonen, die op de Reize de Pokjes hadden gehad, aan hun gegeeven werden om te wasschen; waar door zy terstond van de Ziekte werden aangegreepen. De Hottentotten, hoe weinig ze geacht werden naar redelyke menschen te gelyken; bemerkende, dat zy zulk een verwoestende ziekte, door besmetting, hadden gekreegen, gebruikten middelen om 'er zich tegen te verhoeden, waar van men zich nu met zo veel vrugt bedient om de Pest te weeren: zy maakten naamelyk beschansingen en zetten palissaden, om allen, die hen zouden konnen besmetten, van zich af te houden; en die hier wilden doordringen gingen zy met pylen te keer. Door dit middel, zegt de Schryver, hebben

(*) Voy. *Historiæ Francor. Scriptor. T.II.* MARII *Episcopi Chronicon.*

ben zy zich nog een langen tyd van de ziekte vry gehouden; doch door meer en meerdere gemeenschap met de Hollanders, is 'er ook deeze ziekte meer en meer in- en voortgekroopen.

Hier na gaat hy over tot de opkomst en voortgang der Inenting. Hy meent dat het nu omtrent honderd jaaren is (a), dat men dezelve in Europa heeft begonnen te oefenen; verhaalt by welke gelegenheid dezelve tot hier toe, van gewest tot gewest, is doorgedrongen; en op hoe veelerleie wyze dezelve gedaan is, en tegenwoordig gedaan wordt; in welk alles niet veel nieuws is vervat. Ondertusschen bestrydt hy de Inenting met alle kracht welke hem mogelyk is: doch zyne tegenwerpingen zyn meermaalen gemaakt en beantwoordt, of zo hem eenige byzonder zyn, ze zyn van zeer weinig aanbelang. Van de Inenting spreekende, zegt hy, men rekent, dat doorgaans, van de vyftig ingeënten, één sterft: men weet dat 'er tegenwoordig gevonden worden, die zich beroemen, naar een nieuwe maniere, duizend en meer ingeënt te hebben, waar van naauwlyks één, of niet één is gesturven. Hy merkt de Inenting aan als ten uitersten nadeelig en verderflyk voor het menschelyk geslachte, om dat ze de besmetting onderhoudt en gestadig vernieuwt: zo dat de bevryding van de Kinderpokjes hier door volstrekt onmooglyk wordt gemaakt: terwyl hy meent dat deeze bevryding kan en moet bewerkt worden; en men zich daar op alleen moet toeleggen. Hy wil echter wel, dat, de Pokjes in een huisgezin en niet kwaadaartig zynde, men een kind welk nog niet gepokt heeft, by een besmetten legge, mids dat het vooraf behoorlyk voorbereid zy: want de Voorbereiding is het eenige van de Inentinge 't welk Hy goedkeurt, en overneemen wil of navolgen.

Van de natuur van het Pok-gift spreekende, stelt de Schryver als een' gissing of bloote onderstelling voor, dat men het zelve aan zekere kleine diertjes zou konnen toeschryven, waar van de eitjes in het gedroogde poeder van de afgevallene Pok-korsten vervat zyn, zo klein, datze voor ons onzichtbaar zyn. Deeze, onder zulk eene gedaante in het lichaam gebragt, zullen door de warmte uitgebroed worden, en met de sappen het lichaam doorloopende, of door

(a) Voyez dans le recueil des Ecrits sur l'Inoculation, la Lettre de M. TH. SCHWENKE a M. CHAIS.

door zich zelve, of door de natuure, naar de huid gedreeven worden; en hier in de puisten besloten, dezelve eindelyk doorknaagen, waar van de tekenen nablyven. Dus een uitgang gevonden hebbende laaten zy in de droogende korsten op nieuw eitjes na, waar door anderen besmet kunnen worden. De Heer PAULET zegt, dat dit een' bloote onderstelling is, welke Hy niet aanneemt: Hy spreekt 'er, ondertusschen, op zulk een aangenaame wyze van, dat men wel kan zien, indien ze by hem niet aanneemlyk, ook geenzins verwerplyk, of van waarschynlykheid ontbloot is.

Na eenige algemeene aanmerkingen over de Kinderpokjes, volgt de wyze waar op het Pok-gift zich overzet. Hier in wordt getoond, dat de besmetting op gelyke wyze geschiedt als van de Pest; niet door de lugt, maar door aanraaking van iet 't welk eenige Pokstoffe, 't zy etter, of stof van de gedroogde korsten aan zich heeft. En by deeze gelegenheid wordt een iegelyk gewaarschouwd dat dit kan geschieden door veelerleie dingen, waarom het nodig is hier op verdagt te wezen. Eenige middelen uit Schryvers opgegeeven hebbende, om onder en tot voorbehoeding van de Pokjes te gebruiken, gaat Hy over tot het gene men doen moet om de Kinderpokjes in Frankryk te doen ophouden.

Hier toe, meent de Schryver, is alleen nodig alle gemeenschap met besmette persoonen of dingen te weeren. Men moet zich wagten voor de doos van den Inenter, van den zieken en deszelfs oppasster, het linnen, de kleederen van den zelven, en de wasch-vrouw, die het linnen van zodanig eenen reinigt. Ja Hy wil dat een huis, waar in iemant aan de Pokjes ligt, door openbaar gezag, van buiten een teeken gegeeven worde, waar aan men dit kan bemerken. Hier by moet een beschutzel voor en om de bedstede van den zieken gemaakt worden; de oppasster van den zieken mag hier alleen binnen koomen, benevens den Chirurgyn en Doctor die hem bedienen. Doch alle moeten zich naauwkeurig wagten iet van de Pokstoffe, of de gedroogde korsten, aan de handen of kleederen te doen kleeven. Men moet den Lyder niet laaten leezen of schryven; want ligt kan aan een boek of brief eenige besmettende stoffe van zyn lichaam gehegt zyn. Hier omtrent worden zeer naauwkeurige raadgeevingen voorgesteld, welke alle optevolgen geen geringe moeilykheid zou inhebben; terwyl het nog onzeker is, of alle de gemelde voorzorgen genoeg zouden zyn om de besmetting, in zekere stad of plaatse, te weeren. Doch de Auteur breidt zich verder uit en

zoekt

zoekt het kwaad, door middelen van gelyke natuur, uit het geheele Koningryk te houden. Tot dit einde wil hy posten gesteld hebben op de grenzen, die niemant doorlaaten die eenige teekenen draagen van in 't kort de Pokjes gehad te hebben, en geene anderen dan die met een getuigschrift voorzien zyn, dat ze van alle besmetting vry zyn. Dus de wyze der Hottentotten navolgende, meent Hy, dat men het Koningryk van de besmetting zou vry houden, en geene Pokjes zou onderhevig zyn; terwyl de Inenting dezelven gestadig onderhoudt, en deeze voortgang hebbende, men de Pokjes voor altoos zal onderworpen blyven. Hy gelooft, als alle volkeren alle gemeenschap met Egipte afsneeden, men dan de Pokjes nergens dan in dat gewest der wereld zou verneemen. Doch geloovende dat zo iet niet uitvoerlyk is, bepaalt Hy zich aan de wyze van doen, om dezelven uit Frankryk te weeren.

Dit is een korte inhoud van het eerste Deel. In het tweede vindt men eene Verhandeling van de Kinderpokjes; de oorzaak en zitplaats derzelve, de kenteekenen en voorteekenen; en dan volgt een algemeene wyze van geneezing. Hier in worden deeze drie regelen voorgeschreeven. 1. De overtolligheid der vogten te verminderen. Door aderlaatingen en algemeene ontlast-middelen, voor dat de Pokjes zich vertoonen. Dit is een soort van Voorbereiding. 2. De Pok stoffe naar de ontlast-wegen van de huid te dryven, als de plaats welke de natuur zoekt om 'er zich van te ontdoen. Door middelen welken bekwaam zyn om dit uittewerken, zonder de ontsteeking aantezetten; als de Kamfer, Opium, koud water inwendig gegeeven. 3. De huid zagt en week te maaken. Door het aanleggen en gebruiken van warme dingen, welken de huid rekbaar maaken, zonder de ontsteeking te vermeerderen, als een warm bad, stoovingen en een dampbad; waar in hy veel gewigt stelt, en dit met aanhaalingen uit RHASES, BOERHAAVE en anderen tragt te bevestigen. Om de ongeschondenheid te bewaaren, wil Hy, dat men de Pokjes, ryp zynde, zal doorsteeken, de etter-stoffe uitlaaten en wel afveegen, op datze geen invreetinge maake. Van den derden tot den tienden of elfden dag der ziekte wil Hy den Lyder bestendig in 't bed gehouden hebben; en veroordeelt hem aan de koude lugt bloot te stellen; schoon hy niet schroomt koud water te laaten drinken: dit dryft naar buiten, terwyl de uitwendige koude naar binnen dryft, waar in Hy groot gevaar

 ziet.

ziet. Deeze schets van de geneezende behandeling der Pokjes is naar de maniere van RHASES geschikt.

Hier na haalt de Schryver nog eens zyn hert op met de Inenting te bestryden. Hy heeft boven dit Hoofdstuk gezet *van de Voordeelen en Gevaaren der Inenting*: doch hy vindt maar één voordeel in de Inenting, en ten minsten vyfentwintig redenen om dezelve te verwerpen. Wy gelooven niet onze Leezers met de optellinge hier van te zullen vermaaken: en zullen maar alleen zeggen, dat het eenige voordeel, welk hy in de Inenting erkent, gelyk wy reeds aangemerkt hebben, is de Voorbereiding, waar in reeds van veel voornaame Inenters weinig gesteld, of reeds van hun geheel nagelaaten wordt. Gezonde kinderen, na datze voorbereid zyn, by zulken, die de Pokjes hebben, te leggen, keurt hy echter goed, gelyk ook reeds, met een woord, is aangemerkt, want dan is 'er de besmetting, en ze wordt 'er niet, gelyk door de Inenting, gebragt: en schoon hy hier in ook wel zwarigheden en onzekerheden erkent; doch tegen de Inenting overgesteld heeft dit tien zwarigheden of gevaarlyke omstandigheden tegen de vierentwintig der Inentinge. Hier op volgt nog het misbruik van voedzel uit dieren, in deeze ziekte, welk de Schryver afkeurt; en hier mede wordt deeze Historie der Kinderpokjes beslooten.

Het Werk, over 't geheel aangemerkt, bevat een taamelyke verscheidenheid van zaaken; welken met aangenaamheid kunnen geleezen worden. Het geeft ook gelegenheid om de voordeelen en nadeelen der Inentinge op nieuw te overweegen, en over te stellen tegen het weeren van de besmetting der Pokjes, door den Schryver voorgesteld. Men vindt achter dit Werk een Fransche vertaaling van het Werk van RHASES, een Arabisch Schryver van de negende eeuwe over de Kinderpokjes, naar de laatste uitgaave, in 't Latyn en Arabisch te Londen, in 't jaar 1766; aanmerklyk, om dat hy de eerste Schryver is, over deeze ziekte, welken wy hebben; en waar uit men ziet hoe de Pokjes, op zyne wyze behandeld, en bestierd geworden, genoegzaam van gelyk gevolg en uitslag zyn geweest als tegenwoordig, en zyne geneeswyze met de hedendaagsche, in veele omstandigheden overeenstemt. De Heer PAULET heeft gewislyk by veelen dank behaald, met dit geachte Werkje voor zyne Landsgenooten lees- en verstaanbaar te maaken.

Geneeskundig Tydschrift, behelzende Ontleed- Heel- Artzeny- en Natuurkundige Ontdekkingen en Waarneemingen. Ontleend uit de beste nieuwe uitgekomene Geschriften der In- en Uitlandsche Geleerden, en met Aanmerkingen verrykt. Eerste Deel. Met Platen. Te Rotterdam by A. Bothall, 1768. *gr. octavo, 362 bladz.*

DIt Werk is een' samenvoeging van de Blaadjes, welken van tyd te tyd, om de veertien dagen, zyn uitgegeeven, en nu een Eerste Deel uitmaaken. De gelegenheid tot het opstellen en uitgeeven, is, volgens het Voorbericht van den Schryver, geweest, het eindigen van het *periodique* geschrift, de *Geneeskundige Courant*, 't welk hy aanmerkte als een verlies voor zyne Kunstgenooten, en hem opwekte om een dergelyk Geschrift op te stellen en in plaats te geeven; in navolging van onze Engelsche, Fransche en Hoogduitsche nabuuren, die hunne Landsgenooten met dergelyke Schriften voorzien, om de vordering in kennisse voor dezelven gemaklyk te maaken: gelyk hy meent met het zyne ook zal konnen geschieden. De stoffen, waar mede hy voorneemt deeze Blaadjes te vullen, zullen voornaamelyk zyn *Ontleed- Heel-* en *Artzenykundige Waarneemingen*, niet alleen ontleend uit de *Gazette Salutaire*, *Journal de Medecine* en andere buitenlandsche periodique Geschriften, maar ook in zich bevatten Ontdekkingen van Vaderlandsche Geneesheeren en Natuurkundige Onderwerpen, welken tot de bovengenoemde Weetenschappen betrekking hebben, tot mededeeling waar van hy de Genees- en Heelkundige Liefhebbers, om anderen bevorderlyk te zyn, uitnoodigt. Wy vinden ook deeze Blaadjes of dit Werk, volgens het gemaakte ontwerp, vry wel uitgevoerd, en zelfs verder uitgestrekt dan in dit Voorberigt beloofd wordt aangaande Werken, welken tot stoffeering gebruikt worden: ook zyn 'er reeds oorspronglyke stukken, aan den Schryver medegedeeld, ingevoegd. Zy bevatten dus veele weetenswaardige zaaken, uit meer en min geachte Schriften vertaald en byeengevoegd: waar door veelen, wie het niet gelegen koomt alle zodanige Werken te verzamelen of te leezen, met weinig moeite, kunnen zien welke vorderingen en byvoegzelen van tyd te tyd by de gemelde Weetenschappen gemaakt, of welke zwarigheden tegen bekende en aangenome gevoelens ingebragt worden. Somtyds heeft 'er de Schryver ook iet van het zyne tot nader op-

 hel-

heldering of wederlegging van iet, het gene hy oordeelde geen' proef te kunnen houden, bygevoegd. Uit al het welke wy oordeelen dat deeze Blaadjes of dit Werk van onze Vaderlandsche Genees- en Heelkundigen met vermaak en nut zal ontvangen en geleezen worden. Wy zeggen niet dat alles, wat 'er in voorkoomt, even gewigtig is, dit kan met reden, in een Werk als dit, niet verwagt worden: het is genoeg dat het in 't algemeen zyne waarde heeft. Wy zullen hier by nog een Stukje tot een voorbeeld geeven, en hier toe verkiezen 't welk tot opschrift heeft,

Van het Zenuw Kolyk, of Kolyk van Poitou, door den Heer CH. BISSET. Getrokken uit de *Med. Essays and Observ.* 1767.

„ De Geneeswyzen, welke de Schryvers, tot hier toe, tegen deze pynigende ziekte hebben aangeprezen, worden in de hevigste en hardnekkigste gevallen doorgaans zonder vrugt beproefd: dewyl echter dit ongemak gemeenlyk van langen duur is, en somtyds in lammigheden en optrekkingen der ledematen eindigt, zoo is eene geneeswys, welke den elendigen lyder spoediglyk en veiliglyk van zulk eene zware ziekte bevryd, noodwendig eene zeer wenschelyke ontdekking.

„ Zoo verre my bewust is, ben ik de eerste geweest, die deze ziekte door het verwekken van eene ligte kwyling, met de *Calomelan* genezen heeft. Deeze geneeswyze werd door my by toeval ontdekt, wanneer ik, in den jare 1743, in 't Hospitaal van *Port-Royal* te *Jamaica*, naar 't voorschrift van RIVERIUS, herhaalde giften van de *Calomelan* en de *Scammoneum* deed gebruiken, aan een matroos, welke met een allerhevigst kolyk van *Poitou* was aangetast. Dit middel, schoon door klysteeren geholpen, verwekte geen afgang, gelyk wy verwagten, maar het tastte de kwylklieren aan, bragt eene zwelling in de keel (*fauces*), en eene kwyling te weeg, welke deze ziekte aanstonds geheel deed verdwynen. In 't vervolg, heb ik alleen gelegenheid gehad om deze handelwys in nog vier gevallen, met denzelfden gelukkigen uitslag, te beproeven: in alle dezelve hield het kolyk aanstonds op, zo dra de kwylklieren zigtbaar gezwollen waren, en dat wel zoodanig, dat 'er geen verder gebruik der *Calomelan* noodig waar. Myn zeer waarde vriend, de Schildknaap JOHN HUME, een man van uitmuntende verdiensten, was toen ter tyd eerste Heelmeester van 't bovengemelde Hospitaal. Ook deelde ik den voorspoedigen uitslag dezer handelwys mede aan mynen waarden en vernuftigen vriend, den Heer FERGU-

GUSON, Heelmeester van *Port-Royal*, die dezelve vervolgens, in verscheide gevallen, met goed gevolg, in 't werk gesteld heeft.

„ Schoon zommige lyders voor eene kwyling zeer bevreesd zyn, zoo moet men niettemin dezelve altoos, ten zy in gevallen van weinig belang, in 't werk stellen, dewyl de lyder daar door genezen, en de kwyling, zoo dra ze begonnen is, wederom gestopt word, inzonderheid als de klieren merkelyk gezwollen zyn. In geringe gevallen, welke geen kwyling schynen te vereischen, worden de Spaansche Vliegen op het bovenste en voorste gedeelte der dye, digt by de liesch, met vrugt aangelegd, vermits het zondigende vogt dezer ziekte doorgaans van eenen *rheumatbieken* of jigtigen aart, en beweegbaar is. 't Is hier van daan ook dat deze ziekte, door het maken eener allersterkste *revulsie* met de *Calomelan* naar boven, zoo schielyk weggenomen word, en dit middel brengt ook zekerlyk zeer veel toe om de verstoppingen, welke door de zondigende stof op de zitplaats der ziekte zyn voortgebracht, door deszelfs verdunnende, en oplossende kragt, te ontbinden. Men kan ook, in zoodanige ligte gevallen, de *Mercurius alcalisatus* in kleine giften, en met zoeten olie vermengd, als een *alterans* en *deobstruens*, met goed gevolg laten gebruiken, na dat men een braakmiddel en 't purgeermiddel, boven gemeld, vooraf heeft ingegeven.

„ Het vermogendste buikzuiverend middel in deze ziekte, is anderhalf once *Sal catbarticus amarus*, in een pint afkooksel van Anyszaad ontbonden. Men verdeeld het in vier giften, welke men in den tyd van 2 of 3 uuren moet laten gebruiken: men mengt onder de eerste gift een pilletje van de *Calomelan*, en men bevorderd deszelfs werking, indien 't noodig is, door een of twee klysteren. Opmerkelyk is het, dat dit middel onderhevig is, om uitgebraakt te worden, als de zagte buikzuiverende middelen, welke geene blykbare scherpte of walgelyken smaak bezitten; dat, indien het zelve niet werkt, het kolyk 'er niet door toeneemt, gelyk met de sterk buikzuiverende middelen (*drastica*) gebeurt; en dat het in 't algemeen gelukkiger uitslag heeft zonder, als met het *laudanum*. Na het verwekken der kwyling zyn 'er verder geen buikzuiverende middelen noodig, als om de zwelling der klieren te verminderen en de kwyling te doen ophouden: en op dien tyd, vermits het krampagtige kolyk geheel verdwenen is, zal de matige gift van eenig buikzuiverend middel genoegzaam afgang verwekken."

O 4 *Ver-*

Verhandeling over de Zeevaartkunde. Ontworpen door ANTONI STRUICK, *Mathematicus der Stad Rotterdam, en van het Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit aldaar, mitsgaders Examinator der Zee Officieren onder het gemelde Collegie. Te Rotterdam by* Lozel, Beman enz. 1768. *behalven het Voorwerk, en de Tafels tot de Zeevaartkunde behoorende, 598 bladzyden in groot octavo.*

DIt Werk is ingericht ten dienst der Zeevârenden, om den Nederlandschen Zeelieden in hunne tael mede te deelen, een grondig bericht van den tegenwoordigen staet der Stuurmanskunste. Het ontbrak onzen Vaderlanderen niet aen een gegrond onderwys dezer Wetenschap, volgens de kundigheden der voorgaende eeuwe; maer de vermeerderde en verbeterde kundigheden desaengaende waren hun tot nog, in onze sprake, niet geregeld voorgedragen; en dit heeft den Heer *Struick* aangespoord, om de hand aen 't werk te slaen, en deze Verhandeling in 't licht te geven. Dezelve behelst ene duidelyke ontvouwing van de daer toe behoorende kundigheden, ene welgeschikte ontbinding van de hoofdvoorstellingen, die hieromtrent in aenmerking komen, en gaet vergezeld van de noodige figuuren, en vereischte Tafelen; des dit Werk met recht den beminnaren en beoefenaren dezer Wetenschappe aengeprezen moge worden. — Om nog een byzonderer bericht van den inhoud dezer Verhandelinge te geven, komt ons niet beters voor, dan 't mededeelen van 't geen de Autheur zelf deswegens in zyne Voorrede meld; alwaer hy den inhoud kortlyk in dezer voege opgeeft.

„ Ik vooronderstel dat hy, die deze Verhandeling volkomen zal verstaan, behalven in de Rekenkunst, ook ervaren zy in de gronden der Platte Meetkunde, byzonder zoo verre die in de Zes eerste Boeken van *Euclides* worden voorgedragen."

„ In het eerste Boek draag ik de eerste gronden der Platte en *Spherische* Driehoeksmetingen voor, en, ten einde voor de Leerlingen, die zich in andere deelen der Wiskunde niet geoeffend hebben, verstaanbaar te wezen, volg ik in alles de betoogwys van *Euclides*."

„ In het tweede Boek stel ik voor de gronden der Aardryks- en Sterrekunde, daar de Stuurmanskunst op steunt. Ik tracht in dit Boek niet zoo zeer den Zeeman de moeijelyke

lyke werkstukken der Sterrekunde, die ter vervaardiging van nutte Tafelen dienen, te doen verstaan, maar hem klaare bevattingen te geeven van de *Spheer* en *Globen*, en te onderrichten hoe hy de Sterrekundige Tafels, voor verschillende Tyden en Plaatsen moet gebruiken. Van de Beweging der Mane spreek ik in dit Boek maar zeer kort, en draag slechts voor de eenvoudigste wegen, die men moet inslaan om derzelver ouderdom te vinden."

„In het derde Boek beschryf ik de Instrumenten, daar zich de Zeelieden, tot het vinden van de hoogte en den streek der hemelsche Ligchamen, van bedienen. Ik houde my in dit Boek voornaamlyk bezig om den Zeeman het gebruik dezer Instrumenten klaar te doen verstaan."

„In het vierde Boek leer ik de Breedte der Plaatsen, den Tyd, en de Miswyzing der Compassen vinden, en spreek daar in ook van het vinden der Lengte. Ik heb my in dit Boek byzonder toegelegt om den Zeeman onder het oog te brengen welke wegen hy met de meeste vrucht kan inslaan, en op welke omstandigheden hy in het gebruik der Regelen, die ik opgeve, behoort te letten."

„*In het* vyfde Boek spreek ik van de middelen, die men kan gebruiken om te weten langs welke Koersen 'er word gevaren, en welke Verheden het Vaartuig afloopt; ook van de natuur, de t'samenstelling en het gebruik der Zeekaarten. In dit Boek konde ik gewag gemaakt hebben van de Verhevene Bespiegelingen, die 'er door voorname Wiskunstenaars over de wraking van het Schip, en de wegen, die men kan gebruiken om dezelve te bepalen, zyn opgegeven; doch overwegende dat alles, wat 'er tot nog toe over dit stuk gezegt is, den Zeeman in zyne Practyk weinig nut kan toebrengen, heb ik slechts de oude en gemakkelyke handelwys, van namelyk deze wraking door een soort van *Quadrant* te bepalen, voorgestelt. Om de Verheid te bepalen scheen het my toe, dat, zoo de Zeeman van eenig Instrument wilde gebruik maken, hy zich dan best van de *Loch* konde bedienen. De manier om deze *Loch* te bezigen, heb ik daarom kortelyk beschreven. Na dat ik van de natuur en de t'samenstelling der Zeekaarten gewag heb gemaakt, spreek ik redelyk breedvoerig van het passen op de Platte en Ronde Kaarten."

„In het zesde Boek leer ik de gevallen der Vaart, zoo wel naar het Plat als naar het Rond, door verschillende wegen, oplossen. Ik had in dit Boek nog andere Instrumenten, waar door de Rekening verkort word, kunnen

beschryven; dan dewyl geen Instrument, hoe naauwkeurig ook t'samengestelt, zulk een juiste uitkomst als de Driehoeksmeeting geeft, en ik hierom den Zeeman het gebruik der Werktuigen, waar door de oplossing der Rechthoekige Driehoeken geschied, niet zeer aanpryze, meende ik dat het genoeg ware zoo ik van de voornaamste Instrumenten gewag maakte."

„ In het zevende, of laatste Boek, leer ik vinden den tyd van Hoog en Laag Water, en geef ten dien einde ook op eene Tafel van den tyd wanneer het op verschillende Zeeplaatsen, met Nieuwe of Volle Maan, hoog Water is. Voorts toon ik in dit Boek, hoe men kan berekenen *langs* welke Koersen, en wat voor Afstanden de Plaatsen op onze Aarde, volgens de bogen der grootste Cirkelen, van malkanderen leggen. Daarna maak ik gewag van de verandering, die de Knolronde gedaante van onze Aarde, aan de Ronde Kaarten en de gewoone oplossing van de *gevallen* der Vaart, te wege brengt. Allereerst geef ik op Tafels van de wezenlyke uitgestrektheid der bogen des Meridiaans, van de deelen die de graden der Lengte, naar de gewoone wys overgebragt, te groot zyn, en van de verbetering, die men aan de vergrootende Breedte der Tafelen moet verrichten; daar na, hoe men deze Tafels tot de begeerde einden moet gebruiken. Eindelyk draag ik in dit Boek nog eenige aanmerkingen over het verbeteren van 't Bestek voor."

„ Achter deze Verhandeling heb ik gevoegt alle de Tafels, die tot de Zeevaartkunde behooren; en ten einde deze Tafels juist te berekenen, heb ik geene moeite ontzien; zoo dat ik my verzekert houde dat dezelve *vry* naauwkeuriger zullen wezen, dan die, welke men in onze gewoone Zeeboeken ontmoet."

Men kan uit dezen voorgestelden inhoud genoegzaam afnemen, dat deze Verhandeling veel vollediger en geregelder is, dan de voorgaende Schriften, die over de Stuurmanskunst in onze tale het licht gezien hebben; en dat 'er verscheiden byzonderheden in voorkomen, die niet alleen van Zeelieden met zeer veel nut, maer ook van anderen, die, het zy uit belang of uit liefhebbery, vermaek scheppen in deze kundigheden min of meer na te gaen, met genoegen gelezen en overdacht konnen worden.

Korte

Korte Aanmerkingen over het Fatsoen en de Tekening der Scheepen. Door J. V. D. *Te Amsterdam by* Philippus Doorewaart, 1768. *behalven het Voorbericht* 34 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje heeft men, volgens het Voorbericht van den Drukker, aen te merken als een Voorlooper, indien de Liefhebbers van de Scheeps-Bouw- en Tekenkunde zyn oogmerk gelieven te ondersteunen. Hy geeft in 't zelve te kennen, dat hy reeds eenige Verhandelingen, tot dit onderwerp betrekkelyk, in handen heeft, en verzoekt alle des kundige Liefhebbers zyne Verzameling te vermeerderen, met het toezenden zo van losse Stukjes, als van geheele Verhandelingen; beloovende het zyne toe te brengen, om ze, naer zyn vermogen, tot genoegen der Geëerde Zenders het licht te doen zien. Het Projet verdient zekerlyk goedkeuring, vooral in ons Vaderland, dat zo veel belangs heeft in deze Wetenschap; en 't is te wenschen dat bekwame Liefhebbers deze onderneming mogen begunstigen. Om 'er wel in te slagen, zou 't van veel nut zyn, dat men 't geluk had van in zodanig ene onderneming iemand aen te treffen, die der zake kundig, en tevens bekwaem was om zich, op ene geleidelyke en duidelyke wyze, in een beschaefden styl uit te drukken; en dus de bewerkte stoffen van dezen en genen, (wel bekwaem in de zaek zelve, maer niet ervaren genoeg om hunne gedachten behoorlyk voor te dragen,), met genoegen van den Uitgever te beschaven. Dit Onderwerp word veel al best behandeld door hun die zelf de hand hebben in den Scheepsbouw; en 't kan dan ligtlyk voorvallen, dat het bekwame Werklieden zyn, die ook wel denken over het bedoelde, maer juist niet geschikt zyn om 'er behoorlyk over te schryven. Dit straelt enigermate door in deze twee eerste Verhandelingen, die grootlyks loopen over de eerste gronden der Scheepstekeninge; doch dit gebrek in de onderneming word misschien door den tyd verholpen. Ze verdient, schoon ten dezen aenzien wat zeer ongelukkig begonnen, aenmoediging, en we hoopen dat 'er Liefhebbers gevonden mogen worden, die 'er de hand aen zullen willen lenen, ter algemener bevorderinge van geregelder kundigheden over den Scheepsbouw in ons Vaderland.

Koop-

Koopmans Verlustiging, *door den Heer* J. C. MAY. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* H. VAN ELVERVELD. *Eerste Deels*, *Tweede Stuk*. *Te Amsteldam by* J. Loveringh, 1768. *in groot octavo* 139 *bladzyden.*

DE Heer *May*, van wiens oogmerk in 't opstellen van dit Geschrift wy reeds enig bericht gegeven hebben (*), maekt, in dit tweede Stuk, een aenvang van zyne Beschouwende Verhandeling, over den *Koophandel*, *Manufactuuren*, *Fabrieken en Scheepvaart in 't algemeen*. Voor af gaet ene beschouwing van den Koophandel in zyn uitgebreid begrip in 't algemeen, mitsgaders van de Vryheden en Wetten des Koophandels. Verder handelt onze Autheur over 't Crediet, de Intresten, het Goud en Zilver en de daer uit vervaerdigde Munten, de Banken, de Pari en Agio en de daer uit voortkomende Geld- en Wisselcoersen; als mede, zo van het Verdiende en de Winst, als van het Verlies en deszelfs Gevolgen. —— Jonge Kooplieden, of die door den tyd den Handel staen te aenvaerden, zullen 'er een doorgaend nut uit konnen trekken; en men ontmoet hier en daer, in 't doorbladeren, nog al etlyke byzonderheden, die ook de aendacht van andere Lezeren tot zich konnen trekken. —— Om 'er iets van die natuur uit over te nemen zullen wy ons bepalen tot het geen de Autheur meld, wegens *de Gehalte of Gesteltenis des Zilvers tegens het Goud*; waer omtrent hy ons het volgende aen de hand geeft.

„ *Goud en Zilver dienen*, *volgens de ingevoerde orde*, *wederzyds tot een Meetsnoer aller dingen* Want schoon de daar uit vervaardigde Munten aan Metaal en in Naam verscheiden zyn, verbeelden zy echter *eenerlei*, *zo lang als van Geld in 't algemeen de rede is.* Wanneer men een schuld van honderd jaaren oud betaalen moest, zou het den Ontfanger evenveel weezen, of hy het in Gouden of Zilveren specie ontfing, als hy maar de uitgeleende waarde kreeg, ten ware by voorbeding een zekere Munt daar toe benoemd was. Deze schikking brengt groote voordeelen mede; echter is het dierhalve ook zeer noodzaaklyk, dat de Landheer bepaale, hoe veel Goud men noodig hebbe, om honderd Daalders Zilver-Geld uit te maaken, of om honderd Dukaaten te betaalen. Dit geschiedt door de *wettelyke Munting*

(*) Zie boven, bl. 115, 116.

ting van 't Goud en Zilver, en daar uit ontstaat de proportie tusschen deze beide Metaalen. Dit is eigenlyk het gene men zegt, dat een pond Goud veertien of vyftien pond Zilver waardig is."

„ *Deze Proportie is tweeëerlei, naamlyk Wettig en Practisch.* De Wettige is gegrond op den Muntvoet van een iegelyk Land, en is nu omtrent dusdanig, als:

In *Duitschland* vyftien en een tiende deel.
In *Engeland* vyftien en een vyfde deel.
In *Vrankryk* veertien en een half.
In *Holland* veertien en acht vyftiende deel.
In *Spanje* vyftien en een zeventiende deel.

De Practische Proportie is verandering onderworpen, als zynde ten deele op den prys van 't Goud en Zilver in baaren, en ten deele op de Cours der gemunte Speciën gegrond. Vermits nu hier in, byzonderlyk wanneer het Goud en Zilver als Waaren gekocht en verkocht worden, veele veranderingen voorvallen, volgt 'er uit, dat de practische proportie niet gelyk kan weezen met de wettige."

„ *Om de wettige Proportie in een Land te vinden, dient men den Muntvoet te weeten*, naamlyk hoe fyn en hoe zwaar de voornaamste Goud- en Zilvermunten geslagen moeten worden. Volgens de Verordening van het *Duitsche* Ryk moeten 67 Dukaten een Mark *Ceuls* weegen, en 23 Karaat en 8 Grein fyn Goud houden; voorts moeten 8 Ryksdaalders insgelyks zodanig een Mark weegen, en 14 Loot 4 Grein fyn Zilver hebben; wyders wordt gesteld dat een zodanig Dukaat 4 Duitsche Guldens en een Specie-Daalder of Ryksdaalder twee Duitsche Guldens gelden moet. Om nu de proportie van 't Goud en Zilver uit deze schikking te vinden, is 't noodig naar de Kettingrekening het volgende Opstel te maaken, als:

1 Mark Goud heeft 24 Karaat.
$23\frac{1}{3}$ Karaat fyn zyn 67 Dukaaten.
1 Dukaat geld 4 Duitsche Gulden.
2 Gulden maaken een Ryksdaalder.
8 Ryksdaalders weegen $14\frac{1}{9}$ Loot fyn.
16 Loot Zilver zyn 1 Mark; wat doet 1 Mark Gouds?

Antw. $15\frac{7}{71}$ Mark Zilver."

„ Deze berekening is zeeker, het welk een eigenlyke voorrang der Kettingrekening is. Doch de volgende manier is korter en niet minder zeker, om duidelyker te weezen,

zen, ſtelle men de voorige opgaave. Volgens dezelve bedraagen 67 Dukaaten tot 4 Duitſche Guldens 268 Gulden, en 8 Ryksdaalders tot 2 Gulden zyn 16 Gulden. Het Mark fyn Goud bedraagt met 4 Grein toezetting op 23 Karaat 8 Grein, $1\frac{7}{71}$ Mark, dit tot 268 Gulden gerekend maakt $271\frac{55}{71}$.

Het Mark fyn Zilver heeft een Lood 14 Grein toezetting, en maakt bygevolg aan gehalte in Zilver $1\frac{1}{8}$ Mark uit, deze bedragen tot 16 Gulden — 18 Gulden. Met deze 18 in $271\frac{55}{71}$ gedivideerd, is de uitkomst als 1 tegen $15\frac{126}{1278}$, of $\frac{7}{71}$. By de berekening naar den Muntvoet wordt vereischt, dat de Munt wichtig zy, en dit zo niet zynde is de ganſche Rekening gefingeerd of verdicht, en dit is by de Munten van elk Land waar te neemen."

„ *De Practiſche proportie wordt gevonden:* 1. *uit den prys van het ongemunte Goud en Zilver;* 2. *uit den Couranten prys der Goudmunt tegen het ongemunte Zilver, of omgekeert van een Zilvermunt tegen het Goud, en ten* 3. *uit den Couranten prys der Goud- en Zilvermunten.* Wy oordeelen twee voorſchriften van diergelyke berekening genoegzaam, om 'er een begrip van te vormen, te weeten:

No. I, Hoe veel Mark Zilver bedraagt een Mark Goud, wanneer
1 Mark troois fyn Goud te Amſterdam 355 Gl. Banco gelt.
100 Gl. Banco met de Agio $105\frac{1}{4}$ courant zyn, en
26 Gl. courant betaald worden voor 1 Mark fyn Zilver.

Antw. $14\frac{913}{2080}$ Mark Zilver.

No. II. 1 Mark Goud heeft 24 Karaat.
$23\frac{2}{3}$ Karaat zyn 67 Dukaaten.
1 Dukaat gelt Pari, dat is 6 Mark Hamburgs Banco.
28 Mark Banco worden voor een Mark fyn Zilver betaald.
Wat geld een Mark fyn Goud?

Antw. $14\frac{278}{477}$ Mark Zilver.

Uit dit laatſte voorbeeld ziet men, hoe zeer de Practiſche geſteltenis des Zilvers tegen het Goud met de wettige verſchillen kan; en dat het eerſte by den veranderlyken prys

prys der **Metaalen**, en van de cours der **Munten** niet bestendig is.

„ De zeldzaamheid des Gouds, met de groote menigte des Zilvers vergeleeken, is de grondslag der hoogere waarde van het zelve (*). Volgens de aantekening der Geregistreerde sommen van het Goud en Zilver, zouden van den jaare 1748 tot 1753, en alzo in vyf jaaren, omtrent 76 Millioenen Pesos aan Zilver, en 15 Millioenen Pesos aan Goud in *Spanje* gebragt zyn. Wyders zou *Portugal* van 1747 tot 1752, dat ook vyf jaaren zyn, 72 Millioenen Crusaden ontfangen hebben. Ondersteld men nu, dat dit laatste Goud is geweest, zo zullen 'er de volgende Proportie getallen uitkomen, naamlyk:

Het *Spaansche* Zilver jaarlyks	1100	
Het *Spaansche* Goud	14	43
Het *Portugeesche* Goud	29	

Dit maakt zoo veel uit als een tegen $25\frac{25}{43}$.

„ Volgens een overslag in 't gros, zouden jaarlyks omtrent vyf negende deelen van 't Zilver naar Oostindiën, de Levant en Rusland gaan; dit afgetrokken, blyft het proportiegetal des Zilvers 500, en de proportie wordt $11\frac{27}{43}$. Het is onbetwistbaar dat de Zilvermynen in Europa meer uitleveren, dan de Goudmynen in Hongarye naar rato geeven

(*) Desaengaende heeft onze Autheur in 't voorgaende de volgende aenmerking opgegeven. „ De waarde, die men aan 't Goud en Zilver heeft toegevoegd, is niet alleen *gegrond op de willekeurige overeenstemming der Menschen, maar ook en veel meer op de moeite en kosten, welke aangewend moeten worden, om deze Metaalen uit de Bergen te krygen.* De Menschen, die in zodanige Mynen werken, leeven zelden lang, en de Goud en Zilver-Ertz, wordt niet in zo groote menigte gevonden, als de andere Metaalen; de Koper-Bergwerken leveren veel uit, en vereisschen minder Arbeid; de Yzermynen zyn ryker aan Ertz, en leveren met nog minder Arbeid meer uit, dan de Kopermynen: dit onderscheid, dat de menigte van 't Metaal bestemd, en meer of minder Kosten veréischt, geeft alzo de wezendlyke Waarde aan ieder Metaal, en is gegrond op de zeldzaamheid der zaak. Goud is zeldzaamer dan Zilver, en daarom heeft men 'er een hooger waarde aan gegeeven. Zilver is 'er zo menigvuldig niet als Koper, en daarom is het duurder: aldus vallen alle Metaalen in zekere Graaden van het Goud af, wiens waarde altoos zo veel als een tegen meer deelen behoudt. Men kan bygevolg daar uit vastftellen, dat het Goud de algemeene Maatstok van alle Verkoop- en Betaalbaare dingen is".

ven konnen, zo dat de menigte des Zilvers daar door zo veel kan winnen, dat de proportie op veertien tot vyftien ryst. By aldien men de nette sommen wist, welke jaarlyks door verscheiden wegen onaangegeeven uit *Amerika* komen, en dan wat de Hongaarsche Goud- en Europische Zilvermynen uitleveren, was 'er een naauwkeurige Rekening van op te maaken".

Nieuwe Handleiding tot het schryven van Koopmans Brieven, en grootere Koopmans Opstellen, naar de regelen van den Heer GELLERT. *Beneevens eene Verhandeling over den goeden smaak in Brieven over den Koophandel. Door* J. C. MAY. *Naar den vyfden Druk, uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, by* A. Selschap *en* P. Huart 1768. *Behalven het Voorwerk,* 291 *bladzyden in octavo.*

Uit de herhaelde Hoogduitsche uitgaven van dit Werkje mag men enigermate afleiden, dat de Kooplieden in Duitschland het zelve nuttig bevonden hebben; en dit zo zynde heeft men reden om te stellen, dat het ook voor onze Nederlandsche Kooplieden van dienst kan wezen. Zy altans, die gewoon zyn langwylig of verward te schryven, en hunne Brieven door 't overtollige gebruiken van basterdwoorden te ontcieren, en duister te maken, konnen hier leeren deze gebreken verbeteren: en jonge Kooplieden, die geen goede voorgangers hebben, konnen 'er zich van bedienen, om vroegtydig een goeden Brievenstyl eigen te worden. De hoofdregel van den Heer *May*, welke niet te zeer ingeprent kan worden, is deze: *De Brieven moeten verstaanbaar zyn; iedere zaak moet in behoorlyke order uitgedrukt, en al dat geene vermyd worden, wat tot misverstand aanleidinge geeven kan.* Dit word hier in ene voorafgaende Verhandeling breeder uitgebreid en opgehelderd. Op deze Verhandeling volgt een aental van 125 Koopmans Brieven, van verscheiden inhoud, over den Koophandel. Hier by komen nog enige grootere Koopmans opstellen, bestaende in *Onderrigten of Instructien, Goedagten of Parere, Smeekschriften, eene Volmagt wegens een Schuldvordering, Overeenkomingen op Contracten, Obligatien of Schuldbrieven, Cessien of Overdragten, eene Attestatie van Mortificatie,* en eindelyk *eene Generale Quitantie voor een Faillant.*

Verheugd Amsterdam, ter gelegenheid van het plegtig bezoek hunner Doorlugtige en Koningklyke Hoogheden, op Maandag den 30 May, en eenige volgende dagen des jaars 1768. Door JAN WAGENAAR, *Historieschryver der gemelde Stad. Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel 1768. *In groot Octavo, 126 bladz. en in groot Folio, 74 bladz.*

HEt plegtige bezoek, waer mede hunne Doorlugtige en Koninglyke Hoogheden, WILLEM, Prinse van Oranje en Nassau, Erfstadhouder der Vereenigde Nederlanden, enz. enz. enz. en zyne Gemalinne FREDRICA SOPHIA WILHELMINA, Prinsesse van Pruisfen, de Stad Amsterdam, van 30 May tot 4 Juny, hebben gelieven te vereeren, word in dit Stukje beknopt, in een natuurlyken onopgesmukten styl, zeer levendig beschreven. Men vind hier, na ene voorafgaende korte opgave van 't meermaels plegtige onthalen van Vorstlyke Persoonaedjen hier ter stede, in vroegere dagen, een naeuwkeurig berigt van de by uitstek wel geregelde schikking, ten ontvangste van dit Doorlugtig Paer, en de treflyke uitvoering dier schikkinge, zo in 't ontvangen, als 't onthalen zelve, en 't weder uitleiden dier Vorstlyke Persoonaedjen. —— Een ieder zal hier, dit Verhael, als uitnemend wel opgesteld, met genoegen doorbladerende, stoffe vinden, om zich te verwonderen over 't wys beleid van de Regeerders dezer Stede; door welker schrander overleg alles, in weinig tyds in gereedheid gebragt, in de uiterste juistheid volvoerd is; en wel in ene zo goede orde, en onder zulk een nauw toeverzigt, dat, terwyl een ieder alle mogelyk genoegen heeft konnen ontvangen, 'er geen ongelukken van enig belang zyn voorgevallen; niet tegenstaende al dit gewoel en dien omslag, die, in ene zo volkryke Stad, niet zonder reden, gevaerlyk geoordeeld mogt worden.

Het Huwelyk van Telemachus en Antiope, in Ithaka. In drie Bedryven. By de bovengemelde gelegenheid opgesteld, door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. M. D. *Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel, *in octavo 33 bladzyden.*

DIt Tooneelstuk, waer van de Heren Regenten van den Amsteldamschen Schouwburg waerschynlyk gebruik gemaekt zouden hebben, in de opgemelde plegtige omstan-

digheden, indien het hun Ed. tydig genoeg ter hand gekomen ware, brengt ons, met den aanvang *Mentor*, den Leidsman van *Telemachus*, voor 't oog, handelende met twee der voornaamsten van Ithaca over de noodzaeklykheid van *Telemachus* in den Echt te zien treden. Vervolgens hooren we *Mentor*, na zyne betuiging aen *Telemachus*, dat hy hem staet te verlaten, onder zyne eigene gedaente van *Minerva*, verklaren, hoe 't besluit der Goden ligt, om hem ene Vorstlyke Bruid te schenken. Terwyl *Telemachus* hier over peinst, ontvangt hy berigt van 't naderen ener Vorstlyke Vloote, dat hem bevel doet geven, om dezelve naer eisch te ontvangen. — Hier op zien we *Apollo*, in de gedaente van *Minos*, den Vorst van Creta, met *Antiope*, de Ryksprinces van Creta, ten Tooneel verschynen; en hooren hem verklaren, hoe zyn oogmerk is, haer in Ithaka met ene Vorstlyke hand te verbinden. Verder doet de Dichter *Antiope*, (die waende dat *Telemachus* ongelukkig omgekomen was,) en *Telemachus* elkander ontmoeten, vervolgens erkennen, en voorts hunne onderlinge genegenheid, die ze voorlang gevoed hadden, verklaren. —— Dit leid ons in het derde of laetste Bedryf tot het voltrekken van 't Huwelyk van *Telemachus* met *Antiope*, met goedkeuringe van den ganschen Raed van Ithaca, onder de begunstiging van *Apollo* en *Minerva*.

Dit onderwerp, niet oneigen uitgekoozen, tot een Tooneelspel, om in deze omstandigheden vertoond te worden, (doch te laet afgegeven, alzo 'er niet meer dan zes dagen, voor de aenkomst van 't Vorstlyk Paer, voor handen waren,) is naer gerade van den tyd, in welken het opgesteld is, redelyk wel uitgevoerd. De Heer van *Berkhey* doet hier in genoegzaem zien, dat hy geen gebrek van vinding heeft; en dat hy, meerder tyd hebbende, en dus meer oplettenheid konnende gebruiken om zyn Stuk te beschaven, in staet geweest zou zyn om te toonen, dat hy tot deze taek in genen deele ongeschikt geagt kan worden. Overhaesting heeft hier wel eens gebrek aen oplettenheid veroorzaekt; doch *die is*, gelyk hy, in zyne Opdragt aen de Wel Edele Heren Regenten des Amsterdamschen Schouwburgs, zegt, *zo ooit, by deze gelegenheid verschoonelyk*, uit welken hoofde hy zich ook vleit, *dat de ingeslopen fouten van welmeenenden gunstig over 't hoofd gezien zullen worden.* —— Zie hier nog, uit dit Stukje, de aenspraek van *Nestor*, aen de Raden van Ithaca, op hunne goedkeuring van 't Huwelyk van *Telemachus* en *Antiope*; die we, op ons Vaderland overgebragt

ligt zynde, niet oneigen tot een flot van dit berigt geoordeeld hebben.

Groot achtbre Mannen, die met kracht,
Aan Ithaka, en aan haar macht,
Den waaren luister by kunt zetten;
Gy, die al 't geen de waereld heeft,
Door wysheid, deugd en yver geeft,
Laat zich myn hart tot zegen wetten!

De Zee hoe woedend buigt haar neer,
En draagt uw vlooten heen en weer,
Op forsche schoud'ren van haar baaren;
En de Aarde opent haaren schoot,
Voor U, en voor uw Landgenoot,
Die 't gantsche waereldrond bevaaren!

De Ganges, en de trotsche Euphraat,
De Tiger, Indus groot van staat,
En duizend volk'ren, duizend kroonen,
Geboogen voor uw Maatschappy;
Doen Ithaka zoo vrank en vry,
Met haaren schat in vrede woonen.

Hier leeft uw Burger wel te vreên,
Hier is hy Heer van 't zyne alleen;
Maar als het onheil ons komt nad'ren,
En als ons 's vyands wangunst tart,
Dan is 't één schat, één ziel, één hart,
Voor God, den Vorst en voor de Vad'ren.

Myn Ithaka! gezegend Land,
Voor eeuwig blyve uw heil in stand!
Gods zegen blyve by uw vlooten!
En als zy zeilen uit en in,
Moet steeds met voorspoed en gewin,
Telemachus uw heil vergrooten!

We hadden, om dit by deze gelegenheid nog te melden, ons voorheen wel voorgesteld meer gewag te maken van Schriften tot dit onderwerp betrekkelyk, onder een algemenen tytel van, *Papieren rakende het Vorstlyk Speelreisje*, enz. en we zouden den Lezer ene uitgebreide Lyst van Papieren, in Prosa en op Maet, onder verschillende Tytels, hebben konnen mededeelen: doch we hebben 'er van afgezien, als bezeffende dat het meer lastig dan aengenaem

 of

of nuttig zou zyn. Te meer, om dat de meesten toch van die natuur zyn, dat ze, om ze ten gunstigste te beschouwen, meer naer de welmenendheid der Schryveren, dan naer de uitvoering zelve, gewaerdeerd moeten worden.

Vier aardige en vermakelyke Blyspeelen, en Artaxerxes Toneelspel. Door wylen den Baron LODEWYK HOLBERG, *in leven Professor der Historien enz. Zesde en laatste Deel. Te Amst. by* S. van Esveldt 1768. *in octavo* 428 *bladz.*

MEt dit Stukje word de Nederduitsche Vertaling van de verzameling der Blyspelen van den Baron *Holberg* besloten. Die Heer, schoon in alle Spelen niet even gelukkig geslaegd, heeft over 't geheel in dezelven het vermaeklyke en leerzame, zo verstandig en geestig weten zamen te paren, dat deze Verzameling aen onderscheiden slag van Lezeren konne behagen; en meerendeels ene herhaelde lezing zeer wel doorstaen.

In dit laetste gedeelte ontmoet ons in de eerste plaetze, *het Huisspook* of *Abracadabra*, welke laetste benaming aen dit Spel gegeven word, om dat het woord *Abracadabra* in 't zelve gebruikt word, als een hulpmiddel ter afweringe van het Spookzel; overeenkomstig met het oude bygeloovige denkbeeld, het welk wilde dat men met dit woord wonderen kon uitvoeren tegen alle zogenaemde Spokeryen, Tovery en dergelyken. Dit Tooneelstuk stelt ons voor oogen het schandelyk gedrag van een lossen Jongeling, en de lichtgeloovigheid van den Vader, die zich van een slinkschen Dienstknecht, wel byzonder door de denkbeelden van Spookery, om den tuin laet leiden, tot dat het bedrog eindelyk ontdekt word. Dit Spel, waer in geen Vrouwspersoon op 't Tooneel verschynt, is door den Autheur, gelyk hy in 't slot te kennen geeft, opzetlyk zo ingericht, om te toonen, *dat, hoewel, naar 't bekende spreekwoord, Vrouwelist alles overtreft, men nogtans ook, zonder haar, menige gewigtige en listige streken verzinnen, en uitvoeren kan.*

De twee volgende Blyspelen, getyteld de *gewaande Philosoph*, en *Sganarell's Reize in het Land der Philosophen*, behelzen ene bespotting van die soort van Wysgeren, die zeer strenge berispers van de Waereld zyn, en intusschen zich zelven niet recht kennen, noch het 'er op toeleggen om hun eigen hart te verbeteren; als mede van hun, die zich door hunne buitenspoorigheden onbekwaem of zelfs

nadeelig maken voor de menschelyke zamenlevinge. — Het character der zodanigen, die zich wanen Philosophen te zyn, en de oorzaek, waer door ze tot dien waen vervallen, word in het eerstgenoemde Spel natuurlyk aldus voorgedragen.

„ Het komt van de valsche of verkeerde denkbeelden, die de jonge lieden, in de Philosophische scholen, van de Philosophie krygen. Want om dat ze in de scholen alles, behalven zig zelv' leren kennen, zo denken de meesten, wanneer ze de scholen verlaten, dat tot een Philosooph niet verder vereischt wordt, dan dat ze een eerbaar Philosophisch kleed dragen, en by alle gelegenheden, en altoos, de gebreken en misslagen der menschen bestraffen. Dewyl ze nu zig zelv' niet kennen, zo gebeurt het veeltyds, dat ze hunne eige gebreken, die ze wel in anderen, maar niet in zig zelv' kunnen zien, verschonen, en die van anderen zeer streng doorhalen, en met de zwartste verwen afschilderen. Hier van zou ik veel voorbeelden kunnen bybrengen. Maar 't is genoeg, zo wy slegts, dagelyks, op de zo genoemde Pylaarbyters of Phariseeuwen onder ons zien willen. Velen van dezen zyn inderdaad openbare huichelaars en geveinsden. Maar daar zyn 'er ook niet weinig onder, die waarlyk van hunne deugden zyn ingenomen, en zig zelv' voor deugdzaam en fraai van leven houden. Dezen zien hunne schandelykste gebreken voor grote deugden aan. De Misanthropie of een forsch gedrag omtrent hunne medemenschen noemen ze verlochening der Waereld; wraakzugt en vervolging, een heiligen yver; melancholie en droefgeestigheid, devotie en worsteling in den geest. Zo dat men zig niet behoefd te verwonderen, dat ze op hunne eigen gebreken groots zyn, en dat ze, wegens gebrek aan zelfkennis, en door eigenliefde verblind, alle hunne werken en bedryven aanmerken als goed, en den Hemel aangenaam; ja dat ze, wat nog verder gaat, alle andere menschen veragten en beklagen, daar ze zelv' nogtans allermeest te beklagen zyn."

Eenstemmig hier mede is ook de taal van den Philosooph, in dit Spel; wanneer hy, tot een beter gezicht van zich zelven gekomen zynde, betuigt: „ Thans zie ik, dat de Philosophie, die in onze scholen gemeenlyk geleerd wordt, niet dan in woorden bestaat. Wy leren veel van deugden spreken, maar wy leren ze niet beleven. Wy leren de eigenschappen van dieren, bomen en planten, kennen,

maar wy vergeten ons zelv' te leren kennen. Ja, wy leren den splinter in de oogen van anderen zien, en kunnen den balk in onze eigen oogen niet zien. Met één woord; wy komen van onze scholen wel geleerder, maar niet beter en deugdzamer. Onze Leeraars bedriegen ons door hun uiterlyk aanzien, door hunnen baard, kleding en Philosophische gebaarden. Zy maken ons wys, dat de Philosophie bestaat in een aanhoudenden stryd tegen de ydelheden der Waereld, en in de ondeugden te hekelen, die men zelf, menigmaal, meest pleegd. Wy zoeken de waarheid niet te doorgronden; maar volgen, blindelings, de gevoelens onzer Leeraren. 't Gaat ons, als het doorgaans in gezelschappen pleegt te gaan, dat, wanneer iemand gaapt, alle de anderen mee gapen. Wy volgen, als gezegd is, blindelings de stellingen der genen, van wien wy ons verheven gedagten hebben ingeboezemd. Daarom blyven wy bestendig by die gevoelens en vooroordeelen, die wy in de jeugd hebben ingezogen, en verdedigen ze met de grootste yver. —— Men legt zig toe, de mening zyner Leeraren te verstaan, en te verklaren, zonder zelf een grondig doorzigt in den zamenhang der waarheden te krygen. 't Gaat met de Philosophie als met alle andere zaken. Wie onder de Mahometanen geboren en opgevoed is, die houdt de dromen van Mahomet voor waarheid. Wie daarentegen opgetrokken en onderwezen is in een Synagoge, die offert zyn leven voor der Joden Godsdienst en hunnen Talmud op. Want de eerbied, die men voor zyne Leeraars heeft opgevat, maakt dat men de waarheid noch vinden wil, noch kan."

Het vierde Blyspel heeft ten opschrift *de Dwalingen*. Het stelt ons twee Broeders voor, waar van de een ten uiterste bygeloovig, en de ander volstrekt ongeloovig is, met opzicht tot voortekens, bezweringen, verschyningen van Geesten en dergelyken. Een derde red den bygeloovigen uit zyne dwaling, door hem duidelyk te toonen, dat ene listige bedriegster hem jammerlyk misleidde. Hier op slaat deze, zich in een geval misleid vindende, geheel over tot een ander uiterste, en beweert dat alles, wat 'er van dien aart gemeld word, niet dan louter bedrog is. Ondertusschen geeft het voorgevallene ongelukkig aanleiding aan den ongeloovigen, om insgelyks van party te veranderen, en zo bygeloovig te worden als zyn Broeder voorheen geweest is; zo dat niets, dan een handtastelyk bewys van be-

bedrog, in staat zy om hem te sluiten. Het hoofddoelwit van 't Spel is, gelyk 'er aan 't einde gezegd word, om te doen opmerken „ dat het steeds best is den middelweg te „ houden, wanneer men de waarheid niet vinden kan; „ want wanneer nu ongeloof, dan bygeloof; nu onver„ schilligheid, dan yver, by beurtwisseling een gemoed „ beheerst; wanneer nu een feil uitgewist word, maar „ teffens een andere weder haare plaats beslaat; dan vervalt „ men van 't een uiterst tot het ander; men komt nooit „ tot de waarheid, hoe duidelyk zy ook is; maar laat zich „ gemeenlyk voorinnemen, en, door vooroordeel ver„ blind, heeft de rede geen kragt nog vat op onze Ziel."

Aan deze Blyspelen is eindelyk nog gehecht *Artaxerxes*, *een heldhaftig Toneelspel*; doch hier in is de geest van *Holberg* niet te vinden. 't Is het zelfde stuk in Proza, dat we onlangs in Poëzy beschouwd hebben (*). In beide de gevallen komt dit voor als een stuk van eige vinding; ten minste zonder enige melding van vertaling of overneming; doch het oorspronglyke is, naar 't ons voorstaat, in 't Italiaansch te vinden.

(*) Zie *N. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 166-168.

Missive van den Heer P. VAN CUYCK, *Konstschilder in 's Hage, aan een zyner goede Vrienden. In 's Gravenhage by* R. van Laak 1768. *in gr. octavo* 32 *bladzyden.*

DEze Missive behelst een bericht van ene zeer vreemde ontmoeting van den Heer *van Cuyck* te Delft, kortlyk hier in bestaende. Voor een gewaenden Doctor, die zeker Vrouwspersoon had bedroogen, aangezien zynde, werd hy te Delft door de Dienaers van 't Gerecht geapprehendeerd, en vervolgens voor de Ed. Achtb. Magistraet dier Stad gebragt. Tegen zyne Beschuldigster verhoord, en ten laetste op het getuigenis van enen zyner Vrienden in Delft woonachtig, dien hy zich voorgesteld had ene Visite te geven, door hunne Ed. Achtbaren vrygesproken; en voor den Heer *P. van Cuyck* erkend zynde, eischte hy regtmatig ene eclatante satisfactie. Deze wierd hem echter geweigerd, zo uit hoofde dat zyne Beschuldigster by hare beschuldiging persisteerde, als uit oorzaak dat hy zyn *Alibi*, op den tyd van 't gepleegde bedrog, niet kon melden.

Dit

Dit heeft hem, wedergekeerd zynde in 's Hage, bewoogen, naeuwkeurig na te gaen waer hy zich op dien tyd bevonden, en wat hy diestyds gedaen heeft. Zich in staet vindende, om dit der Magistraet van Delft op ene behoorlyke manier te melden, heeft hy by Requeste voor den Gerégte geïnsteerd op de herstelling zyner Eere aldaer; waer op de Magistraet ten zynen behoeve ter Rolle ene Dispositie heeft doen aflezen, ten aenhooren van ene tamelyke groote confluentie van Menschen, ten Raedhuize vergaderd, tot het hooren van een Pleidooi; in welke zy de Justitie misleid erkennen, en den Heer *van Cuyck* onschuldig verklaren.

Kort Antwoord van F. H. VAN DER BEETS, *Capiteyn ten dienste der Vereenigde Nederlanden, op de onlangs uitgegeven Wederleggingen van den Heer* JOHANNES VAN DER HEY JACOBSZ. *In 's Gravenhage by* P. van Os 1768. *in groot octavo*, 174 *bladzyden.*

VOor hun, die belang hebben in dit verschil tusschen de Heeren *van der Beets* en *van der Hey Jacobsz.*, over de al- of niet bestaenbaerheid der opgerichte Weduwen-Beursen, Prebende-Societeiten enz. in 't algemeen, en die van den laetstgenoemden in 't byzonder, is dit Stukje der lezinge waerdig. De Autheur doet in alles ten duidelykste zien, dat hy dit onderwerp met naeuwkeurigheid heeft nagegaen, en niet onbekwaem geoordeeld kan worden om het zelve te behandelen. 't Is waer, de hoogachters van den Heer *van der Hey Jacobsz.* zullen veelligt oordeelen, dat hy zyn Party in 't slot van dit Stukje wat al te *raillant* behandelt; doch zulks verdient ongetwyfelt enige verschoning, als men het oog slaet op de schryfwyze, welke die Heer in zyne *Wederleggingen* gehouden heeft. In zodanige gevallen geld het bekende spreekwoord: *Die kaetzen wil moet den bal verwachten.*

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Psalmos LXXXVI—CX. Quo singulorum argumentum, tempus & hypothesi explicandi inprimis studiose inquiritur, eorumque partes continua paraphrasi & selectis observationibus illustrantur. Leovardiæ apud* H. A. de Chalmot 1766. *in quarto* 809 *pp.*

HERMANNUS VENEMA *Verklaaring over Ps. LXXXVI—CX.*

De natuur van dit geleerde Werk des beroemden Hoogleeraers, en de manier van uitvoering, is door de vier voorgaende Deelen reeds zo overbekend, dat het niet noodig zy, daer van enig verder gewag te maken. Om echter nog enigermate te voldoen aen de weetgierigheid van den Nederduitschen Lezer, zo zullen wy met een kort woord melden, het gevoelen van den oplettenden *Venema*, over de gelegenheid, by welke ieder dezer Psalmen, volgens zyne gedachten, t'zamengesteld zou zyn; waer omtrent zyn Hoog-Eerwaerde byzonder nauwkeurig is; en welker in acht neemen in verscheiden gevallen aen deze en gene spreekwyzen merklyk lichts kan byzetten.

De LXXXVIste Psalm, waer mede dit Deel een aenvang neemt, behoort tot denzelfden tyd als Ps. XXV, te weten, tot die omstandigheden, in welke David zich bevond, toen hy de handen van Saul, die hem des nachts in deszelfs huis van 't leven zocht te berooven, gelukkiglyk ontkwam; toen hy zich voorts eenzaem, zonder medgezellen, bloot gesteld zag voor de openbare vervolging van Saul, naer uitwyzen van 't verhael, 1 Sam. XIX—XXI.

Het hier aen volgende Zangstuk is opgesteld in de dagen van Hiskia, na de gelukkige verlossing van Jerusalem, op de wonderdadige nederlaeg van 't Asfyrische leger, gemeld 2 Chron. XXXII; en behelst, onder 't dankbaer gedenken hier aen, een Prophetisch uitzicht op de omstandigheden der Maccabeen in de dagen van Johannes Hyrcanus.

Met opzicht tot Psalm LXXXVIII kan men niet wel stellig spreken; mogelyk doet men veiligst als men hier slechts in 't algemeen denkt op een Godvruchtigen, die, door vele rampen gefolterd, zich op den oever des doods bevind,

en nochtans standvastig Godvruchtig blyft. Veelligt zou men met enigen grond nog konnen gissen, dat Propheet Jeremia hier sprekende word ingevoerd, met betrekkinge tot zyne ongelukkige omstandigheden en wederwaerdigheden; byzonderlyk met opzicht tot die, welke gemeld worden Jer. XXXVII. en XXXVIII.

Psalm LXXXIX is met zeer groote waarschynlykheid te tellen, onder de klaegliederen, welke op den dood van Josia, en de daer op volgende omstandigheden, gedicht zyn, naer 't verhael van den Geschiedschryver, 2 Chron. XXXV. 25. en vervolgens: trachtende de Dichter de gemoederen des Volks in dien toestand op te beuren, door de overweging der Godlyke beloften over 't huis van David.

Het gebed van Mosis, in den XCsten Psalm voorgedragen, is, naer uitwyzen der daer in voorkomende spreekmanieren, door dien Man Gods opgesteld, met het afloopen der veertigjaarige bedreiginge Num. XIV. 28—35; toen Israël, na het afloopen van dien tyd, eerlang het beloofde Land stond te bemachtigen. En 't is niet vreemd te denken, dat dit Zangstuk op 't voorgaende volgt, uit hoofde van een gebruik dat men, met het afloopen van de Babylonische gevangenis, van beide deze Liederen gemaekt heeft: ja 't zou wel konnen zyn, dat de Opsteller van 't bovengemelde Dichtstuk dezen Psalm reeds met zyn Klaeglied verknocht had, om den Volke dus een volledig voorschrift aen de hand te geven, waer van zy zich zouden konnen bedienen als hunne verlossing naekte. — Dus zou men Ps. XC mogen aenmerken als een aenhangzel van Ps. LXXXIX, op ene dergelyke wyze als Ps. XVI en XVII aen elkanderen verbonden zyn.

De XCIste Psalm is ook betrekkelyk tot die opgenoemde bedreiging, doch kort na het uitspreken van dat vonnis, of in 't begin der plage opgesteld; strekkende inzonderheid om Josua op te wekken tot moed en standvastigheid, in de verzekering van de getrouwheid der Godlyke belofte. Men heeft dezen Psalm veelligt by de twee voorgaenden gevoegd, ter aenmoedig inge van 's Volks leidslieden uit de Babylonische gevangenisse; waer door deze Dichtstukken in verband met elkanderen voorkomen.

Wat aengaet Ps. XCII en de acht volgende Liederen, hier omtrent staet in 't algemeen in aenmerking te nemen, dat ze gezamenlyk opgesteld of in 't licht gegeven zyn, in de dagen der Maccabeen, met een doorgaend uitzicht op de nakende heildagen van den Messias. Ps. XCII is betrekke-

gelyk tot den tyd der overwinninge van Judas over Gorgias en Lysias, toen de openbare Godsdienst weder plechtig hersteld wierd, volgens 1 Maccab. IV; en tot dien eigensten tyd heeft men ook het volgende Zangstuk te brengen. Ps. XCIV leid ons voorts tot de omstandigheden der Maccabeen, op het sneuvelen van Juda in den stryd tegen Bacchides en Alcimus, 1 Maccab. IX; in welke het Volk, door dit Zangstuk, aengemoedigd word, om niet te wanhopen, maer op den HEER te vertrouwen. Ps. XCV slaet op de gelukkiger omstandigheden der Maccabeen in de dagen van Simon; en deszelfs Zoon Johannes Hyrcanus, 1 Maccab. XIV—XVI. De Dichter, hier door opgeleid tot de dagen van den Messias, hecht hier aen een volgend Lied, door David in vroeger tyden gemaekt, met uitzicht op het uitgebreide Ryk van den Messias over Jooden en Heidenen. De vergelyking van dezen XCVI Psalm met het Lied, gemeld 1 Chron. XVI, laet niet wel toe te twyfelen, of dit Dichtstuk daer uit overgenomen is; en men heeft te denken, dat de Opsteller der voorgaende Psalmen het dus, met enige veranderingen, overgenomen, en tot zyn onderwerp overgebragt heeft, als zeer geschikt zynde tot zyn oogmerk in die omstandigheden. Den XCVIIsten Psalm heeft men weder te brengen tot de dagen van Judas, toen men, met het herstellen van den openbaren Godsdienst, het feest der *inwyinge* of dat der *lichten* met vreugde vierde. De zakelyke inhoud van den XCVIIIsten Psalm is na genoeg overeenkomstig met dien van den XCVIsten, en heeft een soortgelyk verband met den XCVIIsten, als van den XCVIsten met den XCVsten aengemerkt is. De Dichter schynt hier echter, niet zo zeer David, als wel Jesaïa nagevolgd te hebben, gelyk af te nemen is uit eenige spreekwyzen, welke alleen by dien Propheet voorkomen. Op ene soortgelyke wyze heeft men Ps. XCIX en C, als aen elkanderen verknocht, te beschouwen: de Dichter wekt zyn Volk op tot het verkondigen van den lof des Allerhoogsten, by gelegenheid van den gelukkigen toestand van 't Gemeenebest, onder Simon en deszelfs Zoon Johannes Hyrcanus: en laet zich vervolgens uit over de aenstaende bekeering der Heidenen tot den dienst van den waren God.

Op deze negen Liederen, in welker verklaring men het oog te vestigen heeft op de geschiedenissen der Maccabeen, volgt de CIste Psalm, welken David gedicht heeft, in dien tyd toen hy de Arke, uit het huis van Obed-Edom, op den berg Zion stond over te brengen, volgens 2 Sam. VI;

wanneer het voorgevallen ter zake van de Arke, zo in 't straffen van Uza, als in het zegenen van Obed Edom, een diepen indruk op hem maekte.

De CIIde Psalm behoort weder tot de tyden der Maccabeen, en behelst een voorschrift van een gebed, naer 't welk men zyne smekingen had in te richten, toen men, in de dagen der verdrukkinge van Antiochus Epiphanes, ter verlossinge des Volks, de wapenen begon op te vatten; en velen niet zonder reden vreesden, dat ze uit den lande der levendigen weggerukt zouden zyn, eer Jurusalem verlost ware: strekkende dus, om het Volk, onder 't afsmeken van des HEREN zegen, aen te moedigen om op den Godlyken bystand te vertrouwen.

Men zou den CIIIden, en de vier volgende Psalmen, met merkelyke waerschyhlykheid, voor een enkel Zangstuk konnen houden, en het zelve aenzien als opgesteld door Koning David, toen hy, na het onderbrengen zyner vyanden, in 't Ryk gevestigd was, en den openbaren Godsdienst, met het brengen der Arke op Zion, enigermate geregeld had; waer toe de vergelyking met 1 Chron. XVI geen geringe aanleiding geeft. Maer als men de kracht der spreekwyze hier en daer voorkomende oplettend nagaet, word men gedrongen hier van af te zien; en veel eer te denken, dat David dezen CIIIden Psalm gedicht heeft, na dat de opstand van Absolom gedempt was; toen David alle de rampen, die hem overgekomen waren, ten einde had zien loopen; en toen hy grond had van te hoopen op den hoog gelukkigen staet des Ryks onder zynen Zoon *Salomo*: aen welk denkbeeld de nadrukkelyke spreekmanieren van dit Zangstuk eigenaertig beantwoorden.

Van den CIVden Psalm is, met opzicht tot de gelegenheid der opstellinge, uit kracht der algemeenheid van den inhoud, niets byzonders te bepalen, als men dit Lied op zich zelve beschouwt; maer, als men deszelfs overeenkomst met het voorgaende Dichtstuk opmerkt, word men gereedlyk bewoogen, om het zelve als tot het voorige betrekkelyk te beschouwen. Deze Psalm komt dus eigenaertig voor als behelzende ene uitbreiding van het negentiende vers van den CIIIden Psalm.

De Dichter van den CVden Psalm, gelyk ook van de twee volgenden, die ten nauwste met elkanderen verbonden zyn, gebruik makende van 't Lied van David 2 Chron. XVI, schynt dit Zangstuk opgesteld te hebben geduurende de Babylonische gevangenis. De daer in voorkomende spreekma-

manieren leiden onze gedachten natuurlyk tot die dagen, toen de verlossing uit de Babylonische slaverny op handen was, en 't Volk zich gereed maekte, om weder na hun Vaderland te keeren. Even dit heeft ook plaets in den CVIden en CVIIden Psalm; alleen schynen hier enige uitdrukkingen ons aenleiding te geven, om te denken op de volgende dagen, toen de verlossing reeds aenvanglyk begonnen, en een gedeelte des Volks in hun Vaderland hersteld was. De CVIIde Psalm heeft ook dit byzondere, dat men dit Lied eigenaertig, geschikt naer de lotgevallen der Kerke des Ouden Testamentes, op die des Nieuwen Testamentes kan overbrengen.

Ps. CVIII is t'zamengesteld uit Ps. LVII. 8 – 12 en LX. 7 -- 14. Het zou konnen zyn, dat deze t'zamenstelling reeds van Davids tyd was, of liever men zou mogen denken, dat David dezen CVIIIsten Psalm eerst gedicht had voor zyn eigen gebruik, terwyl de anderen geschikt zyn voor den openbaren Godsdienst. Doch men kan ook niet oneigen denken, dat dit Lied in de dagen der Maccabeen, uit de opgemelde Psalmen van David overgenomen, en op de gelukkige omstandigheden van 't Gemeenebest, onder Johannes Hyrcanus, overgebragt is.

De CIXde Psalm schynt wel, in den eersten opslag, betrekkelyk tot de omstandigheden van David, geduurende zyn omzwerven in de dagen van Saul; maer ene oplettender beschouwing doet wel dra bemerken, dat dit Lied met meer waerschynlykheid gebragt word, tot die dagen toen hy voor Absolom vluchtte, en wel kort na zyn vlucht uit Jerusalem, en 't vloeken van Simei. David hier op oogende word dan tevens door den Geest geleid, tot het afmalen der vyanden van den Messias, en wel byzonder van Judas den verrader.

Wat eindelyk den CXden Psalm betreft, waer mede dit Deel sluit, alles loopt hier t'zamen, om ons op goeden grond te doen gissen, dat David dit Lied gedicht heeft, toen hy zich in 't Ryk gevestigd zag, niet lang na dat hy de Arke op Zion overgebragt had; kort na dat hem de Godlyke toezegging was bekend gemaekt, rakende de eeuwigduurendheid zynes Ryks, en de geboorte van den Messias uit zyne lendenen. In die omstandigheden, voor dat hy de nabuurige Heidensche volkeren t'ondergebragt had, word hy door den Geest opgeleid ter beschouwinge van 't Ryk van Vorst Messias, en dicht by die gelegenheid dit Zangstuk, waer in de Messias en deszelfs bedryven uitdrukkelyk bedoeld worden.

Tweetal van Redenvoeringen over Ps. LXXXVII en XXIV, op twee byzondere inzeegeningen, naamentlyk van een nieuw Orgel en een nieuwen Leeraar enz. uitgesprooken, en met een aantal van aanmerkingen vermeerdert. Door A. HAITSMA, *Bedienaar des Godlyken Woords te Midlum. Te Franeker, by* J. Ippinga 1768. *in 't geheel* 100 *bladz.. in quarto.*

IN den eerstgenoemden dezer Psalmen word, volgens de gedachten van den Eerwaerden HAITSMA, met spreekwyzen ontleent uit den bloeienden Kerk- en Burgerstaat van Salomons tyd, zeer verheven door den H. Geest voorzegd, en schaduwagtig beschreven, de Geestlyke staat der Kerke, en van het Koningryk des tegenbeeldigen Salomons, van onzen Heer Jesus Christus. Maer de laetstgenoemde, of de XXIVsten Psalm bepaalt zich, zynes oordeels, tot den ouden dag, en is betrekkelyk tot die tydsomstandigheden, toen David Gods Ark uit het huis van Obed-Edom overbragt in Jerusalem, en ze op den berg Zion onder ene tente plaetste. By die gelegenheid stelt de Dichter hier zynen Volke voor, het groote voorregt, dat zy hadden boven alle de Volkeren der Aarde, en leert hun tevens met welke geestlyke gesteldheden zy bezield moesten zyn, zouden zy, op des Heeren dienst, zynen zegen wegdragen. — Deze onderwerpen worden hier oordeelkundig en geleerdlyk behandeld, en alleszins gepast naar de omstandigheden des tyds, in welken deze Leerredenen voorgedragen zyn. Dezelven behelzen op ene leerzame en onderrichtende wyze verscheiden verstandige opmerkingen, die ter nadere overdenkinge konnen dienen, zo voor eenvoudigen als meer geoefenden. Men ontmoet in dezelven wel byzonder ernstige overweegingen over het regte Godsdienstige gebruik van een Heilig Gezang en Muzyk in de Christelyke Kerk, als mede over de regte gesteldheid, zo der Geloovigen in 't algemeen als der Leeraren in 't byzonder, zullen zy, in hunnen dienst aen Gode, en J. Christus, als Koning zyner Kerke, *ontvangen den zegen van den HEER, en de geregtigheid van den GOD hunnes heils* (*). Onze Leeraer heeft deze zyne Leerredenen met enige aentekeningen en byvoegzelen vermeerdert, die ter nadere opheldering of bevestiginge van zyn gezegde dienen, waer onder ons enige beden-

(*) Ps. XXIV: 5.

denkingen over de *Joodengenooten* zyn voorgekomen, die wy den Lezer nog zullen opgeven.

Men vind 'er, die deze en gene Godspraken, welken anderen betrekkelyk maken tot de roeping der Heidenen, onder de Euangelische bedeeling, toepassen op de *Joodengenooten* in vroegere dagen, zo die *der Poorte* als *der Geregtigheid*. Maer de Eerwaerde *Haitsma*, met een kort woord van dit bekende onderscheid gewag gemaekt hebbende, tracht verder aen te toonen, dat deze Joodengenooten in die gevallen niet veel aenmerking verdienen.

„ 1. Het is niet zeker, dat ten tyde van David en Salomo het getal van die Joodengenooten zeer groot is geweest. Het is een gemeen zeggen der Talmudisten, *dat nog in Davids nog in Salomons tyd de Joodengenooten aangenomen zyn*; dat is, volgens Maimonides in *Hilc. Issure Biab Cap.* 1: 15. van den grooten Raad; op dat de Heidenen niet gereekent zouwden worden meer door vreeze in Davids tydt, en voordeelen in Salomons daagen, als door een opregte begeerte tot het Joodendom te zyn aangelokt. Wat daar van zy, dit is zeeker dat de Heilige Schrivt van zulk een toevloed zwygt, ten zy men zonder oordeel met de Gemara in het *Tract. jevamoth fol.* 79. *Col.* 1. de 150000 *lastdragers en houdhouwers* tot het werk van den Tempel uyt de vreemde, 1 Kon. 5: 15. 2 Chron. 2: 16, 17. voor Joodegenooten wilde reekenen. 2. Na de wederkeeringe der Jooden uyt Babel hadden zy zigh deerlyk in vreemde huuwlyken vergreepen, maar nergens leest men, dat die vreemde Wyven Joodegenooten zyn geworden, of aangezogt; maar op sterk aandrang van Ezra en Nehemia, in haare boeken *Cap.* 10 en 13. lieten de Israëliten de vreemde wechgaan. 3. Naa de vervolginge van Antiochus Epiphanes, doe de Phariseen het hoofd begonden op te steeken, en de vreemde wierden aangehaalt, byzonder naa den uitgang der Maccabeësche Vorsten, hebben de Jooden zigh meer beyvert, zoo het schynt, om Joodegenooten uit de Volkeren te maaken. Althans onze Zalighmaaker maakt hun aan zulk eenen sterken, doch verkeerden yver schuldig, Matth. 23: 15. De voorzigtige onder de Jooden hebben ook niet gunstig over de Joodegenooten gedagt, maar hun lastig voor Israël aengemerkt, even als de *plaage van melaatsheyt*, Maimon. *l. c. Cap.* 1: 18."

Met opzicht tot de *Tyriers* in 't byzonder merkt onze Leeraer ook aen, dat men wel in bedenking mag nemen, of zy wel ooit Joodengenooten der Geregtigheid mogten

worden. „ De reeden is, *zegt hy*, om dat de *Tyriers* haar oorspronk hebben van de *Zidoniers*, uit Chanaans geslagt, gelyk aangetoond is van den wydvermaarden Heer *Vitringa* over Jes. 23. vergel, ook Matth. 15: 21, 22. dat geslagte nu word in de Heilige Schrift aangemerkt als geteekent met een onuitwisselyk merkteeken van veragtinge, en uitsluitinge van de gemeenschap der heilige dingen, Gen. 9: 25. Zoo worden zelfs die van Chanaans geslagte in de schrivten der Jooden *arouryin*, dat is *vervloekte*, uit de bygebragte plaats, genoemt; gelyk by Maimonides, *de jure pauperis & peregrini inter Judæos*, *Cap.* VIII: 17. En zouw men wel niet uyt aanmerkinge van dien onheyligen staat der Chananeërs, uyt kragt van Chanaans vervloekinge, als onheyligh leeven, konnen ophelderen de woorden van onzen Heere Christus, Matth. 15; 26. *Het en is niet betamelyk het broot der kinderen te neemen ende den hondekens* [*voor*] *te werpen*; want dat die Chananeësche vrouw, Mark. 7: 26, uit *Syrofenicie* gezegt wort geboortig, en een *Grieksche* vrouw te zyn geweest, geschied uit hoofde dat dit noordelyk gedeelte van het landt Chanaan *Syrofenicie* genoemt wiert, en de *Griekscbe* taal daar in gebruik gekoomen is, naa de tyden van Alexander den Groot. En schoon wel alle volckeren als onbesnedene en onreine genoemt worden in de Schrift, hoewel oudtyds daar verscheidene besneeden waren, maar niet uyt kragt van Gods verbond met de Vaderen gemaakt, zoo nogthans draagen de Chananeërs byzonder den naam van onbesneedene en onreine, en werden te regte by *honden* vergeleeken. Men leest wel van de overgebleevene Chananeërs, die Salomo niet heeft konnen verbannen, dat zy gebragt zyn op *slaafschen uitschot*, maar niet, dat zy een naam en plaats gehad hebben te Jerusalem, 1 *Kon.* 9: 20, 21."

Ten slot zullen we hier, om de gelykheid van 't onderwerp, nog byvoegen, het hoofdzaaklyke van des Autheurs antwoord, op de vraege; of de Koningin van *Scheba*, uit kragt van 't gemelde 1 Kon. X: 1—9, aen te merken zy, als ene Joodengenoote der Geregtigheid? De Heer *Haitsma* oordeelt, dat men hier toe geen grond heeft. Haare uitdrukking, *Geloost zy de HEERE uwe Godt*, waer op men in dezen voornaemlyk steunt, sluit dat denkbeeld geenszins in. Ze kon dit zeggen met opzigt tot Salomo, als van wiens God zy sprak, of men kan hare uitdrukking in dien zin verstaen, als *Abimelech Isaak* noemde, *den Gezegenden des HEEREN*, Gen. 26: 29. zonder daer door *Jehovah*

voor

voor den hoogsten God te erkennen. Veelligt zegt het alleen, *Gezegent werde de Jehovah uw God*, te weten, van u, ô Salomo. 't Zou egter ook konnen zyn, dat ze 'er mede aenduidde, dat de *Jehovah*, Salomons God, haer voorkwam, als waerdig om ook hare eer te ontvangen: doch daerom is ze nog niet voor ene Joodengenoote te erkennen. De Heidenen immers konden ook offeren en bidden te Jerusalem by den Tempel: bekend is het offeren van *Alexander den Grooten*, en 't bevel van *Cæsar Augustus*, om aldaer op zyne kosten, dagelyks, twee lammeren met éénen stier te offeren, benevens meer voorbeelden van die natuur. Dit kon van de Heidenen geschieden, niettegenstaende zy den afgodendienst aenkleefden, zegt onze Leeraer, „eensdeels uit het bygeloov der Volkeren, „ die nooit genoeg Gooden hadden, (Hand. 17:23.) en „ anderdeels uit het wanbegrip als of daar een stryd tusschen de Gooden was, zo dat zy den eenen noodich „ hadden om den toorn van de anderen af te keeren, „ en eindelyk uit het denkbeeld, dat de God Israëls ook „ een God was, die groote daaden uitvoerde, en daarom met gaaven, en offerhanden, en beschenkingen te „ vereeren, op dat die hun geen kwaad mogt doen. Zie „ een voorbeeld in Pharao, *Exod.* 12:31,32."

Agt uitgezogte Kerkredenen van den Wel-Eerw. Gel. en Godvr. Heer HELMERUS SCHRÖDER, *laast getrouw Predikant te Emden. Met twee Lykredenen van* PETRUS HAMER, *Predikant te Emben. Te Emden gedrukt by* J. Brantgum 1768. *behalven het Voorwerk* 508 *bladzyden in octavo.*

DE texten, in deze agt uitgezogte *Kerkredenen* verhandeld, en toegepast, zyn, Gen. XVII. 1. Deut. V. 29. Ps. XLVI. 2, 3. Jes. LXII. 6, 7. Spr. XVI. 20. Jes. LVII. 15. Ps. XXV. 21. en Phil. III. 20. Ze zyn opleidende tot een Godsdienstigen wandel, doch wat langwylig. Neem, by voorbeeld, om te verklaren, wat het zy *voor Gods aangezigte te wandelen*, vind men hier eerst gemeld, dat dit wel uitgedrukt word, door *met God te wandelen*, Gen. V. 21. den Heere *agter na te wandelen*, Deut. XIII. 4. en *in zynen name te wandelen*, Zach. X. 12. maar dat we ook dikwils lezen van *voor Gods aangezigte te wandelen*, Ps. CXVI. 9. —— Ter opheldering hier van dient, dat God, een *zuivere Geest* zynde, eigenlyk *geen aangezig-*

te heeft, maer 't zelve betekent. 1. God zelven in zyne Alwetenheid en Alomtegenwoordigheid aengemerkt. 2. Zyne gunstryke tegenwoordigheid. 3. Den Messias, den Engel des Verbonds. 4. Eindelyk, die plaets, daar God plechtig gediend word. —— Nu kunnen we opmaken, wat het zy voor *Gods aangezigte te wandelen*. 1. Onder Gods alziend oog te leven, met een diepen indruk van zyne Alwetenheid en Alomtegenwoordigheid. 2. In Gods nabyheid te leven, gemeenzaam met hem te verkeeren. 3. Door het geloof in Christus te leven. 4. Eindelyk den Heer te dienen, in eene ernstige betragting van alle zyne *ordinantien* en instellingen. —— Alle deze werkzaemheden worden met regt een *wandelen* genaemd. 1. Wandelen geschied langs een zekeren weg. 2. Wandelen is ene vrywillige werkzaemheid. 3. Wandelen geschied met lust, vermaek en genoegen. 4. Wandelen geschied met voortgang. 5. Eindelyk, wandelen geschied tot een zeker einde; en dit alles heeft hier plaets, gelyk zyn Eerwaerde in de uitbreiding dezer denkbeelden toont. Men dient zodanig ene predikwyze van kindsbeen af byna gewoon te zyn, om zulks met geduld te konnen hooren of lezen.

De twee hier by gevoegde *Lykredenen*, van den Eerwaerden *Hamer*, hebben tot texten Mal. II. 6. en Neh. VII. 2. en zyn naer den gewoonen trant zulker Predicatien geschikt. De eerste is uitgesproken op het overlyden van zynen Amptgenoot *Schröder*, en de laetste is gepredikt by gelegenheid van den dood van den Heer *Tobias Jacob Vissering*, in zyn leven voornaem Koopman en zeer geacht Ouderling in de Gereformeerde Gemeente te *Lehr*; een Man te aenmerkelyker, uit hoofde dat hy, met zyne Echtgenoote, *Heilke van Hoorn*, uit de Vergadering der Doopsgezinden, tot onze Hervormde Kerk was overgegaan.

Verhandeling van eenige voorname Zaken, tot de Kerklyke Geschiedenis van ons Vaderland behoorende, den Hooggeleerden Heere DIDERICUS VAN DER KEMP *Briefsgewyze voorgedragen, door* ORTHODOXOPHILUS PHILALETHES. *Te Amsterdam by* L. van Hulst 1768, *in groot octavo* 103 *bladz.*

DE Schryver dezer Briefsgewyze Verhandelinge heeft wel voornaemlyk zyne aenmerkingen tegen dat gedeelte der Redenvoeringe van onzen Hoogleeraer, waerin hy stelt

„ L

„ I. Dat de Nederlandsche Geloofsbelydenis en Paltze Catechismus meer dan eens overzien waren in onze Kerkvergaderingen.

II. Dat zy meer dan eens bevestigd waren van onze Staten.

III. Dat zy tot hier toe van dat gezach geweest waren, dat zy geene gronden, maar Formulieren waren, van het geloove, het welk in onze Kerkgemeenschap en beleden en geleerd word.

IV. Dat zy voor zoodanig ook gehouden en erkend worden."

Deze stellingen heeft men, naer 't oogmerk van 's Hoogleeraers Redenvoering, betrekkelyk te maken, en te bepalen tot den tyd voor 't Dordrechtsche Synodus; zo dat het bovengemelde plaets hadde, *eer de Kerkelyke geschillen in het eerste gedeelte van de voorgaande eeuw tusschen Remonstranten en Contraremonstranten eenen aanvang namen.* —— Dit komt den Schryver dezer Aenmerkingen niet alleen onbewyselyk voor, maer hy meent in staet te zyn, om bewyzen by te brengen, dat zulks in die dagen geen plaets gehad heeft; en dat men eerst in later tyd het ondertekenen dier *Formulieren van Eenigheid*, als volkomen overeenstemmende met Gods Woord, in Nederlands Kerk heeft doorgedrongen; het welk hy in deze Briefswyze Verhandeling tracht te toonen.

Zy, die enige ervarenheid in de Nederlandsche Kerkhistorie hebben, weten, dat dit onderwerp menigwerf over en weder behandeld is; mogelyk zou een herhaeld onderzoek, zo 't wederzyds met bescheidenheid geschiedde, zyne nuttigheid konnen hebben, om de waerheid aen de ene of andere zyde in een helderer daglicht te stellen.

Stichtelyke Gedichten van ÆGIDIUS PETRÆUS, *Bedienaar van 't H. Euangelie te Cappelle in Zuidbeveland. Tweede Deel: waar agter gevoegd zyn Nagelaten Gedichten van wylen den Eerw. Heere* JOHANNES PETRÆUS, *in leven Leeraar der beide Rechten en Bedienaar van 't H. Euangelie in de Gemeinte des Heeren te Eemnes Buitendyk. Te Goes by* J. Huisman 1768. *behalven het Voorwerk* 388 *bladzyden in groot octavo.*

DAt men zyne goede Vrienden, vooral de zulken, die 't door hun zedelyk character waerdig zyn, hoogachte,

te, is natuurlyk en lofwaerdig; en al stygt die achting eens wat hooger dan rechtmatig is, zulks is nog al eenigzins te verschoonen; maer 't gaet wat verre, als men in 't openbaer, en vooral in gedrukte Lofdichten, zyne achting ten sterkste betuigt, en den lof van onzen Vriend dus hooger wil doen klimmen, dan met welvoeglykheid kan geschieden. Dit geeft den geprezen geen waren lof, en 't strekt den pryzer tot geen eer. Deze denkbeelden kwamen ons voor den geest, op 't doorbladeren van 't Voorwerk dezer stichtelyke Gedichten van den Eerwaerden PETRÆUS', toen we, onder de Lofdichten zyner goede Vrienden, het volgende Byschrift op dit Werk ontmoetten:

Zie hier herleeven in PETRÆUS *Hooft* en *Vondel*.
Lees *Huidekoopers* taal, vind *Hoogvliet* in dees bondel
Met *Vollenbovens* geest. Hier zingen naar 't gemoed
La Ruën en *Boddaerts*, ja zelfs de groote *Voet*.

Het eerste gedeelte is wat sterk, en we twyfelen niet of onze zedige Dichter zou zodanig ene lofspraek als een soort van schertsreden aenmerken, indien ze hem van ene verdachte hand toekwame, en dezelve, als een verstandig Man, afwyzen. Overeenkomender met 's Mans tael en gedachten in deze dichtstukken is het laetste gedeelte; en men mag, dezelven gelezen hebbende, met opzicht tot den inhoud, wel zeggen:

Hier zingen naar 't gemoed
La Ruën en *Boddaerts*, ja zelfs de groote *Voet*.

De Liefhebbers der stichtelyke dichtstukken dier Voorgangeren zullen ook deze Verzameling van den Eerwaerden ÆGIDIUS PETRÆUS met genoegen doorbladeren; als, niet minder dan 't eerste Deel, alleszins strekkende om het aendachtig gemoed tot leerzame en stichtende bespiegelingen op te leiden. Zie hier, tot ene proeve, een gedeelte zyner waarschuwende *Zeden-Sebildery van den ontmaskerden Huichelaar*. Na ene voorafgaende waerschouwing, dat hier, onder ene schynschoone gedaente, eene snoode Helharpy voorkomt, vervolgt hy aldus:

Zie daar dan, 't masker afgeligt!
Gy ziet een *Huichelaar:*
De veinskonst kykt uit zyn gezicht:
Hy vent u 't valsch voor 't waar.

Hoe!

Hoe! ſchrikt gy voor dat helsch gebroed?
  ô Ja! gy deinst, gy vliedt.
Dan zacht Aanſchouwer! gy ontmoet
  Den Baſilisk hier niet:
't Is maar een beeld van 't vuil gediert,
  En yslyk wangedrocht,
Het welk den reinſten grond ontſiert,
  Dien 't ooit bereiken mogt.
GODS Tempels zyn daar van niet vry.
  Neen! als de vrome ſchaar
Oprecht den HEER dient; zie, daar by
  Voegt hy zyn ſchyngebaar.
Hoe kenbaar is 't geveinsd gewaad,
  Zyn taal, zyn houding. Ga,
Gedaantevormer! uw gelaat
  Bootst loos de godvrucht na.
Hy ſlaakt geveinsd'lyk zucht op zucht;
  Zyn wangen druipen nat;
Als of 't boetvaardig hart geen lucht,
  Noch anders ruimte hadt.
Maar 't hart blyft harder dan een ſteen,
  Schoon 't oog van traanen leekt,
En diep gezucht met ſtaag geween
  Uit borst en oogen breekt.
Hy toont in ſchyn de *Morgenſter*
  Aan 't ſterk gefronste hoofd.
Doch 't hart blyft van den HEERE verr',
  Wat ook de mond belooft.
Van zeven grouw'len zwelt zyn borst.
  Wantrouwt hem als hy vleit.
Zyn heete gal, zyn lever dorst
  Naar bloed door loos beleid.
Hy jaagt, verhit, de zonden na.
  Zyn vuile boezem kweekt
Een adderſlang, (ô zielenſchaê!)
  Die eind'lyk 't hart doorſteekt.
Grypt *Joabs* vuist den dolk; ô 't geldt
  Terſtond Held *Amaſa*.
Die op den ſchyn der vriendſchap telt,
  Kent ſnood verraad te ſpaê.
ô *Judas* kusſen! gy verraadt,
  In liefdeſchyn, uw' HEER:
Wy kennen uw vermomd gelaat:
  Blanketſel dekt niet meer.

Onze Dichter vervolgt de ontdekking van den *Huichelaar* nog verder; doch wy zullen 'er voor tegenwoordig van af-

zien,

zien, en den Lezer liever nog een klein staeltje uit een ander Dichtstuk, genaemd *de Weegschaal des Heiligdoms*, onder 't oog brengen. De Eerwaerde PETRÆUS, 't genot der tegenwoordige Waereld en dat der toekomende zaligheid, de vergelding der Deugd en 't loon der Zonde, op de *Weegschaal des Heiligdoms* hebbende leeren wegen, laet zich ten slot aldus hooren:

Wyk, waereld, met uw pronkgewaad
  Voor altoos uit myn oog!
Laat, Tyrannin, myn zinnen; — laat
  My los, die voor u boog.
Koom nader, hemelsch Vaderland,
  Ik zie uw blinkend schoon,
Uw heerlykheid, uw luister spant
  Van alles verr' de kroon.
Daal, aarde; daal beneên myn voet!
  'k Versmade uw ydelheên,
Myn ziel verkiest het hoogste goed,
  Daar ben ik mêe te vrêen.
Laat los, al, wat my houdt geboeit,
  Hier op dit aardsche dal,
Nadien myn geest van liefde gloeit,
  Die nooit verdooven zal.
Dit weet, dit houde ik eeuwig vast;
  (Elk *wege* op zynen trant!)
Gelukkig die niet wordt verrast,
  Maar eens aan *Sion* landt.
Daar is alleen door de eeuwigheên
  Het geen den lust verzaadt:
Dan, laas! wat wint men hier beneên?
  Niets, dat vernoegen baart.
In 't kort: hoe 't immer ga, of vall'
  In blydschap of verdriet;
Ik schat JEHOVAH voor myn Al,
  Het schepsel maar op Niet.

By dit tweede Deel dezer Dichtstukken van onzen Autheur is nog gevoegd een bondel van Nagelaten Gedichten van zynen Broeder JOHANNES PETRÆUS. Deze bondel, ruim 80 bladzyden beslaende, behelst enige Zededichten, benevens Lofdichten, Bruilofts- en Lykzangen, met enige weinige Byschriften en Puntdichten. De laetstgemelden, schoon van ene andere natuur, dan die van den Eerwaerden *Ægidius Petræus*, bevatten echter niets, dat on-

stich-

ſtichtelyk is, en konnen dus hier zeer wel plaats hebben. Wat de eerstgenoemden betreft, ze zyn in den zelfden ſmaek, als die van zynen Broeder, en zien derhalven niet ongevoegelyk gelyktydig met dezelven het licht. — Men oordeele hier van eenigzins uit het volgende Zangſtuk, behelzende de betuiging van *een Hemelsgezinde Ziel, verachtende het ondermaansch*, die aldus luid:

Als ik myn dwaaze zinnen, HEER,
Van binnen meer
Verwinnen leer,
En u maar min en eer;
Als ik al 't ydel ſchoon,
Als ik al 't ydel ſchoon,
Al 't aardsch verachten kan,
Win ik een glorykroon.

Waar die toch? daar myn Koning leeft,
Zyn wooning heeft,
En looning geeft.
Wie naar die krooning ſtreeft:
Daar 't vol genot geen ſmert,
Daar 't vol &c.
Verwekt, maar ſtof tot 's Hoogſten roem
Verſchaft aan 't heilig hert.

Wat baat een mensch veel eer en goed,
Dat keeren moet,
En leeren doet,
Hoe 't ons begeeren voedt
Met wind, ſlechts voor een tyd,
Met wind, ſlechts &c.
Wyl niets op aard beſtendig is,
Noch recht de ziel verblydt.

Hier vind ik niets, hoe heerelyk,
Begeerelyk,
Maar deerelyk;
'k Acht 's wereld's eere ſlyk,
Hebbe ik myn' JESUS heel,
Hebbe ik &c.
Dan heb ik 't al, en wacht een ſchat
By aller Vroomen Deel.

Zie hier ten laatſte nog, om 'er een voorbeeld van eene andere natuur by te voegen, een Puntdicht van onzen Au-

dat de Arke van *Noach* het eerste schip, en 't voorbeeld van alle andere schepen geweest ware; en dat 'er, volgens *Plutarchus* bericht, eertyds Wysgeeren geweest waren, die meenden, dat de aarde, als een groot eiland, in de Zee gedreeven zoude hebben. Het eerste wierd hem toegestemd, en wegens 't andere aangemerkt, dat ten minste alle de Inwooners van den Aardbodem, ten tyde van den Zondvloed, in de dobberende Arke op de wateren gedreven hebben. Vervolgens viel het gesprek over *Noach* en zynen wonderen scheepsbouw. Hoe hy het harte door medelyden, zo wel als dankbaarheid voor zyne eigen behoudenis moet vervuld gehad hebben, toen hy, zelf buiten gevaar zynde, door het venster zyner houtene hutte zo veele duizenden Zielen in den Vloed versmooren zag. Hoe hy Gods regtvaardigheid moet geroemd hebben, wegens deeze vreeslyke straffe der verdorven waereld, zo wel als over deszelfs goedheid en barmhartigheid in de genadige verschoning van hem en de zynen."

„ Met welk een vlyt hy, alle morgen en avonden, zyn groot huisgezin moet overgezien hebben, daar wel veele Beesten, maar weinig Menschen in waren; en daar hy den woedenden *Leeuw*, zyn bloeddorstigen aart kon zien vergeeten; daar het *Luipaart* zagtmoedig als een *Elephant*, de *Slang* eenvoudig als een *Duif*, de wreede *Leeuw* zo goedertieren als het zagte *Schaap*, geworden, en al het wild Gedierte zo gezeglyk was, dat ze zich door hem regeeren lieten, en met en by elkander woonen wilden."

„ Bedenkelyk, zeide *Eremophilus*, heeft de vroome en geloovige Aartsvader, ook eenige gelykheid en overeenkomst bespeurd in zyne Arke, met de Kerke van Christus in deezen laatsten tyd, als welke dienen zoude, om ook maar weinige uitverkorene kinderen, uit het algemeene bederf der Waereld, als een vuurbrand, uit te rukken; terwyl de volkomen gelykheid hier van eerst regt vervuld zal worden in 't Hemelsche *Jerusalem*, de Moederkerke hier boven, in welker schoot de Lievelingen Gods, uit den laatsten en algemeenen vuurbrand der Waereld zullen gerukt worden; *want de Wolf en 't Lam zal daar saamen weiden, en de Leeuw zal stroo eeten als een Rund, en 't stof zal de spyze der Slangen zyn, zy en zullen geen kwaad doen, noch geenige verderivinge meer aanrechten, op den ganschen berg van Gods heiligheid.* *Noach* was te gelyk de Huisvader van dit veelsoortig Huisgezin; de Herder deezer zeldzaame kudde, en de Schipper van dit wonderlyke schip, alle welke verrich-

richtingen hy, door den bystand des Almagtigen gesterkt, behoorlyk heeft konnen waarnemen. Maar hoe groot is de overeenkomst, die men vooral ontdekt, tusschen deeze *Arke van Noach*, en de gemeente of de kerke van 't N. Verbond. Beide zie ik dezelven aan als de eenige toevlugt in deeze woeste Zee der Waereld, en in beiden nogthans vergaderen niet alleen reine en goede, maar ook kwaade en onreine Schepzelen. In beiden is maar eene deure geopend; in de Arke die, welke 'er *Noach* op Gods bevel in gemaakt hadt; in de Kerke Gods, is *Jesus Christus* alleen de ingang, de weg en de deur tot dezelve. Beide zyn ze voorzien met genoegzamen voorraad van spyzen voor de genen die zy herbergen moeten. Voor beiden is de plaats beschooren op de Wolken. Die van *Noach* moest zwerven op de wateren van den Zondvloed. Die van *Christus* zwerft nog veelal op de wateren der verdrukkingen, vervolgingen en aanvechtingen; en gelyk die van *Noach* in dezelve boven dreef en behouden wierd op de bergen van *Ararat*, zo houdt ook nog de gelovige Arke van *Christus* het moedig hoofd boven alle de wateren van beproevinge op, en vertrouwt vastelyk dat zy op den Rotssteen haares Heil eenmaal gelukkig over alle haare vyanden zal zegepraalen; wanneer zy, gerukt uit het onweder van dit tranendal, zich op het vaste Land des Hemels zal overgezet zien, alwaar zy geen stormen, geene gevaaren, geen schipbreuk altoos, meer zal te vreezen hebben."

ABRAHAMI BRILL Medicinæ Doctoris *Observatio de Humore lacteo coagulato in Placenta humana reperto. Groningæ, apud* L. Huisingh, 1768. *Octavo maj. pagg.* 47.

Waarneeming van een gestremd melkagtig vogt in een menschelyke Placenta *gevonden. Door* ABR. BRILL Med. Doctor.

Deeze Waarneeming en de gevolgen welken 'er uit getrokken worden, verdienen van allen die achtinge hebben voor de kennisse des menschelyken lichaams, inzonderheid van deszelfs eersten staat, in het lichaam van de moeder, met opmerking geleezen en overwogen te worden. En wy gelooven onze Vaderlandsche Leezers dienst te zullen doen, hun een korte schets van dit Werkje onder het oog te brengen.

De Heer BRILL zegt, dat hy een' *Placenta*, welke hem ge-

gebragt was, met eenige naauwkeurigheid beschouwende, bemerkte, dat een gedeelte van dezelve veel dikker was dan het overige, ook was dit gedeelte zo hard, dat het naauwlyks zich door den vinger liet indrukken, en de ingedrukte putten staande bleeven. De omgekeerde zyde van de *Placenta* was op eenige plaatsen wat van een gereeten en op éne plaatse het ader-vlies van dezelve afgescheurd. Op het afgereeten gedeelte zag hy eenige kleine ronde of rondagtige en langronde lichaamtjes, van grootte byna als een knop van een speld, welken de aanraaking eenigermaate wederstonden. Op de plaatse waar het ader-vlies was afgescheurd, zag hy verscheide witagtige streepen, takswyze door malkander loopende, van dikte als de pen van een duif, en van lengte als een duim of wat meer. Tusschen deezen waren eenige ronde lichaamtjes als de bovengemelde, doch twee of driemaal zo groot en minder in getal. Na herhaalde beschouwing scheenen het te wezen vaten van de *Placenta*, vol van een witagtig vogt; als een en ander van derzelven met de vingers gedrukt werdt, week het vogt welk 'er in was vervat. Zo'n vaatje doorgesneden zynde liep 'er wel geen vogt uit; doch het vat eenigzins gedrukt wordende, kwam 'er een witte en verharde stoffe uit, op het eerste aanzien niet ongelyk aan het taije vogt welk in de beurskliertjes eenigen tyd stilgestaan heeft. In een ander geopend vat werdt dergelyke stoffe, en twee van de voorgemelde lichaamtjes, zo groot als een peper-korrel tusschen dezelven gevonden. De koek door midden gesneeden zynde, tusschen de twee oppervlakten, vertoonden zich, aan het gedeelte waar aan de Navel-streng vast was, ook wel hier en daar eenige witte stippen: maar in 't midden was dezelve geheel bevogtigd door een vogt, 't welk wit was, doch met eenige vlokjes van een aschagtige kleur, waarschynlyk van de uiterste einden der vaten en het vakagtig weefzel, doormengd. Zo dat dit vogt hier niet binnen de vaten werdt onthouden, maar buiten dezelven in het vakagtig weefzel scheen te dobberen. Dergelyke stoffe vondt hy ook in het ander gedeelte van de *Placenta*, en door weekinge in water en meerdere doorsnydinge op gelyke wyze.

Byna eene unce van dit vogt uit de stukken van de koek vergaderd hebbende, stelde hy 'er proeven mede te werk, welken hem deeden besluiten, dat het een wezenlyk gestremd melkagtig vogt ware. En schoon gelyke proeven met vrouwen-melk, zo alsze uit de borsten getrokken was, hier

hier mede niet in alles overeenftemden, kwamenze volmaakt overeen als 'er eerst de room was afgenomen. En dit leerde den Schryver, dat de gemelde ftoffe geronnen melk was, van de boteragtige deelen beroofd, welken door de warmte van de baarmoeder, en de losfe famenhang der melk met derzelver andere deelen, 'er ligtelyk van heeft konnen afgefcheiden en ingeflurpt worden.

Hier op gaat de Heer BRILL over om de oorzaak na te fpooren, waar uit dit melkagtig vogt in deeze *placenta* zy voortgekomen. Tot dit einde ftelt hy twee gevoelens voor aangaande de voeding van de vrugt in de baarmoeder; of door een gemeene omloop van bloed der *placenta* met de vaten van de *uterus*; of zonder deeze gemeenfchap, door inzuiging van een voedende ftoffe uit de baarmoeder, door de vaatjes van de moederkoek. Hy beweert dat 'er geene gemeenfchap of inmonding der vaten van de *placenta* met de vaten van de *uterus* plaats heeft, en derhalven geen gemeene omloop van bloed tusfchen de vrugt en de moeder kan zyn: toont uit waarneemingen en proeven de gegrondheid van dit gezeg, en wederlegt, zo veel hy kan, de voornaamfte bewyzen welken voor het tegengeftelde worden ingebragt.

Dit gedaan hebbende befluit hy, dat het voedzel, welk van de moeder koomt, door de vaatjes van de *placenta* wordt ingezoogen, en de vrugt, zo langze in het ei befllooten in de baarmoeder gedraagen wordt, als een groeijend gewas gevoed wordt. Wy zullen dit wat uitvoeriger, en meest met de vertaalde woorden van den Schryver voordraagen.

„ Aan een menfchelyk ei, in de baarmoeder gebragt, is in 't begin geen' *placenta*, maar het ei is nog glad en vry in de baarmoeder vlottende. Na verloop van eenige dagen, voor dat de vrugt nog de vorm van ledemaaten gekreegen heeft, koomen uit de oppervlakte van het ader-vlies zeer veele vaatjes, zo klein als hairen, by wyze van pluisjes, welken door ontelbaare takmaakingen en inmondingen, door middel van het vakagtig weefzel te zamengevoegd, zich aan den bodem, aan de een' of andere zyde, ook aan den nek van de baarmoeder vasthegten.

„ Wat belet ons te ftellen, dat deeze zeer kleine aderlyke vaten van de *placenta*, op dezelfde wyze, als de melkvaten de chyl uit de darmen inzuigen, of als de worteltjes der planten, uit de zaaden der gewasfen, aan den grond als hunne baarmoeder aanbetrouwd, uitgefchooten, zich in den fchoot der aarde indringen, voedende fappen trek-

 ken,

ken, en een nieuw gewasje, zonder hulpe van de moeder groeijende, voortbrengen, uit de moederlyke *uterus* een voedend sap inzuigen.

„ Dus dryft de vrugt, gelyk de kiekens der vogelen in hunne eijeren, door eige en inhebbende kragten, haar bloed, zonder behulp van de moeder rond, en leeft haar eigen leven.

„ Doch, welk is nu dit voedend vogt, welk door de vaatjes van de moederkoek moet ingezoogen worden? Bloed schynt het niet te wezen, ook niet het weiagtige deszelfs. Wy ondervinden, naamlyk, dat een iegelyke vrouw haar eigenaartig bloed en wei heeft, en van anderen verschillende, in alle hoedanigheden geschikt voor de vaste deelen van het zelfde onderwerp, den omloop, te kleine of te groote hitte en andere omstandigheden; en derhalve het bloed of de wei, wegens derzelver aart niet geschikt of bekwaam schynen, om de vrugt, wegens haar ongevormd en teder samenstel te voeden; vooral om dat elk van deeze vogten, als de moeder aan een sleepende ziekte kwynt, het zaadlyke der ziekte medevoert; en de praktyk by de zieken echter leert, dat vrouwen, een uitdroogende Koorts, de Teering of eenige andere langwylige of haastige ziekten hebbende, kinderen gebaard hebben die wel gevoed, van de ziekte haarer moeders vry, ja gezond waren.

„ Het is derhalve waarschynlyker dat de vrugt door Melk gevoed worde. Want de natuur maakt in den mensche, hy zy man of vrouw, noit bloed dan uit melk: uit melk worden alle vogten in het lichaam afgescheiden; alle verlies der vaste deelen hersteld; alle sappen, welken tot eigenaartige bedervinge hellen, en ras een groote scherpte krygen, beveiligd. Het is derhalve gelooflyk dat de Bloedmaaking in de vrugt, terwyl ze in de baarmoeder gedraagen wordt, op gelyke wyze geschiede als in een kind welk reeds gebooren is en in alle volwassenen. De Natuur draagt ook, terstond, in het vormen van de vrugt meer zorge voor het werktuiglyk gestel der deelen welken hier toe dienen, dan voor anderen; en het *punctum saliens* in een ei, 't welk gebroed wordt, leert ons, dat die deelen reeds met levenskragt begiftigd zyn. En wy kunnen niet twyfelen dat de natuur, in de vrugt, melk gebruikt, waar uit alle de soorten van vogten, en alle de vaste deelen, wei, bloed, *lympha*, vliezen, kraakbeen, been enz. gemaakt en gevoed worden; en waar door de ligt rottende aart der vogten gematigd wordt, nademaal 'er in den tyd van de dragt melk in de baarmoeder voorhanden is.

1°, *In*

I° „ In de baarmoeder zyn, in een staat van gevorderde „ zwangerheid, melk-buizen ontdekt (*a*); en zeer veel „ wormwyze vaatjes vol melkagtig vogt (*b*).'

„ De vaten van de baarmoeder zyn rekbaar gelyk die der mammen: de melk heeft haaren oorsprong uit de chyl, in de darmen uit de ingenome voedzels bereid; zy dryft eenige uuren op het bloed (*c*); loopt door de bloedvaten rond (*d*); eveneens geschiedt het met die waar mede de mammen voorzien worden (*e*): in den tyd der zwangerheid, als het ei zich aan de baarmoeder heeft vastgehegt, lydt deeze eenige aanprikkeling, hier door wordt een meerder aanvoering van bloed, met op het zelve dryvende melk, naar de *uterus* veroorzaakt, welk door de belette ontlasting van vogten uit de baarmoeder nog vergroot wordt; terwyl ook dan de vaten van de *uterus*, door dezelfde oorzaak, van tyd tot tyd verwyd worden; de melk eindelyk hier gestadig naar toe vloeijende, wordt weinig beweegd; en ligter en vloeibaarer zynde dan het bloed, scheidt zich van het zelve af, en wordt naar de wanden der vaten in de *placenta* zelve gedreeven, waar zy de kleine vaatjes van de baarmoeder kan ingaan.

II° „ Sommige verzekeren, dat twee handen vol gestremde melk, naar kaas gelykende, met de nageboorte uit de *uterus* is te voorschyn gekoomen' (*f*).

„ Nademaal twee ponden vrouwen-melk anderhalve unce room geeven, zes drachmen dunne boter, een halve unce zagte kaas, tien drachmen verdikte wei, terwyl 'er niets dan water overblyft (*g*), is uit aanmerking van de twee handenvol ligt op te maaken, dat 'er vry veel melk in de *uterus* wordt afgescheiden.

III°. „ Men heeft steen, kalkagtige en zandige bezinkzels „ op de bolle oppervlakte van de *placenta* gevonden (*h*)'.

„ Ook

(*a*) WINSLOW *Expos. Anat.* tom. IV. p. 177.

(*b*) ASTRUC *Traité des malad. des femm.* tom. I. p. 12.

(*c*) SCHWENKE *Hæmatolog.* p. 178, 179. BIKKER *Verhandeling van het zog der vrouwen* pag. 40-48. VAN SWIETEN *Comment.* tom. IV. p. 609.

(*d*) HALLER *Elem. Phys.* tom. II. p. 14-16.

(*e*) LOWER *de corde* p. 237, 239. R. DE GRAAF *oper. Omn.* p. 46. TULPIUS *Obs. Med.* Lib. I. Obs. 58.

(*f*) DE WIND *Onderzoek op het niet afbinden der Navelstreng* bl. 16, 17.

(*g*) HALLER *Elem. Phys.* tom. VII. p. 33.

(*h*) HALLER *Elem. Phys.* tom. VIII. p. 241, 253.

„ Ook gebeurt het, doch niet dan in lang verloop van tyd, dat de melk een steenagtige hardheid verkrygt; men heeft in de mammen een krommen steen gevonden, de gedaante van een melk-buisje hebbende (*i*); aan de houten melkmouden, als ze lang gebruikt zyn, ziet men eenige aardagtige deelen, van kleur als melk, zonder eenigen smaak, als harde wynsteen aan het hout zitten (*k*); van een kind, met de melk van de moeder en koe-melk gevoed, zyn stukken zandagtige steen, als een erwt groot, door den afgang geloosd (*l*). Het schynt derhalve dat 'er melk, geduurende de dragt, in de baarmoeder wordt afgescheiden.

„ Dus geschiedt in de *uterus*, staande de zwangerheid, dezelfde afscheiding van melk als na de verlossing in de borsten; en de aderen van de *placenta* doen het zelfde als het kind wanneer het de mammen zuigt,

„ Door zeer gewigtige redenen overgehaald besluit *ik* derhalve met goed regt, dat de gestremde melk in onze *placenta* gevonden, in de baarmoeder afgescheiden, door de vaatjes van de *placenta* ingezoogen, en tot voeding van de vrugt geschikt was. Want dezelve heeft daar zeer ligt, in een zo warme plaatse stilstaande kunnen stremmen: maar of de taaiheid van de melk, de gestalte van de *placenta*, dan de drukking van de streng, den vryen weg van dit vogt verhinderd hebbe, weet ik niet; een verstopping in een vat ontstaan, heeft niet kunnen toebrengen tot ophoopinge, waar door eerst opvulling der vaten, en eindelyk bersting is gevolgd. Ondertusschen is 'er melk genoeg, door het kleiner gedeelte van de *placenta*, naar de vrugt gebragt (*): groote vrugten hebben dikwils een kleine, en een kleine vrugt een groote *placenta*.

Dit klein Werkje pryst zich aan door byzonderheid, naauwkeurigheid, beknoptheid, klaarheid en goede redekaveling. Het is opgedraagen aan den Heer G. VAN DOEVEREN, beroemd Hoogleeraar in de Geneeskunde te Groningen.

(*i*) HALLER *Elem. Phys.* tom. VII. p. 43.
(*k*) SCHEUCHZERI *Itiner. Alpin.* tom. I. p. 59.
(*l*) BENNET *Theatr. Tabid.* p. 67, 77.
(*) De Heer BRILL heeft te vore gezegd, dat de vrugt, welke door middel van deeze *placenta*, haar voedzel van de moeder hadt ontvangen, gezond en wel gesteld was; de moeder was ook gezond.

Hand-

Handleiding tot de Kennis en Geneezing van de Ziekten der Kinderen. Ten nutte van het Algemeen, op verzoek van de Koningl. Sweedsche Academie der Weetenschappen, in het Sweedsch geschreeven door den Heere N. ROSÉN VAN ROSENSTEIN, Lyf-Arts des Konings van Sweeden en Ridder van de Noord-ster-orde. *Vertaald, met Aanmerkingen en Byvoegzels vermeerderd door* EDUARD SANDIFORT, Med. Doct. Lid van de Keizerlyke Academie der Natuur-onderzoekers en andere geleerde Genoodschappen. *In 's Gravenhage* by Pieter van Cleef, 1768. *gr. octavo 670 bladz. met het Register.*

Men vindt voor dit Werk geene Voorreden van den Schryver, maar wel van den Vertaaler, waar in verslag gedaan wordt van den oorsprong en opstelling van het zelve, zo wel als van de Vertaalinge, en wat 'er door den Vertaaler, behalve de Vertaalinge, aan gedaan is.

Voor het uitgestrekte Koningryk van Sweeden, zegt de Heer SANDIFORT, waar in zeer weinige Geneesheeren gevonden worden, was het van de grootste noodzaaklykheid, een middel uit te denken, waar door de gemeene man in staat zou konnen gesteld worden, zelf de ziekten zyner Kinderen te geneezen, en hier toe was niets bekwaamer, dan hun de wyze, op welke zy voor derzelver gezondheid zouden hebben te zorgen, de tekenen, waar uit zy de opkomende ziekten zouden konnen kennen, onderscheiden, derzelver waare oorzaaken ontdekken, als ook de eenvoudigste en bekwaamste middelen, om ze te geneezen, en derzelver kwaade gevolgen voor te koomen, zeer klaar en vatbaar voor te stellen in de Almanakken, welken in elks handen koomen, en waar in zy, in plaats van veele beuzelingen, waarmede dezelve anders gevuld zyn, de heilzaamste lessen zouden konnen vinden. De Heer ROSÉN werdt door de Koninglyke Sweedsche Academie der Weetenschappen aangemoedigd, om hier van in het jaar 1753 een begin te maaken. Elk keurde deeze lofselyke onderneeming goed. Men zag in Sweeden wel haast de gewenschte gevolgen daar van, en verscheide buitenlandsche Geleerden, welken het een of ander stuk ter hand kwam, vertaalden het zelve in hunne schriften; en dus werdt het Werk ook in andere landen bekend. Doch dewyl de Almanakken naauwlyks te krygen waren, kon men weinig of geen gebruik maaken van de goede lessen, in de-

zelven vervat; en de eerste in 't kort geheel ontbreekende, zagen de Inwooners van Sweeden zelve zich van veele Verhandelingen, daar in begreepen, ten eenenmaale beroofd. Dit gaf gelegenheid aan de genoemde Academie, om alle de Verhandelingen, door den Heer ROSÉN byéén verzameld, overgezien en verbeterd, op eige kosten in 't licht te geeven, en hier door te weeg te brengen, dat niet alleen elk en een ieder in Sweeden zich deszelfs lessen zou konnen ten nutte maaken, maar dat ook buitenlandsche Geleerden, der Sweedsche taale kundig, zich 'er van zouden konnen bedienen.

De Heer SANDIFORT zegt wyders dat hy, zo dra hy hier van kennis hadt gekreegen, van oordeel was, dat het zelve, vertaald, van groot nut voor onze Vaderlanders zou konnen zyn, en by het Werk van TISSOT gevoegd worden, waar mede het ook in achtinge van alle Oordeelkundigen gelyk gesteld wordt. Zyn vergeefs aangewende moeite om het Werk in de oorspronglyke taale magtig te worden zou hem van dit oogmerk hebben doen afzien, ten ware hem een goede Hoogduitsche vertaaling, door den Heer J. A. MURRAY, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Göttingen, hier toe in staat gesteld hadt. Hy bediende zich hier van te gereeder, om dat hy, op deszelfs kundigheid der zaaken en der Sweedsche taale volkomelyk staat kunnende maaken, bevondt, dat dezelfde Heer het Werk niet alleen met eenige nutte aanmerkingen opgehelderd, maar ook by hetzelve gevoegd hadt drie Hoofdstukken, welken in de Sweedsche Uitgaave niet gevonden worden, maar door den geleerden Schryver, sedert de Uitgaave van zyn Werk, in de Almanakken geplaatst, of aan den Heer MURRAY schriftelyk medegedeeld waren.

Eindelyk ontving de Heer Vertaaler het Werk in de oorspronglyke taale; en in de laatste Almanakken van het jaar 1768 nog een Hoofdstuk aangaande het Waterhoofd, welk hy ook nog by deeze zyne vertaaling heeft gevoegd.

Wy zullen nog korteling melden, hoe de Heer SANDIFORT deeze vertaaling heeft behandeld, en wat dezelve heeft boven de oorspronglyke uitgaave, of andere overzettingen. „ Het Werk zo volledig als mogelyk was zoekende te maaken, zegt hy, heb ik 1. in het zelve gebragt alle de Hoofdstukken, door den Schryver tot hier toe uitgegeeven, zoo wel, die door hem byeen verzameld, als naderhand afzonderlyk in de Almanakken geplaatst, en door den Heere MURRAY, behalve het laatste Hoofdstuk,

in de Hoogduitsche taal overgebragt zyn. 2. Heb ik tusschen het eerste en tweede Hoofdstuk van den Schryver gevoegd een nieuw Hoofdstuk, over de ongemakken, welken het zuigen beletten, of ongemaklyk maaken; en agter het eenentwintigste, over de wormen, een kort aanhangsel, raakende eenige middelen, tegen dezelven voorgesteld. 3. Heb ik alle de Voorschriften van Geneesmiddelen, uit verscheide buitenlandsche Apotheeken, als die van Londen, Edenburg, Parys, Wittenberg, door den Schryver aangepreezen, en alleenlyk genoemd, onder den text geplaatst, ten einde den Leezer van de moeite te ontheffen om de aangehaalde Apotheeken na te slaan. 4. De aanmerkingen van den Heer MURRAY, by zyne vertaaling gevoegd, ter behoorelyke plaatse ingelascht. 5. Heb ik het geheele Werk met veele Aanmerkingen en Byvoegselen vermeerderd, en, eindelyk, agter het zelve een Register geplaatst. Myne aanmerkingen, grootendeels met hetzelfde oogmerk by het Werk gevoegd, waar mede het zelve door den Heer ROSÉN in 't licht gegeeven is, om, namentlyk, voor den gemeenen Man nuttig te zyn, zyn ontleend uit de dagelyksche ondervinding, en uit veele der voornaamste Schryvers, die het een of ander over de ziekten der kinderen aangetekend hebben, doch niet telkens door my genoemd zyn."

Dus veel van den oorsprong en toevalligheden, nu moetenwe iet van het Werk zelve zeggen. Het is wat meer dan een' *Handleiding*, gelyk het op den titel genoemd wordt, wyl 'er de voornaamste ziekten der kinderen, niet by wyze van Handleiding, maar uitvoerig in verhandeld, en de oorzaaken zo wel als de geneezing beredeneerd, door voorvallen bevestigd, of door eigen ondervinding en getuigenissen van andere Schryvers gestaafd worden. Het is verdeeld in XXVIII Hoofdstukken, ieder van welken een byzondere ziekte van kinderen vervat. De bekende kundigheid en ervarenheid van den Schryver, ook in deeze verhandeling duidelyk doorstraalende, maaken het geacht. De schryfwyze is klaar en verstaanbaar, en de behandeling zo ingerigt, dat het Werk met nut kan geleezen worden van een iegelyk, schoon de Geneeskunde niet verstaande, en te gelyk bekwaam voor kundigen, om tot een regelmaat te verstrekken onder de geneezing van ziekten der kinderen, en dus van een algemeen gebruik te kunnen zyn. Het Werk geeft doorgaans blyken dat de Heer ROSÉN naauwkeurig is in zyne waarneemingen der ziekten; waar door men te geruster op zyn gezegde staat kan maaken. De by-

byvoegzelen en aanteekeningen van den Heer SANDIFORT zyn ook geenzins verachtelyk. Gelyk hy dikwils het gezeg van zynen Auteur heeft opgehelderd of bevestigd, en voor den zelven alle behoorlyke achting betuigt, heeft hy echter niet geschroomd, daar hy van hem verschilde, hem eens tegen te spreeken, en zyn eige gedagten, of van andere voornaame Schryvers, tegen die van zynen Auteur over te stellen, waar door deeze zo genaamde Handleiding nog een meerdere volmaaktheid heeft gekreegen.

Geen korte schets van het zelve kunnende geeven, nademaal elke ziekte op zich zelve bestaat en verhandeld wordt, zullen wy uit een en ander Hoofdstuk tot een proeve iet, met de vertaalde woorden van den Auteur voordraagen; en hier toe eerst verkiezen het IXde Hoofdstuk. *Van het ongemaklyk krygen der Tanden*, waar over de Heer ROSÉN zich dus uitlaat:

„ Zoodra een kind, dat over de vier maanden oud is, zich niet wel bevindt, schuift men de oorzaak aanstonds op de tanden, schoon het dikwils een geheel andere ziekte hebbe. Men is intusschen gewoon deeze te laaten inwortelen, de overhand neemen, en zelfs het kind van het leeven te berooven. Hierom moet men niet na gissing geneezen, maar nauwkeurig onderzoeken, of de tegenwoordige onpasselykheid waarlyk aan de tanden toe te schryven zy. Dit bemerkt men zeer ligtelyk uit de volgende teekenen:

„ 1. Als het kind de vingeren, of hetgeene aan hetzelve voorkomt, dikwils in den mond brengt, of den tepel van de borst sterk byt; dan is het een teken, dat de tand te voorschyn wil komen, en door zyne zagte drukking eene jeukte aan het tandvleesch veroorzaakt. 2. Wanneer het kind kwylt, of de kwyl doorslikt. In het laatste geval krygt het gemeenelyk braakingen, of zeer sterke afgangen; waar door ook de tanden gemaklyk doorbreeken. 3. Indien het tand-vleesch pynelyk, gezwollen, of reeds wezentlyk ontstooken is. Dit kan men, deels zien, deels hier uit afneemen, wanneer de minne bemerkt, dat het kind heet in den mond is, en als het schreit, wanneer het zuigen zal. 4. Als de amandelen, of de oogen, of de kaaken, opzwellen en rood worden."

Men vindt hier bygevoegd een' nuttige aanteekening, welke in het Werk zelve geleezen moet worden, dewyl ons bestek niet toelaat dezelve over te neemen.

De Heer ROSÉN gaat dus voort: „ Openbaaren zich deeze

ze tekenen, dan krygen de kinderen de tanden ongemakkelyk, en hier mede gaat het, volgens de opgegeeven orde, toe. Het loopt zonder zwaarigheid af, wanneer alleen een tand te gelyk doorbreekt; doch als 'er veelen teffens, voornamentlyk de twee oogtanden, doorbreeken; dan komt 'er by koorts, eene flaapeloosheid, ftuipen in het aangezicht, een opfpringen in den flaap, de vallende ziekte, en, wanneer het eenen kwaaden uitgang heeft, eene flaapziekte, die den dood zelve aanbrengt. Indien het kind ter regter tyd ter waereld gekomen, van gezonde ouders gebooren is, en de moeder, geduurende haare zwangerheid, zich aan haare gemoeds aandoeningen niet overgegeven heeft, maar een vergenoegd en vrolyk gemoed gehad, geene fchaadelyke fpyzen gegeeten, en het kind daar na goed zog genooten heeft; dan breeken de tanden altoos by tyds en gemakkelyk door. Hoe meer van deeze omftandigheden ontbreeken, dies te moeijelyker krygt het kind de tanden, en verliest daar door te eerder het leven.

„ De tand moet, om te voorfchyn te komen, zich eenen weg door het tand-vleesch baanen; als dezelve niet hard is, dan kan hy 'er niet doordringen; en is het tandvleesch zeer dik, dan word 'er langen tyd vereischt, eer dezelve daar door komen kan, om dat alsdan meer vezelen moeten verfcheurt worden: dit brengt eene prikkeling en pyn te weeg. Beide deeze toevallen veroorzaaken eene hitte in den mond, eenen fterken toevloed der vogten, een gezwel, ontfteeking, flaapeloosheid, en andere ongemakken meer.

„ Hier uit volgt, dat het doorbreeken der tanden in kinderen gemakkelyker gemaakt wordt, als men het zoo verre brengen kan, dat de tanden hard zyn, en het tandvleesch dun en ongevoelig, of even als vereelt is. Het eerfte oogmerk wordt bereikt, door de moeder of minne, als zy goed zog heeft. Het ander hier door, dat de minne, zoodra het kind drie maanden oud is, zoo dikwils als zy kan, haaren vinger over het tand-vleesch heen en weêr wryve. Deeze zagte wryving, dikwils gefchiedende, maakt eindelyk het tand-vleesch zoo dun, en, indien ik my zoo mag uitdrukken, even als bros, zoo dat de tand geheel, zonder eenig gevoel, doorbreekt. Het is niet eene bloote Theorie, maar eene veelvuldige ondervinding, waar op myn gezegde fteunt. Het zelfde nut heeft een wolfs-tand, of eenig ander hard lichaam, waarop men het kind laat byten. Het eenigst ongemak hier by is, dat het kind,

kind, wanneer het daar mede speelt, het aangezicht, en voornamentlyk de oogen, beschadigen kan. Indien nù dit alles verzuimt word, of zelden geschiedt, en het kind wezentlyk zeer ongemakkelyk tanden krygt, en door de reeds opgenoemde toevallen aangetast word; dan moet men het tand-vleesch, deels week maaken en verslappen, deels het zoo inrigten, dat het kind de pyn, welke de tand door zyne drukking veroorzaakt, zoo min gevoele, als mogelyk is.

„ Het eerste oogmerk bereikt men, als het tand-vleesch, op de plaats, alwaar hetzelve pynelyk en gezwollen is, zeer vlytig met warmen honig, stroop van violen, of van heemst-wortel, of met goeden boom-olie, koud uitgeperssten amandel-olie, ongezouten merg, versche boter, versche hersenen van haazen of kalveren, of met iet diergelyks bestreeken word. Dat geene is het beste, welk het meeste week maakt, en het langst aan het tand-vleesch zitten blyft (*).

„ Het tweede oogmerk bereikt men, wanneer men aan het kind geeft zo veel *Syrupus e Meconio*, na de Londensche Apotheek bereid (in onze Apotheeken bekent, zegt de Heer SANDIFORT, in eene aanteekening, onder den naam van *Syrupus Papaveris albi*) als vereischt wordt, om aan hetzelve eene zagte rust te bezorgen. Geeft men hier van, op eenmaal, weinig, en zoo lange, tot dat men merkt, dat het kind daar van stil word, dan weet men, hoe groote gifte men in het vervolg neemen konne, als het kind wederom van pyn begint te schreijen. —— Des niettegenstaande gaat men met de opgegeeven weekmaakende middelen uitwendig voort. Hier by moet men echter op eene zaak acht geeven, namentlyk, dat men somtyds aan het kind het *Electuarium de Manna*, of soortgelyk middel, tot zodaanig eene gifte geeve, dat het lyf wel opengehouden worde; want het eenigst ongemak, welk de genoemde stroop medebrengt, is, dat het kind hardlyvig daar van word; en men weet uit de ondervindinge, dat de toevallen geringer zyn, wanneer hetzelve loslyvig is.

„ In-

(*) Het Citroen-sap wordt hier toe van iemant boven andere middelen aangepreezen, om het tand-vleesch daar mede brosser te maaken, zo dat het den tand te gemaklyker doorlaate. Uit eene aantek. van den Heer SANDIFORT.

„ Indien dit alles, tegen vermoeden, niet kragtig genoeg ware, (schoon ik nooit ondervonden hebbe dat het mislukt zy,) maar het kind kermde, gestaadig schreeuwde, en zonder slaap ware, en stuiptrekkingen in het aangezicht, een opspringen en andere voorboden van de vallende ziekte, aankwamen; dan is 'er geen ander raad overig, dan aan het kind eene grootere gifte van de *Syrupus e Meconio*, of ook eenige weinige druppelen van het *Laudanum Liquidum* in den zelfden stroop (als namelyk de ziekte pas begonnen was) te geeven: hier door belet men dikwils de stuipen, uit pynen ontstaande (*). Doch, dit ook niet helpende, en het tandvleesch reeds gezwollen zynde, dan laat men hetzelve aanstonds doorsnyden. Hier by is niet het minste gevaar, als men slegts zorge draagt, dat geen vezel boven den tand te rug blyft, anders word het kwaad heviger, tot dat ook deeze doorgesneeden is. Het tand-vleesch geopend zynde, baadt men het vlytig met eene spons, die in warmen wyn met kandy-zuiker gedoopt is." ——

„ Zoo nuttig een geringe loop in deeze gelegenheid is, zoo schaadelyk is dezelve ook, wanneer hy al te sterk word. De slaapeloosheid vermoeit; komt nu daar by eene al te sterke ontlasting; dan word het kind uitgemergeld, en kan daar door stuipen krygen, ja zelfs sterven. Uit myne raadgeevingen, aangaanden den loop, kan men gemakkelyk afneemen, in welke gevallen men denzelven ze sterk noemen moet; ook vindt men aldaar toereikende middelen tegen den zelven voorgeslaagen."

Wy zullen hier op nog iet uit het XIXde Hoofdstuk, *van den Kinkhoest*, laaten volgen: „ Gelyk de pokken, mazelen enz. niet 't eerst in Europa ontstaan zyn, maar door mid-

(*) „ Is de pyn zeer hevig, de ontsteeking groot, en zyn de stuipen zwaar, en door eene sterke koorts vergezelt; dan brengt men dikwils eene spoedige verligting te weeg, door eene kleine aderlating, welke in 't algemeen te weinig by kinderen in 't werk gesteld word. HARRIS, van de nuttigheid deezer zaake overtuigt, verkiest echter liever een of meer bloedzuigers onder elk oor te plaatsen; en deezen raad zou men konnen volgen, indien men geene aderlating kon verrigten, 't welk, van wegens de kleinte der aderen, en de geduurige beweeging der leden in kinderen, dikwils zeer moeijelyk is. Ook heeft TRALLES van dezelven dikwils veel voordeel gehad." Aanteken. van den Heer SANDIFORT. Men vindt meer aantekeningen van den zelfden Heer op dit Hoofdstuk, welken haare nuttigheid hebben; de bepaaldheid van ons bestek alleen verhindert ons om 'er gebruik van te maaken.

middel van goederen, menschen of dieren, uit andere waereld-deelen, alwaar zy te vooren haare zaad-stoffe hadden, tot onzent zyn gebragt geworden; alzoo heeft mede de kink-hoest zynen oorsprong niet in Europa genomen, maar dezelve heeft onzen voorvaderen toegescheenen eene nieuwe ziekte te zyn, die, na alle waarschynlykheid, uit Africa of Oost-Indien tot ons overgebragt geworden is. —

„ Hier uit volgt met zekerheid, dat dezelve niet voortspruite uit een aangebooren ongemak, of uit eene scherpte, die van het hoofd komt, of uit taaije vogten in de borst, of uit te veel slym in de maag; want onze voorouders zouden dien als dan zoo wel bemerkt hebben, als wy. Ik zie, by gevolge, de groote menigte slym, dien de kinderen in den kink-hoest uitbraaken, niet aan, als de oorzaak der ziekte zelve, maar veel meer als de werking der waare oorzaake op de klieren, die de slym afzonderen." ——

„ Zonderling is het ook, dat de kink-hoest altyd eene heerschende ziekte is. My dagt, ik begreep dit gemakkelyk, wanneer ik herhaalde reizen duidelyk waargenomen had, dat dezelve besmettende is, doch dat het vergift geene andere kinderen aantast, dan zulken, die voorheen nooit met deeze ziekte geplaagd geweest zyn. Hy besmet dus op even dezelfde wyze als de mazelen of pokken; ja, ik weet, dat de kink-hoest alleen door een dienstbode van iemand, die daar mede geplaagd was, tot twee kinderen in een ander huis gebragt geworden is: en wat nog meer is, ik zelve heb dien, hoewel onweetende, van het eene huis na het ander gebragt."

„ Gelyk iemand, die eens aan de regte pokken en mazelen ziek heeft gelegen, geene reden heeft, voor eene nieuwe besmetting bevreesd te zyn; alzoo kan ook hy, die eens den kink-hoest overwonnen heeft, met grond zich belooven, in 't vervolg daar tegen gedekt te zyn. In de twee-en-dertig jaaren, dat ik zieken bezogt hebbe, is my niemand voorgekomen, die meer dan eens door den kink-hoest aangetast geweest is." ——

„ De kink-hoest is somtyds met, somtyds zonder eene merkelyke koorts; doch zoo lange dezelve niet door ondienstige middelen in wanorde wordt gebragt, is hy altyd om den anderen dag slimmer."

„ Dezelve begint allengskens, en is droog; doch tien of twaalf dagen geduurd hebbende, dan word hy vogtig, en het geene uitgehoest word, ziet ryp uit. Des niet tegen-

genstaande neemt hy hoe langs zoo meer toe, heeft eenige vrye tusschen-tyden, komt op zekere uuren weder, en houdt dan op eenmaal met zoo veel geweld, en zoo lange aan, dat het kind blauw in het aangezicht word, de oogen uitpuilen en traanen, en de neus somtyds ontspringt; zoo dat men denkt, het kind zal stikken; want als het een- of meermaalen adem haalen kan, dan geschiedt het met een geluid, 't welk te kennen geeft de moeijelykheid, waar mede het lugt schept. De hoest houdt met dezelfde hevigheid aan, en gaat ditmaal niet eerder over, dan na dat men eene menigte van slym kan uitbraaken. Eindigt dezelve zonder braaken; dan komt hy aanstonds weder, en houdt niet op voor dat het kind gebraakt heeft. Volgt de aanval kort na den eeten; dan wordt het kind blaauw, valt, en stikt, ten zy men aanstonds een vinger in deszelfs keel steeke, om eene braaking te verwekken. Om deeze reden moet men zulke zieken niet alleen laaten, maar altoos een verstandig en kloekmoedig mensch by dezelven hebben; 't geen ook hierom noodzaaklyk is, dewyl de kinderen gemeenelyk onder den aanval omverre vallen, en somtyds een ongeluk zouden konnen krygen. Daarom zyn zy gemeenelyk gewoon, als de hoest doorzet, iet aan te grypen dat vast staat, by voorbeeld, eene tafel, of eenen stoel, en zich daar aan met alle macht vast te houden, terwyl zy met de voeten stampen.

„ De waare oorzaak van deeze ziekte is dan eene vreemde zaad-stoffe, die een vermogen bezit, zich, even als het vergift der pokken, te vermeerderen, en aan te grypen kinderen, die te vooren van dezelve niet aangetast geweest zyn. —— Hier uit volgt, dat hy, die den kinkhoest geneezen wil, gebruiken moet, of zulke middelen, welke het zaad dooden of kragtloos maaken, of zulke, die hetzelve aanstonds door den kortsten weg uit het lichaam dryven.

„ Men kan deezen hoest gemakkelyk ontgaan, wanneer men, woonende ter plaatse, daar dezelve heerscht, de besmetting op alle wyze tracht te ontwyken: want het is waarschynlyk, dat hy altyd op deeze of geene plaats in het Ryk in zwang ga, door reizigers omgevoerd wordt, of zich, op zekere tyden, in kleederen of goederen, gelyk de pokken, verborgen houdt.

„ Bezaten wy zulke middelen, die deeze zaad-stoffe konden dooden, of kragteloos maaken, dan zou de kinkhoest gemakkelyk te geneezen zyn." —— Doch dit niet

zynde, bestaat de andere manier van geneezing hier in; „dat men, door zagte braak-middelen, uit het lichaam dryve, 't geen ik als de egte oorzaak van deeze ziekte aanmerke. —— De *Ipecacoanba* is het zekerste middel. Men geeft het zelve van een tot zes grein', en meer, na de jaaren en kragten, voornamentlyk op den besten dag, en op een van de goede uuren. Is de eerste of tweede gift werkzaam genoeg; dan geeft men de derde niet. — Wanneer hetzelve begint te werken, dan laat men het kind bierwey, of soortgelyke dranken drinken. Op deeze wyze gaat men voort, tot dat de hoest overwonnen is. Altyd geeft men acht, dat het middel op de beste dagen, en op goede uuren, ingegeeven worde; en men vermeerdert of vermindert de giften, na dat men bevindt, dezelven meer of min te werken. Doch de kink-hoest reeds ongeregeld geworden zynde, zoo dat de zieke zich den eenen dag niet merkelyk beter bevindt, dan den anderen; dan begint men met het braak-middel, zoo dra het kind zich, na eenen aanval, eenigzins herhaald heeft.

„Is het kind zeer volbloedig, of krygt hetzelve, by den aanval, eene bloedstorting uit de neus; dan moet men te vooren de ader laaten openen. Is het lyf verstopt, dan laat men den zieken een clysteer zetten. Indien het kind lange met den kink-hoest geplaagd geweest, en gevolglyk reeds zeer afgemat is; dan mag men evenwel aan hetzelve het braak-middel geeven: men moet egter daar na niet verzuimen — de Kina, even als in de tusschenpoozende koorts, te laaten gebruiken; 't welk vooral noodzaakelyk is, wanneer het kind zeer bleek en opgezet is. (*)

(*) „De Ezelinne-melk wordt te regte in deezen staat der ziekte voor een der beste middelen gehouden; door dezelve wordt het lichaam gevoed, en de kragten neemen allengskens toe." SANDIF.

Uitvinding der Boekdrukkunst, getrokken uit het Latynsch Werk van GERARD MEERMAN, *met eene Voorreden en Aantekeningen van* HENRIK GOCKINGA. *Hier achter is gevoegd eene lyst der Boeken, in de Nederlanden gedrukt voor 't jaar* MD, *opgesteld door* JAKOB VISSER. *Te Amsteldam, by* Pieter van Damme 1767. *Behalven het Voorwerk, te zamen* 184 *bladzyden in groot quarto.*

DIt hooggeachte Werk van den Heer *Meerman* is, zo by gelegenheid der medegedeelde voorafgaende *Con-*

spec-

piscui; als der uitgave van 't Latynsche Werk zelve, te over genoeg bekend gemaekt, om ons tegenwoordig niet op te houden met het voordragen van deszelfs algemenen inhoud. Alleen staet ons, ter zake dezer Nederduitsche uitgave, thans te melden, dat men dezelve juist niet heeft aan te merken als ene Vertaling; maer ze eerder voorkomt als een breedvoerig Uittrekzel van het eerste Deel van 't Latynsche Werk, waer in die beroemde Autheur de uitvinding en eerste voortgangen der Drukkunste met zo veel oordeel als naeuwkeurigheid ontvouwt. De Heer *Gockinga* heeft dit, op het verzoek van den Heer *Meerman*, ten gevalle van den Nederduitschen Lezer, gedaen; en vermits die edelmoedige voorstander van oefening hem ook verzocht had, zyne aentekeningen, schoon hy in enige byzonderheden van hem mogte verschillen, niet achter te houden; zo heeft hem dit te meer vrymoedigheid verleend, om 'er etlyke aentekeningen by te voegen, die ter opheldering of nader onderzoek van zommige byzonderheden konnen dienen.

De hier nevensgaende Lyst van den Heer *Visser* is een Voorloper van een Werk, dat hy, op aenraden van den Heer *Meerman*, in navolging van de Heren *Chevillier*, *Ames*, *Saxius* en anderen ondernomen heeft, om ene menigte van zeldzame stukken, die by weinigen bekend zyn, uit de vergetelheid voor den dag te halen. Op dat hy hier in te beter zoude konnen slagen, heeft hy deze Lyst by voorraed gemeen gemaekt; ten einde daer door te beter gelegenheid te hebben, om uit kundige Liefhebberen te vernemen, welke hulpmiddelen hem nog ontbreken; ten welken einde hy ook hunne behulpzame hand, ter verdere voltooijinge van dit zyn Werk, verzoekt.

Het een en 't ander maekt deze uitgave niet alleen gevallig voor den Nederduitschen Lezer; maer ook geschikt voor hun, die 't Latynsche Werk machtig zyn, en dezelve als een daer toe behoorend Stuk konnen aenmerken. —— Het volgende bericht van den *Spiegel der menschelyke behoudenisse*, welk boek, als één van de allereerste voortbrengzelen der Drukkunste, aller nieuwsgierigheid naer zich trekt, by deze gelegenheid hier uit nog mede te deelen, zal velen onzer Lezeren, zo we vertrouwen, niet ongevallig zyn.

„ Men heeft van dit boek twe uitgaven in 't Nederduitsch, en zo vele in 't Latyn; alle vier, zonder melding van jaar, plaatse en Drukker, waar by men een vyfde voegen kan, in 't Nederduitsch van de Pers gekomen te Kui-

S 2 len-

lenburg, by Jan Veldener 1483. — Deze vier uitgaven (die wel byzonder aanmerking verdienen,) komen alle hier in overeen, dat ze gedrukt zyn in een klein formaat in *Folio*, gelyk men spreekt, zo dat zy, als 't Exemplaar ruim afgesneden is, niet veel groter zyn, dan een boek in groot Quarto. Zy behelzen vyf Hoofddeeltjes; wier eerste dat de Inleiding bevat, twee gehele bladen beslaat in de Nederduitsche, maar een half bladt meer in de Latynsche Uitgaven; het twede, waar meê het Werk zelf aanvang neemt, en de twê volgende, hebben ieder zeven; het vyfde deel acht bladen. Dus zyn in de Nederduitsche Uitgave 31 gehele bladen of 124 bladzyden, en in de Latynsche 31 en 1 half of 126 bladzyden. 't Papier is geelachtig, en gansch niet van de beste soort. In alle vier Editien is 't het zelfde: men zou daarom kunnen denken, dat het ook in ons Lant gemaakt is; doch wy laten het daar, of het van énen Papiermaker vervaardigt zy, dat tot alle vier gebruikt is.

„ 't Papier van den *Spiegel* is alleen aan den enen kant bedrukt, waar van de reden niet is, dat men in de eerste tyden onkundig zou zyn geweest van de wyze, om op beide zyden te drukken, want het tegendeel getuigen de brokken der twe uitgaven van *Donatus* (*), die aan beide zyden bedrukt zyn, (waar van die met grote boekstaven gedrukt, ouder dan alle de vier uitgaven van den *Spiegel*, en met de kleinere voor drie derzelver uitgekomen is.) Maar de ware reden is, om dat de Platen, waar uit dit Boek gedeeltelyk bestaat, zo sterk in het slechte papier gedrukt zyn, dat aan den anderen kant niet konde gedrukt worden. Om dit gebrek nu eenigzins te verhelpen, heeft men overal de twee onbedrukte bladzyden door een klevendt vocht aan elkander gehecht, waar door 't papier steviger wiert, en de tekenen van de gedrukte Platen aan dien kant niet konden bespeurt worden.

„ Het boek is met tweërlei Int gedrukt; tot de Platen heeft men gebruikt bleken, die met water gemengt was, en tot de Boekstaven een zwarten Int, met olie gemengt. Zy zyn 't spoor byster, die stellen dat de Platen daarom met

(*) Een Latynsch schoolboek diestyds gebruikelyk. Deze brokken, en wel die der eerste uitgave, benevens een klein Getydeboekje, dat mogelyk het oudste van allen is, berustende onder den Heer *J. Enschedé* te Haerlem, worden met het grootste recht voor de allereerste voortbrengzels der Kunst gehouden.

met bleken Int gedrukt zyn, om dat de eigenlyke Drukkunst toen noch niet gevonden was, en naderhant, toen de Kunst reets in de waerelt was, de text met Drukint 'er onder gezet is, daar men dien anders met de penne zou geschreven hebben. Want 'er is tot noch toe geen Exemplaar gezien, daar de text, of onder afgelaten, of met de penne by geschreven is. Maar dit is geschiedt, deels, op dat zich de Platen dies te fraaier zouden vertonen, en dat blykt volkomen, als men die met de Kuilenburgsche druk van 1483 vergelykt, daar dezelve Platen, doch doorgezaagt, door *Jan Veldenaar* met Drukint te voorschyn gekomen, en op verre na zo sierlyk niet zyn; deels, om die voor getekende Figuuren te doen doorgaan, gelyk vele met zodanigen Int in de 14de en 15de Eeuwen in ons Lant vervaardigt zyn. Dit is derhalven de enigste reden, waarom toen in Nederlant tot de Plaatdruk, geen ander, dan zo een bleke Int gebruikt is; de Uitgaven van den *Spiegel* zyn met tweërlei Int gedrukt, om dat zy in Plaatdruk en beweegbare Boekstaven uitgekomen zyn; maar in die van *Donatus* wort alleen de Drukint gezien, wyl daar in niets anders is, dan de blote text met beweegbare Letteren.

„ Wat nu de Figuren zelve aangaat: deze zyn in alle vier uitgaven dezelve en afdruksels van de eerste Platen en 58 in getal, namenlyk twee voor ieder Hoofdstuk, ('er zyn, behalven de Voorrede, 29.) Na de Voorrede, ziet men boven aan op elke bedrukte bladzyde ene figuur, die vier duimen lang, en ruim zeven breedt is. Ieder bestaat uit twe Vierkanten, door ene Kolom aan elkander verbonden, en behelzen ene Historie met haren inhoudt 'er onder, die in 't Latyn in het Tafereel gesneden is. Toen *Veldenaar* naderhant den Spiegel herdrukken wilde, heeft hy deze zelve platen midden doorgezaagt, en dus vier tot ieder hooftstuk gebruikt. De afbeeltsels zyn, naar dien tydt, zeer fraai, evenwel meer ten opzichte van de tekening dan van de gravering, dat zo veel minder te verwonderen is, om dat het in de vyftiende Eeuwe Nederlant, en byzonder Haarlem, aan gene uitmuntende Schilders ontbrak; daar mogelyk de Graveerkunst, schoon overlang bekent, met dat oogmerk niet geoeffent is, om overgedrukt te worden. Deze Taferelen zyn niet in Metaal, maar in hardt Hout, mogelyk in Palm-Sorben-of Perebomen Hout, gesneden.

„ Van de Afbeeltzels gaan wy over tot de Boekstaven, daar, zo de Voorrede, als 't gansche werk meê gedrukt is. Onder de figuren is de Text in twe kolommen gedrukt, die

ieder meest 26 regels heeft. De Letters zyn elkander ongelyk, evenwel fraaier, dan die een deel der figuur uitmaken. Zy zyn ene soort van Gothische Letteren, en in alle vier uitgaven van den *Spiegel* van ene en dezelve gedaante, uitgezondert enige bladtzyden in de eerste Latynsche, met vaste Letteren gedrukt. Vele, byzonder kleine Letters zyn aan elkander vast, om het breken voor te komen, wyl zy uit Hout gemaakt waren. Men vindt, voornamenlyk in de eerste Nederduitsche en Latynsche drukken, een groot aantal van verkorte woorden. Men treft gene zinsnydingen aan, behalven alleen den stip, die zelfs nog dikwerf ontbreekt, daar hy nodig is. De Letter *i* is meest met een toonmerk, nu en dan met een stip, en ook hier en daar met een halfrondt getekent. De Regels staan doorgaans scheef en krom, en zyn over al niet even lang. Grote Voorletters zyn 'er in 't geheel niet, maar hare plaats is opengelaten, om 'er door het pinseel op getekent te worden. De bladzyden zyn boven en onder ongemerkt, en de namen van 't jaar, de plaatse, en den Drukker ongemelt.

„ De Boekstaven, daar de *Spiegel* mee gedrukt is, zyn, uitgezondert enige bladzyden in de eerste Latynsche druk, beweegbare Letters geweest, dat ten klaarste blykt uit vergelyking van de Letter, die in de Platen gesneden is. Zy zyn niet gegoten maar gesneden, want, onder anderen, is een en 't zelve woort, 't zy geheel 't zy verkort, niet altyt even lang; ook verschilt ene en dezelve Letter op ene en dezelve bladzyde, dan in grootte, dan in gedaante, dan in beiden. Dit alles kan onmogelyk plaats hebben, als de Letters gegoten zyn; dus het zonneklaar is, dat de Boekstaven gesneden waren, waar mede de *Spiegel* gedrukt is".

Op dit bericht volgt hier ene voorstelling der bewyzen, welke strekken om te toonen, dat men deze vier uitgaven aen de Drukkery van *Laurens Koster* en zyne Erfgenamen heeft toe te schryven. En uit het onderscheid, dat tusschen dezelven plaets heeft, leid de Heer *Meerman* verder af, dat de eerste Nederduitsche uitgave, (die zeer zeldzaem is, waer van maer twee Exemplaren bekend zyn, die te Haerlem gevonden worden,) bepaeldlyk aen *Laurens Koster* is toe te eigenen; doch dat de drie overigen door deszelfs Erfgenamen in 't licht gegeven zyn. Men heeft, naer zyne gedachten, de eerste Nederduitsche uitgave te brengen tot omtrent het jaer 1430, en de eerste Latynsche tusschen de jaren 1442 en 1450; zullende de tweede Latynsche, als mede de Nederduitsche uitgave, naeerdenkelyk beiden het licht gezien hebben tusschen 1450 en 1460.

Chry-

Chrysal, of de Gevallen van een Guinie. Na de derde druk uit het Engelsch vertaald. Door de Heer E. B**S. *In 's Gravenhage by* H. Bakhuysen 1767. *Derde en Vierde Deel in groot octavo, behalven het Voorwerk* 405 *bladzyden.*

De twee laetste Deelen van dit Hekelschrift der Menschlyke gebreken zyn van dezelfde natuur, als de twee eerste. Men ontmoet 'er ene menigte van slechte en bespottelyke characters in, die veel al tot het uiterste gebragt worden. De Schryver van 't zelve is niet onbekwaem in 't malen van characters, doch hy schildert gemeenlyk met al te sterke coleuren. Zie hier, tot ene proeve, het character van een eerloozen Kunstkooper, en dat van een verwaenden Verzamelaer van Zeldzaemheden.

De Guinie, van hand tot hand gegaen zynde, vervalt eindelyk in de handen van iemand, die zyn werk maekte van bedrog te plegen, ter misleidinge van zulken, die, zonder de vereischte kundigheid, zich toeleggen op het byeengaderen van Zeldzaemheden. Het gedrag van zodanig enen, mitsgaders dat van zulk enen Verzamelaer, in een byzonder geval, verhaelt de Guinie op de volgende wyze:

Myn Meester, zich verheugende over een bedrog van ene andere soort, dat hy zo even gepleegd had, herinnerde zich een afspraek, die hy met iemand gemaekt hadt, en zeide: „ Maar zagt! het is haast tyd, dat myn Liefhebber van *Antiquiteiten* komt. Laat eens zien die *Oude Manuscripten*, en de *Inscriptien*, die ik voorléden Week gemaakt heb. Zo waar als ik leef, ze zien 'er wel uit. De *Roest* op dit Koper, en de *Rook* op dit Parkement, zyn zo natuurlyk als of het duizend jaar oud was; en deeze *Haanepooten* zouden wel kunnen doorgaan voor de *Bezweering Tékens* van de Toveres te *Endor*, zo weinig gelyken ze naar eenige tékenen van schrift in deeze tyd. Het is een aardige snaak die ze gemaakt heeft, en hy verdient aangemoedigt te worden."

Juist toen hy dit gezegt had, kwam de Persoon, die hy verwagte, in de Kamer, zeggende: „ myn Heer, ik kom om de Dingen te zien, daar gy my van gesprooken hebt. Als dezelve inderdaad zyn, 't geene gy zegt, zullen wy omtrent de Prys geen verschil hebben, hoe hoog die ook zy."

„ Ik hoop, myn Heer, (antwoorde myn Meester) dat gy zulk een laag Denkbeeld niet van myn Oordeel hebt, van te meenen dat ik U zou kunnen misleiden. Neen, myn Heer, ik weet dat zulks onmogelyk is; zelfs, al was ik laag genoeg om zulks te ondernemen; en daarom zou ik U niets willen zeggen, 't welk de minste Twyffeling onderworpen was by een Persoon van uw diepe Geleerdheid. Wat de Prys belangt, ik kon veel meer krygen sédert dat ik U gezien heb; maar ik oordeelde aan hunne Verdienste verschuldigt te zyn, die eerst aan U te laaten zien, dewyl geen andere *Collectie* in het Koningkryk die schatten waard is, en het is myn gewoonte niet een eisch, die ik

eens gedaan heb, te verhoogen, offchoon dezelve oneindig onder de *Intrinfike* Waarde is, gelyk gy, zo als gy dezelve ziet, overtuigd zult zyn. Hier, myn Heer! hier is het *Manufcript*, 't welk ik het geluk had te vinden, terwyl ik eenige oude *Archieven* op ons Kantoor omfchommelde, die fédert de Regeering van HENDRIK VIII nooit van hun Plaats geweest waren. Het Papier, daar het ingewonden was, was zo vergaan, dat het geheel weg molmde, zo als het in de open lucht kwam, zo dat ik naauwlyks tyd had den Inhoud te leezen, zynde, *dat dit Parkement gevonden wierd in de Tombe van* THOMAS A BEEKET, *toen zyn Kist by de Reformatie geopend wierd, en wierd daar om de Oudheid bewaard.* Dat het zelfs in zyn tyd al zeer Oud moet geweest zyn, zou de kleur van het vergaan Parkement overvloedig bewyzen, als 'er geen overtuigender blyken waren voor de geenen die Oordeel hebben, om dezelve te begrypen. Het Figuur van de Letter toont deszelfs Ouderdom; deeze Manier van fchryven, als men die met andere oude *Manufcripten* vergelykt, wierd ingevoerd omtrent de Tweede Eeuw van de Christelyke Tydreekening, en geheel verlooren in het midden van de Derde Eeuw, in die tusfchentyd moet dit Gefchréven zyn. De Oudheid dus bepaald zynde, moet men vervolgens den Inhoud gade flaan; en aan de Gewigtigheid kan men niet twyffelen. Deeze *Vlak*, onder aan het Parkement, offchoon veel gefleeten door de tyd, heeft een groote Gelykheid met een *Myter*, en toont dus aan, dat een Bisfchop de *Autheur* was, van 't geen 'er boven gefchréven ftaat, waar aan deeze vier Letters M-A-T-H. die by geluk duidelyk zyn, het klaarfte Licht geeven; want nadien ze een gedeelte van 't Woord *Arimathea* geweest moeten zyn; zo dienen ze tot Bewys dat 't Gevoelen, dat *Joseph van Arimathea* 't eerst het Evangelium in Brittanje Gepredikt heeft, alreeds in de tweede Eeuw bekend was, en beslischt dus dat lang betwiste ftuk. Want wie kan zo ongeloovig zyn van te twyffelen aan iets, dat, gelyk ik wel zeggen mag, onder het Heilig Zégel van de *Myter* gegeven is, en dat zo digt by dien tyd!

„ Dat is zo! Maar is het niet éven waarfchynelyk, dat het Oogmerk van dit Gefchrift was, dat Gevoelen te wederleggen, als om het te bevestigen?

„ Myn goeden Heer, als gy op zulke beuzelachtige Tegenwerpingen, als deeze, Prys wild ftellen, zo geeft gy alle Kennis van de Oudheid op, die nooid hooger ftygt, dan tot mogelyke Gisfingen, zonder acht te flaan op Waarfchynelykhéden daar tegen: want zulke *Gisfingen*, als deeze, *gegrond op uitgewischte Overblyfzels van de Oudheid, zyn van veel grooter Gewicht in de Geleerde Waereld, om dat ze meer Geleerdheid vertoonèn dan de eenvoudige Gevolgen, uit klaare Zaaken getrokken, nadien dezelve voor ieder een verftaanbaar zyn.* Maar waarom zeg ik deeze dingen tegen iemand, die dezelve veel béter verftaat, dan ik *Pretendeeren* kan!

„ Ja myn Heer, ik verbeelde my dat ik 'er iets van weet, en was op het eerfte Oogenblik, dat ik het *Manufcript* zag, overtuigt van des-

deszelfs Oudheid en Gewicht, en ik maakte die Zwaarigheid alleen tot *Amuzement*. Maar waar is het *Rèliquie*, dat wilde ik ook wel zien.

„ Hier is het myn Heer! (antwoorde myn Meester, een oud stukje Koper uit een Doos haalende, dat zorgvuldig in Watten gelegt was). Deeze kopere Plaat is, op die Wyze, afgescheurd, boven van een Graf-Tombe op den Berg *Libanon*, door een Persoon, die door een vermaarde Societeit derwaards gezonden was, om naar zulke Dingen te zoeken; en by zyn te rug komst heeft hy het my vereerd, als het schatbaarste dat 'er te vinden was, uit Dankbaarheid, voor dat ik hem die reize bezorgt had. Zie de *Roest* eens myn Heer! Hoe zeer het in het draagen ook afgesléten is; zo toond de Diepte en de Kleur, dat het 'er in eenige duizend Jaaren aangekomen is. By welke gelegenheid die Tombe wierd opgerecht, daar zyn eenige byzondere Omstandighéden, die ons waarschynelyke Gissingen doen maiken. Gy ziet dit Gat, daar de *Roest* byna door het Koper gegeeten heeft, met die streep daar over. Dit is zékerlyk het overblyfzel van 't Figuur van een Leeuw, gelyk klaar is uit die twee Pluimen in 't midden, en aan 't einde van de streep, die de staart moet geweest zyn. Nu dewyl een Leeuw het Zinnebeeld van *Juda* was, zo kan men niet twyffelen of de een of ander groot Personagie uit die Stam moet 'er begraven zyn, daar dit Zinnebeeld opgerecht wierd: eene Omstandigheid die zo klaar de Oudheid van de *Wapenschilden* bewyst, dat ik 'er niet wel kan afscheiden, zulk eene Opheldering verschaft het aan een *Tractaat*, dat ik onder handen heb over dat *Subliem* en moeijelyk Onderwerp.

„ Niet van afscheiden! (zeide de *Antiquarius*, doende de Plaat zorgvuldig in de Doos die hy in zyn Zak stak,) gy moet het eerst hebben, myn Vriend, om 'er van af te scheiden. Ha, ha, ha! een aardige Grap waarlyk! Gy presenteerd iets te Koop, steld het op Prys en dan kund gy 'er niet afscheiden! dat is waarlyk mooi! Daar is Uw Geld voor het *Manuscript* en het *Rèliquie*; en als gy meer zulke dierbaare Overblyfzels van de Oudheid vind, zal ik U verplicht zyn als gy my de Voorkeur geeft. Niemand zal U béter Prys geeven".

Dit gezegt hebbende gaf hy myn Meester een *Banknote*, die hy met een soort van Ongenoegen scheen aan te neemen, en die, terwyl hy het Geld telde, dat hy te rug moest geeven. „ Gy doet deeze Reis met my wat gy wild: maar de volgende zal ik béter op myn Hoede zyn. Het is my echter lief, dat deeze stukken, in zulk eene kostelyke Collectie als de Uwe komen zullen, daar recht aan hunne Verdiensten zal geschieden."

„ Ja myn Heer, (antwoorde de Liefhebber, met een vergenoegde Grimlach,) Ik heb al eenige *moeite* en *kosten* gehad om eene *Collectie* te verzaamelen; en heb het Genoegen te denken, dat ik, als ik kom te sterven, in de *Catalogus* van myn Kabinet zulk een Figuur zal maaken, als weinig van myne Tydgenooten kunnen doen. Ik zal Bewyzen nalaaten, dat ik myn Leeven niet Vruchteloos heb

door-

doorgebracht. Wat zou ik niet geeven om het getuigenis dat een *Capabel Afslager* van my zal geeven, by het begin van de Verkooping. Ik hoop dat myn Vriend POCH lang genoeg Leeven zal om het te doen. Daar is niemand die een Ding met zulke gelukkige Uitdrukkingen kan opvyzelen. Hy heeft de Woorden tot zyn Wil gelyk men zegt. Wat een hoog denkbeeld zal hy verwekken van myne geleerdheid, Smaak en Oordeel? Maar *a propos*, Gy zeide dat gy dit *Réliquie* tot een byzondere *Occasie* noodig had; ik ben zeer genegen om U dienst te doen. Gy kunt 'er van spreeken, als in myne *Collectie* berustende, by Voorbeeld op deeze of diergelyke Wyze, *gelyk blykt* (tot staaving van 't geene gy vooraf gezegd hebt) *uit een allerkostelykst en zeldzaamst overblyfzel der Oudheid* (of zo als gy het anders wild noemen) *in de keurlyke of dierbaare*, of *édele* of *heerlyke* (of mogelyk dat alle saamen) *Collectie van wylen mynen aller Geleerdsten, Oordeelkundigsten, onvermoeiden en édelmoedigsten Vriend.* Of welke Tytels van dit soort gy moogt goedvinden.

„ Ik ben U zeer Verplicht voor die Gunst, (antwoorde myn Meester, kwaalyk in staat zynde zich van Laghen te onthouden,) en zal 'er op zyn tyd my van bedienen, en het doen op eene Wyze, die of schoon, by uwe Verdiensten te kort komende, myne Hoogachting en Eerbied voor dezelve uit zal drukken." Dit gezegt hebbende, gaf hy hem het Geld, dat van zyn Bankbrief overschoot, en zond hem Vergenoegd weg.

Annette en Lubin, *of de eenvoudige Natuur. Landspel. Door het Kunstgenootschap, onder de Zinspreuk* Kunst word door arbeid verkreegen. *Te Leyden gedrukt voor het Kunstgenootschap. 1768. in octavo 44 bladzyden.*

Dit Landspel is ene navolging van een der Verhalen van den Heer *Marmontel*, 't welk ten tytel heeft, *De eenvoudige Natuur. Annette en Lubin*, twee jonge lieden, volle Nicht en Neef, t'zamen alleen op 't Land levende, elkander beminnende en een gelukkig leven leidende, zien zich, door onkunde, in 't grootste verdriet gedompeld. De Schout, enige blyken der zwangerheid van *Annette* ontdekkende, bevind, op nader onderzoek, dat deze twee Gelieven te nauwe gemeenschap met elkanderen gehad hebben; 't welk hen, volgens de Wet der Roomsche Kerke, rakende de vermenging van Bloedverwanten, strafschuldig stelt. De Schout, vereenigd met den Pastoor, ontrust deze Gelieven, door hun hunne onderlinge liefde als misdadig te beschryven. *Annette* is troosloos; doch *Lubin* houd nog steeds moed, en kan niet begrypen, hoe men dit als ene misdaed kan aanzien, en hem deswegens met ene daer op gestelde straf dreigen; te meer daer hy verstaen heeft, dat vermogende lieden, door hun geld, de vryheid erlangen van in zodanig een geval met elkanderen te mogen trouwen. Dit denkbeeld zet hem aen om den Heer van

van 't Dorp, bekend als een goedaertig en milddadig Heer, deswegens te onderhouden; die ook, door de oprechtheid en tedere liefde van dit paer bewoogen, belooft alles in 't werk te stellen om hun ontslag by 't Roomsche Hof te verkrygen. De Heer *Marmontel*, die dit opgeeft als ene ware gebeurtenis, verhaelt ten slot, dat die Heer 'er ook zo gelukkig in slaegde, dat Paus *Benedictus de XIVde* eerlang die twee Gelieven kostloos van deze Kerkwet ontsloeg, en toestemde dat ze door den Trouw verenigd werden. — Men heeft dit Verhael in de gedaente van een Landspel gebragt, dat in dertien Tooneelen verdeeld, op geen ongevallige wyze geschikt, en volgens een vryen trant berymd is. Zie hier een gedeelte der redeneringe van *Lubin*, waer door hy zyne troostlooze *Annette* zoekt op te beuren.

LUBIN.

Wel aen, dat wy eens onderzoeken,
Waerom wy ons dus zien vervloeken,
Wat daeden door ons zyn gedaen,
Of wat ik immer heb bestaen
't Geen my kan worden aangewreven,
Want, 'k weet niet dat ik heb misdreven.

Wy hebben, sints de kindsche dagen,
Ô Dagen, vry van alle plaegen!
Waer door de jeugd steeds wordt gevleit!
Ons vee op 't zelve veld geweidt,
Door ons, om 't malsche groen, verheven,
Annett', daer in is niet misdreven.

'k Heb, om uw hartje te behagen,
Een hut van takken opgeslagen,
Die, in uw oog, bekoorlyk stond;
En daer gy uw vermaek in vondt
Uw lieve leden rust te geven.
Daer in is ook geenszints misdreven.

Gy hebt, Annette, menigmaelen,
Uw hoofd tot in myn' schoot doen daelen,
En sliept dus lieflyk en gerust.
'k Vond myn vermaek en grootsten lust
Naer d'uwen zoetlyk neer te streven;
Maer daer was nog niet in misdreven.

't Is waer, wy hebben ook by tyën,
Als gy, door myn liefkozeryën,
Ontwaekte, 't lieflyk liefdevuur
Beproefd, doch dit, dit deedt Natuur.
Des zweer ik; hartlyk, by myn leven,
Ik weet niet dat wy iets misdreven.

An-

ANNETTE.

Helaes, Lubin, 'k zag ook geen kwaed daer in,
Maer nu doet het my zuchten.

LUBIN.

Och, 'k bid Annett', verlaet, verlaet die ongenuchten!
Herdenk eens, met bedaerden zin,
Weet gy dat we immer iets....

ANNETTE.

Ik weet het niet te zeggen.

LUBIN.

Ik denk dat kwaede lui ons slimme laegen leggen.
Wien hebben wy misdaen? geen schepzel, dat ik weet;
Niets dat den Hemel kan bewerken tot ons leed.
De Hemel is steeds goed en straft de kwaede zaken,
En valsheid en bedrog; maer wy, die nimmer haken
Dan om getrouw, met alle magt,
Te blyven in dien staet, waerin Natuur ons bragt,
Waerin kan men ons schuldig houên?
Om dat wy neef en nicht zyn? maer
Dat is een ongeluk, 't welk niet belet elkaêr
Te minnen, moet het ons dan nog verbiên te trouwen?
Ben ik min' vader en gy moeder, om die reên?
Of zyn wy overtuigd dat wy iets kwalyks deên?
Maar neen: gy zyt bedroeft en acht u-zelven schuldig,
Om dat de Schout ons zegt een wet te hebben, die
Ons 't huwelyk verbiedt. Maer zyt niet ongeduldig,
Geloof me, Annette, laet de Schout maer praten, zie,
Laet hy die wet vry voor zich-zelv' bewaren,
Hy kan dat werk, voor ons, wel sparen.
Gy hangt van niemand af, en ik zo min als gy.
Wy schikken van ons-zelv' en blyven altyd vry.
Wy kunnen met ons goed naer eigen keuze leven
Zoo als 't natuurlyk is. 'k Acht niets daerin misdreven.
En krygen wy een kind zoo veel te beter, goed!
Wanneer 't een dochter is, dan zal zy fraei zyn, zoet
En lieflyk, zoo als gy; en is 't een Zoon, myn Waerde!
Geen hupser jongen ziet ge op Aerde;
Want hy zal vrolyk zyn en vlug, gelyk als ik.

NIEUWE

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Psalmos* CXI—CL. *Quo singulorum argumentum, tempus & hypothesis explicandi imprimis studiose inquiritur, eorumque partes continua paraphrasi & selectis observationibus illustrantur. Leovardiæ apud* H. de Chalmot 1767. *in quarto* 846 *pp.*

HERMANNUS VENEMA, *Verklaring over Psalm* CXI—CL. *enz.*

Dus mag het den Eerwaerden *Venema* gebeuren zyne ophelderende Verklaringen over het Boek der Psalmen voltooid te zien; en de Liefhebbers zyner Schriften, die vreesden dat hem de dood mogte overvallen, eer dit Werk afgeloopen ware, genieten nu de vervulling van hunnen wensch in dit opzicht. Men heeft, by de achtervolgende uitgaven van ieder Deel steeds opgemerkt, dat onze Hoogleeraer zich meer dan gemeen bevlytigd heeft, om, zo veel hem mogelyk was, na te speuren de gelegenheid, by welke ieder Zangstuk opgesteld mogte wezen, om dus te bepaelder grondslag te hebben, op welken hy zyne Verklaring kon vestigen; waerom wy ook, dezen taek in 't oog houdende, ons met dit laetste Deel daer toe zullen bepalen, en ten slot nog melden 't geen zyn Hoogeerwaerde, ten aenzien dezer laetste Psalmen, deswegens als het waerschynlykste voorgedragen heeft.

Rakende de negen of acht hier eerst voorkomende Psalmen, twyfelt de oplettende *Venema* geenszins, of dezelven zyn opgesteld in de dagen der Maccabeen, en wel na de verlossing des Volks uit de verdrukking van *Antiochus Epiphanes*. Ps. CXI slaet op den gelukkigen stand des Volks onder *Simon den Maccabeer*; toen ze, uit de onderdrukking verlost, met den buit hunner vyanden verrykt, hun gebied nog niet uitgestrekt hadden over de nabuurige volkeren, doch zulks in 't kort stonden te doen. Het volgende Zangstuk is betrekkelyk tot de dagen van *Judas den Maccabeer*, toen Jerusalem herwonnen, de Tempel gezuiverd en de plechtige Godsdienst hersteld was; toen men 't feest der

inwyinge of dat der lichten eerstmael vierde, en deszelfs jaerlyke onderhoudinge bepaelde. De CXIIIde Psalm is weder te brengen tot de dagen van *Simon* en deszelfs zoon *Johannes Hyrcanus*; toen de gelukstaet des Volks een bestendig aenzien begon te verkrygen. Tot dien eigen tyd behoort Psalm CXIV, als mede Ps. CXV, welke laetste niet zo zeer een Zangstuk op zich zelve, als wel een aenhangzel van 't voorgaende Lied te noemen is. De CXVIste Psalm heeft insgelyks verscheiden kenmerken, die den Lezer tot die zelfde omstandigheden bepalen; en 't is niet onwaerschynlyk dat dezelve bepaeldlyk gedicht is, by gelegenheid der vieringe van het feest der inwyinge of dat der lichten, met oogmerk om op dat feest gezongen te worden. De hier tot dus ver gemelde Psalmen slaen uitdrukkelyk op de omstandigheden der Jooden in die dagen, en zyn dus niet te betrekken tot de dagen des N. Testamentes; dan in zo verre als de Joodsche Kerkstaet van dien tyd inkomt als ene afbeelding van den Apostolischen Kerkstaet; in welken alles, wat hier daer toe betrekkelyk voorgesteld word, op ene verhevener wyze plaets zou hebben; des men 't hier letterlyk uitgedrukte geestlykerwyze op de Kerk des Nieuwen Testamentes konne overbrengen. Maer zo is 't niet met den CXVIIden Psalm. Dit Lied is wel waerschynlyk, even als 't voorgaende, in die dagen der Maccabeen opgesteld; maer met een bepaeld vooruitzicht op de roeping der Heidenen in de dagen van den Messias. De omstandigheden van dien tyd, toen de kennis van den waren God meer dan ooit voorheen onder de Heidenen verspreid werd, gaven eigenaertig aenleiding tot het dichten van zodanig een Lied, ter aenspooringe voor de Heidenen, om den HEER te looven, dat in vollen nadruk plaets zou hebben, wanneer ze door den Messias geroepen zouden worden tot de kennis en dienst van den waren God; waer toe dit Zangstuk uitdrukkelyk betrekking heeft. Wat verder den CXVIIIden Psalm betreft, verscheiden kenmerken bepalen ons duidelyk tot die dagen van blydschap en vreugde der Jooden, toen ze *Simon den Maccabeer*, ter belooninge zyner dapperheid en getrouwheid voor zyn Volk, aenstelden tot Veldoversten, Oversten des Volks en Hoogepriester in eeuwigheid; toen ze deze aenstelling in koperen platen graveerden, en die stelden in ene aenzienlyke plaets, in den omgang des Heiligdoms; terwyl ze het afschrift derzelve leiden in de schatkiste, ten behoeve van *Simon* en deszelfs Zoonen na hem; volgens het verhaelde 1 Maccab.

XIV.

XIV. 35—49. Alles nagaende kan men 't niet vreemd achten te denken, dat dit Lied in die omstandigheden gedicht is, met oogmerk om by die plechtige aenstelling openlyk gezongen te worden. Onze Hoogleeraer, dit denkbeeld gestaefd hebbende, betuigt echter tevens dat de spreekwyzen vs. 22 en verv. inzonderheid zien op den Messias, in welken zy ene volkomen vervulling erlangd hebben. Doch hy merkt tevens aen, dat men daerom geen grond heeft, om dit geheele Lied tot den Kerkstaet des N. Testamentes te brengen. Men heeft, zynes achtens, dit Zangstuk te verklaren van den Joodschen Kerkstaet in de opgemelde omstandigheden; maer het geen gezegd word van dien *verworpen steen tot een hoofd des hoeks geworden*, onderscheidenlyk te beschouwen, als in de eerste plaetze wel betrekkelyk tot de aenstelling van *Simon*, maer als in een verhevener zin slaende op de verhooging van den Messias aen Gods rechterhand, als het tegenbeeld dezer plechtige aenstellinge.

Rakende den CXIXden Psalm, merkt zyn Hoogeerwaerde aen, dat men, alle de kenmerken van des Schryvers toestand en geestgesteldheid nagaende, genoegzamen grond heeft, om te denken, dat dit een Zangstuk van David is. Men heeft het dan, zo 't hem voorkomt, te beschouwen als betrekkelyk tot Davids omstandigheden, toen hy voor Saul vluchtende was; en wel, toen hy zich in 't land der Philistynen bevond. Dit Zangstuk dus inziende, als een Lied, waer in David zich alle zyne voorige rampen, en zyne gemoedsaendoeningen in die omstandigheden herinnert, mag men de onderdeelingen, waer in 't zelve verdeeld is, zeer wel aenmerken, als betrekkelyk tot onderscheiden gevallen, welken hem in die dagen overgekomen zyn.

Van Ps. CXX is niet wel enige bepaling te maken. De Dichter komt voor als een Godvruchtig vreedlievend mensch, die blootgesteld was voor den laster en vervolging van geveinsde en haetdragende lieden, die hem tot het uiterste gebragt hadden, en over welken hy eindelyk had mogen zegenpralen: maer men ontmoet geen kenmerken, die ons een zeker persoon bepaeldlyk aenduiden. Veiligst ziet men dezen Psalm dan aen als een Lied, dat ieder, in soortgelyke omstandigheden, tot zyn byzonderen staet kan overbrengen.

De CXXIste Psalm blyft insgelyks onzeker. Onze Hoogleeraer aengemerkt hebbende, dat men den aenvang van dezen Psalm heeft te vertolken, niet stelliger maer vraegs-

wyze, in dezen zin: *Sal ick myne oogen opheffen na de bergen?* [sal ick seggen,] *Van waer sal myne hulpe komen?* [Dat zy verre!] *Myne hulpe is van den HEERE* enz. beschouwt daer op dit Lied in een geheel ander licht, dan 't door de Uitleggers gemeenlyk voorgesteld word. De Persoon, die 't onderwerp van dit Zangstuk is, komt hem voor als een uitmuntend Persoonaedje, met welke het Gemeenebest of de Kerk ten naeuwste verbonden was; die nog maer onlangs tot een luisterryken stand verheven was; en die, terwyl men duchtte, dat hy zich in dien stand niet zou konnen bewaren, in dit Lied zyn vertrouwen en hoop, op de gunstryke bescherming en ondersteuning des Allerhoogsten, ten krachtigste betuigt. Dit geeft hem wel aenleiding om te denken op *David*, toen hy eerst den Throon beklom, of op *Zerubbabel*, het Volk uit de Babylonische gevangenis na Canaan leidende, of eindelyk op *Johannes Hyrcanus*, het bestier van 't Joodsche Gemenebest aenvaerdende; doch hy vind geen vaste kenmerken, die zyne keuze genoegzaem zeker konnen bepalen.

Psalm CXXII is een Zangstuk opgesteld door David, na dat God, zynde de Ark reeds overgebragt te Jerusalem, door den Propheet verklaerd had dat Salomo eerlang den Tempel te Jerusalem zou bouwen, en aldaer den zetel van den Godsdienst vestigen. Toen 't Volk in die dagen hunne bereidvaerdigheid betuigde om alleen in Jerusalem den HEER te dienen, toen men alles tot dien aenstaenden Tempelbouw begon te vervaerdigen, dichte David dit Lied, in 't vrolyke vooruitzicht van de vaststelling van des HEREN dienst aldaer.

De gelegenheid der samenstellinge van den CXXIIIsten Psalm is niet wel te bepalen. Men brengt dit Dichtstuk, waerschynlyk, of tot de Babylonische gevangenis, of tot de onderdrukking des Volks onder *Antiochus Epiphanes*; 't eerste schynt nog wel 't aanneemlykst; doch de spreekwyzen zyn van die natuur, dat ze ook met opzicht tot het laetste verklaerd konnen worden.

Alle de kenmerken, die in den CXXIVsten Psalm voorkomen, loopen zeer nadruklyk te zamen in de dagen van Koning Hiskia: toen Sanherib, alle de vaste steden van Juda bemachtigd hebbende, Jerusalem ten uiterste benauwd had; toen de Jooden geen uitkomst meer zagen, zo God hen niet op ene byzondere wyze reddede; en toen het Assyrische Leger, wonderdadig, door een Engel des HEREN verslagen werd; het welk Sanherib noodzaekte af te trekken,

ken, en den Joodschen Staet van den Vyand verloste. 2 Kon. XVIII en XIX. De overeenkomst is hier zo treffende, en 't valt zo bezwaerlyk enig ander tydstip, waer aen dit Lied beantwoord, te berde te brengen, dat men niet zou twyfelen, om dit Zangstuk tot dezen tyd te bepalen, was 't niet, dat 'er aen 't hoofd geplaetst ware, *Een Lied van David.* Doch hieromtrent staet aen te merken, dat de Griekscbe en Syrische vertaling dit hoofd niet heeft, 't welk grond verleent om te vermoeden, dat het in de oudste Handschriften niet gevonden wierd. Zo men de echtheid hier van nogtans wilde beweren, zou 't niet vreemd zyn te stellen, dat die benaming aen 't hoofd geplaetst is, ter oorzake dat dit Lied geschikt is naer zodanig een Zangstuk van David. 't Zou konnen zyn, dat zeker Autheur, ten dage van Hiskia, zulk een Lied van David, naer die tydsomstandigheden, ingericht had. Dit denkbeeld is te minder verwerpelyk, om dat 'er 2 Chron. XXIX. 30. uitdrukkelyk gezegd word, dat Hiskia bevel gaf om den HEER te loven, *met de woorden Davids ende Azaphs des Sienders*; waer by nog komt, dat 'er meer voorbeelden van die natuur in 't boek der Psalmen te vinden zyn, en onder anderen Psalm XIV.

De CXXVste Psalm komt voor als een Lied van een zeer algemenen inhoud, strekkende om een Volk, uit onheilen gered, op te wekken, om niet op hunne gelukkige omstandigheden, maer op den HEER te vertrouwen; en tevens aen te moedigen, om zich ten dien einde te benaerstigen in een oprechten wandel voor Gods aengezicht. Zo algemeen een inhoud duid geen byzonder geval aen; indien men echter enige bepaling wilde maken, zou men mogelyk het veiligst denken, op den toestand der Jooden, na hunne verlossing uit de verdrukking van *Antiochus Epiphanes.*

Van den CXXVIsten Psalm is 't ook niet zeker te bepalen, of dezelve betrekkelyk is tot de tyden der Maccabeen, of tot die der Babylonische gevangenisse; doch alles nagaende is 't laetstgemelde waerschynlykst. Het Zangstuk schynt opgesteld van iemand uit de wedergekeerden, om 't Volk, toen hunne hoop, uit overweging hunner zwakke omstandigheden, verflauwde, aen te spooren, en hun vertrouwen op God te vestigen; en hun een voorschrift van een gebed te geven, volgens het welke zy den HEER konden smeken, om de verdere voltrekking van 's Volks verlossing uit de Babylonische slavernye.

De CXXVIIIste Psalm, een Lied van *Salomo*, heeft zo veel overeenkomst met zyn boek genaemd den *Prediker*, dat men rede hebbe om te denken, dat dit Gezang daer mede gelyktydig zy. Hy tracht een ieder af te trekken van alle angstvallige zorgen over de dingen van dit leven, en aen te moedigen ter Godsvrugt, en tot een hartlyk vertrouwen op den HEER.

Zo men den volgenden Psalm ook aen *Salomo* mogt toeschryven, 't geen niet van alle waerschynlykheid ontbloot is, zou men dit Lied eigenaertig tot dien zelfden tyd mogen brengen. Indien men hier van afziet, en nagaet, dat 'er gesprooken word van een tyd, in welken de Godvruchtigen den arbeid hunner handen onbevreesd mogten genieten, en toen 't Volk zeer sterk vermenigvuldigde, dan word men natuurlyk geleid tot de gelukkige herstelling des Volks in de dagen der Maccabeen. Zo men eene nauwkeuriger kennis had van de oude Huwelykspleehtigheden, zou men dit Lied veelligt met meer zekerheid bepaeldlyk als een Huwelykszang konnen beschouwen: en men handelt niet geheel zonder grond, wanneer men dit Lied verklaert, als een zegenwensch, dien men over nieuwgetrouwden kon spreken, of gewoon was uit te storten.

Psalm CXXIX is vry duidelyk een Zegenlied van 't Joodsche Volk, opgezongen in die dagen der Maccabeen, toen hunne Vryheid hersteld was, en de zaken van hun Gemenebest zo wel gevestigd waren, dat ze van hunne Vyanden niet meer te vreezen hadden.

De kenmerken van den CXXXsten Psalm leiden ons gereedlyk tot de laetste dagen der Babylonische gevangenisse. En men denkt hier, niet ongegrond, om *Daniel*, *Habakuk*, of enig ander Godvruchtig persoon van dien tyd, als opsteller van dit Lied, ter openbare betuiginge van de verwachting der Godvruchtigen, dat 's Volks zonden vergeven staen te worden, en hunne slaverny eerlang een einde zal nemen.

De inhoud van het volgende Zangstuk is zo algemeen, dat het niet wel tot een byzonder geval te bepalen is. David schynt hier 't oog te hebben op zyne gemoedsgestalte, ten tyde van zyne vlugt voor Absalom, en de gelukkige herstelling van zynen staat; om door dit voorstel het Volk te leeren, hoe ze zich, in tegenspoed, godvruchtig hebben te gedragen. Mogelyk doelt het op een byzonderen tegenspoed, waer in 't Volk zich by zekere gelegenheid be-

bevond; doch, vermits 'er geen byzondere bepalende kenmerken voorkomen, kan men hier veilig in een algemeen denkbeeld van tegenspoed berusten.

Een ieder, die den CXXXIIsten Psalm aendachtig beschouwt, kan niet twyfelen of dezelve is betrekkelyk tot de plechtige inwying van Salomons Tempel, 1 Kon. VIII. en 2 Chron. V. en VI. gemeld. Men kan 'er duidelyk genoeg uit afnemen, dat het Zangstuk strekt tot ene openbare betuiging van des Volks toestemming, om den HEER in Jerusalem alleen plechtig te dienen: en men mag wel gissen, dat het Lied openlyk gezongen is, na dat Salomo zyn gebed, ter inwyinge des Tempels, ten Hemel gezonden had.

De CXXXIIIste Psalm slaet niet min duidelyk op die algemene en heuchelyke te zamenkomst van David met alle de Hoofden des Volks, welke 1 Chron. XXVIII en XXIX beschreven word: op welke men de schatten, ter bouwinge van den Tempel, naging, met vrywillige giften vermeerderde, God deswegen loofde, en Salomo tot Koning, als mede Zadok tot Priester zalfde. Het is niet oneigen te denken, dat David by die gelegenheid het Volk dit Lied in den mond gegeven heeft. En als men, in dit denkbeeld, den volgenden Psalm daer benevens beschouwt, zal 't niemand vreemd voorkomen, dat men vermoed, dat dit Zangstuk aen te merken zy als een aenhangzel van 't voorgaende, geschikt om het Volk op te wekken tot het verkondigen van den lof des HEREN.

Wat aengaet den CXXXVsten Psalm, men kan niet wel twyfelen, of dezelve slaet op de gelukkige omstandigheden der Jooden onder *Simon den Maccabeer*; toen zy, uit de hand hunner Vyanden verlost, de Afgodery uitgeroeid, en hun Gemenebest, door den Godlyken zegen, in bloeienden welstand zagen.

Den CXXXVIsten Psalm brengt men waerschynlykst tot de dagen van Salomo, en wel tot die blyde dagen, wanneer men zich verheugde over den gelukkigen staet van 't Gemenebest, met de inwyinge van den Tempel, tot den dienst des HEREN, wanneer ze, volgens 2 Chron. V: 13, *den HEERE presen, dat hy goet is, dat syne weldadigheyt is tot in eeuwigheyt.*

De CXXXVIIste Psalm slaet uitdrukkelyk op de gemoedsgestalte der Jooden in de Babylonische gevangenis, en is gedicht door Zacharia, Haggaï, of iemand anders uit de Godvruchtige reeds wedergekeerde Jooden. De lauwheid, welke by velen, zo der wedergekeerden in Jerusalem, als der

der achtergeblevenen in Babylon, heerschte, gaf naestdenkelyk een Godvruchtigen wedergekeerden, in die lauwe tyden, aenleiding om dit Lied op te stellen; ten einde den enen en anderen onder 't oog te brengen, hoe hun gemoed gesteld was, toen ze zich allen in Babylon bevonden; en daer uit te doen opmerken, hoe ongerymd het was, dat wedergekeerden nu yverloos in den Godsdienst wierden, en achtergeblevenen de gelegenheid om weder te keeren niet waernamen.

Alle de kenmerken van den CXXXVIIIsten Psalm loopen bepaeldlyk te zamen tot die dagen, toen David, uit alle tegenheden gered, op den Throon gevestigd, de Godlyke toezegging ontvangen had, dat Salomo den Tempel zou bouwen, en de Messias, wiens Ryk een eeuwigduurend Ryk zou wezen, uit zynen zade geboren zou worden. 2 Sam. VII. By die gelegenheid stelde hy eigenaertig dit Dichtstuk op, zo, om zyne dankbaerheid tot, als vertrouwen op God te betuigen.

Ps. CXXXIX schynt door David opgesteld te zyn, geduurende zyne vlucht voor Saul, en wel in dien tyd, toen hy, 't grondgebied van Saul verlatende, schuilplaats zogt by de nabuurige Volkeren. Dit kon de reeds uitgestrooide verdenkingen en lasteringen tegen hem natuurlyk vermeerderen; het welk hem aenleiding gaf, om zich van wegen de oprechtheid zynes harten in dit Lied te verdeedigen.

Tot die omstandigheden is ook het volgende Zangstuk te brengen, hoewel tot enigzins later tyd; te weten, tot omtrent het afloopen der vervolginge van Saul: toen David hem ontweken was, en hy met de Philistynen in oorlog geraekte; wanneer hem eerlang, gelyk anderen Godloozen, het doodlyk lot trof, dat David hier voorspelt.

In 't verklaren van den CXLIsten Psalm heeft men insgelyks op de vervolging van Saul te denken; en wel bepaeldlyk op dien tyd, toen hy anderwerf gelegenheid gehad had om Saul van 't leven te berooven, maer zich daer van afkeerig verklaerde, volgens het verhaelde 1 Sam. XXVI.

De CXLIIste Psalm is mede betrekkelyk tot die dagen van Davids vluchten voor Saul, en wel tot den tyd zyner ontkominge in de spelonke Adullams, toen hy nog alleen was, eer zich iemand van zyn geslacht of volk by hem bevond, naer luid van 1 Sam. XXII. 1.

Veeltyds brengt men het volgende Zangstuk ook tot die dagen; doch als men alles aendachtig gadeslaet, kan men niet wel twyfelen, of dit Lied niet veel eer betrekkelyk

zy

zy tot Davids vluchten voor Absalom, toen hy zich over de Jordaen, in de nabuurschap van Mahanaim, bevond, gelyk ons gemeld word 2 Sam. XVII.

De CXLIVste Psalm is waerschynlykst te brengen tot den oorlog met de Ammoniten en Syriers, aengetekend 2 Sam. X. Echter zyn 'er enige trekken in dit Zangstuk, welken zeer veel aenleidinge geven om te denken, op Davids vlucht voor Absalom, zo dat men de gelegenheid, by welke het opgesteld zou zyn, niet wel vast konne bepalen.

Psalm CXLV slaet vry duidelyk op den gelukkigen staet van 't Joodsch Gemenebest met het afloopen van Davids leven, en de zalving van Salomo tot Koning. En 't is niet onwaerschynlyk dat David dit Lied aen 't voorgaende gehecht heeft, toen die gelukkige tyd naderde, welken hy in 't slot van dit Zangstuk geschetst had.

De vyf laetste Psalmen, CXLVI —— CL, eindelyk, zyn Lofliederen, ter verheerlykinge van den naem des HEREN, uit hoofde zyner dierbare weldaden, welke op zodanig ene manier, en onder zulke nevensgaende kenmerken voorgesteld worden, dat men zich vry duidelyk bepaeld vinde tot den tyd der Maccabeen. Alles loopt hier te zamen in dien gelukkigen toestand van 't Joodsch Gemenebest, toen 't Volk, zo onder *Simon den Maccabeer* als *Johannes Hyrcanus*, in Vryheid hersteld, hun Land in bloei zag, en de Dichter noopt hen aen, om den HEER deswegen te looven, terwyl hy tevens zyne gedachten verder uitbreid over alle Volkeren der Aerde, in een vooruitzicht op de dagen van den Messias; wanneer de Godlyke zegeningen in volle uitgebreidheid geschonken zouden worden, en Vorst Messias het eeuwigduurend Koningryk zou oprechten.

Bybels Zakelyk Woordenboek, dienende tot opheldering van donkere en zware Schriftuurplaatsen des Ouden en Nieuwen Testaments. Door JACOB GERARD STARINGH, *Bedienaar des H. Euangeliums te Gouderak. Letter H. Vierde Deel, Eerste Stuk. Te Amsterdam, by* Gerrit de Groot en Zoon 1768. *In groot quarto 506 bladzyden.*

IN het doorbladeren van dit eerste Stuk des vierden Deels dezes uitgebreiden Werks, (dat door de voorafgaende drie Deelen den Bybeloefenaren reeds overbekend is,) heb-

hebben de aenmerkingen van den Eerwaerden *Staringh*, over 't woord *Helle*, onze aendacht byzonder tot zich getrokken; en we vermoeden onzen Lezeren geen ondienst te zullen doen, met hun dezelven, wat het hoofdzaeklyke aengaet, onder 't oog te brengen. —— Het Artikel is te breedvoerig, om het geheel over te nemen; maer 't zaeklyke bestaet hier in.

Het woord HELLE betekent, in onzen dagelykschen spreektrant, de eeuwige strafplaets der verdoemden; maer in Gods Woord heeft het Hebreeuwsch שְׁאוֹל, en het Grieksch ἅδης, niet altoos die bepaelde verschriklyke betekenis. Het komt zomwylen wel in die betekenis voor; maer 't duid op andere plaetsen ook het Graf aen; en 't word niet zelden gebruikt met opzicht op die plaets, waer in de zielen aller menschen, die door den dood van 't Lichaem gescheiden waren, volgens het gevoelen der Ouden, te samen vergaderd wierden, beiden der Rechtvaerdigen en Onrechtvaerdigen; doch, naer vereisch van derzelver onderscheiden gehouden gedrag op aarde, in geheel onderscheidene plaetsen en staten. Men was in het denkbeeld, dat het was ene plaets van onmeetbare uitgebreidheid, van peilllooze diepte, en onder de aerde, beneden den bodem der Zeën, en de wortelen der Bergen: en men geloofde dat de zielen in die onderaerdsche plaetse of loon of straf ontvongen. Dit was een algemeen denkbeeld, niet alleen der Heidenen, maer ook der Jooden, en zelfs spraken de Oude Christen Kerkeleeraers van de *Helle*, als van ene plaets, waer in de zielen van alle gestorvenen wierden opgeslooten gehouden tot den dag des Heren. De Eerwaerde *Staringh*, beroept zich, ter stavinge hier van, op verscheiden plaetsen der oude Schryveren, en latere Autheuren die over dit onderwerp geschreven hebben. Verder tekent hy aen, dat ook de gewyde Schriften van de *Helle*, שְׁאוֹל of ἅδης, naer die denkbeelden, spreken. De *Helle* is ene diepe plaets, Jez. LVII. 9, Job XI. 8, Ps. CXXXIX. 8, Amos IX. 2, Matth. XI. 23, Luk. X. 15, Spr. IX. 18, XV. 24. onder de wateren Job XXVI. 5, 6. onder de gronden der Bergen, Deut. XXII. 22. Ene algemene vergaderplaets van allen die geleefd hebben, Ps. LXXXIX. 49, Job XVII. 13. vergel. XXX. 23. Onze Vertalers hebben hier *graf*, doch in den Grondtekst is שְׁאוֹל *Helle*. Ene plaets, daer de Godloozen zware angsten en smerten ondergaen, waerom men leest

van

van *banden der Helle*, Ps. XVIII. 6; en ene plaets werwaerts ook de vroomen verhuizen, Gen. XXXVII. 35. *Ik zal rouwe bedryvende tot mynen Zoon nederdalen in de* שְׁאוֹל *Helle*. De Godvruchtige Jacob bedoelde hier zeker niet de Strafplaets der verdoemden; hy kon ook niet fpreken van 't *Graf*, als niet beter wetende of Jofeph was door een wild dier verflonden: hy wil niet anders zeggen, dan dat hy van droefheid fterven zou, en dat dan zyne ziel tot die van zynen Zoon in den ftaet der afgefcheidene zielen zou nederdalen. In dien zin komt dit woord ook voor in de tale van den Mesfias, Ps. XVI. 10: *gy zult myne Ziele in de Helle niet verlaten*; en de gelykenis van den *Ryken Man* en *Lazarus* Luk. XVI. 19—31. fchynt insgelyks naer die denkbeelden ingericht te zyn. —— Aen het denkbeeld van ene zeer diepe en lage plaets, beantwoord ook zeer wel het woord שְׁאוֹל als afkomftig van שָׁאַל, dat *nederzinken*, *onderduiken* betekent; waer van ook het Chaldeeuwfche woord שׁוּל, den *bodem*, het *benedenfte gedeelte* van een Pot of Vat, afftamt: waer uit dan toe te lichten zyn de fpreekwyzen van *te graven tot in de helle*, van *ter helle toe vernederd* of *ter nêer geftooten te worden*.

Vraegt men nu wat men van dit vry algemeen volksbegrip hebbe te denken? Onze Autheur antwoord, dat, fchoon men dit denkbeeld van ene onderaerdfche plaets, met betrekkinge tot de ftrafplaets der Verdoemden, zou konnen laten gelden, men 't echter niet kan aennemen, met opzicht tot de verblyfplaets der geftorvenen in den Here, *die opgenomen worden*, *in den Hemel*, *in 't Paradys*; niet eerst ten jongften dage, maer terftond op hunnen dood, als zullende, zo dra zy *uitwoonen uit het lichaem*, *inwoonen by den Heer*. Zie Luk. XXIII. 43, vergel. 2 Kor. XII. 2, 4.) Ps. XLIX. 16, LXXIII. 24, 2 Kor. V. 1—8.

„ Meent men, (vervolgt zyn Eerwaerde,) dat die be-
„ grippen, die zo oud zyn, en onder *Jooden* zo wel als
„ *Heidenen* zo gemeen waren, eenigen grond hebben in de
„ boven aangehaalde plaatfen van Godts woord: Men moet
„ weeten, zo als de groote *Vitringa*, Comment. in *Jefaiam*
„ P. I. p. 434, heeft aangemerkt, dat de gewyde Schryvers
„ zich dikwils bedienen van *Poëtifche*, *Parabolifche* en *Fi-*
„ *guurlyke* fpreekwyzen, die haaren grondflag hebben in
„ algemeene Volks begrippen, om daar door van de gee-
„ nen tot welken zy fpraken, te beeter verftaan te worden,

„ en

„ en dat zy van geestelyke zaaken spreekende, by gebrek
„ van eigentlyke, zich dikwils van oneigentlyke en lig-
„ haamlyke uitdrukkingen bedienen moesten; doch dat men
„ daar uit voor het weezendlyk zo zyn van zo eene zaake
„ geen bewys kan trekken. Dit zou even ongerymd zyn,
„ dan of men zich de Helle wilde voorstellen, als eene
„ sterke Stad of Vesting, die haare poorten had, die ge-
„ slooten en ontslooten wierden, om dat men in den *Bybel*
„ ook leest van *Poorten* en *Sleutels der Helle*".

Van dit denkbeeld bedient zich onze Autheur vervolgens in 't byzonder verklaren van Ps. XVI. 10, *gy zult myne Ziele in de Helle niet verlaten*, enz. Jes. XIV. 9. *De helle van onderen was beroerd*, enz. en Amos IX. 2. *Al groeven zy tot in de Helle, zo zal ze myne hand van daer halen*, enz. De Messias geeft in de eerstgenoemde plaets te kennen, by vooronderstelling, dat zyn lyden een lyden tot den dood zou zyn; dat *Ziel* en *Vleesch* waerlyk door den dood gescheiden zou worden; zo dat zyne *Ziele*, terwyl 't *Vleesch* in de aerde ruste, zoude zyn in de plaetze der Afzonderinge, by de Hebreen in 't gemeen שאול genaemd; doch die ten zynen opzichte byzonder het Paradys zou zyn. En hy verklaert te vertrouwen, dat God hem daer *niet zal verlaeten*: dat hy Gods hulp en nabyheid krachtig zal ondervinden, in 't verdeedigen van de volwichtigheid zyner volbragte Borgtocht; als mede dat hy hem niet te lang in dien afgezonderden staet zou laten blyven, maer zyne *Ziel* zo spoedig met het Lichaem weder vereenigen, dat zyn Vleesch, schoon in 't graf gelegen, de verrotting niet zoude ondergaen.

De tael van Propheet Jesaia heeft men te verklaren, volgens de natuur van een verheven Poëtischen schryftrant. Hy vertegenwoordigt zich de Helle, naer het algemene Volksbegrip, als ene onderaerdsche plaets, daer de zielen, met een schynlichaem omvangen, zich in een stand houden, die min of meer overeenkomt met haren gewezen stand op aerde; die, als 'er nieuwe aenkomen, dezelven ontmoeten, zien en toespreken. Vergelyk Ezech. XXXII. 18—32.
„ Hy vertegenwoordigt zich de *Helle*, als tot op dezen
„ tyd in diepe ruste, maar nu eensklaps, op het gerucht,
„ dat *Babel* gevallen, en deszelfs *Koning* omgekomen was,
„ in *rep* en *roer* geraakt, geheel en al in beweeging, om
„ dien zo geduchten Monarch, die, in zyn leeven, geheel
„ de aarde beroerd en met schrik vervuld hadde, en die nu zo
„ tot haar stond af te daalen, te ontvangen". Het

Het voorstel des Allerhoogsten door Propheet Amos drukt op 't sterkste het denkbeeld uit, dat de Boosdoeners, hier bedoeld, de uitwerkzels van Gods geduchte wraek niet zouden konnen ontwyken. „ Gelyk Godts gunst en hoede „ de zynen verzelt en behoedt, al ware 't *dat zy ten He-* „ *mel opvoeren, zich beddeden in de Helle, of vleugelen des* „ *dageraats namen, en woonden aan het uiterste der Zee*, Ps. „ CXXXIX. 8, 9, 10; zo vervolgt en vindt zyne wraake „ zyne vyanden ook, hoe hoog of hoe diep zy zich ook „ versteeken. *Al groeven zy ook*, by manier van spreeken, „ door de aarde en afgronden der zee heen, *tot in de Helle*, „ *zyne hand zou ze van daar haalen*; al stapelden zy bergen „ op bergen, en *klommen* langs Zon, Maan en Sterren, *op* „ *tot in den Heemel, Hy zou ze van daar doen nederdaalen*, „ en ter welverdiende straffe te voorschyn brengen, om ze „ *tot een exempel te zetten den geenen, die Godlooslyk leeven* „ *zouden.* 2 Pet. II. 6.

De Eerwaerde *Staringh* hecht eindelyk hier aen nog zyne aentekeningen over 't beruchte Artykel der Geloofsbelydenisse, *van Christus nederdaling ter Helle.* Hier omtrent brengt hy ons, in de eerste plaetse, onder 't oog, by welke gelegenheid dit Artykel waerschynlyk in de Geloofsleere ingelascht zy geworden. Men acht het oorspronklyk van de *Arrianen*; het werd eerst door de Rechtzinnigen gewraekt; maer op het einde der IVde Eeuwe werd het door de Kerkvergadering van *Aquileia* aengenomen, en 't is vervolgens, zelfs met het Artykel der *Begravinge* vry algemeen geworden. Naestdenkelyk heeft men deze spreekwyze tot een Geloofsartykel gemaekt, om te bevestigen, dat *Christus*, een volkomen Mensch geweest zynde, ook ene ware *menschlyke ziele* gehad hebbe; en wel tegen de *Apollinaristen*, die zulks loochenden, en dreven, dat zyne Godheid hem voor Ziele gestrekt hadde. —— Vervolgens gaet zyn Eerwaerde na, wat 'er door te verstaen zy. Zonder zich op te houden met de verklaringen der Roomschen en Lutherschen deswegens, bepaalt hy zich tot de denkbeelden die onze Godgeleerden daer van gevormd hebben. Dezen kan men, zegt hy, gevoeglyk tot twee Hoofdverdeelingen brengen.

Onder de eerste soort behooren zy die willen, dat de *Oostersche Kerk* het zelfde heeft willen uitdrukken door *Nederdaling ter Helle*, als de *Westersche* door zyne *Begraving*, en dat men deze Artykelen door den tyd heeft te samen gevoegd, om het ene te doen strekken ter ophelderin-

ge-

ge van het andere. Hier by komen anderen, die van oordeel zyn, dat men in dit Artykel, alle de voorige trappen van vernedering heeft willen te samen vatten; als of men zeide: *Hy heeft geleden; ja! hy is gekruist* —— Met een woord: *Hy is neêrgedaald ter Helle*, dat is, *ten allerdiepste vernederd.*

Tot de tweede soort heeft men te brengen dezulken, die dit Artykel, als een wezenlyk byzonder Artykel, verklaren. De voornaemste onderscheidene Verklaringen hier over zyn de drie volgende. — *Withby* verstaet door de *Helle* het *Graf*, en geeft 'er dezen zin aen, *dat Christus Ziele uit het Paradys is neêrgedaeld in 't Graf, om zich met het daer in liggend licbaam te herenigen.* — Meer gemeen, word het verklaard van Jesus helsche benauwdheden en Zielsangsten; zo dat de zin zoude zyn, *hy heeft hier op aerde de helsche angsten in zyne Ziele ondergaen.* Een derde gevoelen eindelyk wil dat deze spreekwyze aenduide, *dat Christus Ziele, door den dood van het licbaem gescheiden, geduurende het verblyf van 't licbaem in 't graf, is heengegaen naer, en geweest in de Afgezonderde plaetze.*

Dit laetstgemelde gevoelen komt onzen Autheur het aenneemlykste voor. Hy geeft onderscheidenlyk zyne reden op, die hem van de andere begrippen doen afzien; en merkt aen, dat 'er ter stavinge van dit laetste denkbeeld vereischt word, „ dat men bewyze, dat het Hebreeuwsch „ woord *Scheol*, en het Grieks *Hades*, by ons *Helle*, die „ afgezonderde plaats betekene, in welke de Zielen der „ Gestorvenen zich bevinden; en verder dat Καταβαίνειν, „ of Κατελθεῖν εἰς ᾅδου *nederdâlen ter Helle*, zo veel zegge, „ als *heen te gaan*, naemelyk naer de ziele, *naer die af-* „ *gezonderde plaetze.*" —— Met opzicht tot het eerste beroept hy zich, op het in den aenvang gezegde wegens het woord *Helle*, waer uit blykt dat de Ouden hier door verstonden; *de Afgezonderde plaetze der Zielen, na den dood*, zonder daer door te bepalen derzelver zalig of rampzalig zyn in die plaetze. — Ten aenzien van het tweede dient hem het bovenbygebragte, wegens het zeggen van Vader Jacob, Gen. XXXVIII. 33. daer de Grieksche vertaling heeft; Καταβήσομαι εἰς ᾅδου, *ik zal ter helle nederdalen.*

Op de tegenwerping, die hier ingebragt zou konnen worden, dat men niet kan zeggen *dat Jesus naer de Ziel nedergedaeld is*, daer men weet dat hy *opgeklommen is in den Hemel* of *het Paradys*; antwoord zyn Eerwaerde in 't algemeen, dat we, die spreekwyze van de Ouden overgenomen

men hebbende, dezelve niet moeten verklaren naer onze begrippen, maer volgens die der Ouden, welken van gedachten waren, dat die algemene vergaderplaets ene *Onderaerdsche plaets* was. Voorts merkt hy aen dat het Hebreeuwsche woord ירד met ons woord *Klimmen* hier in overeenkomt, dat het ook in 't algemeen aenduide ene beweging van de ene plaets na de andere, die door het byvoegzel *af* of *op* nader bepaeld word; als te zien is in 't verhael van Jacobs gezicht, die Gods Engelen by de ladder *op en neder zag klimmen*, Gen. XXVIII. 12. Dat het even zo gelegen is met de Griekſche woorden Καταβαινειν en Κατιεναι; als die ook wel gebruikt worden van elke beweging naer ene plaets, hoe die ook gescheide, als te zien is, Hand. XVI. 8. en XVIII. 22. „ 't Zou dan, zegt hy, „ zo vreemd niet klinken, in de ooren van een Nederlan„ der, en ook met het gebruik en oogmerk deezer spreek„ wyze niet onbestaanbaar zyn, indien men ze dus ver„ taalde: *Hy is gekruist —— beêngegaan naar de afgezon„ derde plaatse der zielen.*"

Hier by komt nog, ter bevestiginge van dit gevoelen, dat deze verklaring volkomen beantwoord, aen het oogmerk der inlassinge en de volg-orde der Artykelen. Men kan, om tegen de *Apollinaristen* te beweren, dat Christus waerlyk ene menschlyke Ziel had, zich, naer den spreektrant van dien tyd, niet krachtiger uitdrukken, dan in deze bewoording. „ In dezelve tog lag opgeslooten, eene „ voorgaande vereeniging der Ziele met, eene daar op ge„ volgde scheiding derzelve van het Lighaam, voorts een „ koomen der Ziele in de algemeene vergaderplaats der „ afgescheidene Zielen, en een verblyf der Ziele in die „ plaatse ter tyd toe van de wedervereeniging derzelve met „ het Lighaam; dat is; tot den tyd zyner wederleeven„ digmaaking."

Vraegt men hier op eindelyk, of dit Artykel, dus begrepen zynde, daar men weet dat de *Ziel* van Christus geduurende dien tyd in 't *Paradys*, in de plaetze der Gelukzaligheid, geweest is, niet veel meer behoore tot den staet zyner *Verheerlykings*, dan tot dien van zyne *Vernederinge*! zo is ten slot het antwoord van zyn Eerwaerden: „ —— Neen! Het behoorde zeekerlyk nog tot zyne ver„ needering, dat zyne ziele nog moest afgescheiden bly„ ven van het lighaam, 't welk nog was in de magt des „ doods; dat Hy, schoon *het kruis reeds gedraagen hebben*„ *de*,

„ de, *de Hem voorgestelde vreugde* nog niet kon *deelagtig*
„ worden; dat Hy nog moest staan met zyne *Ziele* voor
„ den Richterstoel des Vaders, om, in geval van tegen-
„ spraak, het recht zyner volbragte Borgtogt te verdeedi-
„ gen, en 's Vaders vryspraak af te wachten. Dit was
„ zekerlyk eene groote verneedering voor zo eenen, die
„ zelfs verordineerd was, om eens den geheelen Aardbo-
„ dem te oordeelen; te meer, om dat Hy moest gedoo-
„ gen, dat zyne vyanden nu nog juichten: *Ha! een Be-*
„ *lialsstuk kleeft hem aan; by die nederligt, zal niet weder-*
„ *om opstaan*; welken de mond niet zou kunnen gestopt
„ worden, dan door zyne wederleevendigmaaking ten der-
„ den dage; want dan zou het eerst in 't openbaar blyken,
„ dat Hy de *Christus* was, die *opgestaan was naar de Schrif-*
„ *ten*; en dat Hy, als de door lydingen volmaakte Borg,
„ was *gerechtvaardigd geworden in den Geest.*"

Redevoering in dichtmaat van FRANCISCUS BURMANNUS, FRANC. ZOON, FRANC. KLEIN-ZOON, *over het Leven van* CHRISTUS. *Openlyk uitgesprooken, in de groote Gehoorzaal, den 26 Maart 1767, wanneer dezelve voor de tweede reis het Bestuur der Hoge Schoole nederleide, in 't licht gegeven in de maand October deszelfden jaars; met het zelfde getal van tweeregelige verzen in 't Nederduitsch overgebragt door* KORNELIS VAN BOSVELT, *Predikant te Jutfaas. Te Utr. by* J. C. ten Bosch 1768. *in gr. 4to. 64 bladz.*

De Hoogleeraar *Burmannus* stelt in eene geregelde orde, en zonder merklyke uitweidingen, de voornaamste bedryven en leevensgevallen van Christus voor. Geene dichtkundige Cieraaden, van eenig aanbelang, zyn 'er in deeze Redevoering gebruikt; en de Eerwaarde *Bosvelt* zou, zich aan een gelyk getal van verzen niet gebonden hebbende, waarschynlyk zyne Vertaaling meer leevendigheids hebben kunnen byzetten; doch deeze beperktheid heeft hy verkoozen. 't Zal genoeg weezen dit kleine staaltje, de Gelykenis van den Verlooren Zoon betreffende, onzen Leezeren op te leveren.

En wel bewust, hoe 't zaad en Isrels naamgenooten,
Wars van bekeering, 't hart voor zyne lessen slooten,
    En 't zwervend Heidendom, zo menige eeu veracht,
Nu tot zyn Godlyk huis zou worden toegebragt,

Stelt

Stélt Christus voor, om zulks als in een beeld te toonen
Hun het verbloemd geval eens Vaders en twee Zoonen,
  Wier jongste, die zyn deel van 't vaderlyke goed
  Ontving, een lange reis in verre landen doet,
En in dat vreemd gewest den schat, hem meêgegeven,
Verkwiste in overdaad en door losbandig leven,
  Zo dat, toen hongersnood te dezer plaats ontstond,
  Hy niets tot onderhoud zyns leevens overig vond,
Des, om zich voor het zwaard des hongers nog te hoeden,
Wenscht hy zyn' hollen buik met zwynendraf te voeden,
  Tot dat berou van snood gedrag en boos bestaan
  Hem tot den vader noopt ootmoedig heen te gaan;
Die zynen zoone, als hy hem hoort zyn schult belyden,
Vergeeft en blyken toont van innig zielsverblyden,
  Wyl hy het slachten van 't gemeste kalf belast,
  En zich met al zyn volk dees' dag in vreugd vergast.
Pas merkte de Oudste, die van 't veld nu 't huis genaakte,
Dat men om 's Broeders komst zich hier dus vrolyk maakte,
  Of gramschap randde voort met nyd zyn boezem aan,
  En deedt hem weigeren in 's vaders huis te gaan:
Nooit werd me, is zyn verwyt, een bokske zelfs gegeven,
En hem onthaalt ge dus na zyn onbandig leven;
  Maar 's Vaders antwoord was: myn zoon, ik wil, dat gy
  Bedenkt, dat al het myne ook tevens 't uwe zy,
En, wyl uw broeder is als van den dood verrezen
En weêrgevonden, voegt het ons verblyd te weezen.

Hand-Boek der Genees- en Heel-kunde: Voor arme en ryke. Waar in veelerley beproefde, zo wel gemeene enkelde als meer te zamengestelde, Geneesmiddelen, tegen genoegzaam de meeste bekende in- en uitwendige Ziektens en Gebreken des menschelyken licbaams aan de hand gegeven worden. Geschikt naar 't begrip en vermogen van allerley menschen, en zeer dienstig kunnende zyn voor allerley Lieden, inzonderheid die op 't Land woonen. Als mede voor de Land- Veld- en Zee-Chirurgyns. Uit vermaarde Schryvers, en ten deele uit eigen ondervinding opgemaakt en in deze orde geschikt. Door een Liefhebber der nuttige Wetenschappen. Te Leeuwarden, by A. Ferwerda *en* G. Tresling, 1767. *in Octavo* 494 *bladz.*

Zie daar den Titel van een Werk over de Geneeskunde voor zulken die zich in deeze Weetenschap niet of weinig geoefend hebben, om hun eigen Doctor te zyn. Om dat de Titel een vry uitgebreide beschryving van het zel-

zelve vervat, schynt de Schryver het niet nodig geoordeeld te hebben, 'er iet, by wyze van Voorrede of Berigt, meer van te zeggen: althans men vindt niets van die natuur voor hetzelve. Het vervat, in een Alphabetische orde, de meest bekende ziekten en gebreken, met eenige bygevoegde Geneesmiddelen voor elke derzelve. De ziekten worden kortelyk beschreeven, de gemeenste oorzaaken aangeweezen, en dan volgen verscheiden middelen, enkele en samengestelde. Weinige redeneering wordt over de ziekten of derzelver oorzaaken gemaakt, en dit is ook van weinig nut voor het gemeen: want zy wordt of niet verstaan, of overgeslaagen. Een gemeen mensch, die zich, door behulp van zodanig een Werk, van eenige kwaale zoekt te geneezen, ziet maar naar den naam van zulk een' kwaale als hy meent te hebben, en dan straks naar een Geneesmiddel, zonder zich te bemoeyen hoe men over de kwaale, en de werking van het Geneesmiddel op dezelve redeneert; of hoe men dit door de Rede met de ondervinding doet overeenstemmen. Doch, wyl het ook, volgens den Titel, voor Land- Veld- en Zee-Chirurgyns is geschikt, hadt het voor dezulken wel wat uitvoeriger en met eenige meerdere naauwkeurigheid mogen beredeneerd worden: inzonderheid tot eenige kundigheid van onderscheiding, om dit of dat middel, wyl 'er verschillende worden opgegeeven, te verkiezen. Het gene men 'er dit aangaande in vinde, is, doorgaans zeer gemeen, en niet zelden zonder genoegzaame onderscheiding. Over het geheel kan men echter zeggen, dat het geen kwaad Handboek is, schoon 'er niet alle volmaaktheid in gevonden wordt welke men 'er in zou wenschen. Wy zullen om 'er eenig meerder begrip van te geeven, een en ander voorbeeld uit hetzelve voordraagen, op dat onze Leezers zelve over de behandeling konnen oordeelen.

Het eerste zy de *Beet van Slangen, en andere venynige Dieren*: „ Als iemant van een Slang of ander diergelyk venynig Dier gebeten is, moet men de wonde terstond uitwasschen met heel scherpe *Azyn*, of met Brandewyn daar Theriaak in ontbonden is, en dezelve sterk uitdrukken, vervolgens legt men 'er een doorgesnedene of gestotene *Zieppel* [Uye of Ajuin] op, die het venyn zeer sterk uittrekt, of anders *Wynruit* met *Theriaak* of *Duive-drek* gestoten; deze dingen altemets ververschende.

„ Hier nevens moet men ook inwendige Tegengift-middelen gebruiken, die het venyn tegenstaan of uit het Ligbaam

haam dryven: De *Wyn-Azyn* heeft hier by een groote kragt, waar van men terstond eenige lepels vol ingeeft, 't zy alleen of met *beste Theriaak* vermengd: Daar na kan men nog een half lood *Theriaak* met rode Wyn of met *Wyn-Azyn* ingeven, om wel te zweeten, en dat men herhalen moet, indien het nodig is.

„ By ouds was men gewoon het venyn terstond, als 't beste Hulpmiddel, uit de wonde te suigen, gelyk men verzekert, dat nog hedendaags in Oost-Indiën gepractiseert word, en dat dit uitzuigen aan die geene, die het verrigt, geen hinder toebrengt, mits dat deszelfs mond zuiver en met geen verzweering aan 't tandvleesch, verhemelte of elders bezet zy, en dat hy den mond vooraf met *Limoen-sap* wel spoelt: Dog niemant zal dit by ons ligtelyk willen doen, uit vreze van een kwaad gevolg. Een Persoon langen tyd in Oost-Indiën geweest zynde, heeft my ook berigt, dat ze aldaar voor de beet van de zeer venynige Slangen, meest gebruiken 't opleggen van Ziepels, die het venyn uittrekken."

Van de *Breuken* spreekende, zegt de Schryver: „ Wat voor eerst de oorzaak van een *Darm-Breuk* betreft, dezelve kan zyn allerley geweldige bewegingen, als zwaar tillen, dragen, springen, te paarde ryden, vallen, slaan, sterk hoesten, braken, sterke persing en arbeid by de afgang en baring, en diergelyke, ja zelfs kan het sterk zingen en schreeuwen, laghen, inhouding der stem, kortom al 't geene dat een geweldige beweging in de Benedenbuik veroorzaakt, waar door het Net gescheurt of verslapt worden kan." De gemeene oorzaaken worden hier wel voorgesteld: maar wat denkbeeld zal zich iemant maaken van een' scheuring of verslapping van het *Net*, om een Breuk te doen voortkoomen? En hier in worden verscheide middelen opgegeeven om Breuken in kinderen, en ook anderzins, te geneezen, waar op men geen staat moet maaken, en welken in dit opzicht al lang voor onvoldoende en nietig verklaard zyn.

Over de *verminderde Eetlust* of *verloren appetyt* wordt aangemerkt: „ Wanneer iemant de Eetlust ontbreekt, zonder eenige merkelyke ziekte, zo hapert het doorgaans aan de Maag, dat die verslapt of met rouwigheden en slym opgevult is: Ook kan wel een gebrek aan de levensgeesten de oorzaak daar van zyn, 't welk inzonderheid by bejaarde lieden plaats heeft.

„ Dienstige middelen om de *Eetlust* te herstellen, zyn

Maag-versterkende middelen, gelyk men onder dien Titel vind. Of

„ Neemt *versche Alzem*, klein gestoten zynde, drukt'er het sap uit en neemt 'er 's morgens nugteren of 's avonds na bed gaande, een lepelvol van in, met eenig vogt. Of neemt wat *Extract van Alzem*, of *Elixir proprietatis*, of *Leeuwarder Maag-Elixir* 30 a 40 druppels 's morgens in. Dit maakt goede appetyt tot de middags-maaltyd, gelyk ook een glas *Alsem-wyn* (*a*).

„ Maar als iemant die dingen te bitter zyn, die neme fyn gepoeijerde *Calmus-wortel*, een halve lepelvol 's morgens, of eete wat geconfyte *Calmus-wortel*, of *Aland-wortel*, of *Gengber*.

„ Indien de Maag verslapt of met rouwigheden opgevuld is, dan is een *Purgatie* of *Braak-middel* zeer dienstig; waar op men een der Maag-versterkende middelen neemt: En indien de ontbrekende Eetlust uit zwakheid en gebrek der leevensgeesten ontstaat, dan zyn geestversterkende middelen zeer dienstig, als *Elixir-vitæ*, *Tinctuur van Caneel*, van *Amber*, *Specery-oliagtige Spiritus*, *Ongarisch Water* enz. Maar als 'er een ziekte mede gepaart gaat, moet men zekerlyk goede middelen tegen die ziekte gebruiken, want naar maate dat de ziekte geneest, komt ook doorgaans de verlorene Eet-lust allengskens weer, om, als men na een ziekte weer appetyt verkrygt, niet te veel te gelyk te eeten, dewyl daar door de ziekte weer instorten of een kwader op volgen kan."

Aangaande de *Heupe-jigt*, een' kwaal welke dikwils moeijelyk te geneezen is, vindt men: „ Dit is een pyn in de Heupen, met of zonder zwelling, waar door men dikwils niet staan of gaan kan.

„ Dienstige middelen hier tegen zyn de volgende:

„ Neemt

(*a*) Om dat onze Auteur de Alsem hier, en meermaalen, aanpryst om de Maag te verbeteren en de Eetlust op te wekken, inzonderheid waar hy van een zwakke Maag spreekende zegt: „Veeltyds voldoet de *Alsem* of het *Duizendgulden-kruid* alleen gebruikt;" zullen wy onze Vaderlandsche Leezers waarschouwen, dat men in den laatsten tyd heeft bevonden, dat de Alsem, door het walgagtige, welk met haare bitterheid gepaard gaat, de Eetlust meer verdooft dan opwekt. *Comm. Liter. Nor.* 1744. pag. 199. Men heeft ook door ondervinding gezien, dat menschen die gewoonte maaken van 's morgens Alsem-wyn te drinken, van 't eeten afraaken en vermageren. Daarenboven heeft dit kruid een zwaare reuk, welke kwaad is voor 't hoofd, en wel hoofdpyn verwekt. *Disput. anat. sel. Vol. VI.* pag. 686. *Edit. Hall.*

„ Neemt *Wal-wortel* snydze klein en kooktze in de Pisse des Lyders tot een Pap, legt dezelve dan heet op 't bovenste van de Dye, zulks met een vierdubbeld-doek overdekkende en met een windsel vastbindende: Hier mede moet den Lyder 24 uuren op de pynlyke Dye te bedde blyven leggen, waar na men de Pap wegneemt en onder de aarde begraaft; of

„ Neemt *Brand-netels*, hier mede geesselt het zieke deel tot dat 't rood word, vervolgens stooft het met *witte Wyn*, warm, dat men eenige reizen herhalen moet.

„ Ziet verder meer onder het woord Jigt."

De *Sood* of *Soode* is, volgens den Schryver, „ een brandende pyn die uit de Maag in de Keel en Mond opklimt en zeer ongemaklyk is. Ontstaande dikwils uit vette en scherpe spyzen, inzonderheid als daar *Wyn* of Brandewyn by of na gedronken word.

„ Tegen deze kwaal zyn de volgende dingen dienstig.

„ Neemt *Zee-schuim* en *geschilt Soethout*, van elk twee dragma, maakt hier van een poeijer, waar van men een halve lepel vol inneemt tweemaal 's daags, na de Maaltyd, en waar mede men eenige dagen moet aanhouden, of

„ Neemt *Wynsteen Crystallen*, een dragma, smelt die in een glas water en drinkt het na den eeten, zulks eenige reizen dus gebruikende. Of

„ Neemt goed versch *Citroensap* met een glas water als voren: Ook word de *Syroop van Oranje-appelen*, of de *geconfyte Oranje-Appelen* geprezen; als mede de *geconfyte Gengber*, of maar van de *gepoeijerde Gengber*, een halve lepel vol genomen, of men eet wat van het *St. Jans-brood*."

Van het *Venyn* of *Vergift* spreekende merkt de Schryver aan, dat het *Koper* en *Tin*, als keukengereedschap, waar in veelerhande spyze, ook scherpe, zoute en zuure bereid wordt, een langzaam vergif in ons lichaam verwekken, 't welk eindelyk den uitteering of kwynende ongeneeslyke ziekte kan veroorzaaken.

Het gezwel een *Wen* genaamd, wordt ten onregte met een *Peesknoop* gelyk gesteld: het is eigenlyk een Pap- of Honig-gezwel, en wordt, op 't hoofd ontstaande, gemeenlyk een *Wen* genoemd. Een *Wind-Breuk*, zo alsze hier beschreeven is, wordt van de hedendaagsche Genees- en Heel-kundigen niet erkend.

Uit het gemelde kan men zien dat dit Werk voor een Handboek der Genees- en Heelkunde kan doorgaan, en nevens andere Werken van gelyke natuur, ook voor het ge-

meen opgesteld, eenige nuttigheid hebben. Gelyk men in zodanige Werkjes niet altyd de grootste naauwkeurigheid vindt, moet men dezelve ook in dit niet verwagten. Men kan 'er gebruik van maaken, mids men eenig oordeel toebrenge, en niet alles met een blind vertrouwen aanneeme.

Beschryving van een fierlyk geteekende, en over het hoofd en den hals twee lange zwarte streepen hebbende Surinaamsche Ratelslang; nevens nieuwe proefnemingen, in 's Gravenhage genomen, op de doodelyke uitwerkselen der vergiftige Beet van een leevend overgebragt soort dier Slangen; zich bevindende, met verscheiden anderen, in het Museum *van* Zyne Doorluchtigste Hoogheid den Heere Prinse van Oranje en Nassauw, Erf-Stadhouder, Erf-Gouverneur, Erf-Kapitein-Generaal en Admiraal der Vereenigde Nederlanden, enz. enz. enz. *Beschreven en uitgegeven door* A. VOSMAER, Directeur der Vorstelyke Natuur- en Kunst-Kabinetten, Lid der Keizerlyke Akademie, en Korrespondent der Koninglyke Akademie der Weetenschappen van Parys. *Te Amst. by* P. Meijer, 1768. *gr. Quarto* 22 *bladz.*

Beschryving van den Amerikaanschen Trompetter, zynde een genoegzaam onbekenden, en eene zonderlinge eigenschap hebbende Vogel, koomende uit Surinamen, en zich thans bevindende in de Diergaarde en het Museum *van* Zyne Doorluchtigste Hoogheid, den Heere Prinse van Oranje enz. enz. enz. *door den zelfden Auteur, en by denzelfden Drukker*, 8 *bladz. in gr. Quarto.*

WY voegen deeze twee Stukjes by malkander, om datze klein, van den zelfden Schryver zyn opgesteld, beide tot opheldering van de Natuurlyke Historie behooren, en Dieren uit het Vorstelyk Kabinet of de Diergaarde tot onderwerp hebben. Belangende het eerste; de Ratelslang reeds door veelen beschreeven en afgebeeld zynde, is het oogmerk van den Heer VOSMAER alleen eene naleezing, om zo te spreeken, op deeze beschryvingen te doen, het gebreklyke of doolende en twyfelagtige in dezelven aan te toonen; en voornaamlyk eenige Proeven raakende de vergiftigende eigenschap van deeze Slang, in de tegenwoordigheid van Vorstelyke Personaadjen genomen, gemeen te maaken.

Schoon 'er Schryvers zyn die stellen, dat deeze Slangen

zo wel in Oost- als West-Indiën voorkoomen, is de Heer VOSMAER echter van gevoelen, datze alleen in Amerika gevonden worden; om dat, zegt Hy, de Reizigers van Oost-Indiën 'er of niet, of niet dan twyfelagtig van spreeken. Eenige verschillende soorten of verscheidenheden, denkt Hy, hebben aanleiding gegeeven om dit zonder grond vast te stellen. Uit de levendigheid van de Slang, aan het Vorstelyk Kabinet gezonden, besluit Hy ook datze van geen loggen of traagen aart zyn; te meer wyl de Slang toen reeds meer dan 23 weeken, zonder te eeten, was gevangen geweest. Ook heeft Hy den stank, waar van sommigen spreeken, aan dezelve niet gevonden. Gelyk zy reeds lang was geweest zonder te eeten, was dezelve ook nu, door geene middelen, aan 't eeten te krygen.

Alle leevende Dieren, de Slang voorgeworpen, toonden een grooten schrik voor deezen hunnen algemeenen vyand. De betoverende eigenschap, welke sommigen het gezicht der Slange toeschryven, meent de Heer VOSMAER te kunnen verklaard worden door de ontsteltenis, en hier op volgende bedwelming, welken de dieren overkoomt in de nabyheid der Slange, en waar doorze, onmagtig zynde zich te bestieren, der Slange als in den mond loopen. Of zy uit vreeze of gramschap, of om in den tyd der paaring, elkander ter byeenkomst uit te lokken, met haaren staart ratelen, is nog niet ten volle verklaard; misschien om alle deeze redenen; waar by men nog zou konnen voegen, om den mensch voor zyne nabyheid te waarschouwen. Uit het getal der leden waar uit de ratel bestaat, den ouderdom der Slange te bepaalen, toont de Schryver, niet doenlyk te wezen; Hy heeft groote Slangen met weinig, en kleine met veele ratels gevonden. Het scheen hem toe dat de Slang, welke Hy leevende gehad heeft, het licht in de oogen, gelyk de Katten, door twee tot elkander naderende vliezen kon bepaalen. Schoon de Heer LINNÆUS, in zyn laatste of twaalfde uitgaave van het *Systema Naturæ*, vyf soorten opgeeft, blyft het by den Heer VOSMAER nog waarschynlyk, dat 'er niet meer dan vier waare verschillende kunnen opgenoemd worden; en geeft reden, waarom Hy de kenmerken, van LINNÆUS voorgesteld, voor onvoldoende houdt.

Dat de Slang, eenigen tyd gevangen en opgeslooten geweest zynde, haar vergiftigende eigenschap zou verliezen, gelyk sommigen meenen, wordt door de volgende proeven, met de leevende Slang genomen, wedersproken. Een leevende Vogel in het kasje geworpen zynde, ratelde de Slang

zeer sterk, en scheen, den Vogel geduurig aanziende, denzelven te willen afwagten. Deeze Vogel zeer gebrekkig aan de pooten zynde, en zeer benaauwd, kroop in een hoek van de kas, zonder beweging, en dit duurde zelfs tot den volgenden morgen. Doch toen eenig gewoel in 't kasje gehoord hebbende, en 'er naar ziende, was de Vogel dood; waarschynlyk door de Slang gebeeten en kort daar op gestorven. Een ander dergelyke Vogel, die leevend en fris was, in 't kasje geworpen zynde, vloog zeer bang in 't ronde. De ratelende Slang wagtte maar even zo lang, tot dit Dier in haar bereik ware, schoot toe en beet het in het dikke vleugel-lid. De Vogel piepte, kroop in een hoek, hieldt zich eenige oogenblikken stil, maar hier op overvielen hem stuiptrekkingen, in welken hy binnen 10 minuuten stierf. De Slang kroop aanstonds, na de gedaane beet, in een, ratelde nog eenigen tyd, en hieldt zich verder stil. Deeze doode vogels by haar gelaaten raakte zy niet aan, om 'er van te eeten, maar kroop 'er over heen en weêr. Een ander Vogel in het kasje gelaaten en terstond door de Slang gebeeten, braakte, in geduurige stuiptrekkingen, zyn kort te voren gegeeten kennipzaad uit, en stierf in 22 minuuten in stuipen. Des namiddags plaatste men wederom een Vogel by de Slang, welke, benaauwd rond loopende en vliegende, naar uitkomst zogt. De Slang, mogelyk van 's morgens vermoeid, beet verscheiden reizen op den onrustigen Vogel mis, dan eindelyk kwetste zy hem in het lid van den vleugel. De Vogel kroop in een hoek, werdt aanstonds door stuip-trekkingen overvallen, en was dood in vier minuuten. Een Muis, door de Slang gebeeten zynde, verviel terstond in zwaare stuip-trekkingen, en stierf in minder dan één en een halve minuut. Doch zy raakte ook deezen, by haar gelaaten, niet aan om te eeten. Men gaf haar, op een anderen tyd, wederom een Vogel, die, zeer bevreesd, weg kroop, en, niet tegenstaande alle aangewende moeite, wilde de Slang, die men nu aanhitste, en by welke men den Vogel bragt, denzelven niet byten, gelyk zy ook toen ten tyde niet ratelde. In den namiddag vondt men den Vogel nog onbeschadigd, doch digt in een hoekje zittende. De Vogel, met een stokje digt by de Slang gebragt wordende, beet zy hem eindelyk, na een weinig gerateld te hebben, en de Vogel stierf, gelyk alle anderen, aan stuipen, in zeventien minuuten.

De Slang verzwakte en stierf, zevenentwintig dagen na dat de Heer VOSMAER haar hadt ontvangen, wanneer de-

zel-

zelve reeds vyf maanden en drie weeken, zonder voedzel hadt geleefd. Zy werdt, terstond, in sterken brandewyn, ter bewaaring, gezet.

Men beproefde of men met de doode Slang ook nog eenig dier zou konnen vergiftigen. De vergiftigende tanden, door een werktuig, naar vooren gebragt hebbende, kwetste men met dezelven een leevende Vogel in het vleugel-lid, des namiddags om vyf uuren. De Vogel weder in zyne kooi gezet, gaf aanstonds blyken der werking van het fenyn, en 's avonds tusschen tien en elf uuren werdt hy dood gevonden. De doode dieren naziende, kon men naauwlyks de beet der tanden ontdekken, zo dat een allergeringste kwetzing van deeze Slang, den dood veroorzaakt.

Hier by worden, door den Heer VOSMAER, nog gevoegd eenige proeven met een Ratelslang, in de *Philos. Transactions* beschreeven, doch hier uit het *Journal des Sçavans* overgenomen, welken tot bevestiging van de nu gemelde kunnen dienen; en dan wordt dit Stukje beslooten met de Beschryving der Slange welke het onderwerp is van deeze Verhandeling, welke beschryving men moet leezen, terwyl men 'er de naauwkeurige en natuurlyke afbeeldinge der Slange tegenlegt; en de afbeelding van dit als andere Dieren, in dit Werk, vleijen het oog zeer alsze met natuurlyke kleuren afgezet zyn.

Belangende het tweede Stukje, waar van wy ook den titel hebben opgegeeven, het zelve vervat de natuurlyke historie van den Amerikaanschen Trompetter-vogel. Hier omtrent wordt aangemerkt, dat dezelve nog van weinigen en gebreklyk beschreeven is, en de Systematische Schryvers het ook niet eens zyn, tot welk geslacht deeze Vogel te brengen zy. De Schryver is, met den Heer PALLAS, van gevoelen, dat hy tot de Kraanvogels moet t'huis gebragt worden, hoewel hy korter van bek, hals en beenen is. „ Vier deezer Vogels ", zegt de Heer VOSMAER, „ welker geluid zo verwonderbaar is, als de wyze op welke zy dat voortbrengen, in de Diergaarde van ZYNE DOORLUCHTIGSTE HOOGHEID, DEN HEERE PRINSE ERFSTADHOUDER, gehad hebbende, van welken 'er nu nog een in 't leeven is, is ons de gelegenheid gunstig genoeg geweest, denzelven in hunnen aart en eigenschappen van naby te kunnen beschouwen."

„ De aart van deeze Vogels," zegt de Heer VOSMAER, „ is in geenen deele schuuw of vreesachtig, in tegendeel zyn zy zeer mak, zelfs zo, dat men hen met de hand kan

kan opvatten, uit welke zy ook, 't geen men hun geeft, aanneemen. In gedaante en gang hebben zy veel overeenkomst met de Kraanvogels, dan eens schielyk loopende, en dan weêr, als in een' deftige houding, met groote schreeden stappende. Stil staande, rusten zy veeltyds op één been, het ander opgetrokken houdende. In deezen stand brengen zy hun ligchaam meer in een horizontaale gedaante, de rug wordt krom of hooger, en de hals meer ingetrokken: stoort men hun echter hier in, dan rechten zy zich op, de hals word langer, het ligchaam begeeft zich in een schuinschen stand, en de Vogel gelykt een geheel ander soort.. — Hunne gewoone spys is graan, als boekweit enz.; doch zy eeten ook gaarne kleine vischjes en vleesch, en beminnen zeer sterk het brood. Hunne neiging naar visch, en het redelyk lang stel van beenen, doet genoegzaam zien, hoe zy, ook hier in den Reigeren en Kraan naderende, waterminnaaren zyn, of tot de watervogelen behooren."

Wyl men tot nog toe onzeker is geweest of het wonderbaare geluid, waar aan dees Vogel kenlyk is, door zynen aars of door zynen bek gemaakt wordt, heeft de Schryver veel moeite gedaan, om deeze twyfeling weg te neemen. Men moet zich, ten dien einde, zegt Hy, genoegzaam op den grond nederleggen, den Vogel, door brood, by zich lokken, en zyn geluid nabootzende hem voordoen, en tot het maaken van hetzelve beweegen. „ Voor dat zy hun twyfelagtig geluid maaken, geeven zy veelmaalen een wild geschreeuw, 't gene somwylen wordt afgebroken door een klank, die naar *scherek, scherek* zweemt, en daar op volgt dikwyls het zonderlinge doffe geluid, 't welk eenige weinige overeenkomst heeft met het gekir der Duiven. „ In dier voegen hoort men hun, vyf, zes, tot zeven maalen, kort op een, een doffen klank geeven, uit het lyf voortkoomende, en zweemende naar *tou*, *tou*, *tou*, *tou*, *tou*, *tou*, *tou*, binnen 's monds gemaakt; welk laatste *tou* - - - - zy zeer lang en zagtjes uit-rekken. Deeze klank heeft ook zeer veel zweem naar dat lang en steunende geluid, 't welk de Bakkers op een glaazen posthoorn maaken, om hunne kalanten te waarschuwen, als het warm brood uit den ooven komt."

De Heer VOSMAER besluit nevens den Heer PALLAS, die dit geluid dikwils met hem gehoord heeft, dat het niet koomt uit den aars, maar uit den bek. En de Heer PALLAS, den romp van eenen deezer Vogels ontleedende,

vondt

zondt het gestel van de lugtpyp en windzakken hier toe geschikt. En 't gene eindelyk alle twyfeling wegnam, was, dat men, door naauwe oplettendheid, zag, als hy dit doffe geluid maakte, hy zynen borst en buik beweegde, en de bek eventjes open ging.

Hier op volgt de eigenlyke beschryving en afbeelding van den Vogel, welken in het Stukje zelve geleezen en beschouwd moeten worden; waar in Liefhebbers der Natuurlyke Historie hun genoegen zullen vinden. De voorgaande Stukjes hebben het Werk by veelen reeds geacht gemaakt.

De Centaurus geen verdichtsel. In zes Brieven, aan een Vriend, over de in zwang gaande leevenswyze der Menschen. Uit het Engelsch van den Eerwaarden Heere E. YOUNG *vertaald, en met eenige ophelderende aanmerkingen enz. voorzien. Te Amsterdam by* P. Meijer 1768. *behalven het Voorwerk* 310 *bladzyden in groot* Octavo.

DE Eerwaerde YOUNG, de verbastering der menschlyke natuure in acht nemende, wel byzonder onder de Engelsche Natie, (dat ook met regt op de Nederlanders overgebragt mag worden,) is daer door bewoogen om de Menschen aen te zien als een soort van *Centauren*. Deze zyn eigenlyk verdichte schepzelen der Oudheid, die ze versierden half-mensch half-paerd te zyn. Dit komt hem eigenaertig voor als een zinnebeeld van menschen, by welke de dierlyke driften de overhand hebben, boven de Rede en den Godsdienst; vooral door het opvolgen der twee heerschende ondeugden, *Ongeloof* en *Wellust*: uit kracht van 't welke hy de menschen, in zo verre als ze zich door die twee ondeugden laten vervoeren, beschouwt als *Centauren*, die niet verdicht zyn, maer wezenlyk bestaen. Onder dit denkbeeld gaet onze Autheur die twee Ondeugden, in dit Geschrift, nu eens op een luchtigen, dan op een deftigen trant, te keer; wel byzonder met dit oogmerk, om aen te toonen, hoe onbetaemlyk het is voor een mensch, met uitmuntende vermogens bedeeld, zich door zyne dierlyke driften te laten vervoeren; en dat dit boven al plaets heeft in hun, die Ongeloovige beginzels koesteren en de Wellust najagen. — De schandelykheid en hatelykheid hier van, zo in de natuur der zake zelve, als in de gevolgen hier tydlyk en namaels eeuwig, word in dit

dit Stukje met de levendigste verwen afgemaeld, om een ieder daer van af te schrikken, en hem te bewegen, om, de uitmuntendheid zyner natuure in acht nemende, van Centauren weder Menschen te worden; om te beantwoorden aen die voortreffelyke vermogens, waer mede God den mensch begiftigt, en dus, onder de Godlyke hulp, zyn waer geluk in tyd en eeuwigheid te bewerken.

Het Werkje zelve is verdeeld in zes brieven; waer van de eerste gaet over het *Ongeloof*, de tweede, derde en vierde over het *Vermaek*; de twee laetsten behelzen enige byzondere overwegingen, tot het voorgaende betrekkelyk, die onder de volgende hoofden gebragt worden: *De Herschouwing des verloopen levens*; *de algemene oorzaak der zorgeloosheid in 't zondigen*; *gedachten voor den ouderdom*, *en de waardigheid van den mensch*. In dit laetste artykel is tusschen beiden gevlogten ene beschouwing *van de herstelling der Centauren tot de menschlykheid*, waer in de Autheur doet opmerken, hoe groot ene verandering 'er plaets zou hebben., indien zulks voorviel. Voorts word dit alles besloten met een naderen aendrang van het voorgestelde, en eene korte verdeediging, over het vermengen van het luchtige en deftige in deze Brieven. Zie hier, met welken nadruk de Eerwaerde YOUNG hen tegengaet, die zich toegeven in 't bedryven der zonde, uit overweging *dat God de Liefde zelve is*; die zich de vryheid van te zondigen aenmatigen, of daeromtrent zorgloos zyn, *om dat God goed is*.

„ God, *zegt hy*, God, inderdaad, is liefde: maar zal de mensch daarom een monster zyn? En een monster, volgens het oordeel van alle menschen? Allen belyden zy dat 'er een verwonderlyke overeenkomst is tusschen de voorschriften der deugd en de gevoelens van onze gemeene reden. Allen komen zy overeen, dat de deugd eene volstandige goedkeuring van de eenpaarige uitspraken van ons geweeten is. Allen erkennen zy dat de oefening der deugd aan de samenleeving het grootste geluk toebrengt: hy, derhalven, die niet deugdzaam is, kan zich zelv geen voldoenend bericht geeven waarom hy gebooren is met reden, met een geweeten, of met een begeerte om gelukkig te zyn: dewyl hy niets heeft van het geene die allen van hem vorderen. En dus moet hy zichzelven en anderen voorkomen als een wezen, dat niet te verklaaren, en overzulks een gedrocht is."

„ Dit is meer dan genoeg om ons van de ondeugd afkee-

keerig te maaken, schoon de Goddelyke liefde zich tot zulk eene ongerymdheid uitstrekte, [van naamlyk hardnekkige onboetvaerdige zondaren genadig te zyn,] eene ongerymdheid, die onze dwaasheid zich kan inbeelden, welke onze boosheid wenscht waarachtig te zyn, en die zy zo noodig heeft. Maar in het Opperwezen is zulk eene liefde niet. Het is godslastering zulks te onderstellen. *God is liefde*, en derhalven —— wat? Dat geen, het welk meenig het minst zou verwachten, —— derhalven is hy verschrikkelyk: want waar uit ontstaat zyn verwonderlyke liefde tot den mensch? Hy heeft den mensch niet noodig; de Goddelyke gelukzaligheid is volmaakt: hy ziet geen verdienste in den mensch; hy weet zo wel als wy zelf weeten dat wy onwaardig zyn: maar dan weet hy nog, veel beter dan wy, —— dat wy —— onsterflyk zyn. Dat wy derhalven (gedachte van het uiterste gewigt en de grootste ontroering!) dat wy derhalven voor eeuwig moeten lyden of genieten."

„ Zyt verzekerd, myn Vriend, dit 's de oorzaak van achtneeming op den mensch. Hierom bewyst hy aan een worm, die van daag uit de aarde kruipt, en morgen, nog verachtelyker, in de verdorvenheid wriemelt, zyn medelyden, zyne bezorgdheid, zyne hemelsche raadpleegingen, en alle de wonderen zyner liefde. Wonderen? —— veel meer dan wonderen voor den mensch; zy zyn wonderen in den hemel! zy doen de aartsengelen des lichts verbaasd staan!"

„ Kunt gy, bewust van uwe geringheid, naauwlyks gelooven, dat de Goddelyke goedgunstigheid zo overvloedig is? Bedenk dan: God roept, inderdaad, ons wel uit het stof; maar hy roept ons in eene eeuwigheid: een eeuwigheid, die van stonden aan gelykmaatig is met de zyne: en zal zyne bezorgdheid in zekeren graad daar aan niet gelykmaatig zyn, en evenredig aan zyne gift? Zal het eene de Goddelyke grootheid zo wel niet vertoonen als het andere? Hy heeft ons onsterflyke schepselen gemaakt, maar ook schepselen, die onderhevig zyn aan gevaar. Schepselen, die noodzaakelyk het zwaarwigtig, het onbegryplyk gevolg van hun eigen twyfelachtig bestier voor eeuwig draagen moeten. Doet dit uw verwondering over deeze uitgestrekte toegeeflykheid van den Opperheer niet verminderen? Dit moet volgen, zo *God liefde is*, en ons verwaardigd te beschouwen in zulk een licht als ik gezegd heb. En zekerlyk beschouwt hy ons in dat licht. Zulks brengt die meer dan vaderlyke beweegingen van medelyden voor

den

den onwaardigsten der menschen in hem voort. Zulks doet zyn Alvermoogen blyken in het geeven van de bewyzen zyner liefde. Maar waarom, vraagt gy, is deeze liefde schrikkelyk? Is die liefde niet verschrikkelykst, welke ons toont dat wy gevaar loopen van eeuwig bedorven te zyn? en deeze liefde toont ons dit; want (naar myne gedachten) had zy nooit bestaan, indien dit ons geval niet geweest ware."

„ Hoe groot, hoe beklaaglyk is dan de misslag van hen, die waanen te zondigen om dat God zo goed is; wanneer God alleenlyk zo goed is, om dat hy weet dat zulk een waan hun verderf zal uitwerken? Die vermoeden dat de zonde ongestraft zal blyven, om dat God zo gunstig is, indien die goedgunstigheid enkel ontstaat, om dat hem bekend is dat zonde en straffeloosheid met elkander niet bestaan kunnen? Zulken maaken een bewys van hun gevaar tot den grondslag van hun gerustheid; en vreezen niets, ter oorzaake dat een Almagt, die bezorgd is voor hunne welvaart, bewys geeft bekommerd te zyn voor hun verderf."

„ Zulke lieden redeneeren zeer kwalyk. Dat nog erger is, zy laaten zelfs zich door de ondervinding niet overtuigen. Zy weigeren geloof te geeven aan het geene de ervaarenis van elken dag, van elk uur hen bewyst de waarheid te zyn: zy twyfelen of zy (om geen strenger uitdrukking te gebruiken) verwezen zullen worden om hunne zonden. Evenwel weeten zy dat ze zullen sterven. Naar myn begrip, is hun dood een aanvang en bewys van hunne toekomende verdoemenis: want indien wezens, oorsprongkelyk onsterflyk, voor het wanbedryf van anderen sterven, hoe kan dan getwyfeld worden, of zy om hunne eigen misdaaden zullen verlooren gaan? En dat de dood, (die een bewys is dat de zonde niet zonder straf zal worden gelaaten) onvermydelyk is, daar van worden zy door hunne zinnen overtuigd: ten zy dan onze Centauren hunne zinnen zo wel als hunne reden willen verzaaken, moeten zy voortaan afstand doen van de ydele hoop, die te veelvuldig, die te driftig onder hen word staande gehouden. Zy moeten niet langer een bewys van onsterflykheid in een vermoeden van straffeloosheid verkeeren; 's Hemels goedheid niet veranderen in verderving; en geen vergif zamelen van den boom des levens."

„ Ik weet niet, myn Vriend! of deeze redenen, met opzicht tot de oorzaak van Gods groote goedertierenheid

en

en de zekerheid van de straf der zonde, door anderen wel ooit zyn aangedrongen; maar zy komen zeer gewigtig en harttreffende voor. Sommige waarheden van het grootste gewigt voor den mensch zyn 'er, die op het eerste aanzien iets verbaazends in zich hebben: deeze eischen en verdienen zeer wel onze verdere gedachten."

„ Ik zal 'er u twee voorstellen; een van de Schriftuure, een van my-zelven. *By den Heere is vergeevinge*, derhalven *zal hy gevreesd worden*. (*a*) —— *By den mensch is onsterflykheid*, derhalven *zal hy beeven*. Beeven voor zich zelven! Beeven voor zyn eigen vermoogen, dat hem een gedaante naar zyn goedvinden kan geeven voor eene geheele eeuwigheid. Beeven voor zyn eigen glorie; hebbende Engelen tot zyne beschermers, en een' Almagtigen tot zyn' vriend. Ja, beeven, op alles dat hem doet neigen om te willen zegepraalen: de grootheden die verwaandheid inboezemen vermeerderen het gevaar: zy zyn grootsche verzekeringen dat hy beneden alle hoop kan nederzinken; en verlooren raaken buiten herstelling."

„ 't Is waar, God verbied ons te wanhoopen: niet om dat zyn liefde ons wil behouden, terwyl wy blyven volharden in de zonden; maar om dat wanhoop alle poogingen tot verbetering doet ophouden; en om dat zyn liefde zonder dezelve onzen welstand vergeefsch begeert. Zyn liefde strekt om ons moed te geeven, en ons hulp te bieden in alle zaaken, behalven in de zonde: zy dient om onze geesten te ondersteunen in 't midden der verwoestingen van eene vallende waereld; maar geenzins onder de wolk van eene onbetreurde misdaad."

„ Het gezegde verspreid groot licht over een gedeelte der Schriftuur, dat in de oogen van sommigen duister is, en by anderen gantschelyk haar gezag doet verdwynen: *Werkt uwes zelfs zaligheid*, luid de tekst, *met vreeze en beeven* (*b*): het is zeker eene vreemde uitdrukking voor hen, die voor niets anders vreezen en beeven, dan het geen waar door zy in het volbrengen hunner lusten verydeld worden. Onze zaligheid moet uitgewerkt worden: wenschen en begeeren zullen ons dezelve niet deelachtig maaken: hoopen en vertrouwen zullen ons haar niet doen verkrygen; zy zal ons by geval niet overkomen; neen, noch wy zullen haar by wyze van geschenk of instorting niet magtig worden. Zy moet uitgewerkt worden door vrees; om dat

(*a*) Ps. CXXX: 4. (*b*) Philipp. II: 12.

dat vrees de sterkste wacht is der naarstigheid, zonder welke deeze zaak niet kan vorderen; en met beeven moet het geschieden, op dat wy geen feilen begaan in dit gewigtig werk; op dat wy ons geene te ligte gedachten van de Godde lyke rechtvaardigheid maaken, op dat ons vertrouwen ons niet verraade, schoon wy zelfs deugdzaam zyn: want door een goed gevoelen van hunnen staat zyn vroomen in fouten vervallen: want een goed gevoelen van zich zelv' brengt gerustheid, gerustheid zorgeloosheid voort; zorgeloosheid verzoeking; en verzoeking bewerkt onzen val; een' val, die, zonder berouw blyvende, ons in een' staat voert welke onzen eersten wensch doet zyn, dat wy nimmer gebooren waren; en zo veel erger nog om dat 'er geen laatste wensch zyn zal. Pyn is zelfs hier somtyds zo groot dat zy ons gevoel doet ophouden; maar daar zal dezelve veel grooter zyn; en (hoe verschrikkelyk is zulks slechts te zeggen!) ons gevoel zullen wy niet verliezen."

De Dichtkunde van den Heere NICOLAAS BOILEAU DESPRÉAUX, *in een gelyk getal van Nederduitsche Vaerzen overgebragt*, *door* A. G. *Te Amsterdam by* G. Bom 1768. *behalven het Voorwerk* 52 *bladz. in gr. Quarto.*

ONlangs zagen we dit voortreflyk Dichtstuk van den beroemden *Boileau*, in 't Nederduitsch, in Proza vertaeld; maer thans komt het zelve op Maet, in onze Tale, te voorschyn, en wel in een gelyk getal van Nederduitsche Verzen; dat den Liefhebberen der Poëzy niet onaengenaem zal wezen; te meer daer de uitvoering, over 't geheel genomen, eer te pryzen dan te laken is. De juiste bepaling van een gelyk getal van Verzen heeft den overzettenden Dichter, zo als men ligtlyk bezeft, wel eens de levendigheid van uitdrukking benomen, en hem hier en daer, voor al in de rymslagen, wel eens een woord doen gebruiken, dat hy, meerder vryheid hebbende, waerschynlyk vermyd zou hebben; doch dit is, aengezien de voorgestelde bepaling, genoegzaem te verschoonen. Het Dichtstuk is over 't algemeen vloeiend, schoon 't zeer na aen 't woordlyke van 't oorspronglyke blyve. Men oordeele hier van enigzins uit het volgende staal, dat we t'eerder uitgekoozen hebben, om onzen Lezeren des te gereder gelegenheid te geven, om het zelve te konnen vergelyken met het geen wy uit de voorige uitgave in Proza medegedeeld hebben (*).

(*) Zie boven, bl. 169, 170.

Werkt

Werkt ſteeds op Uw gemak; wat Last U ſtân moog' dryven,
En ſtelt geen Roem en Eer in dwaas gezwind te ſchryven.
Een Styl dien men dus ſnel al rymend vóórt ziet ſlaan,
Toont min te groot een Geest, dan weinig Oordeel aan.
'k Bemin veel meer een Beek, die 'k zacht op 't Zand zie vloeijen,
En door een bloemryk Veld al langzaam heene ſpoeijen,
Dan dat een Vloed, door ſtorm zyne Oevers uitgeſpat,
Een' ſlykerigen Grond beſtroomt met drabbig Nat.
Spoed U ſlechts langzaam voort, laat nooit Uw' Moed verpletten,
Wilt op 't Getouw Uw Werk tot twintigmaal herzetten,
Beſchaaft het zonder eind', herſchaaft het nog al weêr.
Schrapt hier ſomtyds wat uit, zet dáár weêr iets ter neêr.
't Voldoet niet in een Werk, waarin de fouten krielen,
Dat vonkjes van vernuft het hier en daar bezielen.
De Zaaken moeten ook geplaatst zyn naar hun aart;
't Begin moet aan het Einde en 't Midden zyn gepaard;
De Kunst moet haare Ròl in 't Zaamenſtèl zó ſpeelen,
Dat één Geheel zich vòrme uit d' onderſcheiden Deelen.
Zoekt nooit te verre een Woord dat buitenſpoorig prykt,
En maakt dat gy te verr' van 't waare Doelwit wykt.
Zo 't vitten van 't Gemeen U voor Uw Vaers doet vreezen,
Wilt dan U-zelv' voorál een ſtrènge Rechter wézen.
De Domheid paait zich ſteeds met Zelfverwondering.
Kiest Vrienden, vlug en ſtraf in Kunstbeſpiegeling,
Oprechte en waardige Vertrouwden Uwer ſchriften,
Weêrſtrévende Yveraars die alle Uw Feilen ziften.
Der Schryvren Overmoed zy voor hen áfgelegd:
Maar ſchift der Vrienden raad van 't geen een Vleijer zegt.
Hy die in ſchyn U pryst zal juichende U beſpòtten:
Bemint dan goeden raad; laat vleijery voor Zòtten.
Een Vleijer galmt zyn vreugd terſtond ten boezem uit.
Elk Vaers verrukt zyn' Geest door 't lieflyk Maat-geluit.
't Is alles hémelsch, fraai; geen woord kan hem mishaagen;
Hy weent van tederheid, hy ſtampt van Vreugde-vlaagen:
Met opgepronkten Lòf vervult hy 't zwak Gemoed.
De Waarheid toont zich nooit in zulk een Yvergloed.
Een Kunstbeminnend Vriend, ſteeds ſtraf in zyn Vertoogen,
Zal nimmer een gebrek in Uw Gedicht gedoogen.
Voor d' onbewerkte Plaatze is geen vergiffenis.
Hy ſchikt in goeden ſtand all' 't geen' Wanſtallig is.
Hier word de weitſche Zwier des woords door hem verminderd.
Nu is 't de Spreekwys, dan de Zin weêr die hem hindert.
Hem dunkt Uw t'zamenſtèl heeft hier een' duist'ren ſchyn:
Hier heerscht een dubb'len Zin, hy moet verſtaanbaar zyn.
Zo ſpreekt een waare Vriend, voor Uwen Roem vol yver.
Maar vaak op 't Werk verzòt, acht d' al te barſe Schryver

 Zich

Zich in zyne Eer verkort als iemand Feilen ziet,
En speelt d'onteerden Man vol belgzucht en verdriet.
Dit Vaers dunkt U te laag, òf 't heeft een Régelschennis.
Terstond is 't: Ei! Myn Heer, toon hier Uw gunst en kennis.
Dit woord schynt my te flaauw; Ik wischte 't liever uit...
't Is d' allerfraaiste plaats, vol Zin en Maat-geluit...
Die Trek gevalt my niet... Ze is tòch verwond'ring waardig...
Dus onverzèttelyk tòt tégenspreeken vaardig,
Zo ras in 't Vaers een woord U schynbaar heeft gekwetst,
Is 't hem een staalen Wet dat hy daar tégen zwetst.
Nòchtans, gelyk hy zegt, bemint hy Uw Vertoogen.
Hy geeft U over 't Werk een onbepaald vermogen.
Maar al dit schoon Gevlei verstrikt geen schrand'ren Geest;
't Is slechts een looze Vond op dat gy 't Werk eens leest.
Terstond vertrekt hy dan, en met verwaande kaaken,
Gaat hier òf daar een Zòt met Beuzeltaal vermaaken.
Hy vind ze ook allerwége: Onze Eeuw is gantsch niet schaars
In Narren, zòt verliefd op zòtte Rymelaars.
En zonder die Parys en d'and're Steên ons toonen,
Men ziet ze ook by den Prins, by Graaf en Hertòg woonen.
Het allerlafste Werk, al keurde 't niemand goed,
Heeft t' allentyde aan 't Hòf zyne Yveraars òntmoet.
En, om hier tòt besluit een Schimpstreek vóórtedraagen,
Een Zòt kan overäl nòg grooter Zòt behaagen.

Geheime Wetten en Voorschriften der Jesuiten, nevens hunne Catechismus enz. behalven een kort Voorbericht 76 bladzyden in Octavo.

DEeze geheime Wetten en Voorschriften zyn in 't zaeklyke dezelfden met die, welken in 't jaer 1702, in 't Nederduitsch uitgegeven zyn, onder den tytel van *Huysselyke Lessen der Vaderen Jesuiten, door* Pacificus a Lapide. *Uit het Latyn vertaalt.* De zogenaemde *Pacificus a Lapide* komt aldaer, in zyne Voorreden, voor als een Roomschgezinde, die wel verzekerd is van de echtheid van dit Geschrift, en heiliglyk betuigt het af te geven, zonder een woord daer af, of toe te doen. In hoe verre nu deze latere uitgave, zaeklyk daer mede eenstemmig, doch hier en daer verschillende in spreekwyzen, en gemeenlyk meer uitgebreid, boven of beneden die vroegere uitgave te schatten zy, konnen wy niet bepalen. De Autheur zegt ons, in zyn Voorbericht, dat men aen de echtheid dezer uitgave niet

niet kan twyfelen; doch zo hy 't der moeite waerdig geoordeeld had, de echtheid nader te doen zien, zou 't niet ongevoegelyk geweest zyn, ons enig byzonder bericht te geven van de oorzaek dezer verscheidenheid; die of aen de Jesuiten zelven, of aen de Uitgevers toe te schryven is. Wat hier van zy, men vind in deze *Huislyke Lessen* of *Geheime Wetten* en *Voorschriften* alleszins zodanige regels voorgeschreven, die zeer wel beantwoorden aen 't gedrag der Vaderen Jesuiten, zo in 't oprichten als onderhouden en bestieren van hun Genootschap.

Op deze *Geheime Wetten* volgt in deze uitgave een *Uittrekzel uit de Catechismus der Jesuiten, in 't Fransch uitgegeven door* S. PASQUIER. Het zelve is een nadruk van het IIde *Capittel van* den *Catechismus der Jesuiten, uit de Fransche in de Nederduitsche Tale gebracht, door H. M. D. T., t'Antwerpen gedrukt* 1678. 't Behelst ene Samenspraek, tusschen een *Jesuit*, *Edelman* en *Advocaat*, strekkende om den oorsprong en natuur van dit Genootschap te ontvouwen.

Hier by komen nog *Jesuitsche Geloofs-Artykelen, uit de Schriften van de Jesuit* Johannes Baptista Poza *vertaald*; als mede *Eenige Artykelen door de Jesuiten ingevoerd en gepractizeert, welke door Paus* INNOCENTIUS *zelve zyn verdoemt geworden, getrokken uit hunne Probabilismus*. Het een en 't ander dient om te doen opmerken, tot welke ongerymde Leerstellingen en verbasterde Zedekunde (zo ze nog dien naem mag dragen,) iemand kan overslaen, en een Lid van dat Genootschap blyven. Die de onlangs uitgekomene Schriften over dit Onderwerp doorbladerd hebben, zullen 'er niet wezenlyks in vinden, dat hun niet reeds voorgekomen is. Overvloedige gelegenheid is 'er nog om onderscheiden soorten van Verzamelingen uit oude en nieuwe Schriften, den Jesuiten betreffende, te maaken, en dewyl ze tot nog geteedlyk van de hand gaen, zo is 'er voor zodanige Autheuren nog al een broodje van te haalen.

---

*Kort Begrip der Instructiën, voor den Koninglyken Prins van P***. Uit het Fransch vertaald.* 48 *bladz. in Octavo.*

Dit Stukje behelst enige regels van Regering aen een jongen Vorst voorgeschreven. Daer aen zyn gehecht bedenkingen over de Echtscheiding, een verhael van een gesprek betreffende de Vryheid van Conscientie en Aanmerkingen op de BELISARIUS van den Heer DE MARMONTEL. —

—— Deze Verzameling heeft zeer veel overeenkomst met een Stukje, nog maar onlangs uitgegeven, onder den tytel van *Historische, Staetkundige en Philosophische Verhandeling over de konst van Regeeren. Door een voornaame Hand. Waar agter een gesprek over de vryheid van 't Geweeten enz.* waer van wy reeds gewag gemaekt hebben (*). Die ze geen van beiden heeft behoeft zich niet zeer over 't gemis te beklagen, en die van 't laetstgenoemde voorzien is, mag de moeite wel besparen van 't eerstgemelde te doorbladeren.

(*) Zie boven bl. 82.

Waarschouwing van den Hemel, aan alle booze Zondaaren op Aarden. Twede Deel. Behalven het Voorbericht en den korten Inhoud 120 bladzyden in Octavo.

MEn vind hier een verzameling van ettelyke zonderlinge geschiedenissen, bestaende in Wonderdadige Gezichten, Verrukkingen van Zinnen, Genezingen, Ontmoetingen van Godvruchtigen en dergelyken. Men heeft ze meerendeels uit de Hoogduitsche en Fransche Tale overgezet, en dus by een vergaderd in 't Nederduitsch uitgegeven, onder de benaming van een tweede Deel; om dat men oordeelde dat deze verzameling zeer geschikt geplaetst kon worden, by de *Waarschouwing des Hemels, door den Wel-Eerwaarden Godzaligen Heer Mr.* CHAMBERTAIN, waer van we voor enigen tyd bericht gegeven hebben (*). De Uitgever dezer Verzamelinge betuigt in zyne Voorreden, *getragt te hebben, alle betamelyke behoedzaamheid te gebruiken, om daar niets onder te mengen, waar omtrent aan de waarheid der geschiedenis na Billykheit konde worden getwyffelt*, zo dat men het ene en het andere hier in voorkomende, zyns oordeels, als geloofwaerdig hebbe aen te nemen. Dit zal ook by dezulken, wier gevoelens tot denkbeelden van die natuur overhellen, gereedlyk aengenomen worden; maer zy, die gemeenlyk niet veel op hebben met verhalen van dien aert, zullen deswegens beter grond van overtuiging eischen. Wy menschen gelooven gereedlyk, of nemen ligtlyk iets aen, dat zeer wel overeenkomt met onze manier van denken; maer komen 'er niet dan bezwaerlyk toe, als 't daer van afwykt. —— Dit heeft te meer plaets in zodani-

(*) Zie *N. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 18.

nige gevallen als die zyn, welken hier gemeld worden, om dat men door ondervinding geleerd heeft, dat list en bedrog hunne rollen daer onder konnen spelen; dat de verbeelding der aenschouweren en toehoorderen, in zodanige omstandigheden, niet zelden deze en gene byzonderheden, welke hun voorkomen, vergroot; en dat men eindelyk niet wel kan bepalen, hoe ver de kracht der inbeeldinge op 's Menschen Geest-en Lichaemsgestel kan werken, om verschynzels voort te brengen, die men, buiten dat, wonderdadig zou noemen. Die deze verzameling van geschiedenissen met zulke gedachten nagaet, zal het wonderdadige zo sterk zien verdwynen, dat de weinige byzonderheden, die hy niet duidelyk kan verklaren, hem tot gene zwarigheden zullen verstrekken, die hem noodzaken om zyne denkbeelden daer omtrent te veranderen; en hy zal 'er verscheiden ontmoeten, waer over hy zich met rede zal verwonderen, dat zommigen hier om iets wonderdadigs denken. — Men bedoelt met het uitgeven van Schriften van die natuur de bevordering van Deugd, en in zo verre is 't oogmerk te pryzen: maer men kan, onzes achtens, niet wel loochenen, dat men ene bestendiger Deugdsbetrachting heeft te wachten by hen, die zich op de onwankelbare gronden van de Rede en Gods Woord vestigen; dan by dezulken die daer toe bewoogen worden, door geschiedenissen, die, op zyn best genomen, aen wezenlyke tegenbedenkingen onderhevig zyn. Doch dit denkbeeld kan niet behagen aen hun, die steeds op 't wonderdadige in den Godsdienst gesteld zyn.

Nieuwe en Volmaakte Onderwyzer in de Hoogduitsche Spraakkonst. Te Amst. by G. Bom 1768. *In octavo* 327 *bladz.*

Beknopte en Klaare Fransche Leerwyze. Zeer nuttig voor alle Fransche Schoolen. Opgesteld door LOUIS CORNELLE, *Fransch Kost-Schoolhouder te Rott. Te Rott. by* H. Beman 1768. *Behalven het Voorwerk* 439 *bladz. in octavo.*

TWee wel ingerichte Spraekkonsten, waer van men zich met vrucht kan bedienen, tot het leeren dier Talen. Van de eerste, de Hoogduitsche Tael betreffende, staet niet byzonders te melden, als zynde op de gewoone wyze opgesteld; maer van de laetste, of de Fransche Leerwyze, staet nog bepaeldlyk in aenmerking te nemen, dat de Grondregelen der Tale hier beter dan gemeenlyk ontvouwd worden, en de Zamenspraken geschikt zyn ter opheldering van die grondregelen; 't welk zyne wezenlyke nuttigheid heeft.

Voorlooper van een Boukundig Boek, getyteld, Voltairiaansche Architectuur, of Beschryving der Brabbel-Order.

Breidel voor den Schryver van dien Voorlooper.

Proeve van een groot Boukundig Woordenboek, voor de beminnaaren van de Order van JAN BRABBEL, *te onregt in zekere Voorloper den naam gegeeven van de Brabbelorder.*

De Heer WEETNIET, *inmalkanderkweeker van de beschryving der Brabbelorder, zagt en zedig gepypkaast.*

HEt een en ander, mag men wel zeggen, is Brabbeltael; de mening der Schryveren dezer Papieren te verstaen, en de slagen, waer in zy ongetwyfeld enige aertigheid stellen, recht te vatten, zou meer geduld en oplettenheid vereischen dan ze waerdig zyn. Ze zien het licht, by gelegenheid van het bouwen en herstellen van enige Stads Gestichten èn Werken hier ter Stede; en een kwaedaertig mensch, die bedoelt den Bouwheer belachlyk en haetlyk ten toon te stellen, geeft hier aenleiding tot het voor den dag brengen van Prulschriften, welken veelligt ten laetste tot zyn eigen nadeel zullen uitloopen. Men kan, voor het overige, tot nog niet anders zeggen, of de Schryvers schynen aen elkanderen gewaegd te zyn; ieder is bits en vuil; en ze konnen, zo 'er niet iets anders onder kome, 't op die manier lang uithouden; doch 't zal de Lezers, zo we vermoeden, wel dra vervelen. Gelyk het ons dikwils zeer verveelt zulke laffe Prullen te doorbladeren.

Eerekrans gevlochten om het Hoofd der hedendaagsche; Fa-farisſen; en Zwendelaars.

EEn zeer slegt voorwerp, zo 't character naer waerheid zy, in ene gansch gemene berymde tael zeer scherp gehekeld, of liever ten vuilsten afgemaeld. Een mensch van zulk een ondeugend gedrag was zeker zo veel moeite niet waerdig, als de Schryver nog al gehad heeft, om het geen hy wilde zeggen op Rym te brengen.

ô Kostelyke Tyd! wat wordt ge onnut versleeten.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Ordeelkundige Bybelverklaaring. Door TH. CH. LILIENTHAL. *Doct. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Vierde Deel. Te Amst. by* J. Loveringh 1768. *Behalven de Voorreden, enz.* 504 *bladzyden in groot octavo.*

DE Hoogleeraer LILIENTHAL, zich voorgesteld hebbende, het tegengaen der tegenwerpingen, waer door men het Woord der Openbaringe beschuldigt, als ware het zelve vol tegenzeggelykheden; heeft zich in 't voorgaende Deel bepaelt, tot het ophelderen van zulke plaetzen der H. Schriften, die het Ongeloof bybrengt, ten bewyze dat de H. Schrift zich zelve tegenspreekt. Deze soort van tegenzeggelykheden afgehandeld zynde, gaet hy nu in dit vierde Deel over, tot het beschouwen van ene andere soort van strydigheden, die men voorgeeft in dit Boek te vinden; zulken naemlyk die tegen de gezonde Rede aenloopen. Dezelven zyn, volgens onzen Hoogleeraer, gevoeglyk tot drie Clasfen te brengen. Men beroept zich hier op de Leerstellingen der eindige Geesten, en van God den oneindigen Geest; men brengt plaetsen by, die betrekkelyk zyn tot wis- en natuurkundige waerheden; en men maekt gebruik van deze en gene voorstellingen, die tot de beoefenende en zedelyke waerheden behooren. Het Ongeloof meent hier, in 't een en 't ander opzicht, ene reeks van tegenzeggelykheden met het gezonde Verstand te ontmoeten; en onze Autheur bepaelt zich in dit Deel, om de ongegrondheid en valschheid dezer beschuldiginge, ten aenzien van de denkbeelden der eerste Clasfe, aen te toonen; om vervolgens die van de tweede en derde Clasfe afzonderlyk na te gaen. Ter betere onderscheidinge, verledigt hy zich, in de eerste plaetse, tot het beantwoorden der tegenwerpingen, die de *Geestkunde* aengaen, en, voorts van die, welken tot de *Natuurlyke Godgeleerdheid* betrekkelyk zyn. Onder het eerste Lid ontmoeten we de Leer van de vryheid en onstervelykheid van 's Menschen Ziel, als mede van het bestaen en de werkzaemheid zo der goede

als der kwade Engelen; waer op ons in het tweede Lid, de Leer der Godlyke Volmaektheden ontmoet. De Hoogleeraer benaerstigt zich om te toonen, dat 'er in alle dezen niets geleerd word, dat met ene bondige redeneringe strydig is; en lost, by die gelegenheid, verscheiden tegenbedenkingen en uitvluchten op, welken het Ongeloof uit de Heilige Schriften meent te konnen aendringen. De oordeelkundige Lezers en Beoefenaers der Bybelbladen, schoon ze in allen opzichten met den Hoogleeraer niet konnen overeenstemmen, zullen 'er echter verscheiden aenmerkingen in vinden, die hun nadenken waerdig zyn. —— Om 'er nog een voorbeeld van mede te deelen, zullen wy ons in dezen houden, by zyne verklaring van enige plaatzen, die men bybrengt, om te beweren, dat God, volgens de Leer der H. Schriften, onregtvaardig gehandeld zou hebben, met zware straffen te stellen, op zulke persoonen, die geheel onschuldig geweest zyn aan de misdaden van anderen, die zy mede hebben moeten ontgelden.

§. 1.

„ Hier toe, *zegt onze Autheur*, brengt TINDAL (*) dat *God* Gen. XVII: 14. gedreigd heeft de onbesneedenen te zullen uitroeijen uit hunne volkeren, zonder dat 'er gezegd wordt dat de ouders eenige straffe deswegen zouden hebben te ondergaan. Doch, schoon dit niet uitdruklyk gezegd worde, zo spreekt het evenwel van zelve; en in der daad vinden wy dat God *Moses* heeft willen dooden, om dat hy zynen zoon niet besneeden hadt (†). Ja de uitroeijing der kinderen was den ouderen zelve eene straffe, en konde hen dienen tot eene beweegreden, de besnydenis niet na te laaten, zonder welke niemand, als een lid der waare Kerke, kon worden aangezien. Wanneer voor 't overige een onbesneeden kind tot meerder jaaren kwam; dan was het zelve gehouden daar op aan te dringen, dat de besnydenis aan het zelve voltrokken werdt; want anders was dit kind niet buiten schuld, en hadt de straffe der uitroeijinge zekerlyk verdiend ".

§. 2.

„ Maar was het niet hard, dat *Achan*, enkel en alleen om

(*) „ Het Christendom zo oud als de waereld, *Cap.* 13. *pag.* 461., enz.

(†) „ *Exod.* IV. 24—26.

om de overtreedinge, by hem bedreeven, met zyn geheel huis uitgedelgd werdt? *Jos*. VII. 24, 25 (*). Wy antwoorden: Gesteld, dat de kinderen van *Achan* daadlyk zyn gedood geworden, zo kon dit evenwel geschied zyn, om de misdaad van hunnen Vader dies te afschuwelyker voor te stellen. Immers is God de onbepaalde Heere over 's menschen leven. En zo *Achans* kinderen geheel onschuldig geweest zyn; dan zal evenwel de tydelyke dood hunne zaligheid niet verkort hebben. Maar veelligt zyn ze niet geheel onschuldig geweest. Het kan zyn, dat zo wel zy, als ook de andere *Israëliten*, die, wegens de misdaad van *Achan*, door hunne vyanden geslagen wierden (†), op andere wyzen gezondigd hebben, waar voor zy, by deeze gelegenheid, de straffe hebben moeten ondergaan. Veelligt hebben zy mede kennis gehadt van zynen diefstal, en dien verzweegen; of zyn anderszins deelgenooten aan deeze zonde geweest. Doch, men behoeft juist niet te beweeren, dat *Achans* kinderen mede gedood zyn geworden. Het bevel van God vs. 15. eischte dit niet. Zy wierden alleenlyk mede naar buiten gebragt, om de doodstraffe van hunnen vader aan te zien, vs. 24. Zo leest men vs. 25. *en gansch Israël steenigde hem met steenen, en zy verbrandden ze met vuur.* Des werdt dan *Achan* alleen gesteenigd. Zyn nu de kinderen niet mede gesteenigd, dan zyn ze ook niet verbrand; ten ware men zegge wilde, dat de wyze van hunnen dood wreeder zou zyn geweest, dan die van hunnen vader. Derhalve zyn de woorden, *zy verbrandden ze*, alleenlyk betrekkelyk te maaken tot het lyk van *Achan* en tot al wat hy hadt; deezer asche werdt met steenen overdekt (‡).

§. 3.

„ Het land van *Israël*, zegt TINDAL (§), hadt immers aan de misdaad van *Saul* geenen schuld, om dat hy de *Gibeoniten* omgebragt hadt; evenwel zond God deswegen eenen honger van drie jaaren, en zeven mannen uit *Sauls* huis moesten, op eene smaadelyke wyze, hun leven eindigen. 2 *Sam*. XXI. 1—8. Ja, het geen by deeze gebeurtenis voor-

(*) „ TINDAL, in de aangehaalde plaats".
(†) „ *Jos*. VII. 5. XXII. 20."
(‡) „ Dit blykt uit de laatste uitdrukkinge "ויסקלו אתם באבנים"
(§) „ In de aangehaalde plaatse, pag. 458."

voorgevallen is, zal, naar de gedachte van *Chubb* (*) voor God zo ongepast zyn, en aanloopen tegen zyne Gerechtigheid, dat hy liever gelooven wil, dat *David* enkel en alleen een Godlyk bevel voorgewend hebbe, om de misnoegden uit *Sauls* huis gevoeglyk uit den weg te ruimen".

§. 4.

„ Doch, ſchoon wy ook niet zouden konnen bepaalen, waar omtrent de inwoonders des lands misdaan hadden; zo is evenwel zo veel zeker, dat by algemeene landplaagen, die God wegens de overtreeding van eenen Vorst doet komen, mede de onderdaanen, die aan deeze zonde geen deel hebben, lyden moeten. Intusſchen lyden zy niet geheel onſchuldig. Zy, de onderdaanen, hebben doorgaans andere zonden voor hunne rekening; en wanneer de maat derzelve vol is, dan komt de ſtraffe teffens. Doch het ſchynt, dat de *Israëllers* aan *Sauls* misdaad mede deel genomen hebben. Hunne voorvaderen hadden den *Gibeoniten* by eede beloofd, hen te zullen laaten leeven, hoewel onder de dienstbaarheid (†). Intusſchen bleeven de *Gibeoniten* in derzelver Steden woonen; want zy lieten kort daar na *Joſua* verzoeken, hen van de *Amoriten* te bevryden (‡). Nu waren wel de *Israëliten* toenmaals reeds misnoegd, dat dit volk zou verſchoond blyven; doch de overſten der gemeente gaven te kennen, niet anders te konnen handelen, wegens den eed, om dat zy anders de Godlyke wraakgerechtigheid over zich brengen zouden (§). Nu waren de *Gibeoniten* reeds zulk eenen langen tyd in de bezittinge van den beëedigden vreede geweest, en hadden intusſchen *Israëls* Godsdienst aangenomen. Des was de daad van *Saul*, die hen zodaanig zoekt te verdelgen, dat 'er van hen in alle grenzen van *Israël* niets overig blyven zou, zo veel te ſtrafbaarer (§§). Tot hier toe hadden zy drie Steden in den Stamme *Benjamin*, en eene in den Stamme *Juda* gehadt. En

(*) „ *Obſervations occaſioned by the Oppoſition made to D. Rundle's Election pag.* 27. Zie mede MORGAN's *Moral Philoſopher. Vol. II. pag.* 184."

(†) „ *Joſ.* IX. 15. (‡) X. 6. (§) VII. 18–20.

(§§) „ Aldus zyn de woorden 2 *Sam.* XXI. 5. te verſtaan. De *Gibeoniten* eischten immers alleen zeven mannen uit het huis van *Saul*, en konden dus geen oogmerk hebben, het geheele huis van *Saul* te verdelgen".

En veellicht zochten de Israëliten deeze Steden voor zich te verkrygen; zo dat *Saul* aan hun daadlyk dienst deed. *Saul*, leest men, *zogt ze te slaan in zynen yver voor de kinderen Israëls en Juda*. In plaatse dat nu de *Israëliten* de beëedigde verdragen hadden behooren te onderhouden, zyn ze misschien zelve werktuigen geweest der wreedheid, die *Saul* aan de *Gibeoniten* pleegde. Ten minsten hebben zy zich niet verzet tegen het voorneemen van *Saul*, het geen zy, met recht, hadden behooren te doen; maar bedienden zich gaarn van het voordeel, welk zy daar door verkreegen, en gaven ook vervolgens den *Gibeoniten* geene voldoening. Zy stemden derhalve mede in de misdaad des Konings, en wierden deswegen met recht gestraft".

§. 5.

„ Naar alle vermoeden hadt het huis van *Saul* nog meerder deel aan de uitroeijing der *Gibeoniten*. Veelligt wordt het zelve daarom vs. 1. een *bloedhuis* genoemd, om dat het zich hadt laaten gebruiken, de *Gibeoniten* te verdoen. Ten minsten keurde dit huis deeze wreede handeling goed, om dat het zelve de landen der gedoode *Gibeoniten* in bezittinge genomen hadt. *Saul* was bedagt zyne knegten, voornaamlyk die van zyn huis waren, (want zy worden zoonen *Jemini* genoemd) met vaste goederen te voorzien (*); zo zal hy ook zyne eigene kinderen daar by zekerlyk niet vergeeten hebben. Maar van waar zou hy de akkers en wyngaarden neemen? het Vaderlyk erfgoed kon niemand vervreemden. De veroverde landen konden niet aan de *Benjaminiten* komen; maar moesten gegeeven worden aan de Stammen, voor welke die door 't lot geschikt waren. De *Gibeoniten* bezaten daadlyk in den Stamme *Benjamin* drie steden (†). Het is derhalve te denken, dat *Saul* van dit eigendom der gedoode *Gibeoniten* zyne kinderen zal verrykt hebben, en die vermoedelyk aldaar het begonnen bloedbad zullen hebben voortgezet. Zo veel is zeker, *Sauls* huis wordt een *bloedhuis* genoemd. Zy, die daar toe behoorden, hadden zich door geweldenaaryen bezondigd; gevolglyk was hunne straffe rechtvaardig, schoon wy niet met zekerheid zeggen konnen, waar in derzelver misdaad bestaan hebbe". §. 6.

(*) „ 1 *Sam*. XXII: 7.
(†) „ *Jos*. IX: 7. vergeleken met *Cap*. XVIII: 25, 26.

§. 6.

„ De 70,000 Israëliten, die aan de Pest ſtorven, waar mede God *Davids* hoogmoed beteugelde, worden immers door *David* zelve onſchuldige Schaapen genoemd, 2 *Sam.* XXIV: 15, 17. Kan het dan gezegd worden recht te zyn, deeze onſchuldigen te ſtraffen, wegens eene misdaad, waar aan zy geen deel hadden (*)? Wy antwoorden; dat zy dit oordeel der ſtraffe van God, door andere zonden, verdiend hebben, blykt uit de woorden vs. 1. *De toorn des Heeren voer voort te ontſteeken tegen Israël*; dat is te zeggen, de tyd kwam nu, waar in God de voorige zonden des volks bezoeken wilde, waar toe de eerzucht van *David* gelegenheid gaf. Veelligt wierden altans bezocht, die zich in den oproer van *Seba* ingelaaten hadden (†). Miſschien hadt het volk zich der wellust en dartelheid overgegeeven, ter oorzaake van den grooten vreede, dien het zelve altans genoot. Mogelyk waren de onderdanen met dien zelfden hoogmoed beſmet, die des Konings hart ingenomen hadt, zo dat zy hunnen voorſpoed en welſtand aan hunne eigene krachten toeſchreeven. Noemt *David* hen onſchuldige ſchaapen; dan wil hy daar mede alléenlyk te kennen geeven, zyne liefde jegens het volk, en de oprechtheid van zyn berouw, terwyl hy alle ſchuld van dit oordeel der ſtraffe op zich nam, en inderdaad hy hadt het zelve veroorzaakt: En ſchoon zy, die daar by lyden moesten, niet geheel onſchuldig voor God waren; zo kon men evenwel zo naauwkeurig niet weeten, wat eigenlyk elk hunner misdaan hadt. Dat zy door den dood weggerukt zouden zyn geworden, om dat zy by het tellen verzuimd zouden hebben, het rantſoengeld, door God in zulke gevallen vastgeſteld, te betaalen (§), kan geenszins beweezen worden".

§. 7.

„ De overige voorbeelden, waar in iemand, wegens de zonde van anderen, zou zyn geſtraft geworden, zullen wy by een vatten. 2 *Kon.* I: 9 enz. wordt verhaald, dat de Propheet *Elias*, tweemaal eenen hoofdman over vyftig met zyne manſchap, door het vuur van den Hemel, heeft doen omkomen, ſchoon hy niet anders gedaan hadt, dan des Konings bevel uit te voeren, en aan hem, *Elias*, te zeggen,

(*) „ TINDAL, in de aangehaalde plaatſe p. 458.
(†) „ 2 *Sam.* XX. (§) „ *Exod.* XIII. 12.

gen, dat hy afkomen zou. Doch het schynt dat deeze beide eerste hoofdlieden niet zo zeer in ernst den Propheet eenen man Gods genoemd, dan veel meer den spot met hem gedreeven hebben. Veelligt hebben zy willen zeggen, hoe groot een Propheet gy ook waanen moogt te zyn, gy zult evenwel ditmaal den Koning niet ontsnappen; des zult gy wel doen goedwilliglyk met ons mede te gaan. Het antwoord van den Propheet schynt deeze opvatting te rechtvaardigen. Gelyk dan ook den derden hoofdman, die niet op zulk eene gebiedende wyze, als de beiden eersten, sprak, geen kwaad wedervoer. Wanneer God *Jes.* XLIII: 3, 4. tot de Jooden zegt: *Ik hebbe Egypten, Moorenland en Seba gegeeven tot uw losgeld, in uwe plaatse, van doe af, dat gy kostelyk zyt geweest in myne oogen, zyt gy verbeerlykt geweest, en ik heb u lief gehad; daarom heb ik menschen in uwe plaatse gegeeven;* dan is de meening alleen deeze, dat het ryk van *Juda* het ongeluk, welk aan het zelve gedreigd was, niet ondergaan zou. Veel meer zou de *Assyrische* magt altans aanvallen op de gemelde volkeren, en dezelven verwoesten. Des ging dan het onweder ditmaal *Juda* voorby, en trof andere volkeren, doch die niet wegens de zonden des Joodschen volks, maar wegens hunne eigene zonden, lyden moesten. Maar hoe is het te verstaan, wanneer Christus *Matth.* XXIII: 35. den Jooden dreigt, dat *op hen komen zou alle het rechtvaardig bloed dat vergooten is op de aarde; van het bloed des rechtvaardigen Abels af, tot op het bloed Zacharie, des zoons Barachie?* Wy antwoorden: Gods oordeelen, die hy gebragt heeft over zulken, welke eertyds onschuldig bloed vergooten hadden, zouden de Jooden van dergelyke boosheden hebben moeten weêrhouden. Maar naardien zy dit niet, als eene waarschouwing aannamen; zo moest ook hunne straffe noodwendig zwaarer zyn. Ja, gemerkt zy de bloedschulden hunner voorvaderen, door een gelyk gedrag, goedkeurden; zo moesten zy ook, om en van wegen deeze goedkeuring, gestraft worden".

Geloofs-vastigheid van een Waar, schoon Ongeletterd, Christen. Door W. PEIFFERS, *Predikant te Amsteldam. Tweede Stuk. Te Amsteldam,* by H. Vieroot 1768. *In groot octavo* 583 *bladzyden.*

HEt tweede Stuk van dit Werk, dat recht geschikt is voor de goede Gemeente, in beantwoordinge aan 'n heil-

heilzame oogmerk van deszelfs geachten Autheur, vangt aen met een onderzoek, na de gronden, op welken een Christen, (die geen geletterde of schoolgeleerde is,) zich zelven kan verzekeren van de Godlykheid der Openbaringe des Nieuwen Verbonds. De Eerwaerde *Peiffers* behandelt dit onderwerp op ene dergelyke wyze als hy, in 't eerste Stuk, de Godlykheid der Openbaringe des Ouden Verbonds heeft nagegaen. Zynen Waren, schoon Ongeletterden, Christen, dus ver, tot de vereischte vastigheid des Geloofs, in 't omhelzen der Christelyke Leere in 't algemeen, gebragt hebbende, komt het 'er verder op aen, om hem ene behoorlyke vastigheid te doen erlangen, niet alleen in het openbare belyden van de Leer der Nederlandsche Kerke, onder de menigvuldige Gezindheden, waer in de Christenen onderling verdeeld zyn; maer ook ten aenzien van het geen hy in acht te nemen heeft, in 't midden van de velerleie Broederverschillen. Hier in voor zich zelven vast staende, blyft 'er nog een stuk van groot gewicht voor hem over, naemlyk om te komen tot de gewenschte vastigheid van geloof, omtrent zynen eigen Genadestaet; en in dit, en alle de opgemelde Stukken, zo wel gevestigd te zyn, dat hy niet vreeze van uit te vallen van zyne vastigheid, door de veelvuldige ergernissen, welken hem, door 't ergerlyke gedrag ener menigte van Mondbelyderen, dikwerf voorkomen. — Het ene en andere punt word, door den Eerwaerden *Peiffers*, in dit Stuk, zeer onderscheiden en geregeld ontvouwt; om te toonen op welke gronden een Waer, schoon Ongeletterd, Christen, trapswyze voortgaende, zich ten aenzien van dit alles, middelende Gods genade, onwankelbaer kan vestigen. Het geheele Werk is der aendachtige lezing waerdig, voor al voor het meerendeel van de Leden onzer Nederlandsche Kerke; en wel byzonder is het lezen en herlezen zyner behandelinge van de Broederverschillen ieder hunner aen te pryzen: of ene oplettende overweging zyner voorstellingen min of meer mogte dienen ter bevorderinge van Christelyke Eendrachtigheid. Zie hier, tot een voorbeeld, het hoofdzaeklyke zyner redeneerwyze, over een zeker verschil, dat groot geschreeuw in de Kerk maekt, en ondertusschen op een enkelen woordenstryd, of onderling misverstand, uitkomt. De vraeg naemlyk is, *of 'er conditien of voorwaerden zyn in het genadeverbond?*

„ Zommige brave rechtzinnige lieden, zegt onze gematigde Leeraer, yveren geweldig tegen conditien of voorwaar-

waarden, als of het Afgoden waren, van welke men zeggen moeste, *benen uit! benen uit! voor de mollen en vledermuizen!* wat conditien? Christus heeft alle conditien volbragt; het is een Testament dat van geene conditie afhangt, ene conditie is eigentlyk een voorvereischte in den mensch, 't welk hy zelf eerst van zyne zyde, uit zig zelven, door eige krachten, moet daar ftellen, om zig daar door een recht en aanfpraak te verkrygen op Godts beloftens, zonder welke conditie het gehele Testament van Godt krachteloos wordt, en, hy geen een belofte zig mag toeeigenen; wie kan dus conditien of voorwaarden voordragen?"

De Eerwaerde *Peiffers* dit breeder uitgebreid, en met de eigen woorden van een Broeder, die zo denkt, voorgedragen hebbende, vervolgt daer op van de andere zyde. „ Maar hoe houd zig een rechtzinnige, die zeer veel houd van *het conditioneel fpreken en prediken*, hier op? hy heft zyne handen op ten hemel, hy neemt God tot getuige, of hy ooit of ooit aan zulke conditien gedagt, of daar van gefproken hebbe? of hy niet al het goede aan Christus gerechtigheit en aan het genadewerk des Geestes toefchryve, en of hy het Testament Godts niet onafhankelyk en onveranderlyk ftelle? hy klaagt God zyn ongelyk, wanneer men hem zo valfchelyk befchuldigt, en zo gruwelyk belastert: al die bewyzen tegen conditien zyn fchermftoten van geblinde fchermers, het is een gevegt met zyn eige fchaduw, want, verklaart hy, ik hebbe dikwils klaar, onderfcheiden en opentlyk, betuigt, dat ik zulke conditien verfoeije en vervloeke, maar met dat *conditioneel fpreken* wil ik alleen zeggen; dat het eeuwig onafhankelyk en onveranderlyk, Genadetestament, by wyze van een verbond met redelyke fchepzelen, zodanig word uitgevoert, dat God eerst geloof en bekeringe eischt als voorwaarden, zonder welke de bondgenoot geen recht heeft tot de daar op volgende beloofde weldaden, om dat God dat verband zelf uitdrukkelyk gelegt heeft tusfchen zulke voorgaande pligten, en zulke volgende weldaden, maar ik ftel met een voor vast, dat geloof en bekeringe, aangemerkt als pligten, die het redelyk fchepzel werkzaam betragt, te gelyk goederen zyn van 't eeuwig Testament, vrugten van Christus verdienften, en voorbiddinge, die Gods Geest in den zondaar werkt, en dat het verband, dat God uitdrukkelyk verklaart tusfchen het volbrengen van die pligten en die volgende weldaden, niet is in het werk als werk, als of dat

werk zo iets verdiende, maar alleen uit genade of Godts genadige schikkinge, en vereeninge met Christus; even alzo stelle ik ook het zelve verband, dat Godts woord stelt, tusschen volgende pligten, als het vervolg van geloof, de dagelyksche bekeringe, het waken, het bidden, het werken, het stryden, het overwinnen, en tusschen volgende daar aan beloofde weldaden, wat gevoel ik, wat spreek ik, hier tog anders dan Godts woord?" Hier op volgt ene reeks van Schriftuurplaetsen, die plicht en weldaed als t'zamengaende voorstellen, en de verkryging der weldaden met het betrachten der plichten verknochten. Zie onder anderen Joh. XIII. 17, XV. 7, 10, Rom. VIII. 13, X. 9, 1 Joh. I. 6, 7, 2 Cor. V. 10, Gal. VI. 7, 8. en vele anderen. Verder word de onrechtmatigheid der beschuldiginge aengedrongen, uit het bybrengen van Schryveren van die zyde, welken zich deswegens uitdrukkelyk verklaren; waer op onze Leeraer aldus voortgaet.

„ Maar roepen zy, die van conditien en voorwaarden rechtzinnig spreken, Godt tot getuigen en beklagen zy zig voor Hem over het ongelyk hun aangedaan, de andere zullen dat ook, op hunne beurt, doen: wy ontkennen niet, zullen ze zeggen, dat de mensch, als een redelyk en vry schepzel, zelf werkt, nog ook, dat hy zynen pligt moet betragten, nog ook ontkennen wy het onoplosselyk verband dat God tusschen het volbrengen van zekere pligten en de vervullinge van zekere beloftens gesteld heeft; wat lastert men ons dan zo gruwelyk enz." Dit word insgelyks gestaafd, door het aenhalen van enige plaetsen uit Schriften van die zyde: 't welk den Eerwaerden *Peiffers* doet zeggen; „ wat doet men die menschen dan ook moeite aan? zy zyn alleen tegen conditien in dien quaden zin als boven is bepaalt; zy zyn maar bevreest voor de Afgoden van eige gerechtigheit, en eige kracht, en voor de minste verlocheninge van Christus. Daar blyft dan geen wezentlyk verschil over; laat die broeders dan malkanderen hert en hand geven, laat ze malkanderen kussen met een heiligen kus des vredes.

„ Maar hoe stellen wy het met dat woord? dat woord zeggen die van de tweede methode, geeft te veel aanleidinge tot die dwalingen, die men wederzyds verwerpt; — in alle geval, het is niet schriftuurlyk: maar, zeggen de eerste, dat sterke yveren tegen voorwaarde of conditien geeft ook aanleidinge tot een ander soort van niet min gevaarlyke dwalingen, die men ook wederzyds verwerpt; o mog-

mogten dit niet verscheide getrouwe Leeraars in hunne gemeentens ondervinden, in zo vele zogenaamde vromen, maar luije buiken, al te veel naar het Antinomiaansche vervoert! ik wete ook niet, of men het woord wel onschriftuurlyk kan noemen, want, schoon het naamwoord *voorwaarde* of *conditie* nooit in onze vertalinge voorkomt, dan alleen eens in een geheel ander geval, Dan. XI. 17. de woordekens, *indien* vertaalt, die geduurig, in dit geval voorkomen, noemen egter alle spraakkundige, *voorwaardelyke* (of *conditionele*) *voegwoordekens*, het waare te wenschen, dat men nooit verder van de Bybeltaal afweke dan in dit woord. Laat ons cordaat handelen, lieve Broeders, die zo sterk tegen dat woord yvert, moeten andere, niet gewoon aan uwe leidinge, ook niet al vry wat inschikken, als ze uitdrukkingen, die ik niet alle goedkeure, maar nogtans wel opneme, ook zo wel zullen opnemen als ik? Gelooft my, ô geliefde! als men op het critiseeren van iemands woorden valt, daar is geen eind aan; ik twyfele niet, of vele hebben op myne woorden wel wat te zeggen, zomtyds met, zomtyds zonder, rede; maar ik twyfele ook niet, of vele zullen ook wel wat te zeggen hebben op verscheide uitdrukkingen van uwe favorietschryvers, Mannen, welker deugden en verdienste ik ook waarlyk hoog agte, en welke zomtyds ten hemel toe, niet van onkundige, maar van wyze, welsprekende en oordeelkundige, Mannen verheven worden, als zy eens lezen: *Kampen op zyn eigen mestboop; de betalinge van een pepercorl voor een groot landgoed; vervolg een bedelaar in rechten, en als gy hem overwonnen hebt, dan hebt gy een luis gevangen; de stokwaarder was in een zeer vuile pekel; den genodigden wierd niet toegelaten weg te blyven, tot dat ze hunne vuile plunje met zwermen van luizen uitgeschut hadden.* Wat dunkt u? zullen zy dat altemaal zo Bybelsch agten, als gy het hier begeert? of ten minsten zo deftig en fraay, dat 'er niets op te zeggen valt? laat ons wederzyds onze uitdrukkingen liever verbeteren; maar ook niet al te kieskeurig zyn, in het horen of lezen van anderen. Staat iemand het woord *voorwaarde* niet aan; hy laate het gebruik na, maar schrome niet, met den Bybel, volmondig te zeggen: *indien*; of laat hy met WITSIUS en anderen onderscheiden in *eigentlyke* of *oneigentlyke*, hoewel op dat woord *oneigentlyk* ook nog al wat zoude te zeggen vallen; laat hy anders andere woorden gebruiken; maar welke? het woord *getrouw*, dat is, volgens den Schryver die dat voorstaat, getrouw, in het volbrengen van pligt, aan de

de genade daar toe geſchonken, ſchynt my hier niet te pas te komen, daar eigentlyk hier niet gezien word op het verband tusſchen genade en pligt, maar op het verband tusſchen het volbrengen van pligt door genade en verdere genade met heerlykheit; maar gebruik dan liever de ſchriftuurlyke woorden van *wet* of *gebod*, de *wet* of het *gebod des geloofs*. Rom. III. 27. 1 Joh. III. 23. of het woord *weg* en het *bewandelen* van dien; maar is het bewandelen van een weg niet wel degelyk ene voorwaarde, zonder welke niemand tot ene zekere plaatze kan komen? edog, gebruikt een ander dat woord en verſtaat men zyne rechtzinnige meninge; men late hem zyne vryheit ook, en make zynen broeder niet ſchuldig om een woord". —— Onze Leeraer beſluit dezen zynen vreedzamen raed, met te toonen, dat 'er genoeg Schryvers zyn, wier rechtzinnigheid onbetwist is, die geen zwarigheid gemaekt hebben, van zich, in dit geval, van 't woord *voorwaerde* te bedienen; dat voorname Leden van de Dordrechtſche Kerkvergadering het zelve gebezigd hebben, en 't komt hem zeer vreemd voor, „ dat men, daar dit woord dikwils, zonder ſchroom gebruikt is, in een Contraremonſtrants Synode, bedugt is voor ik wete niet wat Remonſtrants, dat in dat woord zoude liggen".

Theologie ofte Godgeleertheit der Christenen. Waar in op een zeer klare en duidelyke wyze alle de Hoofdſtukken der Theologie verhandelt worden, zeer nuttig en dienſtig voor die geene die by Predikanten en Catechizeermeesters gaan te leeren, waar door ze, dit Werkje eerst leezende, veel beter begrip zullen hebben, om te antwoorden, op het geene haar door hunne Leeraaren zal gevraagt worden. Uitgegeven met Approbatie van het Wel Eerw. Clasſis van Leeuwarden. Te Leeuwarden, by A. Ferwerda *en* G. Tresling, 244 *bladz. in octavo.*

DIt Stukje beantwoord redelyk wel aen 't bedoelde; en kan, gelyk andere Schriften van die natuur, gevoeglyk tot ene handleiding gebruikt worden; voor al indien 't overeenkomt met de leidinge welke de Predikant of Catechizeermeester gewoon is: in andere gevallen zou 't den Catechizant veel al gemaklyker wezen, zodanig ene handleiding niet voor af te gebruiken.

Papieren, betreffende het verdeelen der Synodale Commisſien.

DEze Papieren gaen over een verſchil, dat de Heren Kerklyken onder elkander hebben, over 't verdeelen der Synodale Commisſien, die *honorabel* en *profitabel* zyn, waer in de Eerwaerde *M. Ruysch*, met zynen aenhang, ene verandering gemaekt wilde hebben, die voordeeliger was voor de Dorpspredikanten, dan de tegenwoordige ſchikking, in 't Zuidhollandſche Synodus te Delft 1765 voorgeſteld, welke veelen trachten te handhaven. Men heeft al voor enigen tyd een ſtuk in plano, genaemd, *Eeuwigduurende Plak-Almanach* in 't licht gegeven, op welken men de verdeeling dier Commisſien, volgens het Plan van *Do. Ruysch*, gereedlyk kan nagaen. By dit raillante ſtuk is 't voor dien tyd gebleven; maer nu onlangs, zedert dat zyn Eerwaerde een nieuw Voorſtel deswegens gedaen heeft, hebben ettelyke Papieren over dat onderwerp het licht gezien. Een aenvang hier van, zo verre ze ons ter hand gekomen zyn, is gemaekt, met de Uitgave van het *Egt, dog zonderling Voorſtel van* M. Ruisch enz. *om veler oogen te openen, door den druk gemeen gemaekt.* Dit is beantwoord, onder den Tytel van, *Den Uitgever van dat Voorſtel enz.* *door* Do. Ruysch *in 't Hemd gezet.* Tevens werd de Schryver van 't eerſte Stukje bedankt voor zyne moeite, in een geſchrift, dat genaemd word, *Brief aen den Oogmeester.* Hier op is gevolgd ene *Wederlegging van den Circulairen Brief van* Do. M. Ruysch, (in 't opgemelde geſchrift van dien Heer aen den dag gebragt,) met *eenige voorafgaende Aanmerkingen op zyne bovenſtaende beantwoording, dienende ter nadere verlichting veler Oogen.* Daer by is gekomen, *de Bekentmaking van de Eerw. Clasſis van Voorne en Putten, in de Boekzaal van Juny* 1768, *met eenige weetenswaardige Aanmerkingen vermeerderd.* —— Het lezen dezer Schriften kan van dienst zyn voor de Kerkelyken, die zich in dat verſchil ingewikkeld vinden; maer voor de byzondere Leden der Kerke is 'er niet aenmerkelyks in te vinden: 't is voor hun toch van geen belang te weten, hoe men voorheen met die Commisſien heeft te werk gegaen; hoe men ze thans wil verdeelen; wat voordeelen 'er aen vast zyn; hoe men 'er voordeel van trekken kan, als men niet bekwaem is om dezelven waer te nemen; hoe men elkander verdenkt, van niet het welzyn der Kerke, maer byzondere heerſch- en belangzuchtige oogmerken te bedoelen, enz. Veelligt kon-

konnen Kerkelyken, die ſterk zyn, de hand in dit alles hebben, met ſtichtinge voor zich zelven; maer de Leden der Kerke, die veel al zwak zyn, konnen 't niet wel met ſtichting lezen.

Aanmerkingen op het Historisch Verbaal van het voorgevallene in de berugte zaak van Do. G. T. DE KOCK, *Predikant te Beetgum, onder de Eerw. Clasſis te Leeuwaarden*, 56 *bladzyden in groot octavo.*

DE zaek van den Eerwaerden *de Kock* reeds over een jaer geheel afgeloopen zynde, zou men niet verwacht hebben, nu nog een geſchrift daer toe betrekkelyk in 't licht te zien; doch de Autheur van dit Stukje geeft te kennen, dat hy den verloopen tyd noodig gehad heeft, om de vereischte zekerheid van deze en gene historiſche byzonderheden te erlangen. Deze verkregen hebbende deelt hy in dit Geſchrift enige aenmerkingen mede, welken voornaemlyk dienen, om de haetlyke manier van voorſtellen, en de ongetrouwheid van berichten, welke in 't gemelde *Historisch Verbaal*, volgens hem, zouden heerſchen, in een helder daglicht te ſtellen. Naer luid van dit Geſchrift zyn verſcheiden byzonderheden gansch anders, dan ze in dat Verhael opgegeven worden; ene verſcheidenheid die gemeenlyk plaets heeft, als een voorval van enig gewigt, voor de ene en andere party, van Lieden van verſchillende party, verhaeld word. Indien dit Stukje 't licht gezien had, toen de zaek nog levendig was, zou 't mogelyk merkelyke conſideratie verdiend hebben; doch nu de zaek afgeloopen is, zal men 'er veel al geen groot belang in ſtellen. —— Wat hier van zy, 't is voor de Liefhebbers van 't nagaen van Kerklyke voorvallen nog al het bewaren waerdig; wel byzonder om dat het een vry geregeld bericht behelst, van 't voorgevallene wegens het invoeren van het Lemma, van *te waaken tegen de Arminianen*, op het Synodus van Friesland; dat meermalen voorgeſteld, en telkens van de hand gewezen, in deze omſtandigheden eerst doorgegaen is.

Noo-

Noodige Beantwoording van H. WAERMA, *Leeraar der Doopsgezinden te Deventer, tegen den Eerw.* P. HAMER *Gereformeerdt Predikant te Embden. Te Amst. by* A. v. d. Kroe 1768. *Behalven het Voorbericht* 32 *bladz. in quarto.*

DE Eerwaerde *Waerma* verdeedigt zich in dit geschrift tegen enige beschuldigingen hem te laste gelegd door Do. *Hamer*; voornaemlyk daer op uitkomende, dat zyne onlangs uitgegeven *Euangelische Geloofsleer*, op *Pelagiaansche* gronden gebouwd zou zyn: welke beschuldiging hy zo manlyk tegengaet, dat het te vermoeden zy, dat Do. *Hamer* zyne opgerokkende Party voortaen in rust zal laten.

Gedenkschriften van het Leven, Karakter en Geschriften, van den Hoog-Eerwaerden, Zeer geleerden en nu Zaligen Heer PHILIP DODDRIDGE, *in deszelfs Leven Hoogleeraar der H. H. Godgeleerdheid en Predikant te Northampton, in 't Engelsch beschreeven, door den Weleerwaarden Heere* JOB ORTON, *en nu in het Nederduitsch vertaald. Te Rotterdam, by* P. Holsteyn *en* H. Beman 1768. *Behalven de Voorreden enz.* 398 *bladzyden in groot octavo.*

DE algemene roem, welken de geachte *Doddridge* by allen dien de kennis en betrachting van den Godsdienst ter harte gaet, door zyne Schriften behaeld heeft, verwekt natuurlyk ene algemene begeerte om 's Mans character wat nader te leeren kennen; en ter vervullinge hier van, ook in ons Vaderland, word, door de Nederduitsche uitgave van dit Werk, ene voortreffelyke gelegenheid gegeven. — Men vind naemlyk in dit Stuk niet slechts een verhael van zyne Geboorte, Opvoeding en verdere lotgevallen zynes levens tot op den dood; maer ook een bericht van den loop en voortgang zyner Oefeningen, en wel byzonder ene nauwkeurige ontvouwing van zyn Godsdienstig en zedelyk Character, overeenkomstig met het welke hy zyn gedrag, in onderscheiden opzichten, bestierd heeft. De Eerwaerde *Orton* heeft 'er zich, in deze Gedenkschriften, boven al op toegeleid, om 't laetste in een helder daglicht te stellen, als dat van een uitmuntend voorbeeld; om het te doen dienen ter opwekkinge van zynen Evenmensch, waer toe 't ook eigenaertig geschikt is: indiervoege dat deszelfs beschouwing en overdenking; zo den Leeraren in 't by-

byzonder, als den Leden der Kerke in 't algemeen, met regt aengeprezen moge worden. —— Men wil, om misverstand deswegen voor te komen, hier mede niet aenduiden, dat men 's Mans levenswyze, en bepaelde schikkingen van Godsdienstoefening, heeft aen te merken, als een voorschrift, welks opvolging men zich heeft voor te stellen; dit was in vele gevallen 't onmogelyke, en over 't geheel het onnoodzaeklyke geëischt. Het komt hier niet aen op uiterlyke schikkingen en verrichtingen, maer op de innerlyke gemoedsgestalte, en de daer uit voortvloeiende plichtsbetrachtingen, omtrent God, den Naesten en zich zelven; waer in de Eerwaerde *Doddridge* allen ten aenmoedigend voorbeeld kan verstrekken.

Hy werd, (om hem kortlyk te beschryven,) hy werd te Londen, 26 Juny 1702, uit geen ongeachte Ouderen, geboren; en aenvaerdde, na het voltrekken zyner Academische Oefeningen, het Predikampt, 26 July 1722. Vervolgens was hy enigen tyd Leeraer der Gemeente te *Kibworth*, en werd voorts te *Northampton* beroepen; alwaer hy 19 Maert 1730 zyne intrede deed. Hier ter plaetse bekleedde hy, met algemenen lof, niet alleen het Ampt van Predikant, maer tevens dat van Hoogleeraer der Godgeleerdheid. Hy huwde, in December 1730, met Juffr. *Mercy Maris*; en stierf, 26 October 1751, te Lissabon, werwaerds hy zich, op 't sterk aenstaen zyner Vrienden, in hoope van de herstellinge, van zynen zwakken toestand, voor enige weken begeven had. Zyne Huisvrouw overleefde hem, met énen Zoon, en drie Dochters.

Van zyne jeugd af, was zyn gedrag zeer geregeld, en geduurende den loop zyner Academische Oefeningen, die hy met de uiterste vlyt ter harte nam, gaf hy reeds doorslaende blyken van zyne Godsdienstige gemoedsgesteltenis; welke hy in die dagen, gelyk ook in den volgenden tyd zynes levens, door, zynes oordeels, naer zynen toestand gepaste middelen, bestendig aenkweekte, en gestadig versterkte. Na een nauwkeurig onderzoek had hy besloten, van de *Nationale Kerk* afgezonderd te blyven, en zich by de *Protestantsche Dissidenten* te houden; waer in hy standvastig bleef, niet tegenstaende alle de aenzoekingen van de andere zyde. Intusschen voedde hy geen bitterheid, noch tegen de Nationale Kerk, noch tegen éne der andere Gezindheden; maer betoonde zich alleszins minzaem en verdraegzaem; waer door hy ook met lieden van onderscheiden begrippen in den Christelyken Godsdienst een gemeenza-

zamen omgang hield, en velen aengenaem was. Hy was niet onervaren in de beschavende wetenschappen, maer boven al lag hy zich toe op de *praktikale Godgeleerdheid.* Zyn Ampt als Leeraer en Hoogleeraer behartigde hy met een uitstekenden yver, en benaerstigde zich daer omtrent niet alleen in 't openbaer, maer ook in zyne byzondere verkeering; om, zo veel 't mogelyk ware, allen nuttig te zyn. Ene tedere en tevens manlyke Godsvrucht bezielde hem, die in alle zyne bedryven, zelfs tot in het byzondere bestier van zyn Huisgezin, doorstraelde; en alleszins strekte ter aenmoediginge van een ieder die met hem verkeerde. — Ons bestek laet niet toe breeder uit te weiden; de Lezer leere hem beter kennen in deze Gedenkschriften, en make 'er, met opzicht tot zynen staet, een ernstig gebruik van.

Algemene Beschryving van Oud en Nieuw Friesland. Door FOEKE SJOERDS *IIde Deel, I en II Stuk. Te Leeuwarden, by* P. Koumans 1768. *In groot octavo 967 bladz.*

DE arbeidzame Opsteller dezer Beschryvinge, van wiens oogmerk wy met de uitgave van 't voorige Deel enig bericht gegeven hebben (*), schikt dit tweede Deel, tot ene Staetkundige en Kerkelyke Beschryving van Friesland. Het vervat, na een voorafgaend beknopt bericht, van de vernietiging der Spaensche Regeringe, in 't verenigd Nederland, en de oprechting van ons vry Gemeenebest, in de eerste plaetse, ene naeuwkeurige en welgeregelde ontvouwing van de Regering van Friesland zedert dien tyd, zo in 't algemeen, als met opzicht tot de byzondere aenzienlyke Ampten, Collegien, hoogere en lagere Regtbanken, Geregten enz. Hier aen is gehecht ene beschouwing der Letteroefeningen en Wetenschappen in Friesland; deze leid onzen Autheur tot de melding van de schikkingen, en 't bestier der hooge en lage Schoolen in die Provincie. Daer op gaet hy over tot het mededeelen van een kort begrip van de geschiedenissen der Hervorminge, voornaemlyk in Friesland; en voorts tot het beschryven van de Regering der Gereformeerde Kerke, Kerkeraden, Classen en Synoden aldaer; waer by, ten slot van dit Deel, nog komt, een bericht van de verschillende Gezindheden in die Provin-

(*) Zie *N. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 283.

vincie, als Luterschen, Doopsgezinden, Collegianten, Remonstranten en Roomsgezinden. Men vind hier, in ene geschikte orde, by een verzameld alles wat tot deze onderwerpen betrekkelyk, tot nog in 't licht gebragt is; zo dat het ons gereedlyk onder 't oog brenge, wat daer omtrent, ten aenzien van die Provincie, byzonder in aenmerking komt; en 't Werk kan dus, niet alleen voor de eigen Landzaten, maer ook voor de inwoonderen der andere Provincien van nuttigheid zyn; wanneer hy aengaende die of deze byzonderheid van Friesland nader onderrichting begeert. —— Op zodanige byzonderheden in dezen niet wel staen konnende blyven, zo heeft het ons goed gedacht, den Lezer, (om hem nog iets zaeklyks uit dit Deel op te geven,) mede te deelen, den inhoud van 's Autheurs aenmerkingen, over de Letter-Oefeningen en Wetenschappen in Friesland; welken van die natuur zyn, dat ze zich tot Friesland niet bepalen, maer in 't algemeen in ons Vaderland wel voorgedragen mogen worden.

Zich toe te leggen op het beoefenen van Wetenschappen was, gelyk bekend is, oudtyds, in ons Vaderland, iets zeldzaems, zelfs nog na dat de Christelyke Godsdienst reeds hier te Lande was ingevoerd. Dit gebrek had ook boven al plaets in Friesland, het welk men, buiten andere algemene oorzaken, naer 't oordeel van onzen Schryver, heeft af te leiden, uit den afkeer, dien de Friezen bezaten, van ene gemeenzame verkeering met buitenlanders aen te gaen. Echter vond men 'er, zelfs in de middeleeuwen, gelyk hy vervolgens meld, nog al een merkelyk aental van persoonen, die, boven anderen, in wetenschappen uitmuntten: doch boven al begon de geleerdheid te bloeijen, en werd gestadig voortgezet, toen 't Land, de vroegere binnenlandsche onlusten gedempt zynde, in rust geraekte; waer door men, in de laetste jaren van *Karel* den V, en onder den aenvang der regeringe van *Philippus*, toen 't Land op nieuw in jammerlyke onlusten geraekte, zo vele Mannen van voortreffelyke bekwaemheid gevonden heeft. Die yver voor de Wetenschappen, schoon nog al enigen tyd stand gehouden hebbende, is echter allenskens verflaeuwd, en men kan 'er in onze dagen niet sterk op roemen. Dit bezef leid onzen Autheur hier, tot een onderzoek: „ waar door het toekomt, dat men in voorgaande tyden, in tyden van mindere vryheid, toen de middelen om tot geleerdheid te geraken, niet zo overvloedig waren, meerdere moeite doorgaans heeft aangewend om de weten-

schappen te bevorderen, (voornamelyk wat de staat en regeerkunde aangaat,) dan wel na de tyden van de vaststelling van het gemenebest"?

Tot het toenemen der Wetenschappen in die dagen heeft, zynes oordeels, zeer veel toegebragt de steigerende heerschzugt dier laetste Graven: dit zettede de Natie aen, om zich, door oefening bekwaem te maken, tot het handhaven der Vryheid, om de steeds aenwassende overheersching te beter tegenstand te konnen bieden. Hier by kwam dat Keizer *Karel*, zelf een voorstander van Geleerdheid zynde, verscheiden heilzame schikkingen maekte, die ter bevorderinge van Kunsten en Wetenschappen dienden. De weg hier toe was inzonderheid gebaend geworden, zedert het midden der vyftiende eeuwe; toen de Geleerdheid, met den val van 't Grieksche Keizerryk, in 't Westen begon door te dringen; waer op eerlang de Hervorming van den Godsdienst een aenvang nam. De t'zamenloop dezer omstandigheden bragt ene algemene oefenzugt mede, en toen men de Vryheid, zo in 't Godsdienstige als Burgerlyke hersteld zag, begreep men zeer wel, dat 'er ene aenhoudende oefening der Wetenschappen vereischt werd, om dezelve te handhaven: ook strekte het nieuw genot dier vryheid ter gestadige aenmoediginge.

Dat deze oefenzugt nu in de latere dagen allenskens verslapt is geworden, schryft onze Autheur grootlyks toe aen de slechte opvoeding der jeugd, de geringe belooning der wetenschappen, en het te veel gebruiken van Romans en andere Schriften, welken niet strekken, om iemand een geregeld onderwys in deze of gene Wetenschap te geven. — De tael van onzen Schryver is hier gemeenlyk vry hartig, doch 't is te vreezen dat men hem over 't geheel gelyk zal moeten geven; en meer bedoelt hy niet: vermits hy ten slot erkent, dat 'er ook nog heden onder onze Landsgenooten Mannen van naem gevonden worden, die in Kunsten en Wetenschappen uitmunten, en dezelven aenmoedigen. Doch hy kan niet nalaten van te betuigen, „ wel sterk te twyfelen, of het aantal van gezonde Staat- en Regeerkundigen, Regtsgeleerden, Geschiedkundigen, Oudheidkenners, Godsgeleerden en meer anderen, wel tegen dat der voorgaande eeuwe kan ophalen". — Zie hier nog zyne aenmerkingen over 't onmatig lezen der Romans, der hedendaegsche Spectators, Critici, Zedemeesters, Denkers en andere gelyksoortige Schriften, die onzen jongen lieden wel eens onder 't oog gebragt mogen worden; niet

om 'er hen geheel van te wederhouden, maer om hen te doen opmerken, dat ze 'er hun hoofdwerk niet van behooren te maken; 't geen te duchten is, dat maer al te veel plaets heeft.

Onze Schryver voor af, een behoorlyk onderscheid gemaekt hebbende, tusschen goede en slechte Schriften van dien aert, merkt aen dat de Natie zeer veel smaeks heeft in 't lezen van diergelyke Stukken; dat zulks niet alleen plaets heeft by zodanigen, die ene gegronde oefening bezitten, en ze, by manier van uitspanning, lezen; maer ook, ('t geen hy wel byzonder op 't oog heeft,) by dezulken, die nog nimmer den grond tot wezenlyke geleerdheid gelegt hebben, met opzicht tot welken hy zich vervolgens aldus uitlaet.

„ De jeugd, eenigen leeslust hebbende, en nog onbedreven zynde in de geleerde wetenschappen, wort, door het vermakelyke en fraaie, dat 'er in de Romans en Spectators gevonden wort, daar mede derwyze gemeenlyk ingenomen, dat alle geleerde nasporingen en wetenschappen hen daar na lastig vallen. Hun smaak wort te vroeg bedorven, en eens gewend zynde aan hunne geliefkoosde vermakelyke en tydverspillende Romanschriften, zyn ze 'er daar na niet dan zeer bezwaarlyk van af te trekken. Zeker geleerd man heeft my verhaalt, dat hy door het lezen van diergelyke schriften eens zodanig was vervoert geweest, dat hy, na een half jaar daar mede bezig geweest te zyn, naauwlyks tot het waarneemen van zyne vorige studien zig weder kon bepalen. Hoe veel bezwaarlyker zullen dan jongelingen, die nooit de zoetigheid en het nut der geleerde wetenschappen geproeft hebben, daar toe te bewegen zyn, wanneer ze eens hunnen smaak door 't lezen van Romanschriften bedorven hebben. Men vind eene menigte van middelmatige en aanzienlyke jonge lieden, die met veel ophef konnen spreken van de meeste hedendaagsche Romans en Spectators, en van sommiger waardy en vermakelykheid, boven die van anderen, op een aasje weten te oordelen; en die egter in de vaderlandsche geschiedenissen, en veele andere wetenschappen deerlyk onkundig zyn. Een jong Heer, reeds Doctor in de Regten gepromoveert, verhaalde my onlangs, dat hy korts in 't huis van een' zyner vrienden, het boek van *Winsemius* op de tafel had zien leggen, 't geen hem dagt een aardig ding te wezen; ten blyke dat hy ten minsten dien Schryver nooit eerder gezien had. Zeker geloofwaardig persoon zeide my

voor

voor eenigen tyd, dat hy van een aanzienlyk man gevraagt was, in welken tyd Keizer Karel de V., en Philips de II. geleeft hadden. Een zeker voornaam oud Stantsperſoon vroeg my onlangs, dewyl hy dikwils in de kerk gehoort had van de Spaanſche heerſchappy hier te lande, hoe wy dog voormaals onder de regering van Spanje gekomen waren. Diergelyke vragen, en veel meer andere geſprekken van dien aart, konnen ligt doen beſluiten, wat men van het overige te oordelen hebbe. En egter veele van zodanige lieden kopen en lezen de nieuwmodiſche Romanſchriften en Spectators met veel graagte: Wy hebben niets tegen het lezen en matig gebruiken van zodanige ſchriften; inzonderheid als ze zedekundig en met oordeel zyn opgeſtelt. Zy vermaken en verlevendigen den geest; zyn zeer bekwaam om aan eene zuivere taal en gepasten ſtyl te gewennen; wekken door nutte leringen zomwylen het gemoed op tot betragtinge van deugd en eerlykheid, en doen ons de ondeugd en dwaasheden der menſchen in hare regte gedaante te voorſchyn komen. Dog dit alles en nog meer kan men in de ſchriften der beste Godsgeleerden, by brave Historieſchryvers, en in den Bybel vinden, daar alles naar waarheid, met een gezond oordeel, en ter goeder trouwe ons voorgeſtelt wort; zonder dat wy onze toevlugt tot de verſierde verhalen der Romanſchryvers behoeven te nemen; die, op hun best genomen, nooit gebeurde zaken opdisſen, en waar in niets gevonden wort van het geen een jongeling moet weten, om tot eene grondige kennis van wezenlyke geleertheid opgeleid te worden. Het is dan alleen het matig gebruik, dat het lezen van Romanſchriften kan wettigen; mits dat het geſchiede van perſonen, die alvorens vaste gronden van geleertheid gelegt hebben, en dan nog maar by tusſchenpozen en by wege van uitſpanningen: want te vroegtydig zig hier mede latende vervoeren, zyn alle zodanige ſchriften ſterke hinderpalen van geleertheid; en wy zyn ten volle zeker, dat zedert diergelyke Romanſchriften, Spectators enz. ons als by ſcheepsladingen zyn op den hals gezonden, de geleertheid van dien tyd af een geweldigen krak gekregen heeft. De Opſtellers van zodanige werken zyn doorgaans wel zeer geleerde, geöeffende en oordeelkundige mannen; dog zy konnen door het opſtellen van al zulke boeken nimmer de gronden der wetenſchappen aan anderen mededeelen, en niemant zal, door het leezen derzelve, ooit een goed Regent, Theologant, Staat-en Regtkundige, Geſchiedkundige, Landmeter, In-

genieur, Koopman of Boekhouder worden; ten zy hy voor af de nodige wetenschappen, tot diergelyke betrekkingen verëischt wordende, ingezogen heeft".

Medecine Rurale & Pratique, tirée uniquement des plantes usuelles de la France, appliquées aux differentes Maladies qui regnent dans les Campagnes; ou Pharmacopée vegetale & indigene, contenant les Formules tirées du Regne vegetal, ensemble l'explication sommaire des Vertus de chaque plante, & les definitions symptomatiques des Maladies. Ouvrage également utile aux Seigneurs de Campagne, aux Curés & aux Cultivateurs. Par M. P. J. BUCHOZ, Docteur aggrégé au College Royal des Medecins de Nanci, & a la Faculté de Medecine de Pont a Mousson, Membre de plusieurs Academies. *A Paris* 1768. *Duodecimo, pagg.* 426.

Geneeskunde en Praktyk op het land, eeniglyk getrokken uit de gebruiklyke gewassen van Frankryk, toegepast op menigvuldige Ziekten, welken op het land voorvallen. Of Apotheek van inlandsche Gewassen; waar in Voorschriften uit Planten genomen, met een korte verklaaring der kragten van elke plant, en beschryving van de toevallen der Ziekten. Nuttig voor Heeren die zich op het land onthouden, voor Priesters en Landlieden. Door P. J. BUCHOZ, M. D. enz.

De tegenwoordige tyd, gelyk wy voor deezen nog wel eens aangemerkt hebben, is vrugtbaar in geneeskundige Werkjes ten dienste van het Gemeen, en om een onkundigen eenigzins in staat te stellen zyn eigen Doctor te kunnen wezen. En wylze niet met gelyk oogmerk, ook niet met gelyke klaarheid zyn opgesteld, of voor allen even vatbaar gemaakt; kan een iegelyk uit de verscheidene welken voor handen zyn, en nog dagelyks vermeerderd worden, zulk een verkiezen, welk hy voor zich van 't meeste nut denkt te kunnen zyn. Om dat het Werk van den Heer TISSOT, *Raadgeeving* enz. waar aan de Schryver den behoorlyken lof geeft, nog al een kleine Apotheek op het land onderstelt, welke men aldaar niet in gereedheid heeft, en niet gemaklyk en zonder eenige kosten hebben kan, meent de Heer BUCHOZ dat Hy, door deeze zyne Geneeskunde, deeze moeilykheid heeft uit den weg geruimd, door zich alleen te bepaalen aan Geneesmiddelen en Voorschriften van geneesmiddelen enkel genomen en samengesteld

uit Gewasſen welken op het land groeijen. Of hy hier in gelukkig geſlaagd hebbe, zullen wy in het gevolg zien.

Het welzyn van het menschdom, zegt de Schryver, is de eenige beweegreden waarom wy dit Werk hebben gemeen gemaakt. Het is niet opgeſteld voor lieden die in de ſteden woonen, deeze kunnen gemaklyk alle nodige hulpe bekoomen, ook niet voor Genees-Heel-meesters of Apotheekers, maar voor de arme menſchen op het land; zy hebben wel alles naby en rondom zich, wat hun tot hulpe zou konnen verſtrekken: men moet hun maar de Gewasſen, der zelver kragten en gebruik, voor byzondere kwaalen, doen kennen, gelyk Hy in dit Werk poogt te doen, 't welk in drie deelen afgedeeld is. En zo de gemeene man hier toe niet in ſtaat is, moeten Priesters, en voornaame lieden zich op het land onthoudende, hen hier in of helpen of onderregten. Het eerſte beſtaat uit voorſchriften (*) of ſamenſtellingen van Geneesmiddelen uit planten beſtaande, met eenig opſchrift boven elk derzelven, van de ziekte of kwaale, waar tegenze geſchikt zyn. In het tweede worden de voornaamſte kragten van elke plant, waar van in de Voorſchriften gebruik gemaakt is, aangeweezen, en uit de tal-letters hier bygevoegd, kan men zien in welke ſamenſtellingen ze zyn ingevoegd. Het derde Deel geeft eenige korte beſchryvingen der ziekten, welken meest op het land voorvallen, met een korte aanwyzing der geneezing, en door bygevoegde tal-letters tot de Voorſchriften in het eerſte Deel gegeeven. Wy zullen uit elk eenige voorbeelden opgeeven, om onze Leezers te beter van het Werk te kunnen doen oordeelen.

„ Afziedzel *tegen Bloed-ſpuwing en Bloed-braaking.* Neemt wortelen van Vyf-vinger-kruid, Bistort en Tormentil van elks een Unce; bladen van Kreupel-gras, Weegbree, Dulzend-blad en gevlakte Netelen, van elk een handvol; bloemen van roode Roozen twee vingergreepen. Laat alles te zamen kooken in zes ponden gemeen water, tot een vierde deel verkookt is; giet het door een doek, druk het zagtelyk uit; en doe voor de ſmaak, by elk pond van het Afziedzel, een Unce Siroop van roode Roozen of groot Smeerwortel. Men laat hier van drie of vier kopjes warm drinken op een dag, tegen Bloed-ſpuwing, Bloed-braaking en andere Bloedingen.

„ *Verzagtend Bad tegen een zeere keel.* Neem Azyn van Vlier,

(*) *Recepten.*

Vlier, Roozen en Goudsbloemen van elk een unce; gedistilleerd water van Vlier zes uncen: laat alles warm maaken, en de waasfem, door middel van een tregter, in de keel gevangen worden.

„ *Kookdrank tegen de Waterzugt en Opstopping van de Pis.* Neem van de vyf openende Wortelen een halve Unce; bladen van Pimpernel, Steen-varen, van elk een handvol; bast van Esschenboom en Vlierboom, van elk een halve Unce; Jenever-besfen, gestampt, twee drachmen: laat alles kooken in een kan witte wyn. Men zal dit by een kelkjevol gebruiken".

Men vindt op een andere plaatse nog een ander *Voorschrift tegen de Waterzugt*, welk eenvoudiger, op het land gereeder te vinden en gemaklyker te bereiden is: „ Neem de groote bladen, welken aan de stammen van de Artichokken groeijen; zuivert dezelven, zonder ze te wasschen; stampze in een Mortier, en druk 'er door een linnen doek het sap uit; meng dan een pint van dit sap met een pint witte wyn. Hier van moeten 's morgens en 's avonds drie lepels vol gebruikt worden; men kan ook tot vier of vyf lepelen opklimmen, als de maag van den Lyder het kan verdraagen, en het geval zulks vereischt".

Het volgende wordt voorgesteld als een middel tegen de beet van vergiftige dieren en dolle honden. „ Neem bladen van Thym, een handvol, laatze vier-en-twintig uuren koud staan trekken in een half pint goede roode wyn; laat dan het vogt doorzygen, en geef hier van een glas, 's morgens nugtere".

Dit zy genoeg aangaande de Voorschriften. De Planten worden in de orde van het A B C beschreeven, welke orde in de naamen der Voorschriften, en naderhand van de ziekten ook gehouden wordt. By voorbeeld, van het *Boelkenskruid* wordt gezegd: „ Men schryft hier aan toe een pisdryvende en stonden verwekkende kragt: het is nuttig in de Waterzugt, geelzugt en kwaalen van de huid. Onze Apotheek maakt 'er gebruik van in de Voorschriften 138. 159. en 248.

„ *Gentiaan.* Dit gewas is een zeer goed bitter; men gebruikt het tegen afgaande koortsen; men geeft 'er een aftrekzel van in de vryster-ziekten, en om het hart te versterken; men geeft het ook om te kaauwen. Zie de Voorschriften 293, 377 en 453 van deeze Apotheek.

„ *Tabak.* Dit is een groot middel in wonden. Men maakt een gedisteleerd water van Tabak, 't welk het beste wond-

wa-

water niet behoeft te wyken. Deeze plant is uitneemend tegen de Kool (*), en het heet Vuur. Zie de Voorschriften 196, 198, 202 en 427.

„ *Beeren bessen* (†). Men geeft dit gewas in poeijer voor het graveel. Wy hebben 'er met nut gebruik van gemaakt in deeze kwaale; men neemt 'er alle dagen 's morgens een drachme van, zes weeken lang, in een kopje gerstedrank".

Hier op volgen de beschryvingen van de ziekten, om dezelven te doen kennen van ongeoefenden in de Geneeskunde, insgelyks op een alfabetische orde geschikt: als,

„ *Zinvang* (‡) is een soort van beroerte of slaapziekte, welke de ademhaling vry laat; de oogen blyven open, en de Lyder in den zelfden stand des lichaams waar in het ongemak hem heeft overvallen; men zou zeggen dat hy van een mensch in een beeld was veranderd. Deeze ziekte is zeldzaam, en de oorzaak moeilyk te vinden (*a*). Aderlaatingen op den arm en op den voet, en sterke buikzuiverende middelen zyn hier van dienst". Voorts wordt hier geen byzonder Voorschrift tegen aangeweezen.

„ *Graauwe loop* (§) is een soort van Buik-loop, waar in de spyzen niet geheel raauw afgaan, als in de Spys-loop (§§), maar half verteerd; zo dat deeze twee kwaalen alleen in trappen van elkander verschillen. In deeze Loop gebeurt het ook dikwils dat de spyzen verteerd zyn, en de chyl met de drekstoffen vermengd raake. De oorzaaken van deeze Loop zyn of de zwakheid der Maag-gist, of een al te kort verblyf der spyzen in de maag, of een' verstopping der chyl-vaten, of eindelyk de kragteloosheid van de gal. Zie het Voorschrift 324.

„ *Kolyk* is een meer of minder heftige pyn in den buik; dit ongemak heeft deezen naam gekreegen van de meening waar in men was, dat deeze kwaal haare zitplaats doorgaans hadt in den Kolykdarm. Drie soorten van Kolyk zyn 'er, een galagtig, wind- en graveelig Kolyk. Het Galagtig wordt veroorzaakt door galagtige, scherpe en knaagende vogten, in de ingewanden, welken dezelven pyn verwekken. Het Wind-Kolyk is vliegend, en bepaalt zich niet aan een vaste plaatse; het ontstaat door Winden, welken

(*) *Anthrax.* (†) *Uva ursi.* (‡) *Catalepsis.*

(*a*) De Schryver hadt 'er wel mogen byvoegen: Dit toeval duurt zelden lang, het gaat over en de Lyder is wederom wel, doch het koomt na min of meer verloop van tyd ligt weerom.

(§) *Cœliaca.* (§§) *Lienteria.*

ken de darmen, waar in ze beslooten zyn, geweldig opspannen. Het Graveelig Kolyk wordt in 't byzonder gevoeld omtrent de plaats der nieren; het ontstaat gemeenlyk uit graveel-stoffen, of slym in de nieren of pisbuizen. Zie hier over na de Voorschriften 309, 310, 314, 374 en 421".

De beschryvingen der ziekten, om ze uit derzelver toevallen te kennen, is beknopt, eenvoudig, verstaanbaar, en, naar ons oordeel, voldoende voor 't Gemeen, en lieden op het land: doch dezelfde eenvoudigheid is niet gehouden in de Voorschriften of Recepten. De Schryver zegt wel, dat hy zich hier in enkel aan middelen uit gewassen bepaalt; hy heeft dit echter niet volstrekt gedaan: Zout van Alst, *Cremor Tartari*, Sal peter, Sal prunel, gedisteleerde oliën van Lavendel, Majoraan enz. en meer andere dergelyke zyn geene Gewassen welken men op het land vindt: nogtans voegt hy zodanige dingen in zyne Voorschriften; om niet te spreeken van Siroopen, gedisteleerde wateren, welken hy dikwils by andere dingen voegt, welken immers op het land niet gevonden worden. De menschen op het land te willen leeren Siroopen van kruiden te bereiden, of geperste sappen tot Extracten te doen uitdampen, is hen tot Apothekers te willen maaken; 't welk men noch van boeren, noch van priesters, en ook geenzins van aanzienlyke luiden op het land moet eischen, of kan verwagten. Hier by zyn de Voorschriften dikwils te veel samengesteld, waar door de gereedheid en gemaklykheid om zich zulk een middel te nutte te maaken, te veel wordt belemmerd; en over het geheel veel te menigvuldig. Onze Schryver meent het Werk van TISSOT, *Raadgeeving* enz. hier in te verbeteren. Het is waar, men vindt achter het Werk van TISSOT een Tafel van Geneesmiddelen of Recepten tot een getal van 71. waar van echter weinige kostbaar zyn, en het ware te wenschen, dat men het getal nog kon verminderen, om het gebruik in gemeene handen te eenvoudiger te maaken. Door dit Werk welk wy nu uitgeeven, zegt de Heer BUCHOZ, wordt dit gebrek verholpen. Men zou uit zulk eene tegenstelling verwagten, hier minder en eenvoudiger Voorschriften te vinden: van de te groote te zamenstelling hebben we reeds een woord gezegd, en wat het getal aanbelangt, men vindt hier, in plaats van 71 by TISSOT, 460 by BUCHOZ. In de daad een veel te groote menigte, welke meer verwerring en verbystering dan verligting en gemak aan 't Gemeen geeft. Waar toe doch zo veelerleie Voorschriften, dan onder de gedaante van een

Drank,

Drank, dan van een Poeijer, dan van een Conserf, voor dezelfde kwaale? één of ten hoogste twee van de beste en de gemaklykste om te bereiden, waren genoeg. En wie kan denken dat iemant op het land de 292 Planten kent, welken hier opgegeeven en met derzelver kragten beschreeven worden? Om voor het Gemeen met nut te schryven, moet men wat minder kundigheid by het zelve onderstellen. Dit alles zy echter niet gezegt tot verachting van het Werkje van den Heer BUCHOZ. Wy vinden onder zyne Voorschriften veele welken zeer goed zyn, en met nut gebruikt kunnen worden in de kwaalen, waar tegen ze opgegeeven worden: wy spreeken alleen van de te groote menigvuldigheid, en de moeilykheid der bereiding van veelen voor het Gemeen. De Schryver zegt, dat hy het Werk niet heeft opgesteld voor Geneesheeren, Heelmeesters of Apothekers: ondertusschen koomt het ons voor, dat deeze 'er het beste gebruik van zullen konnen maaken. Deeze kunnen het verstaan, en zullen 'er een goede aanleiding tot veele kwaalen in vinden.

Achter dit Werk zyn gevoegd twee Verhandelingen, de eerste over de *Illecebra* of klein Huislook, door den Heer MARQUET Deken der Geneesheeren te Nanci; de tweede over de *Putiet* door den Heer GERARD, Geneesheer te Ramberviller. Beide Verhandelingen zyn kort en kunnen hierom gemaklyk geheel geleezen worden.

Kort Begrip van de Historie der Insecten. Uit het Fransch vertaald. Met koperen Plaaten. Vierde Stukje. Te Amst. by de Erven van F. Houttuin, 1768. *Octavo* 247 *bladz.*

WY hebben, by gelegenheid van eenige der voorgaande Stukjes, onze Leezers dit Werk reeds bekend gemaakt, en voor zo verre wy oordeelden, dat het van nut zou konnen zyn, aangepreezen (*). Dit, welk wy nu voor ons hebben, het laatste, en waar mede het Werk beslooten wordt, is op gelyke wyze behandeld. De Insecten waar van, hier in, gesproken wordt, zyn de *Polypen*, de *Zyworm*, de *Byen*, of eigenlyk *een nieuwe wyze van de Byen te behandelen*, de *kleine Diertjes* en de *lichtende Worm*. Het zal by deeze gelegenheid genoeg zyn, van 't een of ander iet tot

(*) Men zie *Vad. Letteroef.* VII Deel 1ste Stuk, bladz. 106, en *Nieuwe Vaderl. Letter-Oef.* I D. 1ste St. bladz. 149.

tot een ſtaaltje te geeven, om, hier naar, te beter van het geheel te kunnen oordeelen. Van de Zoet-water-Polypen en de Zy-worm wordt zo uitvoerig geſproken, dat maar weinige bladzyden voor de andere onderwerpen overblyven. Het gene hier van de Polypen voorkoomt, is getrokken uit de waarneemingen van den Engelſchen Heer BAKER, in navolging van den Heer TREMBLEY, die 'er de eerſte ontdekking van gedaan, en de zelve, nevens eenige Polypen, om 'er Proeven op te neemen, den Heer BAKER heeft medegedeeld en toegezonden. Een Polyp heeft veel overeenkomst met een Plant, om dat zy door uitbotting en zydelyke ſcheuten, zo wel als door zaaden of eitjes vermenigvuldigd wordt: doch zy heeft plaatslyke beweging, en is niet, gelyk de Gewasſen, met eenig deel aan eenig ander gehegt en vast ſtaande. Zy wordt geacht een overgang te maaken tusſchen de Gewasſen en Dieren, om dat zy aan beiden, in eenige opzichten gelyk, en in eenige andere ongelyk is. Verwonderlyk is de eigenſchap van dit Dier, dat het, op welk een' wyze ook, aan ſtukken geſneeden zynde, elk ſtuk weder tot een volkomen dier hergroeit.

„ De gewoone houding der Polypen ", zegt de Schryver, „ is, zich regt over eind te zetten op haar Staart; Dit ſchynt een zeer zwak ſteunzel te moeten zyn voor deze Diertjes, maar de Natuur heeft behaagen, om ons door dergelyke vertooningen te verwonderen. —— De Dieren hebben dikwils een byzondere kragt in het een of ander deel, daar wy ons, de kleinheid dier deelen beſchouwende, geen denkbeeld van kunnen maaken; Hoe het zy, de Polypus houdt zich op zyn ſtaart overeind, richtende zyn kop of bovenſte gedeelte van zyn lichaam naar de oppervlakte des waters; In dat ſoort van kop zyn hoornen, of liever pooten, ingezet; want inderdaad hebben zy alleenlyk de gedaante van hoornen, maar zy dienen het Dier voor pooten, of, zo gy wilt, voor armen, en het zelve gebruikt die werktuigen inzonderheid, om zyn prooi te bekoomen, aan te tasten, en vast te houden ".

Behalven de gemeene, is 'er een zeer byzonder en opmerklyk ſoort: „ waar van de Polypen vyftig of zestig hoornen of pooten rondom het hoofd hebben, welke allen in het water, als het Inſect niet geſtoord wordt, een kringswyze beweging maaken, gelyk aan die van een water-molenrad. Zy maaken dus een draaikolk, waar in verſcheide kleine Inſecten geſleept worden, welke zy, zo dra zy die onder het bereik haarer pooten hebben, ſtraks aanvatten,

en

en op de allerzeldzaamste wyze aan haar mond brengen. De Heer TREMBLEY noemt ze Pluim-Polypen, of Polypen met vederbosschen, ter oorzaak van de overeenkomst die haare pooten met deze vercierselen hebben. Zy hechten zich vast, zegt hy, aan de stammen of de wortelen der Waterplanten, en zy hebben een schede of koker, of een soort van celletje, daar zy in kruipen, als zy ontrust worden. Voor dat zy zich in deze scheden begeeven, trekken zy dat kleine bosch hoornen, die zogenaamde vederbosfen, die haar zo dierbaar, en van zulk een allernoodzakelykst gebruik zyn, in, en verbergen die in haar hoofd, even als de slakken haare hoorntjes doen, zo dra zy gevaar verneemen of vreezen; maar zo dra zy verneemen, dat alles rondom haar wederom in rust is, koomen zy weder te voorschyn, en gaan op nieuws aan 't werk, gelyk te voren; want de wyze Natuur heeft gewild, dat zy, gelyk genoegzaam alle Schepzelen, haar voedzel niet dan door arbeid bekoomen, en geenzints het brood der luiheid eeten zouden.

„ De Polypen die een langen staart hebben, hebben denzelven ook zeer dun, en zeer rank, en men merkt op, dat de lengte der pooten altoos evenredig is met die van den staart. Deze staart ondertusschen, lang of kort, bevat een ingewand; hy heeft aan zyn onderste einde een kleine opening, welke men als een aarsgat kan aanmerken, naardien daar de uitwerpzelen, door het ingewand geloosd, worden uitgeworpen, maar dat is, om zo te spreken, maar een toevallig gebruik van het aarsgat der Polypen, naardien deze Dieren byna alle hunne ontlastingen door den mond maaken. Het voornaamste gebruik, en, naar 't schynt, de eigenlyke verordening van dezen staart en dit aarsgat is, om op het lichaam, daar de Polypus zich opzet, een slym, of lilachtige stoffe te laaten loopen, als het Diertje voorheeft, zich op dat lichaam vast te maaken.

„ De Polypen schynen oogen te hebben, want zo dra men met een licht nadert tot het vat, waar in men ze bewaart voor zyne proefnemingen, of dat men dit vat uit een duister in eene verlichte plaats overbrengt, verlengen zy hunne lichaamen en pooten, op dezelfde wyze als zy gewoon zyn, wanneer zy van verre een worm ontdekken, die men hen zal voorhouden."

„ Allerhande water is niet goed voor den Polyp; hy kan niet leven, dan in een zeer helder en zeer zoet water, gelyk dat van zuivere graften en rivieren" (*).

Be-

(*) [Men zegt, in 't algemeen, dat de Polypen alleen in versch of

Behalven het gene hier uit de waarnemingen van BAKER is opgegeeven, heeft 'er de Vertaaler nog een kort uittrekzel van de ontdekking en waarnemingen van den Heer TREMBLEY, als eersten Voorganger in dit gedeelte der natuurlyke historie, bygevoegd.

Wy zullen hier uit alleen nog bybrengen de byzondere waarneeming van de omkeering van een Polyp. „ Het gansche lichaam van een Polypus maakt maar één pyp of buis, die zich van het eene einde des Diers tot het andere uitstrekt, en de Heer *Trembley* heeft middel gevonden om die buis, dat is te zeggen, het gansche Dier, om te keeren, gelyk men een zak of de vinger van een handschoen omkeert; hy heeft eenigen dezer omgekeerde Polypen zich weder herom zien keeren, en in hunnen vorigen staat herstellen, in minder dan een uur. Anderen hebben 'er omtrent vierentwintig uuren toe besteed; de heromgekeerde Polypen waren naderhand heel welvarende, zy aten, groeiden en vermenigvuldigden gelyk anderen. Het is, gelyk de Heer Waarnemer aanmerkt, reeds iets zeer vreemds, dat een Dier omgekeerd en wederom omgekeerd kan worden, zonder daar van eenigen hinder te lyden, maar het was des Waarneemers oogmerk niet, dit alleen te weeten, hy wilde zien, of zy in dien omgekeerden stand leven konden, vondt derhalven een middel uit, omze om te keeren op een Varkens-borstel, enze daar op te laaten, omze te beletten zich herom te keeren, en zy zyn ook omgekeert gebleven, aten, groeiden en vermenigvuldigden in dien staat. Zy deeden het zelfde, na dat hy ze weder heromgekeerd hadt; zelfs na dat zy voor de derdemaal omgekeerd waren."

Hier op volgen eenige aanmerkingen over den Zy-worm, welke vry omstandig beschreeven wordt; dan wordt gesproken van de Behandeling der Zy-wormen in China, de behandeling derzelven in Frankryk, waar in wederom verscheide onderdeelingen gemaakt worden, als van het Verblyf der Zy-wormen; de Binnenste schikking van het verblyf der Zywormen; de Keuzen en hoedanigheden der Eitjes; de Wyze en middelen om de Eitjes te doen uitkoomen; de orde die men moet in acht neemen van de geboorte der Wormen af, tot aan hunne eerste vervelling; de Keuze van het voedzel voor de Zy-wormen, deszelfs hoedanigheden, en de manier om het te plukken; de Behandeling der Zy-wormen

of zoet water gezien worden: wy hebben 'er echter gevonden in gemeen sloot-water, welk niet versch of zoet was.]

nen in hunne verschillende staaten; de Worm voor het spinnen; de Worm die ryp is of klimmen wil; de Wyze om de Wormen te doen klimmen; de Ziekten der Zywormen; en eindelyk de Manier om den Worm in zyn tonnetje te verstikken. Van dit laatste spreekt de Schryver op deeze wyze:

„ Men moet den Worm in zyn Tonnetje verstikken zes of zeven dagen na dat men de Tonnetjes uit de Hokjes, of Kabanes, dat is te zeggen, uit de Struikjes rondom de Werkplaatsen, de Peperhuisjes enz. gehaald zal hebben: een langer uitstel kan den Worm in staat stellen om van binnen in zyn Tonnetje te werken, en de hoedanigheid der zyde te bederven. Daar zyn twee manieren om den Worm in zyn Tonnetje te verstikken.

„ De eerste is de Tonnetjes geduurende drie of vier, of zelfs, tot meerder zekerheid, geduurende vier of vyf dagen aan de grootste Zonne-hitte bloot te leggen, en ze daar ten minsten vyf uuren daags in te laaten. Waar na menze in wel gewarmde Wolle Dekens zal leggen, en dezelve daar op straks in een koele plaats brengen, op dat de warmte zich des te meer naar binnen keere, en de Wormen, die dan in de staat van Nymfen of Popjes zyn, doode. — Het ander middel om de Wormen te verstikken, is het veiligste en kortste, het vermindert derzelver lyden. — Dit middel bestaat hier in, dat men zakken of manden vol Tonnetjes in den Oven zette. De eerste oplettenheid die men moet hebben, is, dat de Oven niet al te heet zy, want dit zoude nadeel doen aan de Zyde; Dezelve moet van eene gematigde maar gestadige warmte wezen. Men kan dien trap der warmte bepaalen, met den arm daar voor aan in te steeken, en men wacht een korten tyd, als de hitte bovenmaatig is. Omtrent dertig of veertig minuuten, na dat men de Popjes in den Oven gedaan heeft, hoort men een geknap, gelyk als van eenige Zout-korrels, die in 't vuur geworpen zyn, dit kondigt den dood der Wormen aan. — Men bewindt de Tonnetjes, die men uit de Oven gehaald heeft, in zeer heete Wolle Dekens, en men laatze in die Dekens, tot dat zy geheel geene hitte meer hebben. — Men spreitze vervolgens op een Tafel of Zolder uit, die wel droog moet zyn, of nog beter op Lakens, om ze eenigen tyd voor de Zon bloot te leggen. Deze werking gedaan zynde, blyft er nog maar ééne over, en dat is, de Zyde af te haspelen."

Eeni-

Eenige Beginselen der Rekenkunde, waar in de Gronden dier Weetenschap op eene klaare en eenvoudige wyze worden betoogt, en de verschillende Reegelen der Cyfferkunst, op eene nieuwe manier worden voorgesteld. Door J. J. BLASSIERE, *Meester in de Vrye Kunsten, Doctor in de Wysbegeerte, en Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen. In 's Gravenhage by* P. van Os, 1769. *behalven de Voorreden* 284 *bladz. in* Octavo.

DE Heer *Blassiere* doet, met de uitgave van dit Werkje, een wezenlyken dienst aen 't Gemeen; voor zo verre hy een Geschrift het licht doet zien, dat niet alleen den Leerlingen, maer ook velen Leermeesteren der Rekenkunde, welker uitgebreide nuttigheid overbekend is, tot nog in onze tale ontbrak, om een gegrond begrip van deze Wetenschap te hebben. De ondervinding leert, hoe velen der zogenaemde Leermeesters van de Rekenkunde niet anders doen, dan het gebruik volgen, zonder te weten, waerom zy dus en niet anders werken; dat ten gevolge heeft, dat zy ook hunnen Leerlingen geen wezenlyke gronden van rekenen konnen inboezemen; waer door ook hunne Leerlingen niet dan zeer gebreklyk, en alleen volgens zekere vaste voorbeelden leeren rekenen; of liever, gelyk de Heer *Blassiere* het zeer wel noemt, *kunstjes met de getallen leeren doen*. Als een Rekenmeester, by voorbeeld, gevraegd word, waerom hy zes en dertig schryft 36, en niet, zo als hy 't uitspreekt 6, 30 of 63; en hy 'er niet anders op weet te antwoorden, dan om dat hy 't zo van jongs af geleerd heeft, om dat het gebruik het zo wil, en dergelyken; kan men ligtlyk nagaan, hoe gegrond een onderwys men van zodanig enen te verwachten heeft. Hier uit volgt dat onze jonge lieden dikwils geen wezenlyk denkbeeld van rekenen hebben; zich op de zekerheid hunner rekeninge niet durven betrouwen, zonder de proeven van achteren op te maken; en buiten staet zyn, om een voorstel te berekenen, dat niet juist overeenkomt met een zeker vast voorbeeld, dat zy hier of daer in een gewoon Rekenboek gevonden hebben. —— Om dit gebreklyke te verbeteren en vervolgens voor te komen, mag dit Werkje van den Heer *Blassiere* met het hoogste regt, als zeer nuttig, aengeprezen worden.

Het behelst een voorafgaend bericht rakende de natuur der getallen, de wyze op welke ze geschreven worden en

hoe men zich daer van bedient, in de vier Hoofdregelen der Rekenkunde, Additie, Substractie, Multiplicatie en Divisie. Dit algemene word vervolgens overgebragt; zo op de berekening der Gelden, Maten en Gewichten, als op die der gebrokene getallen; waer nevens ook het berekenen der tiendeelige breuken afgehandeld word. Hier op gaet onze Autheur over tot het ontvouwen van de evenredigheid der getallen, het regelmatige gebruik dat men daer van te maken heeft, en hoe men 'er zich op ene zekere en gemaklyke wyze van bedient, in den Regel van Drien en Vyven, in dien van Gezelschap, als mede in den Kettingregel en die van Valsche Positien. Het een en 't ander vervat genoegzaem alles in zich wat tot de algemene Rekenkunde betrekkelyk, en in den Koophandel dienstig is; waer toe de Heer *Blassiere* zich in dit Rekenkundig Boek voornaemlyk bepaelt. Wy vleijen ons met het denkbeeld, dat vele Leermeesters en Leerlingen 'er met veel dienst gebruik van zullen konnen maken.

Verhandeling over de Zonnestofjes. Door JAN MARCHANT. *Te Haarlem, by* Aris Tolk 1768. *behalven de Voorreden enz.* 252 *bladzyden in octavo.*

IN dit Stukje vertoont zich een Philosooph, die medelyden schynt te verdienen: het Werkje toont, dat hy veel boeken doorbladerd heeft, en de uitvoering is zodanig als men verwachten kan van een Man, wiens hersenen, door 't veel lezen, min of meer ontsteld zyn. De goede Man schynt in den waen gekomen te zyn, dat men het Vuur, in de hedendaegsche Philosophie als vergeet, of verwerpt; en hy stelt zich voor te bewyzen, dat al de Lugt- Land- en Water- zo Vuur- als Vuurige Verschynselen, eigenlyk van de Zon komen, of door Zonnestofjes veroorzaekt worden. Vraegt men wat die Zonnestofjes zyn? men hoore den Autheur zelven, en oordeele over de gegrondheid van ons bovengezegde.

„ Daar is, *zegt hy*, geen ander Vuur in den zigtbaaren Hemel, dan de Zon, en derzelver Stófjes door de gántse Lugt verspreid, enz. Zie daar van *Entretiens serieus & galants*, p. 10." Voorts merkt hy aen, dat het ingebeelde Hemelsvuur, daar de Ouden van spraken, „ als een zwevende fyne Vuurstof, waar tegen zie *Fizique* de *Rohault*, *T*. 2, *p*. 141, *N*. 10, 1692, niet anders is, dan het

het onzigtbaare uitschietende Zonnevuur, bestaande i Licht, Hitte, Straalen, Glans enz. waar op hy aldu vervolgt.

„ Nu, de Zon verlicht en verwarmt niet alleenlyk maar schiet en zend ook inderdaad Vuur van zig, en da zo ver als ze in haaren Hémel reiken mag, zegt *F. Lans berg*. Maar nu is het te weeten hoe? Laaten wy eens an deren hier over hooren: *Jézus Sirag* zegt: dat de Zo vuurige dampen uitblaast, H. 43. v. 4. By *Simon de Vries* in zyne Historise Oefeningen, bl. 218, word gesproke van 't Vuur 't welk de Zon van zig straalt. De Schryve van de Wonderen der Natuur, b. 61, spreekt ook van zé ker Zonnezaad. En *Thomas Brown*, in zyne Gemeen Dwaalingen, 6de B. H. 5, meld van Vezeltjes in de Zon. Ja! onder de Sineese Afgoden is 'er een genaamd *Quia Figrau*, dat is, God der Zonnestofjes, in 't Frans *Atomes du Soleil*, by *Pinto*, *Voïages Avantureus*, *Chap.* 109. 127. 163. 164. 166. 167 & 184. Uit deze Schryvers blykt, dat de Zon onophoudelyk Vuur uitschiet, 't welk in eene ongelooflyke veelheid en snelheid uit dat Afbeeldsel der Godheid vloeit, bestaande in fyne onzigtbaare Deeltjes, die ik, om hunne Kleinheid, Zonnestófjes noem. Wat nu deeze Zonnestófjes teelen, voortbrengen, veroorzaaken enz. zal het Onderwerp der volgende Hoofdstukken weezen." Deze handelen over *Aardbeeving*, *Bergbrand*, *Donder*, *Electries Vuur*, *Hooibrand*, *Lugtwaaren*, *Mensenkleuren*, *Noordlicht*, *Onweer*, *Pest*, *Heete Regens*, *Steenbrand*, *Veldmuizen*, *Weerlichten*, *Zeevlammen enz.*

Is men begerig om te weten, welke manier van bewyzen hy heeft? ze is kortlyk deze. Ene menigte van voorbeelden bevestigen myne Stelling. — Zie hier, tot een staeltje, zyn zogenaemd bewys met opzicht tot de Mensenkleuren. „ De Zonnekragt, of de Uitwerking der Zonnestofjes openbaart zig duidlyk in de Mensenkleuren: gelyk d verschillende Verwen der onderscheidene Landaarden ve toonen: Zie *Goeree Kerk- en Waereldlyke Historie b.* 45 *Thomas Brown*, zegt hy, de oorzaek hier van onderzoeke de, bekent het niet te weten, *Onderzoek der gemee Dwaalingen 6de B. H.* 10 *en* 11. „ Nademaal dan men b *Brown* geen voldoenende reden krygen kan: zo hou ik my gevoelen vast, te weeten: dat de Zon de kleur in de Me sen veroorzaakt. En schoon dit op évenwydte, of gely langte niet altyd volgt, (zekerlyk zyn daar van nog onb kende Oorzaaken, als: de trekking der Lugt, vloeden, W

de

den, Bergen, Zeen, enz.) nogtans is de zaak zo klaar, dat het algemeen gevoelen zo is. Maar om dat het algemeen gevoelen niet altyd een goed en vast bewys is, zal ik myn zeggen, volgens myne gewoonte, met voorbeelden bevestigen." Hier op volgt ene reeks van voorbeelden van menschen van allerleie kleuren, volgens het getuigenis van een aental van Schryveren. 'Er komt tusschen beiden wel ene tegenbedenking op, doch zulks baert onzen Autheur geen zwarigheid. Hy vind naemlyk dat de menschen niet alleen tot op 30, maer ook boven de 65 graden bruin zyn; en zegt iemand daer op, *Hoe*, bruin *by de Zon*, *en* bruin *by d'Aspunt*, *hoe kan dat weezen?* Hy antwoord: „ Ja Vrind, groote Hitte en groote Kou hebben al veel eene gelyke Uitwerking, schoon op verscheide wyzen. In 't voorgaande is verhaald, hoe de vuurige Winden Mensen dooden: *Akosta* schryft het zelfde van koude Winden, 3. B. H. 9. *Ellis* zegt ook: Wy ondervinden dat de vinnige Koude de zelfde uitwerking doet als de groote Hitte. Zo ziet men dat de Mensen zo wel door groote Hitte als door groote Kou sterven; de Gewassen verdorren, enz. Daarom zegt *P. Messias*: dat groote Hitte en groote Kou den Mensch beestachtig maakt, 4 B. H. 7, Voeg daar by: Dat de Kou zo wel wit als zwart doet pissen. *De la Rivière, le Miroir des Urines, p. 47.*" Wy vertrouwen dat de Lezers reeds meer dan genoeg van dit Stukje hebben, om te zien hoe de Autheur medelyden verdient.

De Mityleners. Treurspel. Te Harlingen, ter Drukkerye van V. van der Plaats Junior 1768. *behalven het Voorwerk 69 bladzyden.*

HEt geduchte lot der overwonnen Mityleners, van wegens hunnen afval van de Athenienzers, ter dood of slaverny verwezen, gelukkig afgekeerd, is het hoofdonderwerp van dit Tooneelstuk.

Het eerste Bedryf leert ons *Paches*, den overwinnaer van Mitylene, een Atheensch Veldoversten, kennen, als iemand, die het gedreigde vonnis, ten ondergang van Mitylene, hoopt af te wenden; en besloten heeft, zo hem dit mogt mislukken, *Saletbus*, den Bevelhebber van Mitylene, met deszelfs Dochter, *Isis*, die hy mint, schoon zy hem versmade, het gevaer te ontrukken. Het vertoont ons tevens *Kleon* een Athener van hooger rang, als iemand, die

den

den ondergang van Mitylene berokkent, met oogmerk om *Pacbes*, die hem te groot geworden was, te gelyk te doen sneven. Het gesprek van dien wreeden heerschzuchtigen, met zynen gunstling, *Lykas*, op de aankomst van een Atheensch Schip, met de tyding van 't strengste vonnis, meld ons; hoe hy, bewust dat men te Athene het strenge vonnis vernietigd, en den Mityleneren vergiffenis toegezegd had, te wege had gebragt, dat de tyding van 't laetste besluit, hoewel in aller yl afgezonden, die van 't eerste niet konde voorkomen, op dat zyn oogmerk niet te leur gesteld mogte worden. Hier by komt nog dat *Nicias*, een Mitylener Krygsheld, en Minnaer van *Isis*. de gunst van *Kleon* voor zyne Beminde zoekt te verwerven, en hem openbaert, dat *Pacbes* zyn Medeminnaer is.

In 't tweede Bedryf hooren we *Isis*, in een gesprek met hare vertrouwde, *Klytie*, gevoelig voor de min van *Pacbes*, doch door de Deugd weerhouden, van die hartstocht toe te geven, tot schande van haer Vaderland. Ze openbaert het een en 't ander aen *Saletbus*, die alles, wat vernederend kan schynen, grootmoedig afwyst. Die eigenste Gemoedsgestalte straelt door in een volgend gesprek, zo met *Kleon* als *Nicias*; en men tracht hen vruchtloos, onder schoonschynende toezeggingen, tot de party van *Kleon* over te halen; 't welk *Kleon* woedende het zwaerd doet trekken; doch die slag word gelukkig gekeerd, door de toevallige aenkomst van *Pacbes*. Deze verklaert hun voorts zyne zucht voor hun behoud; en ontvangt mede niets dan een grootmoedig antwoord; doch, hoe gevoelig ook deswegens, zyn besluit staat vast, om *Kleons* poogingen tegen te gaen.

Hier op volgt in 't derde Bedryf een en ander Toneel, dat de grootmoedigheid van *Saletbus* bestendig vertoont, niet alleen in eene alleenspraek, maer ook in 't weigeren van te stryden aen de zyde van *Pacbes*, tegen *Kleon*, die zyne woede tegen de Mityleners reeds had begonnen. In die omstandigheden ontmoet ons ook *Nicias*, zyn bystand aen *Pacbes* verraderlyk aenbiedende; doch *Saletbus* geeft genoeg te kennen, wat hy hier van dugt voor *Pacbes*; en deze wyst hem af.

Nicias afgeslagen zynde, wordt, met den aenvang van 't vierde Bedryf, door *Lykas* aengehitst; doch deze wankelt. *Lykas* melt hem, hoe *Pacbes* bedektelyk zorg heeft weten te dragen voor het behoud van *Saletbus*, en hem in veiligheid te scheep naer Tenedos heeft doen voeren. Dit ont-

ontzet het gemoed van *Nicias* nog meer; en in 't midden dier ontroeringe ontmoet hem *Isis*; die hem, op 't aenbieden zyner hulpe, zyn trouwloos gedrag scherplyk verwyt; 't welk zyn minne-yver en wraekzucht ten felste ontsteekt. We hooren daer op *Isis*, in ene alleenspraek, haer ongelukkig lot beklagen, een besluit nemen om zich zelven te doorsteken, en zien haer reeds den doodlyken ponjaerd trekken; doch, op 't eigenste oogenblik, vertoont zich *Pacbes*, die haer wederhoud, en vervolgens alles aenwend, om haer te troosten en moed te doen scheppen. Maer onder des ontvangt *Pacbes* bericht van een gesmeed verraed, reeds zo ver gebragt, dat 'er niets overig schyne, dan alleen zorg te dragen voor zyne veiligheid; waer op *Pacbes* zich naer 't krygsheir wend, na dat hy den Hoofdman der Lyfwacht bevolen heeft *Isis* te bewaren.

Den knoop dus gelegd zynde, volgt ten laetste de ontknooping, in 't slot van 't vyfde Bedryf. *Isis* ontvangt niet dan een gevreesd bericht; ziet *Nicias* eerlang overwinnend verschynen; en verwyt hem zyn trouwloos gedrag. Deze word door *Lykas* op nieuw genoopt, om 't begonnen verraed ten einde te brengen, en vertrekt; 't welk *Isis* in smertlyke droefheid dompelt. Intusschen vertoont zich *Pacbes*, die wel vermelt dat hy *Nicias* verslagen heeft, maer tevens zegt, dat alles verlooren is, en geen tegenweer kan baaten: 't geen *Isis* doet besluiten om zich met *Pacbes* aen de woede der Vyanden over te geven, en met hem den dood te ondergaen. Inmiddels vertoont zich *Kleon*, die, in stede van op hem aen te vallen, zyne vrees te kennen geeft, op het landen van een gedeelte der Spartaensche Vloot, die men eensgezind behoort tegen te staen. *Pacbes* geeft te kennen, dat hy zich niet op het Volk verlaet, en nu niet anders bedoelt, dan zich op hem te wreeken. Onder dit gesprek nadert *Saletbus*, en openbaert, hoe Athene het doodvonnis herroepen en Mitylene vergiffenis toegezegd heeft; verwytende *Kleon* zyne verraderlyke handelwyze, verhaelt hy tevens aen *Pacbes*, hem den brief van Athene overgevende, hoe hy denzelven ontvangen heeft, en met vier Spartaensche Schepen geland is, om de Vrede te herstellen. Het slot van dit alles is, dat *Kleons* aenslag mislukke, *Saletbus* met *Pacbes* het Verbond met Athene vernieuwe, en *Isis* zich aen *Pacbes* verbinde; terwyl gansch Mitylene, *Kleon* met verachting behandelende, juiche over de gelukkige omwenteling van zaken.

De Opsteller van dit Toneelstuk heeft zich, gelyk hy in

de Voorrede zegt, niet alleen niet zeer bepaelt aen de geschiedenis, zo als ze wezenlyk is voorgevallen, maer zelfs, daer omtrent, en in de geheele uitvoering, meerder vryheid genomen, dan men gewoonlyk neemt; om dat hy 't zelve niet geschikt heeft voor een algemeen gebruik, maer slechts ten dienste van zyn byzonder Gezelschap, dat zich in Harlingen met het Tooneel vermaekt. Wat verandering dit te wegen kan brengen, begrypen wy niet; de Liefhebbers van Tooneelpoëzy, 't zy ze voor een algemeen of byzonder Tooneel werken; zyn, zo 't ons voorkomt, als Liefhebbers der Tooneelpoëzy, aen dezelfde regelen onderworpen. Doch wy zullen dit niet verder uitpluizen, dewyl de Autheur betuigt, *niet te gelooven, dat zyne liefhebberyen zulk een ernstig onderzoek waerdig zyn.* —

Verders staet ons aen te merken, dat de tael van dit Treurspel over 't geheel zuiver, de styl deftig, en 't dichtkundige vereischte in alles vry wel waergenomen is; als mede dat de gevoelens edel voorgesteld, en de characters wel ondersteund en bewaerd zyn. Maer 't geheele beloop van 't Stuk is wat zeer ingewikkeld, zo dat het wel tweemael gelezen diene te worden, om het zelve te verstaen; en het Gezelschap zeer bekwaem moet zyn, om het op de enkele vertooning terstond te vatten. Ook is ons in het lezen dat aendoenlyke niet voorgekomen, 't geen men in de Treurspelen verwacht; de Personaedjen spreken gemeenlyk over hunne treffendste omstandigheden, met zo veel bedaerdheid, dat ze eer naer diepdenkende en redenerende Engelschen, dan naer levendige en aendoenlyke Grieken gelyken; 't geen op onze Hollandsche Tooneelen niet zou voldoen. — Zie hier, tot een stael van Dichtkunde; de grootmoedige alleenspraek van *Saletbus*, die zeer wel aen zyn hier voorgesteld character beantwoord.

Bedrieglyke oppermagt vol wisselvalligheden,
Bekleedt met schyngeluk, dat meest in klagten endt;
Hoe wordt uw heerlykheid belaagd en aangebeden
Van menig edel hart, dat u te weinig kent.
ô Tyd! wat geeft gy ons te denken?
ô Eeuwige Eer, ô Deugd, ô Wysheid voor 't Heelal
Geheiligd tegen 't los geval;
De Tyd, die niets verschoont, poogt vruchtloos u te krenken;
Maar wat is de ydle glans, waar van ons 't lot berooft,
Gelyk een wolk de starren dooft?

En

Een afgrond van elend verslindt myn grootste daaden,
Terwyl de Waarheid zich niet meer voor my verbergt;
Maar kon het bly geluk myn deugden nooit verraaden,
Wat zal dees tegenspoed, die my beproeft en tergt?
Myn Dochter durft my waardig weezen,
Zy volgt me op 't moeilyk spoor, waar ik voor anderen ga,
En zwicht voor gunst noch ongenaê;
Heb ik dan hier iets meer te wenschen of te vreezen,
Naardien noch myne dood, noch 's levens wreedste pyn,
Voor iemand meer kan nuttig zyn?

Men mogt, men mogt misschien de Atheners nog verblinden;
'k Ben aller Vyand, en de wraak is 't hoogst belang;
't Zy dat ik Paches vleie, of Kleons laffe Vrinden,
'k Zal haast gewapend zyn tot beider ondergang.
Maar welk een glorie zal dit weezen?
Vervulde een snoode vond van list, van veinzery,
't Gebrek der deugden ooit in my?
Heb ik myn vrienden ook die staatkunde aangepreezen?
Hoe grieft dees valsche hoop een hart, dat zyne trouw
Voor de eerstemaal verzaaken zou.

Vlucht, listig zelfbedrog; afschuwelyke straalen
Van grootsheid zonder deugd, gy kwetst myn teêr gezigt.
Is 't dan zo groot een ramp dat wy ten grave daalen,
Of ben ik buiten 't Volk niets aan my zelf verpligt?
't Is eenmaal tyd dat wy besluiten.
Myn voorbeeld had te lang dees burgery bestierd,
Indien het nu verachtlyk wierd.
Salethus, sterf, of, zo ge uw vonnis noch ziet stuiten,
Toon dat een dapper Held, als hem 't geluk begeeft,
Niet dan voor waare glorie leeft.

ô Ryken, groot van magt, en Vorstelyke Steden,
Laat nu dit offer niet voor u verlooren gaan,
Dewyl 't u meer verpligt dan uw gezwoorene eeden,
De jongste wapenkreet der Vryheid gaê te slaan.
Geen zee noch strand moet u bepaalen,
Wanneer gansch Griekenland, tot noodweer opgejaagd,
De Wraak in 't yzren harnas daagt,
Met brieschend kryggedruisch, en vlam van bliksemstraalen.
Athene! ik zie dit bloed gespild met ongeduld,
Om dat gy 't zo verzoenen zult.

BERIGT

wegens een Prentwerk, volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mededirecteur van de Teeken-Academie der Stad Amsterdam, en Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem.

De Prentwerken, welke de Heer C. PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z. van tyd tot tyd heeft uitgegeven, bewyzen dat de Kunst van Navolging, hier in, tot een' aanzienlyken trap van juistheid en zekerheid gebragt kan worden. Gelyk zy niets gemeen hebben met andere soort van Prenten, dan dat zy, even als deeze, Plaatdrukken zyn; zo komen zy de oorspronkelyke Tekeningen zo veel meerder naby, dat, het onderscheid hieromtrent naauwlyks te bespeuren zynde, de Prenten eigenlyke Tekeningen schynen te wezen. Deeze naauwe overeenkomst ondertusschen zoude iemand, schoon op eene aangenaame wyze verrassende, mogelyk aanleiding kunnen geven om te denken dat dit Kunstwerk in de daad niet enkel door Plaaten vervaardigd werde, en de hand 'er bovendien behendiglyk met rood of zwart Kryt, Inkt of Sappen, die eigenaartige gedaante eener Tekening aan gegeven had: eene misvatting egter, die niet wel in een kundig en opmerkzaam Beschouwer valle, en van welker tegendeel men zig ligtelyk overtuigd vind door de onderlinge gelykstemmigheid van de Afdrukken eener Plaat met elkander vergeleken, in welke, onder zo veelen, zekerlyk eenig verschil plaats zoude hebben, indien 'er buiten de Plaat naderhand iets ingebragt of gewerkt ware. Om nogtans hieromtrent geene gelegenheid tot twyffelen over te laten, heeft de Uitgever middel gevonden om de waarheid zyner voorige berigten, wegens het vervaardigen zyner Prenten, t'eeniger tyde te kunnen bevestigen. Ten dien einde verzogt hy onlangs, gelyk ons van goeder hand berigt is, de Wel Ed. Groot-Achtb. Heeren JAN CLIFFORD en WILLEM HUYGHENS, beiden thans regeerende Burgemeesters der Stad Amsterdam, met de Wel Ed. Heeren C. A.

VAN

VAN SYPESTEYN en J. HUYGHENS, Directeuren, mitsgaders den Heer C. C. H. VAN DER AA, Secretaris van de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen te Haarlem, om, onder geheimhouding, het werktuiglyke zyner behandeling in deeze kunst zelve te komen beschouwen. Waarop deeze Heeren hem ook vereerd hebben met een bezoek ten zynen huize, alwaar hy in hunne tegenwoordigheid eene Plaat gemaakt heeft, en ook eene Prent met alle haare kleuren, en gelyk aan het Origineel, tot haare volkomenheid toe, op zyne Pers in olyverw gedrukt heeft; waarvan deeze Heeren, op dat de waarheid deswegens ten allen tyde, waar de Uitgever het nodig oordeelde, zoude kunnen blyken, hem op den 8sten October dezes Jaars voorzien hebben met een breedvoerig Getuigschrift, welke door Hun Ed. allen ondertekend, en by de Hollandsche Maatschappye is geregistreerd geworden.

Ondertusschen zien wy de Verzameling nog vermeerderd met een onlangs in 't Licht gegeven Prent, gevolgd naar eene Tekening van

GABRIEL METZU,

met zyn eigen handtekening, berustende in de Verzameling des Heeren *C. Ploos van Amstel* zelven.

Het verbeeld eene oude Vrouw, op een Stoel zittende, bezig om met de regte hand een Koek in de Pan, welke zy in de slinke hand houd, om te keeren. In het verschiet verneemt men, op eene schetsagtige wyze, Geboomte, Muur en ander Bywerk. De Vrouw is burgerlyk na de gewoonte des tyds, waar in *Metzu* leefde, gekleed, in een zyde-agtig Jak met lange Mouwen; het Voorschoot schynt Linnen en de Rok Laken te zyn. Zy heeft eene ronde linnen Muts op 't hoofd, en een breeden Doek met Akers om den hals. Deeze Tekening is ongemeen uitvoerig in zwart Kryt op eene breede en toetsagtige wyze, volgens de schoone en kloeke manier van dien grooten Meester, door hem tot zyne Studie gemaakt. Voorts is alles volgens de Natuur waargenoomen, het Naakt en de onderscheiden stoffe der Kleeding, zyn elk naar hunnen aart byzonderlyk behandeld. Het twyffelagtige der kantige en afwykende deelen: het donkere der schaduwen: de zuiverheid der lichten: de helderheid der reflectien, en de wyking van het verschiet, schynen gezamenlyk een sterk Zonnelicht uit te drukken; de

Attitude is zo eigen aan de daad, en alles drukt zo klaar de meening van den Meester uit, dat, schoon het Onderwerp in zig zelve gering en laag moge zyn, het zelve nogtans den verhevensten smaak in de Kunst, in alle opzigten, te kennen geeft.

NB. Dit Prentwerk is te bekoomen by *M. Woortman*, Kunstkooper, en by de Drukkers deezes *Yntema* en *Tieboel*; by wien het van de Liefhebberen kan worden gezien; doch word niet in Commisfie gegeeven.

Berigt aan de Leezers van het verheugd Amsterdam, door JAN WAGENAAR. *In groot octavo 4 bladzyden.*

Onderrichting van JAN SMIT, *Mr. Timmerman. Omtrent alles wat 'er wegens de Teekening en Bouwing der berugte Vorstelyke Loge, door hem alleen geteekend, en vervaardigd, is voorgevallen; als mede eenige Aanmerkingen over zeker Papiertje*, Bericht *genaamd, door* Yntema *en* Tieboel, *den* 10 *Sept. uit het venster opder de meenigte geworpen. Alles door Hemzelven opgesteld. Te Amsterdam* by D. Klipping 1768. *in groot octavo* 34 *bladzyden.*

DEze papieren zien het licht, by gelegenheid dat Amsterdams geachte Historieschryver, JAN WAGENAAR, in het onlangs uitgegeven *Verheugd Amsterdam*, verhaeld heeft, dat de Vorstelyke Loge in den Amsterdamschen Schouwburg, (geschikt voor het Vorstelyk Paer, dat den Schouwburg met zyne tegenwoordigheid geliefde te vereeren,) *gebouwd was, door den Meester Timmerman* Jan Smit, *naar eene tekening, door den Konstschilder* Andries van der Groen, *en, door hem, vervaardigd.* De Heer *Wagenaar*, dit schryvende, uit het bericht van een der oudste Heren Regenten, Mr. JAN JACOB HARTSINCK, heeft niet getwyfeld, of ieder zou daer uit begrypen, dat de tekening vervaerdigd was, door twee persoonen, *Andries van der Groen*, en *Jan Smit*; dat niet alleen *A. v. d. Groen*, maer ook *J. Smit*, de hand gehad had in 't vervaerdigen der tekeninge. Intusschen is de deswegens gebruikte uitdrukking zo klaer niet, of ze heeft zommigen, en wel byzonder *J. Smit*, aenleiding gegeven om 'er uit op te maken, *dat de Loge, welke Jan Smit gebouwd had, door hem vervaerdigd was, naer een tekening van Andries van der Groen.* —— Ene opvat-

vatting, waer toe men in ene verhaeste lezing zou konnen vervallen; maer die een oplettend oog gewaer word, dat geen stand kan houden; vermids 'er dan gesproken moest worden van *eene Tekening van Andries van der Groen*, en niet van *eene Tekening, door Andries van der Groen, en, door hem, vervaerdigd*; vermids die Constructie of Woordschikking toont, dat het woord *vervaardigd* betrekkelyk is tot de *Tekening*, en dat dus het *vervaardigen der Tekeninge* gebragt moet worden, en tot *A. v. d. Groen* en tot *J. Smit*. —— Edog hoe duidelyk dit zy voor opmerkenden, 't was zo niet voor den Mr. Timmerman *Jan Smit*; deze heeft terstond geoordeeld dat hy in zyne eer beledigd was, dat 'er aengeduid werd, dat hy geen deel had in 't vervaerdigen der Tekeninge. Dit heeft hem bewoogen een Advertentie in verscheiden Couranten te doen stellen, waer in hy verklaert, dat het deswegens gezegde *gebeel bezyden de waarbeid is*; dat die Vorstelyke Loge *door hem* Jan Smit, *geteekend, en ingevolge dier Teckening gebouwd is, zonder dat de Konstschilder* Andries van der Groen, *een Teekening daar van gemaakt heeft, zo als dezelve gebouwd is*.

Op het lezen dezer Advertentie hebben velen, (zo als ons in ene gemeenzame verkeeringe voorgekomen is;) zich juist niet zeer verwonderd, dat de Mr. Timmerman *Jan Smit* tot deze misvatting gekomen is; maer men heeft zich verwonderd, dat hy dit Stuk op ene zo scherpe wyze terstond openlyk behandelde; daer hem, zo men oordeelde, een bescheidener weg open stond, om zyn verschil, zo 'er waerlyk een was, met den Heer *Wagenaer* te vereffenen. Gebrek van oplettenheid omtrent de Tael schynt verschoonlyk by een Timmerman; maar gebrek van bescheidenheid is niet zo wel te verschoonen.

De Heer *Wagenaar* heeft hier op, naer men ons meld, herhaelde poogingen aengewend, om dit in 't vriendlyke te vereffenen; doch alles vruchteloos zynde heeft hy een *Bericht*, onder den bovengemelden Tytel doen drukken; waar in hy de genoemde Advertentie als *onverstandig* en *arglistig* voorstelt, en den Lezer onder 't oog brengt, dat de Mr. Timmerman *Jan Smit* zich ene eer zoekt aen te matigen, die hem alleen niet toekomt. Volgens de nadere verklaring in dit Bericht gegeven, zou *Jan Smit* ene Tekening gemaekt hebben, die hem zelven niet voldeed; *Andries van der Groen* zou hier op vier byzondere Tekeningen of Schetsen ontworpen hebben; en uit deze vier zouden *van der Groen* en *Smit* ene Schets uitgekooren hebben, naer welke die Loge voorts

voorts opgemaekt zou zyn. Het verhael in 't *Verheugd Amsterdam* steunt, gelyk de Heer *Wagenaar* zegt, op het bericht van bovengenoemden Heer en Mr. *Hartsinck*, die nog staende houd, dat zyn bericht naer waerheid geweest, en wel gevolgd is; en deze nadere verklaringe, betuigt hy, kan, van punt tot punt, met verklaringen onder aanbieding van bevestiging met eede, bewezen worden.

Dit *Bericht* heeft men vry algemeen geoordeeld, dat zeer wel was opgesteld, hoewel in 't slot wat scherper, dan men het verwacht had; en velen waren niet vreemd van te denken, dat de Heer *Wagenaar* mogelyk beter gedaen zou hebben, met slechts ene eenvoudige Advertentie te geven, dat zyn verhael gegrond was, op het bericht van den Heer en Mr. *Hartsinck*, zonder zich verder daer mede te bemoeien; als vertrouwende dat zyn Ed, in dit stuk wel onderricht en geloofwaerdig was.

Op het uitkomen van dit *Bericht* is eerlang gevolgd de bovengemelde *Onderrichting van* JAN SMIT enz. In dit Stukje word ons het geval in een geheel ander licht gesteld. Volgens dit verhael heeft *Jan Smit* met *Andries van der Groen*, wegens de schikking van de Loge, niet gesproken voor dat hy reeds bezig was met dezelve te bouwen; en na dat zyne tekening, den Heren Regenten van den Schouwburg voldoende, ook door de Wel Ed. Groot Achtb. Heren Burgemeesteren dezer Stad was goedgekeurd. In die omstandigheden heeft hy, naer het denkbeeld van *van der Groen*, nog eens enige verandering in zyne tekening gemaekt; doch die verandering gemaekt zynde geviel hem geenszins, en *van der Groen* zag mede wel dat zulks slechter was, dan de eerstgoedgekeurde schikking; waer op dan ook de Loge, naer die eerstgemelde goedgekeurde tekening van *Jan Smit*, gebouwd is geworden. Intusschen heeft echter *van der Groen* ook vier Schetsen of Tekeningen gemaekt, die *Jan Smit* niet behaegden; hier over hebben ze te samen gesproken; doch 'er is geen verandering in gekomen, en *Jan Smit* heeft de Loge naer zyne bovengemelde ontworpen en goedgekeurde tekening gemaekt. —— Hy verklaert in deze Onderrichting dit zyn verhael van de tekening en bouwing der Loge voorgelezen te hebben, aen de drie Wel Ed. Heren BEREWOUT, GUILLOT en LYNSLAGER, die, als Mederegenten van den Schouwburg, in dit geval, van den aenvang af, en vervolgens, met hem deswegens gehandeld hebben; en zegt, dat zy betuigd hebben, dat alles, wat hy daer in gezegd heeft, de zuivere

waer-

waerheid is. Ook bied hy zelf aen zyn Verhael onder Eede gestand te doen; en daegt *van der Groen* uit, om, onder belofte van een Eed te zullen doen, hem voor 't hoofd te zeggen, dat Hy zyne tekening gevolgd heeft. Voorts meld hy, dat de Heer en Mr. *Hartsinck*, op wiens verhael het *Bericht* zich beroept, ten tyde van dit voorgevallene in den Haeg was; dat dezelve hier gevolglyk geen getuigen kan zyn, alzo 'er van dit alles niets dan per raport tot zyn Wel Ed. kan gekomen wezen.

Dit *Verbael* brengt velen in verlegenheid om hunne gedachten wegens het voorgevallene te bepalen. Men kan niet wel denken dat de Heer *Wagenaar* kwalyk onderricht is, en men kan ook niet overslaen, om den Mr. Timmerman *Jan Smit* van kwade trouw te verdenken: 't ene stoot hun zo wel als 't andere. — By mangel van nader opheldering, zal het Gemeen in onzekerheid moeten blyven; en 't zal 'er waerlyk niet veel by verliezen, vermids de zaek voor hun van geen wezenlyk belang is. Zo men 't noodig oordeelde, zou 'er niemand bekwamer toe zyn, dan de Konstschilder *van der Groen* zelve: deze, en deze alleen, kan met, of tegen *Smit*, ten getuigen verstrekken, van 't geen tusschen hen, onder vier oogen, gebeurd zou mogen zyn, daer 't in dit geval alleen op aen schynt te komen. Zo lang *van der Groen* zwygt, schynt hy de eer van de hand in de tekening gehad te hebben aan zich te laten leunen, en dus *Smit* te benadeelen; als hy in tegendeel verklaert, dat hy geen hand gehad heeft in de tekening, naer welke de Loge gebouwd is; dan is de zaek ten voordeele van *Smit* beslist, en *Wagenaar* is in deze byzonderheid niet wel onderricht geweest.

Wy hebben, om dat dit voorval, schoon in zich zelve van geen belang, hier ter Stede, merkelyk geruchts gemaekt heeft, het niet ondienstig geoordeeld, het opgemelde van de ene en andere zyde den Lezer onder 't oog te brengen; om hem dus het wezenlyke als met enen opslag te doen beschouwen.

Wat voorts enige byzonderheden, in de *Onderrichting* van den Mr. Timmerman *Jan Smit*, betreft, die buiten het wezenlyke omgaen, dezelven verdienen niet veel consideratie. Over 't geheel is het Stukje wat verward geschreven; springende de Autheur, zonder enig verband, dikwils van 't ene op 't andere; doch dit is een Mr. Timmerman, 't schryven niet zeer gewoon, wel toe te geven. Zo men het zelve in dit licht beschouwd, als door een

Tim-

Timmerman, 't schryven niet gewoon, opgesteld; moet men erkennen, dat het in zyne soort niet kwalyk uitgevoerd is. Men ontmoet hier en daer trekken en slagen, die zo voorgesteld zyn, dat ze een Lezer, die niet te streng Catonisch is, doen lachen: men ontmoet 'er ook wel eens kwaedaertige aenmerkingen, die den geest van raillerie verliezen, en meer bits dan geestigzyn; doch dit is zo algemeen in Twistpapieren, dat men niet wel vertrouwen kon, dat zodanig een Schryver zich daer voor zou konnen wachten. Men moet in dergelyke handelingen, als mede in tael en styl, een Mr. Timmerman wat toegeven; dat men in ervarener Schryvers niet over 't hoofd zou konnen zien. Van die natuur is ook zyn voorgeven, dat hy in eeuwigheid niet zal gelooven, dat het bovengemelde *Bericht*, 't welk hy als een naemloos Papier beschimpt, door den Heer *Wagenaar* is opgesteld; niettegenstaende hy reeds gezegd had, dat de Heer *Wagenaar* zich verwaerdigd had, *om opentlyk met hem in een klein geschilletje te treden*; dat nooit geschied is, zo *Wagenaar* dat *Bericht* niet opgesteld heeft. Een Man bedreven in raillerie zou zich hier voor wachten; maer een onbedreven Schryver kan zo niet op zyne hoede zyn; dit vereischt te veel oplettendheid. Die zucht tot raillerie heeft hem ook in een ander opzicht vervoerd, tot eene spottende voorstelling van iets, dat inderdaed geen onderwerp van raillerie was. De Heer *Wagenaar* naemlyk had goedgevonden zyn *Bericht* gratis uit te geven; dit veroorzaekte, tegen verwachting, zo groot een toeloop van Volk, dat de Boekverkoopers *Yntema* en *Tieboel* zich genoodzaekt vonden hun Huis te sluiten, en een aental van Exemplaren uit een Venster onder de menigte te werpen. Dit stelt de Mr. Timmerman *Jan Smit* voor onder 't denkbeeld van ene Rechtsplegging, en mengt 'er ettelyke verdichte omstandigheden onder, die 't in een belachelyk gezicht brengen. Velen dit lezende hebben ook hartlyk moeten lachen; maer uitgelachen zynde vonden ze 't, gelyk 't veelal gaet met kwalyk gepaste raillerien, laeg, dat men zich in een geschrift van die natuur daer mede ophield. Een ervaren Schryver, die zyne Eer verdeedigt, en onder aenbieding van Eede wenscht geloofd te worden, zou begrypen, dat zodanige soorten van versieringen en spotternyen hem eerder konnen benadeelen dan voordeel toebrengen: men begint hem dan veelligt te beschouwen, eer als een snaek, dan als een ernstig en geloofwaerdig Man. Maer iemand, die 't schryven

niet gewoon is, bedenkt dit niet; en men kan zulks gevolglyk in den Mr. Timmerman *Jan Smit* wel overzien. Zo is 't ook in hem wel te verschoonen, dat hy wenscht, dat de Heer *Yntema* bezorgen zal, dat zyn Geschrift in onze *Nieuwe Vaderlandsche Letter-Oefeningen* wat genadig beoordeeld worde; dus aenduidende dat hy van oordeel is, dat wy ons door verzoeken laten leiden. De Man oordeelt mogelyk over ons uit zyn eigen hart en daden; dewyl een Timmerman zich wel eens in gevaer bevind van tegen wil en dank *s'il vous plait* te speelen, en dingen te doen, die tegen zyn eigen oordeel aenloopen; welke hy, op zich zelven staende, niet zou verrichten, om dat hy ze als kwaed afkeurt. ——— Deze en dergelyke soorten van voorstellingen doen ons geheel afzien van 't denkbeeld, dat sommigen ons hebben willen inboezemen, als of deze *Onderrichting* door iemand anders geschreven ware; de meeste miszetten zyn van zodanig een aert, dat ze veel eer plaets konnen hebben in 't Geschrift van een Mr. Timmerman, die 't schryven niet gewoon is, dan in dat van een Schryver, die meer ondervinding heeft; 't welk, en niet het verzoek van *Yntema*, ons dan ook beweegt, om 'er, den Schryver in acht nemende, zo genadig over te oordeelen, als wy in dezen gedaen hebben. Wy willen ook tot nog hier aan te minder twyfelen, om dat het Tytelblad uitdrukkelyk zegt, dat ALLES DOOR HEM ZELVEN OPGESTELD is. Men kan niet wel verwachten, dat een Schryver, die, onder aenbieding van Eede, wenscht geloofd te worden, in een geval, dat zyne Eer betreft, op 't Tytelblad van 't Geschrift zyner Verdeediginge, ene soort van Logen geplaetst zou willen zien: dit toch was, zo 't ontdekt wierd, natuurlyk geschikt, om 't overige, dat hy betuigt zelf gedaen te hebben, in verdenking te brengen, en zyne Verdeediging eenigermate krachtloos te maken.

Eenige Redenaerkundige Aanmerkingen, op 't Verbeugd Amsterdam van den Heer J. WAGENAAR, *Historieschryver der gemelde Stad. En over het verschil van dien Schryver met den Mr. Timmerman* J. SMIT, *over zekere uitdrukkingen in 't Verbeugd Amsterdam. Te Amsterdam by* F. A. Demter 1768. *in groot octavo 29 bladzyden.*

INdien de Tytel van dit Stukje luidde, *Eenige losse bedenkingen, en oppervlakkige Aanmerkingen* enz. zou dezelve be-

beter aen den inhoud beantwoorden; vermits het meerendeels daer in voorgestelde niet zo zeer beredeneerd, als wel los daer heen geschreven, en oppervlakkig behandeld is. De Schryver heeft ook, naer 't schynt, in een levendigen luim, niet anders bedoeld; maer de Tytel moest echter zyn *Eenige Redeneerkundige Aanmerkingen* enz. om het Stukje meer schyns van enig gewicht te geven. De Opsteller is niet ongeschikt om een onderwerp, dat hy onder handen neemt, op die wyze uit te voeren; men kan wel zien, dat het hem geen moeite gekost zou hebben, om 't nog eens zo lang te maken; en 't is een geluk voor den Lezer, dat de Schryver deszelfs geduld niet meer gevergd heeft. Het behelst voor 't grootste gedeelte, zo veel 't ter zake dient, ene reeks van raillante slagen, die, gelyk dit gemeenlyk in zulke Schriften plaets heeft, nu eens raek dan eens mis, nu eens min of meer geestig, dan geheel laf zyn. Ze treffen hier den enen, daer den anderen; de Historieschryver *Wagenaar*, de Mr. Timmerman *J. Smit*, de Boekverkooper *Yntema*, enige andere ongenoemden, die echter duidelyk genoeg te erkennen zyn, en de Schryvers der *Nieuwe Vaderlandsche Letter-oefeningen*, ieder krygt zyn beurt: doch geen van allen, die zyn oordeel gebruikt, zal 'er zich aen kreunen, althans wy niet. — Zo dra we besflooten hadden deze Letter-oefeningen te ondernemen, stelden we ons al voor, dat dit nu en dan ons lot zou zyn. Voorgeziene pylen treffen het minst; en, als ze niet scherper dan dezen zyn, in 't geheel niet; dewyl ze zo stomp zyn, dat ze by onze kleederen nedervallen.

Verdeediging der Vrye Metselaaren. Tegens de Bekendmaaking van den Weleerwaarden Heer CORN. VAN DER NIEUWBURG, *Predikant te Tiel. In de Boekzaal voor de Maand Mey* 1768 *gedaan.* 15 *bladzyden in groot octavo.*

De Eerwaerde *van der Nieuwburg* had onlangs, zo als hy zyne boete in den Kerkeraed betaelde, het ongeluk, dat 'er een zilveren Truffeltje uit zyne Knipbeurs rolde; waer uit men gelegenheid nam, om te vermoeden dat hy een Vry Metzelaar was. Dit vermoeden heeft zyn Eerwaerde te keer willen gaen door de gemelde Bekendmaking in de Boekzael; en dezelve heeft aenleiding gegeven tot deze Verdeediging. Men heeft uit die Bekendmaking afgeleid, dat zyn Eerwaerde het schande rekent voor een

Vry-Metzelaer te boek te ſtaen, en dat hy aenduid, dat het Vry-Metzelaers zyn, die hem in dien naem gebragt hebben: 't welk deze Schryver, op naem van enige Vry-Metzelaren ſchryvende, zeer kwalyk neemt. 't Gedeelte, dat hier toe betrekkelyk geſchikt is, wordt vry ernſtig voorgedragen, maer 't overige van dit Geſchrift is meer op den raillanten toon geſteld, en 't behelst, gelyk men, volgens de algemene denkbeelden, die men van de Vry-Metzelaren heeft, verwachten kan, niets beſlisſend, rakende de echtheid of valschheid van 't vermoeden. Zyn Eerwaerde doet mogelyk best, met het vermoeden niet meer in aenmerking te nemen, en door zyn gedrag te toonen, dat hy een eerlyk Man is, die zyn Ampt getrouw waerneemt; hy zy dan Vry-Metzelaar of niet.

De Courant, Kluchtig Blyſpel. 's Gravenhage, te bekomen by E. Bouquet 1768. *behalven het Voorwerk* 52 *bladzyden in octavo.*

De Inenting, Klugtſpel. 's Gravenhage, te bekomen by H. C. Gutteling 1768. *behalven de Voorreden* 45 *bladzyden in octavo.*

BEiden deze Spelen hebben dit gemeen, dat ze, door een t'zamenloop van omſtandigheden, meer kluchtig dan geestig zyn, en 't waerſchynlyke niet in 't oog houden. Zodanige Spelen mogen aen 't gemeen behagen, maer verſtandige Liefhebbers van 't Tooneel konnen 'er geen genoegen in nemen. Dit gebrek, dat vry algemeen in deze ſoort van Spelen heerscht, maekt ze enigermate verachtelyk; daer ze intusſchen, zo ze wel uitgevoerd wierden, van zeer veel nut konden zyn, ter beſchimpinge van deze en gene gebreken, die in de Menschlyke zamenlevinge heerſchen. Velen derzelven zyn toch van die natuur, dat men ze, met meerder hoop van een goeden uitſlag, te keer kan gaen, door ze in Bly- en Klucht-ſpelen beſpotlyk ten toon te ſtellen, dan door ze ernſtig te beſtraffen. Menſchen van oordeel en ſmaek zouden gaerne zien, dat men hier in 't voorbeeld van *Moliere* beſtendig in 't oog hield; en dus ook dit gebruik van 't Tooneel in zodanig ene achting herſtelde, dat men zich niet genoodzaekt vonde, den Schouwburg menigmael te myden, als 'er Bly- en Klucht-ſpelen vertoond worden, om dat men ze gemeenlyk te laf vind.

Eeren-Kroonen, gevlochten om het Hoofd van den Uitvinder van 't waare Oost en West. 4 *Bladzyden in groot octavo.*

TWee berymde Stukjes, strekkende ter bespottinge van iemand, die voorgegeven heeft, het waere Oost en West uitgevonden te hebben. Of hy, die 't voorgeeft, der bespottinge of 't medelyden waerdig zy, is ons onbekend; maer dit is zeker, dat de Berymer dezer Stukjes geen lof verdient, al was de ander der bespottinge waerdig. Het is vreemd, dat menschen, die 't kwaed genoeg zouden hebben, om iets in Proza te schryven dat met vermaek gelezen zou konnen worden, zich onderwinden om iets op Rym te stellen, en dus een laf Vers, zo 't nog dien naem moet dragen, te maken.

Olipodrigo voor de Brabbelschryvers. 15 *Bladzyden in groot octavo.*

EEn Brabbelaer, die tegen de Brabbelaers uitvaert, en van 't begin tot het einde niet anders doet dan Brabbelary voor den dag brengen. 't Is te wenschen, dat die Brabbelzucht welke thans zo sterk heerscht, wel dra een einde mag nemen; vermits 'er geest noch aertigheid in steekt.

De Schyndeugd op het tweede Schavot, door oordeelkundige aanmerkingen getoetst, met andere gevallen van JOHAN CATO KAMERLING *en zyn Portrait verrykt, dienende tot een Aanhangzel of derde Deel van het Verhaal van dien bekenden Deugniet.* Te Rotterdam, en elders.

DE zonderlingheid van het geval, en de egtheid der stukken, hebben een goed vertier bezorgd aan de *Schyndeugd op het tweede Schavot.* Doch geen van beide deeze oorzaaken zal iets toebrengen tot dit zogenaamde *Aanhangzel* of *derde Deel*, als 't welk in vyf Zamenspraaken, een menigte laffe vertelzeltjes, die geene betrekking altoos op 't berugte geval hebben, en niet vry van ruwe taal zyn, oplevert. — Indien de Schryver, gelyk hy in zyn voorberigt te kennen geeft, de verbetering van zeden beoogt, zy 't hem geraaden in het *Aanhangzel*, dat denkelyk nog te komen staat, het gebrek aan zedeleere, in dit Stukje te vergoeden. Dan weinig goeds is 'er uit zulk eene Pen te wagten. En wie zal voor de egtheid van 't Portrait in staan?

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Jesaias Tempelgezigt, en zyne voorbeeldige heiliging, of Verklaaring over Jes. VI: 1 — 7. *Vooraf gaat eene Kerkelyke Intree-reden uit Zeph.* III: 9. *Door* JOH. HENR. WESTERHOFF, *Predikant te Amsteldam. Te Amsteldam by* Gerrit Bom, 1768. *behalven het Voorwerk en de Bladwyzers 527 bladzyden in Quarto.*

De Eerwaerde Heer *Westerhoff*, niet genegen, gelyk hy in zyne Voorreden aenduid, om afzonderlyke Leerredenen op zich zelve het licht te doen zien, brengt hier een negental van Leerredenen, over het Tempelgezigt van Jesaia, aen den dag; en bedient zich van deze gelegenheid, om zyne Intree-reden, voor de Amsterdamsche Gemeente uitgesproken, en van velen grootlyks begeerd, tevens in openbaren druk uit te geven; dat ongetwyfeld velen, die hem gaerne hooren, ten uiterste aengenaem zal zyn.

Deze voorafgaende Leerreden behelst eene zeer nauwkeurige Verklaring der Godsprake, Zeph. III: 9, onder dat denkbeeld, dat dezelve voorstelt, „ eene allertroostelykste *belofte* van den spreekenden *Messias* aan het overblyfzel naar de verkiezinge der genade uit het *Joodendom*, nopens de aanstaande *roepinge* der *Heidenen* tot de gemeenschap van de *waare Christenkerke*, die eerst uit het *Joodendom* vergaderd werdt." Voorts toont zyn Eerwaerde kortlyk de vervulling dezer Godsprake, en schikt het overige, volgens gewoonte, naer de tydsomstandigheden.

Op deze Intree-reden volgt een voorbereidende Leerreden over Jesaias Tempelgezigt, 't welke, in de acht volgende Leerredenen, byzonderlyker ontvouwd word. De voorafgaende Leerreden behelst enige voorbereidende aenmerkingen, die ter algemene opehelderinge van dit Gezigt strekken; en dient grootlyks ter ontvouwinge van het denkbeeld van zyn Eerwaerden, dat men niet alleen op ene letterlyke en geheimzinnige betekenis hebbe te denken, maer dit Tempelgezigt ook tevens als Prophetisch aen te zien. In de ontvouwinge hier van leid hy ons tot de gedachten, dat

dat in dit Gezigt wel byzonder voorſpeld word, het wedervaren van Saulus op den weg naer Damascus, zyne daer op volgende bekeering en afzondering tot de bediening des Apostelſchaps. Op de hier gelegde grondſlagen vestigt zyn Eerwaerde de acht overige Leerredenen, in welke de letterlyke zin oordeelkundig ontvouwd, de geheimzinnige betekenis regelmatig aengewezen, en 't Prophetiſche in de vervulling onderſcheiden aengetoond word. Ieder dezer Leerredenen word met ene deftige toepaſing, ten aendrang van onderſcheidene pligtsbetragtingen, waer toe de verhandelde woorden aenleiding geven, beſlooten.

Het een en 't ander word hier in een deftiger ſtyl en beſchaefder tael voorgedragen, dan ons in 't meerendeel der hedendaegſche Nederduitſche Leerredenen ontmoet; 't welk dit Werk geen geringe bevalligheid byzet. Men ziet 'er daer benevens geleerdheid, oordeel, oplettendheid en levendigheid van geest, gepaerd met ene ernstige Godsvrucht, in doorſtralen, waer door deze Leerredenen met een algemeen genoegen gelezen konnen worden. — Ze zullen zeker ganschlyk voldoen aen hun, die met zyn Eerwaerden gewoon zyn het Prophetisch Woord op zo bepaeld ene wyze te beſchouwen, en, uit hoofde van deze en gene overeenkomſten, op zulke bepaelde gevallen onder de dagen des Nieuwen Testaments, over te brengen. Zy, die de gronden, op welke deze manier van Schriftverklaren ſteunt, niet zo wel gevestigd oordeelen, zullen 'er ongetwyfeld minder over voldaen zyn, als oordeelende dat men een ſpeelzugtigen geest te veel vryheid geeft, en gevaer loopt van Gods Woord aen meer beſpottinge der Ongeloovigen bloot te ſtellen. Dog aengemerkt die manier in onze Kerke genoegzaem gewettigd is, men den Broederen vryheid van Propheteren laet, en 'er altoos gevonden worden, die hier omtrent verſchillend denken, zal men veel al deze zwarigheid zo groot niet achten; indien een Werk anderzins lofwaerdig is; 't geen men, ſchoon in 't opgemelde anders denkende, van dit Geſchrift gereedlyk zal erkennen.

Iemand, die gewoon is Schriften van die natuur te lezen, of op die wyze te denken, zal 't niet vreemd voorkomen, dat de Eerwaerde *Westerhoff* hier geleid is tot de gedagten, dat *Jeſaia* ons *Saulus* verbeeld; en dat de *Seraph*, die den mond des Propheets aenroerde, met ene gloeiende kool, ons het gedrag van *Ananias* voorſpelt, dewyl hy, hier op zyne gedagten vestigende, van de ene over-

overeenkomst tot de andere overgaende, wel dra zal zien, dat alles hier aen volmaekt beantwoord. Hy zal dus doende dat denkbeeld zo wel gegrond vinden, als het gevoelen van den geagten *Vitringa*, wanneer hy ons leert, dat de Leeuw, dien Simson op den weg naer Thimnath ontmoette, ons afschaduwt, Saulus in zyne woede op den weg naer Damascus; en dat ons door den byenzwerm, die honig bereidde in 't doode lichaam des Leeuws, afgebeeld word de werkzaemheid der Discipelen van Damascus, en voorts van andere Geloovigen, die, uit de overweging van 't voorgevallene met Saulus, nu der Zonde en der Wet gestorven, opgeleid werden tot het rechte verstand der Godlyke Genade, ter vertroostinge, zo van zich zelven als van anderen.* — Maer, om buiten dit algemene, den Lezer nog ene byzonderheid onder 't oog te brengen, welken velen, dier Studie toegedaen, ligtlyk in 't verklaren van dit Tempelgezigt overgeslagen zouden hebben; nademael de een meer byzonderheden in aenmerking neemt dan de ander; zo zullen wy ons bepalen tot de *Tang*, met welke de Seraph ene kole van den altaer genomen had; en nog mededeelen het geen zyn Eerwaerde ons deswegens leert.†

„ Het WERKTUIG, *zegt hy*, waar mede de Seraph *deeze kool* van *deezen altaar* hadt *ontfangen*, en *genomen*, was de TANG."

„ *Veelen* houden dit *byvoegzel* voor een enkel *lystwerk* tot meerder *fieraad* van de *letterlyke schilderye*. Doch of ook hier in geene *verborgenheid* ligge, geef ik in bedenking: *Joodsche bygeloovigheden* in *woorden* en *letteren* keur ik af; doch alles ongemerkt over te stappen keur ik niet veel beter: of zal men denken, dat dit byvoegzel hier *toevallig* zy? maar daar *Gods Geest* spreekt, ken ik geene *toevalligheden*: of eischte ook de *letter* van de *schilderye*, dat hier van eene *tange* gemeld wierdt? het tegendeel is waar, wyl de *Seraph* zelf een *vuurvlam* zynde, *geene tang nodig hadt*, uit

* Zie C. VITRINGA *in Obs. Sacris L. VI. Cap. XXII.*

† Wy hebben, om 't aengehaelde te minder plaets te doen beslaen, des Autheurs schetswyze schikking, met deelen en onderdeelen, achterwege gelaten; te meer, daer hy toch, gelyk hy in zyne Voorreden zegt, „ de zaaken en woorden zoo geschikt heeft, dat men alles als eene *aaneenhangende reden* leezen kan."

uit vreeze van *zich* te *branden*; vergel. *Ezech.* X: 2, 6, 7.*"

„ Wy meenen daarom, dat ook deeze *tang* hier iets *geheimzinnig* moet beduiden. De Heer *Abr.* LACH, in zyne verklaaringe over deeze woorden, meenende dat de *Seraph* deeze kool wel *door middel van de tange* van den *altaar afgeligt*, maar vervolgens dezelve *onmiddelyk in zyne hand genomen*, en *de tang daar gelaaten* hebbe, is van oordeel, dat deeze *tang*, (als of die niet behoorde tot den *dienst des heiligdoms*,) slechts hebbe afgebeeld de *aarseling* van *Ananias*, en zynen *schroom*, om tot *Saulus* heen te gaan, wyl de *hand* van deezen *Seraph* by hem verbeeldt het daar op *geloovig vastsstellen* van 't geen de Heiland in het vervolg tot *Ananias* zeide; zie *Hand.* IX: 13—17. Doch *deeze onderstellingen* nopens het *overneemen* van de *koole onmiddelyk in de hand*, de *uitmonstering* van de *tange* uit de *gereedschappen* van het *Heiligdom*, enz. heb ik te vooren wederlegd; [te weeten, in de letterlyke verklaringe van den Text.] En, genomen *deeze onderstellingen* hadden grond, dan vraag ik, (1) om wat reden *Ananias* doch meer schroom hadt in het *neemen* of *ontfangen*, dan in de *toedieninge* van deeze gaaven? en (2) wat het dan betekent, dat hy *deeze tange* in de *geloofs-hand* nam? of was zyne *geloofs-hand* dan het *middel*, om met *schroom*, met *ongeloof*, en *aarselinge* deeze *kool* te neemen van den *altaar*?"

„ Wat dan? wy meenen, of *in 't gemeen*, dat hier door ver-

„ * Ik geloof voor my zelven, dat 'er geen *tittel* of *jota in Gods woord* zy, die niet is *ingegeeven*, of die *vergeefsch* gemeld wordt: en of schoon 'er *duizend dingen* zyn, waar van ik het *geheim* niet weet, wil ik liefst ootmoedig *myn onverstand* belyden, en beweeren, dan aan de *achtbaarheid* des *woords*, of aan de *wysheid* van *Gods Geest* te kort doen." ——— Behoudens dit alles, en zonder de gronden van den geagten *Westerhoff* te betwisten, zou men hier egter in bedenking konnen nemen, of de *Tang* niet enkel tot de letter der schilderye behoore; voor zo ver de *Seraph*, gelyk zyn Eerwaerde geleerdlyk getoond heeft, *voor het grootste gedeelte, de gelykenis van eenen mensch hadt*; aen welke het niet vreemd was het gebruik ener tange toe te eigenen; zo dat dezelve, schoon de letter der schilderye 't niet uitdrukkelyk mogte eischen, hier nogtans niet oneigen geagt konne worden. Men kan ten minste, zo 't ons voorkomt, het stuk dus beschouwen, en 'er gevolglyk niets zinnebeeldigs in vinden, zonder aen de agtbaerheid des Woords, of de wysheid van Gods Geest te kort te doen.

verbeeld zy, de HEILIGE EERBIED, waar mede 's Heeren dienaars de heilige dingen moeten behandelen, en welken *eerbied* zy zoo wel in het *toedienen*, als in het *ontfangen* van de geestelyke gaaven schuldig zyn. — Of in *het byzonder* kan *deeze tang* hebben afgebeeld de *noodige gaaven*, en de BEKWAAMHEDEN, die in eenen leeraar vereischt worden ter *vervullinge* van *zynen dienst*, en om *deeze geestelyke gaaven* ook aan *anderen*, tot nuttige stichtinge, *mede te deelen*; zie 1 *Tim.* III: 2. en 2 *Tim.* II: 24. — Of 't kan zyn, dat *dit bedryf* ons aanwyze, dat de *Evangelie-dienaars* geene *onmiddelyke toebrengers* van de *gaaven* van den *Geest* zyn, maar dat zy hier toe ZEKERE MIDDELEN gebruiken: en zoo verbeeldt ons *deeze tang* hier allernaast die *middelen*, welken *Ananias*, als een uitdeeler van Gods verborgenheden, *zou gebruiken*, en ook waarlyk heeft *gebruikt*, in de *genade* aan *Saulus toe te dienen*: en deze middelen waren — [Voor eerst] De OPLEGGING DER HANDEN, *Hand.* IX: 17. eene plegtigheid, al van ouds gebruikelyk (1) by het *zegenen*, (2) by het *toebrengen* van *wonderdaadige geneezingen*, (3) by het *mededeelen* van de *gaaven* van den *Geest*, a. en (4) by het *aanstellen* en *inwyen* van *zekere personen* tot eenig *ampt* *, of *kerkelyke bedieninge* **. — En [ten tweede] de PREDIKING van het WOORD: want wy leezen *Hand.* IX: 17. dat, wanneer *Ananias* in het huis gekomen was, daar *Saulus* was, *by hem de handen opleggende*, *zeide*, *Saul! Broeder!* (dien ik van nu af als *mynen broeder in de genade* groet, en die door *naauwere banden* reeds aan my *verbonden* zyt, dan natuurlyke banden binden konnen,) *de Heer heeft my gezonden*, naamlyk *Jesus*, *Die* (in de kracht van deezen naame als uw *behouder*, en *Verlosser*,) *u verscheenen is op den weg dien gy kwaamt*, (en op welken gy in uwen zondeloop gestuit zyt,) *op dat gy wederom ziende*, *en met den Hei-*

„ a. Vergelyk *Hand.* VIII: 14 - 17. XIX. 6. 1 *Tim.* IV: 14. 2 *Tim.* I: 6."

„ * Men ziet hier van een voorbeeld in *Josuah*, die door *handopegginge* tot *Moses opvolger* verkooren werdt; zie *Num.* XXVII: 18-23. verg. *Deut.* XXXIV: 9."

„ ** Men zie dit in de *Leviten*, *Num.* VIII: 10, 20. en onder den *herbouwden tempel*, by de *aanstellinge* van *leeraaren*, en van *ouderlingen*; en ook in de *eerste Christenkerke* in de *aanstellinge* van *diakonen*, zie *Hand.* VI: 6. en van *ouderlingen*, en *opzieneren* der *gemeen e*, zie 1 *Tim.* IV: 14. 2 *Tim.* I: 6."

Heiligen Geest vervuld zoudt worden. —— By deeze *twee middelen*, die op zich zelven, en zonder de medewerkende genade van den Geest, geen genoegzaame kracht hadden, om *Saulus* het *gezigt* te *herstellen*; of hem *zaligmaakende* te *heiligen*, voegen *sommigen* nog den *doop*; *Hand.* IX: 18. doch deezen merken niet aan, dat *Saulus* eerst *naderhand*, en wel *na zyne zaligmaakende heiliging*, eerst *gedoopt* is, en dat *dezelve doop* dus niet zoo zeer tot de *voorbereidzelen*, als wel tot de *gevolgen* van *deeze heiliging* behoorde, en ook eerst *na zyne geloofsbelydenisse gevolgd* is."

„ En dat hy *deeze gloeiende kool* tusschen deeze geheimtange, IN ZYNE HAND ONTFANGEN en GENOMEN hebbe, kan ons op het sierlykste afschetzen, —— of de MAGT, en het VERMOGEN, dat aan *Ananias* was gegeeven, om deeze gaaven aan *Saulus* toe te dienen; —— of zyne *geloovige* WERKZAAMHEID, in de *toedieninge* van deeze gaaven aan hem:, —— of *eindelyk* en *liefst*, zyne HANDIGHEID, en VAERDIGHEID, of *wilt* gy, zyne NOESTIGE WERKZAAMHEID in de *verrichtinge* van dit werk."

Ontleedende en uitbreidende verklaaring van 1 *Cor.* XV. *door* CHRISTIANUS ALBERTUS DE LAVILLETTE, *Bedienaar des Godlyken Woords te Zierikzee. Te Dordrecht by* A. Blussé 1768. *in Quarto* 422 *bladzyden.*

DIt Geschrift van den Eerwaerden *de Lavillette* behelst ene zeer wel geregelde verklaring van het vyftiende Hoofdstuk des eersten Briefs van Apostel Paulus aen de Gemeente van Corinthe; waer in die Euangelieverkondiger het gewichtig leerstuk der zalige opstandinge, opzettelyk, verklaert en verdeedigt. Het redenbeleid van den Apostel word hier oplettend in 't oog gehouden, de kracht der spreekwyzen onderscheiden verklaerd, en de nadruk van deszelfs redenering met oordeel aengedrongen: ook heeft zyn Eerwaerde, op 't afhandelen van ieder gedeelte, enige toepasselyke aenmerkingen laten volgen, die hy kortlyk uit het voorgestelde afleid; en zeer wel geschikt zyn om 'er den Lezer gebruik van te doen maken; ter bevestiginge in 't Geloof en ter verbeteringe van deszelfs wandel, in de hoope ener zalige Opstandinge ten laetsten dage. Voor af gaet ene korte ontleding, vergezeld van ene beknopte uitbreiding van 't geheele Hoofdstuk, die een algemeen licht over 's Apostels redenering verspreid. De eer-

ste,

ſte, de *korte Ontleding*, zullen wy den Lezer hier hoofdzaeklyk mededeelen, achtende dus meerder dienst te doen, dan als wy op een byzonder gedeelte het oog vestigen.

De Apostel vangt dit Hoofdſtuk, in de *eerſte* plaetze, aen met ene zeer gepaste *Voorrede*, geſchikt om den geloovigen zyne voorheen gepredikte Leer te erinneren, en hun onder 't oog te brengen, zo het gewicht der zake, als hunne verplichting. vs. 1 en 2. Hen dus tot ene geheiligde aendacht bereid hebbende, gaet hy daer op, ten *tweede*, over tot het behandelen van 't Leerſtuk der Opſtandinge zelve, dat hy eerst *krachtig ſtaeft*. vs. 3—34, en dan tegen ene *ingebragte zwarigheid verdeedigt*. vs. 35—57. Eindelyk beſluit hy, ten *derde*, dit alles, by manier van *Toepasſing*, met ene moedgevende vermaning. vs. 58. In 't *tweede* gedeelte komen ons de volgende byzonderheden in deze orde voor.

De Apostel, het Leerſtuk der Opſtandinge krachtig zullende ſtaven, vs. 3—34 bewyst, voor *eerst*, de *mogelykheid* en *zekerheid* ener toekomſtige opſtandinge van Christus, welke groote heilgebeurtenis hy beſchouwd wil hebben, als ene *grondwaerheid* van de leer des Christendoms, vs. 3 en 4; waarom hy dezelve ook voorts als onfeilbaer *zeker* en *waeracbtig* voordraegt. Ten dien einde bewyst hy dezelve door het getuigenis, zo van ene menigte van oog- en oorgetuigen, die Christus na zyne opſtanding gezien, en met hem verkeerd hebben, vs. 5—7. als mede uit zyne eigen bevinding, die hy zelf van deze waerheid had, vs. 8—10. Uit deze bewyzen, die een voornaem gedeelte uitmaekten van 't geen de Apostelen predikten, en de Corinthers geloofden, maekt Paulus, vs. 11, het beſluit voor die waerheid op; en leid 'er tevens vs. 12 uit af, de *mogelykheid* en *zekerheid* van de zalige opſtanding der geloovigen.

Hier op betoogt hy, ten *tweede*, het wezenlyk aenbelang en het groot gewicht van deze waerheid, waer van hy de geloovigen, vs. 13—32[a]. tracht te overtuigen; door een betoog van het nauw en onafſcheidbaer *verband*, dat 'er is, tusſchen de waerheid der *opſtandinge* van *Christus*, en van die der *geloovigen*. Indien de opſtanding der geloovigen geen plaets *kan* of *zal* hebben, dan volgt ook, zegt Paulus, dat *Christus zelf niet opgeſtaen zy*. —— Dit draegt hy in 't *algemeen* voor, vs. 13—19; en geeft ten dien einde eerst zyne ſtelling op, vs. 13; welken hy voorts nader bewyst, uit alle de onge-

gerymde gevolgen, die het ontkennen van de waerheid der opstandinge van Christus hebben moet, vs. 14—19. Deze ongerymde gevolgen, vs. 14. hoofdzaeklyk opgegeven, breidt hy verder stukswyze uit, ten aenzien, zo van de prediking der Apostelen, vs. 15 en 16; als van het geloof der Corintheren; met betrekkinge, niet alleen op de gronden van genade en zaligheid, beide hier en daer nae, vs. 17, 18; maer ook van alle hoop en troost in dit leven, vs. 19. —— En of dit *algemene* niet genoeg mogte zyn, zo dringt hy vervolgens *in 't byzonder* de wettigheid van dit zyn gemaekt besluit sterker aen, door stellig te bewyzen, dat de zalige opstanding der geloovigen uit die van Christus volgen moet, vs. 20—23. Hier toe wil hy, dat men Christus, in betrekking tot de gansche menigte der geloovigen, als den *eersteling* zal beschouwen, vs. 20; waer op hy die wederzydsche betrekking tusschen Christus en de geloovigen, vs. 21 en 22 nader billykt, en deze zyne redenering met ene hoognoodige aenmerking besluit, vs. 23. —— By dit bewys voegt de Apostel, vs. 24——28, nog een ander, ontleend van den aert van 't Koningryk van Christus. Hy toont ten dien einde aen, in 't algemeen, dat de staet der tegenwoordige waereld een einde zal hebben, vs. 24[a]; en in 't byzonder, dat zulks niet eerder kan of zal geschieden, dan, na dat het Koningryk van Christus zyn vollen beslag bekomen heeft, en alle deszelfs vyanden, en dus ook de *dood*, als de laetste derzelver, zullen vernietigd zyn; het welk, ten aenzien van den dood niet kan geschieden, ten zy 'er ene *opstanding* plaets hebbe, vs. 24[b]. En om alle tegenspraek in dit opzicht uit den weg te ruimen, zo toont hy, dat deze waerheid, als volkomen zeker, in de H. Schriften des O. T. gegrond is; waer toe hy vs. 25——27[a]. de bewyzen bybrengt, die hy vs. 27 en 28 bondig beredeneert. —— Aen al dit voorgestelde zet de Apostel vs. 29——32[a]. nog meer kracht by, door een vertoog, dat, in geval die opstanding niet te wachten zy, de Christenen van zynen tyd, ja zy Apostelen zelven, voor *zinnelooze* menschen gehouden moesten worden, die zo veel onheils, om het belyden dezer waerheid, ondergingen. Dit doet hy zien, zo ten opzichr van de gemene Christenen vs. 29, als van derzelver voorgangeren; en in alle de Apostelen te zamen vs. 30, en in hem Paulus in 't byzonder, vs. 31, 32[a]. —— Dit alles besluit hy eindelyk met

ene

ene rechtydige vermaning, die hy hun nader op 't harte bind, vs. 32[b], 33, 34.

De Apostel, tot dus verre het Leerſtuk der Opſtandinge *krachtig geſtaefd* hebbende, keert zich nu vervolgens tot het *wederleggen der ingebrachte zwarigheid*, vs. 35—57. Hier ſtelt hy aenvanglyk de zwarigheid of bedenking, uit den mond zyner tegenſtrevers, voor, vs. 35. Dezelve is tweeledig; ze betreft ten deele de *mogelykheid*, en ten deele de *wyze* der opſtandinge. De Apostel lost ieder lid afzonderlyk op, en wel zo, dat hy het eerſte lid, rakende de *mogelykheid*, kort, doch te gelyk nadruklyk, wederlegge vs. 36; maer het tweede, aengaende de *wyze*, breedvoeriger beantwoorde, en tevens een omſtandig bericht daer van mededeele, vs. 37—57.

Dit ſtuk behandelende maekt hy *eerst* gewag van den toekomſtigen ſtaet der *geſtorven* heiligen, ten tyde hunner zalige opſtandinge, vs. 37—50. Deze zaek verklaert hy, vs. 37—49. Hier toe bedient hy zich vs. 37—41 van enige zeer geſchikte gelykenisſen; welken ontleend zyn, deels van de graengewasſen, vs. 37, 38; deels van de verſchillende lichamen, zo die een dierlyk leven bezitten, vs. 39; als die zulk een leven niet bezitten, welke laetſten hy nader voordraegt, in derzelver onderſcheidene *hoofdſoorten*; vs. 40, en in derzelver verſchillende *hoedanigheden*, vs. 41. — Deze gelykenisſen past hy verder, volgens zyn oogmerk, toe, op de hoedanigheden der opgewekte lichamen, vs. 42—49. Zo in 't algemeen, vs. 42[a]; als in 't byzonder, door ene optelling van *vier onderſcheiden eigenſchappen*, waer in de opgewekte lichamen van de geſtorven verſchillen zullen, vs. 42[b]—44; en ene nadere verklaring en bevestiging van de *laetstgenoemde* dezer vier eigenſchappen, vs. 45—49. Hier uit maekt de Apostel, by wettige gevolgtrekking, het beſluit op, vs. 50; tot betoog van de gegrondheid zyner redeneringe.

De Apostel, tot nu geſproken hebbende van de reets *geſtorven*, geeft vervolgens, ten *tweede* een bericht van den heuglyken heil- en geluk-ſtaet der genen, die, ten tyde der opſtandinge, nog *levend* zullen gevonden worden, vs. 51—57. Hier in word ons de heerlyke en ſchielyke *ſtaetsverwisſeling*, welke de lichamen van de dan nog levende geloovigen ondergaen zullen, duidelyk in haren aert beſchreven, vs. 51 en 52; en de Apostel betoogt daer op derzelver noodzaeklykheid, vs. 53. Voorts voegt hy hier

nevens ene aenwyzing van de heilryke *gevolgen* dezer zalige veranderinge, bestaende in de volkomen *vernietiging* van alle *doodsgeweld*, vs. 54, en der geloovigen luisterryke *zegenprael* over alle hunne t'ondergebragte vyanden, vs. 55–57.

Delitiæ Sapientiæ de Amore Conjugiali; post quas sequuntur Voluptates Insaniæ de Amore scortatorio, Ab EMANUELE SWEDENBORG *Sueco. Amstelodami* 1768. *In Quarto cb. m.* 328 *pp.*

Dat is

De Vermaeklykheden der Wysheid in 't bezit der Huwelyks-Liefde, en de Wellusten der Zinneloosheid in 't genot der Ontugts-Liefde.

ZO ooit de zeldzaemheid van den inhoud enes Boeks, en de gretigheid der menschen om iets nieuws te hooren, bevorderlyk kan zyn tot den aftrek van een zeker Geschrift; zou men 't natuurlyk met opzicht tot dit Werk moeten verwachten; vermits het zaken openbaert die tot nog verborgen geweest zyn, en welker ontdekking zeer wel geschikt zou wezen, om de nieuwsgierigheid der menschen ten sterkste gaende te maken. 't Behelst naemlyk niet alleen Redenkundige Bedenkingen over de kuische en onkuische Liefde, maer ook Gezichten en Openbaringen, betreffende den staet der menschen na het Leven; en wel byzonder ten aenzien van hunnen toestand in den Hemel en de Hel, met betrekkinge tot het Huwelyk, of hunnen staet van Kuischheid of Ontugt. Het enige, dat mogelyk den grooten aftrek zal verhinderen, is de ongeloovigheid der menschen in onze dagen: zommigen zullen zich nauwlyks konnen verbeelden, dat men den Schryver letterlyk moet verstaen, en denken dat hy allegorizeert; anderen zullen hem zeer ligt aenzien voor een mensch van een flecht character; en die 'er wat gunstiger over oordeelen, zullen hem veel al onder den eersten rang der Dweperen rekenen; 't is ten minsten zeer hoog waerschynlyk, dat hy by geen of weinig menschen van enig oordeel ingang zal vinden. — Dat de Waereld zodanig een oordeel over dit Geschrift staet te vellen, verwacht ook de Autheur zelf; doch hy verzekert ons, dat dit oordeel niet naer waerheid is. „ Ik voorzie, (zegt hy, met den aenvang van het Werk,) dat velen, die dit Geschrift lezen, gelooven zullen, dat het een vinding der verbeeldinge is; dan ik betuig in waerheid, dat

dat het geen vindingen behelst, maer wezenlyk gebeurde en geziene zaken; welken gezien zyn, niet in zekeren slapenden staet der Ziele, maer in een staet van volkomen waking. 't Heeft naemlyk den Here behaegt zich zelven aen my te openbaren, en my te zenden om die dingen te leeren, welken plaets zullen hebben in de Nieuwe Kerke, die, in 't Boek der Openbaringe, onder den naem van het NIEUWE JERUSALEM voorgesteld word. Ten dien einde heeft hy het innerlyke myner Ziele en mynes Geestes geopend; van dien tyd af is het my vergund, te gelyk, met de Engelen in de Geestlyke, en met de Menschen in de Natuurlyke Waereld te verkeeren; en dit heeft nu geduurd vyf en twintig jaren."

Men moet, dit Werk doorbladerd hebbende, naer ons inzien, erkennen, dat de Schryver, zo ver men uit het geen hy schryft kan oordeelen, niet beschouwd kan worden als iemand van een slecht zedelyk character; nadien hy steeds de zuiverste Deugd in 't oog houd, en alles doet steunen op het denkbeeld van 't verband, dat 'er is tusschen Deugd en Geluk, tusschen Ondeugd en Rampzaligheid. Ook komt hy niet voor als iemand wiens Geest geheel verbysterd is, vermids hy gemeenlyk, op zyne gronden, met meer zamenhang redeneert, dan men van een gansch verbysterden kan verwachten. Het denkbeeld van allegorizeren komt ons geenszins aennemelyk voor, alzo de Schryver zich alleszins zo ernstig uitdrukt, dat we niet wel konnen twyfelen, of hy staet in die overtuiging, dat hy dit alles waerlyk gezien en gehoord heeft. Zyne redeneringen over de Huwlyks-Liefde en tegen de Ontugt, zo ver ze zich tot dit Leven bepalen, zyn, schoon we ze niet allen voor onze rekening zouden willen nemen, over 't geheel genomen, die van een mensch van oordeel en van een goed zedelyk character; zo dat we zyn geschrift van die zyde nog al zouden konnen aenpryzen. Maer als we 't oog vestigen op zyne Gezichten en Openbaringen, en daer op steunende redeneringen, dan ontmoeten ons zo veel zaken, die niet alleen tegen alle waerschynlykheid zyn, maer ook lynrecht stryden met de leeringen van Gods Woord; dat we, wat de Schryver ook moge betuigen, niet konnen nalaten dezelven aen te merken, als de uitwerkzels ener sterke Verbeeldinge; 't welk ons de ernstige lezinge van dit Geschrift den meesten Lezeren doet afraden, voor zo ver het dienen kan ter voedinge van schandelyke en schadelyke Dweperyen, —— Zie hier, om een beknopt denkbeeld van

't hy-

't byzonderste zyner Openbaringen, met opzicht tot de Gelukzaligen, (de staet der Rampzaligen is te vuil en stinkend, om 'er ons mede op te houden,) te geven, hoe hy dit zelf voorgedragen heeft; in 't verhalen van zeker Gezicht.

Drie Nieuwlingen, dat zyn Menschen, die eerst onlangs overleden waren, in de Waereld der Geesten gekomen zynde, lieten zich op de vraeg, *Wat nieuws is 'er op Aarde*, in dezervoege uit. „ Daer is iemand die voorgeeft, met de Engelen te spreken, en een geopend gezicht in de Geestlyke Waereld te hebben, gelyk hy 't in de Natuurlyke heeft; deze verhaelt deswegens verscheiden nieuwe dingen, en onder anderen de volgende. — De Mensch leeft na den dood als Mensch, gelyk hy voorheen in de Waereld geleefd heeft: hy ziet, hy hoort, hy spreekt, als eertyds in de Waereld, hy kleed en verciert zich, hem hongert, hem dorst, hy eet en drinkt, hy geniet het huwelyks-vermaek, hy slaept en ontwaekt, als hy wel eer in de Waereld deed. (*) In de Geestelyke Waereld heeft men

(*) Ter nadere opehelderinge, zo 't dien naem kan dragen, iets dat onverstaenbaer is breeder uit te breiden, dient, dat onze Autheur leert, dat de Menschen, na den dood, hunne eigene gedaente als Menschen behouden, dezelfde neigingen bezitten, en op de eigenste wyze werkzaem zyn, als ze in dit leven gedaen hebben. Dit getuigt hy ondervonden te hebben met Menschen van de voorgaende Eeuwen, wier daden beschreven zyn, en wier tegenwoordige werkzaemheid daer mede eenstemmig is: Ook, zegt hy, door de Engelen verzekerd te zyn, dat dit nooit kan veranderen, om dat hunne *organizatie* [of werktuigkundig gestel, zo dit woord met opzicht tot de inwooners der Geestelyke Waereld bestaen kan,] onveranderlyk is. Overeenkomstig hier mede houd ook het onderscheid van Man en Vrouw stand; dus heeft 'er insgelyks de Huwelyks-Liefde plaets, en in gevolge hier van zyn 'er mede Huwelyken in den Hemel. Die op Aerde gehuwd geweest zyn, vervoegen zich hier eerst by de zulken met welken zy in den Echten Staet geleefd hebben; en beproeven of ze waerlyk door eene zuivere Huwelyks-Liefde met elkanderen vereenigd zyn. Zo ja, dan blyven ze te zamen, zo neen, dan scheiden ze; en ieder huwt vervolgens met zodanig een persoon, daer ze zich in zuivere Huwelyks-Liefde mede konnen verenigen. 't Geen hy voorts byzonder leert van de Huwelyksomhelzingen zullen wy, als velen te aenstootelyk, niet melden; en deswegen alleen zeggen, dat ze, volgens zyne voorstelling, hun geslacht niet voortplanten. Wat voorts de ongehuwden betreft; hun lot is onderscheiden, naer hunne verschillende gesteldheden, en zy die met een kuisch hart wel hebben willen huwen, maer

men Aerde en Water, Bergen en Heuvelen, Vlaktens en Dalen, Fonteinen en Rivieren, Lusthoven en Boschen: ook ontmoet men 'er Paleizen en Huizen, Steden en Vlekken, als in de Natuurlyke Waereld. Men vind 'er insgelyks Schriften en Boeken; 'er zyn mede Neringen en Hanteringen, mitsgaders kostelyk Gesteente, Goud en Zilver; met één woord in de Geestelyke Waereld is alles in 't algemeen en ieder ding in 't byzonder, dat men in de Natuurlyke Waereld vind, en ze zyn in de Hemelen oneindig volmaekter. Dit onderscheid heeft 'er alleen plaets, dat alles, wat in de Geestlyke Waereld is, uit een geestlyken oorsprong hervoortkomt, en dus geestelyk is, om dat het uit de daer zynde Zon is, die zuivere Liefde is; terwyl alles, wat 'er in de Natuurlyke Waereld gevonden word, uit een natuurlyken oorsprong hervoortkomt, en dus natuurlyk en stoflyk is, om dat het uit de daer zynde Zon is, die een zuiver vuur is. Met één woord, de Mensch is na den dood een volmaekt Mensch, ja een volmaekter Mensch dan hy eertyds in de Waereld was: want voorheen was hy in de Natuurlyke Waereld in een stoflyk lichaem, en nu is hy in de Geestlyke Waereld in een geestlyk lichaem." —— De Inwoonders der Geestlyke Waereld, gelyk het Verhael van dit Gezicht verder meld, betuigden den Nieuwlingen, hoe ze ten uiterste verwonderd waren, dat men hier omtrent op Aerde tot nog onkundig was, en dit bericht van de Geestelyke Waereld, als ongegrond, belachte; voorts verzekerden zy hen, dat al het gezegde naer waerheid was, het welk deze Nieuwlingen ook reeds aenvanglyk ondervonden.

Dit gedeelte is genoegzaem, zo we vertrouwen, om den Lezer eenigzins te doen bemerken, van hoedanigen inhoud de Openbaringen zyn, welken in dit Boek voorkomen. Om de nieuwsgierigheid echter een weinig meer te voldoen, zullen wy 'er nog twee a drie byzondere staeltjes op laten volgen.

Ten aenzien der jonge kinderen leert ons de Autheur, dat dezelven den Engelen, en wel van de Vrouwlyke Sexe, over-

maer door deze of gene omstandigheden geen huwelyk hebben konnen aengaen, worden in den Hemel, door zuivere Huwelyks-Liefde, gelukkig, met overeenkomstige persoonen, verenigd. Ten slot zullen we 'er nog byvoegen, dat deze gehuwden, zo als hy getuigt, bestendig in den bloei des levens blyven, en huizen bewoonen, gelyk hy gezien heeft, die met uitnemend hemels huisraed voorzien zyn.

overgeleverd worden: dat die de kinderen als hunne eigene beminnen, en dat zo ook de kinderen haer als Moeders liefhebben. Deze kinderen, nemen, zegt hy, toe, niet alleen in kennis maer ook in gestalte, en meerjarige gedaente, tot dat ze de gedaente der prille jeugd bereikt hebben, welke ze eeuwig behouden, en waer in ze huwen. Hy meld wel byzonder dat het hem, om van dit toenemen in gestalte en gedaente verzekerd te zyn, vergund is geworden, met zommigen te spreken, terwyl ze nog kinderen waren, en weder in later tyd, toen ze den trap der jongelingschap bereikt hadden, wanneer ze zich vertoonden gelyk onze frische jeugd hier op Aerde.

Alle deze en soortgelyke denkbeelden van onzen Schryver, rakende de Gelukzaligen, bepalen zich niet alleen tot de Christenen, maer zyn over alle Menschen van alle soorten van Godsdienstoefening uitgebreid; nademael het by hem vast staet, dat alle Menschen, over de geheele Waereld, die God kennen en erkennen, en uit Godsdienst het kwaade vermyden, als zonde tegen Hem, zalig worden. Met betrekkinge tot dit onderscheid, dat 'er onder de Menschen in hunne Godsdienstoefening plaets heeft, meld hy ons, dat 'er ook onderscheiden Hemelen zyn voor ieder soort; in zo verre als 'er geen gemeenschap tusschen hen plaets kan hebben. In gevolge hier van maekt hy wel inzonderheid gewag van den Hemel der Christenen, *dien* der Mahumedanen en dien der Heidenen. En openbaert ons, by gelegenheid dat hy, van de Veelwyvery spreekende, een bericht geeft van 't oogmerk der Godlyke Voorzienigheid, in de verspreidinge der Leere van Mahumed in 't Oosten, tevens, dat de Mahumedanen, gelyk hy van hun zelven gehoord heeft, ook hunnen Hemel hebben, en dat die Hemel in tweeën, een benedenste en bovenste verdeeld is. In den benedensten, zegt hy, leven zy met een minder of meerder getal van wyven of bywyven, gelyk zy hier op Aerde gedaen hebben: maer zy, die zich van hunne bywyven ontslaen, en met ene vrouw leven, worden in den bovensten Hemel der Mahumedanen opgenomen.

Men zie hier ten laetste (want het begint ons te vervelen, en mogelyk den Lezer ook,) een gedeelte van een gezicht, 't welk den Schryver het lot van zyn Werk op Aerde, overeenkomstig met zyne eigen gedachten, voorstelt. Den Engelen verhaeld hebbende, welke nieuwe zaken hem geopenbaerd waren, om ze den kinderen der Menschen bekend te maken, waren dezelven zeer verblyd;

doch

doch bespeurende dat hy bedroefd was, zo vroegen ze hem na de oorzaek zyner droefheid, waer op hy antwoordde, dat dezelve ontstond uit het bezef, dat die Verborgenheden, hoe voortreffelyk ook, tot nog op Aerde als niets waerdig versmaed wierden. De Engelen, hier over verwonderd, verzogten van den Here vryheid om de Waereld te gaen bezien; en die bezien hebbende, vonden ze dat 'er niets dan duisterheid was. Vervolgens werd hun bevolen die Verborgenheden op een Papier te stellen, en dat Papier ter Aerde te doen dalen, met betuiginge dat ze iets zeldzaems zouden zien. Dit geschiedde: het Papier daelde nederwaerds, en flikkerde als ene Ster, zo lang het in de Geestlyke Waereld was; maer zo dra het de Natuurlyke Waereld bereikte verloor het zyn glans, en verduisterde, naer gerade dat het lager viel. De Engelen voerden het in ene Vergadering, bestaende uit geleerde en schrandere Kerklyken en Leken; daer op hoorde men veler geruisch, en onder 't zelve ook die uitdrukkingen, wat zegt dit? betekent het iets? wat ligt 'er ons aan gelegen, of wy die dingen weten dan niet? zyn het geen hersenvrugten? 't was als of zommigen het Papier namen, dat zamenvouwden, het heen en weder met hunne vingeren overwreeven, om het schrift uit te wisschen; als of zommigen het aen stukken scheurden, en als of zommigen het met de voeten wilden vertreden; doch zy werden door den Heer verhinderd dit wanbedryf te plegen. Hier op werd den Engelen gelast dat Papier weder te rug te trekken, en 't zelve te bewaren. Als nu de Engelen deswegens droevig wierden, en dachten, tot hoe lang zal dit duuren, werd 'er gezegd, *Tot eenen tyd, ende tyden, ende eenen halven tyd*, Openb. XII: 14. —— Onze Autheur heeft hier niet gemeld, welke manier van rekenen daer omtrent plaets heeft; doch zo hy 'er door mogt verstaen, één jaer, twee jaren en een half jaer, of wel 1260 dagen, dan konnen we ons vleien met het vooruitzicht, dat de tyd, waer in men, van achteren, over zyne Gezichten en Openbaringen zal konnen oordeelen, kort op handen is. En wy zyn niet geheel zonder grond van gissing in dezen; dewyl hy ons op ene andere plaets in dit Werk meld, dat hy ene stem uit den Hemel gehoord heeft, welke hem toeriep, *ga in uwe Binnekamer, sluit de deur achter u, neem het begonnen werk over het Boek der Openbaringe ter herte, en breng het binnen de twee jaren ten einde.* —— We wachten derhalven omtrent dien tyd meer lichts; en de Godgeleerden kon-

konnen, naer ons inzien, hunne moeite, om 's Mans denkbeelden te wederleggen, veilig sparen.

Om de byzonderheid zullen wy hier, ten gevalle van hun, die dit Werk niet bezitten, aen dit Bericht nog hechten, ene Lyst der reeds uitgegevene Godgeleerde Werken van onzen Autheur, die hy aen 't einde van zyn Werk mededeelt. Voor zo ver we uit derzelver aenhaling in dit Geschrift konnen oordeelen, zyn ze in denzelfden smaek opgesteld; ze zyn de volgende, die we, met den Latynschen Hoofdtytel, en voorts in 't Nederduitsch, zullen opgeven.

ARCANA CÆLESTIA. Hemelsche Verborgenheden, behelzende ene Verklaring van Genesis en Exodus, 8 Deelen, te Londen van Ao. 1747 tot 1758.

DE CÆLO & INFERNO. Van den Hemel en de Hel. Van 't Nieuwe Jerusalem, en deszelfs Hemelsche Leer. Van 't laetste Oordeel. Van 't witte Paerd. Van de Aerdklooten in 't Heelal. Lond. 1758.

DOCTRINA NOVÆ HIEROSOLYMÆ. De Leer van 't Nieuwe Jerusalem. Van den Here. Van de Heilige Schrift. De Levensleer van 't Nieuwe Jerusalem. Vervolg van 't laetste Oordeel, en van de Geestlyke Waereld. Amst. 1763.

SAPIENTIA ANGELICA. Engelachtige Wysheid van de Godlyke Voorzienigheid. En van de Godlyke Liefde en Godlyke Wysheid. Amst. 1763.

APOCALYPSIS REVELATA. De Apocalypsis geopenbaerd. Amst 1764.

Deze Boeken worden nog verkogt te Londen, by Mistr. *Hart* Printer, in Poppings Court Fleetstreet, en by Mistr. *Lewis*, in Pater noster row near Cheapside.

Hier by komt nu nog het tegenwoordige stuk, uitgegeven te Amsterdam 1768, en de Autheur belooft ons dat we, binnen twee jaren zullen zien, de Leer der Nieuwe Kerke, van den Here voorspeld Openb. XXI en XXII, *in plenitudine*, dat is, in hare vervulling, of in volkomenheid, ten volle ontvouwd. We vermeten ons niet den bepaelden zin van dit woord hier te weten; doch 't laetste is ons het waerschynlykst. Ene volkomen verzameling dezer Schriften was der bewaringe waerdig, om der zeldzaemheids wille; doch men zal veel al tegen den prys aenzien; het Stuk, dat wy hier onder handen gehad hebben, kost alleen *f* 2 : 10 :— 't welk ons doet vermoeden, dat ze allen met elkanderen ene tamelyke somme zullen beloopen, ruim groot genoeg voor ene verzameling van die natuur.

Brief van een Koopman te Amsterdam, aan zyn Vader tot Rotterdam, weegens de wonderlyke Bekeering van de Heer PETRUS BORGER *enz. Door* J. BOUMAN. *47 bladzyden in groot octavo.*

Afgedwongen en scherpe Verantwoording van URIAS DE JAGER, *tegen verscheiden faamroovende Valsheden, vervat in een Libel, tot tytel voerende: Brief van een Koopman enz.* 23 *bladzyden in groot octavo.*

HEt overgaen van den Heer *Borger*, eertyds Jansenist-Priester, tot de party der genen, die de bekende Formulieren bezweren, en de Bulle Unigenitus aennemen, heeft hier ter Stede ene merkelyke gisting in de gemoederen van velen, die tot de ene en andere party behooren, gemaekt. Beiden deze partyen, gelyk het gemeenlyk, zo wel in Godsdienstige als Burgerlyke Factien gaet, beschouwen elkander veel al in een haetlyk daglicht; en hy, die van de ene party tot de andere overslaet, is bykans altoos, in 't oog der verlatene party, een slecht mensch, die 't uit verkeerde inzichten doet, en zich met een slecht soort verenigt. Dit heeft hier in dit geval bovenal plaets. De Briefschryver stelt ons, in den bovengenoemden Brief, den gewezen Jansenist-Pastoor *Borger* voor, als iemand van een zeer bestraffenswaerdig character, die, tegen zyn beter weten aen, de party, welke hy nog onlangs ten ernstigste, zo 't scheen, verdeedigd had, verlaten heeft, om zich zelven tegen den aenval zyner schuldeischers te hoeden. Hy brengt der Waereld onder 't oog, dat die Heer overgegaen is tot ene party, welke geen geld ontziet om Jansenisten te bewegen, om tot hen over te komen; en die zo toegevend is in 't stuk der Zeden, dat iemand van een slordig leven, als hy zich maer voor hunne gevoelens wille verklaren, hun niet onaengenaem zy. Het een en 't ander is doormengd met verscheiden haetlyke personele reflexien, op deze en gene Roomsche Priesters; en enige algemene voorstellingen, rakende de Leer, daer 't Jansenistische Gemeen zich gewoonlyk van bedient. —— Hier tegen is ingericht de opgemelde *Verantwoording*, die niet zo zeer geschikt is, om den Heer *Borger* te verdeedigen, 't welk de Schryver voor dien Heer schynt over te laten; als wel om den Briefschryver bespotlyk te behandelen, met

hem af te malen als een kwaedaertigen gek, en de valschheid zyner beschuldiginge van de andere party te toonen; mitsgaders zyne zogenaemde verdeediging te wederleggen. —— Men vindt in deze Geschriften, buiten haetlyke beschuldigingen aen de ene, en ene stekelige spotterny aen de andere zyde, niets byzonders.

Twee Heelkundige Verhandelingen van den Heere PERCIVAL POT, Eerste Heelmeester van St. Bartholomeus Hospitaal, en Lid van de Koninglyke Maatschappy te Londen, *de eerste over de Natuur en gevolgen der Wonden en Kneuzingen van het Hoofd, schuddingen der Hersfenen en Bekkeneelsbreuken; de andere over de Breuken. Uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam, by* R. Arrenberg, 1768. *in gr. octavo, 245 bladzyden.*

DEeze twee Werkjes koomen niet voor als van den Autheur by malkander gevoegd, of te gelyk uitgegeeven. Elk heeft op zich zelve zyne byzondere Voorreden, zonder dat in de eene van het andere eenig gewag wordt gemaakt. De Vertaaler of Uitgeever beide nuttig oordeelende, heeft ze tot één Werk gemaakt: ook hebben beide onderwerpen, welken de Heelkunde raaken, en geene van de minst aangelegenen in deeze weetenschap zyn: zo dat het oogmerk hier in niet te mispryzen is. Geene gemeenschap met malkanderen hebbende, moet elke Verhandeling op zich zelve beschouwd en geleezen worden.

De Schryver maakt in de Voorreden van de eerste deezer Verhandelingen eene aanmerking, welke te wenschen ware dat meer wierdt opgevolgd, en welke wy van zo veel belang oordeelen voor Leezers en Schryvers, dat wy 'er een gedeelte van zullen opgeeven: „ De Heelkunde," zegt hy, „ is op waarnemingen gegrond, en word door ondervinding geschraagt, om dezelve in 't algemeen wel te kennen word 'er niet alleen een geruimen tyd vereischt, maar de oordeelkundigste en ervarendste zelven vinden zich dikwils nog in de noodzaaklykheid van hunne gevoelens en handelwyzen te veranderen. —— Lord BACON raad den leerlingen aan, zich alleenlyk op één zeker deel, en op ééne enkele ziekte te gelyk toe te leggen, en geen ander te ondernemen voor en al eer zy met het zelve door en door bekend zyn.

„ Mischien zoude een strikte en letterlyke opvolging

van deezen regel de oefening der Geneeskunde te langwylig maken, om dezelve binnen eenen redelyken tyd te voleindigen; doch onder zekere bepalingen zal men zynen raad nuttig bevinden.

„ Verzamelaars van algemeene ſamenſtelſels of leerſtellingen kunnen onmooglyk de gebreken met die naauwkeurigheid en uitgebreidheid verhandelen, als veele derzelven vorderen; en dus moeten de denkbeelden, welke uit zodanige algemeene beſchryvingen gevormd worden, dikwils zeer oppervlakkig zyn. De Schryver, welke zich zelf tot één onderwerp alleen bepaalt, kan zonder gevaar van langdradigheid, in veele kleine byzonderheden treden, die de beſchouwende en beoeffenende kennis betreffen, welker kundigheid ten uiterſte noodzaaklyk is, doch die een algemeen ſamenſtel tot eene verbaazende grootte zou doen uitdyen; ook legt hy niet onder de verpligting van zyn onderwerp zoo beknopt te moeten verhandelen; en dus is het zyn eige ſchuld, wanneer 't zelve niet klaar en duidelyk is.

„ Dit is altoos myn gevoelen geweest; en ingevolge van dien, heb ik het reeds gewaagt myne gedagten over een of twee gebreken aan de wereld te onderwerpen. De goedkeuring, waar mede dezelve ontfangen zyn, heeft my aangemoedigd om de volgende praktikale aanmerkingen, over een ander gebrek, 't welk misſchien zoo zorgvuldig niet gade geſlagen, noch zoo grondig verklaard is, als 't groot gewigt derzelve wel vereischte, uit te geven; een gebrek, 't welk met meer onzekerheid gepaart gaat, meer angst aan den Heelmeester baart, en met meer gevaar voor den lyder verzeld is, dan byna eenig ander gebrek, waar aan 's menſchen lichaam, door uitwendig geweld, onderhevig is. Ik meen de *Hoofdwonden.*"

De Verhandelingen zelve aangaande; twee onderwerpen van zo veel gewigt in de Heelkunde, door een kundig en ervaren man op nieuw overwogen, in de voornaamſte omſtandigheden beſchouwd, en door zyne aanmerkingen en ondervindingen opgehelderd, kunnen niet nalaaten hier door bevatbaarder gemaakt te worden, voor leerlingen niet alleen, maar ook voor meer gevorderden in de Heelkunde. En dit kan met regt van deeze Verhandelingen verwagt worden. De Hoofdwonden, dikwils zeer ingewikkeld en met duisterheid verzeld, worden hier met alle mogelykheid, in haare onderſcheidingen en met haare byzondere kenteekenen, voorgeſteld; over elke onderſcheiding oordeel

gegeeven en aangeweezen. Welk eene behandeling in dezelven te werk gesteld moet worden. De Breuken, geen min duister stuk, worden met gelyke naauwkeurigheid en klaarheid, zo ten opzichte van de beoordeeling en onderscheiding, als de geneeswyze beschreeven. Men kan, derhalve, dit Werk den Leerlingen en Meesters in de Heelkunde, met reden, aanpryzen: en elk van hun zal 'er in vinden waar mede hy zyn voordeel zal konnen doen.

De Verhandeling over de Hoofdwonden is verdeeld in zes Afdeelingen: De I. Over de Wonden en Kneuzingen des Hoofds in 't gemeen. II. Van de Kneuzingen des Hoofds. III. Van de Spleeten en eenvoudige Bekkeneelsbreuken. IV. De Bekkeneelsbreuken met indeuking. V. De Wonden der Hersenen en Hersen-Vliezen. VI. De Uitstorting en Schudding der Hersenen.

Alles is van zo veel gewigt, dat men geen korte schets van 't Werk kan geeven: wy zullen onze Lezers hierom slegts eenige staaltjes uit het zelve voorhouden, en dit zal genoeg zyn om van den inhoud te oordeelen. De toevallen van eene uitstorting van bloed onder de hersenpan, door een' Hoofdwonde, en een ontsteeking of verettering van het dikke hersenvlies, na dezelve, in sommige opzichten gelyk en moeilyk te onderkennen zynde, geeft de Schryver deeze onderscheidingen op: „ De toevallen eener uitstorting zyn de zodanige, als door de drukking, *die dezelve* op de hersenen en zenuwen maakt, voortgebragt worden, namentlyk, braking, slaperigheid, of groote neiging tot sluimeren, eene doffe onverschilligheid voor zintuiglyke voorwerpen, en 't gebrek of verlies van vrywillige beweging. Deze toevallen zyn meer of minder hevig, naar de hoeveelheid en gesteldheid der uitgestorte stoffe, en zyn dikwils met eene slappe, werkzame en afgebrokene pols verzelt. De toevallen eener ontsteeking of verettering van 't dikke hersenvlies, zyn alle van eenen koortsagtigen aart; als snelle pols, heete en drooge huid, blozende kaken, onstokene oogen, benaauwtheid, rusteloosheid, walging, braking, huivering en yling."

Zo spreekt hy ook van het onderscheid der teekenen van een enkele schudding der hersenen, en van ontsteeking van het dikke hersenvlies, en uitstorting tusschen hetzelve en de hersenpan: „ Het is niet ongemeen, dat een hevige slag op 't hoofd eenige onmiddelyke toevallen voortbrengd, welke na eenige weinige uuren wederom verdwynen, en den lyder volmaakt wel laten. Pyn in 't hoofd, rasse pols,

ligte duizeling, en walging, volgen somtyds zulk eenen slag onmiddelyk op, doch houden niet langer dan 24 uuren aan, inzonderheid als 'er eenige ontlasting kort na den slag in 't werk gesteld is. Alle deze toevallen komen waarschynlyk uit eene ligte schudding der hersenen voort, die door rust, en door een klein verlies van bloed wederom hersteld wordt. Doch indien deze toevallen zich op nieuw, na verloop van eenige dagen openbaren; indien de lyder wederom koortsig en rusteloos word; indien deze koorts en rusteloosheid met ligte huiveringen verzeld gaan, en niet aanstonds voor ontlasting en een zagte levensregel wyken, dan is 'er zekerlyk eenig onheil onder de hersenpan nakende.

„ Dit onheil kan zich in de zelfstandigheid der hersenen, in derzelver holligheden, tusschen de hersenvliesen, of op de oppervlakte van 't dikke hersenvlies bevinden; van de drie eersten weet ik geene byzondere teekenen, maar van 't laatste meen ik dat 'er één is, dat, als zoodanig mag aangemerkt worden, namentlyk, eene papagtige zwelling der huid, en de afscheiding des panvlies van 't bekkeneel onder dezelve. Deze verschynsels op eenen slag volgende, en met eene rasse pols, rustloosheid, en huiveringen verzeld zynde, wyzen in 't algemeen, ik had byna gezegd onfeilbaar, een ontstoken' en ontaarten staat van 't dikke hersenvlies aan, als mede dat 'er etter tusschen hetzelve en de hersenpan gevonden worde."

Van de Spleeten en eenvoudige Bekkeneelsbreuken handelende, meent hy dat dezelven alle onder twee soorten kunnen begreepen worden, 1. „ Die, waar in de gebrokene deelen hun waterpas of gelykheid van oppervlakte met 't overige van 't bekkeneel nog behouden. 2. Die, waarin deze gelykheid verbroken is; of met andere woorden, tot breuken met en breuken zonder indeuking. Deze twee onderscheidingen zyn alleen noodzaaklyk, en bevatten in zich, alle geweldige scheiding der beenderen van 't bekkeneel, die niet door een snydend werktuig te wege gebragt is, van de fynste hairscheur af, tot aan de allersamengesteldste breuk toe."

Van de Panbooring en wanneer dezelve noodzaaklyk is, spreekt de Heer POT ook vry omstandig, en wil dat de Boor een groote kroon hebbe: schroomt ook niet de Boor op de naaden van het bekkeneel te zetten. Handelt vervolgens van de Wonden der hersenvliesen en Hersenen, met veel naauwkeurigheid; doch wy kunnen hem hier in niet ver-

der volgen, om dat wy van de tweede Verhandeling, over de Breuken, ook nog iet moeten zeggen.

De Verhandeling over de Breuken is niet minder leerzaam en nuttig, en onze Vaderlandsche Heelmeesters zullen 'er nutte onderscheidingen en lessen in vinden, om 'er zich in de behandeling derzelve na te schikken. Men vindt hier in dertien Afdeelingen. I. Over de Breuken in 't gemeen. II. Breuken welken gemaklyk in te brengen, en met geen kwaade toevallen verzeld zyn. III. Verouderde Breuken onbekwaam om ingebragt te kunnen worden. IV. Geknelde of verstropte Breuken welke nog met de hand zyn in te brengen. V. Verstropte Breuken welken de *Operatie* volstrekt vereischen. VI. Breuken met versterving vergezeld. VII. Verstroppingen door den Breukzak veroorzaakt. VIII. Liesch-Breuken der Vrouwen. IX. Dye-Breuken. X. *Hernia congenita* of aangebooren Breuk. XI. Navel-Breuken. XII. Buik-Breuken. XIII. Volkomen of *radicale* geneezing der Breuken.

Van de Verstropping door den Breuk-zak zegt de Schryver: „Het gedeelte van den darm of 't net 't welk de breuk uitmaakt, terwyl het nog frisch en gezond, en door ontsteeking of versterving nog niet beledigd is, in den buik gebragt zynde, heeft men altoos, en nu nog niet lang geleden verondersteld, dat wanneer de wederuitzakking van dit gedeelte, door het onmiddelyk aanleggen van eenen breukband belet wierd, 'er geen verder onheil te vreezen was, en dat terwyl de band zynen dienst behoorlyk verrigtte, de lyder zich dan daar door buiten gevaar bevond. Doch sommige der Fransche Schryveren hebben, eenige weinige jaren geleden, aangetoont, dat de breukzak zoo los en onvereenigt kan zyn met de zaadstreng, dat men deze zak, wyl ze een stuk darms in zich bevat, 't welk door den hals der gemelde zak gekneld en verstropt wordt, in den buik kan te rug brengen; en zy hebben hier van voorbeelden of waarnemingen opgegeven, of ten minsten zulke die hen als zoodanige zyn voorgekomen."

„*Le Dran* zegt ons, dat in een' dezer gevallen de breuk met eenige moeite werd ingebragt, doch dat de toevallen niettemin aanhoudende, de lyder overleed; en dat hy, na de opening van 't doode lichaam, bevond dat de breukzak, dewelke een aanmerklyk gedeelte darms in zich bevatte, in den buik te rug gebragt was; en dat de verstropping die 'er door den hals des breukszaks gemaakt

werd,

werd, zoodanig knelde, dat hy den darm niet konde ontwikkelen zonder de knelling door te snyden." ——

„ In de aantekeningen van *de la Faye* op *Dionis* kan men insgelyks een ander voorbeeld van een soortgelyk geval, vinden, of ten minste dat voor zoodanig opgenomen werd." ——

„ Ik heb nooit, nog in levenden nog in dooden, eenige reden ter wereld gezien om deze inbrenging mooglyk te veronderstellen; de zegswyzen van deze Heeren zyn echter zeer stellig, en ik moet den lezer daar over zoo goed als hy kan laaten oordeelen."

„ Men veronderstelt dat de engheid van den hals des breukzaks door de drukking van de pop des breukbands, dewelke de lyder draagt om 't uitzakken der deelen te beletten, voortgebragt worde. Dit gedeelte der veronderstelling is waarschynlyk, doch men moet tevens begrypen dat deze zelfde drukking de buitenzyde van de breukzak, met het omringende vetvlies byna noodwendig moet doen aankleven en famengroeijen; en veronderstelden wy dat de zak zich voor 't overige geheel los en onvereenigd bevond, (iet 't welk ik moet bekennen nooit gezien te hebben) dan zoude echter dit alleen deszelfs te rugkeering in den buik voor altoos beletten."

„ Men geeft het, wel is waar, als eene omstandigheid op welke niet dikwils voorkomt, het geen voor 't menschdom zeer gelukkig is; vermits het nog kan voorzien nog voorgekomen, en 't gevaar der breuken daar door aanmerklyk zou vergroot worden."

„ Men zegt, dat men door zorgvuldig te letten op wat wyze een breuk ingaat, zou kunnen onderscheiden of de zak tevens te rug keert of niet; dat men als hy ingaat een hard ligchaam onder de vinger zal voelen doorgaan, en dat de darm in zyne te rugkeering door de opening van den buik dat borrelend geluid niet zal voortbrengen, 't welk hy doorgaans doed wanneer de breukzak niet te gelyk in den buik te rugkeerd. Dit kenmerk in plaats van het ingaan van den zak aan te wyzen, vind men integendeel byna altoos tegenwoordig, wanneer 'er een gedeelte van het net, 't welk veel gedrukt geweest is, met den darm te gelyk ingaat; en dus kan men zich op dit kenmerk, hoe vernuftig hetzelve den beschouwenden ook schynen moge; in de praktyk geenszins verlaten."

„ Doch, veronderstellende dat wy eenige klare en ontwyfelbare kenmerken hadden, door welken wy altoos kon-

konden weten wanneer zulks het geval was, dan zie ik nog niet wat voordeel wy hier uit trekken zouden; de darm moet immers ingebragt worden, alvorens wy hier van kundſchap kunnen verkrygen; en indien wy, in plaats der zo evengemelde onzekere en bedrieglyke teekenen, de klaarſte en voldoenendſte kenmerken hadden van 't geene men kennelyk vermoed, zoo hebben wy echter geen ander middel dan eene onzekere langwylige en pynlyke *Operatie*, welke naar myn gedagten zoo weinige Heelmeesters in deze omſtandigheden zouden verkiezen te verrichten, als 'er zich lyders aan zouden willen onderwerpen."

„ Ik noem de teekenen of kenmerken welke deze Schryvers ons hebben opgegeven, twyfelagtig en bedrieglyk, dewyl zy de oorzaak waar aan men dezelve moet toeſchryven, of waar uit zy ontſtaan, geenszins met eenige zekerheid aanwyzen; want de ontſteking die 'er in den darm, om dat hy eenigen tyd gekneld geweest is, word voortgebragt, zal ſomtyds, na dat hy in den buik te rug gebragt is, alle deze tekenen of kenmerken voortbrengen; doch geene heelkundige *Operatie* kan dezelve verligten of wegnemen."

„ Ik zie derhalven niet wat nut wy in de gewoone darmbreuken, die met de hand ingebragt worden, uit deze veronderſtelde ontdekking kunnen rapen, en wanneer de *Operatie* met het mes noodzaaklyk word, dan kan zulks van geen belang ter wereld voor ons zyn; want verricht men de *Operatie* behoorlyk, dan ſnyd men de breukzak in zyn ganſche lengte open, alvorens het mes de pees der buikſpier bereikt; en dus kan men den darm nooit inbrengen zoo lang die door eenige toeknyping van den zak wederhouden word."

„ Men heeft, wel is waar, tot het tydſtip dezer ontdekking gezegt, dat de verſtropping van de pees der buikſpier, en de aangroeijing der in de breuk bevatte deelen met de zyden des breukzaks, de eenigſte bekende redenen waren waarom de breuken ſomtyds niet konden ingebragt worden, en dat indien men, wanneer zulk een geval voorkwam, de pees der buikſpier alleenlyk doorſneed, en de breukzak ongeopend in den buik te rug bragt, de lyder als dan niet tegenſtaande al 't geen 'er verricht was, konde omkomen. Doch hier op kan ik alleenlyk antwoorden, dat de verſtropping die enkelyk door de breukzak gemaakt word, geenszins eene onbekende zaak is, maar een der voorname redenen waarom alle oordeelkundige Schryvers

en

en Heelmeesters het doorsnyden van dezen zak altoos hebben aangeraden; en word dit behoorlyk ter uitvoer gebragt, dan zullen 'er zoodanige gevolgen niet uit voortvloeijen, al was zelf de breukzak ('t geen ik nooit gezien heb) bekwaam om weder in den buik te rug gevoerd te kunnen worden."

Dit zal genoeg zyn om ook de waarde van deeze Verhandeling te doen zien.

Verzameling van Mengelschriften, *door den Heere* J. A. UNZER, M. D. Schryver van den Arts of Geneesheer. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met eenige Aanmerkingen vermeerderd.* IIIde *Deel. Te Amsterdam, by* P. Conradi, *in groot Octavo*, 312 *bladz.*

VAn de twee voorgaande Deelen dezer *Mengelschriften* hebben wy onzen Leezeren verslag gedaan (*), en tevens uit dezelven 't een en ander ter smaaklyke proeve opgedischt: wy zullen, ten opzigte van dit Deel, met de andere van gelyke verdiensten, op denzelfden voet te werk gaan. Ziet hier den korten inhoud der stukken. (I) *Brief aan Mejuffrouw B. N. over de oogmerken der Scheppinge.* (II) *Wederlegging van verscheide valsche Denkbeelden over de Waereld.* (III) *Gedagten over de Sterren-Wichelaary en het Planeet-leezen.* (IV) *Aanmerkingen over de slegte gevolgen der Dertelheid en Wellust.* (V) *Gedagten over de Vraag; of 'er Voorzieningen zyn, welke met de gewaarwordingen der zinnen overeenkomen?* (VI) *Gedagten over den Toestand onzer Ziele voor dit leeven.* (VII) *Gedagten over de Zielsverhuizing.* (VIII) *Eenige aanmerkingen over de geschiedenis der menschelyke kennis.* (IX) *Gedagten over het Vermaak by Droefgeestigheid.* (X) *Brief aan een Vriend van Smaak.* (XI) *Voorbeelden, hoe dikwyls veele Dingen in de Huishouding, of op het Land met beter nut gebruikt kunnen worden.* (XII) *Verhandeling van een goede Aarde tot den Akker- en Tuinbouw.* (XIII) *Onderzoek, hoe de Boomen voor het bevriezen te bewaaren zyn.* (XIV) *Gedagten over het Nut der Stormwinden, inzonderheid in het Voorjaar.* (XV) *Berigten van een tot nog toe weinig bekend Zee-Monster.* (XVI)

(*) Zie *de Vaderl. Letteroefen.* VII. D. 1. St. bl. 462., en de *N. Vaderl. Letteroef.* I. D. 1. St. bl. 399.

(XVI) *Gedagten over de Mollen.* (XVII) *Verhandeling van den Meeldauw.* (XVIII) *Bewys dat de Meel en Honigdauw niet van Insecten ontstaan.* (XIX) *Onderzoek, hoe men de Visschen des Winters onder het Ys in 't leeven kan behouden.* (XX) *Proefneeming met een aan stukken gesneden Duizendbeen.*

Deeze lyst toont aan, in een' opslag van het oog, eene groote verscheidenheid van onderwerpen, die alle met de leevendigheid van geest, den Heere UNZER eigen, behandeld worden. By voorgaande gelegenheden hebben wy staaltjes opgegeeven van zynen schertsenden en satyriken schryfstant, 't lust ons tegenwoordig eene proeve te verschaffen van eenen anderen aart, en zyne *Gedagten over de Mollen* onzen Leezeren voor te draagen. Dus luidt dit Vertoog:

„ De Heer CARDANUS heeft over de wonderbaare Gedaante der *Mollen* een zeer aardige en nuttige Aanmerkinge gemaakt, waar uit hy de wysheid en voorzorg der Natuur bewyst, welke zy by de scheppinge van dit kleine Dier heeft aangewend. Wat is 'er, schryft hy, gemeener en bekender dan de *Mol?* Wat geeft ons ook een handtastelyker bewys van de Voorzienigheid, dan juist dezelve? de Leden zyns Lichaams zyn ongemeen geschikt voor deszelfs Natuur en Leevenswyze: want wyl zyn Wooning onder de Aarde is, daar hy niets zien kan, zo heeft de Natuur hem zulke onkenbaare Oogen gegeeven, dat de Natuurvorschers naauwlyks onderscheiden kunnen of hy zien kan of niet. Integendeel heeft zy hem al dat geen in een hoogen graad toegedeeld, wat tot deszelfs bescherming en waarschouwing voor gevaar behoort: want hy hoort ongemeen scherp. Wy zien van agteren, waar toe hem zyn korte Staart, korte agter Pooten, en breede voorste Pooten, die met scherpe Klaauwen gewapend zyn, dienen. Dit helpt hem, dat hy zo behendig onder den grond doorgraaven, en zulk een engen weg in de Aarde maken kan, dat de geene, die het zien, zig niet genoeg daar over kunnen verwonderen. Deswegen zyn zyne Beenen zo kort, op dat hy niet meer behoeft te graaven, dan de enkele dikte zyns Lichaams vereischt, en zyn voorste Pooten zyn breed, op dat hy, op één keer, veel Aarde zou kunnen wegschraapen. Hy heeft een korte, of in 't geheel geen Staart, wyl hy niet op Aarde leeft, gelyk de *Rotten* en *Muizen*, maar zig onder de Aarde ophoud, en genoodzaakt is zig aldaar eene wooning te graaven. Dewyl hy nu zyn Baan door zulk een groot [of liever *zwaar*] Element maakt, het

welk

welk niet zo licht wykt als de Lucht of het Water, zo zoude het Gevaarlyk voor hem geweest zyn, zulk een langen Staart agter zig te sleepen; want zyne Vyanden zouden op zyn spoor hebben kunnen komen, en hem daar uit haalen, eer dat hy zyne werken regt in bezit genomen had. BOYLE merkt van dit Dier aan, dat, niettegenstaande het niet geheel en al Blind is, gelyk men doorgaans meent, het echter niet genoeg kan zien, om alle voorwerpen van elkander te onderscheiden, zyne Oogen zyn zodanig gesteld, dat zy wel het Licht, doch anders niets erkennen kunnen; en het schynt als of ook deze kennis des Lichts voor het Dier bezwaarlyk viel. Wanneer het zelve in het helder Daglicht te voorschyn kwam, dan zou het gevaar loopen van gevangen te worden, in zo verre hem het Licht niet in de Oogen scheen, en hem daar door waarschouwde, om zig weder in zyn eigen Element te begraven. Een scherper Gezigt zou voor hem onnut, en geheel geen Gezigt gevaarlyk zyn.

Geduurende dat de Natuurvorschers zig in zulke Beschouwingen vermaaken, en met eene overtuiging, welke slegts Kenners en Vrienden der Natuur hebben kunnen, en waar van lafhartige Vrygeesten niets gevoelen, uitroepen;

Ja, alles, wat ik zie, zyn Gaaven en Geschenken
Van 't Opperweezen, en de Waereld is bereid
Tot haar Bewooners heil; een nut, niet uit te denken,
Bezielt Natuur, en toont des Scheppers goedigheid.

Ik zeg, geduurende dat de Natuurvorschers dit, tot loon voor hunne Moeite, overtuigend leeren inzien, zo bezwaaren zig de Landbouwers en Tuiniers over de menigvuldige Ongemakken en Schaden, welke dit yverig Schepzel hen veroorzaakt. Om van deeze Schade eenigzins te kunnen oordeelen, moet men de Levenswyze en Huishouding der *Mollen* een weinig nader beschouwen.

Een *Mol* heeft de Aarde tot zyn Element of Verblyfplaats. Hy is in de vrye Lucht even zo verbysterd en bedeesd als een Vis buiten het Water is, en deswegen vindt hy zich genoodzaakt bestendig te huis te zyn. Eene bestendige ingetogenheid verstrekt alle Dieren tot een Last; een geduurige Ledigheid is eene onverdraaglyke Plaag, en graaven is eene goede Lichaamsbeweeginge tot Gezondheid. Daarom is de *Mol* gewoon, van tyd tot tyd, kleine Plaisier-reisjes onder de Aarde te doen: hy wan-

wandelt, in zyne uuren van uitſpanning, van het een einde zyner Landgoederen tot het andere, en houd zig bezig om onderweeg zyne Onderaardſche Gangen zuiver te bewaaren, en ter plaatſe, daar het een of ander Gewelf mogt ingeſtort zyn, de Puinhoopen 'er uit te draagen, en ze weder ſchoon en effen te maaken. Zyn Gang wordt gemeenlyk drie of vier duimen diep in het gegraven Aardryk gemaakt, en men kan van buiten zeer gemakkelyk zien, werwaards hy zynen weg genomen heeft, wyl de Aarde boven denzelven eenigzins verheven en gebroken is. In friſch gegraven bol Land reist hy 't liefst rond, wyl het hem zo bezwaarlyk niet valt om 'er door te komen; en daarom is het hem onverſchillig, wanneer hy in zulke Aarde een Gang of Hol vervallen of ingetreden vind; want wat valt hem ligter dan eenen anderen weg te maaken? Integendeel als hy door een harden grond geboord heeft, dan laat hy 'er zig ten uiterſten aangelegen zyn, den vervallen Doorgang weder te verbeteren: waarom dan ook op zulke plaatſen de Mollen-Vangers, inzonderheid des Zomers, met weinig moeite, twintig of dertig ſtuks kunnen vangen, wanneer op zulk een plaats zig veele by elkander vergaderen, die alle door eenen Weg of Gang kruipen moeten: want deeze Dieren bedienen zig by menigten van zulk een algemeenen Doorgang, inzonderheid wanneer dezelve onder eene Muur of Gebouw doorloopt, waar onder zy zekerlyk, wegens de Regens, welke andere Hoolen, die op het vrye Veld gegraven zyn, Vogtig en Ongezond maaken, beter en bekwaamer kunnen woonen.

Wyl men niet altoos werken kan, zo houden de Oude ervaarene *Mollen* (want de Jongen binden zig even zo weinig, als de Jeugd van 't Menschlyk Geſlacht, bepaaldlyk aan Wetten van eenerlei Levenswyze) hunne vaste uuren, gedunrende welke zy by dag bezig zyn en graaven. Eerst wroeten zy by der Zonne opgang, in den aangenaamen morgenſtond, en dan rusten zy ten negen uuren: naa dien tyd word men ze niet weder gewaar, dan tegen den Middag en des Avonds, by Zonne ondergang, ten minſten wanneer de Zon niet meer op die plaats ſchynt, waar hun Gang is, verrigten zy hun laatſte Werk. Hier by is nog aan te merken, dat de *Mollen* ook, ten opzigte van de Saiſoenen des Jaars, hun Werk veranderen. In den Herfsttyd gaan zy niet in de Aarde, maar ſtooten ſlegts op, en komen vroeg voor den Opgang, of 's Avonds na den Ondergang der Zon, in de hoogte. In het Voorjaar integendeel,

deel, en inzonderheid in de Maand *May*, neemen hunne Ondermyningen weder een begin, uit hoofde dat zy des Winters, door de Koude, genoodzaakt worden de Winterkwartieren te betrekken, welke zeer diep onder de Aarde aangelegt worden, en ter welker einde de Gangen dikwils onder de Muuren doorgaan, en diep in de Aarde loopen. Het fpreekt van zelfs, dat men van zulke gangen, van buiten op de Oppervlakte der Aarde, geene kentekenen kan ontwaar worden, maar echter verraaden hen de groote opgeworpen Molhoopen, welke voor den Ingang opgefchud liggen, en, in volle zandige Aarde zulk eene verbaazende hoogte hebben, dat het voor Onkundigen naauwlyks geloofbaar is, dat ze van *Mollen* zouden opgeworpen zyn. In het Voorjaar, als zy Jongen hebben, begeven zy zig in de bovenfte Gangen of Wooningen, om de Wormen te kunnen vinden, welke zig digt by de Oppervlakte der Aarde ophouden. Hunne Arbeidzaamheid verleid hen, op dien tyd, de bovenfte Gangen in de Aarde te maaken, waardoor zy zig by hunne Vyanden verraaden, en die de Huisheer in het Bouwen onderhouden moet; daar ondertusfchen het Wyfje, dat veel vreesagtiger en voorzigtiger is, liever te rug blyft, en van het geringfte Allarm afgefchrikt word, om zig in langen tyd niet weder buiten haar Wooning te begeven.

Hoe gemakkelyk men deeze arme Dieren zulk een Schrik kan aanjaagen, is uit de Lichtgehoorigheid te befluiten, welke zy bezitten, en welke zy daar door bewyzen, om dat zy, wanneer men hen in een der bovenfte Gangen ziet voortgaan, op het oogenblik ftil ftaan blyven, en in langen tyd niet weder beginnen voort te gaan, zo dra zy maar het geringfte Gedruis vernemen. Wie kan ook wel de Vreesagtigheid van zulk een Dier kwaalyk neemen, welk men het Leven flegts met een knip voor den Neus, in een oogenblik, kan beneemen? Echter heeft men aangemerkt, dat ze fomtyds des Nachts zo ftout zyn, van uit hunne Holen te durven kruipen, om een vryen Doortogt in het veld te zoeken, waar in hen dikwyls de Kat hinderlyk valt, die ook ten allen geluk Hongerig, en digt by is, den Doolenden Ridder, zo wel als een veragtelyke Muis, opvreet. Maar zo is het: Het eene Dier loert beftendig op den Ondergang van het ander, en geen Schepzel, als de Mensch alleen, heeft willekeurige Wetten, waar na hy zig in zyne verkiezinge rigt.

Onder de Dieren, die hier in alleen de drift der Natuur vol-

volgen; vreeten de Katten ongemeen gaarne Muizen en *Mollen*, en deeze laatste worden misschien in een oogenblik een Slagtoffer van dezelve, als zy uitgaan om een ander Dier te verslinden, welk met hun smaak overeenkomt. Deze zyn de *Regenwormen*, en zekerlyk zyn zy de eenigste, wat van den Regen den naam voert, waar aan de *Mollen* een vermaak vinden zouden: want niets is hen bezwaarlyker dan de Natte, en een enkel nat Jaar kan meer *Mollen* verdelgen, dan alle Molle-Vangers, in tien drooge jaaren, doen kunnen.

Het schynt waarlyk eene Uitwerking van hunne Lichtgehoorigheid te zyn, dat de *Mollen* de *Regenwormen* zelfs in de Aarde opzoeken en vangen kunnen. Het is bekend, dat de *Regenwormen* het woelen in de Aarde niet kunnen verdraagen, en men kan ze uit de Aarde uitjaagen wanneer men slegts met een Stok daar in rond woeld. Vermoedelyk maakt alzo het wroeten der *Mollen* deze Dieren ongerust, en zy beginnen in de Aarde rond te kruipen. Zo dra nu de *Mol* zulks bespeurt, graaft hy hen agter na, en men ziet somtyds op die plaats, waar de *Mol* bezig is met Aarde op te werpen, een *Regenworm* in groote verwarring uit de hoop kruipen, en voor den Vervolger vlugten, wiens Snuit echter hem schielyk agterna volgt, en den elendigen Vlugteling opslokt. Misschien is de verandering van de verblyfplaats der *Regenwormen*, die des Winters ook dieper in de Aarde gaan, een van de Staatsoorzaaken, waarom ook de *Mol* in dezen tyd van 't jaar zyn woonplaats verandert (*a*).

Om nu deeze Geschiedenis van het Ondermynen der *Mollen* volkomen te maaken, welke met de Kruistogten van oude Tyden, daar in met elkanderen groote overeenkomst hebben, dat zy beide door vreemde Landen geschieden, welke daar door niet weinig verwoest worden, zo is aan te merken, dat zy zo wel in Velden en Akkers, als ook op Weilanden ondernomen worden. Dit is nu dat hoofdartykel, waarom wy de *Mollen* doodslaan: want deeze plaatsen heeft de Mensch voor zig verkozen, om ze alleen te gebruiken en geen vreemde Bergmannen of Myn-graavers Pardon te vergunnen. Zekerlyk zou men nog wel het een en ander tot verdeediging van deeze arme Dieren kunnen bybrengen: want hoe groot kan wel de schade zyn, welke de opgeworpe Molhoopen op het Land veroorzaaken, daar de-

(*a*) Zie de *Leips. Œcon. Verzamelingen*, 4 Boek.

dezelve weder geploegd en door het ploegyzer effen gemaakt worden. Op de Weilanden zoude misschien de verdeediging wat bezwaarlyker schynen; want zo men dezelve al eens heden gelyk gemaakt hadt, daar komen echter morgen weder andere Molhoopen te voorschyn, waar door de Zeissen, by het afmaaijen van het Gras, bedorven worden: of, zo zy in het Gras opgeworpen worden, dan kunnen zy niet zonder groote schade weder verstrooid worden; naardien men daar door het Gras met Aarde bedekt, de wasdom verhindert, en de Maaijers het maaijen bezwaarlyk maakt. Echter niet te min kan men ook hier tot ontschuldiging van dit Dier iets zeggen: en ik zal deswegens het Getuigenis van een verstandigen Landbouwkundigen aanhaalen (*b*). *Mollen*, zegt hy, doen goede vrugtbaare Weilanden meer nut dan schade, naardien, als de opgeworpene Molhoopen, by tyds in het Voorjaar, overal nedergeworpen worden, niet alleen de Mosch daar door gedempt word, maar ook het Gras beter daar van groeit.

Doch wat helpt de regtvaardigste Zaak der Waereld, wanneer de Regters zelfs zeggen dat men Ongelyk heeft? Het Vonnis is van ouds her over de *Mollen* uitgesproken, „ Dat zy sterven moeten." en ik vind voor dezelve geene andere Redding, dan die zy zigzelven maaken. Men heeft ook, inderdaad, rede om te twyfelen, of 'er wel een betere Hulp mogelyk zy: want zy bezitten daar toe de allervoortreffelykste voordeelen. Het eerste bestaat in hunne gansch byzondere Vrugtbaarheid, waarom zy hier in voor de anderzins beroemde Rotten niet wyken. Men kan ligtelyk, in een enkel Hol, tien of twaalf Mollen, of meer vangen en dooden: en men zal niettegenstaande dit, echter niet kunnen bemerken, dat in de Republiek der *Mollen* eenig gebrek van dit Gedierte ontstaan zal. Geenzins: zy ondermynen nog als te vooren: de Gangen of Holen worden onderhouden en vermeerderd, de Hoopen worden gedurig opgeworpen, en de gansche Aarde wordt voortreffelyk doorboord.

Een ander Voordeel voor hun Onderhoud is de Ligging van hunne Wooningen. Dezelve na te graaven, gelyk de Heer KRETZSCHMAR geraaden heeft, verbied zig van zelfs, wyl men ze juist daarom gaarne verdelgen wilde, wyl zy zelfs

(*b*) Zie de *Leips. Œcon. Verzamelingen*, 3 Boek.

zelfs op zulke plaatzen graaven, alwaar niet gegraaven moest worden. De Colonien onder water te zetten, of gelyk de Schryver van het Werk *Traité des Renoncules* aanraad, Terpentyn of Nooten-Olie *etc.* in hunne Hoolen of Gaaten te gieten, en het zelve hen door het nafpoelen van Water te gemoet te doen komen, wyl zy het niet verdraagen konnen, doet, zo zulks doenlyk was, verder niets, dan dat het hen van de plaats verjaagt, en noodzaakt hunne Wooningen op eene andere plaats in de Nabuurfchap te zoeken. Het vangen is wel het zekerfte Middel, dat men by de hand vatten kan; doch men heeft voorbeelden, dat in een zekeren omtrek Lands, in één Jaar, by de vyf of zes duizend *Mollen* zyn gevangen, en al evenwel zyn 'er niet alleen beftendig nog altoos genoeg overig gebleven; maar daar is ook in een enkele daar op volgenden Zomer, weder zulk een menigte voor handen geweest, dat men dit groot verlies in 't geheel niet heeft kunnen bemerken. Hier uit blykt derhalve, dat deze Dieren, of geheel niet, of ten minften zeer bezwaarlyk, in een Landftreek te verdelgen zyn, wanneer niet ieder een, in een geheele Landftreek evenveel vlyt aanwent om dezelve te vangen, op dat zy niet beftendig van de eene Nabuurfchap naar de andere trekken kunnen.

„ Men klaagt byna in alle Huishoudelyke Schriften daar over, dat 'er geen voldoende Middelen tegen deze Dieren voor handen zyn. Ik wil niet zeggen dat deze klagten geheel onregtmaatig zyn, doch, veronderfteld, men had eens het beste Vergift voor de *Mollen*, en de fchikking bleef als tegenwoordig, dat een ieder flegts, naar zyn goedvinden de Mollen-jagt onderneemen of nalaaten konde, dan zullen alle deze Middelen even zo min als de Middelen tot het verdelgen der Mosfchen van nut zyn; van welke in een Dorp dikwils honderd duizend gedood, en nog beftendig in overvloed genoeg voor handen zyn kunnen, zo lang zy niet in de Nabuurige Plaatfen, en door 't gansche Land, met een gelyken yver, vervolgd en gedood worden. Dit is de reden, waarom ik het voor onnoodig houde, de Hulpmiddelen hier na malkander op te tellen, welke men tot verdelging der *Mollen* uitgevonden heeft. Men kan in waarheid niet zeggen, dat daar aan eenig gebrek is. Verfcheide Schryvers hebben daartoe Hulpmiddelen aan de hand gegeeven, welke ik al te wydloopig en te menigvuldig oordeel, hier te plaatfen."

Ver-

Verhandeling over de Misdaaden en Straffen. Naar de derde verbeterde en vermeerderde Italiaansche Uitgave. Waar by, de Verklaaring op dit Werkje van den Heer DE VOLTAIRE. *Uit het Frans vertaald. Te Amsteldam by* G. Bom 1768. *behalven het Voorwerk* 196 *bladzyden; in groot Octavo.*

DE Schryver van dit lezenswaerdig Stukje komt hier alleszins voor als iemand, die door ene hartlyke Menschliefde gedreven word. Hier mede bezield zynde heeft hem de beschouwing van de Rechtbank ontroerd; 't heeft hem toegeschenen, dat men in velerleie omstandigheden wreeder handelt, dan het welwezen der Maetschappye eischt, dat de Straffen dikwerf niet geëvenredigd zyn met de zwaerte der Misdaden; en dat men de gronden, waer op de Burgerlyke Maetschappy, zynes oordeels, gevestigd is, gemeenlyk niet in acht heeft genomen, in 't beoordeelen en straffen der Misdaden. — Dit onderwerp ernstig overwegende, heeft hy zich genoopt gevonden, om zyne gedachten deswegens openlyk het licht te doen zien; of zulks ook enigermate mogte strekken, om by deze of gene Rechtbanken enige verzachting te wegen te brengen, de Rechtsgeleerdheid over de Misdaden en Straffen min of meer in dit opzicht te verbeteren, en hier of daer een ongelukkigen te redden.

Ter bevorderinge hier van gaet hy na, welke de oorsprong der Straffen, en welke de grondslag van het recht om te straffen zy; met afleidinge van de gevolgen, die uit zyne denkbeelden deswegens natuurlyk voortvloeien. Op dit algemene, dat ten grondslage dezer Verhandelinge steunt, vestigt hy zyne volgende redenering, zo over de behandeling der Beschuldigden en Misdadigen in 't algemeen, als over de Straffen, die veel al, volgens de Wetten, op veelerleie Misdaden gesteld zyn, en de wyze op welke ze gemeenlyk ter uitvoeringe gebragt worden. Dit afgehandeld hebbende bepaalt zyne aandacht zich voorts tot de algemene oorzaken der wreedheid en andere gebreken der straf opleggende Wetten; en hy toont vervolgens, welke geschikte middelen men in 't werk kan stellen, om de Misdaden voor te komen; dat veel beter is dan dezelve te straffen, en waer toe ene goede Wetgeving moet dienen; welke het algemene geluk der Maetschappye op 't oog heeft, en niet straft, dan voor

zo ver derzelver welzyn zulks vordert. —— Het algemene Besluit, dat de Autheur, uit zyn gezegde in deze Verhandelinge, afleid, stelt hy ten laetste dus kortlyk voor:

Op dat een straf geen geweldaadigheid van een of meer tegens een Burger zy, moet zy, opentlyk, vaardig, noodzakelyk, in de gegeeven omstandigheden, zo gering als mogelyk is, evenredig naar de misdaad, en door de Wet bepaald zyn.

Wy noemen dit Stukje lezenwaerdig, niet om dat we op ons zouden durven nemen, om beslissend te bepalen, dat het wenschlyk ware, dat alle Rechtbanken geheel en al naer 't hier voorgestelde richtsnoer geschikt wierden; en dat de Schryver in alle zyne byzondere beschuldigingen, rakende dit punt der Rechtsgeleerdheid, de waerheid aen zyne zyde heeft. Dit is onze zaek in genen dele; zy die dit stuk handhaven, en de Rechtsoefening in handen hebben, weten best, door eigen ondervinding, hoe 't hier mede gelegen zy; en 't kan in ene Theoretische beschouwing, die de zaken gemeenlyk tot het uiterste brengt, veelligt gebeuren, (en 't gebeurt meestentyds,) dat ze zo juist niet ter uitvoeringe gebragt konnen worden: de verschillende omstandigheden van een gemenebest konnen hier in ene groote verscheidenheid veroorzaken, dat onze Autheur ook gereedlyk toestaet. Doch niet tegenstaande dit alles, schoon 'er al ettelyke gebreken in plaets hadden, blyft deze Verhandeling echter lezenswaerdig; voor zo ver dezelve, over 't geheel genomen, in 't beschouwende wel beredeneerd is, verscheiden zaken in een nieuw licht stelt, ettelyke denkbeelden voordraegt, die ener byzondere overweginge wel waerdig zyn, en de Schryver 't 'er in alles op toelegt om de Strafoefening te matigen, zo ver het met het welwezen der Maetschappy bestaenbaer zy. Een Stukje van die natuur heeft natuurlyk zyne nuttigheid, en kan niet anders dan uitlokkend zyn voor hun, die het welzyn der Maetschappye beminnen, en medelyden hebben met ongelukkigen.

De hier nevensgevoegde zogenaemde *Verklaaring op dit Werkje, van den Heer* DE VOLTAIRE, behelst niet, gelyk men uit dit Opschrift enigzins zou verwachten, enige doorgaende aenmerkingen ter ophelderinge van deze Verhandelinge; maer etlyke losse bedenkingen over 't een en ander gedeelte van dit onderwerp, mitsgaders een aental van wreede Rechtsplegingen, byzonder in Frankryk ter uitvoeringe gebragt. Het bybrengen dezer voorbeelden beslaet

het

het grootste gedeelte van dit Aenhangzel, en doet dus niet veel ter zake; dan alleen in zo ver als het, door haetlyke voorbeelden, de klagten van den Schryver der Verhandelinge, over de Rechtbanken, min of meer billykt.

Refutation des Principes hasardés dans le Traité des Delits & Peines traduit de l'Italien. Par M. MUYART DE VOUGLANS, *Avocat au Parlement. A Utrecht chez* Henri Spruit 1768. *in Octavo* 115 *pp.*

Dat is:

Wederlegging der Grondbeginselen, die men zich verstout heeft voor te dragen in de Verhandeling over de Misdaaden en Straffen.

DE hier bovengemelde Verhandeling word in dit Geschrift afgemaeld, als een Stukje, dat zeer gevaerlyk is, voor de Regering, de Zeden en den Godsdienst; en de Heer *de Vouglans* merkt den Schryver aan, als een Voorspraek van dat ongelukkige gedeelte des Menschdoms, dat ten plaeg van 't zelve verstrekt, de Menschlykheid onteert, en dezelve zomtyds vernield. Ten bewyze hier van beroept hy zich op etlyke Stellingen, die hy uit dat Geschrift getrokken heeft. — Deze Stellingen worden hier, als op zich zelven staende, voorgedragen, en men kan zeer wel begrypen dat 'er onder gevonden worden, die, dus in 't afgetrokken beschouwd zynde, een kwaden schyn hebben; welken kwaden schyn ze echter konnen verliezen, wanneer ze in de Verhandeling zelve, in den samenhang met des Schryvers redeneringe, gelezen worden; 't welk we vertrouwen, dat ieder oplettende en onbevooroordeelde, het geschrift doorbladerende, alzo zal bevinden. — De Heer *de Vouglans* legt het 'er voorts op toe, om de Fransche Rechtsgeleerdheid vry te spreken, van de beschuldigingen en verdenkingen, welken hy oordeelt, dat hier tegen dezelven ingebragt worden: by welke gelegenheid hy zich ook uitlaet tegen deze en gene byzondere denkbeelden van dien Schryver, zo over 't onderzoeken, als Straffen der Misdadigers, met opzicht tot enige byzondere wanbedryven. — Dit Stukje word eindelyk met enige algemene aenmerkingen beslooten, die aenduiden, dat de Heer *de Vouglans* geen Voorstander zou willen zyn van wreede Rechtsplegingen, maer die billykheid in 't oog gehouden wil hebben, die de Wetten, op zyn pas, zagt en handelbaar weet te maken, zonder de-

zelven iets te ontnemen, dan hare buitensporige hardigheid; en die, terwyl ze steeds een middelweg houd tusschen de strengheid en zagtheid, de vereischte evenredigheid tusschen de misdaden en de straffen bestendig weet in agt te nemen. —— Dit latere gedeelte is van meer aanbelang, dan de bovengewaegde algemene verwytingen: men vind hier, aengaende de Fransche Rechtspleging, aenmerkingen, die strekken, juist niet om ze geheel vry te spreken, maer om te toonen, dat vele gewelddadige Rechterlyke handelingen niet voortspruiten uit de Wetten zelven; ook ontmoeten 'er ons nog al bedenkingen over deze en gene byzonderheden, die men, tegen de gedachten van den Schryver der Verhandelinge, wel mag nagaen.

Deze *Wederlegging* is dus niet verwerplyk te noemen, maer ze is eigenlyk gesproken geen *Wederlegging der Grondbeginselen* van die Verhandeling, gelyk de Tytel aenduidt; dewyl ze niet zo zeer de Grondbeginselen ondermynt, als wel enige byzonderheden tegenspreekt. Alles wat 'er nog in voorkomt, dat de Grondbeginselen zou betreffen, is niet meer dan oppervlakkig behandeld.

Papieren, die 't licht zien, ter zake van een Vers, geplaetst voor de Verhandeling over de Misdaaden en Straffen.

GOede *Wyn*, zegt het gemene spreekwoord, *behoeft geen Krans*, en men wil 'er in een uitbreiden zin mede aanduiden, dat zaken, die in zyne soort goed zyn, geen sterke aenpryzing behoeven; dewyl *goede waer*, volgens een gelykluidend spreekwoord, *zich zelve pryst*. 't Ware te wenschen, dat men dit, met de uitgave der opgemelde Verhandelinge, recht gedachtig was geweest, en daer door wederhouden, van 'er een zeker Vers voor te plaetsen, dat quanswyze tot lof der Verhandelinge moest dienen, en ondertusschen juist strekt, om dezelve te onteeren. De opsteller naamlyk van dit Vers, dat vry styf is, heeft, by gelegenheid dat hy Gods Wet, door Moses, in zeker opzicht, gelyk stelt met die der Grieken en Romeinen, en aenmerkt, dat wy in onze Rechtshandelingen geen zwarigheid maken van dezelve te verschillen, ene aenmerking onder aen zyn Vers gevoegd, waer in hy aenduidt, dat 'er onoverkomelyke tegenstrydigheden in de Godlyke Schriften gevonden worden; 't welk hy, by ene andere gelegenheid, in ene soortgelyke aentekening, nogmael herhaelt.

— Schoon

— Schoon nu 't aldaer gezegde niets betekene, de minstgeoefende in ſtaet zy de bedoelde tegenzeggelykheid op te losſen, en 'er dus geen wezenlyke zwarigheid in gelegen zy; zo trok dit echter veler bedenking tot zich; dewyl die aentekeningen inkomen als ſchimpſcheuten op de Godlyke Openbaring; en derzelver Schryver zich ten toon ſtelt, als iemand die zich vermaekt in dezelve te beſpotten; als iemand, die 'er zelfs gelegenheid toe zoekt, om zyne ſpotterny, hoe gedrongen ook, te pas te brengen; en dan nog wel, op zo kinderagtig ene wyze, dat hy zelf, zo hy maer enige oordeel bezitte, de ongegrondheid zyner ſpotternye moeste bemerken. — Dit ondertusſchen had by velen natuurlyk invloed op hunne gedachten, zo wegens den Schryver als den Nederduitſchen Uitgever der Verhandelinge: men oordeelde daer uit, dat ook die Schryver 't in dit Stukje 'er op toelei, om de Godlyke Openbaring verachtlyk te behandelen, als mede dat de Nederduitſche Uitgever niet vreemd was van zulke gevoelens: dat in 't een en 't ander geval gansch bezyden de waerheid is.

Men heeft, daer uit aenleiding genomen, om ene ſpotachtige *Misſive aen den Wel Eerw. Heere* A. BUURT, in 't licht te geven, om hem, als 't ware, aen te moedigen, om der Regeringe de gevaerlykheid van zulke Schryvers onder 't oog te brengen; en zich van die gelegenheid bediend, om den Wel Eerw. Heer J. H. WESTERHOFF, als een Vriend van den Uitgever *G. Bom*, op 't onrechtvaerdigſte, ſmaedlyk te behandelen. Dit heeft weder aenleiding verſchaft, tot het ſchryven ener *Misſive aen den Wel Eerw. Heere* J. H. WESTERHOFF, om hem tegen dien laster te verdeedigen, en de vuilaertigheid van de eerstgemelde *Misſive* openlyk te toonen. Behalven die Misſiven is ons, met betrekking tot deze Verhandeling, en wel byzonder met opzicht tot het voorafgaende Vers, nog ter hand gekomen. *Nederland naby zyn val, dicht en zedekundig beſchouwt en toepasſelyk gemaakt op de teegenswoordige omſtandigheeden. En volzeeker betoogt door de Uitgaave van 't Rechtsgeleerd Werk, genaamt Verhandeling over de Misdaaden en Straffen, benevens al het geen dien aangaande is voorgevallen.* Als mede een Vers getyteld, *Noodige Beſpiegeling, weegens het verkragten der Godsdienst in deeze daagen.* Het een en 't ander komt voor als meer welmenend dan krachtig; doch 't is te hoopen dat de Lofverzenmaker, door een t'ſamenloop van omſtandigheden, reeds geleerd zal zyn, om geen Boek voortaen door het voor aen plaetſen zyner Verzen te onteeren.

Ode, op den tegenwoordigen toestand van Polen, in Herfstmaand des Jaars 1768. *Te Amsterdam by.* A. v. d. Kroe. 14 *bladzyden in groot Octavo.*

DIt Dichtstukje is zeer wel geschikt, ter afmalinge van de jammerlyke gevolgen van 't Bygeloof, door de Hierarchy of Heerschzucht der Geestlyken ondersteund, waer aen *Polen* zo elendig onderworpen is. De Dichter doet daer benevens eigenaertig opmerken, het geluk van *Rusland*, onder het bestier ener Vorstinne, van welken hy zeggen mag.

Zy doet de Weetenschap en nutte Kunsten bloeijen,
Kweekt Naarstigheid en Vinding aan,
En maakt dat dus 't geluk, de roem en welvaart groeijen,
Van haar vernoegden Onderdaan.
Zy laat de Wysbegeerte aan haare zy regeeren,
Waar voor 't Vooroordeel wykt en zwigt:
Zy doet de woesteny in vruchtbaar land verkeeren! —
Hoe zyn die wondren toch verrigt?
Vervolging is, wat heil! uit haaren Staat verbannen:
Daar heerschen Eendragt, Liefde en Vreê,
In plaats van 't snood Geweld en andre Zieltyrannen,
Die POLEN dompelen in weê.

Even dat zelfde lot stond *Polen*, gelyk hy vervolgt, te beurt te vallen, onder hunnen Vorst; indien de inwoonders deszelfs maetregelen niet te leur stelden en tegenstonden, door hunne onderlinge verbittering, die hunnen ondergang staet te bewerken; gelyk de Dichter in 't slot nadruklyk te kennen geeft.

Ô POLEN! zulk een tyd had gy gewis te wagten,
Deedt gy wat tot uw welvaart strekt:
Maar blyft gy dit geluk nog roekeloos verachten,
Draag 't Onheil dan, dat ge u verwekt!
Wanneer gy, afgemat van Burgerkryg en Woeden,
In 't einde machteloos bezwykt,
Zal ligt een Nagebuur, eer gy zulks kunt vermoeden
Zig zien met uwen roof verrykt.
Gelyk een wolf, die lang 't gevecht der woênde stieren,
Van ver al loerend heeft bespied,
In 't einde op 't onverwagtst valt op de matte dieren,
En hen tot zyne prooi geniet.

Gedagtenis van Utrechts Akademievreugde. Beschreven door een Liefhebber van Utrechts Akademie. Met Plaaten. Te Utrecht by G. T. en A. van Paddenburg. *behalven het Voorberigt* 187 *bladzyden in gr. 8vo, en* 103 *in gr. 4to.*

IN 't jaer 1747. gaf deze Liefhebber van Utrechts Akademie ene *Naeuwkeurige Beschryving van alles wat de Heeren Studenten der Utrechtsche Hooge Schole verrigt hebben, ter gelegenheit van, en by, de blyde komst en inhuldiging van zyne Doorl. Hoogh.* W. C. H. FRISO, *Prins van Oranje en Nassau, enz. enz. enz. tot Stadhouder en Algemeen Leger- en Vloot-Voogd 's Lands van Utrecht* (*). Dit Stukje diestyds met een algemeen genoegen ontvangen zynde, zo heeft men dien Schryver aengespoord, om op ene dergelyke wyze, gedachtig te zyn aen, *Utrechts Akademie-vreugde, betoond ter gelegenheid, dat de Doorluchtige Vorst en Heer* WILLEM DE VYFDE, *Prins van Oranje en Nassau, enz. enz. enz. (de verhevene Waerdigheden van Erfstadhouder, en Oppergebiedvoerder der Stichtsche Land- en Zeemagt aenvaerdende,) de Stad Utrecht en haere Hooge School met zyne Vorstelyke Tegenwoordigheit verëerde.* Deze, hier aen beantwoordende, heeft zich daer op bevlytigd, om alle de daer toe noodige Bescheiden machtig te worden; en dezelven erlangd hebbende, heeft hy dit geregeld Verhael daer uit opgesteld; het welk ons een onderscheiden Bericht geeft, van de vooraf-gaende toebereidselen, de gemaekte schikkingen, en de uitvoering van alles, wat 'er aengewend is, om de achting en genegenheid der Hooge Schoole voor dien Vorst, en derzelver vreugde, by deze gelegenheid, openlyk te betuigen.

Een Verhael van die natuur is zekerlyk van 't meeste belang voor hun, die 't Stichtsche bewoonen, en deze plechtige Vreugdedagen aldaer gevierd hebben, om 'er de gedachtenis des te beter van te bewaren. Doch, schoon dit waerheid zy, men kan echter zeggen dat het ook tevens geschikt is, voor de Liefhebbers der Vaderlandsche Historie in 't algemeen; in zo verre als het betrekking heeft tot een gewichtig evenement voor de Republiek: en ze zullen hetzelve met te meer genoegen doorbladeren; nadien het levendig opgesteld, hier en daer met te paskomende aenmerkingen doorvlochten, en met byzondere aentekeningen verrykt

(*) Deze Beschryving, in 't jaer 1747. by *H.* en *J. Besseling* gedrukt, is thans te bekomen by *A. van Paddenburg.*

rykt is. Men vind ook in dit Stukje, behalven de deftige Aenspraek van den Heer Rektor Magnificus, F. BURMANNUS, een beknopt uittreksel van de voortreffelyke Redenvoering des Hoogleeraers J. F. REITS, by die gelegenheid uitgesproken, waer van de inhoud en het beloop, op ene beknopte wyze, geleidelyk voorgesteld word.

De Heer JAN WAGENAAR, *Historieschryver der Stad Amsterdam, verdeedigd, in het Geschil van zyn Ed. met den Mr. Timmerman* JAN SMIT.

Historie-Dicht-Taal-Oordeel-Redeneer- en Zedenkundige Opheldering van zeker Advertissement, door JAN SMIT, *Mr. Timmerman, in diversche Haarlemsche Couranten geplaatst.*

Fabel van den OJEVAAR, *de* RAAF, *en de* VORSCHEN.

DEze Papieren zyn betrekkelyk tot het bewuste verschil, rakende de tekening der Vorstlyke Loge, waer van we onlangs gewag gemaekt hebben (*).

Het eerstgenoemde Geschrift strekt voornaemlyk, om, uit de *Onderrigting van den Mr. Timmerman* JAN SMIT zelven, af te leiden, *dat hem de eere der uitvindinge van die Loge alleen niet toekomt.* —— Het tweede gemelde Stukje is ene lugtige Satyre, op de Romaneske Advertentie, tegen deze Verdediging, in de Haerlemmer Courant geplaetst. —— En het derde Papier, of de *Fabel* strekt *ter Zedenleere, voor hun die over nietswaardige zaaken elkanderen in den schild vaaren, en eenen vinnigen en onbezonnen Twist voeren, zonder na te denken, hoe weinig zy 'er mee winnen, maar in tegendeel zig zelven en anderen schaden.* —— Het een en 't ander laat zig lezen, als in zyne soort niet kwalyk uitgevoerd; doch het strekt geenszins om der Waereld wezenlyk enig nader licht, omtrent de zaek zelve die in verschil is, mede te deelen.

Nog is ons ter hand gekoomen een Stukje van slegter alloy, 't welk ten tytel heeft,

Aanmerkingen van Cornelis Schrobzaag, *over de voorgaande en tegenwoordige toestand van zyn geweezen Confrater* Jan Smit.

HEt behelst eenige laffe Personaliteiten tegen den Persoon van *Jan Smit*; die, by verstandigen, geen attentie verdienen.

(*) Zie boven bl. 334 — 340.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Vier Verhandelingen. Door RICHAARD PRICE, F. R. S. *Uit het Engelsch vertaald. Te Harlingen, ter Drukkerye van* V. van der Plaats Junior 1768. *behalven het Voorberigt en den Inhoud* 328 *bladz. in groot octavo.*

DIt Werkje, dat een viertal van Verhandelingen behelst, is der herhaelde lezinge overwaerdig; zo ten aenzien der onderwerpen, die ieders aendachtige overweging verdienen, als met opzicht tot de uitvoering, die alleszins blyken geeft van 's Mans oordeel en godvruchtig doelwit. Ze gaen over de *Voorzienigheid*, *het Gebed*, *de onderlinge kennis der Godvruchtigen aen elkanderen in den toekomenden staet der Gelukzaligheid*, en *de nuttigheid der Christelyke Openbaringe*, *als mede de Natuur der Historische Blykbaerheid en de Wonderwerken.*

De eerste Verhandeling dient om te bewyzen, „ dat God „ *alle* dingen in deeze waereld regeert, en zyne zorg uit- „ strekt tot *ieder* geschapen wezen, indiervoegen, dat 'er „ niets kwaadaartigs, niets, dat met zedelyke rechtheid en „ wysheid onbestaanbaar is, in de bestiering der byzonde- „ re gebeurtenissen, immer voorvalle." Ten betooge hier van beroept onze Autheur zich op de oneindige Godlyke Goedheid, Macht en Wysheid. „ God kan, zegt „ hy, niet een onverschillig aanschouwer zyn van de aan „ een schakelinge van gebeurtenissen, welke in die wae- „ reld voorvallen, waar aan hy zelve het bestaan gegeeven „ heeft. Zyne Goedheid zal Hem alzo zeker aanspooren, „ om dezelve overeenkomstig met de oogmerken van Goed- „ heid te bestieren, als zyne Wysheid en Magt Hem in „ staat stellen, om zulks op de kragtdaadigste wyze te ver- „ rigten." — Het denkbeeld, dat dit ook zekerlyk plaats heeft, versterkt hy vervolgens uit overweging van de algemene wetten en de gesteldheid der waereld; en tracht by die gelegenheid ten ontegenzeggelykste te bewyzen; „ dat „ God altyd aan en op alle plaatsen *tegenwoordig* en *werk-* „ *zaam* is; en dat zyne werking de *eerste beweegende oor-* „ *zaak* is van alle beweegingen, en de waare oorsprong van

„ alle de vermogens en wetten, die in de stoffelyke wae-
„ reld plaats hebben: des het 'er zo verre af zy, dat God
„ slegts een bloot en ledig aanschouwer zou weezen, dat
„ by aldien Hy zyne werking alleen een oogenblik op-
„ schorste, eene algemeene verwarring zoude plaats gry-
„ pen, en de gansche natuur in duigen vallen." — In gevolge van deze Stelling verklaert hy ook voorts de wyze, op welke de Voorzienigheid in de bestieringe te werk gaet, en beweert, „ dat eene volmaakte bestiering der by-
„ zondere gebeurtenissen geschiede, door den Goddely-
„ ken invloed, zich ten deezen einde onmiddelyk en ge-
„ stadig over alles uitstrekkende." De Heer *Price*, in 't aendringen zyner bewysredenen, reeds ettelyke tegenbedenkingen beantwoord hebbende, verledigt zich verder nog tot het oplossen der zwarigheden, die men tegen de Voorzienigheid inbrengt, en besluit daer op deze zyne Verhandeling, met ene ontvouwing van de nutte gevolgen, welken men uit dezelve heeft af te leiden.

De tweede Verhandeling, die het Gebed ten onderwerpe heeft, is drieledig. Ze behelst: (1.) Ene ontvouwing van de natuur, de redelykheid en nutheid des gebeds, met beantwoordinge der tegenwerpingen. (2.) Ene betooging van het gewicht des gebeds, aengemerkt als een werktuigelyke ondergeschikte plicht; van de voordeelen eener Godsdienstige gemoedsgesteltenisse, en de onvermydelyke noodzaeklykheid en verplichting der Godsdienst-Oefeninge. En (3.) leerzame aanmerkingen over de wyze, op welke men behoort te bidden.

De derde Verhandeling is geschikt om te toonen, welke gewichtige redenen 'er zyn, om te stellen, dat wy grond hebben om te hoopen, „ dat onze onderlinge verkeering
„ en gemeenzaamheid, die wy hier op Aarde met God-
„ vrugtige bekenden gehad hebben, in den toekomenden
„ staat na dit leven wederom plaats zal hebben, of dat wy
„ malkander op nieuw zullen zien en kennen." Onze Autheur grond zyne hoop deswegens op de volgende bedenkingen:

„ Wy mogen, om gewichtige reden, vastſtellen, dat wy ons, in het andere leeven, alle de verschillende tooneelen des tegenwoordigen leevens onderscheidenlyk zullen kunnen voor den geest brengen, en dat wy, indien niet alles, ten minsten het grootste gedeelte van het geene wy ons tegenwoordig bewust zyn, in ons geheugen herroepen zullen. De H. Schriftuure geeft ons van deeze waarheid

heid de allerkragtigfte en duidelykfte verzekering. — Het is derhalven buiten alle tegenfpraak zeker, dat wy namaals een onderfcheiden denkbeeld en nagedagtenisfe zullen hebben van onze deugdzaame Vrienden en Nabeftaanden; en wy mogen met reden vooronderftellen, dat deeze nagedagtenisfe de byzondere agting, welke wy hun in dit leeven hebben toegedraagen, eeniger maate wederom zal verleevendigen, en tevens van de begeerte vergezeld gaan, om zo naauw met dezelve vereenigd te worden, als de natuur der zaake en de welvoegelykheid toelaat."

„ Wy mogen om zeer gewigtige reden vastftellen, dat alle vroome en deugdzaame Menfchen, als weezens volkomen van dezelfde foort, die hun beftaan genoegzaam in dezelfde omftandigheden begonnen hebben, en in denzelfden ftaat van beproevinge en tugtiginge ter betragtinge van deugd en heiligheid zyn opgeleid, namaals ook in dezelfde verblyfplaatfen van algemeene gelukzaligheid zullen geplaatst worden. — Dit zo zynde kan men zich niet wel met enige mogelykheid verbeelden, dat wy namaals eene volmaakte vreugde genieten zullen in dezelfde verblyfplaatfen der gelukzaligheid, onder dezelfde volmaakte regeering, en als leden derzelfde hemelfche Maatfchappye, en egter in eene volftrekte vreemdelingfchap ten aanzien van elkanderen blyven volharden, en de een den anderen nimmer kennen."

Deze denkbeelden breeder uitgebreid en aengedrongen hebbende, wil hy, dat wy voorts de volgende plaatfen der H. Schrifture onpartydig zullen overwegen. „ 't Schynt, zegt hy, als of de Thesfalonifenfen, kort voor dat Apostel Paulus zynen Eerften Brief aan dezelven gefchreeven hadt, door den dood van eenigen hunner vrienden of nabeftaanden waren beroofd geworden. Uit dien hoofde vermaant hy hen (1 Th. IV. 13 enz.) *dat ze niet bedroefd moesten weezen gelyk de anderen, die geene hoop hebben*, als kunnende zy uit den dood en de weder opftanding van Jefus Christus met zekerheid befluiten, *dat* GOD *die geenen, welke in Jefus ontflaapen zyn, weder zoude brengen met hem.* Hy verzekerde hen, *door het woord des Heeren*, (of door eene onmiddelyke Openbaaring des kundig geworden zynde) dat 'er eenmaal een tyd zoude kómen, op welke Christus zelve van den hemel zoude nederdaalen, *met een geroep, met de ftemme des Archangels, en met de bazuine* GODS; en dat hunne vrienden, welke hun ontrukt waren, uit den dood zouden worden opgewekt, en zy *dus te famen met hun*

zouden opgenomen worden in de wolken, den Heere te gemoet: in de lugt: om alzo tot in eeuwigheid met hem te weezen. —— Doch het geen ik thans inzonderheit bedoel, wordt nog kragtiger bevestigd door het geene wy leezen in het 19de Vers van het Tweede Hoofdstuk uit dien zelfden Brief. *Want wat is onze hoop, onze blydschap, of de kroone onzes roems? Zyt gy die ook niet in de tegenwoordigheid van onzen Heere Jesus, in zyne toekomst?* —— In deeze woorden ligt ten allerduidelykften opgeslooten, dat de Apostel in de verwagting leefde, van de zodanigen, welke hy onder de Thessalonisensers tot den Christelyken Godsdienst hadt overgehaald, andermaal by de tweede komst van Christus te zullen zien en kennen. Dezelfde aanmerking mogen wy maaken op des Apostels zeggen, 2 Kor. IV: 14. *Weetende dat hy, die den Heere Jesus opgewekt heeft, ook ons door Jesus zal opwekken, en met ulieden daar zal stellen.* En 2 Kor. I: 14. *Gelykerwys gy ook ten deele ons erkend hebt dat wy uw roem zyn, gelyk gy ook de onze zyt in den dag van den Heere Jesus.*"

Onze Autheur deze zyne gronden van verwachting ontvouwd hebbende, neemt verder de vryheid om zyner verbeeldinge een weinig bot te vieren, en het aengename van dat vooruitzicht levendig af te schetzen; en ten slot te toonen, wat nutte gevolgen men uit die beschouwing kan afleiden.

Hier op volgt eindelyk de vierde of laetste Verhandeling. Deze brengt ons in de eerste plaets onder 't oog enige aenmerkingen over het nut der Christelyke Openbaringe en derzelver blykbaerheid, met ene beantwoording van sommige tegenwerpingen, die 'er gemeenlyk tegen in gebragt worden. Hier van bedient zich de Heer *Price* als ene aenleiding tot het overwegen en beantwoorden ener voorname tegenwerpinge, die het bedoelde hoofdonderwerp dezer Verhandelinge is. Dezelve wordt ontleend van die wonderdadige gevallen, welken ons in de gewyde Schriften verhaeld worden; men ziet ze aen als ongeloofwaerdig, en beweert dat men zich daer omtrent op het getuigenis van anderen niet kan verlaten. —— Deze tegenwerping, voor weinig tyds, door den Heer *Hume*, in volle kracht en nadruk voorgesteld en aengedrongen, word, in deze Verhandeling, ten bondigste wederlegd. De Heer *Price* toont ten dien einde, dat dezelve steunt op valsche grondbeginzels, of ten minste zodanigen, die zulk ene nadere verklaring behoeven, om met enigen schyn van waerheid

voor

voor te komen, dat ze tot het bedoelde oogmerk ondienstig bevonden worden.

De beginsels, zegt hy, op welke die tegenwerping rust, zyn inzonderheid dezen: „ Dat het geloof, het geen wy „ aan de getuigenis van anderen slaan, *enkel* en *alleen* op „ onze eigene ondervinding steunt." — „ Dat een won„ derwerk eene gebeurtenisse is, welke tegen de onder„ vinding strydt." — „ Dat de voorafgaande ongeloof„ waardigheid eener gebeurtenisse een bewys tegen dezel„ ve is, het geen, naar evenredigheid van derzelver on„ geloofwaardigheid, het bewys verzwakt, het welk voor „ de zekerheid der gebeurtenisse uit de getuigenisse van „ anderen ontleend was." — „ En dat geenerleie ge„ tuigenisse in staat is om de waarheid van eene gebeur„ de zaak te bevestigen, 't en zy dat de valschheid der „ getuigenisse veel buiten gewooner en verwonderlyker „ ware, dan de gebeurtenisse zelve." De Heer *Price* de valschheid dezer beginselen ontvouwd, en betoogd hebbende, dat 'er geen reden is om een getuigenis, welks geloofwaerdigheid bewysbaer is, te wraken, om dat het omtrent een wonderwerk verkeert; hecht hier aan nog ene algemene aenmerking, om te toonen, dat het niet ongeloovelyk is, dat 'er, met de verkondiginge van 't Euangelie, wonderdadige gebeurtenissen voorgevallen zyn.

„ De wonderwerken, zegt hy, inzonderheid, van welke wy een berigt vinden in het Nieuwe Verbond, gaan met eene menigte van zodanige omstandigheden gepaard, welke ons een zeer gunstig vooroordeel voor dezelve inboezemen, en die ons tevens onder de onvermydelyke verpligting brengen, om de blykbaarheid voor dezelve onpartydig en met bedaardheid te onderzoeken. — De toestand en gesteldheid des Menschelyken geslagts zyn zodanig, dat 'er niets beter geloof verdiene, dan dat hunne zaaken niet altoos aan zich zelven zyn overgelaaten. Het is 'er zo verre van af, dat in het denkbeeld van eene openbaaringe, ingerigt om eene zondige en ontaarte wereld te onderwyzen en te hervormen, eene tegenstrydigheid of ongerymdheid ligge opgeslooten, dat dezelve in tegendeel veel eer als een uitwerksel der goddelyke goedheid moet worden aangemerkt, waar op men reeds voorshands met reden zoude hebbe kunnen hoopen. Het blykt duidelyk, dat de waereld, ten tyde der verschyninge van Jesus Christus, eene openbaaring over noodig hadde; en het schynt niet minder zeker, dat het Menschdom, kort na de schep-

ping der waereld, eene openbaaring verleend is. Indien wy de wonderwerken, welke ons in het Nieuwe Verbond verhaald worden, verwerpen, dan zullen wy met geene mogelykheid eenige waarschynlyke reden kunnen geeven, hoe eenige weinige Menschen, die van de voordeelen eener beschaafde en geleerde opvoedinge versteeken waren, en daar en boven met de ingeworteldste vooroordeelen en alle de Magten der waereld te worstelen hadden, het Menschdom ter omhelzinge van den Christelyken Godsdienst hebben kunnen overhaalen. De voortreffelykheid van het einde en oogmerk, tot welks bevorderinge de wonderwerken gewrogt wierden; zo veele duizenden van Menschen, welke daar door tot Deugd en Godsvrugt *wierden* overgehaald, als ook de verbaazende veranderingen en omkeeringen, welke dezelve in den Godsdienst veroorzaakt hebben, door een stelsel van heidensche bygeloovigheid en afgoderye, het geen een werk was van veel eeuwen, in weinige jaaren geheel en al te vernietigen, en op deszelfs puinhoopen te bouwen de kennisse en den dienst van den eenen waaren God; deeze en verscheidene andere onbetwistbaare gebeurtenissen, welke wy zonder veel moeite zouden kunnen optellen, maaken de wonderwerken ten hoogsten waarschynelyk en geloofwaardig. Wy *zien hier* een samenloop van omstandigheden, het gebruik *van zodanige* middelen ten hoogsten waardig, en tevens eene zeer groote waarschynlykheid, dat by aldien 'er immers, sints de schepping der waereld, eene bekwaame gelegenheid was voor een verhevener vermogen, om zich op eene buitengewoone wyze met de zaaken der waereld te bemoeijen, dit het juiste tydstip was."

Onze Autheur besluit ten laetste deze zyne Verhandeling, met aen te merken, dat zy, die den Christelyken Godsdienst bestryden, zich bepaeldlyk behooren toe te leggen, „ op het verzwakken van deszelfs rechtstreeksche blyk„ baarheid; en niet voor te wenden, dat ze in staat zyn „ van *vooren* te betoogen, dat geenerhande berigten aan„ gaande deeze of geene wonderwerken ***kunnen*** waar zyn; „ noch zich te vergenoegen met blootelings te zeggen, dat „ bedrog en valschheid zeer gewoon en algemeen, en de „ wonderwerken in tegendeel gansch ongewoon en bui„ tengemeen zyn; en dat overzulks het geheele verschil „ beslischt is, en 'er geene aanleiding tot verder onderzoek „ kan plaats hebben." Dit geeft hem tevens aenleiding om te doen opmerken de omgerymdheid der handelwyze

van

van alle de zodanigen, die den Christelyken Godsdienst, om zo te spreken, slechts van ter zyde aentasten, en de rechtstreeksche blykbaerheid ongemoeid laten, als of dezelve hunne overweginge niet verdiende, terwyl ze dezelve in tegendeel overwaerdig is. Dit doet onzen Autheur eindelyk besluiten, „ dat de ongeloovigen, die onpartydig en „ in oprechtheid naer de waarheid onderzoek doen, niet „ verder kunnen gaan dan tot een staat van twyfelinge. „ Zy moeten erkennen, dat de blykbaarheid voor de waar„ heid van den Christelyken Godsdienst ten minsten groot „ genoeg is om te kunnen zeggen, dat dezelve *mogelyk* „ waar is; en zy behooren ernstig en onpartydig te on„ derzoeken, hoe verre deeze mogelykheid zich uitstrekt, „ en onder welke verpligtingen zy, uit hoofde van hunnen „ staat van twyfelinge, ten aanzien van hunnen zedelyken „ wandel, liggen. Waren zy in opregtheid genegen om „ dit te doen, zy zouden nimmer den Christelyken Gods„ dienst als een voorwerp van bespottinge of veragtinge „ kunnen aanmerken. Schoon zy van deszelfs waarheid „ niet overtuigd waren, zouden ze evenwel hunnen wan„ del zodanig inrigten, als of ze het niet voor onmogelyk „ hielden, dat dezelve ten eenigen tyde waar kan bevon„ den worden. En al wie op deeze wyze niet te werk „ gaat, kan zich met reden niet beklaagen van de bedrei„ gingen, welke in de gewyde Schriften het ongeloof ge„ daan zyn."

Redenkundige en Schriftuurlyke Gedagten over de Dood der Menschen, *door* JOHAN ERNST SCHUBERT, *Abt van Michaëlstein enz. Na de tweede Hoogduitsche Druk vertaald, door* ANTONI FREDRIK KLENKE. *Te Amsterdam* by A. Eichorn 1768. *behalven het voorwerk 220 bladzyden in groot Octavo.*

AEn 't hoofd van dit Geschrift is geplaetst ene algemene Voorreden, waer in de Hoogleeraer SCHUBERT een verslag geeft van alle zyne Schriften, die hy, van tyd tot tyd, stukswyze in 't licht gegeven heeft, met opzicht tot de Leer der *Laetste Tyden*, waer door onze Autheur verstaet, *de dood des menschen met alle haare eeuwige gevolgen.* Dezelven behelzen

1. *Gedagten over de dood.*
2. ——— —— *de opstanding der dooden.*
3. ——— —— *de eeuwigheid der helsche straffen.*
4. ——— —— *het eeuwige leven*, waer by ook over *den staat der zielen na de dood.*
5. ——— —— *het laatste oordeel.*
6. ——— —— *het einde der waereld.*
7. ——— —— *de algemeene bekeering der Jooden, en het duizendjarig ryk* (*).

Ze gaen dus allen, (uitgenomen het laetste, volgens het oordeel van den Schryver, welke die algemene Bekering en dat Ryk als verdichtzels behandelt,) over onderwerpen, die de aendacht aller menschen verdienen; voor zo verre zy 'er een wezenlyk belang in hebben; en tevens geschikt zyn, ter bevorderinge van ware Godzaligheid; nadien ze hier toe zeer sterke dringredenen aen de hand geven: 't welk zyn Hoog-Eerwaerde in deze algemene Voorreden onderscheiden doet zien, met aentooninge, hoe men 'er met vrucht gebruik van kan maken. Deze algemene aenpryzing der hier opgemelde onderwerpen is dus ook byzonder betrekkelyk tot dit Geschrift, 't welk thans in 't Nederduitsch het licht ziet; waer in de Autheur zich vier hoofdzaken ter behandelinge heeft voorgesteld. (1.) *De natuur en de hoedanigheid des doods.* (2.) *De oorzaken des doods.* (3.) *Het tydperk des doods*, en eindelyk (4.) *de gevolgen des doods*; welke hoofdzaken in dit Werkje regelmatig nagegaen worden.

In de behandeling van 't eerste Lid omschryft onze Autheur den natuurlyken dood des Menschen, als ene beroving van het natuurlyk leven, en de Mensch word gezegd dien te sterven, „ als de overeenstemming der werkzaamheden van de Ziel en het Lighaam ophouden, of, als zich de Ziel niet meer na den toestand des Lighaams, en het Lighaam niet meer na den toestand der Ziele voegd en schikt." De Mensch ondergaet dan, gelyk hy zich verder verklaert, zodanig „ eene verandering des lighaams, waar door de zinlyke leden onbruikbaar gemaakt, en de levensgeesten in derzelver beweging gantschlyk gestremd worden; wordende het verband tusschen de Ziel en 't Lighaam door den

(*) Dit laetstgenoemde Stukje is ook reeds in 't Nederduitsch vertaeld, en gedrukt in 's *Hage* by *P. van Cleef* 1765.

den Dood weggenomen." Hier omtrent merkt hy voorts nog aen, dat dit niet noodzaeklyk insluit, ene geheele afwezenheid der Ziele van 't Lichaem; en geeft te kennen, dat men zich, zynes oordeels, van dit denkbeeld, dat de Zielen, na den dood des Lichaems, in de Lichamen konnen blyven, met vrucht kan bedienen, ter verklaringe van de voorbeelden der tweemael gestorvenen, die ons in de Bybelbladeren voorkomen. Getoond hebbende dat deze beschouwing van den Dood eenstemmig is, met het denkbeeld, dat de Schriftuurlyke spreekwyzen 'er van geven, leid hy hier uit af, dat men den dood heeft aen te zien, als ene berooving van alle gevoel, en het daer uit voortkomende zinlyke genoegen en ongenoegen; als mede dat de Ziel daer door het vermogen verliest, om het lichaem, als een werktuig tot volbrenging harer raedsbesluiten te gebruiken; en dat dezelve daer op een geheel ander leven begint. Voorts besluit hy dit Hoofdstuk met aenmerkingen over de flauwe kundigheden, die wy hier in den tyd van dat leven hebben, de Godlyke Wysheid daer omtrent in acht te nemen, en 't begrip dat wy mogen vormen van het bezef, dat de Ziel als dan heeft van hare Staetsverwisseling.

Het tweede Hoofdstuk, gaende over de oorzaken des doods, stelt ons in de eerste plaets voor, als *natuurlyke* oorzaken, „ alle zodanige toevalligheden, waer door het gebruik van alle de Leden des Lighaams opgehouden, en het Lighaam buiten staat om zich zelve te bewegen, gezet word." Dan dit voor de Geneeskundigen overlatende bepaelt hy zich nader om te handelen, over de *moreele* oorzaken, die hy in 't algemeen vind, in de overtreding van Adam en Eva. „ Onze eerste Ouders, zegt hy, waaren in de eerste tyd *onsterfelyk*, maar toen zy de Wet overtraden, die hun God gegeven had, verloren zy deze voortreffelyke eigenschap, en kwamen in een staat, waar in zy eindelyk noodzakelyk sterven moesten; en deze zonde van onze Stamouders is dan ook de oorzaak, waarom alle haare Nakomelingen de natuurlyke Dood moeten ondergaan." Deze drieledige Stelling word hier onderscheidenlyk ontvouwd, met ene nevensgaende verdeediging van de Godlyke handelwyze, tegen de verdenking, als of hy het menschlyk geslacht onregt gedaen zou hebben.

Hier aen volgt ten derde, de overweging van het tydperk des doods. In dit Hoofdstuk behandelt de Hoogleeraar aenvanglyk breedvoerig het Godgeleerde verschil

over het Godlyk besluit deswegens. Het staet by hem vast, dat God een iegelyk mensch „ een zeker Levensperk heeft gezet, 't welk hy niet kan overtreden:" ook vind hy gene zwarigheid in toe te stemmen, „ dat God in 't algemeen volstrekt een zodanig getal van jaaren bestemd heeft, boven 't welk geen mensch zyn leven kan voortzetten." Maer als men verder vraegt; „ of het tydperk, 't welk God een iegelyk mensch gezet heeft, onveranderlyk zy?" Zo antwoord hy ontkennende, en beweert, „ dat God niemand een onveranderlyk Levensperk gesteld heeft:" doch hy belyd tevens, „ dat dit op zich zelfs veranderlyk tydperk van 's menschen Leven nooit werklyk veranderd word; en dat dus een mensch nooit langer of korter leefd, dan hem van eeuwigheid het perk om te leven gezet is." In de nadere ontvouwinge hiervan kant hy zich zeer ernstig tegen het gevoelen van een volstrekt Godlyk raedsbesluit deswegens; en beweert dat men hier moet denken op een besluit van een volmackt verstandig Wezen, gegrond op voorgeziene omstandigheden, die hy gebillykt of beslooten heeft toe te laten. Op dien grondslag beantwoord hy ook eindelyk de vraeg, „ of God de byzondere manier en wyze des Doods van een iegelyk mensch beslooten heeft?" met onderscheidinge. God naemlyk heeft *dezelve* van eeuwigheid voorzien; ze strekte ter verheerlykinge zyner eere, of ze benadeeld dezelve; in 't eerste geval billykt hy de manier en wyze, in 't laetste billykt hy dezelve niet; het ene en 't andere geschied nogtans; en dus moet men zeggen, dat God in 't eerste geval beslooten heeft, dat dezelve plaets zou hebben; en in 't laetste geval beslooten heeft, dezelve niet te beletten, maer toe te laten, dat zodanig een mensch op die manier en wyze, op dien tyd, den Dood zou ondergaen. —— Tot dus ver des menschen tydperk ten aenzien van God beschouwd hebbende, vestigt de Hoogleeraer voorts zyne aendacht op hetzelve met betrekking tot de menschen. Het geen hy daer omtrent voor te dragen heeft brengt hy onder drie hoofdartykels. (1.) *Het Leven der menschen is zeer kort.* De beschouwing hier van leid hem op, om na te gaen waerom! en te toonen, dat de mensch geen reden heeft; om zich daer over te bezwaren. By die gelegenheid beantwoord hy ook de vraeg, „ of men over zyn leven verdrietig mag worden!" en toont, in hoe verre het geoorlofd zy, „ God

aan

aan te roepen om de verkorting, of de verlanging onzer levensdagen;" als mede dat het volstrekt ongeoorlofd is, „ zich zelve het leven te benemen." (2.) Een tweede hoofdartykel luid, *het tydperk van 's menschen leven is aen een iegelyk onbekent en verborgen.* Dit ontvouwende brengt hy den Lezer onder 't oog, „ dat het zelve voor geen Mensch, ook door geen kunstenaryen, weetbaar is; dat de Duivel het niet kan voorzeggen; dat de Mensch 'er zich niet over heeft te bekommeren; en dat 'er wyze reden zyn, waarom God 's Menschen sterfuur verborgen heeft." Hier by komt (3.) eindelyk een betoog, *dat het tydperk van 's menschen leven ook te gelyk het genadeperk is.* Dit behandelt de Hoogleeraer in 't breede. Voor eerst beweert hy, „ dat een zondaar, zo lang hy leeft, aan de genade van God deel heeft, indiervoegen, dat God niet ophoud voor zyn dood, zyne bekeering ernstlyk te zoeken en te bevorderen, veel minder hem de middelen daar van geheel te onttrekken, hy mag zyn, wie hy wil." En hy bewyst vervolgens, ten tweede; „ dat geen zondaar, die in 't ongeloof is gestorven, na zyn dood kan bekeert, en de zaligheid deelagtig worden."

Ten laetste word dit Geschrift besloten met het vierde Hoofdstuk gaende over de gevolgen des Doods. Hier in bepaelt zich onze Autheur, voor zo ver de tydelyke dood alleen een dood des Lichaems is, en dewyl hy de verdere gevolgen, die betrekkelyk zyn tot den staet der Ziele, in ene andere Verhandelinge reeds nagegaen heeft, tot die veranderingen, welken uit den dood des lichaems ontstaen, en gemeenlyk daer mede verknocht zyn. Uit dien hoofde komt hier alleen in aenmerking de vergänglykheid der lichamen, en de gewoonte van dezelven te balzemen, om ze nog enigen tyd voor 't bederf te bewaren; of ze te begraven, om de verganglykheid der lichamen in de open lugt, met de schadelyke gevolgen daer van, te beletten en voor te komen, als mede de lykstatien by zodanig ene gelegenheid gebruikelyk; waer omtrent de Hoogleeraer zyne aenmerkingen mededeelt ter billykinge van 't een en 't ander, zo ver het zelve zyne nuttigheid heeft.

Brief, behelzende de voornaamste gronden, en de byzondere mening van de hedendaagsche nieuwe Lere der Sacramenten: nevens de voornaamste bewyzen tegen dezelve: als ook ene oplossinge van hare voornaamste tegenwerpingen. Geschreven aan N. N. *Door* JOHANNES CONRADUS APPELIUS *Pred. te Zuidbroek en Muntendam. Te Groningen by de Wed.* J. Spandauw 1768. *behalven de voorafgaande korte Schets* 174 *bladzyden in groot Octavo.*

DE Eerwaerde *Appelius*, al vroeg ingewikkeld in 't voor enigen tyd ontstane verschil, in onze Nederlandsche Kerk, over de vryheid der *onergerlyke onbegenadigden*, voor God en hun Geweten, om het Heilig Avondmael al of niet te mogen gebruiken; betoont zich in dit Stukje een zeer ernstig voorstander van onze Formulieren; en een yverig verdeediger dier Leere, welke hy de Oude Leer noemt, die, zynes oordeels, op Gods Woord gegrond is; in tegenstellinge van hun, die beweren, dat zulk een onbegenadigde, voor God en zyn Geweten, vryheid heeft, om tot den tafel des Heren te naderen. — Dit Geschrift, dat regelmatig opgesteld is, en in dit verschil overweging verdient, behelst, (1.) De voornaamste gronden der nieuwe Leere. (2.) De byzondere mening van dezelve, aengaende het H. Avondmael. (3.) De gronden, waer uit derzelver ongegrondheid, zynes achtens, betoogd kan worden. (4.) De tegenwerpingen die men tegen de oude Leer inbrengt, welken door zyn Eerwaerde beantwoord worden. (5.) Het gewicht van dit geschil, en den weg, dien men naer zyne gedachten zou konnen inslaen, om het, ten minste openlyk, te doen eindigen: en (6.) eindelyk een kort voorstel ter ontvouwinge van de geschiedenis, hoe dit geschil in de Kerk gekomen zy. — Zie hier, ten gevalle van hun, die het onderscheid dezer Leerstellingen nog niet mogten kennen, hoe de Eerwaerde *Appelius* het verschillende gevoelen aengaende het H. Avondmael, van de ene en andere zyde, voordraege.

„ Ingevolge de Oude *Hervormde* leer, is het H. Avondmaal, ene heilige plegtigheid, van Christus ingesteld, om, aan ware gelovige, te betekenen en te verzegelen de belofte van het Evangelie, dat hy zyn Lichaam, voor hen, heeft laten breken, en zyn bloed, voor hen, vergieten, om hen daar door zalig te maken, even zo zeker, als zy die tekenen genieten: ten einde hun zaligmakend geloof, dat

dat zy reeds bezitten, door dat zegel versterkt zoude worden, om zo veel te levendiger, aan Jesus dood, voor hen geschied, te gedenken, en, van de heilgoederen, zo veel te vrymoediger gebruik te maken, tot bevordering van troost en heiligmakinge: zo dat dit bondzegel niet zy ingesteld, voor onbegenadigde, maar voor menschen, die de wezendlyke eigenschappen der begenadigde in zig bevinden: waarom het nodig is, dat 'er vooraf Proefspredikaties gehouden worden, waar in de gemeente zig onderzoekt en beproeft, of zy ook gemelde eigenschappen in zig bevinde."

„, Naar de nieuwe Leer, zyn de Sacramenten heilige plegtigheden, van God ingesteld, om, niet alleen aan begenadigde, maar ook aan onbegenadigde, te betekenen en te verzegelen, de waarheid van het evangelie, de aanbieding van genade, en den samenhang tusschen het geloof en de zaligheid: ten einde het woord, en het historisch geloof versterkt worde, om het zaligmakend geloof eerst te werken en dan te versterken, als de allergepaste en krachtigste middelen, tot de eerste bekeering: weshalven, niet alleen begenadigde, maar ook onbegenadigde dezelven gebruiken moeten; vermits de onbegenadigde, zo wel als de begenadigde, een wettig regt daar toe bezitten: waarom het dan niet nodig, maar zelfs schaadlyk, is, dat men zig zelven zoude beproeven, of men ook behore, tot die, voor welke het Sacrament ingesteld is; vermits het hier maar alleen, op ene voorbereiding, om zig uit te zuiveren en onergerlyk te maken, aankome: waar uit dan volgt, dat, tusschen Woord en Sacrament, geen ander onderscheid zy, dan in de maniere van voorstel."

Gods vrymachtig Albestier, ten toon gesteld, in den spoedigen overgang van den Heere FRANCOIS DE CHALUS, *Heer van* LA MOTTE, *geweezen Officier in dienst van zyne Maj. den Koning van* Vrankryk, *en deszelfs geheele Familie uit den Roomschen tot den Gereformeerden Godsdienst. Voorgesteld in een Brief aan den Heer* B. D. L. *Intendant van de Fortificatien des Konings. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by* P. Entrop, *en te Utrecht by* S. de Waal. *in Octavo 224 bladzyden.*

Dit Stukje behelst een onopgesmukt verhael, van de gelegenheid by welke de Heer *de Chalus*, ter zake van zyne

zyne tydelyke omſtandigheden, zich in Utrecht ter neder gezet heeft; wat hem natuurlyk aenleiding heeft gegeven, om den Bybel te doorbladeren, en in 't lezen daer van te ontdekken, dat de Leer der Roomſche Kerke in vele opzichten niet gegrond is op den inhoud der Godlyke Schriften; en hoe hy, in gevolge hier van, met zyne ganſche Familie, eerlang den Gereformeerden Godsdienst te Utrecht openbaer omhelsd heeft. Den Heer *Intendant*, op een ſcherpen Brief over zynen zo genaemden afval, deswegens bericht gevende, doet hy dat bericht vergezeld gaen van aenmerkingen over den Roomſchen Godsdienst; dienende om hem, in verſcheiden ſtukken, onder 't oog te brengen, hoe ongegrond, ongerymd, ja beſpottelyk velen derzelven voorkomen, als men ze met oplettendheid beſchouwt; om dus zyne overgang te billyken, en den Heer *Intendant*, waer 't mogelyk, tot nadenken te brengen. De Autheur ſtelt dit, hoewel niet geleerd noch regelmatig, (dat juist niet te wachten was,) in zodanig een daglicht, dat het zeer wel aen zyn oogmerk beantwoorde, en voor 't Gemeen niet ongevallig zy.

ADRIANI KLUIT *Vindiciæ Articuli ὁ, ἡ, τὸ. In Novo Testamento. Pars posterior Tomus prior. Of de Artykel ὁ, ἡ, τὸ in 't N. T. gehandhaafd en verdeedigd. Te Alkmaar by* Jacob Maagh 1768. *in groot Octavo* 420 *bladzyden.*

MEt de uitgave des eerſten Stuks van dit weldoorwerkte Geſchrift, hebben wy een verſlag gegeven van des Autheurs bedoelde, en tevens gezegd, dat hy 'er wel byzonder toe opgeleid is, door zyne bedenkingen over Lukas II: 2; als mede dat hy, volgens zyne belofte, eerlang ene uitvoerige Verhandeling, over de aldaer gemelde beſchryving, ten voorſchyn ſtond te brengen (*). Aen die belofte nu voldoet hy hier aenvanglyk, met een gedeelte dier Verhandelinge het licht te doen zien; ſtrekkende om te toonen, dat men, in 't verhael van Lukas, om geen tweërleie beſchryving heeft te denken, maer om éne enkele beſchryving; die in de dagen van Herodes wel bevolen, doch eerst enige jaren later ter uitvoeringe gebragt is, toen Judea een Wingewest geworden, en Cyrenius over Syrie Stadhouder was. De Heer *Kluit* heeft dit gedeelte met zo veel

(*) Zie boven bl. 137.

veel belezenheid, oplettendheid en oordeel uitgevoerd, dat men (schoon men in alles nog niet overtuigd mogte wezen van de ontegenzeggelykheid van 's Mans gevoelen) niet wel konne nalaten na het overige gedeelte te verlangen, om zyne gedachten, in hun vollen beslag, te konnen overwegen.

Onze Autheur vangt deze Verhandeling aen met een betoog, waer in hy zich voorstelt te bewyzen, *dat 'er by de geboorte van Christus geen Beschryving in Judea geweest is.* Ten dien einde beroept hy zich, in de eerste plaets, op gebrek van bewys. Geen een enkel oud Geschiedschryver is 'er te vinden, die enig gewag maekt van ene beschryving, welke aldaer in dien tyd plaets gehad zou hebben: en de voorstanders van 't gevoelen, dat men het verhael van Lukas in dien zin heeft te verstaen, als of 'er toen reeds eene beschryving ware, stemmen zulks eenparig toe. Dit uit veler Schriften getoond hebbende, gaet hy verder na, welke wegen men heeft ingeslagen, om, niet tegenstaende dit stilzwygen, echter de geloofwaerdigheid van het vermeende bericht van Lukas te staven; en hy poogt te doen zien, dat gene van dezelven voldoende te achten is; terwyl hy 'er tevens op aendringt, dat men reden heeft, om te stellen, dat men 'er nergens gewag van vind, om dat ze nimmer plaets gehad heeft. 't Komt 'er derhalven nog maer op aen, om te onderzoeken, of Lukas melding heeft van ene beschryving by de geboorte van Christus? En ziet, deze zegt niet, dat ze in dien tyd uitgevoerd is. Hy leert wel v. 1, *dat 'er diestyds een gebod van Cæsar Augustus uitging, om het geheele land, of de geheele waereld te beschryven*, maer meld niet, dat dit gebod in die dagen ter uitvoeringe gebragt, dat die beschryving toen geschied is. 't Is 'er zo verre van, dat hy ze in tegendeel tot een later tyd brenge: de beschryving werd in dien tyd *bevolen*, maer ze geschiedde volgens v. 2 later; *deze* [bevolen] *beschryving geschiedde eerst toen Cyrenius over Syrie Stadhouder was*; dat men den grondtekst dus hebbe te vertalen, zal in 't vervolg nader blyken. De Euangelist leert ons verder v. 3 — 5 wel, dat men zich opmaekte, en heen ging, een iegelyk naer zyne eigen Stad, *om beschreven te worden*; doch niet, dat ze 'er *daedlyk beschreven zyn*; en, zo 'er al enigen beschreven mogten wezen, hy zegt nergens, dat die beschryving toen voltrokken en doorgegaen is. Op zyn meest, vind men dan hier enig bericht van ene aengevangen en ondernomen beschryving; maer de

Euan-

Euangelist geeft niet te kennen, dat die beschryving toen een wezenlyken voortgang gehad heeft.

Dit alles in zyne kracht voorgesteld zynde, oordeelt de Heer *Kluit* genoegzaem getoond te hebben, dat 'er geen grond is, om te gelooven, dat 'er diestyds ene beschryving van Judea zou geschied zyn; en hier op gaet hy, om zyn stuk verder te voldingen, over, om nader te betoogen, *hoe het onmogelyk was, dat de beschryving, door Augustus bevolen, by de geboorte van Christus volvoerd heeft konnen worden.* Dit poogt hy, in het tweede Hoofdstuk, boven alle tegenspraek te stellen. Hier toe vestigt hy des Lezers aendacht op de natuur van een Wingewest der Romeinen, en toont, dat Judea, zulks geworden zynde, tevens aen ene schattingbeschryving onderworpen wierd, toen Cyrenius over Syrie Stadhouder was, tusschen het 9de en 10de jaer van Archelaus, en gevolglyk meer dan 10 of 12 jaren na de geboorte van Christus; waer van ook Lukas gewag maekt Hand. V: 37. By die gelegenheid maekt onze Autheur, om reden met opzicht tot het vervolg, ene uitweiding over 't geen de Oudvaders deswegens melden, en doet ons, behalven andere byzonderheden, daer in voorkomende, opmerken, dat de Oudvaders algemeenlyk, om geen twee verschillende beschryvingen gedacht, maer slechts éne enkele beschryving erkend, en den tyd der geboorte van Christus, en dien van 't Stadhouderschap van Cyrenen over Syrie, onder elkander verward hebben; dat die beschryving, volgens hen, alleen aen Judea bepaeld, en geen enkele *persoonsopschryving*, of *akkeropneming*, maer ene wezenlyke *schattingschryving* geweest is. Dit getoond hebbende gaet hy voort om te doen zien, dat die beschryving niet geschieden kon, voor dat Judea een Wingewest der Romeinen geworden was, en dus geen plaets kon hebben ten tyde der geboorte van Christus: 't welk hy nader bevestigt, zo uit de voorrechten van de Bondgenooten der Romeinen in 't algemeen, als uit den staet der Jooden tot op dien tyd in 't byzonder. Tusschen beiden merkt hy in 't voorbygaen aen, dat men, de onmogelykheid der *schattingbeschryvinge* in die dagen erkennende, (gelyk door de voornaemste Letterkundigen geschied) zich hier te vergeefsch beroept op eene *Persoonsopschryving* of *Akkeropneeming*. Doch hy oordeelt het niet noodig hier op breedvoerig staen te blyven, nademael dit hem voorkomt als ene loutere uitvlucht van verlegenheid, waer toe men zich gedwongen ziet, als men

zon-

zonder grond vooronderstelt, dat Lukas spreekt van twee beschryvingen, die tien jaren na elkander voorgevallen zouden zyn; dit doet hem maer enige algemene aenmerkingen tegen deze denkbeelden inbrengen; en hy maekt er te minder werks van, om dat derzelver nietigheid, volgens zyne gedachten, in 't vervolg dezer Verhandelinge, wel van zelven zal blyken.

Aen dit betoog van de onmogelykheid der beschryvinge in die dagen, hecht de Autheur ene onderscheiden wederlegging van die vertaling, welke aen vele latere Geleerden zeer behaegd heeft, te weten; *deze beschryving geschiedde* EER of VOOR DAT *Cyrenius over Syrie Stadhouder was.* De Heer *Kluit* merkt deswegens aen, dat deze vertaling geenszins beantwoord aen den zamenhang, dat dezelve niet overeenstemt met het verband van zaken, waer in ze voorkomt, en dat zich hier onoplosselyke zwarigheden opdoen, die genoegzaem toonen, dat Lukas dezen zin niet bedoeld kan hebben. Voorts tracht hy aen te toonen, dat deze overzetting onbestaenbaer is met de tael-regelmaet, en dat de voorbeelden, waer op men zich, ter stavinge van die vertolking beroepen heeft, in genen deele bewyzen, 't geen hier bewezen moest worden. Men moest ten dien einde naemlyk niet slechts bewyzen, dat πρῶτος *de eerste*, een byvoeglyk naemwoord, menigmael gebruikt word, als ware het het bywoordje πρῶτον *eerst*; noch dat πρῶτος dus ook wel voorkomt in den zin van πρότερον, *eerder*, en dan een *Genitivus* by zich kan hebben; dit alles voldingt in dezen de zaek geenszins: maer men moest bewyzen, (daer 't hier bepaeldlyk op aenkomt,) dat πρῶτος, met een tydaenwyzenden *Genitivus absolutus*, ('t welk in dit geval plaets heeft,) de betekenis heeft van *eer* of *voor dat*. Dit zo niet zynde, vervalt daer mede het gewaende bewys, dat men uit deeze woorden ontleent, ter onderschraginge van de vooronderstelling, dat Lukas het oog zou hebben, op ene beschryving, die in Judea geschied zou zyn, ten tyde der geboorte van Christus, voor de beschryving ten tyde van Cyrenius.

Onze Autheur zyne ontkennende stelling dus ver afgehandeld hebbende, tracht vervolgens den zin der woorden van Lukas, volgens zyn denkbeeld, in 't daglicht te stellen. — Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ, *deze beschryving*, is zekerlyk de beschryving vs. 1 gemeld; derwaerds wyzen ons die woorden; en daer word gezegd, dat zy *bevolen* is; men heeft dit gevolglyk aen te zien, als of 'er stond, *deze* [vs. 1

bevolen] *beschryving*. —— Hier van nu word gezegd, dat zy ἐγένετο, *geschiedde*, 't welk buiten tegenspraek aenduid, dat die beschryving niet enkel *bevolen*, maer ook *verricht*, *gedaen* en *afgelopen* is. —— Dit is geschied, ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου, *toen Cyrenius over Syrie Stadhouder was*: over de vertaling dezer woorden kan ook, als men onbevooroordeeld is, geen verschil vallen, en men zou dus niet twyfelen, of de beschryving, welke bevolen werd in de dagen van Koning Herodes, is geschied, toen Cyrenius de waerdigheid van Stadhouder over Syrie bekleedde, en gevolglyk 10 of 12 jaren na de geboorte van Christus. —— Maer Lukas voegt 'er nog iets by, zeggende αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμ. Dat is woordlyk, *deze beschryving eerst geschiedde*, *toen* enz.

De onzen vertaalen dit, *deze eerste beschryving geschiedde* enz. Doch dan moest men, zegt de Heer *Kluit* hier lezen, αὕτη ἡ ἀπογραφὴ ἡ πρώτη ἐγένετο. Mogelyk vervolgt hy, zou iemand gissen, dat men oudtyds zo gelezen heeft, en dat, in 't later uitschryven, de laetste η in ἀπογραφὴ het volgende ἡ verzwolgen heeft. Dit eens toegestaen zynde, onderzoekt hy wat de zin zou wezen, en toont hoe 'er uit den zamenhang volge, dat die beschryving vs. 1. *bevolen* in de dagen van Koning Herodes, volgens vs. 2. *geschied* is in de dagen van Cyrenius, en dat die beschryving *de eerste* was. Maer hoe *de eerste*? met opzicht tot ene tweede, derde enz. of met betrekking tot haer voorig niet zyn? wordende dus de *eerste zaek* meermaels genomen voor den aenvang in tyd, zo wel als ter aenduidinge, dat zy *voor* ene tweede, derde enz. van die natuur geschied zy. Dit is twyfelachtig in deze Grieksche spreekwyze; en dit zo zynde, zal men ze hier, uit kracht van den zamenhang en de historische waerheid moeten vertolken, wel, volgens de letter, *deze eerste beschryving geschiedde*, maer, volgens de mening, *deze beschryving is eerst geschied*, of *nam haer aenvang*, of *geschiedde eerst*, *toen Cyrenius* enz. —— De Heer *Kluit* heeft dit, by manier van toegeving, wel eens willen nagaen, om te toonen, dat 'er dus doende nog niets in liggen zou, dat met zyn gevoelen onbestaenbaer is; doch hy merkt tevens aen, dat die gissing van ene verschillende lezing door niets ter waereld ondersteund word, en dat men 'er ook niets mede wint, dan dat men Lukas dubbelzinnig doet schryven; en hem ene dubbelzinnigheid toeëigent, op ene plaets, daer hy zyne mening nu in tegendeel ten klaerste uitdrukt.

Lu-

Lukas zegt αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμ. en vermyd dus alle dubbelzinnigheid; nadien 't middagklaer is, dat πρώτη *eerst* niet behoort by ἀπογραφὴ *beschryving*, maer by ἐγένετο *geschiedde*; zo dat men de woorden niet konne overzetten, *deze eerste beschryving geschiedde*, maer bepaeld zy, om ze in verstaenbaer Nederduitsch te vertalen, *deze beschryving geschiedde eerst*. Om de wettigheid dezer vertalinge nader te staven, verledigt zich de Heer *Kluit*, om met een aental van voorbeelden te toonen, dat het by de Grieken zeer gemeen is, het byvoeglyk woord πρῶτος, η, ον in de betekenis van het bywoordje *eerst* te gebruiken, en dat men zich hier van verzekert, door de afwezigheid van het lidwoordje ὁ, ἡ, τό. Dus is ἡ πρώτη *de eerste*, maer πρώτη, zonder lidwoordje, het bywoordje *eerst*. Zo is dan αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ontegenzeglyk, niet, *deze eerste beschryving geschiedde*, maer, *deze beschryving geschiedde eerst*. Hier by voegt onze Autheur, ten sterker aendrang, ene gansche reeks van voorbeelden, die toonen, dat het bywoordje πρῶτον, en insgelyks het byvoeglyke πρῶτος, η, ον, ook dus als een bywoordje gebruikt, meermaels de betekenis heeft van 't Latynsche *demum*, en gebruikt werd, even als wy ons woordje *eerst* bezigen, in den zin van *toen eerst*. Deze betekenis ten overvloede gestaefd, en op het gezegde van Lukas overgebragt hebbende, stelt hy 't als ene genoegzaem ontwyfelbare zaek voor, dat Lukas zegt; *deze beschryving geschiedde eerst*, *toen Cyrenius over Syrie Stadhouder was*, om aen te duiden, dat die beschryving, welke in de dagen van Koning Herodes bevolen was, toen eerst ter uitvoeringe gebragt wierd, toen Cyrenius over Syrie Stadhouder was.

De Heer *Kluit* het voorgestelde nog tegen enige tegenwerpingen verdeedigd hebbende, toont vervolgens dat het gevoelen, hier door hem beweerd, schoon 't in den laatsten tyd bykans onaengemerkt geweest zy, in vroegere tyden nochtans door veelen reeds is opgemerkt; dat het plaets heeft in verscheiden vertalingen, en Griekfche uitgaven, die hebben αὕτη ἡ ἀπογραφὴ, πρώτη ἐγένετο, en dus toonen dat ze πρώτη niet brengen tot ἀπογραφὴ, maer tot ἐγένετο. Ook tracht hy te doen zien, dat de Oudvaders, volgens het bovengemelde, Lukas in dien zin verstaen hebben; het welk hy tegen enige bedenkingen nader opheldert. Eindelyk merkt hy nog aen, dat het geen Lukas meld, Hand. V: 37, duidelyk genoeg doet zien, dat de Euangelist om geen twee beschryvingen gedacht, maer

 slechts

slechts ene enkele beschryving gekend heeft, het welk hem daer ter plaetze alleen doet zeggen, *in de dagen der beschryvinge*, en niet *in de dagen der eerste* of *tweede beschryvinge* of *in de dagen der beschryvinge van Cyrenius*, of iets dergelyks; hoedanig ene nadere bepaling men hier natuurlyk zou verwachten, indien de Euangelist iets van twee zulke verschillende beschryvingen, als velen vooronderstellen, geweten hadde. —— Onze Autheur besluit eindelyk dit gedeelte zyner Verhandelinge aldus.

„ Zie hier byna tot overtolligheid betoogd, en uitgeleid, een stuk, waer over byna 3 eeuwen getwist, geschreven en gewreven is. 't Welk zoo veel verschillende gedaanten heeft aangetrokken, als 'er verschillende verstanden geweest zyn en noch zyn. Zie hier, zoo ik meen, het gezegde van Lucas in zyne ware meening voorgesteld, en getoond, dat hy, verre van de beschryving te brengen tot Christus geboorte, in tegendeel dezelve duidlyk overbrengt en verschuift tot den tyd van Cyrenius, niet, gelyk velen gewild hebben, om dat die gewaande Christusbeschryving zoo lang geduurd heeft, en staande al dien tyd met horten en stooten verricht is, tot dat zy eindlyk onder Cyrenius haar volle beslag gekregen heeft; waar door men genoodzaakt wordt, om het woord ἐγένετο een vreemde en ongehoorde verklaring te geven: (die zo redeneren, hebben den staat van Judea niet gekend) maar alleen, om dat de beschryving, vs. 1. bevolen, schoon volg. vs. 3—5. begonnen, gestuit is; geenen voorrang gehad heeft; en voor niet geschied is aangemerkt: zoo dat de H. Lucas vs. 1., om het optrekken van Maria naar Bethlehem van de schatting moetende gewagen, van zelfs in die noodzakelykheid gebracht was, om door dien tusscheninlasch den lezer te waarschuwen, en te zeggen: *deze beschryving is eerst geschied, toen Cyrius over Syrie Stadhouder was.*"

„ Daar blyft niet over, dan dat ik 1. de ware meening van het eerste vers openlegge, en 2. ten besluite aanwyze, door wat toeval de bevolen *schatting* achtergebleven, en tot later tyden uitgesteld zy."

Men verlangt vry algemeen na de uitwerking van dit overige gedeelte, in de verwagting, dat men dan beter zal konnen begrypen, hoe, (volgens het oordeel van den Heer *Kluit*,) Cæsar Augustus tot het besluit kwame, om in de dagen van Koning Herodes, zulk ene schatting in Judea te bevelen; en hoe die schatting aenvanglyk werkstellig gemaakt zy; indien 't zo baerblyklyk ware, dat dezelve on-

mo-

mogelyk uitgevoerd konde worden, (niet uit hoofde van die of deze toevallige omſtandigheden,) maer uit krachte van den ſtaet, waer in het Joodſche Gemeenebest zich diestyds nog bevond, als onze Autheur beweert.

Brieven van Dr. GEORGE WILH. ALBERTI, *over den tegenwoordigen toeſtand van den Godsdienst en de Weetenſchappen in Grootbrittannien. Uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Deel. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1768. *behalven de Voorreden en den Inhoud* 361 *bladz. in gr. Octavo.*

DE Heer *Alberti* zyne berichten, die, uit hoofde van derzelver byzonderheid en nauwkeurigheid, met een algemeen genoegen gelezen worden, in dit derde Deel vervolgende, ontvouwt ons hier het aenmerklykſte, dat de Hierarchy, en de inrichting van den Godsdienst, in de Engelſche Kerk betreft; als mede hoedanig het tegenwoordig heerſchend leerbegrip dier Kerke zy, aengaende deze en gene onder de Proteſtanten betwiste leerſtellingen. Onder het voordragen hier van, geeft hy tevens een bericht van de latere Aartsbisſchoppen en Bisſchoppen en enige andere voorname Mannen in de Kerk van Engeland; en wel byzonder een geſchiedverhael van de Sociniaenſche en Arriaenſche verſchillen van het jaer 1689 tot op den tegenwoordigen tyd. Verder verleent ons dit Stuk een onderſcheiden denkbeeld van de Engelſche Hooge Schoolen, de wyze van ſtuderen aldaer, en 't geen deswegens voorts merkwaerdig is. Hier by komt ene beſchryving van etlyke aenzienlyke plaetſen, gebouwen enz.: weshalven de Lezers dit Deel niet min merkwaerdig dan de voorgaenden zullen vinden. —— Tot een ſtaeltje hier van diene het volgende verhael van 't geſchil der Engelſche Kerke met den Bisſchop *Hoadley*, dat met recht onder de gewichtigſte geſchillen dier Kerke geteld mag worden; waerom we het hoofdzaeklyke van dit verhael hier zullen melden.

Benjamin Hoadley, Bisſchop van *Bangor*, kantte zich, hoewel Bisſchop zynde, ('t geen aenmerkelyk was) zeer ernſtig aen tegen de zogenaemde voorrechten ener Bisſchoplyke Kerke; des niet tegenſtaende verkreeg hy vervolgens het Bischdom van *Salisbury*, en in later tyd het voordeelig Bischdom van *Winchester*; terwyl hy zyn gevoelen ſtandvastig bleef verdeedigen.

In 't jaer 1708 gaf hy reeds uit eene *Overweging, bee-*

verre men zich aen de Waereldlyke Overigheid onderwerpen moet. Hier op volgde in 't jaer 1710 een *Onderzoek van den Oorsprong en Instelling der Waereldlyke Regeringe.* En in 't jaer 1716 ontdekte hy zyn gevoelen nog duidelyker, met de uitgave van een *Behoedmiddel tegen de Leerstellingen en het gedrag der Nonjurors, zo wel in de Kerk als in den Staat.* Ook zag men in dat zelfde jaer reeds *Enige Aenmerkingen over dat Behoedmiddel* in 't licht; doch het liep echter nog aen tot het volgende jaer, eer men zyn gevoelen hevig begon te bestryden. Hier toe gaf hy aenleiding door ene Predikatie, den 31 Maert 1717, *over de Natuur van het Koningryk of de Kerk van Christus;* welke Predikatie in dat jaer vyftienmael gedrukt werd. Op de uitgave dezer Predikatie volgde eerlang ene menigte van Voor- en Tegenschriften; ene Synodale Vergadering zag dezelve, als mede het opgemelde Behoedmiddel, voor zeer gevaerlyk aen; maer het Hof schortte de verdere uitwerking dier Vergaderinge op; en 't bleef voorts by de uitgave veler Schriften der Voor- en Tegenstanderen van des Bisschops gevoelen. Onze Briefschryver een achtervolgend verhael van dit alles gegeven hebbende, meld ons voorts welke de stellingen waren, over welken met zo veel hevigheids gestreden werd.

„ De Bisschop hadde in zyne Predikatie de volgende „ Leerstellingen geleerd. Christus is de Koning van zyne „ Kerk, en alzoo de eenige Wetgever en Rechter van „ zyne onderdaanen, in dingen die het geweeten en de eeu„ wige zaligheid betreffen. Hy heeft geen zigtbaaren „ Steedehouder, geenen Rechter over het geweeten nage„ laaten. Aldus heeft geen mensch het recht om nieuwe „ wetten te maaken, of aan de oude een nieuwen zin te „ geeven, te weeten, met zulk eene verbindende kracht, „ dat de menschen op verlies van hunne zaligheid daar aan „ gehoorzaamen moeten. Geen mensch mag dierhalven „ eenes anders knecht oordeelen ten aanzien van dingen, „ die zyn geweeten en de eeuwige zaligheid aangaan."

„ Uit deeze stellingen besloot de tegenparty, dat, *voor eerst*, all' het gezag der Kerke in zaaken, die het geweeten en de eeuwige zaligheid betreffen; *ten tweeden*, alle Kerkentucht, en *ten derden*, all' het gezag der Geestlykheid, daar door wechgenoomen wierd. Het *eerste* stemde de Bisschop toe; maar het *tweede* ontkende hy, om dat het uit zyne stelling niet volgde. Hy verklaarde zig over het een en het andere op de volgende wyze: Hy weedersprak voornaamlyk de genen, die terstond *eenes anders dienstknecht* oor-

oordeelen en verdoemen; (eene uitdrukking, welke hy van den Apostel Paulus ontleend had;) zyn oogmerk was de Paapsche leerstellingen noopens de magt en straffen der Kerke teegen te gaan, daar men zig eene magt over het geweeten aanmaatigt, en voorgeeft, dat de werking van de Geestlyke *Censuuren* zig eerst in de toekoomende weereld regt openbaart; *de Excommunicatie van den Bloedschender te Corinthen*, (die den Bisschop tegengeworpen wierd,) hadde niets toegebragt tot vermeerdering van Gods ongenaade over hem, nog ten oogmerk gehad haare uitwerking eerst in de andere weereld te toonen; ook was uit een enkel en buitengewoon voorval geen algemeenen regel te neemen; het was eene andere zaak menschen van de Kerkelyke gemeenschap uit te sluiten, of groove zondaaren de verkeering met de vroomen te verbieden, het welk in geenen deele mispreezen kon worden; maar men moeste niet gelooven, dat daar door de straffe in de toekoomende weereld vermeerderd worde; men zogte alleenlyk door zulk voorgeeven de menschen bang te maaken; en buiten dat was het uitsluiten uit de Kerkelyke gemeenschap geen oordeelen over het geweeten. En wat het *derde* stuk betreft, moesten de Geestlyken over hunne Gemeenten niet heerschen, maar dezelve weiden, en op Christus als haaren Koning en Heer, maar niet op zig zelven, wyzen."

„ Op het *Beboedmiddel* hadde men noch meer te zeggen. Men berispte, dat hy van de onafgebrookene opvolging der Bisschoppen, van de kracht van den Bisschoplyken Zegen, de *Absolutie* en *Excommunicatie*, verachtelyk sprak, dezelve voor kleinigheden, uitvindingen van menschen, hield, en ontkende, dat ze tot vermeerdering der genaade, of ongenaade, van God iet toebragten; en daar door de χαρισματα, die hem door de Bisschoplyke inwyding gegeeven waaren, verloochende. De Bisschop antwoordde, dat Hy de gezegde dingen hield voor kleinigheden en uitvindingen van menschen, wanneer men daar aan eene kracht om de genaade, of ongenaade, Gods te vergrooten, toeschreef; dat hy niet wiste van χαρισματα [of genaadegaaven], die Hem door de Bisschoplyke inwyding aangekoomen waaren, en wat Hy zelf niet hadde, Hy aan anderen door die inwyding niet konde mededeelen."

„ Voornaamlyk was men te onvreede over zyne stelling aangaande de opregtheid. De Bisschop had geleerd, dat alles daar op aankwam, dat de mensch naar zyne beste kennis en overtuiging handele; dat hy alle middelen tot

zyne onderrichting aanwende, en als dan naa voor af gegaane eigene onpartydige beproeving God diene. Hier uit wierden deeze gevolgen getrokken. De gemeenſchap der Kerke is dan tot verkryging der zaligheid niet noodzaakelyk: Ieder ongeleerde moet zyn eigen leidsman in den Godsdienst zyn: Voor God is geen onderſcheid tusſchen eenen waaren of valſchen Godsdienst: De mensch kan niet verplicht worden tot gemeinſchap met de Kerke: De Bisſchop is een vyand der Kerke en een voorſtander van de Scheurmaakers."

„ De Bisſchop antwoordde: Hy hield ſtaande, dat de mensch alle middelen moeste aanwenden om tot grondige kennis te koomen, en dat de waarheid haar helder en overtuigend licht met zig brenge. Het gene de zaligheid van alle Christenen aangaat, moeste voor een ieder verſtaanbaar zyn, en alles wat tot zaligheid noodig is, ſtond duidelyk in de Schrift. Maar dat waare onbehoorlyk, dat iemand uit verkeerde neederigheid of traagheid een anderen voor zig zoude laaten denken, en zyn verſtand aan het oordeel van anderen, in dingen, die de eeuwige zaligheid betreffen, zoude onderwerpen. Men konde en moeste nochthans andere lieden om raad vragen, en zig laaten onderrichten, doch alles zelfs beproeven. Men veroordeelde het Koolmyn-graavers geloof in de *Roomſche* Kerk, en wat daar kwaad was, konde by de *Proteſtanten* niet goed zyn. Alle de genen, die eenen anderen tot hunnen Godsdienst overbrengen wilden, zelfs *Papisten*, beriepen zig op zyn eigen oordeel, en lieten hem zelven oordeelen, of hunne gronden rechtmaatig waaren, of niet; maar wanneer hy zig hadde laaten verſtrikken, dan toonden zy hem de noodzaakelykheid, om zyn eigen oordeel aan zulken man te onderwerpen, wiens gemeenſchap hy door zyn eigen oordeel verkooren hadde, naardien het nu zyn werk niet meer was zelf te denken. Men moeste in de *Proteſtantſche* Kerk zulke dingen niet ſtaande houden, die haare afſcheiding van de *Roomſche* mispryzelyk maakten: want, indien de Kerk het recht hadde om menſchen tot de gemeenſchap met haar te verbinden, dan hadde de Engelſche zich van de *Roomſche* niet moeten ſcheiden. De Engelſche Kerk hield zelve ſtaande, dat een lid der *Roomſche* Kerk zalig kan worden, in welke God reedelykheid en oprechtheid, ongeacht alle zyne dwaalingen, vinde."

„ Om den Bisſchop noch meer gehaat te maaken, gaf de teegenparty voor, dat Hy zig 1.) aan de Koninglyke opper-

perheerſchappy (*Supremacy*) vergreepen hadde: want de Koning hadde nu geen recht om nieuwe Kerk-wetten te maaken, en de onderhouding van dezelven te eiſchen. De Biſſchop antwoordde, dat Hy eenen Koning niet gerechtigd hield om nieuwe Kerken-wetten, die het geweeten der onderdaanen verbinden en overheerſchen zouden, te maaken: tydelyke ſtraffen en belooningen konden wel huichelaars, maar geene waare Christenen maaken. De Heer, die den aart van zyn Koningryk best kende, hadde zulk een middel niet voorgeſchreeven; het geloove van een toekoomende weereld moeste de beweegrede zyn. Indien de Overigheid verpligt waare het Koningryk van Christus door ſtraffe te bevorderen, dan moeste de *Roomſche* Godsdienst in *Paapſche*, en de *Muhamedaanſche* in *Turkſche* Landen, door ſtraffen uitgebreid en de waare afgeſchaft worden: want de gronden, die teegen de *Papisten* gelden, moesten ook in gelyke gevallen teegen *Proteſtanten* gelden. De magt der Overheid ſtrekte zig alleenlyk uit tot uitwendige beſtellingen. Magt en gezag hadden in den Godsdienst altyd het grootſte ongeluk te weege gebragt, en konden daarom thans niet voordeelig worden."

„ Men zeide 2) de Biſſchop was een vyand der *Act of uniformity*, door welke de Biſſchoplyke Kerk als de heerſchende Kerk was vastgeſteld, en allen zulken ſtraffen gedreigd waaren, die de Engelſche *Liturgie* verachten. De Biſſchop antwoordde, dat deeze wet niemand verpligtte tot aanneeming der Engelſche *Geloofsbelydenis*, als zulken, die in hun geweeten zig daar toe verpligt hielden. Zulke wetten moesten zoo verklaard worden, dat ze met de vryheid van het geweeten niet ſtryden. Het behoorde tot het *Pausdom*, dat men de menſchen tot eenerlei wyze om God te vereeren verpligten wilde: daar door wierd huichelary, traagheid, verzuim van onderzoek, Koolen-myn-graavers geloof bevorderd: men verkreeg wel langs dien weg eene uiterlyke vreede, maar zulk eene, die ten hoogſten ſchaadelyk was, en dan hadde de Engelſche Kerk zig niet van de *Roomſche* moeten ſcheiden."

„ De tegenparty beweerde ten 3) dat de Biſſchop is een vyand van de *Sacramental Test*. Niemand naamlyk kan in Engeland eene bediening verkrygen, die niet tot de Engelſche Kerk behoort, en tot bewys daar van het *Heilige Avondmaal*, volgens haare gewoonte, ontfangt; door dit middel tragt men de veiligheid en vastigheid der Engelſche Kerk te meer te verzekeren. Dit word de *Sacrament-Proef*

genoemd. Dezelve diende oorspronklyk tot afweering der *Papisten*; maar nu zyn daar door ook alle *Presbyteriaanen* en andere gezindheeden van alle bedieningen uitgeslooten, waar over zig deeze schrikkelyk bezwaaren, en daar door in hunnen haat teegen de Engelsche Kerk zeer gesterkt worden. Wat de Bisschop op de laatste teegenwerping antwoordde, moet ik U met zyn eigene woorden zeggen: „ Ik herhaale voor de geheele weereld, dat de genieting „ van het *Heilige Avondmaal*, het welk onze Heere tot „ eene ernstige gedagtenis van zynen dood voor Christely„ ke vergaaderingen ingesteld, en tot dit oogmerk bepaald „ heeft, tot een middel te maaken, waar door een zeeker „ soort van Christenen zoo wel, als *Atheïsten* en onge„ loovigen, in weereldlyke bedieningen konnen koomen, „ en waar door andere Christenen daar van uitgeslooten „ worden; dat, zegge ik, dit niet anders zy, als het al„ lerheiligste in de weereld tot eenen weereldlyken kunst„ greep en eenen vond van staatkunde te verneederen." Hy wenschte daarom dat 'er een ander middel, om de Engelsche Kerk in veiligheid te stellen, mogte worden uitgevonden, waardoor te gelyk de menschen van dat gene, waar toe zy als burgers van een gemeenebest recht hebben, niet uitgeslooten wierden."

Abregé de l'Histoire Ecclesiastique en forme de Catechisme, a l'Usage de la Jeunesse. Par Mr. J. P. SOYER, *Pasteur de l'Eglise Wallonne de Zierikzee. A. Amsterdam, chez* C. N. Guerin. 1768. *sans la Preface & la Table des evenemens* 111 *pp. in Octavo.*

Of

Kort Begrip van de Kerklyke Historie, by wyze van Vragen en Antwoorden, ten dienste van de Jeugd.

ENe beknopte handleiding, zeer wel geschikt, om der Jeugd, op ene regelmatige wyze, een oppervlakkig denkbeeld te geven van het beloop der Kerklyke Historie, en hun de voornaemste voorvallen in 't geheugen te prenten. Een bekwaem Leermeester zou 'er zich met vrucht van konnen bedienen; en de Jeugd hem toevertrouwd langs dien weg opleiden, tot gegronde kundigheden; die hen in staet zouden stellen, om de Kerklyke Historie, zo 't hunne zaek en liefhebbery ware, op ene nutte wyze te beoefenen.

Ca-

CAROLI STRACK, Med. Doct. & in universit. Monguntinæ Instit. medic. Professf. public. &c. *Observationes medicinales de Morbo cum petechiis, & qua ratione eidem medendum sit. Geneeskundige Aanmerkingen over de Ziekte met blutsvlakken, en hoe dezelve te geneezen, door* C. STRACK, Med. Doct. en Professor (*)

NIets bewyst meer den gevaarlyken invloed, welke de onderstellingen, waar mede men de jonge lieden in de schoolen ophoudt, op de beoefening der Geneeskunde hebben, dan het verschil welk over de Bluts-koorts is ontstaan. Sommige Geneesheeren, onder welken men SYDENHAM als een voorganger kan achten, hebben gesteld, dat de blutsvlakken, of purperachtige vlekken, welken by sommige ziekten koomen, minder voortgebragt wierden door de oorzaak der ziekte, dan door verhittende middelen welken men gebruikt hadt, om de koorts tegen te gaan; anderen, in tegendeel, beweeren dat dit toeval een gevolg is van een byzonder gebrek; en onder deezen zyn 'er, die dezelven aanmerken als eene poging van scheiding, waar door de natuur zich zoekt te ontlasten van het gene haar bezwaart; hierom willen zy dat men de uitbotting bevordere, met zweet te doen uitkoomen door heete middelen, en stellen vast dat de Zieke in gevaar van sterven raakt, als deeze vlakken door uitwendige koude, of door een ontstaane buikloop verdwynen. Men zou, in den eersten opslag, denken, dat dit geschil ligt aan een einde ware te brengen: om dat men maar met de natuur behoeft te raade te gaan; maar de vooringenomenheid met een samenstel, welk men zich, zonder onderzoek, heeft eigen gemaakt, laat geene vryheid welke noodzaaklyk is om met vrugt te kunnen waarneemen. De meeste waarneemers zien genoegzaam niets dan het gene met hunne vooroordeelen overeenstemt.

Dit zal men van den Heer STRACK niet konnen zeggen. Hy

(*) Dit Werkje ons niet, maar alleen een korte inhoud van het zelve, in handen gevallen zynde, vinden we hier in zo veel nieuwe en nutte aanmerkingen en waarneemingen over deeze zo zwaare en gevaarlyke ziekte; dat wy niet kunnen nalaaten dezelve, vertaald, onze Vaderlandsche Lezers mede te deelen.

Hy hadt meer dan agt jaaren de Geneeskunde geoefend, zonder dergelyk uitslag gezien te hebben; hy was hierom in de verbeelding, dat het een gevolg ware van een al te heete geneeswyze; te meer, om dat hy tot nog toe alle koortsen met verkoelende middelen hadt behandeld. In Juny 1755 zag hy, voor de eerstemaal, in een enkel huisgezin, vyf Zieken van deeze koorts aangegreepen, schoon hy hun geen andere dan verkoelende middelen hadt gegeeven, en ryklyk laaten drinken. In het volgende jaar 1756 kreeg hy gelegenheid een jongman van drie en twintig jaaren, aan dezelfde ziekte liggende, te behandelen. Eindelyk, wanneer de oorlog, in het jaar 1757 ontstaan, Duitschland van troepen deedt krielen, werdt deeze ziekte gemeen, en hieldt zich, zelfs na den gemaakten vrede, eenige jaaren staande omstreeks Mayence. Zy hadt zich begonnen te vertoonen in Saxen en Bohemen, waar de eerste vyandlyke ontmoetingen voorvielen: en zich van daar door geheel Duitschland verspreid. Ook zeggen de Geneesheeren, die in de legers gediend hebben, dat 'er de Soldaaten altyd meer of min van aangetast worden, zo lang de oorlog duurt. Dit was voor den Heer STRACK genoeg om te besluiten, dat de blutsvlakken geen' uitwerking zyn van een byzondere behandeling, maar een noodzaaklyk gevolg van zekere koorts, welke men moet brengen onder de ziekten welken doorgaans de legers besmetten.

De blutsvlakken zyn gemaklyk te kennen alsze uitgebroken zyn, doch zy zyn niet zo gemaklyk te voorzien eerze zich vertoonen. De afbeelding der ziekte, door den Auteur, schynt ons toe naar de natuur geschetst te wezen: een geoefend Geneesheer is alleen in staat dezelve zo te schilderen. Wy zullen eenig ontwerp van zyne beschryving tragten te geeven. „ De Zieken, zegt hy, klaagen ten eerste van zwakheid, vermoeidheid en pyn in den rugge. Het hoofd is ontsteld, zy kunnen niet slaapen: eenige slaapen evenwel in 't eerst; doch zyn door den slaap niet verfrischt. Zy hebben tegenzin tegen alle voedzel, inzonderheid vleesch of vleeschnat. De pols is, in sommigen, klein en ongelyk: by anderen is dezelve traag en geregeld zonder zo zwak te wezen. Ook schynen eenigen als zonder kennis. De pis van sommigen, schynt natuurlyk; in anderen is dezelve troebel, en gelyk van paarden: anderen loozen een geele pis, dik als onbelegen bier; somtyds isze groen, en zelfs zwartagtig; en met een geel zetzel. Het aangezicht is bleek,

de

de oogen ingevallen: sommigen hebben een gezwollen buik; anderen zyn genegen tot braaken, en braaken zelfs. Somtyds koomt een rottige buikloop van 't begin af by de ziekte.

„ Op den zevenden dag, (somtyds wat vroeger, ook wel wat laater) verheft zich de koorts en ontsteekt meer en meer: de pis word rood. De Lyders slaapen by nagt niet; of zy beginnen te ylen zo dra de oogen gesloten zyn." Deeze toevallen verzwaaren. „Sommigen der Lyders krygen van het begin der ziekte af een heftige pyn in de zyde: by anderen openbaart zich deeze pyn niet dan met de vermeerdering van de koorts. Zy doet zich voornaamelyk voelen in den omtrek van de korte ribben, of men wordt een harde zwelling gewaar beneden den navel: by vrouwen blyven de Stonden wel op den gewoonen tyd achter, als dezelve koomt onder het beloop van de ziekte: by anderen koomenze wel voor den tyd. Men ziet ook by sommige Lyders een ligte Geelzugt.

„ Op den negenden dag, ook nog wel wat laater, koomen op de huid vlakjes als vlooye-beeten zonder een randje: somtyds verschynen deeze vlakken op den zevenden dag, en wel 's anderen daags na den aanval van de koorts: ook ziet menze nu en dan met het begin van de ziekte. Men merkt niet, dat de genen, by welken zy, ten goeden tyde, zyn voor den dag gekoomen, minder ziek zyn geweest dan anderen. Deeze vlakken, welken men Blutsvlakken noemt, openbaaren zich voornaamelyk op deelen waar de huid zeer dun is, aan den hals, op de borst, in de liesschen, 't onderste gedeelte van de armen, vooral by de tweehoofdige spier, en van de vouw van den ellebóog tot aan de voorhand: als menze hier niet merkt, kan men gerust wezen datze nergens zyn. Somtyds is 'er het geheel lichaam mede bedekt: men zietze tot aan het aangezicht, en voornaamlyk op de oogleden. Die 'er veele hebben zyn niet altyd zieker dan die weinig hebben.

„ Deeze vlakken verdwynen, by sommige Lyders, op den derden dag; by anderen staanze langer, en wel tot aan het einde van de ziekte: somtyds blyvenze staan als de koorts al heeft opgehouden. Zy koomen ook wel eens weder te voorschyn, na datze verdweenen waren. De Heer STRACK heeft Blutsvlakken gezien zonder koorts, op een tyd als de Blutskoorts regeerde. Het is van belang

lang aan te merken, dat de koorts niet bedaart na het uitkoomen van deeze vlakken; zy vermeerdert in tegendeel zelfs, als men 'er geen middel tegen gebruikt; en dit is genoeg om te beletten, dat men deeze uitbotting als een scheiding aanzie.

„ De hitte en de koorts neemen toe; de pols wordt sterk en driftig. Het aangezicht van den Zieken bloost, de oogen worden rood; de ylhoofdigheid vermeerdert; de handen beeven als hy iets wil aangrypen; de lippen worden droog; de tong is ruw en met een dikke korst beslaagen; de hoest is droog; zy neemt toe zonder dat de Lyder iet kan opgeeven. Eindelyk ontsteekt de koorts meer en meer: de Zieke ademt bezwaarlyk, hy voelt gestadig met ongerustheid naar iet; hy ontbloot zich; hy tast rondom, en als hy iet van het dek heeft gegreepen, arbeidt hy met zyn beevende handen als of hy 'er een knoop uit wilde ontdoen. Verzoekt de Geneesheer hem de tong uit te steeken, hy kanze niet verder dan tot aan de lippen brengen, en beweegt dezelve met kragt binnen in de mond. Na eenige dagen in deezen staat geweest te zyn, worden de ledemaaten koud; de oogen vallen in; zy staan droevig; de neus wordt spits; de lippen worden bleek; de bovenbuik zinkt in; de pols wordt klein, ongelyk en slaat met tusschenpoozingen, en als huppelende; een doodsche bleekheid koomt over het geheele lichaam; een nat en koud zweet; en de Lyder sterft als aan koud vuur (*), voor den twintigsten dag, schoon de vlakken op de huid blyven staan. Alle die aan deeze ziekte sterven, gaan uit op deeze wyze; en zelden koomt 'er iemand van op, als de ziekte aan zich zelve wordt overgelaaten, ten minsten zo de vlakken niet zyn zonder koorts, of zich met eenige andere ziekte vermengd hebben.

„ Die 'er door hulpe van de konst, of de begunstiging der natuure van opkoomen, beginnen, met den negenden dag, hardhoorig te worden: de roodheid der oogen verbleekt; de hardhoorigheid neemt toe; en zy worden somtyds geheel doof. De oogen verhelderen: by sommigen evenwel lekt een vogt uit, 't welk korsten maakt op de randen der oogleden, voornaamlyk by derzelver zamenvoeging. Als de Lyders beginnen doof te worden, krygen zy weder slaap, en vallen zelfs in een soort van slaapzugt.

(*) *Sphacelus.*

zugt. Ook ziet men 'er wel bekoomen, zonder iet van dit alles, voornaamlyk als de Blutsvlakken zich gevoegd hebben by eenige andere ziekte, als een afgaande koorts enz. Ondertusschen beginnen de Zieken dikke fluimen op te geeven; de korst van de tong valt af, zy snuiten een rype stoffe; het verstand koomt weerom. De pols wordt, als de koorts begint af te neemen, zagt, langzaam en gelykmaatig: en als de vlakken verdweenen zyn, koomt een overvloedig zuur zweet uit, over het geheel lichaam, en dit duurt twee of drie dagen; somtyds koomt het ook wel eer de blutsvlakken nog weg zyn; dit zweet ziet men noit voor dat de koorts verminderd zy. Na vyf dagen in doddigheid geweest te zyn krygen de Lyders hunnen gewoonen slaap weder; het gehoor koomt weerom; en het aangezicht krygt weder de natuurlyke kleur. Om deezen tyd zwellen het aangezicht en de handen by sommigen; by eenigen koomen pynen als van vliegende jigt: ook zyn 'er die dikke beenen krygen; anderen hebben geen eetlust, en alsze gegeeten hebben voelenze bezwaardheid in de maage: sommigen krygen een anderendaagsche koorts; anderen herstellen volkomelyk zonder iet van dit alles."

Om zyn afbeeldzel van de blutskoorts te volmaaken, onderscheidt de Heer STRACK de vlakken in twee soorten: de eersten, welken hy noemt *omschrevenen*, zyn rond, gelyk, en wel bepaald; de anderen zyn minder bepaald: niet rond of gelyk: zy breiden zich uit onder de huid, als een inktvlak op linnen: deezen noemt hy *uitbreiding*. Deeze laatsten zyn dan meer dan minder rood, gelyk de eersten; of enkel en alleen staande, of onder de omschreevenen verspreid. Zy zyn doorgaans niet menigvuldig; en alsze alleen zyn, staanze niet lang, maar verdwynen in drie dagen. Ondertusschen maakenze de ziekte zeer gevaarlyk; en men ziet 'er weinigen van ontkoomen. Zy kunnen een Geneesheer bedriegen, want zy zyn maar hier en daar, en bleek; en koomen derhalve minder in 't gezicht, zo dat als hy niet zeer oplettend is, hyze niet zal gewaar worden. Hierom raadt onze Auteur, als de blutskoorts ergens in zwang gaat, de huid van den Zieken alle dagen gade te slaan.

Het gebeurt somtyds, als de vlakken de uitgebreide zyn, ook zelfs na datze verdweenen zyn, dat een zwaare bloeding uit de neuze ontstaat: het bloed, welk uitstroomt, is ongebonden, en stremt niet gelyk van gezonde menschen. De Heer STRACK heeft tot agt ponden zien verlooren worden.

den. De Lyder blyft dan zeer zwak; de koorts neemt toe; en zy fterven fchielyk door het koud vuur (*), zonder dat onze Schryver eenig middel heeft konnen vinden om dit toeval te voorkoomen: een aderlaating in 't begin gedaan, geeft geene hulpe. Dit toeval koomt niet in de omfchreeven vlakken: daar koomt wel fomtyds een ligte neusbloeding; maar het bloed is niet ongebonden; en de Zieken zyn tot herftelling geraakt.

Het is opmerklyk, dat men, terwyl deeze blutskoorts te Mayence in zwang ging, veele koortzen vernam, welken, behalve de vlakken, dezelfde merkteekenen hadden, en op gelyke wyze behandeld moesten worden. Eindelyk maakte ook deeze, gelyk alle andere regeerende ziekten, haar grootfte verwoestingen in het begin, en fcheen tegen het einde zagter te worden, door zich te verfpreiden.

De Nieuwe Reiziger of Befchryving van de Oude en Nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. Vde *Deel. Te Dordrecht by* Abraham Blusfé. *In groot Octavo* 389 *bladzyden.*

Wy hebben de Uitgaave van elk der voorgaande Deelen deezes Werks aangekondigd, en daar by, onzen Leezeren 't een en ander byzonder aanmerkelyk ftuk opgeleverd (†). Billyk dat wy ten aanzien van dit Deel op dezelfde wyze handelen. Tot een Voorlooper van dit Deel ftrekken eenige Aanmerkingen, over de eerfte Deelen van den *Nieuwen Reiziger*, grootlyks beftaande uit de verdeediging, die de Heeren Schryvers van het *Journal Encyclopedique* van dit Werk op zich hebben willen neemen, en waar in zy den Schryver, ten aanziene van eenige berispingen op zyne Reis gemaakt, tragten te ontheffen.

Dit geheele Deel, 't welk met den vyf en vyftigften Brieve eenen aanvang neemt, en met den zes en zestigften befluit, loopt over het wyduitgeftrektfte en oudfte Ryk *China*, behalven dat de laatfte Brief *Formofa en de Nabuurige Eilanden* befchryft. Wy zeggen 'er niet te veel van, wanneer wy onzen Leezeren verzekeren dat het voornaamfte

(*) *Gangræna.*
(†) Zie de *N. Vaderl. Letteroef.* I D. 1de Stuk, bladz. 58. 394, 477.

ste 't geen bekend is van dit Ryk hier beknopt en op eene aangenaame wyze wordt voorgedraagen; een en ander voorbeeld zal hun, die den schryftrant van den *Abt* DE LA PORTE nog niet mogten kennen, des ten vollen overtuigen. Veel wordt 'er gesprooken, en dikmaal met een grooten ophef, van der *Chineesen* Starrekunde, laaten wy hooren wat 'er onze Schryver van zegt. ,, De Sterrekunde is een der oudste Weetenschappen, welke de Chineesen bezeten hebben. Men vertoonde ons nog de Sterrekundige Werktuigen, van welke zig een Sterrekundige duizend jaaren voor Christus geboorte bediende. De Zendelingen hebben zes en dertig Eclipsen nagerekend, welke in de werken van Confucius aangehaald worden, en hebben 'er maar twee valsch en twee twyfelagtig gevonden. De yver met welke dit Volk altoos de beweeging der hemelsche lichaamen gade geslaagen heeft, heeft hen een Sterrekundig gerigts-hof doen opregten, dat een van het aanmerklykste van het Ryk is. Een hunner voornaamste bezigheden is, om den Keizer berigt te geven van de nieuwe verschynselen, welke zig in den hemel vertoonen. Vyf van deeze Sterrekundigen houden zig dag en nagt onledig om de Sterren waar te neemen, op een toorn, welke tot dit gebruik geschikt is. Maar het is belachlyk, dat dit Gerechtshof de veranderingen van het weder voorzeggen moet, het geen in de lugt geschieden zal, volgens het verschil der jaargetyden; de ziektens welke heerschen zullen, de droogtens, het gebrek aan leevensmiddelen enz. enz. Men wil dat de Chineesche Sterrekundigen te gelyk, of wel voornaamlyk Sterrewiggelaars zyn. Moet men zig hier over verwonderen? de onkundigen verwarren deze twee zaaken in Europa, gelyk in China. Verbeelt zig het gemeene volk in Parys niet dat de leden van het Observatorium regen, hagel, donder enz. voorzeggen moeten? Eindelyk de geheele Chineesche Sterrekunde bepaalt zig aan het opstellen van Almanacken, welke met voorzeggingen gestoffeert zyn, ten naasten by gelyk onze Almanacken met de vertellingen van Don Antonio Magino. Men tekent 'er de gelukkige en ongelukkige dagen in aan, die genen welke gelukkig tot de huwelyken zyn, om reizen te onderneemen, om te bouwen, om gunsten van den Keizer te verzoeken, en duizend diergelyke beuzelagtige waarneemingen.

,, Beken, Mevrouw, dat een volk 't geen zedert een zoo langen tyd een soort van Academie onderhouden heeft, om den regen en het schoone weder te voorzeggen, wel een bepaald verstand moet hebben. Men kan ligtelyk in de Chi-

nesen inschikken dat zy geen Natuurkunde bezitten: maar zouden zy niet gemaklyk begrypen konnen dat de gebeurtenissen niet dan zeldzaam, en alleen by toeval, met de voorzeggingen van hunne Sterrekundigen overeenstemmen konnen? Het is waar dat het voornaamste oogmerk van dit Geregtshof is om de Eclipsen te berekenen, derzelver dag, uur, grootte en duuring, enz., te bepalen; maar de plegtigheden, die als dan in agt genomen worden, bewyzen dat de onkunde en bygelovigheid nog zeer groot onder dit volk is. Men maakt de tyd der Eclipsen in de nieuwspapieren bekent, en doed het op de openbaare pleinen aanplakken. Zoo ras de schyf der Zon of Maan verduistert begint te worden, zoo knielt een ieder neder en raakt de aarde met zyn voorhoofd aan. Ter zelfder tyd doed zig een verward geluid van Trommelen en Keteltrommelen, door de geheele Stad, hooren; vermits de Chinesen in dat belachelyk denkbeeld zyn, dat de Hemelsche Draak, die gereet staat om deze twee Starren te verslinden, door dit geluid, verschrikt werd en zyn prooi verlaat. Eindelyk, Mevrouw, de Chinesen zyn nog zoo onkundig in de Sterrekunde, dat de Zendelingen hunne Almanacken verbetert, en van het loopende jaar een ingelaste maand uitgenomen hebben, zy konden niet begrypen wat 'er van deze maand geworden was: staatige Mandarynen vroegen elkanderen, in welke plaats men haar te bewaaren gelegd had, en wanneer zy weêr verschynen zal?

„Gy zult my ongetwyfelt op uw beurd vragen, Mevrouw, wanneer gy de geringe voortgang in de Sterrekunde van dit volk overweegt, hoe deze Weetenschap by hen, geduurende vier duizend jaaren, is konnen aangekweekt worden, zonder dat een eenig man dezelve doorgrond heeft, en zonder dat het geval, of de vergeldingen een van deze verstanden heeft voortgebragt, die, gelyk een Archimedes, Descartes en Newton, de weg voor de nakomelingschap baande?

„Verscheide oorzaaken konnen hier toe medegewerkt hebben; de eerste is de weinige onderscheidingen, die het grootste gedeelte der Keizeren, voor die geen betoont hebbe, welke in deze Weetenschap uitmunten. Hunne onagtzaamheid wierd gestraft, en hunne yverige oeffeningen bleven onbeloont. Hunne eenigste hoop was tot de eerste waardigheden in het Geregtshof der Wiskunde te geraken, waar van de inkomsten naauwlyks tot een middelmaatig bestaan genoeg waaren. Vermits dit Gerechtshof niets op de

aarde in agt te neemen heeft, zoo heeft er het zelve byna niets op te vorderen. Ik heb u gezegt, Mevrouw, dat men om tot rykdommen te geraken, zig in de historien, wetten en zedekunde oeffenen moet, en in beschaafde bewoordingen over deze stoffen spreken en schryven; het geen in 't geheel de zaak van de wiskundige niet is. De Sterrekundige en Meetkundige zyn nog fraaije sprekers nog bevallige Schryvers; de Heer de Fontenelle is mogelyk de eenigste wiskundige, die 't een en ander geweest is (*). Dus is hier een Arent in de Sterrekunde, die geen welke ergens elders maar een Endvogel zyn zou.

„ De tweede oorzaak van de weinige vordering die de Chinesen in de Sterrekunde gemaakt hebben, is hunnen eerbiet voor 't geen hen door hunne Vaderen is overgelevert, al het geen het kenmerk van oudheid draagt, is voor hen een kenmerk van eerbiet.

„ De derde rede is de weinige volgzugt, het zy in of buiten het Ryk. Zoo de Wiskundige weetenschappen iemand tot de graad van Doctor of tot het bestuur van landschappen brengen konden, zoo zouden zy in hoogen agting wezen. Het zou nodig zyn, dat verscheide Keizers agtervolgens en standvastig medewerkten, om haar te begunstigen en door beloningen aan te moedigen, gelyk de Keizer Cang-Hi gedaan heeft. Deze onafgebroke bescherming is volstrekt noodzakelyk in alle landen der werelt, zonder welke de fraaije letteren en konsten weder in de duisternisfen gedompelt worden, en plaats voor de luye onkunde maaken.

„ Eindelyk vermits men geen mededingers buiten het Ryk heeft. Zoo China, gelyk Vrankryk, een Koningryk in zyne nabuurschap had, in welke men Geleerden gevonden had, die in staat waren om de Sterrekundige misslagen aan te wyzen, zoo zouden de Chinesen mogelyk van hunnen staat van beswyming te rug komen, egter weet ik niet of zy niet veel eer dit nabuurig Koningryk zouden gaan overweldigen, om deszelfs geleerden tot stilzwygen te noodzaaken, en hen te dwingen om op eene nederige wys hunnen Almanack aan te neemen.

„ Dewyl ik van dezen Almanack spreek, weet gy mede dat

(*) Onze Reiziger heeft Vrankryk in het Jaar 1736 verlaaten, en de Heer d'Alembert had toen zyne Geschriften nog niet uitgegeven.

dat 'er geen boek is dat men in grooter getal drukt en met meer plegtigheid uitgeeft? 'Er is altoos een bevel van den Keizer aan het hoofd geplaatst dat op ſtraffe des doods verbied, van andere te verkoopen of te gebruiken, of 'er de minſte verandering in te maaken. Hierom is men verpligt om 'er miljoenen afdrukzels te gelyk van te vervaardigen, om dat een ieder zig beyvert om 'er een van te bekomen. Hy is in de Chineeſche en Tartariſche taal geſchreven. Zoo ras de Keizer de moeite genomen heeft om hem te lezen en goed te keuren, zoo deeld men hem op zyn bevel aan de Princen, Grooten en aan de Opper-amptenaaren van het Hof uit. Men zend ze aan de Onder-Koningen der Landſchappen, welken hen aan de algemeene Schatbewaarders ter hand ſtellen omze te doen herdrukken. Deze geven 'er afſchriften van aan de Gouverneurs enz.

„ Zoo ras 'er de uitdeling van aan het Hof geſchied, begeven zig alle de Mandarynen vroeg in den morgen, met hunne plegtgewaaden naar het Paleis. Men plaatst alle de afdrukzels, welke men aan den Keizer en de Keizerlyke familie zal aanbieden, op een groot verguld werktuig, dat uit verſcheide verdiepingen beſtaat, en de gedaanten van pyramiden heeft, zy zyn alle op groot papier gedrukt en in geel Satyn gebonden en netjes in zakken van goud laken beſloten. De Almanacken die voor de Princen, en de Staatsdienaars, enz. geſchikt zyn, leggen op tafels, waar van de toeſtel met hunne waardigheden overeenkomt; en alle deze uitdelingen geſchieden met eerbiet, plegtigheden en nederknielingen, die geen einde hebben, en waar van men in China alleen een denkbeeld heeft. Op het voorbeeld van het Hof ontvangen de Stadsvoogden en Onderkoningen van de Landſchappen den Almanack met dezelfde plechtigheid. Dit boek word voor iets dat van zoo veel gewigt in den Staat is gehouden, dat het zelve te ontvangen zig onderdaan of Schatgever van het Ryk verklaaren is; het zelve te weigeren is openbaar de Standaart der muitery opſteken."

Dit van de Sterrekunde der *Chineeſen*, en 't geen daar toe behoort, bygebragt hebbende, zullen wy 'er byvoegen 't geen de *Abt* DE LA PORTE van het Obſervatorium te *Peking* aantekent. „ Dit is, *ſchryft hy*, een groote vierkante toorn, die tegen de muur van de Tartaariſche Stad ſtaat, en die eene groote uitgeſtrektheid lands over ziet. Het gebouw heeft niets dat pragtig is, maar men

vindt

vindt 'er een Spheer, Globens, Telescopen, en eene menigte andere Natuurkundige en Sterrekundige werktuigen. Voor de aankomst der Zendelingen, waaren de werktuigen der Chineesen zeer plomp en onvolmaakt. De vader Verbiest deed dezelve veranderen; maar de oude werden, uit eerbiet voor hunne oudheid, in eene nabuurige zaal bewaard. De kopere, die de Jesuiten in derzelver plaats deeden vervaardigen, beslaan het plat van den toorn. Zy zyn groot, welgegooten, met draaken versiert en op eene zeer gemaklyke wyze geplaatst. Zoo derzelver naauwkeurigheid, aan de schoonheid van het werk beantwoord, zoo heeft men niets in dit soort dat 'er mede vergeleken kan worden. Maar men heeft redenen om te denken, dat de Chineesche werklieden, by gebrek van oplettenheid of bekwaamheid, hunnen arbeid die volmaaktheid niet zullen hebben konnen byzetten, welke die van onze Europische Konstenaars bezitten. Egter, hoe gebrekkig deze nieuwe werktuigen ook zyn moogen, zoo overtreffen zy de oude zeer verre. Maar men heeft de Chineesen nooit konnen overreden om 'er gebruik van te maaken, zonder een uitdrukkelyk bevel van den Keizer, zoo zeer zyn zy verknogt aan alles wat merkteekenen van oudheid draagt."

Gelyk men veel van de Sterrekunde der *Chineesen* spreekt, maakt men desgelyks veel ophefs van hunne Drukkunst, het kort berigt desaangaande door onzen Nieuwen Reiziger gegeeven, zal overzulks wel by 't voorbygebragte passen." Het getal der drukkeryen is te Peking niet bepaalt, gelyk in Parys. Maar het scheelt zeer veel, dat zy zoo volmaakt niet zyn als de Europeaansche. Men gelooft dat deze konst eerst in China is bekend geweest, zedert de tiende eeuw van de Christentydrekening, dat is te zeggen, vierhonderd jaaren voor dat zy by ons ontdekt wierd; en mogelyk zyn wy aan hen, deeze uitvinding verschuldigd: hunne drukkonst is, in der daad, niet anders dan een graveerkonst in hout, gelyk Guttemberg het zelve eerst te Mentz bedagt heeft (*). Men moet zelfs aanmerken, dat wy in den beginne, gelyk de Chineesen, op eene zyde drukten, men doet

(*) Het is thans een uitgemaakte zaak, dat men de uitvinding van deze onwaardeerelyke konst aan onzen Landsgenoot Laurens Koster verschuldigt is: dus onze Schryver zich op een onkundige wys vergist in een zaak, die by de geleerde Weerelt over bekend is.

doet dit thans nog in China. Het was voor ons van aanbelang dit te veranderen, en voor de Chineesen om dit te agtervolgen. Vermits onze Europeesche taalen alleen uit vier en twintig letteren bestaan, die door middel van haare zamenvoegingen, groote boekdeelen konnen vormen, zoo is het in onze drukkeryen genoeg, om een zekere hoeveelheid letters te hebben, die de werklieden in een naam byeen schikken, en die zy, na het drukken, weder uit een neemen, om een nieuw blad te zetten. De aart der Chineesche taal laat niet toe om deze handelwys te volgen. Verbeelt u, inderdaad, Mevrouw, hoe groot de onkosten zouden zyn om vyftig of zestig duizend letters te gieten, uit welke deze taal is zamengestelt. Hierom heeft dit volk eenen anderen weg moeten inslaan, en zie hier welken zy volgen.

„ Anderen laaten hunne werken door een uitmuntend Schryver afschryven op dun en doorschynend papier. De graveerders plakken deze vellen op een plaat, die van glad en hard hout gemaakt is; en zy volgen de trekken met een graveeryzer en snyden de letters opwaards, en neemen het overige van het hout weg, op welk nies gegraveert moet worden, dus hangt de druk, voor een gedeelte van de fraaiheid van het geschrift af. Het is op deeze wys, dat men by ons, de vignetten en houtsnee-letteren uitvoert. Het geen zeer gemakkelyk in deze gewoonte is, is dat de Schryver geen proeven behoeft naar te zien, of zyne Copyen met het oorspronklyke naauwkeurig overeenkomen, en dat men geen papier nutteloos verkwist, men drukt ze naar maate dat men ze verkoopt, en deeze plaaten worden altoos bewaart. Men kan egter niet ontkennen, dat deze wyze van drukken aan eenige ongemakken onderhevig is, om dat men genoodzaakt is de vormen te vermenigvuldigen, zonder dat men dezelve letters tot meer dan een boek gebruiken kan. Wanneer de plaaten gesneeden zyn, en het papier en de inkt gereed is, kan een eenig man zonder zich te vermoeien, dagelyks twee duizend vellen afdrukken. Men maakt geen gebruik van perssen in de Chineesche drukkeryen; de plaaten die van zeer dun hout zyn, zouden tegen het gewigt van dit werktuig niet bestant wezen. Men heeft twee borstels, waar van de eene in inkt gedoopt is om de letteren zwart te maaken, en een andere, die langwerpig en zagt is, dient om het papier te drukken, dat niet nat gemaakt word, gelyk in onze drukkeryen, en men legt het droog op de plaat. De inkt, met welke men drukt, is

uit schoorsteenroet, brandewyn, gemeen water en lym zamengestelt. De Chineeschen drukken maar aan eene zyde om den aard van hun papier. Zy bekleeden hunne boeken met graauw bordpapier, satyn en taf, of met goud en zilver broccaat."

Men denkt, misschien, welk Papier gebruiken de *Chineesen*? De *Abt* DE LA PORTE geeft 'er dit berigt van op, ,, Een Mandaryn vond uit om de Boomschorsen hier toe te gebruiken. Wanneer zy te hard of te grof zyn, zoo verwerpt men de eerste schors en bedient zig alleen van de tweede, die veel witter en zagter is: men gebruikt niet alleen de schorsen der boomen, maar zelfs hun hout, 't geen men aan latjes splyt en lang in water laat weeken, om het zagter te doen worden: wanneer het begint te verrotten, neemt men het uit het water, en na dat men 'er de schors heeft afgedaan, doed men het in kuilen en bedekt het met kalk. Eenige dagen hier na, wast men het op nieuw, en men brengt het tot vezelen, welke men in de zon laat droogen. Deze stoffen dus bereid zynde, doed men in een ketel met kookent water, in welke men die door menigvuldig roeren en stampen tot een pap brengt, deze spryt men by dunne lagen op fyne horden uit, welke van draaden bamboes gevlogten zyn. Deze horden zyn veel langer en breeder als de papier raampten in Europa. Hierom heeft het Chinese papier dit voordeel boven het onze, dat men bladen van tien of twaalf voeten lengte vervaardigt. Men doopt deze bladeren vervolgens in aluinwater, dit belet dat het papier niet vloeit, en het een zoo grooten luister geeft, dat men denken zou dat het verzilvert of gevernist was. Om deze glans te vermeerderen, zoo mengt men talk onder den aluin, en na dat men alles tot een zeer fyn poeder gebragt heeft, zoo strooit men het lugjes over het papier, 't geen men te vooren met lym bestreeken heeft, en wanneer het droog is, wryft men het met katoen om het overtollige te doen afgaan. Maar de stof van welke dit papier is zamengestelt, maakt dat het aan veel toevallen onderworpen is. Het breekt veel ligter als het onze. Het stof hegt 'er zich aan; het trekt de vogtigheid na zich, en de worm komt 'er in.

,, Behalven dit papier van boomschorsen, maakt men nog ander van katoen, het ruuwe spinzel der zywormen, versleete zynde stoffen en hennip. Dit heeft de grootste witheid en glans, het word het menigvuldigste gebruikt, en is het minste aan verderf onderworpen.

De Dierlyke Huishoudinge der kleine Waereld. In Dichtmaat beschreeven, door DR. WILLEM TER REHORST, *Chirurgyn te Amsterdam. Te Amsterdam by* Dirk Heystee 1768. *behalven het Voorwerk* 13 *bladzyden in quarto.*

DEt oogmerk van den Autheur van dit Geschrift is, gelyk hy betuigt, zangsgewyze te ontleden.

Hoe dat de Spyze en Drank (hoe ook genaamt) verkeert,
En, door Natuurs bestier, in Bloed en Vleesch, verteert.

en overeenkomstig hier mede ontvouwt hy, naar 't beloop der gemene kundigheden, den doortogt en de bewerkinge van 't Voedzel in 't Menschlyk Lichaam, van dat het die kleine Waereld intreed, tot dat het 'er weder uitgaet. De behandeling van zodanig een onderwerp in Dicht, op een vloeienden trant en bevallige manier, zou zekerlyk een Meesterstuk zyn; aengemerkt de moeilykheid die 't in zou hebben, de daer toe behoorende denkbeelden, met de vereischte bewoording, in onze Tale, aen de regelen der Dichtkunde te doen gehoorzamen. Onze Autheur heeft het in dit Stukje ondernomen, doch hy is 'er niet gelukkig in geslaegd; en de uitvoering toont genoeg, dat het waerlyk zyne zaek niet is. Men oordeele hier van uit de manier, op welke hy de bereiding van den *Chymus* voordraegt. De Spys tot in de Maeg gebragt hebbende, vervolgt hy aldus.

ó Wondre werking! die het Voedzel, door Natuur
Tot Aarde en ook tot Lugt, tot Water en tot Vuur,
Door ingeschape kragt zo konstig zamen strengeld.
Nu weer met nieuwe moed de Geest met Spys vermengeld,
En eens beschouwt, hoe 't in de Maag al ommegaat,
En hoe het met de Spys aldaar geschapen staat,
Wat al bewerking van onderscheide zaken
Vereischt word, om van Spys een *Chymus* klaar te maken;
'k Heb geen behagen om 't gevegt, of letterstryd,
Van groote Mannen, tot verquisting van den tyd,
Hier over ga te slaan, 'k zal hier stilzwygend spreken,
'k Blyf liever uit 't gedrang en laat geleerdheid preken,
Zo 'k vloog met de Adelaars tot by de Zon en Maan,
'k Wierd ligt van Jupiter tot in den Eridaan,
Van boven nêer gesmakt, om hals en been te breken.
'k Ben van dit denkbeeld reeds al meer als half bezweken.
Ik stap wêer na de Maag, daar na de Spyze smookt,
En in dat warm gewest, als in de zonne kookt,
Door heete zorge van haar naaste bloedverwanten,
Terwyl een zagte daauw nêervloeit van alle kanten,

Uit

Uit duizend Klietjes, daar de Maag meed' is doorzaait,
Nu komt het Spiervlies, dat zig heen en weder draait,
Om door *Contractie* op het Voedzel ook te werken.
Vervolgens dient men nog voor alles aan te merken
De kragt des adems, en de sterke drukking van
Het Spiergestel des buiks, 't welk vry wat werken kan,
Nadien geen rust of slaap in deze nutte deelen
Van Momus word gezaait, om vrugt'loos tyd te spelen,
Nog word de Spyze door een zeekre quantiteit,
Van lugt, die ze in haar heeft door warmte ook uitgebreid,
En eindlyk krygt ze van een soort van fermentatie,
Daar de Oudheid roem van draagt, haar alderlaatste statie,
Maar door wat middel, of hoedanig dit geschied,
Is 't Godendom niet eens, en daarom zing ik 't niet.
De *Chymus* is nu klaar, de Maag moet haar ontlasten,
Eu wil den eersten darm met deze pap vergasten,
Zy trekt haar *fibren* t'zaam, de *Chymus* is bereid,
Om nederwaards te gaan met zagte eerbiedigheid.
Den *duodenum* zal de grysheid welkom heten,
En 't alvlees door haar buis een ruime maat uitmeten.

Voorts gaet de Dichter over, om het werk van de Gal na te spooren; doch wy oordeelen 't niet noodig hem verder te volgen: de Lezer kan uit het bygebragte zien, hoedanig een Rymer onze Autheur is, en wat hy voorts te wachten zou hebben.

Nieuw en Volkoomen Woordenboek van Konsten en Weetenschappen. Vercierd met eene ménigte van Kunstplaaten. Alles verzameld uit de beste Schryvers in alle Taalen, en met een ménigte van nieuwe Artykelen vermeerdert. Door EGBERT BUIS, *Hofraad van hunne Poolsche en Pruissische Majesteiten. Eerste Deel. Te Amsteldam, by* S. J. Baalde, 1769. *behalven de Voorreden* 704 *bladzyden in groot octavo.*

Dit Woordenboek gaet in een uitgebreiden zin over alle Konsten en Weetenschappen, en strekt, om eene volledige, hoewel beknopte, verklaring te geven van de voornaemste onderwerpen van alle de takken der nuttige Kennisse. De Autheur heeft zich, gelyk hy in de Voorreden meld, behalven het gebruik, dat hy gemaakt heeft, van een Engelsch Werk van die natuur, tot dien einde bediend van alles wat maer enigzins kon strekken, om dit zyn Woordenboek vollediger te maken. Woordenboeken, Verhandelingen, Memorien, Stellingen, Uitbreidingen, Beoeffeningen, en zelfs Vertoogen, Grondbeginzels en Spraakkonsten zyn hier toe, in velerleie talen, geraedpleegd;

pleegd; en 't zaeklyke daer in gevonden is onderscheiden en beknopt, onder ieder Artykel, daer 't toe behoorde, in dit Woordenboek geplaetst. Uit dit tegenwoordig eerste Deel, dat alleen de Letter A behelst, kan men enigermate oordeelen over de natuur der uitvoeringe; en zien, dat de Heer *Buis* geen moeite gespaerd heeft, om, zo veel hem mogelyk was, een volledig Werk te maken; en tevens ieder Artykel, naer vereisch der zake, of wat breeder of wat korter te ontvouwen, doch over 't geheel, zo veel doenlyk, zich der beknoptheid te bevlytigen. Men vind 'er dus hoofdzaeklyk by een verzameld, het geen in ene overgroote menigte van Schriften uitvoerig behandeld is; en de Liefhebbers van onderscheiden Wetenschappen, 't zy Godsgeleerden, Regtsgeleerden of Philosophen, met opzicht tot de onderscheiden takken van alle soorten van nuttige Kennis, zullen zich van dit Werk met vrucht konnen bedienen; wanneer 't hun aan tyd of gelegenheid ontbreekt, om met dezen of genen Schryver verder raed te plegen, of als hun oogmerk geen nauwkeuriger onderzoek vordert. Voor zo ver ook geen Mensch in alle Wetenschappen doorleerd kan zyn, en de meesten zich in 't algemeen met ene oppervlakkige kundigheid veler takken vergenoegen, is een Werk van die natuur, op deze wyze uitgevoerd zynde, van ene uitgebreide nuttigheid; nadien 't een ieder tot ene handleiding kan strekken, om zich ten minste enig geregeld denkbeeld te vormen, van die en deze onderwerpen, waer van hy zomtyds, in 't lezen eniger Schriften, of in ene gemeenzame verkeering, min of meer gewag hoort maken.

Men ontmoet hier, by voorbeeld, aenvanglyk enige Letterkundige aenmerkingen over het gebruik dat men, in onderscheiden soorten van Schriften, van de eerste Letter A maakt. Etlyke Aardrykskundige aentekeningen van Plaetzen en Rivieren die met A beginnen. Zommige Kunstwoorden, als AABAM, by de Chymisten voor *Loot* genomen, AAF by de Wagenmakers gebruikelyk voor dat gedeelte van 't Wiel, daar de Wagen-As in draait, enz. Voorts waernemingen betrekkelyk tot de Natuurlyke Historie, als daer is ene beschryving van den AAL, de AALBEZIEN enz. Verder verklaringen van deze en gene Godsdienstige bedryven en gebruiken, als daar zyn AALMOESEN, AANBIDDING enz. Mitsgaders Genees- en Heelkundige aenmerkingen, waer onder over de AAMBORSTIGHEID, AAMTOGT enz. Als mede Wysgeerige, Natuurkundige en Wiskundige

dige ophelderingen, by voorbeeld, over de AANBOTSING, AANDAGT, AANGEZIGTKUNDE, AANWENDZEL, AARDBEEVING, en dergelyken. Voeg hier by de Regtsgeleerde Artykels van AANHAALING, AANKLEEVE, AANNEEMING, AANVAL, en anderen van die Natuur: Benevens de Artykelen, die betrekkelyk zyn tot de Kerklyke en Waereldlyke Geschiedenissen, als daar zyn, AARON, AARTSAMPTEN, AARTSBISDOM, AARTSHERTOG, en dergelyken. Men kan, uit deze opgave van dit gedeelte, enigermate nagaan, dat ieder soort van Oefening hier in aenmerking genomen word, en dat dus Lezers van verschillenden smaek, of nieuwsgierigheid, in dit Werk hunne voldoening konnen vinden; om, by voorkomende gelegenheden, over 't een of ander Onderwerp gereedlyk enige onderrichting te erlangen. — Ons bestek laet ons thans niet toe op enige byzonderheden staen te blyven; en we zien 'er voor tegenwoordig te gereeder van af, om dat we, met de uitgave van een volgend Deel, daer toe wel ene nadere gelegenheid zullen verkrygen.

Aanmerkingen over het Misbruik der Letter V. Door HENDRIK PIETERSON. *Te Amsterdam by de Wed.* J. W. Pruys. 1768. *in groot octavo* 30 *bladzyden.*

DEeze Aanmerkingen zien het licht, by gelegenheid van eenige *Aanmerkingen over het gebruik der V*, in de Boekzaal van de Maand April 1765. De Schryver heeft ze, gelyk hy betuigt, drie jaaren onder zich gehouden, steets vuurig verlangende, dat een bedreevener vernuft dan het zyne, het wanvoeglyk gebruik, dat veelen van de Letter V maaken, met kragt mogte te keer gaan; doch zyn verlangen in al dien tyt niet voldaan ziende, zo onderwindt hy zich het zyne ten dien einde toe te brengen.

De vraag is, *of het gebruik van de V, op het einde van eene lettergreep achter eenen korten of langen klinker in plaatse van eene F, voor eene bezoedeling te houden zy, of niet?* Is 't, by voorbeeld, goet te keuren, dat men schryft, *Doov* voor *Doof*, *Briev* voor *Brief*, *ik sterv* voor *ik sterf* en dergelyken? Onze Autheur, zich grondende op den klank, zegt *Neen*; de klank toont ontegenspreeklyk dat hier eene scherpe F vereischt wordt, en dat de zagte V in de uitspraak geenszins voldoet. De Schryver in de Boekzaal zegt in tegendeel *Ja*; en beroept zich op de afkomst en verbuiging der woorden. Hy schryft, *lov*, *lovlyk*, *ik loov*, om dat hy *looven* schryft; hy bepaalt zich voor de spelling van *bov* om dat hy *boven* spelt enz. Wy twyfelen, in navolging van onze oude en laatere Spraakkundige Schryvers, geenzins, of de Heer *Pieterson* heeft eene goede zaak voor; doch het moeit ons dat hy dezelve zo verwart verdeedigt, en zyne gedagten in geen beter orde voorgesteld heeft. De zaak is, naar ons inzien, dermaate klaar, dat ze zo breedvoerig eene verdeediging niet behoeve; en we

wan-

wantrouwen het, om iemand desaangaande te overtuigen, die zich, door het geen onze Spraakkunstenaars, en wel byzonder de Heeren *Moonen* en *Sewel*, daar over geschreeven hebben, niet laat overtuigen. We zullen 'er daarom ook niet breedvoerig over uitweiden, alleen konnen we niet wel nalaaten aan te merken, dat men, onzes agtens, in de spellinge der woorden, niet slegts een van beiden, of den *klank*, of de *afkomst* en *verbuiging*, in agt heeft te neemen; maar die beiden te zamen te voegen, en 't bestendige gebruik, dat zo veel gezags in de Taal heeft, steets in 't oog te houden. De bekende zetregel, *de spelling der woorden hangt af van hunnen oorsprong*, is over 't algemeen wel goet; doch 'er wordt eenige nadere bepaaling in vereischt, als hy op alle byzonderheden toegepast zal worden; te weeten, *zo ver de klank en het bestendige gebruik zulks toelaat*. Die van *Schryven* afleidt *Schryvt* en *Geschryvt*, in stede van *Geschrivt* en *Schrivt*, of *Geschrift* en *Schrift*,) volgt den algemeenen zetregel, maar hy gaat tevens zo zeer aan, tegen den klank en 't gebruik, dat het belachlyk worde. — Het werkwoort *Looven* stamt, gelyk we met den Taalkundigen *Huydecoper* stellen, af van het zelfstandige *Lof*: dit schryven we met eene F, en niet met V, om dat de gebruikelyke klank te scherp is voor de slappe V; ingevolge hier van schryven we ook het daar van afstammende *loflyk*, als mede *ik loof*; uit kragt hier van zouden we ook, den regel volgende, schryven *loofen*. Doch hier komt tegen ons op, en de klank en het gebruik, die *looven* vorderen; en te gelyk een algemeenen regel, met opzigt tot alle zodanige woorden, geeven: ons leerende, *dat de* scherpe letters, die eene lettergreep sluiten, gemeenlyk in eene zagter overgaan, als ze in de verboogen of afstammende woorden eene lettergreep beginnen, als *glas*, *glazen*, *ik verglaas*, *verglaazen*; *ik zie de beesten in 't gras graazen*; zo ook in de zelfstandige woorden *Huizen* en *Hoven*, als mede in de werkwoorden *Huizen* en *Hooven*, afkomstig van *Huis* en *Hof*. Deeze regelmaatigheit toont ons dan mede, dat men het woort *Graf*, schoon men het werkwoort *Graaven* als het stamwoord aanzie, moet schryven *Graf* en niet *Grav*; insgelyks van het werkwoort *Blaazen*, een zelfstandig woort afleidende, dat niet schryven *Blaaz* maar *Blaas*. (*) Dus doende blyft de Taal zich zelve gelyk, dat een Hoofdvereischte eener goede spraake is. En hy die verkiest te schryven, *zyn Neev geevt hem een Briev*, om dat hy *Neeven*, *geeven*, *Brieven* spelt, dient ook, zal hy zich zelven gelyk blyven, en den naam van een oplettenden Taalkundigen verdienen, te schryven, *het Weezkind leezt in onz Huiz*, om dat hy *Weezen*, *leezen*, *onze*, *Huizen* spelt. De rede is dezelfde, en men kan 't niet wel wraaken, als men beweert, dat men zich geenszins naar den klank kan schikken, maar de afkomst en verbuiging slegts in agt heeft te neemen. — Wy hebben tot nog in onze taal geen vaste wetten, betreffende de spelling der woorden; dus kan een ieder daar omtrent, redelyker wyze, naar eigen keuze te werk gaan: men kan elkander zekerlyk die vryheit niet betwisten; maar men schynt evenwel eenig regt te hebben, om te eischen, dat iemant, die als een Taalkundige schryft, zich zelven gelyk zy; dewyl hy anders het regelmaatige verbreekt.

(*) Zie van deeze of soortgelyke afleidingen HUYDECOPERS *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, bl. 62 en verv. 621, 622, 624.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oordeelkundige Bybelverklaaring. Door TH. CH. LILIENTHAL. *Dr. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Vyfde Deel. Te Amsterdam by* J. Loveringh 1768. *Behalven de Voorreden enz. 500 bladzyden in groot octavo.*

DIt Vyfde Deel heeft ten onderwerpe zodanige plaetsen der Heilige Schrift, die 't Ongeloof misbruikt, om de Godlyke Openbaring in een haetlyk of bespotlyk daglicht te stellen; als behelsde dezelve ene menigte van voorbeelden, die niet over een te brengen en strydig zyn, met welgegronde en onloochenbare Meetkundige, Natuurkundige, Zedenkundige en Staetkundige waerheden. De Hoogleeraer LILIENTHAL gaet deze plaetsen na, op ene dergelyke wyze, als hy die van ene andere soort in de voorgaende Deelen gedaen heeft; merkende wel byzonder aen, dat het Ongeloof hier boven al gemeenlyk meer onkunde dan verstand, en meer kwaadwilligheid dan welmenendheid doet blyken; nadien een oplettend onderzoek alle die zogenaemde zwarigheden wel dra verdreven ziet. —— Dit stuk is afgedeeld in twee Hoofdstukken; waer van het ene gaet over de eenstemmigheid der Heilige Schrift met de waerheden der Meet- en Natuurkunde; en 't andere betreft de overeenstemming der Heilige Schrift, met het Recht der Nature, zo ten aenzien der Zeden - als der Staetkunde. Zie hier tot een voorbeeld, uit het laetste Hoofdstuk, des Hoogleeraars gedachten, wegens het ombrengen van *Sisera* door *Jaël*.

„ *Of de heldendaad van Jaël, in 't ombrengen van Sisera, gezegd moet worden een onverantwoordelyke moord geweest te zyn?*"

„ *Sisera*, de Veldheer van *Canaäns* Koning, *Jabin*, vlugte, na dat hy met zyn heyrleger geslagen was, in de tente van *Jaël*, de huisvrouw van *Heber*, den *Keniter*, die met *Jabin* in vreede was. *Jaël* ging uit hem te gemoete en zeide: *wykt in tot my en vreest niet*. *Sisera* vertrouwde

op haar woord, en door haar met eene deken gedekt en in zynen dorst gelaaft zynde, verzocht hy, dat, zo iemand naar hem vraagen mogte, zy hem verloochenen wilde. Maar Jaël nam eenen nagel der tente, en eenen hamer, en ging stillekens tot hem in, en dreef de nagel in den slaap zyns hoofds, dat hy in de aarde vast werdt en stierf, *Richt.* IV: 17-21. Deeze daad zegt TINDAL (*) de grootste verraadery van allen geweest te zyn, schoon zy in den zegezang van *Debora* hooglyk gepreezen en *Jaël* de roemwaardigste onder alle vrouwen genoemd worde, om dat deeze daad ten voordeele van *Israël* strekte, Cap. V: 24-27. Ja, in deeze geschiedenisse komen omstandigheden voor, die *Jaëls* misdaad schynen te vergrooten. De *Keniters*, waar toe *Jaël* behoorde, waren met de *Canaäniten* in een verbond. De gastvryheid werdt geschonden. *Jaël* bedient zich van alle eenigzins te bedenken zynde list, om hem, dien zy verderven wilde, te doen zeker zyn, en doodhem eindelyk op zulk eene wreede wyze, waar van men weinige voorbeelden heeft."

„ *Het ontzielen van Sisera was op zich zelve rechtmaatig.*"

„ Doch, naardien Gods Geest de daad van *Jaël*, door den mond van *Debora*, goedkeurt; zo kan dezelve ook niet onrechtmaatig geweest zyn. 't Is zo, men vindt in de H. Schrift gezegdens van gemeene menschen, ja van godloozen, die zo veel te minder voor Godspraaken te houden zyn, naardien niet eens alle redenen der mannen Gods gezegd konnen worden onberispelyk te weezen. Maar wy moeten ons mede herinneren, dat, wanneer de H. *Schrift* dergelyke reden aanhaalt, zy teffens te kennen geeft, dat zy niet goed te keuren zyn. Het zoude inderdaad gevaarlyk weezen, om en van wege eenige zwaarigheden, die zich in het lied vau *Debora* opdoen, te beweeren, dat het zelve niet door ingeevinge van den H. Geest opgesteld zou zyn. Even het zelfde zou men konnen zeggen van alle zulke plaatsen der H. Schrift, in welke eenige bedenklykheid bespeurd wordt; en hoe weinige gezegdens, die ontwyfelbaar Godlyk zyn, zouden als dan overblyven? Waarom zou dit geheele lied van *Debora* in een Godlyk boek hebben moeten ingelast worden, indien Gods Geest daar aan geen deel gehadt hebbe? *Debora* was eene Prophetesse (†), iemand

(*) *Het Christendom zo oud als de waereld*, *Cap.* 13. *pag.* 453.
(†) *Richt.* IV: 4. *Cap.* V: 7.

mand die met buitengewoone openbaaringen van God verwaardigd werdt. David haalt uit haar lied eene plaats aan (*). Waarom zou men dan den Godlyken oorsprong van 't zelve in twyfel willen trekken? Intusschen roemt *Debora* in dit lied niets anders, dan de heldendaad van *Jaël* op zich zelve, terwyl zy eenen vyand van Gods volk omgebragt hadt, zonder deswegen alle omstandigheden deezer daad goed te keuren. Nu kan eene daad op zich zelve pryswaardig zyn, schoon zy bezwalkt worde door eenige omstandigheden, die niet geheel en al te verontschuldigen zyn. Kortom, het oogmerk van *Debora* was alleen den heldenmoed van *Jaël* te verheffen; waar by zy de geheele geschiedenisse beschryft, op eene dichtkundige wyze, en, om zo te spreeken, als tegenwoordig voorstelt. De daad zelve, naamelyk, eenen gevaarlyken vyand van *Israël* uit den weg te ruimen, was derhalve rechtmaatig. Wie zou zulks aan iemand uit *Israël* ten kwaade geduid hebben? *Jabin*, de Koning der *Canaäniten*, was een tiran, en zyn veldheer *Sisera* het voornaamste werktuig zyner wreedheid, die aan *Israël* nu twintig jaaren lang zeer gevoelig geweest was. Waarom zou het dan aan hun niet vrygestaan hebben, zich te onttrekken aan 't geweld van hunnen onrechtmaatigen onderdrukker; en terwyl de dood van hunnen vyand daar toe het voornaamste middel was, zich van dat middel te bedienen?"

„ *Het ontzielen van Sisera was mede, ten aanzien van Jaël, geene misdaad.*"

„ Maar, veelligt was ten aanzien van *Jaël* eene verraadery, het geen omtrent eenen anderen *Israëliet* niet te berispen was? Men zegt, schoon het geoorloofd zy, eenen openbaaren vyand, volgens de krygswetten, te dooden; evenwel is het met de bondgenooten anders gesteld. Nu was *Jaëls* huis met de *Canaäniten* in een verbond (†). Doch wy weeten niet eens, van welk eenen aart dit verbond geweest is. Vermoedelyk is dit geen zogenoemd *of* en *defensif* verbond geweest, waarby men aan elkander eenen wederzydschen bystand, tegen eenen derden, belooft; maar een verbond van vreede. *Heber* hadt zich in de landstreeken der *Canaäniten* met der woon nedergezet (‡), en, zonder

(*) *Psalm* LXVIII: 8, 9. vergeleken met Rich. V: 4, 5.
(†) *Richt.* IV: 17. (‡) vs. 11.

der twyfel, of door vereeringen, of op andere wyzen, verkreegen, dat de *Canaäniten* hem verschoonden van de verdrukkingen, die de *Israëliten* ondervonden, zo dat zy hem in ruste en vreede lieten. En veelligt is deeze vreede een gedwongen vreede geweest, voor hem en de zynen daar en boven nog, door het betaalen eener zwaare schattinge, ten duursten gekoft. Ten minsten kon dit verdrag niet vernietigen de oude verbintenisfen der *Keniten*, ten aanzien der *Israëliten*; naardien zy van *Hobab*, Moses Schoonvader, afstamden, tot *Israëls* Godsdienst behoorden, als mede in *Canaän* een erfdeel verkreegen hadden. Waren zy dan, in zeker opzigte, den volke van *Israël* ingelyfd; zo moest ook deszelfs vyand natuurlyker wyze hun vyand zyn. En schoon zy dan ook altans door de *Canaäniten* niet vyandlyk aangetast wierden, maar voor als nog verschoond bleeven; zo scheen het evenwel beter te zyn uit den weg te ruimen eenen gevaarlyken vyand, van wien zy zelve alles te vreezen hadden, en met wien zy alleen uit noodzaaklykheid in zeker opzigte overeengekomen waren; te meer, naardien het altans tot eenen openbaaren oorlog gekomen was. Dus was het op zich zelve niet onrecht, dat *Jaël* eenen tiran, eenen Veldheer van dat volk, welk de *Israëliten*, haare natuurlyke bondgenooten, onderdrukte, en dus eenen gezwooren vyand haarer nabestaanden, ombragt.".

„ *Of Jaël in dezen te wreed gehandeld of het recht der gastvryheid geschonden hebbe?*"

„ Des zal het alleenlyk daar op aankomen, of de omstandigheden van deeze rechtmaatige daad dezelve ook eenigzins verwerpelyk maaken? Of *Jaël* den persoon van *Sisera* door eene ongeoorloofde geveinsdheid verraaden; of zy het recht der gastvryheid geschonden; en of zy, op eene onmenschlyke wyze, eenen man van zulk een gezag, als eenen osse, gedood hebbe? Wat aangaat het laatste; zo kan de wyze, op welke zy hem ombragt, indien de zaak zelve geoorlofd geweest zy, zo veel te eerder verontschuldigd worden, om dat zy, zonder twyfel, geene andere wapenen in haare tent hadt, en de gelegenheid, terwyl *Sisera* op de aarde vermoedelyk op eene zyde lag, deeze wyze des doods, als de spoedigste en veiligste, scheen aan te raaden. Het recht der gastvryheid, 't geen in vroegere tyden zo heiliglyk gehouden werdt, wierdt hier wel verbroken; doch het is bekend, dat kleinere plichten, voor

de

de grootere, wyken moeten, wanneer zy niet teffens konnen in acht genomen worden."

„ *Of Jaël, door eene ſtrafwaardige geveinsdheid, gezondigd hebbe.*"

„ Des blyft dan niets anders overig, dan eene listige geveinsdheid, terwyl zy, onder den ſchyn van vriendſchap, hem, *Siſera*, in haare tente lokte, en hem, terwyl hy zich daar op verliet, afmaakte. In den eerſten opſlag zou dit niet alleszins te verontſchuldigen zyn. Door woorden en daaden ſchynt zy hem alle zekerheid te geeven; naardien zy hem noodigt binnen te komen, en hem laaft van 't geene zy by de hand hadt. En veelligt heeft zy hem ook daadlyk, op zyn verzoek, verzekerd, dat zy hem verzwygen wilde, zo iemand naar hem vraagen mogte (*); want indien dit niet geſchied ware, zou hy een mistrouwen jegens haar opgevat hebben, en zich niet zo gerustlyk om te ſlaapen hebben nedergelegd. Aan deeze omſtandigheid zou niet veel gelegen zyn, en wy zouden konnen toeſtaan, dat zy zich in deezen te buiten gegaan hadt, zo niet deeze zelfde geveinsdheid, in het lied van *Debora*, ſcheen goedgekeurd te worden (†). Men zoekt wel deeze omſtandigheid te rechtvaardigen, met de in den oorlog gewoone krygslisten en verkeerde berichten, waardoor men den vyand misleidt; zo dat zy den gezwooren vyand van haare geloofsgenooten, door list, zocht te verderven, terwyl zy, met geweld, niets tegens hem vermogt; en hem ook niet kon laaten ontkomen, zonder de *Israëliten* aan nieuwe onheilen bloot te ſtellen. Doch by dit alles zou zy evenwel al te verre van de waarheid afgeweeken zyn."

„ *Waarſchynlyk voorſtel deezer gebeurtenisſe.*"

„ De zwaarigheid wordt het best weggenomen, wanneer men de zaak op de volgende wyze voorſteld: ſchoon het geſlacht der *Keniten* het daadlyk met de *Israëliten* hield; evenwel hadden de eerstgenoemden zich, tot hunne eigene veiligheid, met de *Canaäniten* ingelaaten in zekere verbintenisſen, die voor de anderen onnadeelig waren, en van dezelve, door 't betaalen van ſchattinge, den vreede om zo te ſpreeken gekoft. De *Israëliten* daar en tegen, die dee-

(*) vs. 20. (†) *Cap.* V: 25.

deeze verbintenisſen niet wilden aangaan, waren aan de onophoudelyke geweldenaryen der *Canaäniten* bloot geſteld. *Siſera* kon derhalve, by zyne vlugt, den *Israëliten* minder vertrouwen, dan den *Keniten*, die men tot hier toe verſchoond hadt. Hy nam herhalven toevlugt tot eene *Keniſche* tente, en wel tot *Jaël*, meenende by eene vrouwe nog minder reden van vreeze te hebben. *Jaël*, die hem van verre zag aankomen, kon aan hem den ingang in haare tente niet beletten; en misſchien ontdekte zich ook by haar het gewoone medelyden, 't welk de vrouwen jegens ongelukkigen hebben, ſchoon deeze voor ſtrafwaardig gekeurd worden. Zy meende het derhalve oprechtelyk met hem, toen zy hem haare tente, tot eene ſchuilplaats, aanwees, en 'er de verzekering byvoegde, dat hy niets te vreezen hadt. En even zo oprecht waren ook haare poogingen, hem, zo veel het mogelyk was, te verbergen, zynen dorst te lesſchen, en zulk eenen aanzienlyken man met alle eerbiedigheid te bedienen, zonder nog het oogmerk te hebben, hem eenige ſchaade toe te brengen. Maar na dat hy in eenen diepen ſlaap gevallen was, heeft *Jaël* misſchien deeze of dergelyke overdenkingen gemaakt: deeze voornaame vyand van *Israël* is niet zonder Gods Beſtuur by my gekomen: zyn diepe ſlaap in zulke bedenklyke omſtandigheden is niet ſlegts aan zyne vermoeidheid, maar aan eene hoogere oorzaak, toe te ſchryven. Des zal dan deeze de beste gelegenheid zyn, zich van hem te ontdoen, en de aarde van zulk een gedrocht te bevryden. Zy begreep aan *Israël* meerder verpligt te zyn. Zo hadt God ook laaten bekend maaken, dat *Siſera*, door de hand eener vrouwe, omkomen zou (*). Dit alles verwekte in haar eene inwendige drift, tot deeze op zich zelve gevaarlyke onderneeminge, en verſterkt haar beſluit, de eerſte de beste doodlyke werktuigen ter hand te neemen, om daar door het levenslicht van *Siſera* uit te blusſchen."

„ *Richt* V: 25, 26. *wordt geene valsheid van Jaël gepreezen.*"

„ Het ſchynt wel, als of *Debora*, *Jaëls* valsheid, pryze, wanneer zy *Richt.* V: 25, 26. zegt: *Water eischte hy, melk gaf zy; in eene beereſchaale bragt zy boter. Haare hand ſloeg zy aan den nagel, en haare rechterhand aan den hamer der arbeidslieden; en zy klopte Siſera; zy ſtreek zyn hoofd af,* als

(*) *Cap.* IV: 9.

als zy zynen slaap hadde doorhageld en doorgedrongen. Doch deeze woorden konnen gevoeglyk aldus omschreeven worden: Zy was wel zwak genoeg, hem melk te geeven, terwyl hy water eischte, en tot betuiging van haare eerbiedigheid hem boter te brengen in eene kostelyke schaale. Zo verre scheen het af te zyn, dat zy iets tegen zyn leven zou willen onderneemen. Maar na een meerder overleg en vast besluit, greep zy, zonder verdere bedenkingen, naar den nagel, en nam den hamer der arbeidslieden, die bezwaarlyk door de hand eener zwakke vrouwe kon bestuurd worden. Haar moed verdubbelde haare krachten, en zo doorboorde zy met eenen slag het hoofd van *Sisera.*

Nuttige Overdenkingen enz. ontworpen door JACOB CORNELIUS *Rustend Predikant van Westbroek en Agtienhoven. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1768. *behalven het voorwerk 250 bladzyden in groot octavo.*

Dit Stukje behelst een aental van Overdenkingen, die der nadere overweginge waerdig zyn; te meer daer de Eerwaerde *Cornelius* toont, dat hy zich geenszins door anderen laet leiden, maer zich benaerstigt om zyn eigen licht getrouwlyk te volgen.

Men ontmoet hier des Autheurs gedachten over *het uitstel van* CHRISTUS *komste in de Waereld;* welke strekken om te toonen, dat de vroegste tyden hier toe zeer ongeschikt waren; dat God in 't vervolg van tyd allenskens meer voorbereidselen in 't werk gesteld, en eindelyk zyn Zoon gezonden heeft, toen 'er genoegzame voorbereidselen voor af gegaen waren, om het Menschdom bekwaem te maken, om, op vasten grond van kennis en overtuiging, de Euangelieleer als Godlyk te omhelzen.

Op dit onderzoek volgt ene *overweeging van het* 7 *en* 8 *vs des tweeden Psalms*, byzonder der woorden. *Gy zyt myn Zoon, heden heb ik u gegenereert.* Zyn Eerwaerde brengt hier de reden ten berde, welke hem bewegen, om deze woorden niet te verstaen van de eeuwige generatie des Zoons van den Vader; als mede om ze niet te verklaren van het openbaer maken van deszelfs Godlyk Zoonschap in den tyd; maer ze te beschouwen, als betrekkelyk, tot de aenstelling van Gods Zoon tot het Middelaers-Ampt. De Dichter, of wel Gods Zoon, door de pen des Dichters, spreekt hier,

volgens onzen Autheur, van 't Godlyke besluit der genade, waer in het loon des Middelaers aen zyne aenstelling tot Middelaer verknocht word: zo dat de zin zy. „ Gy „ zyt myn Zoon, u hier voor erkennende, heb ik u heden „ in het besluit myner genade gegenereerd, dat wil zeggen, „ tot Middelaer verwekt en aengesteld. Eisch dan ook „ nu, uit kracht hier van, van my uw loon, en ik zal de „ Heidenen geven tot uw erfdeel en de einden der aerde „ tot uwe bezittinge." Dit zyn gevoelen tracht hy alleszins te versterken, zo uit het oogmerk van den Psalm zelven, en de overeenkomst hier van met Spr. VIII. 22; als uit de aenhalingen dezer plaetze in de Schriften des Nieuwen Verbonds; alwaer die woorden telkens bygebragt worden, met opzicht op de voortreffelykheid van den persoon des Middelaers. Men zie Hand. XIII. 33. Heb. I. 5 en V. 5. Deze laetste plaets heeft zyn Eerwaerden wel byzonder tot dit gevoelen aenleiding gegeven; als toonende, naer zyn inzien, duidelyk, dat de Apostel deze woorden in dien zin verstaen heeft. Men heeft hier, zegt hy, „ eene vergelykinge tusschen Christus en Aaron, ten aan„ zien van haare Hogepriesterlyke ampten. Terwyl dat „ van Christus hierin bestaan heeft, dat hy daadelyk de „ zonden der uitverkoorenen verzoent, en weggenoomen „ heeft, en wel door de offerhande van zyn eigen *ligchaam*, „ God met den mensch daar door verzoenende en bevre„ digende, waar door hy voortreffelyker was als Aaron. „ En dus moeste ook de verkiezinge en aanstellinge daar „ toe, door God den Vader geschieden, deweil het alleen „ van den heiligen wille des Vaders af hing, het middel „ en den middelaer der verzoeninge te verkiezen en te be„ paalen. Ten dien einde gebruikt de Apostel de woorden „ uit den 2 Psalm en uit het besluit genoomen. Hy zegt niet „ van Christus Jesus den Hogepriester dat die van God „ daar toe geroepen was, gelyk hy zoo van Aaron spreekt. „ Maar hy gebruikt in plaats van het woord geroepen, de „ woorden uit den 2 Ps. Gy zyt myn Zoon heden heb „ ik U gegenereert, als of de woorden het zelve bete„ kenen, gelyk wy het ook alzoo moogen opvatten en „ daar door de roepinge en aanstellinge verstaan, en dat „ hy dus in het besluit van God tot Hogepriester geroepen „ en aangestelt is."

Verder komt ons in deze Verzameling voor, een *beredeneert Antwoord op de Vraage, wie het* ONZE VADER *bidden mag of niet?* Men vind 'er naemlyk, die willen, dat het al-

alleen van welverzekerde, of, op zyn hoogst, alleen van de ware kinderen van God gebeden mag worden. Dit denkbeeld gaet zyn Eerwaerde in dezen ernstig tegen. Hy toont in de eerste plaetse, dat het strengste denkbeeld onoverkomelyke zwarigheden heeft; dat het uit het algemene voorstel van Jesus baerblykelyk is, dat hy dit Gebed niet alleen voor verzekerde Christenen gegeven heeft; en dat alle ware kinderen van God, die oprechtlyk begeren dat God hun God wil zyn, en zich als gehoorzame kinderen jegens hunnen Vader wenschen te gedragen, dit Gebed mogen bidden. Hierop verledigt hy zich verder, om te doen zien, dat ook onbekeerde menschen dit Gebed mogen uitspreken en bidden; verstaende door onbekeerde menschen, niet de snoodste zondaren, maer uitwendige Christenen, die enige noodzakelykheid in 't bidden schynen te stellen, en God voor den onderhouder en gever der zegeningen schynen te erkennen. Dit grond hy inzonderheid op de noodzaeklykheid van den pligt des Gebeds, de geschiktheid van dit voorschrift, de gepastheid voor zulke onbekeerden vooral, die nog toegebragt zullen worden; hy versterkt deze zyne gedachten met het gebruik der Formuliergebeden onder 't Oude Testament, en staeft zyn denkbeeld ontegenzeggelyk, uit overweging van de gelegenheid, by welke, en de personen aen wien, Jesus dit Gebed voorgesteld heeft. „ Daar „ was, zegt hy, eene groote Schaare, behalven de Dis„ cipelen van Jesus, voor welke Jesus leeraerde, gelyk „ uit het begin van het *5de* en slot van het *7de* Hoofd„ stuk, allerduidelykst blykt. Van deze groote Schaare „ mag men immers denken, dat ze niet alle waare Disci„ pelen van Jesus waaren, en kinderen Gods, maar zy „ voegden zich by Jesus Discipelen, zy hadden alle onder„ wys nodig, ook omtrent het bidden. Jesus maakt geen „ onderscheid tusschen zyne toehoorders, schoon hy de „ harten van alle kende, selfs verbied de Heere Jesus dit „ Gebed aan zynen verraader Judas niet, schoon hy buiten „ twyfel de grootste en snoodste zondaar van allen was, „ en worden zoude. En zoude men niet van Jesus wys„ heit en voorzigtigheit verwagt hebben, dat, gelyk hy „ tegen alle zonden zoo getrouw gewaarschouwt heeft, „ dat hy dit ook niet zoude gedaan hebben omtrent dit „ Gebed, indien anders eene zoo groote zonde daar mede „ begaan word, wanneer het van onbekeerde gebeden „ word."

Voorts maekt 'er zyn Eerwaerde werk van, om na te gaen, of dit zyn denkbeeld ook stryde met de byzondere woorden en spreekwyzen van dit Gebed; het welk hem de zelven nader doet verklaren; waer uit blykt dat ze ook van onbekeerden, schoon niet van harte en in volle kragt, gebruikt konnen worden.

Hier by zyn eindelyk nog gevoegd, enige *Practicale Leerredenen over Ps. XLII.* 12, *en de bekeerde Zondaresse Luc. VII.* 36-47. De eerstgemelde is inzonderheid geschikt ter aenwyzinge, welke regte bekommeringen zyn, en hoe een gelovige dezelve tot zyne vertroostinge kan beantwoorden; en de overigen bedoelen voornaemlyk onder 't oog te brengen, waer in de regte werkzaemheid van een geloovig en boetvaerdig Christen gelegen, en wat daer mede al of niet bestaenbaer zy. —— In de laetste dezer Leerredenen legt zyn Eerwaerde 't 'er wel byzonder op toe, om het oogmerk van Jesus in 't gezegde vs. 47; *hare zonden zyn haer vergeven, die velen waren, want zy heeft veel lief gehad; maer dien weinig vergeven wort, die heeft weinig lief*, op te helderen en ter betrachtinge aen te dringen. Men heeft deze bekeerde Zondares, naer zyn inzien, te beschouwen als iemand, die op de gebeden aen haer Huis reeds vergeving van zonden bekomen had, die als ene met God verzoende tot Jesus kwam, om hem hare dankbare liefde te betonen. Jesus stelt hier deze hare liefde voor, als een gevolg van hare verzoening met Gode, en leert dat iemand Gode gevoeliger liefde toedraegt, naer mate, dat zyne zonden, die hem vergeven zyn, grooter waren. —— Onze Leeraer dit voorstel bevestigende, door ene overweging der liefde des menschen tot God, met aentooninge dat die liefde is een gevolg der verzoeninge met God, en dat dezelve toeneemt, naer gerade der ontvangene weldaden, heldert dit zyn denkbeeld duidelyk op, door 't volgende voorbeeld.

„ Stel eens iemand, die door eene Christelyke opvoedinge van swaare zonden wederhouden is, of door de gesteltheit van zyn lighaam daar toe niet zoo zeer genegen was, en die daar door uitwendig, zedig en Godsdienstig geleevd heeft, wanneer die nogtans aan zich zelven regt ontdekt word, en de onvolmaaktheid van al zyn doen, ja de verkeertheid daar van en teffens zyne heimelyke zonden, de zonden van zyne harte leert kennen, die kan zulk een smertelyk gevoel, zulk eene droefheit, zulk eene verlegenheit over zyne zonden niet gewaar worden, als die deze

zon-

zonden dadelyk en dikwyls volbragt heeft; en de genade, die hem geschiet, kan dus dien diepen indruk niet by hem maaken, dien dezelve by groote zondaaren by haare ontdekkinge heeft. En deweil hem zoo veele en swaare zonden niet vergeeven zyn, als anderen, zoo kan dat ook haare liefde zoo niet geduurig opwekken en verwakkeren. Dus openbaart zich meenigmaal haare liefde zoo overvloedig niet aan anderen, (zy hebben weiniger lief,) als dezelve wel pleegt uit te blinken in grootere zondaaren, als die bekeert worden. Die zyn meenigmaal als vol van de liefde Gods. Zy is als uitgestört in haare harten; haar mond loopt over en vermeld met veel verheffing de uitneemende liefde Gods aan haar betoont. Zy yveren menigmaal met eenen heiligen liefde-yver voor des Heeren eere boven anderen, in welkers gedrag mindere veranderinge ontdekt word, deweil dat uitwendige zedige en Godsdienstige, dat zy vertoonden, maar aan haare ziele geheiligt word, en zy nu eenen regt redelyken Godsdienst en heiligen wandel beginnen; niet uit de beginselen van een goede opvoedinge of gewoonte, maar uit de zuivere beginselen van liefde en hoogagtinge voor God en verpligtinge aan hem."

Heilige Geographie of Aardrykskundige Beschryving van alle de Landen enz. in de H. Schriftuur, voorkomende. Door W. A. BACHIENE; JOH. Zoon, *en* JOH. HENDR. Broeder, *Bedienaar des Goddelyke Woords te Maastricht, en Hoogleeraar in de Sterre- en Aardrykskunde, op de Illustre Schoole, aldaar: benevens Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem. Derde Deels* IV*de Stuk. Te Utrecht by* G. T. *en* A. van Paddenburg 1768. *behalven het Voorwerk enz.* 157 *bladzyden in groot octavo.*

MEt de uitgave van dit laetste Stukje des derden Deels ziet men het wel doorwrochte Werk, van den beroemden Aerdrykskundigen BACHIENE, ten einde gebragt. Een Werk, dat alle Letterminnaers, en inzonderheid de Beoefenaers der Heilige Bybelbladeren, ten hoogste waerdeeren; als behelzende, in ene geregelde schikking, een nauwkeurig bericht van die Landen, welken in de Godlyke Schriften gemeld worden, met nevensgaende oordeelkundige aenmerkingen over een aental van byzonderheden daer toe betrekkelyk; die strekken konnen ten beteren verstande van deze en gene berichten en voorvallen, die ons in

in 't doorbladeren van gewyde en ongewyde Schryvers deswegens voorkomen.

Dit Stukje behelst, behalven de Voorreden over 't gansche derde Deel, en een Bladwyzer van 't geheele Werk, zo met opzicht tot de plaetzen der Heilige Schrift, die 'er in opgehelderd worden, als ten aenzien der voornaemste zaken, welken in het zelve voorkomen, des Autheurs beschryving van de Eilanden der Middellandsche Zee, van Italie en Spanje. Deze Gewesten, voor zo ver ze, in 't verhael van het prediken der Euangelieleere door 's Heillands Apostelen, in de Schriften des Nieuwen Testamentes gemeld worden, verdienden ook zeker, schoon ze anders meer bekend geacht mogten worden, ter voltooijinge dezer Heilige Aerdrykskunde, ene byzondere overweging. Onze Autheur behandelt de zaken daer toe betrekkelyk, die enigermate konnen dienen om een geleidelyk denkbeeld te hebben van die plaetsen, welken de eerste verkondigers der Genade-Leere met het licht van 't Euangelie bedoeld, of in hun doorreizen ontmoet hebben, met zyne gewoone oplettendheid; en geeft tevens by die gelegenheid, verscheiden byzonderheden aen de hand, welken in de Kerklyke Historie der aenmerkinge waerdig zyn. Van dit laetste zullen wy hier den Lezer nog een en ander staeltje opgeven.

De Hoogleeraer *Bachiene*, het Eiland *Patmos* kortlyk beschreven hebbende, stelt ons daerop voor, dat dit Eiland te aenmerkenswaerdiger geworden is, door het verblyf van den Apostel Johannes, wien aldaer die Prophetische Gezichten wedervaren zyn, welken hy in zyn Boek der *Openbaringe* beschreven heeft. Desaengaende zegt die Apostel zelf, *Openb.* I: 9. *Ik Johannes, die ook uw Broeder ben, en Medegenoot in de verdrukkinge, en in het Koningryk, en in de lydzaamheid van Jesus Christus, was in het Eiland, genaamt Patmos, om het Woord Gods, en om het getuigenis van Jesus Christus.* Aen dit voorstel hecht zyn Eerwaerde de volgende overweging, rakende den tyd wanneer, en de gelegenheid by welke, Johannes zich op dat Eiland bevond. —— „ Op het spoor van *Eusebius* (*Histor. Eccl. Lib.* III: *Cap.* 18.) word gemeenlyk geloofd, dat de Apostel naar dit Eiland verbannen zy: en wel, in de vervolginge des Keizers *Domitiaan*: te meer, dewyl deszelfs, zo even aangehaalde, eigen woorden, dit schynen te bevestigen: zich noemende, *eenen Medegenoot in de verdrukkinge, en in de lydzaamheid van Jesus Christus*: en daar by verklarende, dat

dat hy *om het woord Gods*, *en om het getuigenisse* (*διὰ τὴν μαρτυρίαν*) *van Jesus Christus*, in het Eiland *Patmos* was. Gemelde uitdrukkingen overreden ons, echter, daar van, niet ten vollen. *Johannes* kon toch wel een *Medegenoot* zyn geweest in de *verdrukkinge*, aan andere plaatzen, waar hy het Euangelie gepredikt had. Dit lot trof hem, gemeen met alle de Apostelen en eerste Kruisgezanten. Gelyk ook het tweede niet voldoed, ten bewys, dat *Johannes* naar dit Eiland zou verbannen zyn: dewyl dit gezegde: *om het woord Gods en om het getuigenisse van Jesus Christus*, hier als een *beweegreden* zou konnen opgegeven zyn, van deszelfs *komste* en *verblyf*, in dit Eiland *Patmos*: om naamlyk aldaar, *vrywillig*, *Gods woord*, het welk niet anders in zich vervat, als een *getuigenisse*, aangaande den *Heere Jesus Christus*, als den Verlosser zyns Volks, onder die Eilanders, te prediken. Dit laatste, is het gevoelen van den geleerden *Johan van den Honert*; (*in partic. disput. de hac materia*) die ook beweerd: dat het verblyf van den Apostel *Johannes*, op het Eiland *Patmos*, met den tyd der vervolginge, onder *Domitiaan*, niet wel overeen te brengen, maar vroeger, tot den tyd der regeeringe van *Vespasiaan*, betrekkelyk zy te maaken: en, bepaaldelyk, tot den tyd der *verwoestinge* van de Stad *Jerusalem*, door deszelfs Zoon *Titus*, die, in het 73*ste* jaar, na Christus geboorte, voorviel. Gelyk hy 't ook daar voor houd; dat door dien DAG *des* HEEREN, waar van, de Apostel, vs. 10., gewaagt, zeggende: *Ik was in den Geest*, *op den* DAG *des* HEEREN, geen andere, dan de dag, waar in dit verschriklyk oordeel over *Jerusalem* uitgevoerd wierd, te verstaan zy; welke tyd meermaalen, in de Profetische Schriften, onder die benaming voorkomt (*)."

Op ene dergelyke wyze laet zich de Eerwaerde *Bachiene*, by gelegenheid zyner beschryvinge van *Rome*, uit, over het denkbeeld, dat Apostel *Petrus* zynen Bisschoplyken Zetel aldaer gevestigd zou hebben. Het stilzwygen van *Lukas*, in de *Handelingen der Apostelen*, gelyk hy aenmerkt, rakende enige reis van *Petrus* naer *Rome*, geeft een merkely-

„ (*) Dit laatste gevoelen, aangaande dien *Dag des Heeren*, is, door dien geleerden Heer, uitvoerig behandeld, in een andere *Disputatio Theologica*, *de* DIE DOMINICA: door my, onder zyn Hoog-Eerw. Voorzittinge, openbaar verdeedigt, te *Utrecht* in den jare 1733."

lyken grond om te denken, dat hy 'er niet geweest is, om het Euangelie te verkondigen; en als men nagaet dat Apostel *Paulus* in zynen brief, die hy aen de Gemeente te *Rome* schryft, en in zyne brieven die hy uit *Rome* schryft verscheiden persoonen opnoemt, die hy te *Rome* gegroet wil hebben, of welker groetenis, uit *Rome*, aen de andere Gemeentes, door hem gemeld word; maer dat hy onder alle die persoonen, noch in 't ene, noch in 't andere geval, geen het minste gewag van *Petrus* maekt; zo heeft men, zynes oordeels, gronds genoeg om te stellen, dat *Petrus* 'er in die jaren niet geweest is. —— Men vind 'er, 't is waer, die willen, dat men door *Babylon*, daer *Petrus* zyn eersten Brief schreef; 1 *Pet.* V: 13, de Stad *Rome* moet verstaen; doch onze Aerdrykskundige heeft reeds voorheen getoond, dat het veel aenneemlyker is, daer ter plaetze, om de Stad *Babylon* in *Egypte* te denken. —— Daer 't nu twyfelachtig, en zelfs zeer onwaerschynlyk is, dat *Petrus* zich ooit te *Rome* bevonden hebbe, bezeft men gereedlyk, dat 'er gansch geen staet te maken zy, op de overlevering, die leert, dat *Petrus de eerste Bisschop van Rome* geweest zou zyn.

„ Dit is ondertusschen, (gelyk onze Autheur zegt,) de zaak, welke met veel kracht hebben willen beweeren, die twee beruchte Voorstanders van het *Roomsch-Pauslyk gezag*, de Kardinaals *Baronius* en *Bellarmin*; die zich daar toe beroepen, op het getuigenisse van verscheiden oude Kerkleeraars, als *Arnobius*, *Cyrillus*, *Irenéus*, *Tertullianus*, *Hieronymus*, *Justinus* den *Martelaar*, en *Eusebius*; welke wel stelden, of liever veronderstelden, dat *Petrus*, de eerste, het *Christen Geloove* binnen deeze Stad gepredikt hebbe enz., maar, alleen, op die zelve OVERLEEVERING, op welke, de laatere Leeraars der *Roomsche Kerke*, hun gevoelen bouwen; dus derzelver gezach niet veel meer gelden mag, als de *Overleeveringe* zelve: eene *Overleeveringe*, met zo veele vreemde en ongerymde omstandigheden vermengt, inzonderheid, rakende zyne gevallen, met *Simon* den *Tovenaar* enz.; die alleen genoegzaam zyn, om den geheelen inhoud, by oneenzydigen, van *onwaarheid* te doen verdenken. Men vind ze by elkander, in de zogenoemde *Legenden* der *Heiligen*, (de *Antwerpsche Uitgave*, *van* 1619.) I Deel, bladz. 774-782. En, alhoewel men, uit *Eusebius*, in 't byzonder, (*Chron. Lib.* II. *Cap.* 14.) wil bevestigen; dat *Petrus*, te *Rome*, den Bisschoplyken Stoel gesticht hebbe; dewyl men, in de Vertaaling van *Hieronymus* leest:

leest: *Petrum, fundata Antiochiæ Ecclesia, Romam venisse; ubi* XXV *annis Episcopatum gessit*; dat is, *dat Petrus, de Gemeente te Antiochie gesticht hebbende, naar Rome overkwam; alwaar by de* BISSCHOPLYKE WAARDIGHEID, *vyf en twintig jaaren, bekleed heeft*; zo heeft men wel te letten, dat deeze laatste woorden, *ubi* XXV *annis Episcopatum gessit*, in het oorspronglyk *Grieksch Afschrift* van *Eusebius* zelve, niet gevonden worden; en daarom, door *Hieronymus*, schynen daar by gevoegt te zyn: dewyl hy, door die zelve Overleeveringe, tot dit gevoelen mede was misleid geworden. Vid. *Georg. Hornii Histor. Eccles. pag* 44." Dit geeft onzen Autheur verder aenleiding, om te doen opmerken, op hoe lossen grondslag men het *Roomsch-Pauslyk Gezach* gevestigd heeft; van welks opkomst en voortgang hy vervolgens een beknopt bericht mededeeld. —— Doch wy stappen hier van af, om ten slot nog te melden, het geen zyn Eerwaerde, van *Spanje* sprekende, met opzicht tot de bedoelde reis van Apostel *Paulus* derwaards voorgesteld heeft.

Het denkbeeld, dat Apostel *Petrus*, of, gelyk men in *Spanje* veel al wil, Apostel *Jacobus*, bygenaemd *de Groote*, de eerste geweest zou zyn, die het Euangelie in dat Gewest verkondigt zou hebben, daer latende, vervolgt hy aldus. —— „ By aldien men de *bekeering* der Inwooners van *Spanje* aan éénen der *Apostelen* wil toe erkennen; waarom dan niet liever, aan den Apostel PAULUS, gedacht? Men weet, toch, dat deeze Apostel, éénmaal het *voorneemen*, om eene *reize* naar *Spanje* te onderneemen, en, zonder twyfel, met oogmerk, om aldaar het *Euangelie* onder de *Heidenen* te prediken, by zich zelven vastgesteld had. Hy had dit voorneemen, aan de *Christenen* te *Rome* geopenbaard, in den *Brief*, dien hy hun uit *Korinthe* toezond: zeggende daar in duidelyk, Rom. XV: 24. *Zo wanneer ik naar* SPANJE *reize, zal ik tot u komen*: *want, ik hope, in het doorreizen ulieden te zien, en van ulieden derwaard geleid te worden*. En nochmaals *vers* 28: *Ik zal, door uwe Stad, naar* SPANJE *afkomen*. 't Is zeldzaam, in der daad, dat de *Roomschgezinden*, daar ze de Overlevering, aangaande de reize van *Petrus*, naar *Rome*, met zo veel kracht willen doordryven; die toch, van alle waarschynlykheid ontbloot is, echter, de *reize* van *Paulus*, naar SPANJE tegenspreken: (gelyk gedaan heeft, Paus *Innocentius* I., als te zien is, *Concil. Tom*. II. *pag*. 1245.) tot welker gelove, de *Heilige Schrift* eenige aanleiding geeft. Daar uit, ziet men, hoe weinig achting de Pausen zelven betoonen te hebben,

voor de Overleveringen; by aldien zy, het belang van den H. Stoel niet bevorderen. Zie *Arch. Bower, Historie der Pausen bladz.* 4. Wy bekennen, des Apostels *voorneemen*, om naar *Spanje* te reizen, kan, voor geen vast bewys doorgaan, dat hy werkelyk daar geweest zy: want, de *mensch* heeft, wel meermaalen, *schikkingen des harte;* waar van, de dadelyke *volbrenginge*, in de magt van God, staat, *die eens iegelyks gang bestierd*: doch, uit deeze tot tweemaal herhaalde betuiging, zien wy, ten minsten, dat des Apostels *begeerte* zich daar toe strekte; en, dat hy, buiten *verhinderinge*, dezelve zeker zou pogen uit te voeren. En, dewyl men weet, dat deeze Apostel, uit zyne eerste gevangenisse te *Rome* ontslagen is; zo meenen veele geleerden; dat hy, in den tusschentyd van *twee jaaren*, welke verliepen, tusschen deszelfs eerste en laatste gevangenisse, onder meer andere Landen, ook SPANJE werkelyk bezocht, en, aldaar, met veel vrucht, aan de *bekeeringe* der Inwooners deeser Landstreek, gearbeid hebbe. Onder de Ouden, waren van die gedachten, *Chrysostomus*, *Hieronymus*, *Dorotheus*, en *Epiphanius*, welker eigen woorden men aangehaald vind, by *Car. a St. Paulo*, (*Geogr. Sacr. fol.* 170, 171.) Sommigen voegen daar by: dat *Paulus* deeze Reize, van *Rome* naar *Spanje* onderneemende, onder weg, aan de WALDENSEN, die, op de Grenzen van *Italie* en *Frankryk*, de Valleijen van *Piemont* bewoonen, het *Euangelie* zou verkondigt, en veelen van dezelven tot het *Christendom* gebragt hebben; te meer, dewyl, de *bekeeringe* deezer lieden, geene vrucht geweest is der *Reformatie*; maar, van veel vroegere tyden moet afgeleid worden: gelyk zy zelve, geene *Gereformeerde-* maar *Apostolische-Christenen*, willen genoemt zyn; als welker *bekeeringe*, tot aan de tyden der *Apostelen*, opklimt. Zie daar van, de *Kerkelyke Geschiedenisse* der *Waldensen*, voortreffelyk beschreven, door den geleerden Heere *J. F. Martinet*, waardigen Leeraar der Gemeente te *Edam*: *Hoofdst. III. bladz.* 14—16."

CA-

CAROLI STRACK, Med. Doct. & in universit. Moguntina Instit. medic. Professf. public. &c. *Observationes medicinales de Morbo cum petecbiis, & qua ratione eidem medendum sit. Geneeskundige Aanmerkingen over de Ziekte met blutsvlakken. en hoe dezelve te geneezen*, door C. STRACK, Med. Doct. en Professor.

(*Tweede Berigt.*)

NA deeze blutsziekte dus beschreeven te hebben (*), gaat de Heer STRACK over tot het onderzoek van de oorzaak, welke dezelve gewoonlyk voortbrengt, en de bekwaamste wyze van genezing, om dezelve met goed gevolg te vermeesteren: zyne nasporingen zyn alle gegrond op waarnemingen en ondervindingen. Zyn eerste opmerkingen ontdekten hem. gelyk wy reeds gezegd hebben, dat deeze ziekte geen gevolg was, gelyk sommige Geneesheeren gedagt hebben, van een verkeerde behandeling, of het gebruik van heete middelen, want hy zag haar by Zieken, aan welken hy geen andere, dan verkoelende middelen, hadt gegeeven, en overvloedigen drank hadt laaten gebruiken. Nieuwe waarnemingen verzekerden hem, dat men de blutsvlakken, met eenige andere Geneesoefenaars, niet moet aanmerken als een' uitbotting tot scheiding van de ziekte, want hy zag Zieken by welken haar uitkomst, in plaats van de koorts te doen afneemen, de ziekte scheen te verzwaaren.

Proeven genomen hebbende met verkoelende of zuure middelen, de kamfer en zweetmiddelen, en bemerkende, dat, niet tegenstaande alle deezen, met alle voorzichtigheid toegediend, veele Lyders storven, geloofde hyze alle te moeten verwerpen, ten minste als onvoldoende. Zich te binnen brengende, dat 'er een groote overeenkomst zou konnen wezen tusschen de blutsvlakken, en de paarsche en sproetagtige vlakken, welken men dikwils ziet op de huid van kinderen, en door purgeermiddelen verdreeven worden, om datze voortgebragt worden door leevende of doode wormen, of eenige rottige stoffe in de ingewanden van den buik; of met de uitslag van menschen die bedorve mosselen gegeeten hebben, en welke verdwynt zo dra zy braa-

(*) Zie boven bl. 411.

braaken of ontlastingen naar beneden krygen, 't zy door de natuur of behulp van middelen; begon hy te denken dat een dergelyke oorzaak de Blutsvlakken zou konnen verwekken, en dit zo zynde, zouden zy voor buikzuiverende middelen moeten wyken; en nam derhalve, by de eerste gelegenheid, welke hem voorkwam, toevlugt tot zodanige middelen, en ze slaagden boven zyne verwagting. Deeze goede gevolgen versterkten zyne gissingen, en rechtvaardigden zyn wyze oogmerken ter genezing. Een byzondere waarneming gaf hem gelegenheid zich meer en meer gerust te stellen, dat hy de waare oorzaak en het waar geneesmiddel van deeze ziekte hadt gevonden.

De vrouw van een armen boer, omstreeks Maijence, kreeg de blutskoorts, welke haar aangebragt was door eenige soldaaten, onmidlyk na dat zy in de kraam was bevallen; zy hadt het zeer kwaad: de koorts ontstak heftig; de kraamzuiveringen bleeven achter; geen zog kwam in haar borsten: hier by overkwam haar een zwaare buikloop, welke de vrouwen in de buurt oordeelden gestuit te moeten worden. De Heer STRACK, die by geluk nog tydig geroepen werdt, belette dit; hy schreef haar alleen voor een julep en een verkoelende drank, waar by hy azyn en syroop van framboozen liet doen. Na eenigen tyd bedaarde de koorts; de blutsvlakken verbleekten, en verdweenen ten eenemaal; en de ziekte tot het hoogste gekoomen zynde, stopte de loop van zelfs. De kragten herstelden zich; de kraamzuiveringen kwamen af, als of zy nieuwlings bevallen ware, de borsten kreegen zog en stelden haar in staat haar kind te zoogen.

Naauwlyks was zy hersteld, of haar man werdt van dezelfde ziekte overvallen: zy duurde langer, om dat hy niets gebruikte dan verkoelende middelen; doch op het einde kreeg hy neigingen om te braaken en knypingen in den buik, waar op ontlastingen van slym van onderen en van boven volgden, welken hem veel verligting gaven. Hier door gemoedigd, nam de Heer STRACK toevlugt tot purgeermiddelen, welken de genezing voleindigden; en na dien tyd heeft hy bestendig deeze maniere van behandeling gevolgd; welke hem altyd wel gelukt is.

Zyne ontdekking kreeg nog meer verzekering door de wederinstortingen welken hy zag: deeze waren doorgaans veroorzaakt door overhaastige onmaatigheid in spyze, en weeken altyd voor ontlast-middelen. Hy gelooft, dat de Blutsvlakken uitkoomen onder de huid, niet om dat het ver-

vergif, welk dezelven voortbrengt, onder het bloed is geraakt en hetzelve heeft bedorven, maar veel eer dat het vergif zich vermengd heeft met de bedorve gist in de ingewanden. Hy onderfteunt dit zyn gevoelen met veele redenen, welken ons dunken van kragt te wezen. De voornaamften zyn; 1. Om dat de Blutsvlakken dikwils gezien worden op den eerften dag van de Ziekte, en voor dat het bloed van het vergif kan befmet zyn. 2. Dat men deeze vlakken byna terftond doet verdwynen, zo dra men ten regten tyd braak- of purgeermiddelen geeve, welke de bedorve ftoffe, in de maag en ingewanden gezeten, uitdryven. 3. Dat de vlakken langst blyven ftaan by zulken, welker eerfte wegen meest met deeze bedorve ftoffe overlaaden zyn, enz. Wy kunnen den Schryver niet volgen in alle de verklaaringen der toevallen, welken dikwils deeze gevaarlyke ziekte verzellen, wy zullen alleen zeggen, dat hy ze met groote waarfchynlykheid afleidt, uit de oorzaak welke hy heeft aangeweezen.

Het gebeurt fomtyds dat zich by de blutskoorts voegen, of zy in gevolg eenige toevallen medebrengt, welken de Heer STRACK oordeelt nog wat byzonderder te moeten befchryven; zodanige zyn een tusfchenpoozende koorts, waterzugt en etterzweeringen buiten op het lichaam. Dikwils koomt 'er, onder het beloop van de blutskoorts, en zelfs als de koorts begint af te neemen, een aanval van een alledaagfche of anderendaagfche koorts, welke met de blutskoorts te gelyk ophoudt: dit gebeurt alleen als de ingewanden zeer vol rottige ftoffe zyn. Men ftuit deeze aanvallen door het zelfde middel, welk wy, als het beste tegen de blutskoorts, voorgefteld hebben. Het gebeurt ook fomtyds, dat, als de blutskoorts geeindigd is, een nieuwe koorts opkoomt, welke den ftreek houdt van een alledaagfche of anderendaagfche, onder het beloop van welke de vlakken, welke nog ftaan, blyven duuren; en zelfs wel nieuwen te voorfchyn koomen: de pynen hervatten ook fomtyds, na dat de Lyder ze reeds gehad heeft; menigmaal verwerren zich de toevallen zo door malkander, dat het bezwaarlyk zy, de duuring en de tusfchenpoozingen te onderfcheiden. Zy begint met huiveringen, dikwils verzeld van pogingen om te braaken, en gevolgd van een brandende hitte, en ook te mets ylhoofdigheid. Als de aanval op het einde loopt, koomt 'er zweet uit van een fterke lugt. De pis is drabbig, en heeft een zetzel als geklopte fteen; fomtyds gelyktze naar de pis van paarden.

De Zieken zyn zwak, wanlustig; de maag is hun gezwollen en pynlyk, en al wat zy gebruiken maakt hun opzwelling. Deeze koorts overvalt de zulken die te vroeg hunne lust hebben toegegeeven, en, of bezwaarlyke spyze genuttigd, of zelfs gezond voedzel, maar in te groote maate genomen hebben, voor dat het broeinest der bedorve stoffen in de maag en darmen was uitgedreeven. De purgeermiddelen voldoen ook om dit toeval te redden, en deeze koorts te doen eindigen, door het overige van de rottige stoffen, welken nog in de ingewanden overig waren, weg te veegen.

De zelfde oorzaak brengt ook een soort van waterzugt aan, welken de Zieken overkoomt na de blutskoorts: want 'er koomt wezenlyk, somtyds, een algemeene waterzugt onder de huid, of zugt in de beenen, of zelfs een buik-waterzugt. De Lyders worden bleek; het aangezicht, voornaamlyk onder de oogen, zwelt, de buik zet zich uit; de ademhaaling wordt bezwaarlyk; de mond is hun leelyk; zy hebben tegenzin tegen spyze; en alsze iet gebruiken, zwelt de maag en wordt hun pynlyk; zy zyn bezet. Dit gebeurt alleen by zulken wier lichaam niet genoeg gezuiverd is, en gaat over, gelyk de voorgaande koorts met herhaalde purgatiën. Men moet evenwel begrypen, dat de waterzugt niet aanstonds wykt op het gebruik van purgeermiddelen; zy blyft zo lang 'er nog eenige onzuiverheid overig is; maar als de bedorve stoffen wel weggeveegd zyn, koomt 'er een groote loozing van pis, welke al het uitgestorte vogt ontlast, en de waterzugt doet verdwynen.

De ettergezwellen, welken men ziet als een gevolg van de blutskoorts, en sommige Geneesheeren gemeend hebben te kunnen aanmerken als zo veele werkingen van scheiding, (*) hebben geen andere oorzaak dan de twee voorgemelde toevallen, en wyken voor dezelfde middelen: de gemeenste zyn oorklier- en liesklier-gezwellen, bloedvinnen en gezwellen der gewrigten.

Na zyn eige gevoelen aangaande de oorzaak der ziekte, welke hy ondernomen heeft te verhandelen, vastgesteld, en de wyze van genezing, met een groot getal waarnemingen ondersteund, voorgedraagen te hebben, heeft de Heer STRACK geoordeeld, de verscheide wyzen van behandeling, welken men tot op hem voorgesteld hadt, te moeten onderzoeken. Hy brengt dezelven tot drie; want eenigen heb-

(*) *Crisis.*

hebben zich gehouden aan verkoelende middelen; anderen toevlugt genomen tot zweetmiddelen; anderen, eindelyk, tot de koorts-bast. Hy toont, dat geen van deeze middelen bestendig gelukt, ten minste, als de Lyder de natuur niet te baat heeft, en deeze ontlastingen maakt doorafgangen, of ten zy men 'er purgeermiddelen nevens voegt. De Aderlaating wordt van sommigen geheel verworpen, en van anderen zonder onderscheid gedaan. De Heer STRACK oordeelt beide uitersten berispenswaardig. Hy gelooft datze niet te pas koomt, als 'er, in het begin van de ziekte teekenen zyn van groote zwakheid, de pols klein is enz, om dat ze in zulk een geval niets doen zou dan de kragten van den Zieken nog meer uit te putten; doch zy kan van nut zyn, als de hitte groot en de koorts zeer zwaar is, om de ontsteeking voor te koomen, welke de rottige stoffe zou konnen verwekken: hy schroomt het inslaan van de vlakken niet, om dat ze niet aan te merken zyn als een uitslag tot scheiding van de ziekte. Spaansche-vlieg pleisters koomen hem voor van weinig nuttigheid te wezen: men kan ze echter gebruiken als men vreest voor een overstelping van eenige taaije stoffe, welke somtyds in de ingewanden van den buik opgehoopt wordt.

De blutsvlakken vermengen zich ook somtyds met andere ziekten, als, een tusschenpoozende koorts, de kinderpokjes, of roode loop; 't welk, volgens onzen Schryver, te kennen geeft, dat 'er, behalve de byzondere oorzaak van deeze ziekten, eenige rottige stoffen in de ingewanden schuilen, welken hy raadt te ontlasten, voor dat men zich tot de genezing van de voornaame ziekte wende: in de kinderpokjes, alleen, wil hy de rotting tegengaan door rottingweerende middelen, tot dat de ettermaaking haar beslag hebbe; dan raadt hy purgeermiddelen, als men ze nodig oordeelt; doch hy merkt aan, dat de vermenging van blutsvlakken met de pokjes, in 't algemeen, deeze ziekte weinig verzwaart, en geen byzondere behandeling vereischt. Behalve deeze vermenging heeft onze Schryver de roode gierstkoorts en blutsvlakken in de zelfde Lyders gezien: in zulke gevallen behandelt hy de bluts als of ze op zich zelve en alleen ware. Eindelyk heeft hy iemant die zinvang hadt, van de blutskoorts zien aangevallen worden, zelfs in het overval van zinvang (*).

De Heer STRACK eindigt zyn Werk met eene beschryvinge

(*) *Catalepsis.*

ge der ziekten, welken hy tusfchenloopende (*) noemt, dat is te zeggen, ziekten, welken, zonder vlakken zynde, evenwel eenige of alle merktekenen toonen van een blutskoortſe. Die alle merktekenen hadden; verſchilden niet van een regelmaatige blutskoorts: zy waren ligt te kennen, en moesten als zodanige behandeld worden. Daar was één ſoort, welke maar eenige teekenen van deeze koorts hebbende, ligter voorbygezien kon worden, zo veel te meer, om dat ze verzeld was van andere en zeer verſchillende toevallen, en dikwils die van het Zydwee; waar uit te ligter misvatting geobooren werdt. Deeze ziekte begon met beeving; en hier op volgde ſchielyk een heftige pyn in de zyde: de koude over zynde, volgde zwaare hitte. By de pyn in de zyde kwam hoest; en de Lyders gaven een taije lymige ſtoffe op als het wit van een ei, of wat geelagtig. De ademhaaling was beklemd en bezwaarlyk, wegens de pyn: ſomtyds hoestte de Lyder met kragt, zonder iet op te geeven. De pols was klein, driftig en als onderdrukt, en de aderlaating maakte dezelve wat vry. Het bloed, de Zieken afgetrokken, was meer of min taai, en ſomtyds zelfs met een pleurisagtige korst gedekt. Herhaalde aderlaatingen, verzagtende ſtoovingen, ſpaanſche-vlieg-pleisters op de pynlyke plaatſe gelegd, verkoelende juleppen, en verzagtende dranken, van zo veel nut in een waar zydwee, waren van geene uitwerking, al wierdenze in 't begin aangewend. De Lyders gaven nimmer rype fluimen op. Op den vyfden dag kwam 'er ylhoofdigheid; de koorts verzwaarde; de pis werdt hoog rood; en de ziekte eindigde met heet vuur, 't welk den Lyder op den zevenden dag wegrukte.

Als men zo gelukkig was van de Ziekte tydig te kennen, was de kortſte weg, toevlugt tot purgeermiddelen. De teekenen, waar aan men dezelve van een waare pleuris kon onderſcheiden, waren de volgende: De Zieken hadden geen bloozend en ontſtooken aangezicht, gelyk in een waar zydwee; hun wezen was, in tegendeel, vervallen, loodkleurig of geel; de oogen ſtonden hol en droevig: zy waren meer ingezonken dan gewoonlyk in een pleuris van ontſteeking, de pols was, van het begin, zwak en driftig, of werdt zo op den vierden dag. Op deezen tyd kwamen

(*) *Intercurrentes.*

men geen type fluimen; de oogen hadden een blaauwen kring; de fluimen waren taai, roestig of rood; de pis was, in het felste van het toeval, geel, en ontstoken, of gelyk van paarden, in den aankomst: gaf men klisteeren, zy bragten slymige stoffen naar beneden: met één woord, de regeerende ziekte moest den Geneesheer op zyn hoede doen zyn.

Verhandeling over het Stikken der Drenkelingen en de Herstelling der Verdronkene uit Proeven en Waarnemingen opgemaakt, door J. GUMMER, Med. Doctor en Landschaps Medicus van Drenthe. *Te Groningen, by* J. Bolt 1768, *gr. Octavo.* 82 *bladz.*

DIt Werkje, in 't Latyn opgesteld, ter gelegenheid van des Auteurs bevordering tot Doctor in de Geneeskonst, in het jaar 1761, is van veelen met achtinge geleezen, en heeft den Schryver eere gegeeven. De opregting van de loffelyke Maatschappye tot behoudenisse der Drenkelingen, zegt de Heer GUMMER, heeft hem beweegd zyne Verhandeling te vertaalen; om, zo door een behoorlyk denkbeeld van de stikking te geeven, als door de beste middelen en behandelingen, tot herstelling van verdronkenen, aan te wyzen, tot het goede oogmerk der gemelde Maatschappye mede te werken. Schryver en Vertaaler zynde, heeft hy zich niet bepaald aan een bloote overzettinge, maar 'er hier en daar veranderingen, met af te laaten en by te voegen, in gemaakt, naar maate Hy voor het tegenwoordige oordeelde nuttig te zyn. De Verhandeling is verdeeld in vier Hoofdstukken. Het eerste heeft tot Opschrift: *Letterkundige geschiedenisse der Stikkinge van de Drenkelingen.* Het tweede, *Nadere Inleidinge en Proeven.* Het derde, *Denkbeeld van Stikking onder het water, met wederlegging van andere.* Het vierde, *Herstelling der Drenkelingen.* Elk deezer Hoofdstukken is op een zeer geschikte wyze, met oordeel en klaarheid uitgewerkt, zo dat men, door dezelven met opmerking te leezen, zich een denkbeeld kan vormen van 't gene de Verstikking en Drenkelingen aangaat, als ook van 't gene omtrent de herstelling der zelven, in acht genomen behoort te worden. Wy zullen nu nog wat byzonderder van het Werkje spreeken om te toonen, dat het voor onze Vaderlanders, en inzonderheid

zulken, die niet gaarne veele of groote Werken over een enkel onderwerp leezen, van nut kan zyn.

Het eerste Hoofdstuk is enkel historisch, en hier in wordt getoond, wat en volgens welke denkbeelden, 'er over de Stikking geschreeven is, van het begin der voorgaande eeuwe tot op deezen tegenwoordigen tyd. In het tweede Hoofdstuk worden de Proeven opgegeeven, welken gedaan zyn om te weeten waar door de Stikking veroorzaakt wordt, wat men tegennatuurlyks in verstikten ontdekt en hier na ook eenigen tot aanwyzing hoe gestikten hersteld kunnen worden. Vooraf geeft de Schryver een' bepaaling wat Hy door *Stikking* verstaan wil hebben, naamelyk, *eene volkomene verbinderinge van de Ademhalinge, uit welke eene oorzaake die ook zy, met dat gevolg, dat de ommeloop van het Bloed door de Longen ophoudt.* Deeze Proeven, gedaan in 't byzyn van anderen en gemeenlyk van den vermaarden Hoogleeraar VAN DOEVEREN, schynen met genoegzaame naauwkeurigheid gedaan te wezen, en men zalze in het Werk met vermaak leezen. Eens heeft de Schryver gelegenheid gehad een verdronken mensch te openen; de andere Proeven zyn met dieren genomen.

Na deeze Proeven maakt nu de Heer GUMMER een denkbeeld op van Stikking, in het derde Hoofdstuk, en stelt zyne gedagten hier over op deeze wyze voor: „ Ik ben van gevoelen, dat een Mensch, waar by de ademhalinge natuurelyk gesteld is, onder het water in zeer weinige minuten volstrekt moet inademen; zonder dat het eenig verschil van belang kan maken, of die Mensch, kort na eene inademinge, of aanstonds, na dat hy uitgeademd heeft, in het water val. Dat ook hy, zo dra hem de Lugt onder water, tot de inademinge, ontbreekt, zo veel water, door de openstaande neusgaten en mond in den strot, en verdere Lugtpypen, naar zig neemt, als de uitzettinge of opspanninge van de Longen, die ten eenemale de beweging der ribben volgen, vereischt, te meer, daar aan het water de daar toe benodigde zwaarte en vloeibaarheid niet ontbreken. Dat dit water in de Longen, als een Lichaam, dat daar koud en ongewoon is, de strot prikkelt en te gelyk het geheel werktuig van de Ademhalinge door eene overeenstemminge van gevoeligheid, in beweginge brengt, zo als ook de Spieren van den buik; zo dat daar uit een geweldige hoest ontstaat. Dat al het water, 't welk met de eerste inademinge binnen komt, niet met de daarop volgende uitademing wederom

terom kan uitgedreven worden, als met de Lugt in eene Naturelyke ademhalinge ook pleegt te geschieden. Van eene Naturelyke inademinge word altoos na de uitademinge een gedeelte van de Lugt in de Longen overig behouden; dit blykt genoeg door het invallen van de Longen, wanneer de borst by toeval geopend wordt.

„ Van het ingeademd water, dat zig met de overgeblevene Lugt vermengt, blyvt dan ook een gedeelte in de Longen steeken; met die gevolgen voor eerst, dat de inademingen en uitademingen nu schielyker, met een gedurig opwerpen van Lugtbellen, en zelvs als stuiptrekkingen, op elkander volgen: even eens als de hartkloppingen ontstaan: wanneer zig het Hart met elke toetrekkinge van het bloed niet behoorlyk kan ontlasten. Door deeze schielyke beweginge worden water, lugt en het natuurlyk slym onder een geklutst, zo dat hier uit het schuim der Drenkelingen ontstaat, [gelyk in de proeven van verdronke dieren waargenomen is]. Ten tweeden, water is zwaarder dan lugt; behalven, dat het water met de Lugtpypen nog vaster tesamenhangt, dan de Lugt. De uitademinge kan in het begin bygevolg reeds bezwarelyk geschieden, en blyvt naderhand, door het toenemen van water in plaats van Lugt, geheel staan; daar de inademinge, in tegendeel gemakkelyker wordt, en in korten om dezelve reden zodanig de overhand krygt, dat de borst in een geduurige staat van inademinge volstrekt begint stille te staan, en de beweginge van het bloed opteschorten. Boven hebbe ik reeds gezegt, dat de afwisselende beweginge der Longen, maar alleen, den ommeloop van het bloed toelaat. Het bloed blyvt dan niet meer ommelopen; zo dat de Drenkeling nu de allerysselykste benauwdheden gevoelt, die hy, genoegzaam, door veelerley bewegingen te kennen geevt. Uitademinge is hem onmogelyk. Zonder dat hy byna weet wat hy doet, spant hy zyne laatste kragten in om de borst ruimer te maken; waar door het water nu tot aan de uiterste eindjes van de Lugtpypen doordringt, en het bloed den weg volstrekt afsnydt. Het zelve bloed, wordt daarom hier en elders, in het Lichaam als opgestapeld, by de regter holte van het Hart, in het Hoofd, en andere deelen met gevolgen van drukkingen, gevoelloosheid, beroerte, verstoppingen in de Longen, en zelfs breuken in de Longeaderen; zo als uit de kleur des schuims, in de strot, dikwyls zigtbaar is. Eindelyk begint het bloed in de regter holligheid van het Hart, deszelvs oor, boezem, holleader met al

haare takken, by gebrek van levensgeesten, terwyl nu alle werkingen gestoord zyn en ophouden, te stremmen: eene gesteltheid, die, hoewel niet gemakkelyk te redden, evenswel niet voor volstrekt dodelyk moet gehouden worden.

„ Een byzonder Vermogen blyvt namentlyk den ongelukkigen overig, dat, schoon zwakker dan in gezonde, nogthans naar het onderscheid van het gestel, ouderdom, geslagte, en andere omstandigheden, eenigen tyd (die bezwarelyk te bepalen is) een zeker en eenig teken verschaft, dat het leven nog in wezen is; en het welke, met zyn afzyn, te gelyk alle hoope van het leven doet verdwynen. Het is door hulpe van dit vermogen, dat een Leven, 't geen ten eenemaal als verloren schynt, niet alleen opgewekt, maar zelvs in zyn geheel kan hersteld worden."

Hier op gaat de Schryver over om dit gevoelen, tegen strydige verklaaringen der Stikkinge van anderen, te staaven, waar in wy hem niet zullen volgen. Aan het einde van dit Hoofdstuk stelt Hy zich de vraage voor, *Of wy met de gezonde rede die waarnemingen konnen overeenbrengen, waar uit schynt te blyken, dat Menschen niet alleen uuren, maar zelvs dagen, onder het water hun leven hebben konnen behouden, en vervolgens hersteld worden?* Buitenspoorige vertellingen uitgeslooten zynde, meent Hy, dat men veele van zodanige gevallen, welken van geloofwaardige Schryvers gemeld worden, moet erkennen. Ook koomt het hem voor mooglyk te zyn, en geeft na de oplossingen deezer vraage door anderen, 'er deeze rede van. Gevallen van zodanigen aart in aanmerking genomen hebbende, besluit Hy, dat een mensch veilig, en, in opzichte van het water, zonder eenig merkelyk gevaar, even eens als de Dieren, die op het land en onder het water leeven, en als een kind in het lichaam van de moeder, een geruimen tyd ondergedompeld kan leeven; als maar de omloop van het bloed geheel stil staat, of zo gering is, dat zy zonder de beweging van de Longen kan voortduuren: gelyk in overvallen van Opstyging of andere zenuw-kwaalen, sommige menschen lang kunnen liggen, zonder dat men eenig teeken van leven of van ademhaaling kan gewaar worden: of anders, de Long-aders zo sterk, vry en ruim zyn geworden, door geduurige oefening, dat zy het behulp der ademhaalinge geduurende een geruimen tyd, niet nodig hebben, waar

toe

toe de konst van duiken eenige aanleiding schynt te geeven'. Voornaamlyk meent hy de mooglykheid af te hangen van zekeren stilstand in het bloed en de ademhaalinge, als by voorbeeld door een flaauwte veroorzaakt, eer zodanig een mensch in het water was gevallen; om dat het even ligt schynt te begrypen dat een mensch onder het water, zo wel als in de vrye lugt, de ademhaaling voor eenigen tyd kan ontbeeren.

In het vierde Hoofdstuk waar in van de Herstelling der Verdronkenen gehandeld wordt, onderzoekt de Heer GUMMER waar in de aanbrenging der herstelling bestaat. , Het eenig vermogen, zegt Hy, welk na eenigen stilstand van het bloed en andere uitwendige teekenen van Leven, in het menschelyk en dierlyk lichaam overblyft, is eene gesteldheid der vezelen, van door eenige prikkeling of aanraking, wederom in beweging gebragt te kunnen worden, na datze door een overweldigende oorzaak, in haare beweging gestremd en in rust geraakt waren; het gene de hedendaagsche Geneeskundigen Beweegvaardigheid (*) noemen. Uit kragt van dit vermogen geschieden alle bewegingen in ons lichaam en der dieren, naar dat de wyzen van werkingen van de gedaanten of het werktuiglyke bepaald worden: zo evenwel, dat de omloop van het bloed, de invloed der zenuwen, en voornamelyk de warmte, hoewel in verschillende evenredigheid, ook volstrekt noodzaaklyk zyn, en als oorzaaken, zonder welken 'er geen' Beweegvaardigheid zyn zou, moeten aangemerkt worden. Al wat men, derhalve, tot herstelling der Drenkelingen moet onderneemen, zal op deeze twee Aanwyzingen uitkoomen; 1. Dat men alles wat het werktuig onmidlyk hadt doen stil staan, voornamelyk het water, uit den weg ruime; en 2. door de Beweegvaardigheid op te wekken, het leven wederom in zyn geheel doe werken. De eerste Aanwyzing niet gemaklyk regtstreeks zynde te volbrengen, zal het op de tweede voornaamelyk aankoomen. Het gene hier toe betrekking heeft, wordt onder vier leden begreepen, en elk derzelven behoorlyk uitgebreid en verklaard. Wy kunnen ons hier niet verder inlaaten, om dat dit berigt te lang zou worden, wyl wy onze Lezers het slot nog willen mededeelen, waar in de Schryver kortelyk heeft byeengetrok-

(*) *Irritabilitas*.

trokken wat aan de Drenkelingen moet gedaan, en, in welk eene orde, het moet gedaan worden; zie hier het zelve.

„ De Verdronkene moet altoos het onderste boven uit het water opgehaald, en in die gestalte eenige weinige minuten buiten het water nog gehouden worden. — Hier op moet men den Drenkeling aanstonds in huis bezorgen, en op alle bedenkelyke wyze zoeken te verwarmen — mids dat die verwarming niet al te schielyk geschiede, en men daar toe geen al te heete middelen gebruike.

„ Het beste is, den Verdronkenen, in plaatse van natte kleederen, drooge en warme aan te trekken, en wel zo het geschieden kan, voor een vuur, wanneer het Lichaam met drooge en warme doeken te gelyk kan gereinigd worden.

„ Intusschen moet men schikking tot een warm Waterbad maken, waar in men den Verdronkenen tot aan het hoofd toe zodanig kan plaatsen, dat men geene vreeze altoos voor een nieuwe Stikkinge hebbe. Het hoofd moet ook met warme doeken zodanig gedekt worden, dat het aangezigt vry blyve.

„ Heeft men geene gelegenheid tot het Bad, zo moet ten minsten onder het verkleeden een warm bedde klaar gemaakt worden, waar in men den Verdronken regt af en aan en eenigsints voor over, moet leggen.

„ Heeft men gelegenheid een Chirurgyn te bekomen, zo moet men zonder vertoeven een ader openen aan den hals, of, zo dit niet kan geschieden, op den arm, wanneer het Lichaam min of meer begint warm te worden, of zo schielyk, als maar immer mogelyk is, indien de Verdronkene nog natuurlyk warm is. — De latinge moet rykelyk zyn, als zy van nut zal weezen; gerekend naar de mindere of meerdere volbloedigheid van den Verdronkenen.

„ Na de latinge moet men het Lichaam op de borst en buik, en langs armen en beenen, als ook de ruggegraat vryven, op verscheidene wyzen zoeken te bewegen, en vervolgens, met het inblazen van Tabaksrook, of by gebrek van dien, met bloote Lugt in het fondement, of met het inbrengen van een warm en scherp klisteer (waar toe men alleen zelvs water en zout zoude konnen gebruiken) den Lyder dadelyk zoeken te herstellen. —

„ Van het opblaazen der Longen kan ik als een hulpmiddel gansch geene melding maken. In het geheel beloop der genezing is dezelve schadelyk, en in het begin onmogelyk, als voor zo verre de Lugtpypen van water ontledigd zyn geweest. Altyd zullen die tedere in-

ingewanden door eene geweldige opblazinge verkragt, zo niet geheel gebroken worden.

„ Indien tot de gemelde wyze geene gelegenheid is, of dat men, om andere goede reden, de volgende wyze mogte voortrekken, kan men ook het Lichaam, zo als het zelve uit het water opgehaald, en ontkleed is, afgedroogd, in warme asch, warme mist, of zand, of ook zelvs onafgedroogd in potasch, waarschynlyk ook in gestampte krytaarde, leggen; en met dezelvde stoffen toedekken, of geheel overdekken; mits dat men eenige zorge voor het aangezigt drage: en laten dan, zonder zig byna verder daar mede te bemoeijen, aan den tyd over, dat die de Herstelling uitwerke. Agt uuren hadde eene dienstmaagd onder de warme assche gelegen, voor en al eer zy herstelde, dat evenswel eindelyk gebeurde. Dog dit middel is in de winter vooral niet aan te raden; om dat de koude in dien tyd de werkinge van deeze wyze van Herstellen waarschynelyk zoude overweldigen.

„ Omtrent den tyd, dat is, hoe lang men moet aanhouden in de pogingen om de Verdronkene te herstellen, kan men geene bepalinge maken. Niemant moet het zig laten verdrieten, indien hy het genoegen eens wil smaken, van zynen Medenmensch wederom te hebben doen leven, dat hy volgens de eerste wyze warmte, vryvingen, en klisteeren, zo lang by herhalinge aanwende, tot dat men ten vollen overtuigd is, dat de Drenkeling niet wederom konne herstellen. Na vyf of zes uuren dus te vergeefs behandeld te zyn geweest, zyn nog eenige wederom te regt, en tot gezondheid, gekomen.

„ Indien de Drenkeling, door deeze of geene van de aangeprezene middelen, wederom zo verre hersteld is, dat hy, byna als gewoonlyk, ademhaalt, zal het nodig zyn, den Lyder nog door eenen des kundigen te laten onderzoeken; om slepende ziektens, die mogelyk nog ontstaan mogten, voor te komen."

De zulken onder de Maatschappy tot behoudenis der Drenkelingen, die eenig werk maaken van de natuur en oorzaaken der dingen na te gaan, zullen dit Werkje inzonderheid met genoegen leezen.

Verhandeling over de Voortteeling der Dieren en Planten, dienende tot Verklaaring van het Kruidkundig Samenstel van den Ridder LINNÆUS; *en uitbreiding der korte Inleiding tot de Kruidkunde van* PHILIP MILLER; *geplaatst voor deszelfs Maandelykse Tuin-Oefeningen: Briefswyze opgesteld door* JOB BASTER, Med. Doct. Lid der Keizerl. Koningl. Engelsche en Hollandsche Maatschappyen der Weetenschappen. *Aan zynen Vriend, de Heer* N. N. *Te Haarlem, by* J. Bosch, 1768. *gr. Oct.* 107 *bladz.*

De Heer BASTER, die zich door zyn' *Natuurkundige Uitspanningen* bekend en geacht heeft gemaakt, geeft nu een Werk van een andere natuur in 't licht; doch 't welk naar ons oordeel, ook van veele nuttigheid en vermaak voor zyne Landsgenooten zal zyn, en het uitstel van zyne uitspanningen konnen vergoeden. Van de Planten leezende of hoorende spreeken, volgens het Samenstel van LINNÆUS, thans in een vry algemeen gebruik, en van de meesten gevolgd, ontbrak het onze Vaderlandsche Liefhebbers der Plantkunde aan middelen, in onze moedertaale, om zich van dat Samenstel een behoorlyk denkbeeld te maaken. Onze Schryver bevondt dit in zynen Vriend, aan wien deeze Verhandeling, by wyze van een Brief, gerigt is, en neemt deeze gelegenheid waar, om niet alleen zynen Vriend, maar zyne Landsgenooten in 't algemeen, een klaar denkbeeld van 't gemelde Samenstel te geeven, en hier toe alles by te brengen wat tot opheldering van het zelve kan dienen.

Om dat LINNÆUS zyne leerwyze der Kruidkunde gevestigd heeft op de onderscheide deelen der kunne of sexe, welken men aan de Planten bevindt, en waar door de Voortteeling derzelven geschiedt, spreekt de Heer BASTER, eer hy hier toe overgaat, vooraf van de Voortteeling der Dieren; om door verklaaring van het meer bekende een gemakkelyken weg te bereiden tot het min bekende, de Voortteeling in de Planten; terwyl de Voortteeling der Dieren zelven hier op een' aangenaame wyze verhandeld wordt.

Daar koomt noit een jong uit een Ei voort, zegt onze Schryver, en maakt dit als tot eene grondstelling, zo wel by Dieren als gewassen, ten zy het Ei bevrugt is, 't welk geschiedt door de besprenging van het manlyk zaad op of in de vrouwlyke Teeldeelen. Een Henne legt wel Eyers, al wordt zy byzonder gehouden, doch dan zullen 'er noit

Kie-

Kiekens uit voortkoomen. Hier nu worden eenige Waarnemingen van HALLER bygebragt, met bevrugte en bebroedde eyeren van Hoenders genomen; waar van de eerste dient tot Betooging, dat het Vrugtbeginzel alleen aan de Vrouwlyke Sexe behoort, met eenige gevolgen, hier uit, ten opzichte van de Zaaden der Planten. Deeze Waarneming, welke als een grondslag is, wordt hier dus opgegeeven: „ Het Vlies, dat inwendig het Doyer van het Kuiken bekleed, is een Verlenging van 't Vlies, waar mede de dunne Darm is omgeven. Het zelve is onafgebroken vereenigt met de Maag, de Keel, de Bek, de Huid en de Opperhuid. Het inwendige Vlies van de Doyer is een uitspreiding van het uitwendige Vlies van den Darm, en het zelve verbind zich met het Darmvlies (*Mesenterium*), en met het Buikvlies (*Peritoneum*). Het Doyer heeft Aderen en Slagaderen, die van de Darmscheils-Aderen en Slag-Aderen der Vrugt afkomstig zyn. Het Bloed, dat in den Doyer omloopt, krygt van het Hart het beginsel zyner beweging. Het Doyer is derhalven een wezentlyk deel van het Kuiken, maar het zelve heeft plaats in een onbevrugt Ey; derhalven bevind zich het Kuiken in het Ey voor de Bevrugting.

„ De overeenkomst, die 'er tusschen Planten en Dieren waargenomen word, laat geen twyfeling over, dat het met de Zaaden der Planten niet zoude geleegen zyn, als met de Eyeren der Dieren, en dat dezelve niet alle wezentlyke deelen der Plant zouden bevatten."

De tweede Waarneeming van den Heer HALLER, hier bygebragt, deedt hem zien de Vloeibaarheid der deeltjes van de Vrugt, wanneer dezelve zich begint te ontzwagtelen, en hoe derzelver deelen allengs tot vastigheid komen. De derde, de Oorzaaken door, en de Orde, in welke alle de deelen van de Vrugt van onzigtbaar, gelyk zy te voren waren, zigtbaar worden.' De vierde, de Oorsprong der Couleuren en Smaaken by de Dieren en Planten. De vyfde, hoe de deelen van de Vrugt vervolgens nieuwe gedaanten en nieuwe plaatsingen aanneemen, die met en benevens de ondoorschynendheid bekwaam zyn, omze te doen kennen. De zesde, hoe de Ingewanden reeds haare werking doen, schoon zy nog in een staat van vloeibaarheid zyn. Hieruit maakt nu de Heer BASTER deeze Gevolgtrekkingen; als, 1. De eerste oorsprong van het Vrugtbeginzel is in de Vrouwlyke Sexe, en dus in wezen, eer de bevrugting geschiedt, met alle deszelfs wezentlyke deelen, die allengs ontzwagteld

teld worden, en door deeze ontzwagteling, ten opzigte van haare lyvigheid, betreklyke evenredigheden, gestalte en plaatsing, ook allengs zeer groote veranderingen ondergaan. 2. De Eyerstokken der Jong-werpende of Levendbaarende Dieren bevatten waare Eyeren. 3. De Jongen der levend-baarende Dieren worden derhalven in den buik van de Moeder uitgebroed, en die der Eyerleggende, na datze uitgekoomen zyn. 4. Het Zaad der Planten, de Knop, Bot of Blaasje derzelven, besluiten zo wel als het Ei der Dieren, een Vrugtbeginzel of Spruitje in, dat, wegens zyne kleinheid en doorschynendheid, onzichtbaar is. 5. Uit het voorgemelde blykt het een valsch gevoelen te zyn, dat het Vrugtbeginzel zyn oorspronglyke plaats zou hebben in het Vogt, welk het Mannetje verschaft.'

De Schryver erkent, dat men volgens deeze stelling moeilyk kan verklaaren, hoe een Dier naar den Vader en de Moeder kan gelyken, gelyk een Muilezel enz. Hy tragt hier nog wel eenige reden van te geeven; doch deeze is ver van betooglyk te wezen, ook wordtze niet als zodanig ingebragt. Men mag zonder schroom vastsstellen, dat in het duistere stuk der Voortteeling wel iet over zal blyven, welk voor het menschelyk begrip ondoorgrondelyk is.

De Heer BASTER maakt vervolgens nog eenige aanmerkingen hoe de bevrugting in de Dieren, door vermenging van manlyke met vrouwlyke geschiedt, en dat het manlyk zaad, of een fyne geest deszelfs, aan het Vrugtbeginzel in het Ei beweging en leven geeft; en gaat dan over om het zelve in de Gewassen aan te toonen. Wyl 'er geene bevrugting kan geschieden zonder manlyke en vrouwlyke Teeldeelen, moeten de Planten hier van ook voorzien wezen. Deezen moet men zoeken waar de zaaden voortgebragt worden. De zaaden worden voortgebragt waar de Bloemen en Vrugten zich bevinden. Derhalven schynen de bloemen en vrugten de wezenlyke Teeldeelen der Gewassen of te zyn of te bevatten: dewyl 'er geene Gewassen bekend zyn, die geene bloemen en zaaden voortbrengen. De ondervinding toont verder, dat 'er geen Gewas is, of het geeft altyd eerst zyne bloemen, en daarna zyne vrugten of zaaden; gelyk by de Dieren de bevrugting ook altyd de Baaring voorgaat.'

,, Beweezen zynde dat 'er geen' bevrugting kan geschieden, zonder Teeldeelen van de manlyke en vrouwlyke Sexe, en dat geene van die alleen, uit of door zich zelf, een' vrugt kan voortbrengen; en by de Gewassen een waare

re bevrugting geschiedt, moeten zy in hunne bloemen de manlyke en vrouwlyke Teeldeelen bezitten. Dewyl 'er geen Gewas is of het geeft zyne Zaaden; en geen zaad goed of vrugtbaar kan wezen, zonder voorafgaande bevrugting; en geene bevrugting kan geschieden, zonder manlyke en vrouwlyke Teeldeelen; en dewyl men geene bloemen vindt zonder Helmtjes, of eene opening op het vrugtbeginzel, blykt overtuiglyk, dat die Helmtjes en de opening de eigenlyke en waare uitwendige manlyke en vrouwlyke Teeldeelen zyn.'

Het manlyk Teellid der Gewasfen zyn de Helmstyltjes (*Stamina*); de Helmtjes (*Antheræ*) de Zaadballen; en het Stuifmeel (*Pollen*) welk de Helmtjes op den tyd uitschieten, is het vrugtbaarmaakend manlyk zaad. Dit bewyst de Schryver door de *Voorafkooming*, *standplaats*, *den tyd*, *de stofvakjes* (*Loculamenta*) *de affnyding*, en *de gedaante deezer deelen:* welke bewyzen hy elk afzonderlyk verklaart. Wy zullen hier van alleen aanhaalen het gene hy van de affnyding zegt: „Wanneer men al de Helmtjes, eer zy haar Stuifmeel ryp hebben, naauwkeurig affnyd en wegwerpt, en geen Planten van dat zelfde foort daar digt by of omtrent staan, zal daar nooit Vrugt of goed Zaad van voortkoomen."

, Het uitwendig vrouwlyk Teellid is de opening op het Vrugtbeginzel (*Stigma*). Het zogenaamd Vrugtbeginzel (*Germen*) of het *Pericarpium* koomt overeen met de Lyfmoeder. Het Styltje (*Stylus*), zynde dat deel, welk het *Stigma* aan het Vrugtbeginzel vasthegt, heeft een volmaakte overeenkomst met de vrouwlyke Scheede (*Vagina Uteri*). — Doch dat dit Styltje eigenlyk niet volstrekt tot de bevrugting nodig is, blykt, om dat 'er verscheide Bloemen zyn die het niet hebben, als de Tulpen enz. Doch zo min als men Bloemen vindt zonder Helmtjes, zo min zal men ook Bloemen vinden zonder Vrugtbeginzel of Lyfmoeder, en zonder opening daar op, als zynde de waare in- en uitwendige vrouwlyke Teeldeelen, die het Stuifmeel of manlyk Zaad ontvangen en bewaaren.' Dit wordt beweezen door *den Stand*, *de Gedaante*, *den Tyd*, *de Verdorring*, en *de Affnyding*. Gelyk van de manlyke is ook aangaande de vrouwlyke deelen 't zelfde bevonden: „Indien het *Stigma* afgesneeden wordt, eer het nog eenig ryp Stuifmeel van de Helmtjes ontfangen heeft, zal daar van alzoo min eenige rype Vrugt of Zaaden voortkomen, als dat de Helmtjes afgesneden waren."

De Heer BASTER geeft voorts nog meer bewyzen tot bevestiging van het reedsgestelde, en hier onder verscheiden

verklaaringen hoe dit in Bloemen van verschillende gedaante geschiedt, en hoedanige toevallige oorzaaken hier toe medewerken, zelfs de Insecten niet uitgesloten. „ My dunkt, zegt hy, na dit alles, dat uit het voorgaande klaar blykt, dat de bevrugting der Gewassen geschied, om dat het vrugtbaarmaakend Zaad of Stuifmeel der Helmtjes valt, of gebragt word, op het *Stigma*, daar het, door de hulp van vogt, dat daar op zyn tyd altoos tegenwoordig is, aankleeft en vaneenbarst, en die levenmaakende kracht uitschiet, die het in zich bevat, en die door middel van het Styltje, als de Scheede opgeslurpt, en na de Lyfmoeder of het Eyernest (*Ovarium*) gevoert wordt. Want ik ben niet van gedagten, dat de greintjes van het Stuifmeel *zelfs*, hoe verbazend klein zy ook mogen wezen, ooit in het Vrugtbeginsel komen, gelyk MORELAND, GEOFFROY, LOGANUS en andere gemeend hebben."

„ Als de Dieren tot de Voortteeling bekwaam beginnen te worden, dan zyn zy op haar schoonste. De Herten pronken met haar Horens, de Veeren der Vogels zyn de glanzigste, en zy zingen het lieffelykst; de Vissen zyn het malste en smaken het best: doch de voortteeling geschied zynde, verliest het Hert zyn Horens, de Vogels ruijen, en de Vissen zyn slap en waterig van smaak. Het zelfde geschied by de Gewassen, die het schoonste, en omtrent haar *Medicinale* krachten het sterkste zyn in den bloeityd; doch deze voorby zynde, verslensen zy, en verliezen veel van haar schoonheid en aangenaam groen. De meeste Boomen en Heesters laaten haare Bladen vallen, om tegen de Bloeityd wederom met nieuwe te pronken. Het *Paaren* verzwakt en neemt veel krachten weg. — De een- en tweejaarige Planten zullen, zoo lang zy niet gebloeid hebben, koude Winters uitstaan, doch eens gebloeid hebbende, sterven zy zo draa de Vorst komt. De *Musa* leeft honderd en meer jaaren in de stookkassen, maar als hy eens gebloeid heeft, zal de ervarendste Hovenier, met alle kunst en zorg, dezelve geen jaar meer in 't leven kunnen houden."

Dus alle voorbereidinge tot een klaar begrip gemaakt hebbende, gaat de Heer BASTER over tot het Kruidkundig Samenstel van LINNÆUS. Hier in worden alle Gewassen onderscheiden naar hunne Sexe. Een Bloem welke met Helmtjes voorzien is, en geene opening op het Stampertje heeft, wordt genoemd een *Manlyke Bloem*. Die eene opening op het Stampertje heeft, en geene Helmtjes, een *Vrouwlyke.*

En

en een *Tweeslagtige* of *Hermaphrodiet*, die met Helmtjes, en met eene opening op het Stampertje voorzien is, en dus de Teeldeelen der beide Sexen in zich bevat, gelyk verre de meeste Gewassen doen. — Dus wordt, naar de verscheidenheid der Bloemen, een' Plant, die niet dan mannelyke Bloemen draagt, een *manlyke Plant*; en die niet dan vrouwlyke Bloemen heeft, een *vrouwlyke Plant*, en die met tweeslagtige Bloemen voorzien is, een *Hermaphrodiet-Plant* genoemd. Een vierde soort is 'er, die, *Man-Wyven* zyn, (gelyk de Slakken onder de Dieren) en op een en denzelfden steel byzonder mannlyke en byzondere vrouwlyke Bloemen draagen. Een vyfde soort, welke men zou konnen noemen *Gemengde* (*Hybrida Polygamia*) hebbende op een' en dezelfde Plant de drie gemelde Geslachten of verscheidenheden als byeen gemengd: te weeten zuiver mannlyke en zuiver vrouwlyke, en nog daarenboven tweeslagtige Bloemen. — . . . .

„ Nu zyn 'er nog Bloemen welke weelderige (*Luxuriantes*) genoemd worden, dat is, die meer Bloembladen bezitten dan natuurlyk: en hier van heeft men drie verschillende soorten. 1. Volkome dubbele (*Flores pleni*). 2. Halfdubbele of Verdubbelde (*Flores multiplicati.*) En 3. Met Kindertjes (*Flores proliferi*).' — . . . .

„ Volgens dit onderscheid der Sexe," zegt nu onze Schryver, „ is het *Systema* en de Leerwyze van den Heer LINNÆUS gerigt, brengende alle bekende Gewassen, hoe groot het getal daar van mag wezen, tot ruim twaalf honderd Geslagten, en alle deeze maar tot vierentwintig Classen of Rangen. . . . .

„ Zo dra men de Bloem van een Gewas ziet, weet men nu, volgens dit samenstel, aanstonds, en alleen maar door de Helmstyltjes (*Stamina*) en de Stampertjes (*Pistilla*), te tellen, en op te letten, op wat wyze die geschikt staan, tot welk een Classis of Rang, en tot wat bende of orde van die Classis zulk een Gewas behoort.

„ En om de korte Inleiding tot de Kruidkunde van de Heer MILLER verder op te helderen, heb ik hier agter bygevoegd, hoe veel Geslagten van Gewassen tot elke Bende, en hoe veel Benden tot elke Classis of Rang behooren, de voornaamste en meest bekendste Geslagten van elke Bende opnoemende." En hier mede wordt dit Werkje besloten; 't welk wy niet twyfelen of zal met aangenaamheid van veelen onzer Vaderlanders ontvangen worden. Zy worden hier door in staat gesteld om de Planten te leeren onderschei-

 den-

den. Als zy maar ééne der Gewasfen kennen van de genen, welken door den Heer BASTER onder de Geflachten opgenoemd worden, kunnen zy de merkteekenen voor hun gezicht brengen; en dezelven met die van andere Planten vergelykende zelve het oordeel opmaaken, hoedanige tot zulk of een ander Geflacht, Bende of Rang behooren, het voornaamfte welk in de Weetenfchap der Kruidkunde vereischt wordt.

Philofophie der Tollen en Ballen, beftaande in Ses Lesfen, geleezen voor de Lilliputiaanfche Maatfchappy, door TOM. TELESCOPE, A. M. *In orde gebragt ter nutte der Engelfche Jeugd, door derzelver ouden Vriend, den Heer* J. NEWBERY. *En naar den tweeden druk uit het Engelsch vertaald, en met eenige aantekeningen vermeerderd door* * *. *Te Middelburg by* Ch. Bohemer 1768. *behalven het Voorbericht enz.* 134 *bladzyden in octavo.*

HIer komt ons een gezelfchap van jonge lieden voor, dat zich, op het aenraden van den jongen *Telescope*, vermaekt in het overwegen van het Newtoniaenfche Zamenftel van Wysbegeerte, in ftede van zich met deze of gene Kinderfpelen op te houden. Het jonge Heertje *Telescope* gedraegt zich als Profesfor onder zyne Speelgenooten, en tracht zyne kundigheden, zo veel mogelyk is, door 't bybrengen van bekende denkbeelden op te helderen, en bedient zich in verfcheiden gevallen, van 't geen zy als Kinderen in 't Speeltuig, dat ze gewoonlyk gebruiken, konnen opmerken. Dit heeft aenleiding gegeven tot den Tytyl van de *Philofophie der Tollen en Ballen enz.* of 't Werkje is dus naer dien Tytel ingericht. De lesfen van dien Hoogleeraer, ten getale van zes, gaen over de *Stoffe en Beweeginge; het Heelal en byzonder het Zonneftelzel; de Lugt, Dampkring en Verbevelingen; de Bergen, Bronnen, Rivieren en de Zee; de Bergftoffen, Groeiftoffen en Dieren*; en eindelyk *de vyf Zinnen en het Verftand des Menfchen.* — Men kan in een Gefchrift van die natuer geen uitgewerkte ontvouwing dezer onderwerpen verwachten; dit zou aen 't oogmerk des Autheurs niet beantwoorden; 't komt 'er hier maer op aen, om een algemeen denkbeeld, dat in zyne foort voldoende is, op de bevatlykfte wyze aen jonge lieden voor te dragen. En hier in, moet men zeggen, is de Autheur over 't geheel gelukkig geflaegd. Het ftukje is in-

dier-

lievoege uitgevoerd, dat het ongetwyfeld met vrucht gelezen konne worden van zulken zelfs die nog maer Kinderen genoemd moeten worden; onder 't opzicht van enen Vader of Gouverneur, die dezer Wysbegeerte kundig is, en de vereischte bekwaemheid heeft, om de Kinderen op de eenvoudigste manier te onderrichten, en hen tevens te vermaken; waer toe dit Geschrift velen ter bekwame handleidinge zou konnen dienen. De ondervinding heeft meernaels geleerd, dat Kinderen veel vatbarer zyn voor onderwys, dan men zich wel gewoonlyk verbeeld, als maer de Onderwyzer de bekwaemheid heeft, om zich geheel naer hunne vatbaerheid te konnen schikken.

Cursus Matheseos adplicatæ Pars I. *Autore* J. F. HENNERT, *Phil. D. Matheseos &c Professore Ord. Societatis Harlemensis Socio. Traj. ad Rhenum ex officina* A. Paddenburg 1768. *absque Præf.* 360 *pp.*

DE Hoogleeraer *Hennert*, die ene algemene achting verworven heeft met de uitgave zyner *Cursus Matheseos puræ*, of behandeling der zuivere Wiskunde, hecht hier aen zyne *Cursus Matheseos adplicatæ* of behandeling der toegepaste Wiskunde, waer door dezelve tot het werkelyk gebruik overgebragt word. Hy ontvouwt deswegens in dit eerste Stuk de eerste beginselen der algemene Werktuigkunde, behelzende de (*Statica*) *Weegkunde*, de (*Phoronomia*) *Verplaetskunde*, de (*Dynamica*) *Krachtkunde*, en eindelyk de (*Mechanica Motus*) *Werktuigkunde der Bewegingе.* Men vind hier ten nauwkeurigste, en op ene geleidelyke wyze, aengetoond, welk gebruik men van de Wiskunde heeft te maken, op hoedanig ene wyze men te handelen heeft, in 't berekenen van het evenwicht der lichamen, van de tyden, snelheden en doorgeloopen ruimten der bewoogene lichamen, als mede van de onderlinge werkingen der lichamen op elkander, en eindelyk, der uitwerkingen die uit de beweging der Werktuigen zelven ontstaen. De Beminnaers dezer Oefeninge achten zich aen den Hoogleeraer zeer verplicht, en wenschen dat hy in de verdere voltooijinge van dit zyn Wiskundige Werk niet minder gelukkig moge slagen; ter bevorderinge van den bloei dezer hoogstnuttige Wetenschap.

JACOBI VOORDA J. Cti. *Interpretationum & Emendationum Juris Romani. Libr. III. Quibus accedit ejusdem Oratio pro Decretalibus Pontificum Romanorum Epistolis Editio altera, denuo recognita & aucta. Trajecti ad Rhenum*, apud A. a Paddenburg 1768. *absque præfatione &c. 375 pp. in octavo.*

DIt Geschrift van den Hoogleeraer *Voorda*, behelzende *Verklaringen en Verbeteringen van enige byzondere stukken van het Roomsche Regt*, als mede deszelfs *Redenvoering tot lof van de Decretalen der Roomsche Pausen*, heeft den Liefhebberen dezer Studie, als een geleerd en oordeelkundig Geschrift, reeds in de vroegere uitgave merkelyk genoegen gegeven. Het komt nu anderwerf te voorschyn, *vermeerderd en verbeterd*, dat denzulken niet ongevallig kan wezen; te meer daer deze aenpryzing, die voor de herhaelde uitgave van zommige Boeken wel eens niets betekent, in dit geval met regt gebruikt word. De beroemde Regtsgeleerde *Voorda* heeft dit zyn Werkje op nieuw overgezien; zyne Aenmerkingen over enige byzonderheden van 't Roomsche Regt in drie Boeken verdeeld; in de twee eerste Boeken hier en daer enige vermeerderingen, doch van minder belang, zo als hy in zyne Voorreden meld, gebragt, en voorts enige vermeerderende aenmerkingen in 't derde of laetste Boek medegedeeld.

By deze verzameling van ophelderingen van 't Roomsche Regt komt ook ene Redenvoering van dien Hoogleeraer tot lof der *Decretalen*, of van dat gedeelte van 't Geestlyk Regt, het welk vervat is in de Pauslyke wetten, die op de vragen der Geestlyken vastgesteld zyn. Deze Redenvoering, op Utrechts Hooge School uitgesproken in 't jaer 1735, is ene zeer wel opgestelde Satyre, rakende de Staetkundige inzichten, en de aengewende listige handelingen van 't Roomsche Hof, ter bereiking van deszelfs oogmerk. Om den lof dezer *Decretalen* wel te vestigen, stelt de Hoogleeraer voor af, als ene onwraekbare stelling, vast. Dat die wetten ten hoogsten pryzenswaerdig zyn, welken juist beantwoorden aen de gesteldheid van het Gemenebest, en den toestand der zaken in dien tyd, als ze gemaakt worden; welken daer en boven zo geschikt zyn, dat ze niet alleen het leven der Burgeren van dat Gemenebest gelukkig maken; maer ook juist dat geen te wege brengen, het welk de Wetgever in dien tyd bedoeld heeft, en naer den

aert

aert der omstandigheden van tyden en zaken moest bedoelen. Dit vast staende is 't hem weinig moeite deze *Decretalen* te verheffen als een Meesterstuk van Staetkunde. Hy toont ten dien einde aen, dat ze volkomen geschikt zyn, naer die onkundige en bygeloovige eeuw, naer den staet der Kerke in die dagen, toen ze opgesteld zyn geworden; als mede, dat de Pausen 'er daedlyk door bereikt hebben, die oogmerken, welken zy zich voorgesteld hadden, en die ze zich, volgens het beloop der zaken, diestyds moesten voorstellen; te weten, het uitbreiden van 't Geestlyk gezag, om alles aen den Roomschen Stoel te onderwerpen: en eindelyk, dat het leven der Burgeren van dit Gemenebest daer door gelukkig is gemaekt; dat is te zeggen, dat de Geestlyken, die hier alleen inkomen als Burgers, (verdienende de Leken geen byzondere aenmerking in dit opzicht,) hier door in staet gesteld worden, om een aenzienlyk gezag te verkrygen, groote geldsommen te erlangen, en in die dagen een onbekommerd leven te leiden.

ENDELDYK, *Hofdicht; en andere Gedichten; door* WILLEM VAN DER POT. *Te Leiden by* P. van der Eyk 1768. *behalven de Opdracht* 270 *bladzyden in groot quarto.*

DEze Verzameling behelst, buiten het voornaemste stuk, betyteld *Endeldyk Hofdicht*, ettelyke Dichtstukken, die de Heer *W. v. d. Pot*, by byzondere omstandigheden, zo van verjaren, huwelyken en sterven, als anderzins, zamengesteld heeft, en die ten slot hebben zynen *laetsten Zang, allen zynen Kinderen en verdere Afkomelingen toegezongen, ter gelegenheid van zynen drie en zestigsten Verjaerdag*. Deze vruchten van 's Mans Geest geven alleszins blyken van zyne keurigheid in de tael, van zyne juistheid in 't denken, en van zyne eerbied omtrent zynen plicht, in 't Godsdienstige en Burgerlyke. Men vind in deze zyne Dichtstukken wel inzonderheid ene levendige en speelende verbeeldingskracht, welke in een Man van die jaren ter verwonderinge strekt; waer door hy, niettegenstaende een ouderdom van meer dan zestig jaren, in staet gebleven is, om zynen verzen steeds ene aengename vloeibaerheid, en gevallige rolling by te zetten, die ze altoos met vermaek zal doen lezen. — Zyn Hofdicht *Endeldyk*, opgezongen in den ouderdom van omtrent zestig jaren, verdient ten dezen opzichte

 wel

wel ene herhaelde lezing, als waer in het opgemelde boven al doorstraelt.

Endeldyk, het onderwerp van dit Dichtstuk, is ene wyduitgestrekte Landhoeve van den Heer *van der Pot*, in 't welig *Westland* by 't oud *Hondsbolredyk* gelegen. De Dichter herinnert zich, met den aenvang, zyne meermaels gedane belofte, van ter harer eere te zullen zingen; doch hy vreest dat de ouderdom hem nu al onbekwaem gemaekt heeft om zulks op ene gevallige wyze te doen: in die overdenking word hy 'er echter te levendiger toe opgewekt, door de aenkomst van Prinsesse *Carolina*, die, gelyk meermaels geschied, als ze zich op *Hondsbolredyk* onthoud, in de Lanen van *Endeldyk* wandelt. Onze Dichter de Prinses, allenskens naderende, erkennende, roept daer op uit.

'T Is CAROLINA, de eer van hare Kunne en Stam,
In wie ons een Princes volmaakt te voorschyn kwam!
Ach mogt die Zanggodin myn Zangeres geleiden!
Dan zoude ik, ENDELDYK! uw nedrig schoon verbreiden;
Myn vaarzen vloeiden als een beek in haaren loop:
De Zangberg is haar lust: 'k begin dan in die hoop.

De Dichter geleid daer op de Prinses, na ene deftige aenspraek, ter beschouwinge van 't aengename dezer Landhoeve, waer in ze zien,

een Schouwburg van de rykste boschtooneelen,
Niet door de Kunst gevormd maar de edele Natuur,
Met wonderbare kracht, met schoonheid op den duur,
Waar zich 't eenvoudige en verheven samen voegen.

Dit herinnert hem het vermaek met zyne Beminde in vroegere dagen alhier genooten, dat doet hem 't loflyk gedrag van zyn kroost melden, voorts valt hy in ene verrukkende bespiegeling over de aengename eenzaemheid, in 't bewoonen van zulk een Hof, en zyne gedachten verheffen zich tot het Hemelsch Vaderland. —— Na deze uitweiding keert hy weder tot zyn onderwerp, en geleid de Vorstin, onder 't lieflyk gezang der Vogelen, den verfrisschende geur der Kruiden enz., ten einde der dreve, alwaer hy haer twee Boschgoden doet opmerken als Zinnebeelden van Staet, die 't Bosch, zonder eigenbelang, beschermen. Voorts treed hy den Boomgaerd in, en zegt:

Hier

Hier is de Boomgaard, thans met bloesemen gelaaden,
Die in den Zomer zal den gragen mond verzaden
Waar overvloed van ooft en fyne vrucht, elk jaar,
De takken nederbuigt, en ons den Zegenaar,
Den Wyzen Schepper in die gaven kan vertoonen:
Wie veinst zich blind en durft den Goeden Gever honen,
Die mildelyk den Mensch met smaaklyk fruit bedeelt,
Uit vruchten weder zaad, uit zaad weêr vruchten teelt,
En onophoudlyk wil, zoo lang 'er Menschen leven,
Zyn Goedheid en zyn Magt aan hun ten nutte geven! enz.

Hier op noodigt by *Carolina* een weinig te rusten in een Speelhuis, aen 's Heren Weg, daer hy haer een verrukkelyk Landgezicht vertoont; en wel byzonder doet opmerken, hoe verscheiden aenmerkenswaerdige Plaetsen van ons Vaderland zich in 't verschiet opdoen. Dit geeft hem aenleiding om de Vorstin te onderhouden over 't geluk van ons Vaderland, uit de Dwinglandy gered, en in Vryheid hersteld; en gewag te maken van een Dichtstuk, over dit onderwerp, *Bato* genaemd, eertyds door hem ondernomen, doch niet voltrokken, uit hoofde ener zware ziekte, welke hem noodzaekte daer van af te zien. Onder dit gesprek vertoont zich ene witgepluimde Zwaen; de Dichter zoekt dezelve op te wekken tot gezang; doch hy ziet 'er van af, op het bezef dat het een Zwaen van 't Hof is, ene der Zwanen van des Prinsen Slot, die zich zomtyds op *Endeldyk* onthouden. By die gelegenheid laet hy zich uit tegen de Hoofsche Vleiery, en beklaegt het ongeluk der Vorsten, die zelden de ongeveinsde Dichtkunde hooren; welke hy haer in dezer voege aenpryst.

Geloof my, ô Vorstin! Zy vlegt geen bloemfestoen
Of mengt versterkend kruid en lover in haar groen,
Op dat, by 't Schoon en Geur, die heilzame Artsenyen
Zoo wel het Vroom Gemoed als oog en reuk verblyen:
Zy kent geen Zelfbelang, geen Vyand, Rang of Vriend;
Vlecht Lauwers om dat hoofd dat Lauwren heeft verdient.
Op zulken invloed stelt myn Zangeres haar toonen;
Zy vlecht U Lover, maar 't is om uw Deugd te kroonen:
Princes te zyn, Mevrouw, blinkt heerelyk in 't oog;
Princes vol Deugd te zyn is duizendmaal zoo hoog!

Vervolgens wend hy de gedachten van *Carolina*, op het geluk van zynen Hoevenaer en deszelfs Huisgezin, vergenoegd in dien levensstaet, 't welk hem doet uitweiden in den lof des Albestierders, over deszelfs volmaekt goe-

goede en wyze schikking; als mede in 't verheffen van 't aengename des stillen Landlevens; waer op hy, rugwaerds ziende, door een treffend vergezicht, genoopt word om zich vrolyk uit te laten over den schoonen Lentetyd,

—— die Aarde en Lucht en Vee en Mensch verblyd.

Het aenkomen van Prins *Carel* stuit dezen zang; en de Dichter nadert, met het Vorstlyk Paer voortwandelende, aen ene Gracht ter lengte van drie honderd roeden, welker bevalligheid en nut hy kortlyk ontvouwt. Hier gekomen zynde stelt hy voor in een Speeljachtje te gaen, en de Gracht, door 't midden zyner Landen loopende, ten einde te varen. Te scheep gegaen zynde bied hy het roer den Prins aen, met deze woorden.

ô Vorst van WEILBURG! neem, al neem het roer in handen;
Stuur deze lichte boot als 't Schip van uwen Staat,
Dat geene Dienstbaarheid of Wetteloosheid schaad',
Door 't midden dezer Gracht: dus zal men bei de zyden,
Twee uiterstens, altoos als blinde klippen myden.

Terwyl ze de Gracht doorvaren, geeft de Dichter een beknopt verslag van zyn oogmerk in de schikking zyner Landhoeve, en bedient zich verder van de voorkomende gelegenheden, om zyne gedachten op ene gevallige wyze te laten spelen. Onder die spelende gedachten is 'er een op het toeschieten ener Bye naer *Carolina*, die we niet wel konnen nalaten mede te deelen.

Welk, welk een onbescheid!... wat woestheid dryft u voort,
ô Nydig Bytje, dat gy ons vermaak verstoort;
Dat gy een Ryksvorstin doet voor uw' angel vreezen!...
ô Prins! bescherm uw Lief! wil haren schrik genezen;
Verdryf het stoute Dier, of straft het voor die daad!...
Neen, Prins! neen straf het niet, zyn oogmerk is niet kwaad;
Het dacht, van Lelyen en frissche Rozeblaren,
Hier ryken overvloed van honig op te garen;
De schyn bedroog het Dier; die dwaling elscht geen straf.
Gy zelf, ô Vorst! kwaamt eer op deze bloemen af!

Het Speeljachtje nadert eindelyk, door den Gantelstroom, de plaets daer men voet aen land zal zetten; de Dichter bied de hand aen de Prinsesse, om haer in 't onschepen ter hulpe te komen; maer ziet, zyne Zangerin bezwykt; wat is 'er de rede van? Men zet den voet op het Land, dat eertyds toebehoorde aen den Here *J. van Oldenbarneveld*, en

't Ver-

'T Verjaart op dezen dag dat Hollands Grootste Held,
Voor veertig jaaren dienst, voor duizend trouwe daden,
Voor Hollands Opkomst en zyn groene lauwerbladen,
Beloond werd met den slag door zyn ontkraagden strot!

Dit doet den Dichter zich breeder uitlaten over die tydsomstandigheden, en hy gebruikt by deze gelegenheid de vryheid van *Louise de Coligny*, Prinsesse Weduwe van Oranje, in ene wolke te laten nederdalen, om hare dankerkentenis voor *Oldenbarneveld* te betuigen, en 't Vorstlyk kroost, uit Prins *Fredrik Hendrik* haren Zoon voortgesprooten, ter Deugd aen te moedigen. Onder anderen is hare tael, tot *Carolina* sprekende,

Mogte ik uw' Broeder doen 's Mans waarde recht beseffen!
Mogte, op dat voorbeeld, hy de Vorsten overtreffen!
Hy ergre zich aan 't zwaard, aan 't hofschavot noch dood:
Zoo was ook Egmonds lot; 't geen toen myn Man ontvlood.
Myn Zoon laat' nimmer zich myn' trouwen raad ontraden;
Het zyn zyn Vrienden niet die BARNEVELD versmaden!
Hy achte alle eer, en magt, en hoogheid zich onnut,
Zoo haar geen sterke schoor van Deugden onderstut'! enz.

Hier op de wandeling vervolgende komen ze in 't gezaaide, en de weide; dat den Dichter het geluk van 't Landleven kortlyk doet zingen: al voortgaende, naderen ze aen 't Hek van *Endeldyk*, doch eer ze binnen treden, toeven ze op ene aengename zitplaets. Het verrukkend gezicht trekt hier aller oogen, maer de Dichter word, in 't afmalen van 't zelve, gestoord door 't gekrys van vullaertige Uilen; dat hem herrinnert het ongelukkig lot van een teder Nachtegaeltje, voor enigen tyd, door een sterk geklauwden en scherpgebekten Uil verslonden; en opleid tot de volgende gedachten.

Uw droeve dood geeft ons een zinneschildery
Der Momusuilen en der schoone Poëzy'!
Wie weet, ô myn Princes, wie weet, ô Prins! de plagen
Waar mede zy terstond myn Zangeres belagen,
Zo dra myn Hofgezang aan uw Oprecht Gemoed,
Aan uw Liefstallig hart, het allerminst voldoet.
My dunkt ik zie alreets die uilenoogen staren....
Waar bergt zy zich? wil haar, ô myn Apol, bewaren!
ô Myne Zanggodin! behoe haar in den nood!
Omschenen door uw Gunst vreest zy noch nyd noch dood.

Ver-

Vervolgens geleid de Dichter het Vorstlyk Paer binnen, op een genoeglyk plein, alwaer men, door 't beschouwen van 't zelve,

— — — een zoet vermaak geniet.
't Is met geen overvloed van beelden en sieraden,
Of schreeuwende opschik van versiersels overladen,
Maar alles, welgeplaatst in stille eenvoudigheid,
Geeft aan 't geringe een' zwier van ryke Majesteit.

De Dichter geeft ene korte beschryving van 't voornaemste dat zich hier aen 't oog vertoont, en duid aen, dat hy 't Vorstlyk Paer gaerne zou geleiden, om 't geen op *Endeldyk* nog verder merkwaerdig is te bezichtigen, indien 't hem onbewust was, dat zy begerig waren

Om naar het prachtig Slot terstond te rug te keeren;
Waar, door 't minkweekend hart der schoone CAROLYN,
Prins WILLEM dezen dag nog moet verwelkomd zyn.

Dit doet hem, na dat hy 't Vorstlyk Paer verzocht heeft, zyn Landhuis voor een oogenblik met hunne tegenwoordigheid te vereeren, dit Hofdicht afloopen met een kort bericht van de achtbare oudheid der Plaetse, op welke eertyds ene Kapelle van *'t Kapittel van Naaldwyk* gestaen heeft; welk denkbeeld hem opwekt, om, in navolging dier hooge Kerkchoralen, zyn hart in dankbaerheid tot God te verheffen; waer op hy ten slot afscheid neemt van zyn Hoogwaerdig Gezelschap.

Ter andere verklaringe van zommige byzonderheden in dit Hofdicht voorkomende, zyn 'er in Prosa bygevoegd enige Ophelderingen, als mede ettelyke Bylagen, betreffende de aenkoop en overdracht van 't bovengemelde Land van den Heer *J. van Oldenbarneveld.* Hier by komen nog enige aenmerkenswaerdige stukken, dienende om nader op te helderen, hoe het eindelyk met de ter uitvoer brenging van de verbeurdverklaerde goederen van den Heer *van Oldenbarneveld* is afgeloopen. En eindelyk een onderscheiden bericht van de Afkomst en 't Geslacht van MARIA VAN UTRECHT, Huisvrouwe van opgemelden Advocaet van Holland; waer in, ter wederlegginge van zeker verdichtzel ten haren nadeele, te vinden in een faemrovend Libel, genaemd, *de Gulden Legende van St. Jan*; getoond word, dat deze MARIA VAN UTRECHT geweest is ene Dochter van MARIA STORM VAN WENA, in wettigen Huwelyke verwekt,

by

by JAN JACOBSZ VAN UTRECHT, in zyn leven Dykgraaf van Delfland. Volgens een Byvoegsel aen 't slot van dit Werk gehecht, is de Autheur ook verzekerd, dat de Heer en Meester *Rutger Paludanus*, Raad en Hoofd-Officier der Stad Alkmaer, bezitter is van ene Afbeelding des Advocaets, getekend met het jaertael 1611; welke in de Famille veronachtzaemd is geweest.

Onderzoek van het Bericht en Oordeel over het Treurspel DE MITYLENERS; *'t welk gevonden wordt in de Nieuwe Vaderlandsche Letter-Oefeningen, II Deel No.* 8. *Door* S. STYL. *Te Harlingen, ter Drukkery van* V. van der Plaats Junior 1768. *in octavo 56 bladzyden.*

De Dicht-Tonneel- en Geschiedkundige Heer *Styl* is enigermate gemelyk, over het Bericht en Oordeel, dat wy onlangs medegedeeld hebben, wegens zyn Treurspel de *Mityleners* genaemd; en geeft by die gelegenheid een tractaetje in 't licht, waer in hy zich benaerstigt, om de onbekwaemheid des Opstellers van dat medegedeelde, en zyne eigen bekwaemheid in 't daglicht te stellen. Wy misgunnen hem het vermaek niet, van zich zelven met dat denkbeeld te kittelen, en zullen ons derhalven niet verledigen tot ene byzondere ontvouwing zyner aenmerkingen. Wy willen het oordeel, over ons verschillend denkbeeld desaengaende, liever overlaten aen kundige Liefhebbers van 't Toneel, en wel aen zulken, die ene gegronde kennis hebben aen de Tooneelstukken der Griekschc Dichteren *Sophocles* en *Euripides*; om, dit Spel nagaende, te zien of het character der Grieken in het zelve in acht genomen is; als mede aen die der Fransche Dichteren *Corneille* en *Racine*; om, dit Treurspel daer mede vergelykende, het verschil te zien, dat 'er is tusschen aendoenlyke en onaendoenlyke Treurspelen; tusschen zodanige Tooneelstukken, die ons daedlyk deel doen nemen in 't lot der vertoonde Persoonadien, of, die ons in den rang van onverschillige beschouwers laten.

De

De nieuwe Clarisse, eene waarachtige Geschiedenis, door Mevrouw LE PRINCE DE BEAUMONT. *Eerste Deel. Naar de Uitgave van Londen, uit het Fransch vertaald, door J. J. D. Te Utrecht by* W. Langerak, 1768. *behalven het Voorbericht* 318 *bladzyden in groot octavo.*

DEze nieuwe Clarisse is enigermate ene navolging van de beroemde Clarisse van den Heer *Richardson*, hoewel op ene andere wyze uitgevoerd. Het hoofd-oogmerk van dit Geschrift schynt te zyn, het aenpryzen van de Ouderliefde, en 't vertrouwen op de Godlyke Voorzienigheid, welke twee deugden hier tot het hoogste toppunt verheven worden. Dezen stralen inzonderheid door in 't gedrag van Clarisse; die, door haren ontaerten Vader op 't afschuwelykst mishandeld, echter liever besluit het haer aengestorven Erfgoed in handen van haren Vader te laten, en zich, op de Godlyke Voorzienigheid betrouwende, aen vele dreigende onheilen bloot te stellen, al ware 't zelfs in armoede te leven; dan iets aen te wenden, om zich in 't bezit harer overgroote schatten te herstellen, dat haren Vader enig onheil zou konnen doen overkomen.

Mevrouwe de *Beaumont* heeft zich voorgesteld de hoofdgebreken te vermyden, die men den Engelschen Schryver te laste legt: te weten, die van zyne Lezers door wydloopigheid te vervelen, en hun, tegen zyn eigen oogmerk aen, lessen van ondeugden te geven, die hy meende te bestryden. Het laetste, voorondersteld zynde, dat zulks ongelukkig plaets had, in de Clarisse van *Richardson*, en dat men met regt mogt wenschen, dat die Autheur wat omzichtiger in 't voorstellen der Ondeugd gehandeld mogt hebben, om geen aenleiding te geven tot zulk ene beschuldiging, (die velen nochtans geheel ongegrond oordeelen,) word door onze Schryfster zo wel vermyd, dat men daer voor niet te vreezen hebbe; vermits de Ondeugd zich hier niet dan in het uiterst haetlyk licht vertoont. Maer men zal haer van 't eerste zo volkomen niet vry konnen spreken. Een Roman kan korter zyn dan ene andere, zonder in zyne soorte niet minder wydloopig te wezen, of althans zo opgesteld te zyn, dat ze hier en daer langdradig genaemd mag worden; 't welk in dit geval plaets heeft. Men ontmoet 'er nu en dan uitweidingen en een t'zamenloop

van

van omstandigheden, die van geen wezenlyk gewicht zyn, welken vele Lezers ongetwyfeld gaerne opgekort zouden zien, voor zo ver derzelver invoering meerendeels alleen dient, om het Geschrift te rekken, dat gemeenlyk min of meer ongevallig is. Voor 't overige is de manier van verhalen van Mevrouwe *de Beaumont* zeer wel geschikt, naer de onderscheiden omstandigheden en verschillende characters, en doormengd met ene verscheidenheid van zedelyke leeringen, die dit Geschrift over 't geheel leerzaem maken; des het onder die Romans geteld moge worden, die ter aenspooringe van goede zeden konnen strekken.

Iets Raars, bestaande in vyf uitmuntende Vertellingen. Doormengt met zoetvloeijende Veersjes van een zeer goede hand, op verscheide Onderwerpen, en eindelyk een Philosophisch Alphabeth van zeer fraaije Spreuken. Door den Schryver van de Gevallen van Rose. Te Amsteldam by S. van Esveldt 1768. *in octavo* 194 *bladzyden.*

Ene verzameling van Liefdesgevallen; Versjes en Zedespreuken, niet ongeschikt voor 't Gemeen, dat 'er zich onergerlyk mede kan vermaken, en nog al enig nut van kan hebben. Zie hier uit dezelve ene Fabel, getyteld, *de twee Vinken.*

Twee Vinken voelden, by de komst van 't Lentzaizoen,
Het Liefdevuur in 't jeugdig groen,
En, om die drift te doen bedaaren,
Besloten zy terstond te paren:
Maar elk koos niet dezelfde bruid.
De een zocht de koolmees, jong en vaardig,
Eene engelin, zo vlug zo aardig:
Daar 't schoon niets zonder kunst beduidt.
Doch de ander liet zyn keuze daalen,
Op een der basterd nachtegaalen,
Die, minder schoon, toch meer verwon;
En 't bosch door zang betovren kon.
De tyd van 't minvermaak was eindelyk verstreeken,
Toen de eerste, zyner gade ontweeken,
Vol van verdriet, dan laag dan hoog,
Voorby zyn blyden boschvriend vloog.
Die, met zyn nachtegaal, op eenen tak gezeeten,
Blymoedig zong ter eer van 't gloeiënd minnevuur,
En de echo dit geluid liet weeten,
„ Zo eindigt zonder smart het eens gelukkig uur:"
Waar, riep toen de ander, zyn uw zinnen?
Wilt gy altyd dezelfde minnen,

Dezelfde tederheid, dezelfde minnepyn!
Hoe gaat gy toch te werk? kunt gy gelukkig zyn?
Ja, sprak toen de ander, gy moogt veilig naar my hooren.
Kan ons gedaante alleen bekooren,
Zo volgt op lentvermaak en 't minnevuur verdriet.
De liefde is kort van duur en baart ons ongenuchten.
Maar, zo men op bekwaamheid ziet,
Zal tyd, maar liefde nimmer, vluchten.

De Inenting, Kamerspel, door Demokritophilus. Gedrukt voor de Liefhebbers van Rariteiten 1768. in octavo 62 bladzyden.

ENe Satyre, op zekere manier van inenten der Kinderpokjes, onlangs in gebruik gebragt, welke hier als ene zeer losse en dus gevaerlyke handelwyze, in een belachlyk licht gesteld word; in tegen over stellinge van ene omzichtiger behandeling by ervaren Geneesheren in gebruik. De twee Hoofdpersoonadien zyn Doctor *Gozewyn* en *Eelbart*. Doctor *Gozewyn* is een snoever, die geen oordeel bezit, en ieder, dien hy maer bewegen kan, aan zyn zogenaemd geheim waegt. Een Vrouw spreekt hem over haer kind, en vraegt of hy 't niet voor af zal komen zien; zyn antwoord is.

Neen juffrouw, 'k zal daar van wel gaauw een vonnis stryken,
't Is my omteven, hoe het is: het zy jong of oud.
De ervarenis, en 't geen ik daar door heb beschouwt,
Maakt dat ik aanstonds zie, hoe ik het aan moet grypen,
En zonder dat ik myn verstand lang heb te slypen.
Wilt gy 'er weinigen of velen? kleen of groot?
'k Heb een geheim, en sta u borg voor allen nood.

Doctor *Eelbart* komt in tegendeel voor als een Man van oordeel, en voorzichtigheid; die ene losse handelwyze in dezen wraekt, en wil dat men met alle omzichtigheid daer in te werk zal gaen. Dit in acht genomen zynde verdeedigt hy, in een gesprek met een Vader en deszelfs Dochter, de Inenting, met de gebruiklyke redeneringen, tegen de bedenkingen, die 'er gewoonlyk tegen ingebragt worden; doch betuigt dezelve niemand af of aen te willen raden, maer genegen te zyn om hun ten dienste te staen, die 'er toe mogten besluiten. Het *contrast*, dat 'er tusschen deze twee Doctoren heerscht, word op geen ongevallige wyze voorgesteld; en de Tooneelen, die 't wezenlyke onderwerp betreffen, zyn zeer wel geschikt, naer 't bedoelde van *Demokritophilus*. Voor 't overige zyn 'er enige Toonelen onder gemengd, die de Autheur 'er waerschynlyk ingevoegd heeft, om het Stuk te verlevendigen; die, zo ze behoorlyk *gereciteerd* wierden, wel gelach zouden konnen veroorzaken, maer echter niet geestig genoemd konnen worden.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Historische en Taalkundige Vertoogen over de gewyde Voorzeggingen. Door den Hoog-Eerwaardigen THOMAS NEWTON, *Doctor in de Godgeleerdheid en Bisschop van Bristol. Uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam by* D. onder de Linden 1768. *Behalven het Voorbericht en den Bladwyzer* 459 *bladzyden in quarto.*

Dit tweede Deel, met het zelfde oogmerk en op ene dergelyke wyze, als het eerste, uitgevoerd (*), behelst ene ontvouwing van de voornaemste Voorzeggingen van Jesus Christus en deszelfs Apostelen. Te weten, die van 's Waerelds Heilland, aengaende *Jerusalems Verwoesting*, Matth. XXIV, Marc. XIII en Luk. XXI; en die van Apostel Paulus, nopens den *Mensch der Zonde* en den *Afval in het laetste der tyden*, 2 Th. II. 1-12, en 1 Tim. IV. 1-3; welke onze Autheur inzonderheid betrekkelyk maekt tot den Paus en de Roomsche Kerk. Hier aen volgt ene geschiedkundige verklaring van de Gezichten, in het *Boek der Openbaringe* begrepen; waer by komt ene herhaling van de voorzeggingen, die het Pausdom betreffen, om alle de voorspellingen desaengaende als in één gezichtpunt voor te dragen. En eindelyk wordt dit Deel besloten, met enige aenmerkingen over het Prophetisch Woord en deszelfs vervulling, ter onwraekbare bevestiginge der Waerheid van den Christelyken Godsdienst. — De nieuwsgierigheid veler Lezeren zal zich ongetwyfeld boven al uitstrekken tot des Autheurs ontvouwing van het Boek der Openbaringe, dat nog steeds het onderwerp veler naspooringe blyft; waerom wy ene beknopte schets der gedachten van den Hoog-Eerwaerden *Newton* daer omtrent zullen mededeelen.

Apostel Johannes zag deze Gezichten, gedurende zyne ballingschap op het Eiland *Pathmos*; waerschynlyk, niet, gelyk men gemeenlyk wil, onder de regering van Keizer *Domitiaen*, maer onder die van *Nero*.

Het

(*) *Zie boven bladz.* 171.

Het eerste Gezicht, Hoofdstuk I — III, vertoont *hem het gene is*, den toenmael tegenwoordigen staet der zeven Kerken van Asie; en in 't zelve wordt de Apostel gelast dien staet te beschryven, met bygevoegde beloften en bedreigingen, die derzelver toekomenden staet enigermate voorspellen. Deze Brieven bepalen zich tot de lotgevallen dier Kerken, en 't voorspellende niet breeder uit te breiden; doch zyn voor 't overige van een leerzaem en opwekkend gebruik door alle tyden; te meer, daer de vervulling, gelyk de Geschiedenis toont, 'er volkomen aen beantwoord.

Op dit Gezicht volgen anderen, met betrekkinge *tot de dingen die na dezen geschieden moesten*: doch vooraf gaet een voorbereidend Gezicht, Hoofdst. IV en V.; strekkende om te toonen het groot belang, de waerdigheid, den luister en de voortreflykheid der volgende voorspellingen, die met de opening der zeven zegelen van 't gezegeld boek stonden voortgebragt te worden.

Het eerste zegel, Hoofdst. VI. 1, 2, is merkwaerdig door groote overwinningen; het begint met *Vespasianus*, sluit het veroveren van *Judea* in, en loopt af met de regeringe van *Nerva*. — Het tweede zegel, vs. 3, 4, is vermaerd wegens Oorlogen en slachtingen; het begint met *Trajanus*, en meld ons de vreeslyke moorden der Jooden en Romeinen, onder de regering van *Trajanus* en *Hadrianus*. — Het derde Zegel, vs. 5, 6. is kenbaer door ene stipte rechtsoefening en de verzorging van Oly en Wyn; het is betrekkelyk tot de rechtvaerdige en menschlievende regering van *Septimius* en *Alexander Severus*. — Het vierde Zegel, vs. 7, 8. is berucht door een samenloop van rampen; van Honger, Oorlog, Pest en verscheurend Gedierte; het neemt een aanvang met *Maximinus*, en duurt tot op de regering van *Diocletianus*. — Het vyfde Zegel, vs. 9-11. is aenmerkelyk uit hoofde ener vervolginge tegen de Christenen, welke voorviel in den tyd van *Diocletianus*. — Het zesde Zegel, vs. 12-17. munt uit door groote omwentelingen, voorgesteld met spreekwyzen, die, volgens den Prophetischen styl, meermaels aenduiden, een geheelen omzwaei in het Godsdienstige en Staetkundige bestier van Landen en Volken: men heeft het te brengen tot de volslagen omkeering van den Heidenschen en de vastftelling van den Christelyken Godsdienst; welke een aenvang nam onder *Constantyn den Grooten*, en onder zyne Opvolgers voltooid is. Onder dit Zegel behoort ook het voorgestel-

te in 't VIIde Hoofdstuk, dat een vervolg van zaken hier toe betrekkelyk behelst: als gevende ene beschryving van den staet der Kerke ten tyde van *Constantyn*; van de vrede en bescherming der Kerke onder de Burgerlyke regeering in die dagen; als mede van derzelver grooten aenwas uit bekeerde Jooden en Heidenen. Het Tydstip hier bedoeld strekt zich uit, van *Constantyn den Grooten*, tot op den dood van *Theodosius den Grooten*, die in het jaer onzes Heeren 395 overleed.

Het VIIIste Hoofdstuk leidt ons eindelyk tot de opening van het zevende of laetste Zegel, dat van langer duur is, en meer geschiedenissen ontvouwt; welke voorgesteld worden onder het geklank van zeven Bazuinen. De voorige Zegels waren betrekkelyk tot den staet van het Romeinsche Ryk, voor dat het Christensch wierd; en de Bazuinen onder dit Zegel stellen ons voor de lotgevallen van dat Ryk na dien tyd. — Op het geklank der eerste Bazuine, vs. 7. zyn de Gothen, onder *Alaric*, tegen Rome opgetrokken. Op dat der tweede, vs. 8, 9. zyn de Hunnen, onder *Attila*, tegen de Romeinen opgekomen. Op dat der derde, vs. 10, 11. bestryd *Genseric*, met de Wandalen en Mooren, de Romeinen. Op dat der vierde, vs. 12. heeft *Odoacer*, met de Herulen, een einde gemaekt van 't Westersche Keizerryk, in den jare 476; en *Rome*, eertyds de Gebiedster der Waereld genaemd, heeft zich, omtrent het jaer 568, tot een Hertogdom gebragt gezien, schatplichtig aen *Ravenna*, dat ze mede beheerscht had. — Voor het geklank der vyfde Bazuine gaet vs. 13. een drievouwig *wee! wee! wee!* ter aenduidinge van nog gewichtiger zaken, die onder het geklank der volgende Bazuinen staen verkondigd te worden, welke het Oostersche Keizerryk betreffen. Het voorgestelde onder het geklank der vyfde Bazuine, Hoofdst. IX. 1-10 bevat ene voorzegging van de voornaemste Krygsverrichtingen en Landveroveringen der Arabieren, onder *Mahometh* en de volgende *Caliphs*, gedurende den tyd van *vyf maenden*; dat is naestdenkelyk in 5 mael 30 of 150 jaren; van 't jaer 612, toen *Mahometh* zyn bedrog openlyk begon voort te planten, tot het jaer 762, toen *Almanser* de vesting *Bagdad* bouwde, tot een Zetel zynes Ryks, en de verbazende Landveroveringen een einde namen. — Op dit eerste wee volgt een tweede, met het geklank der zesde Bazuine, vs. 12-21, die ons de verrichting der Euphratische Benden voorspelt. De vier Engelen zyn hier de Hoofden der vier voorname Turksche Sultanien of Koningryken, aen den

Euphraet gelegen; hunnen Zetel hebbende, te *Bagdad*, *Damascus*, *Aleppo* en *Iconie*; wier Landveroveringen zich eertyds niet wyder uitbreidden, dan tot de bygelegen gewesten aen den Euphraet; doch hier word voorſpeld, dat hunne heerſchappyen zich niet langer daer by zouden bepalen: zullende hunne Krygsverrichtingen ſtrekken, om ook het Oosterſche Keizerryk, gelyk het Westerſche was verbroken, een einde te doen nemen. Dit ſtond te geſchieden in *éne ure*, *énen dag*, *éne maend en één jaer*, dat is, in den tyd van 391 jaren en 15 dagen; welke 'er verloopen is, tusſchen de eerſte overwinning, die de *Otthomannen* over de *Christenen* behaeld hebben, met de vermeestering der vestinge *Kutabi*, in het jaer 1281, en hunne laetſte aenwinst van enig Gewest, met de bemachtiging der ſterke Grensvestinge *Caminiec*, in 't jaer 1672. Onder deeze voorſpelling, betreffende de rampen, die de Oosterſche Kerk zouden treffen, word tevens in 't ſlot aengeduid, dat de Westerſche Kerk hier door echter niet afgetrokken zou worden, van hare Afgodery, Bygeloof en Godloosheid; en daer op volgen voorts enige voorzeggingen wegens dit beklaeglyk verval. — Het X^de^ Hoofdſtuk bevat een voorbereidend Gezicht daer toe betrekkelyk, en Hoofdſt. XI. 1-14, voorſpelt, hoe 'er, in 't midden van 't verderf der Westerſche Kerke, Mannen zouden opſtaen, om tegen dat verval te getuigen, en tegen dat bederf in den Godsdienst te prediken; en dat ze daer in ſtandvastig zouden volharden, hoe zeer ze ook vervolgd mogten worden. Deze overheerſchende macht der Westerſche Kerke ſtond te duren 42 maenden of 1260 dagen, dat is een tydbeſtek van 1260 jaren. Tegen het afloopen van dien tyd, zouden die getuigen tot de uiterſte laegheid gebragt, maer, na drie dagen en een halven, dat is na drie en een half jaer; ſtonden ze in eere herſteld te worden. Vele Uitleggers verklaren dit als reeds vervulde zaken, doch onze Autheur is van oordeel dat het grootſte deel nog vervuld moet worden. Wy leven, volgens hem, thans nog onder de zesde Bazuine; en 't hier gemelde moet voorvallen met het eindigen van dit tweede wee, waer op het derde of laetſte wee, met de zevende Bazuine, onmiddelyk een begin ſtaet te nemen. Echter ontkent hy niet, dat 'er reeds enig gedeelte van is vervuld geworden; en zyn Hoog-Eerwaerde geeft by die gelegenheid een kortbondig geſchiedkundig bericht, van 't voornaemſte dat aenmerking verdient, met opzicht tot hen, die tegen de Westerſche Kerk getuigd

heb-

hebben, zedert de achtste Eeuw, van dien tyd af, dat de Roomsche Paus, als een tydlyk Vorst, gevestigd is geworden, tot in de zestiende Eeuw, die men gemeenlyk de Eeuw der Hervorminge noemt. —— Voorts behelst dit XIde Hoofdstuk vs. 15-18 nog het geklank der zevende Bazuine, onder welke het derde wee begint. Hier word ons voorgesteld het verderf en den ondergang van 't Antichristische Koningryk, en de vreugde der Kerke over het volkomen openbaer maken van Gods Koningryk, in de laetste dagen: doch dit bericht gaet slechts over het hoofdzaeklyke, zullende de byzonderheden vervolgens nader opgegeven worden.

De Heer *Newton* ziet het tot dus ver beschouwde aen als het eerste Deel van het Boek der Openbaringe, en is van oordeel, dat het tweede Deel zyn aenvang neemt met Hoofdst. XI. 10.; welk vers dan gevoeglyker aen 't begin van Hoofdst. XII. geplaetst zou mogen worden. Dit tweede Deel heeft men, zynes achtens, aen te merken als een Byvoegzel, dienende om enige byzonderheden, in 't voorige slechts aengeduid, breeder te ontvouwen; en 't zelve bepaelt zich meest tot de Gebeurtenissen der Christelyke Kerke op aerde. —— Ten dezen opzichte ontmoet ons in 't XIIde Hoofdstuk een voorstel, rakende de vervolging der Christelyke Kerke, zedert de eerste verkondiging van het Euangelie, tot op den tyd van *Constantyn*; benevens de vastSTelling en bescherming der ware Kerke, niet tegenstaende alle de poogingen tot derzelver uitrooijing, zo onder dien Vorst als onder de eerstvolgende Keizers. Hier omtrent staet nog aen te merken, dat het gezegde vs. 6. en vs. 14. inkomt by wyze van *Anticipatie* of Voorkoming, als behoorende tot een later tyd. —— In 't XIIIde Hoofdstuk, vs. 1-10. word ons het Christen Roomsche Keizerryk, zo als 't in tien Koningryken verdeeld is, afgemaeld als een tienhoornig Beest. Men heeft hier inzonderheid te denken op de dagen van *Karel den Grooten*, toen de Romeinsche naem, deels door den Paus, deels door den Keizer, elkander versterkende, weder ontzachlyk begon te worden: en dit Gezicht voorspelt ons de overheerschende macht van dat Ryk, in 't Godsdienstige, gedurende het voorgemelde tydbestek van 1260 jaren. Hier by komt vs. 11-18. ene nadere voorspelling rakende de Roomsche Hierarchie in 't byzonder, onder 't zinnebeeld van een tweehoornig Beest, zo als dezelve bestaet uit reguliere en waereldsche Geestelyken. Deze zou de Volkeren een Beeld,

den Roomschen Paus, doen aenbidden, en hen met geweld noodzaken zich aen hem te onderwerpen. Dit Beest word onderscheiden door een naem, welks getal is 666, dat onze Autheur met anderen vind in de manlyke Griekſche benaming λατεινος, of de vrouwlyke Hebreeuwſche רומיית, de *Latynſche* of *Roomſche*, welke benaming der Kerke van Rome byzonder eigen is. —— Daer mede is in 't XIVde Hoofdſtuk verknocht een bericht van den ſtaet der ware Kerke gedurende dien tyd; meldende dat dezelve aen vele tegenſtribbelingen met de Kerk van Rome onderhevig zou zyn, en dat God ten laetſte zyne oordeelen over de Roomſche Kerk zou uitſtorten. Wel byzonder word 'er in voorſpeld ene driewerf herhaelde pooging der ware Kerke, die vervuld is, in de openbare tegenkanting van Keizers en Biſſchoppen, nopens den dienst van Heiligen en Beelden, in de VIIIde en IXde Eeuw; in die der Waldenzen en Albigenzen, welke in de XIIde Eeuw Rome verklaerde voor 't Apocalyptiſche Babylon; en die van Luther en zyne Medehervormers in de XVIde Eeuw, die 't bederf der Kerke, als verderflyk voor ieders zaligheid, aenmerkten. Op de vruchtloosheid dezer poogingen, word het oordeel over de Kerk van Rome aengekondigd, dat zyne vervulling nog ſtaet te erlangen, en in de hier volgende Hoofdſtukken breeder word voorgedragen.

Ter voorſpellinge hier van geeft ons het XVde Hoofdſtuk een voorbereidend Gezicht wegens de uitſtorting der zeven Phiolen, behelzende de rampen, die God der Roomſche Kerke ten dien tyde zal laten overkomen; welke rampen in het XVIde Hoofdſtuk afzonderlyk ontvouwd worden. Hier op komt in 't XVIIde en XVIIIde Hoofdſtuk ene uitdrukkelyke voorſpelling van den Val van Rome, vergeleken met dien van Babylon, welke ons derzelver volſtrekte verwoesting en volſlagen ondergang aenduid. Dit zal naer den inhoud van 't XIXde Hoofdſtuk, ten gevolge hebben, de vreugd der ware Kerke, over den ondergang harer Vyanden, en 't meer openbaer worden van Gods Koningryk, in die dagen; wanneer het ware Woord Gods zal zegenpralen over alle Bygeloof en Afgodery; als alle de magten van den Antichrist volkomen gefnuikt zullen worden, en de Godsdienst van Rome, zo wel als Rome zelve, geheel uitgerooid zal worden.

Op dezen ondergang der Roomſche Kerk, zal de ware

re Kerk, van alle vervolging ontslagen, in Vrede gevestigd zyn, en in Godsvrucht bloeien. Dit word ons voorzegd in 't XXste Hoofdstuk vs. 1-6., met meldinge, dat als dan, met het afloopen van de zes duizend jaren der Waereld, het duizendjarige Ryk van Christus, dat Ryk van Vrede en Heiligheid, op Aerde een aenvang zal nemen. Wel byzonder geeft dit Gezicht te kennen, dat, met het begin van dit duizendjarige Ryk, zy uit den dooden zullen opgewekt worden, die Bloedgetuigen van 't Euangelie geweest zyn, zo onder de Heidensche Keizers, als onder den Antichrist; dezen zullen dit byzonder voorrecht hebben boven alle andere menschen, welker opstanding eerst staet te geschieden aen 't einde dier duizend jaren. —— Edoch, voor deze algemene opstanding, staet der Godloosheid, volgens vs. 7-10., voor een weinig tyds op nieuw de vrye teugel gevierd te worden: maer de poogingen van de Vyanden der Kerke, die mogelyk, (dan dit is geheel onzeker,) uit America zullen voortkomen, ter onderdrukkinge der ware Kerke, zullen in korten geheel verydeld worden. En daer op staet, naer luid van vs. 11-15., de algemene Oordeeldag te volgen. —— Aen dit voorstel van den laetsten Oordeeldag word in het XXIste en XXIIste Hoofdstuk nog gehecht, een Gezicht, betreffende den nieuwen Hemel en Aerde, ter afschaduwinge van den staet der toekomende Gelukzaligheid; die zyn begin zal nemen na het afloopen van het zevenduizendste jaer der Waereld. En hier op word dit Boek beslooten, met ene opwekkende vermaning, en zegenspraek over hen die deszelfs inhoud ter harte nemen.

Dit zyn de gedachten van den Hoog-Eerwaerden *Newton* over den inhoud van het boek der Openbaringe; of ze op vaster gronden steunen, en meerder lichts geven, dan die van andere Uitleggeren, is niet wel te bepalen; uit hoofde van de duisterheid des Boeks, en de verschillende denkbeelden, die deswegens gevoed worden; 't welk velen wederhoud van 'er zich over uit te laten. Doch wat hier van zy, ze zyn, op 's Mans gronden, met veel oplettenheid en ene gegronde Historiekennis uitgevoerd; 't welk denzelven achting kan byzetten, by alle de zodanigen, die geschikt zyn tot naspooringen van die natuur. Zie hier nog, ten besluite, 't geen onze Autheur, in zyne *Herhaling van de Voorzeggingen, betrekkelyk tot het Pausdom*, meld, aengaende de bepaelde be-

berekening des tyds van den val des Antichrists, en 't geen daer mede gepaerd zal gaen: 't welk wy, tot een volkomen beslag van 't voorgestelde, niet ondienstig oordeelen hier by te voegen; en over welks gegrondheid de Nakomelingschap door ondervinding best zal konnen oordeelen.

„ Men mag, gelyk zyn Hoog-Eerwaarde aanmerkt, uit alle de voorkomende dagtekeningen wel besluiten, dat de tyd van de groote vervolging der Kerke, en van het Ryk van den Antichrist, een tydperk zal zyn van 1260 jaren. — Deze 1260 jaren nu moeten niet gerekend worden van de geboorte van den Antichrist, maar van zyne *komst* tot den Throon; en, naar myne gedagte, kan deszelfs *begin*, overeenkomstig met de waerheid der Geschiedenis, niet vroeger of laater vastgesteld worden, dan in de agtste Eeuw. Verscheidene merkwaerdige Gebeurtenissen vielen in die Eeuwe voor. In 't jaar 727 viel de Paus en 't Volk van Rome af, van den Exarch van Ravenna, en verbrak de gehoorzaamheid aan den Griekschen Keizer. In 't jaer 755 verkreeg de Paus het Vorstendom van Ravenna voor zich zelven, en zedert dien tyd handelde hy ten eenenmaale, als een waereldlyk Vorst. In 't jaar 774 werdt de Paus, door den bystand van Karel den Grooten, in het bezit gesteld van het Koningkryk van Lombardye. In 't jaar 787 werdt de aanbidding der Heiligen ten vollen vastgesteld en het Oppergezag van den Paus erkend door het tweede Concilie van Niceén. Uit het een en ander van deze verrichtingen is het waarschynelyk, dat het begin van het Ryk der Antichristen op dien tyd gesteld moet worden. En allerwaarschynelykst komt het my voor, dat het moet gesteld worden zyn begin te nemen met het jaar 727, wanneer, gelyk SIGONIUS zegt, *Rome en het Romeinsche Hertogdom van de Grieken tot den Roomschen Paus overging.*" —

„ Wy leven, in dezen tegenwoordigen tyd, onder de *zesde Bazuine* en het *tweede Wee.* Het Otthomannische Ryk bestaat nog, het Beest regeert nog, en daar zyn Protestantsche Getuigen, die nog propheteren met zakken bekleed. — Ezech. XXXVIII en XXXIX., en Dan. XI. 44, 45 word eenige aanduiding gegeven dat het Otthomannische Ryk omver geworpen zal worden, door de vastftelling van Israël in hun eige Land in de laatste dagen te wederstaan. Als dit geschied zal zyn, zal 't *derde Wee* haastlyk komen, en Gods oordeel over dit Koningryk van 't Beest uitgestort worden — De 260 jaren van het Ryk van 't Beest, stel

ſtel ik, dat eindigen met de 1260 jaren van de prophetecrende Getuigen; en dan zal de bepaalde tyd gekomen zyn voor Gods Oordeelen om het Beest te overvallen; want nademaal het beſtaan kon voor dat de 1260 jaren begonnen, zo kan het ook beſtaan, na dat zy geeindigd zyn op dat het mag geſteld worden, tot een luisterryk voorbeeld van Gods rechtvaardigheid. —— Wanneer de Getuigen *hun getuigenis byna zullen voleindigt hebben*, dat is, omtrent het ſlot van de 1260 jaren, *zal het Beest tegen hen oorlogen en hen overwinnen.* Zy zullen onderdrukt worden, en, als 't ware, dood liggen tot groote vreugde en zegepraal hunner vyanden: maar zy zullen, na drie en een half jaaren, wederom opſtaan, en de Proteſtantſche Godsdienst zal luisterryker worden dan ooit, door eene aanmerklyke vermindering van 't Pausſelyk gezag. —— Ook zullen de Jooden ten tyde van den val des Otthomanniſchen Ryks en van den Christelyken Antichrist wederkeeren en in hun eigen Land herſteld worden. —— De orde dier voorzegde Gebeurtenisſen zal eigenlyk deze zyn: de *Proteſtantſche* Getuigen zullen zeer verhoogd worden, en de 1260 jaren van hun propheteeren, en van de tyranny van het Beest, zullen beiden een einde neemen, de bekeering en herſtelling der *Jooden* zal volgen; dan volgt de ondergang van het *Otthomanniſche Ryk*, en dan de volſlagen verwoesting van *Rome* of van den *Antichrist.* En wanneer deze groote Gebeurtenisſen zullen geſchieden, dan zal het Koningryk van Christus of het Ryk der Heiligen op Aarde beginnen. —— Het is, zo als ik het begrype, tot deze groote Gebeurtenisſen, den val namelyk van den *Antichrist*, de herſtelling der *Jooden*, en het begin van het luisterryk duizendjarig Ryk, dat deze drie verſchillende tydsbepalingen by Daniël van 1260, 1290 en 1335 jaren betrekkelyk zyn: en, even gelyk Daniël zegt, Kap. XII. 12. *Zalig is hy, die verwacht en komt tot* 1335 *jaren;* zoo zegt ook de H. Johannes Openb. XX. 6. *Zalig en Heilig is hy, die deel heeft in de eerſte Opſtanding.*"

Predicatien over het twaalfde Hoofdstuk des Briefs aan de Romeinen. Nagelaaten door IZAAK VAN BEAUSOBRE, *Inspecteur en gewoon Predikant der Hervormde Fransche Kerke te Berlyn. Eerste Deel. Volgens den derden Franschen Druk in 't Nederduitsch gebragt door* GERRIT VAN OLST, *Leeraar der Mennoniten. Te Embden*, *by* Ch. Wenthin 1768. *Behalven de Voorreden* 391 *bladzyden in groot octavo.*

MEn vind in deze Leerredenen juist geen geleerde uitgewerkte Verhandelingen, gelyk men veelligt uit de pen van den beroemden *Beausobre* zou verwachten; dit doelwit schynt hy zich, naer 't uitwyzen van deze Redenvoeringen, in zynen prediktrant niet voorgesteld te hebben. Uit hoofde hier van zullen ze niet zeer naer den smaek wezen van hun, die daer op gesteld zyn; maer ze zullen des te beter voldoen aen den smaek van hun, die meer op hebben met ene losser en levendiger behandeling van leerzame en stichtelyke onderwerpen; waer in ondertusschen de schranderheid van den Redenaer duidelyk doorstraelt. Dit is, mag men wel zeggen, het onderscheidende kenmerk van deze Predicatien, die dus zeer wel geschikt zyn, om de gemoederen der Toehoorderen aendachtig te houden, om dezelven gereedlyk in te nemen en te bewegen; waer door ze ook aen velen in 't lezen zeer wel zullen behagen. —— Het eerste Deel, dat thans vertaeld het licht ziet, gaet over de negen eerste verzen van Rom. XII.; en behelst een aental van twintig Leerredenen, onder de volgende Opschriften. *De Offerande van den Kristen.* Rom. XII. 1. vier Predicatien. *Het verbod, dat wy de Zeden van deezen tyd niet gelykvormig moeten worden.* Rom. XII. 2ª. *De eigenschappen der evangelische Deugd.* Rom. XII. 2ᵇ. drie Predicatien. *Het Apostolische gezag en zynen oorsprong.* Rom. XII. 3ª. *De Evangelische Bescheidenheid.* Rom. XII. 3ᵇ. twee Predicatien. *De eenigheid der Gemeente.* Rom. XII. 4, 5. *De verscheidene Pligten der Kerkelyke bedieningen.* Rom. XII. 6, 7, 8. zes Predicatien. *De regte gesteldheid der Kristelyke liefde.* Rom. XII. 9ª. en eindelyk. *De kwaade gevolgen der Zonde.* Rom. XII. 9ᵇ. —— Tot een stael dezer Leerredenen dienen de volgende regels van zyn Eerwaerden, om ons te leeren, waer in het ons geoorlofd zy dezen tyd, of volgens onze vertaling *dezer waereld*, dat is de grondregels, de gewoontens dezer eeuwe, *gelykvormig te*

wezen, en waer in het ons niet geoorlofd zy; dezaengaende laet hy zich in dezervoege hooren.

„ 1. Ik ben overtuigd, dat het in onverschillige dingen voorzigtigheid is, *den tyd gelykvormig te worden*, schoon er zelfs onder deeze onverschillige dingen sommige waaren, die eener gestrenge reden aanstoot geeven zouden, by aldien de reden niet van de gewoonte en een algemeen gebruik verdrongen waare. By voorbeeld, daar zyn regels, zo wel regels der reden als regels van het Kristendom, die den Kristen voorschryven hoe hy zig in 't uiterlyke heeft te gedraagen. Men noemt dezelven regels van eerbaarheid en welvoeglykheid. Apostel Paulus wilde dat *de vrouwen niet met ongedekten hoofde in de vergaderingen zouden verschynen*. Onze tegenwoordige gebruiken laaten dit toe. Desgelyks verboodt hy *den mannen dat zy hunne hairen niet zouden wassen laaten*. Ook dit veroorloven onze gebruiken; en in zulke onverschillige dingen kan men zig zyner vryheid bedienen. De Vorsten en Grooten hebben het regt zodanige gebruiken te bepaalen. Daar zyn wyders gewoonten, die van de oneerbaarheid en ydelheid ingevoerd zyn; maar die opgehouden hebben tekens der ydelheid of oneerbaarheid te zyn, dewyl de tyd deeze begrippen daar van heeft afgescheiden. Ten aanzien van deeze wil ik niet zeggen, *wordt deezen tyd niet gelykvormig*: Neen, schikt u veel eer naar alle deeze gebruiken, die niet regtstreeks de welvoeglykheid beleedigen. Begeert gy u echter onder persoonen van uwe jaaren en stand, door een ootmoediger en zediger uiterlyk gedrag te onderscheiden, zo neemt u maar voor alle dingen in agt, dat uwe zeden uw uitwendige niet loochenen. Want zonder dat zal men u van huichelaary beschuldigen, en men zal zig zelden in dit oordeel vergissen."

„ Een karakter zal misschien by deeze overweeging niet ondienstig zyn. Ik zie iemand, die zig, onder zyn vermogen, onder zyne geboorte, onder zynen rang kleedt. Hy geeft zyns gelyken, en met nog meer reden den geenen een voorbeeld, die minder zyn dan hy. Doch, daar mede te vreede dat hy doet, wat hem gevalt, berispt hy geen mensch. Hy spreekt nooit van zig zelven; hy laakt nooit 't geen andere doen, en roemt ook niet 't geen hy zelf doet. Deeze inborst is voortreffelyk. Zyne bescheidenheid is eene waare bescheidenheid; zy is eene geheel zuivere deugd; zy is geen masker der ydelheid. Hoe minder zulk een persoon spreekt van de wereld te bekeeren, zo veel

veel te meer is hy waardig de wereld te hervormen. Gave God, dat 'er veele voorbeelden van deeze soort gevonden wierden! Mogten zy ten minsten maar onder de grooten zyn! Gy Vorsten, gy Vorstinnen, geeft toch zulk een voortreffelyk voorbeeld! Ieder een tracht u te behaagen, ieder een poogt u na te volgen. Uw wandel predikt het gebod des Apostels daadelyk, *wordt deezen tyd niet gelykvormig*; of liever, wy behoeven het niet meer te prediken; maar wy zullen het tegendeel prediken moeten, *wordt deezen tyd gelykvormig*; want de tyd zal het patroon der deugd zyn."

„ 2. Zo veel van de eerste soort der onverschillige zaaken. Daar is weder een ander slag van dingen, die in zig zelve niet kwaad zyn, maar die door het misbruik, door de driften, door de ligchaamsgesteldheid, en door den toestand der geenen, die zig daar mede bezig houden, zeer kwaad worden. Ik reken tot de eerste soort het speelen; een naam, die het zelve in 't geheel niet toekoomt, dewyl het tot de ernstigste beezigheid van de wereld gemaakt wordt. Het spel is niets minder dan spel. Ik ben niet van het gevoelen der geenen, die alle gelukspellen in zig zelve misdaadig verklaaren, en beweeren dat een spel zondig wordt, zo ras het daar in op het geluk aankomt, dat men de Voorzienigheid verzoekt, als men haar in een tydverdryvend vermaak doet tusschen beide koomen. Ik ben niet van deeze gedagten. Men moet een onderscheid maaken, gelyk reeds zeer verstandige mannen gedaan hebben, men moet, zeg ik, een onderscheid maaken, tusschen een heilig en onheilig geluk. Het eerste is eene Godsdienstige daad, waar by men de Voorzienigheid smeekt, dat zy haaren wil moge te kennen geeven. En dit geluk by het spel te eischen, zou een zeer goddeloos misbruik zyn. Doch dit geschiedt zelfs van den vermeteisten vrygeest niet. Het geluk in het spel is derhalven maar een onheilig geluk. Ik noem het niet onheilig, om dat ik het voor strafbaar houde; maar om het van het geluk van den Godsdienst te onderscheiden, daar men de Godheid om haare ontscheiding smeekt. Doch dit geluk, dit spel, 't welk ik in zig zelve onschuldig houde, houdt op onschuldig te zyn, zo dra zekere omstandigheden daar by koomen, die ik zal opgeven. 1. Het *misbruik* neemt het onschuldige van 't spel weg. Het wordt een handwerk van ledige lieden, die niets te doen hebben; het neemt de helft huns leevens weg, en

wordt

wordt eindelyk hun verstand byna zo noodzaakelyk, als het voedsel voor het ligchaam is. 2. Het spel wordt vervolgens door *de omstandigheden der speelende persoonen* misdaadig, wanneer hunne leevenswyze hen tot een nutten en welvoeglyken arbeid verbindt: 3. Het wordt verder door de *ligchaams gesteltenis* zondig. Als het onverduldigheid verwekt, als het hoogmoed, eigenbaat, nyd veroorzaakt, als het in de ziel beweegingen voortbrengt, die de wyste mannen wel verstikken, maar niet geheel dempen kunnen, aan wat voor beulen geeft als dan een speeler zyne ziel niet over. 4. Het spel wordt eindelyk strafbaar, als men het tot eene *drift* laat worden; als men zig daar aan gewent, als men het zoeken moet. Men mag den menschen voorliegen wat men wil; God zal men niet voorliegen; men zal niet eens in staat zyn om het een oplettenden man te doen. Niet anders dan eene brandende begeerte naar eens anders vermogen, voedt het speelen. Wat maakt de menschen zo geneigd daar toe, als de begeerte van te winnen? Wat maakt het hun zo aangenaam, als de lust in den winst? Daar en boven valt het vermaak alleen hem die wint, maar dien die verliest, het verdriet ten deel."

„ Maar, zult gy zeggen, het gesprek is nog slimmer. En wat dit betreft, ik moet het toestaan. Doch ik vraag u, waarom zoekt gy een gemeenzaamen omgang te hebben met lieden, wier verstand en hart zo slegt zyn, dat hunne zugt om kwaad van anderen te spreeken, zo men hun met geen andere bezigheid voorkoomt, een gansch gezelschap schaadelyk wordt? Waar toe hebt gy zulke lieden noodig? Waarom zyt gy zo dikwils by hen? Hoe? Gy beroemt u der kristelyke liefde en deugd, en gy houdt u met mannen en vrouwen op, wier gesprekken niets dan eene vergiftige lugt uitwaassemen? Hadt gy een goed hart, zo zoudt gy alle uwe gemeenschap met lieden van zulken inborst tot de bloote pligten van bescheidenheid en beleefdheid bepaalen, alleen maar om vreede met hen te houden en hunnen haat te ontwyken."

„ Men spreekt zeer veel van *verkeering*. In 't byzonder spreekt onze natie daar van, zy agt dezelve hoog, en begaat de zwakheid van zig daar uit eene verdienste te maaken. Maar zyn ook gemeene gaaven tot de verkeering toereikelyk? Tot de verkeering word verstand, overdenking en weetenschap vereischt. Het regt gebruik derzelve bestaat daarin, dat de een den anderen zyne kundigheden mededeelt, dat men het verstand oeffent, dat men het scherpt.

scherpt. Zy kan *vermaakelyk* zyn; maar haar waare kenmerk is dit, dat zy *leerzaam*; en haare wezentlyke eigenschap, dat zy *onschuldig* is. Hoe veel lieden zyn nu wel tot zulk eene verkeering geschikt? Daar uit komt het ook dat dezelve meestendeels verderflyk of lastig is. Stilte, ongenoegte bemagtigen het gezelschap, zo ras de boosaartigheid, de onbeschaamdheid, de leugen van het toneel verbannen zyn, haare rol niet meer speelen, en geen uitgelaten gelag meer verwekken. Arbeid, myne Broeders, leezen, eenzaamheid, opmerking op ons zelven, op onze eigene bezigheden, op onze pligten, en, als het mogelyk is, op onze misslagen, zouden voor ons betaamelyker zyn, dan dat wy onzen leeftyd in ledigheid, by 't spel, in eene verkeering verkwisten, die menigmaal uit niets anders dan een geklap vol slegte gedagten bestaat. Hierin wil ik derhalven kristelyke gemoederen erinneren, *dat zy deezen tyd niet gelykvormig worden*. Want de gebruiken, die ik beschreeven heb, zyn regtstreeks de gebruiken van *deezen tyd*, regtstreeks de gebruiken van deeze plaatse."

„ 3. Laat ons nu van deeze in zig zelve onverschillige dingen overgaan tot dezulke, die in haar natuur weezentlyk kwaad zyn. Zodanige waren de zeden der heidensche tyden, zeden, aan welke gebruik, gewoonte en valsche grondregels vryenloop, ja zelfs een soort van gezag gegeven hadden. Paulus heeft haar in het eerste hoofdstuk van deezen Brief beschreeven. Ik wil zyne beschryving tans niet bybrengen. Gy kunt ze zelve naleezen, en geeft inzonderheid agt op het geen hy daarby voegt, dat God hen naamelyk om hunner ondeugden wil, aan eene zo groote *blindheid* overgegeven hadde, dat zy den smaak in alles wat regt en eerbaar was, verlooren hadden, en zig zonder schaamte, zonder wroeging van 't geweeten, aan de schandelykste ongebondenheden opofferden. Ach! myne Broeders, de heidensche zeden zyn herleefd, en met deezen ook de heidensche gevoelens. Als wy leeven gelyk de heidenen, zo moeten wy ook denken als zy dagten, oordeelen als zy van ondeugden en deugden oordeelen, de Goddelyke wetten verdraajen en het geweeten veeleer naar het welgevallen der driften wenden en buigen, dan onze driften noodzaaken, zig onder het juk der wetten van God te verootmoedigen. Ja wy moeten regt heeten 't geen zy veroordeelden. Zonder dat zou het geweeten op eene geduurige pynbank zyn. Van daar de Godverzaaking; van daar ons vermetel vernuft. Men haat God en J. Kristus enkel om de reden,

dat

dat men zig niet naar zyne wetten schikken wil. Ik geloof niet dat my een eenig vrygeest zal beschuldigen kunnen, dat ik hem valschlyk wil betigten. Wy worden geboren en sterven als het vee; waarom zouden wy ook zo niet leeven? Zy, de dieren, volgen blindelings hunne driften en begeerten. Zy schaamen zig niet; zy hebben geen geweeten; zy neemen malkander onderling hunnen roof af; de sterkste met geweld, de zwakste met list. Ziet daar de zeden en begrippen van *deezen tyd.* —— Om Gods wil, myne Broeders, om onzer eigene eeuwige zaligheids wil, laat ons *deezen tyd niet gelykvormig worden.*

Bybelsche Medicus, of Schriftuurlyke Geneeskunde; behelzende eene Ophelderiug der Heilige Schrift, uit de Geneeskundige Wetenschappen, te weten: de Menschelyke Natuurkunde, de Ziektekennisse, de Levensregeling, of Onderhouding der Gezondheid, en de eigenlyk gezegde Geneeskunst. Alles naauwkeurig, regelmatig, en volledig beschreeven, en, tot beter verstand van de Ziekten, in den Bybel voorkomende, duidelyk verklaard, en op vele plaatsen, bondig toegepast, door JOHAN JACOB SCHMIDT. Predikant te Peest en Pallow. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam* en *Dordrecht; by* J. Lovering *en* A. Blussé. 1768. *Met Privilegie. groot Octavo,* 838 *bladz. zonder de Registers.*

MEn heeft reeds veele Werken, van Geneeskundigen geschreeven, om eenige zaaken in de H. Schriften voorkoomende op te helderen; men heeft aan eenige enkelen eenig licht kònnen geeven, doch de meesten welken eenige wezenlyke duisterheid hebben, zyn tot nog toe duister gebleeven, en hebben alleen aan verscheide Schryvers stoffe verschaft om verschillende gissingen en bedenkingen voor te stellen, welken wederom van anderen tegengesproken en wederlegd zyn, zonder iet beters in plaats te geeven. Pryslyk zyn echter de pogingen hier toe aangewend: want schoon de plaatsen welken in dit opzicht eenige duisterheid hebben, niet zyn zulken, welken noodzaaklyk verstaan en begreepen moeten worden, is een goede verklaaring regt geaarte Lezers der H. Schrift aangenaam, gelyk ze tot luister strekt van de Schrift zelve. Het Werk van den Heer SCHMIDT welk wy nu voor ons hebben is ook, naar inhoud van den

Ti-

Titel, met dit oogmerk opgesteld: schoon de algemeene naam van *Bybelsche Medicus* iemant ligt iet anders in het zelve zou doen verwagten, ten zy dezelve in de verdere omschryving verklaard wierdt.

In dit Werk, uit de handen van eenen Godgeleerden voortkoomende, wordt groslyk de geheele Geneeskunde met de H. Schrift vermengd, om dezelve ware het mooglyk op te helderen en te verklaaren. Het is verdeeld in drie Deelen. In het eerste, worden wederom zes, in het tweede drie, en in het derde twee Afdeelingen gemaakt: Elk deezer Afdeelingen is. wederom in Hoofdstukken onderscheiden.

Over 't geheel is het Werk wat wydloopig en *krielt hier en* daar van Schriftuurplaatsen, zonder dat aan de meesten, en maar aan eenige weinigen eenig licht wordt bygezet, en veele derzelven het ook niet nodig hebben. In de zogenaamde *Bybelsche Physiologie*, schoon de Physiologie niet uit den Bybel gehaald, maar uit de Schriften van Geneeskundigen ontleend, gebruikt wordt om eenige plaatsen van den Bybel op te helderen, wordt een algemeen denkbeeld gegeeven van de deelen des menschelyken lichaams en de werkingen derzelven ten nutte in de bestaanlykheid van het geheel. En dit geschiedt veelal zo, als of de Schryver voorhadt, uit het konstig werktuig van het menschelyk lichaam, de magt, wysheid en goedheid van den Schepper te toonen, gelyk hy wezenlyk en dikwils op een zeer aangenaame wyze doet; waar by hy dan doorgaans eenige Schriftuurplaatsen voegt, of op laat volgen, welken op het gezegde slaan en het zelve bevestigen. Doorgaans byna het geheele Werk door als hy van eenig deel begint te spreeken, geeft hy het woord op in 't Hebreeuwsch, somtyds voegt hy 'er ook het Grieksche by, verklaart en omschryft het dan natuurkundig en geeft door aanhaaling van Schriftuurtexten de verscheide betekenissen op, welken het in het O. en N. Verbond heeft. Meer dan vyftig Schriftuurplaatsen worden aangehaald om te toonen welke beteekenissen het woord *Mensch* in den Bybel heeft, eigenlyk, oneigenlyk of zinnebeeldig. Doch deeze menigvuldigheid wordt niet overal gevonden.

In het tweede Deel, *Bybelsche Pathologie*, of *Ziekte-kennis* genoemd, wordt over eenige algemeene en byzondere gebreken van het menschelyk lichaam gesproken, volgens de Schriften van Geneeskundigen, welken onze Auteur hier toe heeft gebruikt, waar by dan ook eenige plaatsen uit den

By-

Bybel gevoegd worden, welken 'er eenige gelykheid van uitdrukkinge mede hebben, of 'er op een' zinnebeeldige wyze mede overeengebragt kunnen worden. In dit deel is minder naauwkeurigheid dan in het eerste, en 'er worden dingen onder malkanderen gemengd, welken geen' gemeenschap hebben. Hier in wordt van de ziekte van Job, de Koningen Asa, Joram, Hiskia en Herodes gesproken, zonder dat door onzen Schryver eenig meerder licht, hier aan, dan door anderen heeft konnen geschieden, wordt gegeeven.

In het derde Deel *Bybelsche Diatetica en Therapeutica*, of *Levens-Regeling en eigenlyke Geneeskunde*, wordt gehandeld over de onderhouding en bewaaring der gezondheid, in 't algemeen, met opzicht op de Gemoedsbewegingen, en de nuttige en heilzaame derzelven voor de gezondheid, met eenige plaatsen uit de H. Schrift aangedrongen en bevestigd, voorts ten opzichte van de Lugt, Spyze en Drank; en hier onder aanmerkingen en optellingen van reine en onreine dieren, benevens eenige redenen hier van gegeeven; Rust en Beweging, Slaapen en Waaken, Reinheid en Gewoonte. Tot de eigenlyke Geneeskonst overgaande, geeft de Heer SCHMIDT, na eerst van de Geneeskunde en Artzen, in den Bybel voorkoomende, gesproken te hebben, vry uitvoerig, de Geschiedenis der Geneeskunde van de Egiptenaars, Grieken, Romeinen, Arabiers, en hoe ze van de Europers tot meerder volkomenheid is gebragt. Ook wordt van de Geneesmiddelen gesproken, welke en hoedanige enkele, *simplicia*, in Syrie en in het beloofde Land bekend of in de H. Schrift genoemd zyn: en hier onder ook van de H. Zalf-olie en het Reukwerk. Hierop volgt, van de Genezing en den Geneesmeester, waar onder van den Heere JESUS, als den opperften en besten Geneesmeester, op een aandoenlyke wyze gesproken wordt. Onder het bezoeken van zieken door een Geneesheer vindt men breedvoerige aanmerkingen, hoe zich een Predikant of Ziekentrooster, in zyn bezoek en aanspraak jegens eenen zieken behoort te gedraagen, en zelfs hoe de gebeden voor kranken moeten ingerigt worden. Het laatste Hoofdstuk, van het gedrag der Lyderen op hun ziekbedde, is byna enkel zedekundig en met eenige toepaslyke Schriftuurplaatsen doormengd.

Wy gelooven dat lieden die op bondigheid van redenkaveling, inzonderheid met betrekking tot de H. Schrift, gesteld zyn, zy dezelve hier op veele plaatsen te vergeefs

zullen zoeken; maar menſchen die vermaakt zyn met verbloemde redeneeringen en zinnebeeldige vergelykingen, zullen het Werk met genoegen leezen. Wy zullen nog van het een en ander een ſtaaltje opgeeven, om de Lezers zelven te doen oordeelen.

Uit de *Phyſiologie* zullen wy hier toe iet uitkiezen van 't gene onze Schryver aangaande de hairen zegt: Na de afleiding van de Hebreeuwſche en Griekſche woorden, gaat hy dus voort; „ De haairen zyn niet als *Excrementa* of onnutte Lichaamsdeelen aan te merken, gelyk de Ouden ze daar voor gehouden hebben; maar zyn zeker vaste deelen des Lichaams, die hun Voedzel, nevens alle de anderen, uit het bloed verkrygen, en van een gansch zonderling en wonderlyk maakzel zyn, beſtaande uit kleine, lange en doorzichtige pypjes, die haren oorſprong in het vet, onder de eigenlyke huid hebben, waar van het gedeelte, welk in de huid ſteekt, *Bulbus* of de Bolwortel hiet, gelyk men dit aan de haairen op het hoofd, aan den baard, onder de oxels, en elders, beſpeuren kan: doch wat de kleine haairtjes, *Crines*, betreft, die als een ſoort van dons, over 't oppervlak der huid verſpreid zyn, derzelver Wortel zit in het weefzel der huid, en niet gelyk die der anderen, onder de huid. —— De haairen, in 't byzonder die des hoofds, dienen tot een groot fieraad, waarom 'er ook van ouds her eene onmatige praal en pracht mede gehouden is. Hoe zich *Abſalom* hovaardiglyk in dezen te buiten gegaan hebbe, is uit 2 Sam. XIV: 26 af te nemen. —— De H. Schrift beſtraft, op ſommige plaatſen, het te zeer opſieren van dit uitwendig Lichaams-bekleedzel, het ydel haair-vlechten, en het krullen der haairen by het Vrouwelyk Geſlacht, al van ouds in gebruik, *Jeſ.* III: 24. *Kap.* XLVII: 2. 1 *Petr.* III: 3. In tegendeel worden de beide Haairvlechten van de voorſte haairen des Hoofds, als ook het ſchoon en blinkend haair-ſierſel, van de *Sulamith*, of geestelyke Kerkbruid van CHRISTUS, zeer geroemd, om daar door hare inwendige ſchoonheid en wel aangelegde vermogens ter heiligmaaking aan te duiden, in *Hoogl.* IV. 1. *Ziet, gy zyt ſchoon, myne Vriendin, ziet gy zyt ſchoon. Uwe Oogen zyn als Duiven-oogen, tusſchen uwe vlechten. Uw haair is als een kudde Geiten, die 't gras van den berg Gileads afſcheeren.* verg. vs. 13. en *Kap.* VI: 5, 7. (De Schryver wyst hier naar de Verklaring des Hooglieds door Pastoor ADLER.) De Apostel Paulus rekent het den Vrouwen voor eere, dat zy lang haair dragen, en in tegendeel

deel den Mannen tot oneere. 1 *Cor.* XI: 14, 15. enz."

Uit het tweede Deel, de *Bybelsche Pathologie*, zullen we iet tot een voorbeeld geeven uit het Hoofdstuk *van de Geelzugt*. Over de benaaming van deeze ziekte, en wat dezelve in den Bybel beteekene, gesproken hebbende, zegt de Heer SCHMIDT: „ De oorzaak deezer Ziekte is de Gal, wanneer derzelver afscheiding verhinderd en deze alomme door het bloed mede gevoerd, en de huid daar door overal geel geverwd wordt. Dikwils volgt dezelve op de *Waterzugt*, of op de *Teering*, *Hectica*, of op eene kwalyk genezen koorts, by welke gelegenheid de Lever dermaten aangetast wordt, dat ze haar ampt niet verrichten kan." — Vervolgens merkt hy aan, dat 'er ook een *Icterus Niger*, of *Zwarte Geelzucht* is, nog een slimmer soort van Ziekte dan de eerstgemelde. „ In dezelve zien de Lyders 'er zwartagtig geel uit. Hun oog is mede aldus geverwd; en het speekzel zelve is geel of zwart. De dorst groot, de eetlust gering, en gemeenlyk is 'er eene drukking in de slinker zyde by. Eindelyk begint het Vleesch by hen af te nemen, en zy sterven als uitgeteerden. Deze Ziekte heeft haren zetel in de Milt, gelyk de eerste in de Lever; maar ze is veel gevaarlyker dan de eigenlyke Geelzucht, en de Patienten delven doorgaans by dezelven het onderspit." De Schryver spreekt wyders nog van de *Icterus albus*, *bleeke Zugt*, en vermengt de *Chlorosis*, de *bleeke kleur*, of Vryster-Ziekte met de Geelzugt, schoon ze hier, op zich zelve aangemerkt, niet kwaalyk beschreeven wordt. Hier na wordt dit Hoofdstuk geeindigd op deeze wyze:

„ De Geelzucht geeft geen onaartig zinnebeeld van de Geld- of Goud-zucht op; want, gelyk by de Geelzuchtigen niet alleen de huid, maar ook het gantsche bloed van de Galle aangedaan is; zoo wordt ook het geheele gemoed der Mammons dienstknegten door de Geldliefde en Gierigheid besmet en verleelykt *Ps.* LXII: 11. *Job* XXXI: 24. En gelyk de Geelzuchtigen wel een goudgeele kleur hebben, en hunne Ziekte hierom ook den naam draagt van *Aurigo*, en *Morbus Regius*; maar teffens een bedorven bloed bezitten, en veel gevaar loopen, als de gistende Gal in de Maag valt, zoo geeven de Geldzuchtigen mede wel een schoonen glans van zich, en schynen van buiten vry goede Menschen, maar van binnen dragen ze een bedorven hart om, leven onvergenoegd en in gedüurige zorgen, tot dat de dood hen wegrukt *Ps.* XLIX: 18. *Ezech.* VII: 19. *Zeph.* I: 18." Op dergelyke wyze wordt hier na de *Melaatsheid* by de *Erf-*

zonde vergeleeken; doch wy kunnen ons hier mede niet verder inlaaten, om dat wy uit het derde Deel ook nog iet willen opgeeven. Die smaak heeft in zodanige vergelykingen moet het Werk zelf opslaan.

In het begin van het derde Deel, de *Bybelsche Diaetetica* verhandelt de Heer SCHMIDT de *Onderhouding der Gezondheid* in 't algemeen, maakt fraaye aanmerkingen over de waardye der gezondheid, en bevestigt dezelven met plaatsen uit de H. Schrift. „ Nadien nu de *H. Schrift*," zegt hy, „ van God zelve ingegeven, en boven al ook nuttig tot leering is 2 *Tim.* III: 16. zoo kan en mag men vastelyk gelooven, dat het hier uit ontleend onderricht, wegens het gebruik en misbruik der natuurlyke dingen, boven alle andere wysgeerige grondbeginzelen, billyk den grootsten nadruk, en de beste beweegredenen behelze, om elk te overreden, om ook voor zyne gezondheid zorg te dragen, en door derzelver onderhouding niet alleen zyn tydelyk, maar ook zyn bestendig, en eeuwigduurend onverganklyk geluk te bevorderen." Voorts toont hy, dat tot de Onderhoudinge der gezondheid nodig is eerst zorge te draagen voor de Ziele en derzelver vermogens, waar toe hy de Godsvrugt en de zegen van God, als de noodzaaklykste en beste middelen aanpryst en voorhoudt. Belangende het Lichaam, raadt hy acht te geeven op de *Res non Naturales* of niet natuurlyke dingen, van de Ouden zo genoemd, waar toe het bestier der Gemoedsbewegingen, der Lugt, Spyze en Drank, Beweeging en Rust, Slaapen en Waaken, der Gewoonte en Levenswyze veel kunnen toebrengen. „ Weshalve" vervolgt hy, „ ons Leven en Gezondheid, ongetwyfeld, voornaamlyk afhangen van het rechte en gematigde gebruik der uitwendige dingen; en onze Ziekte en de dood zelve, van derzelver misbruik. Wat nu de *H. Schrift* van elk stuk in 't byzonder leert, hoe men namelyk door het regt gebruik van elk derzelven, den weg ten leven en ter gezondheid inslaan moete, zullen we in de navolgende Hoofdstukken in 't byzonder hebben te overwegen."

„ Alvorens moeten we echter van de beteekenis van het Woord gezond en gezondheid, in de *H. Schrift*, iets aanmerken; want, in eenen oneigenlyken en verbloemden zin, wordt daar door alles aangeduid, wat nuttig en heilzaam is. *Spr.* III: 8. en XVI: 24.

„ Eene gezonde, en gezondmakende Leere, beteekent de waare en zaligmakende Geloofs-leere. 1 *Tim.* V: 10. VI. 3. 2 *Tim.* I: 13. IV: 3 *Tit.* I: 4. II: 1. 8. zynde die

Spreek-

Spreekwys afgenomen van die Kruiden en Spyzen, welke men, wegens derzelver goede eigenschappen, en uitwerking, voor goed en gezond te houden hebbe, als waar mede het Godlyk Woord, en in 't byzonder het *Evangelie* vergeleken wordt, zie *Ps.* XIX: 11. 1 *Job.* IV: 14. VI: 48. 1 *Cor.* III: 2. 1 *Petr.* II: 2. *Hebr.* V: 12. enz. Gelyk dan ook, in tegendeel, eene dwaalleer, en schandelyke Godsdienst zeer gevoeglyk met een ongezonde en nadeelige spyze kan vergeleken worden. Waarom *Paulus* ook in 1 *Tim.* VI: 4. van de valsche Leeraars zegt, dat ze krank zyn of *razen* omtrent *dwaze vragen en woordenstryden.*

„ *Gezond zyn in 't Geloove* is zo veel als een onvernist, ongeveinsd, en onopgesmukt geloof te bezitten, welk plaats heeft in een rein harte, en goed geweten, en zich in de liefde werkzaam betoont. *Tit.* I: 13. II: 2. verg. met 1 *Tim.* I: 5. gelyk ook de gezondheid des Lichaams tot alle menschelyke handelingen nodig is. Hier tegen over staat de krankheid of ziekte des Geloofs, waar by men wel het Geestelyke Leven nog heeft, maar zwakkelyk in 't zelve voortgaat, en gevaar loopt van het schielyk te verliezen, welk verlies ontstaat, uit het *verstooten* of gering achten en verwaarloozen van 't *goede Geweten*, waar door men wel dra *schipbreuk lydt aan het Geloove.* 1 *Tim.* I: 19."

Heelkundig Woordenboek; bevattende eene Ontleedkundige Beschryving der deelen van 's Menschen Lichaam, het Werktuiglyke der Vermogens, de Handgreep der Heelkundige Konstbewerkingen, met de beschryving en het gebruik van de verscheide Werktuigen en Geneesmiddelen, waar van men zich in de behandeling der Ziektens, die den Heelmeester aangaan, bedient. Tot gebruik der Leerlingen in de Genees- en Heelkunde, en van een ieder, die zich eene voldoenende kennis verschaffen wil van het maaksel der deelen des menschelyken lichaams, van hun verschillend gebruik, en van de Heelkundige handgreepen, die tegenwoordig in gebruik zyn. Alles volgens de uitlegging; en de zo gedrukte als ongedrukte voorschriften van de beste oude en hedendaagsche Meesters in de Genees- en Heelkonst. Door de Heeren LE V. . . M. . . , en DE LA M. . . , *uit het Fransch vertaald, met de Latynsche benaamingen verrykt, en eenige artikels vermeerderd, door* JOHANNES HIDDINGA, M. D. *Eerste Deel.* A — G. *In 's Gravenhage, by* J. *du Mee,* 1768. *groot Octavo,* 431 *bladz.*

IN vroeger tyd noemde men wel een zaaklyk Woordboek een Ezels brugge (*Pons asinorum*) om dat halfgeleerden, door behulp van het zelve, vertooning konden maaken van groote belezenheid, zonder veele Werken van geleerdheid doorbladerd te hebben. De tyden zyn veranderd, de Woordboeken zyn vermenigvuldigd; en men vindt 'er tegenwoordig byna over alle weetenschappen en deelen van geleerdheid. De zaaklyke Woordboeken zyn van tyd tot tyd verbeeterd en vollediger gemaakt, en sedert hebben geleerden zo wel als ongeleerden niet geschroomd om 'er gebruik van te maaken. Het gemak van in zodanige Werken schielyk iet te kunnen vinden, waar over men anders veele Schryvers zou moeten naslaan, heeft dezelven als nuttig doen aanzien, en zo wel de samenstelling als het gebruik derzelven gewettigd. Men heeft dezelven echter altyd slegts aangemerkt als behulpzels, maar niet als genoegzaam om behoorlyke kennisse te verkrygen van eene Weetenschap, waar op men zich toelegt, door middel van een Woordboek over die Weetenschap, alleen. Behalve dat zelden, en misschien mag men zeggen noit, alle de stukken van zodanig een Woordboek hunne volmaaktheid hebben, zyn ze alle uit hun verband gerukt, en hier door ongelyk minder bekwaam om een behoorlyk denkbeeld te geeven, dan wanneer

neer men alles in zyn verband en onderlinge betrekking voor zich verhandeld ziet. Die zich, by voorbeeld, een begrip wil vormen van 't Gezicht, en op de eene plaatse et vindt aangaande de vliezen van het Oog, op een andere van de Spieren, op een derde van de Vogten, op een vierde van de Gezicht-zenuw, enz. zal niet zo gemaklyk tot het verstand hier van koomen als wanneer hy eene Verhandeling van het Licht, van het maakzel van het Oog, en de werking van het eerste in en op het laatste by malkander vindt. Men moet derhalve alle zodanige Woordboeken niet anders aanmerken dan als eenige nuttige hulpmiddelen om over zeker stuk, waar over men begeerig is te weeten wat 'er van kundigen over gezegd is, gemaklyk eenige verklaaring te vinden, en zich eenige dingen, welken uit het geheugen gegaan zyn, wederom te kunnen erinneren.

Het Heelkundig Woordboek, welk wy tegenwoordig voor ons hebben, is zeer uitvoerig, en kan men zeggen volledig. Men vindt 'er niet slegts in een' verklaaring en omstandige beschryving der Konst-woorden van de Ontleed- en Heelkunde, nademaal deeze twee Weetenschappen onafscheidlyk geoordeeld worden, maar ook een uitvoerige beschryving van alle de deelen des menschelyken lichaams, en de werkingen of vermogens der dierlyke huishouding; van alle de gebreken en kwaalen welken de Heelkunde aangaan, van alle ten minste voornaame, Geneesmiddelen en Konstwerkingen, waar van een Heelmeester kennisse behoort te hebben; ja van de gedaante van drukdoeken, zwagtels, en wat van zulk een aart meer is. Met één woord, men heeft toegelegd om hier in alles te brengen wat tot de weetenschap der Heelkunde behoort. Een Werk dus samengesteld kan zekerlyk van groot nut zyn; en gelyk de Opstellers van het zelve de leerlingen in de Heelkunde hier door aan zich verpligt hebben, zyn onze Vaderlandsche Heelkundigen ook hunne dank schuldig aan den arbeidzaamen HIDDINGA, dat hy het voor hun verstaanbaar gemaakt, en tot een algemeen gebruik heeft geschikt.

Niet tegenstaande alle deeze volledigheid moet echter ook dit Woordboek niet anders aangemerkt worden dan van de Woordboeken in 't algemeen gezegd is. Meent iemant hier aan genoeg en geen andere Werken nodig te hebben om tot volkome of genoegzaame kennisse der Heelkunde te geraaken; wy denken dat hy zyn oogmerk niet zal bereiken, hoe nuttig wy het zelve ook aanzien, om reden te vore ge-

geeven. Dat alles afgetrokken en buiten verband is, heeft het met alle Woordboeken gemeen, en dit kan volgens de natuur van het Werk niet anders zyn. Wat de volledigheid aangaat, men vindt het, het is waar, zeer volledig; doch men vindt 'er ook dingen in, welken 'er, naar ons oordeel, hadden konnen afgelaaten worden, en waar door men het te vergeefs vergroot heeft, om dat ze geen betrekking genoeg tot de Heelkunde hebben. Zodanig is, by voorbeeld, het artikel over *Aanwas, groei* of *vermeerdering* van 't menschelyk lichaam; *Analogia*, welke beide artikels vry lang zyn; *Gebeugenis*; de *Diertjes* in het manlyk zaad enz.; ja men vindt zelfs sommige dingen tweemaal, althans met weinig onderscheid; tot een voorbeeld zy *Dierlyke Geest*, en de Spieren *Gastrocnemii* of *Gemelli*. De uitvoerigheid der artikels is wel niet te beschuldigen, doch het ontbreekt wel eens aan naauwkeurigheid. In de beschryving van de uithaaling van de Cataract, volgens de manier van DAVIEL, is niet alles zo voorgesteld, dat iemant, die dezelve heeft gedaan of maar zien doen, 'er genoegen in zal vinden (*). Van het aftappen van Water uit de blaaze door een Catheter, welks opening met een knopje, waar aan het stilet vast is, geslooten is, wordt gezegd: *wanneer het stilet getrokken wordt, verwydert zyn knoptje zich van het einde des Catheters, en geeft aan 't water de vryheid van uit te loopen*: het tegendeel is waar, als de Catheter in de blaaze is, moet het stilet te rug gestooten worden, dan wykt het knopje van voor de opening en het water loopt uit, maar als het stilet getrokken wordt, trekt men het knopje tegen de opening van de Catheter, en dan is dezelve geslooten. Gebreken heeft het met andere Woordboeken gemeen; de meeste zaaken niet uit eigen oefening of bedenking, maar uit andere Werken overgeschreeven wordende, is het niet vreemd dat hier en daar een gebrek of onnaauwkeurigheid voorkoome. Dit alles egter belet niet dat dit Woordboek een goed, nuttig ja uitmuntend Woordboek zy, en ongelyk beter, zo veel ons bekend is, dan eenig welk men tot nog toe over de Heelkunde gezien heeft. Wy zullen nu nog eenige voorbeelden opgeeven, om onze Lezers zelven over de behandeling te laaten oordeelen.

Het

(*) Men zie bladz. 196. onder en 197 boven.

Het eerste zy de verklaaring van het woord *Actio.* „ Dit is in de dierlyke huishouding eene beweging, of eene verandering, in het geheele lichaam, of in eenig deel, voortgebracht; en dat van de *Functio* hier in verschilt, dat deze niet is, dan een vermoge om voor te brengen, in plaats dat *Actio* is een in 't werk gesteld vermoge. Holl. *Werking* Fr. *Action.*

„ Men onderscheit de werkingen, even als de vermogens, in *vitales*, *naturales*, en *animales*, (*levendigen*, *natuurlyken*, *en dierlyken*). De *levendige* werkingen zyn zoodanig, dat zy van eene volstrekte noodsaaklykheid voor het leven zyn; gelyk de beweging van 't hart, de ademhaling enz. De *natuurlyke werkingen* zyn die, waar door het lichaam onderhouden word zoo als het is; dusdanigen zyn de koking der spys, de afscheidingen, de voeding enz. De *dierlyke werkingen* zyn, die de ziel eene zekere verandering aanbrengen, en over dewelke de ziel eenig gezag heeft; zoodanigen zyn de beweging der spieren, den wil der ziel onderworpen zynde, de gewaarwordingen, enz. *Actio*, word in de *Geneeskonst* in den zelvden zin gezegt, als *Functio*; daarom zegt men; de actie der maag op de spyzen is, die te kleinzen, en haar ten eenemaal onder elkander te mengen. Een Geneesheer moet de werking van alle deelen des menschen lichaams kennen, om de oorzaak, zitplaats, en de verschillendheden der ziektens te onderscheiden. Deze kennis stelt hem in staat, om zeker te oordeelen over het gevaar, dat een zieke loopt, of van de nabyheid van zyn herstel". Met eenige weinige verandering wordt op het woord *Functio* wederom het zelfde gezegd.

Tot een proeve van het ontleedkundige strekke de „ *Chylbak van Pecquet.* Van Horne noemt hem *Melkzak*, en anderen zeggen den *Lendebak*. Het is een klein zaktje gemaakt, van een zeer dun vlies. Het is door eenige banden, welke hem omringen, vast; en, naar maaten deze banden meer of min vast of los zyn, heeft hy ook meer of min ruimte. De groote en de gedaante dezes baks kan niet naauwkeurig bepaald worden. Inwendig is hy blaasachtig. Het vlies, dat daar van den omtrek maakt, is zoo dun, dat het doorschynend voorkomt, en wanneer hy door chyl is opgezwollen, schynt het wit; maar daar van komt het ook, dat, wanneer hy ledig en op elkander gevallen is, men denzelven niet, dan zeer moeilyk gewaar word.

„ Hy word aan de rechter zyde des lichaams van de bovenste wervelbeenderen der lenden gevonden; waar op hy onmiddelyk gelegen is. Het rechter spierachtig aanhangsel des middelrifts is daar ten deelen onder, en ten deelen opgelegen. De stam der groote slagader gaat over hem aan de linker zyde; hy heeft van voren de rechter uitmelkende slagader, welke van de groote slagader komt, en over hem naar de groef der rechter nier gaat. Desselvs onderste gedeelte bevind zich onder de linker uitmelkende ader, tusschen den stam van de onderste holader, en dien der nederdalende groote slagader, zo als COWPER zeer wel vertoond heeft. Alles wat hier over den chylbak gezegd is, kan gemakkelyk in allerhande lyken vertoond worden, zoo men maar zorg gedraagen heeft, dat, met de ingewanden 'er uit te nemen, die hem omvatten, niets van desselfs natuurlyken staat bedorven word.

„ De lende-klieren omringen den chylbak, en de melkvaten der tweede order planten zich in desselfs holligheid in, gelyk ook byna alle de watervaten der onderste deelen. Hy maakt het begin van de chylbuis. Pecquet, Arts te Diepe, heeft denzelven ontdekt, en heeft daar van de eerste beschryving in 't jaar 1651 gegeven. *Lat. Receptaculum chyli, cisterna lumbaris, saccus lacteus.* Fr. *Reservoir de Pecquet, citerne lumbaire, sac laiteux*".

Wy zullen hier nu nog een' beschryving van een' Operatie op laaten volgen, en hier toe verkiezen de *Bronchotomia.* „ Kunstbewerking, waar door men de luchtpyp opent, om aan de lucht gelegenheid te verschaffen om in de long te komen, wanneer zy dat door het strottenhoofd, niet doen kan. Dit woord is uit twee Grieksche woorden saamengesteld, waar van het eene *snede* en het ander luchtpyp betekent. Holl. *Strot-snede.* Fr. *Bronchotomie, section du gosier.*

„ De gevallen, waar in men deeze handgreep aanraad, zyn, wanneer eene geweldige ontsteking aan de spieren van het strottenhoofd den zieken in een zeker gevaar stelt van te stikken; wanneer iemant in 't water gevallen is, die men kort daar op heeft opgehaald, en dat het te denken is, dat hy maar gestikt word; ook wanneer eenig vreemd lichaam in de luchtpyp vast zit, gelyk het somtyds gebeurt. Wanneer het geval deze konstbewerking vereist, moet men dien doen, en dat wel vaardig: want dikwyls word 'er te lang gewacht, en de zieke ligt reeds op zyn uiterste, als men dien ondernemen wil. De Hr. LOUIS, zeer handig mees-

meester te Parys, zou het leven hebben kunnen behouden van eene jonge dogter, welke met boonen speelende, die zy in de lucht wierp, en in den mond weder vong, 'er een liet invallen, en wel zoo dat de strot open zynde dien wederhielt, en door het gaan in de luchtpyp. De Hr. LOUIS raade de konstbewerking der strotsneede, en bood zich aan om dien uittevoeren; de consulerenden stemden daar niet in toe, en het mysje stierf binnen korten tyd. De Hr. RAU, WILLIS, HEVIN, HEISTER, raaden ondertusschen, gelyk de Hr. LOUIS, in diergelyk geval deze handgreep aan. De Werktuigen, die in de Strotsneede te pas komen, zyn: een helper, een regte bistourie, een fyne spons, een bronchotomist, een stilet, een korte, platte, gansch open cannul, hebbende twee ringetjes aan zyn paviljoen, eindelyk een tot de strotsneeden geschikt lindtje.

„ De toestel des verbands bestaat in een klein stukje spons, een weinig warme wyn; eene gevensterde pleister, benevens zoodanig eenen drukdoek, en verband; alle dingen, welke naar de wond, dien men voornemens is te doen, moeten geschikt zyn.

„ Om de konstbewerking door de steek te doen, word de zieke geplaatst op eene gemakkelyke wyze voor hem en voor den Operateur; hy kan zitten, op eene hellende vlakte liggen, of geheel en al op het bed. De plaats, daar men de handgreep doen wil, word getekent, en deze plaats is tusschen het tweede en derde kraakbeen, wanneer het gezwel der ontsteking niet groot is, en tusschen het derde en het vierde of zelvs lager, zoo de strot zeer ontstoken is; somtyds is het deel zoo gezwollen, of de persoon is zoo vet, dat het onmogelyk is op het gevoel de kraakbeenderen te tellen, dan moet men, volgens DIONIS, de plaats tekenen een duim onder den strot. Men kneipt de huid op de getekende plaats te samen, doet daar een einde van door den helper vast houden, en men vat zelvs het ander einde met de linkerhand; dan word door de rechter de bekleedselen met eene bistourie tot het borstbeen toe doorgesneden, men laat het vel los, en scheid met de tand los maker (*decbausjoir*) de borstbeensche schildspieren van een, om de kraakbeenderen der luchtpyp te ontblooten. Vervolgens neemt men den bronchotomist, of by gebrek van hem, een lancet, voorzien en omringd met een bandje, die 't met het heft vastzet; het werktuig word tusschen twee ringen ingestoken, zorg dragende van niet te diep in te dringen, of zoo ver dat men het achterste gedeelte der lucht-

luchtpyp steeken zou; zonder het dan te rug te haalen, brengt men een stilet in de wond, 't welk dient, om het klein pyptje, tot deze konstbewerking biezonder gemaakt, 'er te doen ingaan. Daar word een lindtje in de twee ringen van het paviljoen gestoken, en het pypje maakt men in de opening vast, door het lint om den hals des zieken vast te maken.

„ Wanneer, of om de handgreep eenvoudig te maaken, of gelyk in het geval van de squinancy, en stikking, men maar voorneemt eenen enkelen steek met de bronchotomist, of het lancet te doen, heeft men geen hulp nodig, gedraagt zich voor 't overige, even als zoo even gezegt is. Het stilet word 'er ingedaan, het pyptje geplaatst, en met het lint vastgemaakt.

„ Als de konstbewerking gedaan is, moet de zieke toegelaten worden eenigen tyd te ademen, waar na men het verband legt. De opening word met een klein stukje spons dat in warme wyn gedoopt, en voor het aanleggen uitgedrukt word, bedekt. Deze spons moet nog te fyn nog te grof zyn, uit vreeze, dat de lucht geene vryheid genoeg om in en uit te gaan hebben mocht. Zo dat was, is het beter zich daar geheel en al van te onthouden. Als dan houd men zich te vreeden met op het pyptje te leggen eene gevensterde pleister vier a vyf vingers lang, en drie hoog; een gevensterden drukdoek van geschikte groote, breeder en langer dan de pleister, dan eindelyk een verband dat ook gevensterd is. Dit verband moet maar maatig vast zyn, uit hoofde, dat de deelen op dewelke het gelegt word, zenuwachtig zynde, en gemakkelyk meden gevende, niet kunnen gedrukt worden, zonder eenen ongemakkelyken en dikwyls gevaarlyken hoest te veroorzaaken.

„ Drie of vier dagen heeft men maar nodig te zorgen, dat het verband liggen blyft; want in dien tusschentyd sterft de zieke, of de ontsteeking ontbind zich, en in dit laatste geval neemt men het verband, en het pyptje af, om de lucht haaren gewoonen weg te doen neemen; dan gaat men tot de genezing der wond over. Zoo deze handgreep geschied, om een in de luchtpyp vastzittend vreemd lichaam uit te haalen, moet men na de insneiding der huid, de kraakbeenderen ontbloten, en die dwarsch doorsneiden, ter plaatse daar het vreemd lichaam zich ophoud; of wat lager, door eene langwerpige sneede, die groot genoeg is om het vastzittend lichaam door te laaten, het uithaalen met een curettje of tangetje, en een ander verband maaken.

Men

Men tracht de kraakbeenderen, en de wonde te verénigen, zoo als men doet, na de konstbewerking, dien men in eene ontsteeking aan het strottenhoofd doet. De lippen der wonde worden met het vleeschmakend verband weder vereenigd, dat met zyn middel op den hals gelegt word om de hoofden over de wond te brengen, en aldaar te kruisen, na daar een balsem, hoedanig als die van Arceus is, op geplaatst te hebben, of zelvs ook droog te laaten, en door dit eenvoudig middel tracht men de vereeniging der lippen te bevorderen.

„ Zoo het verband niet gelukt raadt men met eene kromme naald en gewaschte draad eene hegting te doen, om dat men niet te ras de wond der luchtpyp sluiten kan, vermits de lucht, die door deze opening in de long komt, de noodwendige maatigingen (*modificaties*) die zy door den mond of neus ontfangt, niet verkregen heeft. Maar zo dat wel gedaan is en wel ingericht, moet dat genoeg zyn.

„ De Schryvers die deze laatste handgreep als onmogelyk, of al te moeilyk hebben aangezien, hadden geene ondervinding genoeg. De rede, welke zy bybrengen, dat de kraakbeenderen doorsnéden zynde niet weder kunnen heggten, bewyst niets. Sommige hebben zich zelfs de luchtpyp doorgesneden, en zyn niet gestorven, als zy te hulp gekomen zyn: in de krygs-gasthuizen ziet men veelmaals menschen, die zoo gehouwen of geschoten zyn, dat haare luchtpyp is doorgesneden, en eenige stuktjes daar van zyn weggenomen, en die de zorg der verlichte Heelmeesters, zelvs in eenen genoegsaamen korten tyd, behouden heeft ".

Dit zal genoeg zyn om onze Lezers eenig begrip te geeven van de behandeling van het Werk en deszelfs Vertaaling. De Schryvers zeggen in de Voorrede, dat zy in het opstellen van dit Woordboek te raade gegaan zyn met het gene de Heeren ALBINUS, FERREIN, HALLER, HEISTER, LIEUTAUD, PALFYN, PETIT, RIOLANUS, SENAC, WINSLOW en anderen in de Ontleedkunde geschreeven hebben; met het gene COLDEVILLARS, DIONIS, FABRICIUS AB AQUAPENDENTE, GARENGEOT, HEISTER, LA MOTTE, MAURICEAU, de Heelmeester PETIT, en de Ontleeder PETIT over de Heelkunde gezegd hebben; als ook het gene ASTRUC, DE BUFFON, FERREIN, PETIT, SENAC enz. als nieuw in de Physiologie hebben voortgebragt. De Vertaaler zegt, dat hy de Latynsche benaaming der woorden heeft behouden, om dat de leerlingen, hier, aan dezelven nog meest gewend zyn, en zy dus gelegenheid hebben dezelven gemak-

maklyk te kunnen vinden; hy heeft 'er echter overal het Fransche woord nevens geplaatst. Hy heeft ook zelf nog eenige artikelen, welken 'er misschien in gezogt zouden worden, in het Werk ingevoegd, en het hier mede vermeerderd. „ Kiesheid van taal en spelling ", zegt Hy, „ zoeke men hier niet, myn doelwit is niet geweest den keurigen Nederlandschen taalkenner te behagen, maar alleenlyk getrouw en verstaanbaar den Heelkundigen leerling ten dienste te zyn". Dit is wel toe te geeven: ons dunkt evenwel, dat iemant die zich tot het vertaalen van eenig nuttig Werk begeeft, de moeite behoorde te doen van zich zo veel aangaande de taal, waar in hy een Werk zal overbrengen, te onderregten, dat hy zich voor fauten, welken byna elk een in 't oog loopen, weet te wagten: wy oogen op geen onderscheid te maaken tusschen *ei* en *y*, *sneiden* te zeggen voor *snyden*, *leiden* voor *lyden*, *zeide* voor *zyde* en ook in tegendeel, gelyk hier het geheele Werk door geschiedt. Men heeft maar eens elk van deeze en dergelyke woorden in een gemeene *Dictionaire* op te zoeken, en men zal zien hoe ze geschreeven worden en moeten worden. Wy maaken deeze aanmerking in hope, dat de Heer HIDDINGA ons dezelve ten goede zal afneemen, en of ze mogt strekken tot vermyding van dergelyke aanstootlykheid, in 't overige van dit Werk welk nog volgen moet.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem. X^de^ *Deel in* II *Stukken. Te Haarlem, by* J. Bosch, 1768. *te zamen* 977 *bladz. behalve de daglysten van het Weder op Zwanenburg gemaakt. in gr.* 8vo.

Iste Stuk.

HEt eerste Stuk van dit tiende Deel der Verhandelingen vervat alleen Antwoorden, op twee Vraagen door de Maatschappye opgegeeven; de eerste voor de eerstemaal in 't jaar 1764, en om dat 'er geen voldoende Verhandelingen over ingekoomen waren, voor de tweedemaal, in 't jaar 1766: de tweede is in het zelfde jaar 1766 voorgesteld. Aangaande de eerste, is de gouden Penning toegeweezen aan het ingekoomen Antwoord, waar van de Schryver is DAVID MEESE, Hortulanus van de Akademie-Tuin te Franeker, die zich door eenige Kruidkundige Werkjes reeds een naam heeft gemaakt. De opgegeeven Vraag was: *Welke*

ke zyn de beste en minst kostbaare middelen, om het afnemen der Oevers van het Haarlemmer Meer te beletten. Het antwoord van den Heer MEESE bestaat niet in eenige redenkundige bespiegelingen, gelyk veele Geleerden op hunne Studeerkamers gewoon zyn te maaken, en dikwils voor bondig willen doen doorgaan: hy heeft een geheel anderen weg ingeslaagen, en heeft zelf met een boeijer het Haarlemmer Meer langs de oevers rond gevaaren, om zelf in persoon, zo naauwkeurig, als maar eenigzins het Weder, de Wind en andere omstandigheden het mogten toelaaten, alles te beschouwen; en de *Gronden* van het zelve, benevens den *Voorgrond*, te *examineeren*, en de *diepte des Waters* op verscheidene *afstanden* tot kort voor de Oevers te peilen; als mede derzelver byzondere *soorten*, *structuur* en *stoffen* deezer *Beboedmiddelen*, zo door de *natuur* als *konst* voortgebragt, te onderzoeken; welke van den *besten dienst* zyn; op welke *Gronden aangelegd*, en waar ter plaatse men die vindt, aan te wyzen: om dus in staat te zyn, met byvoeging van eenige *Aanmerkingen*, naar vereisch een *Verbaal van Inspectie* te formeeren, tot beter betoginge en beantwoordinge deezer Vraage.' Hier op volgt nu een Verhaal van deeze zyne togt en dit zyn onderzoek, met byvoeging wat hy op de zwakke en meest gevaarlyke plaatsen der Oevers dienstigst oordeelt om dezelve te versterken, door het inheijen van paalwerken, het planten van geboomte op de Oevers als anderzins, geschikt naar de omstandigheden van elk byzondere plaatse. Op het einde heeft hy hier eene begrooting der kosten bygevoegd.

Op de tweede Vraage betuigt de Maatschappye dat haar veele Verhandelingen van waarde zyn gezonden, vier van welken haar goed gedagt heeft in 't licht te geeven. De Vraag luidt dus: *Is het geoorloofd in onzen handel en wandel, met de onkunde van onze medemenschen ons voordeel te doen? zo ja, in welke gevallen, en hoe verre?* De Schryver van het Antwoord welke hier de voorrang gegeeven wordt, en waar aan de goude Penning is toegeweezen, is de Eerw. WILLEM DE VOS, Leeraar der Doopsgezinden te Amsterdam.

In deeze Verhandeling wordt, by wyze van Inleidinge, getoond dat de beantwoording van deeze Vraage, voor een iegelyk mensch, in omstandigheden waar in hy zich bevindt, door behulp van de gezonde Rede, en de verlichting van het Evangelie, hier bygevoegd, niet zo moeilyk is als veelen in den eersten opslag denken. Tot de Vraage zelve koomende legt de Schryver twee grondslagen. 1. Dat ieder mensch

mensch een bepaald eigendom voor zich zelve mag hebben; en ten 2. Dat 'er ook ongelykheid mag zyn, dat is te zeggen dat de een meer mag bezitten dan een ander. Beide staaten worden uit de natuur der menschlyke omstandigheden en de noodzaaklykheid voor de samenleeving getoond volgens Gods oogmerk te bestaan; en het derhalve geoorlofd is om door vernuft of naarstigheid, waar tegen dan altyd minder vernuft of onkunde van onzen naasten overstaat, vermeerdering van bezitting tragten te verkrygen; mids de wyze waar op met het eerlyke en nut van het gemeen bestaanbaar zy. Het koomt dan voornaamelyk aan, in welke gevallen en tot hoe verre men zich met de onkunde van eenen anderen mag bevoordeelen. Hier wil de Eerw. DE VOS dat men vooral moet letten op de algemeene en eenvoudige Les van onzen Grooten en Godlyken Leeraar: *Alle dingen dan, die gy wilt dat u de menschen doen, doet gy hun ook alzo.* Hier aan geeft hy kortelyk deeze verklaaring; „ Dat wy ons met onze verbeelding in de omstandigheden van anderen, en hen in onzen toestand verplaatsen, dat wy als dan onpartydig overweegen, waar toe wy anderen, dan, volgens Recht en Liefde ten onzen aanzien verplicht zouden achten, en dan dezen Regel ook getrouwlyk volgen in ons eigen gedrag omtrent anderen." Dat gevolglyk een ieder met betrekking tot de tegenwoordige Vraage, zich zelven in de plaatse van eenen onkundigen stelle, en zich erinnere, in hoe verre hy het voor eenen anderen geoorloofd zou achten, met deeze zyne onkunde, zich zelve te bevoordeelen, en hy naar dien Regel, in zyn eige handelingen met anderen bestendig en ongeveinsd te werk ga. En deeze Regel meent hy zou voor het gros van het menschdom geheel voldoende zyn. Doch, om dat in sommige gevallen nog wel eenige duisterheid overblyft, en de gemelde Regel niet van allen op alle gevallen, even gemaklyk kan toegepast worden, geeft de Schryver vervolgens eenige algemeene Regelen, welken hy dan op verscheide voorgestelde gevallen toepast, en hier door de Regelen zelven te klaarer doet verstaan. Wy zullen deeze Regelen hier laaten volgen, zonder ons met de verklaaringen of de gevallen, waar op ze toegepast worden, op te houden, om dat dit ons te ver zou vervoeren.

I. Regel. „ Nooit moogen wy met de onkunde van anderen ons voordeel doen, of daar door onze verplichtingen verbroken, of eenigzins verminderd achten, in alle zulke gevallen, waar in wy door eigenlyk gezegde Recht-

vaar-

vaardigheid, zonder opzicht op 's naastens kennis of onkunde, ter volbrenging van deze of geene zaaken verbonden waaren.

II. „ Wy moogen de onkunde van onzen medemensch nooit misbruiken ten onzen voordeele, door hem zekere daaden te doen verrichten, of hem in omstandigheden te plaatsen, waar door hy in aanmerklyke onheilen en elenden kan worden ingewikkeld, wanneer hy, of hier in alleen lydelyk is, of in het verrichten van die daaden geen byzonder uitsteekend voordeel, maar of alleen een gewoon loon, of gemak, of zelf de betrachting van zynen plicht bedoelt, en wanneer die gevaaren geene onmidlyke verknochting met zyne verrichting hebben, zo, dat hy daar van ondersteld moet worden onvermydelyk onkundig te wezen.

III. „ Wy moogen dan altoos voordeel doen met de Onkunde van anderen, wanneer daar uit voor ons zelven, alleen zuiver en onvermengd voordeel voortspruit, zonder eenig nadeel of vermindering van de bezittingen van anderen, of, zonder dat 'er eenige andere verplichtingen, die op ons liggen, door geschonden worden.

IV. „ In alle zulke gevallen, waar in ons voordeel gepaard gaat met het nadeel van anderen, moogen wy dit nooit zoeken of verkrygen, ten koste van waarheid of oprechtheid.

V. „ Men mag dan met de onkunde van eenen anderen voordeel doen, wanneer zyne onkunde door zyne eigene verwaarloozing veroorzaakt wordt, of wanneer wy onze grootere kennis, door onze byzondere vlyt en naarstigheid, of door zyne onvoorzichtigheid, verkreegen hebben.

VI. „ Men mag zelfs dan voordeel doen met de onkunde van eenen ander', wanneer onze kennis louter toevallig, en zyne onkunde dus onvermydelyk is; wanneer naamelyk, die toevallige kennis in ons, of de onvermydelyke onkunde in hem, niet voortspruit uit eenige byzondere omstandigheden, die ons dit verbieden.

VII. „ Wat eindelyk de maate van die voordeelen, welke wy geoorloofd neemen moogen, aanbelangt, hier omtrent behooren wy de navolgende bedenkingen van het edelmoedige, en plichtmaatige, van ons eigen belang, en het belang van anderen, in aanmerking te neemen ". De gevallen welken tot opheldering en toepassing te gelyk, by elk deezer Regelen, waar in de Heer DE VOS niet schaars is, gevoegd zyn, zullen met aangenaamheid en nut geleezen worden.

Het tweede Antwoord over dezelfde Vraage, de Schry-

ver van 't welke niet goedgevonden heeft zynen naam bekend te maaken, is kort doch bondig. Hier in wordt van een Staatkundige geoorlofdheid, een burgerlyke geoorlofdheid en een geoorlofdheid volgens het geweten, of volgens de regels van zedelykheid, gesproken. Het onderscheid van de vermogens en naarstigheid der menschen maakt de eene ryker en gelukkiger dan den anderen. De banden van afhanglykheid vermeerderen over 't geheel de gerieflykheden en vermaaken des levens. Tot een *Gemeenebest* gevormd maakt men wetten, om alles in een behoorlyken stand te houden. Die wetten zyn goed, niet strydende met de regels van zedelykheid; mids datze het eerste *recht van* elk onschuldigen, tot veiligheid van lyf en vervulling van nooddruft niet krenken, en daarenboven het heil der Maatschappye bevorderen, en zy worden verpligtend door het verdrag der onderlinge overeenkomst. Bedryven welke toegelaaten worden door deeze openbaare wetten, zyn *staatkundig* geoorlofd. Volgens deeze, nu besluit de Schryver, is het geoorlofd zyn voordeel te doen met 's naastens onkunde: want dit is nodig om de strydige belangen te handhaaven, en verschillende standen te kunnen hebben, welke standen beter en wenschelyker zyn dan de evengelykheid van allen in den staat der Natuur. Het zelfde moet ook burgerlyk geoorlofd wezen; en 'er moeten gevolglyk ook gevallen zyn, waar in zulks geoorlofd is volgens het geweten of de regels van zedelykheid. Want deeze Regels kunnen niet gekrenkt worden, ten zy men aanga tegen het natuurlyk Regt op behoud van lyf en leven, tegen het Verdrag welk onderling is beraamd, of tegen het algemeen beginzel van uitgestrekte en bestaanbaare Goedwilligheid. Hier mede het eerste lid van de Vraage beantwoord zynde, gaat de Schryver over tot het tweede, of dit altoos, en hoe verre het mag geschieden?

Vermids niet alles wat tot algemeene veiligheid en het welzyn van een staat strekt, onder regels en voorschriften gebragt of gehandhaafd kan worden, moeten 'er bygevoegd worden de Wetten van burgerlyke *eerlykheid* en *braafheid*. Deeze worden wetten van billykheid en goede zeden, door een verdrag en opstemming, welke tusschen alle waardige medeburgers een vertrouwen verwekt rustende op stilzwygende of uitgedrukte verbonden. Die dit vertrouwen in geenen deele schendt, mag, in eenen burgerlyken zin, vryelyk zyn belang bevorderen, al schoon het strydig is tegen het belang van andere byzondere persoonen. In 't byzonder

mag

mag hy dan ook zyn voordeel doen met de onkunde des Naasten. Het vertrouwen te bewaaren of te schenden is alzo de *Grondslag*, waar op alles in het burgerlyke neder koomt. Dit wordt vervolgens nader verklaard, en de noodzaaklyke uitzonderingen aangeweezen. Vraagt iemant hoe men deeze rechtvaardigheid af hanglyk kan maaken van algemeene gebruiken en willekeurige verbonden, daar het onderscheid tusschen zedelyk goed en kwaad onveranderlyk is? de Schryver antwoordt, „ dat het gezegde ziet op byzondere regels, welken niet passen op den staat der *Natuure*, maar op eenen *gemaakten* staat, ontworpen door vrywillige opstemming, ter bevordering van het algemeene best, om het geluk van elk te verhoogen boven den staat der bloote Natuure. Dus zyn deeze Geregtigheden in zo verre slegts onderlinge vastitellingen, welke niet verder behooren tot de beslissing der onveranderlyke Zedeleere, dan alleenlyk in de eerste Gronden en afgelegene Beginzels." Doch om alle tegenwerpingen te ontgaan en alle zwaarigheden te vermyden, koomt hy eindelyk tot een nadere overweging wat in deezen geoorloofd is volgens het *Geweten*, en bestaanbaar met onzen *ganschen Pligt*. Zich in sommige gevallen door liefde en goedwilligheid naar de omstandigheden van den Naasten te laaten bestieren, is een pligt van medelyden en deugdzaam, doch wordt dan inderdaad een vrywillig geschenk. En hier mede is alles gebragt tot het *Verband van Vertrouwen*, of het blykt te behooren tot den pligt der Goedhartigheid; en de les van den Zaligmaaker, zegt de Schryver, is een veilig Rigtsnoer: *Alle dingen, die gy wilt, dat u de menschen zouden doen, doet gy hun ook alzo.*

Het derde antwoord is van den Heer P. FRANCK, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Fransche Gemeente te Zutphen.* Dit is verdeeld in drie Hoofddeelen. In het eerste bewyst de Schryver, in 't algemeen, dat het geoorlofd zy met 's Naasten onkunde zyn voordeel te doen, en beantwoordt veele tegenwerpingen, welke hier tegen ingebragt kunnen worden. In het tweede tragt hy de gelegde beginzels op geoorlofde gevallen toe te passen, en te toonen in welken dezelven kunnen toegelaaten worden, en om dit te klaarer te maaken geeft hy verscheide soorten van geoorlofde gevallen, by wyze van voorbeelden, op. Doch om dat in zodanige gevallen een oneindige verscheidenheid kan plaats hebben, welke 'er door de minste omstandigheden in gemaakt wordt, stelt hy eenige byzondere gevallen, om dezelven door de toepassing van de opgegeeve regelen

te beoordeelen. In het derde en laatste arbeidt hy om, met alle naauwkeurigheid, aan te wyzen in hoe verre dit geoorlofd is en vry staat. De Eerw. FRANCK toont overal, en voornaamlyk in dit laatste Hoofdstuk, grooten yver en ernsthaftigheid om het juiste midden te houden, van 's Naastens onkunde zich te bedienen, zonder te verre te gaan; en het ongeoorlofd te achten 'er eenig gebruik van te maaken, welke beide uitersten als twee klippen gemyd moeten worden.

Het vierde Antwoord is van den Beroemden S. FORMEY. Dees Schryver stelt het vooraf nodig een Leerstelzel aan te neemen volgens 't welke men zal redekavelen, naamelyk, volgens het welke de mensch vry erkend, pligten waar te neemen, en eene oppermacht heeft, die op derzelver betragting waakt; en een mensch te beschouwen, wien men wil leeren wat hy doen of niet doen moge, als een *allerkundigsten en braafsten mensch*. Dat nu zodanig een mensch, onder zyns gelyken, met de onkunde van eenen anderen zyn voordeel mag doen, blykt, wyl hy verpligt is voor zyn eige volmaaking zorge te draagen, en allerlei voordeel mag doen, mids dat het geschiede onverminderd het recht van een derden. Is zyne meerdere kundigheid oorzaak van zyne bevoordeeling, niemant van minder kundigheid kan hier over eenig onrecht klaagen. Hier op maakt de Schryver eenige aanmerkingen op het Recht, en verdeelt het in twee soorten; een *uitwendig* Recht, welk gewettigde middelen aan de hand geeft, welker strengheid hunne wettigheid niet wegneemt, en waar door de wereld geregeerd wordt en moet worden. Het ander is een *inwendig* Recht, gegrond op de billykheid, het welk aan een eerlyk man niet toelaat zich van alle zyn verkrege rechten te bedienen, wanneer hy ziet hoeveel anderen daar by lyden. Ook kan men eenen die door het recht zwaar gedrukt wordt, niet betwisten eenige bevryding of verligting te verzoeken, en men kan toegeeven dat hy 'er eenig recht toe hebbe; doch dit, zegt de Heer FORMEY, is een onvolmaakt recht, en bestaat alleen in vraagen en smeeken, en het gebruik van alle middelen, welken van geweld en dwang ontbloot zyn. En deeze bepaaling wordt, door de ongerymdheid van het tegendeel, getoond noodzaaklyk te wezen.

Hier op gaat nu de Schryver regtstreeks over tot de bepaaling hoe verre iemant het recht, om met 's Naasten onkunde zyn voordeel te doen, mag trekken. Daar is geene verpligting, zegt hy, om den Naasten te onderregten van het

het gene hy zonder onze schaade niet zou konnen weeten. Doch hy maakt onderscheid tusschen voordeel met iemants onkunde te doen, en dezelve te veroorzaaken, aan te kweeken of op eenigerhande wyze te begunstigen: hier, zegt hy, begint de kwaade trouw en het bedrog. De kundigheid en braafheid van den man welken de Schryver gestadig in 't oog gehouden wil hebben, zal hem de gansche uitgebreidheid van het recht, om uit eens anderen onkunde voordeel te haalen, ten strengste doen kennen. Billykheid, liefde en goedwilligheid zullen hem in zyn doen bepaalen. Hy laat het onvolmaakte recht, waar van te vore gesproken is, by zich gelden, en handelt 'er overeenkomstig mede. Hier laat nu de Heer FORMEY een reeks van gevallen of voorbeelden volgen, om zyne meening te duidlyker te doen verstaan. By besluit wyst hy naar den Christelyken Godsdienst als het bekwaamste middel om iemant met zynen Naasten zo te doen handelen, als hy naar reden zou oordeelen met hem gedaan te moeten worden. Alle deeze Verhandelingen over dit gewigtig onderwerp zullen met genoegen en nut konnen geleezen worden.

Koopmans Verlustiging, of volledige Beschryving van alles, wat den Koophandel en Scheepvaart betreft. Door den Heer J. C. MAY. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* H. VAN ELVERVELD. *Met eenige Aanteekeningen vermeerdert. Eerste Deels, derde Stuk. Te Amsterdam by* J. Loveringh 1768. *in groot octavo 124 bladzyden.*

MEt dit derde Stuk word het eerste Deel dezer Verlustiginge, of het beschouwende gedeelte beslooten; waer op de Autheur tot het oefenende gedeelte zal overgaan. In de twee voorgaande Stukken gehandeld hebbende van die algemeene kundigheden van den Koophandel, welken een Koopman eigen behooren te zyn, vestigt hy nu in dit Stuk zyne aendacht op zodanige kundigheden, die meer betrekkelyk zyn tot de verrichtingen en betrekkingen van den Koopman zelven. Dit doet hem in de eerste plaets het character van een rechtschapen Koopman ontvouwen, met aen te toonen, wat men in acht behoort te nemen, als men een Jongeling, overeenkomstig met zyne neiging, tot den Koophandel wil opleiden; hoe zich zodanig een, geduurende zyne Leerjaren, heeft te gedragen; en welke zedelyke eigenschappen 'er in een Koopman vereischt worden.

Hier aen volgt een beknopt voorstel, rakende de algemene Wetenschappen en Verrichtingen eens Koopmans; voorts ene onderscheiden ontvouwing van de schikking en bestiering eens Kantoors, en de verrichting der Persoonen tot deze bezigheden vereischt; als mede een kort bericht van de Koopmans-Boeken, en 't hoofdzaeklyke dat daer omtrent in aenmerking komt. Dit afgehandeld hebbende, beschouwt hy verder den Koophandel in Compagnie of Maatschappy, zo in 't algemeen, als in 't byzonder; 't zy dat men met elkanderen den handel dryft, of dat de ene party slechts geld opschiet, of dat men ene stille compagnieschap aengaet, waer in ieder op zich zelven handelt, maer men te zamen in winst en verlies deelt; en daer aen is gehecht ene korte onderrichting betreffende de grootste Compagnieschappen, als daer zyn de Ooster- en Wester-Maetschappyen en dergelyken. Eindelyk word dit Stukje besloten, met ene beknopte verhandeling over de eigenschappen, plichten en verrichtingen der Makelaers, en hoe een Koopman zich van hun heeft te bedienen. —— Dit Stukje, gevoegd by de voorgaenden, behelst dus ene geregelde handleiding voor jonge Lieden, om hun die kundigheden onder 't oog te brengen, die hun noodzaeklyk geacht mogen worden, en zelfs de overweging van zommige bejaerden zomtyds nog wel verdienen; iets dat wel byzonder plaets heeft, met opzicht tot het eerste gedeelte van dit Stukje, dat ettelyke Lessen behelst, die den Kooplieden en derzelver Leerlingen ten diepste ingeprent mogen worden, om hen, bekwamer makende, ook tevens tot naerstigheid, oplettendheid en eerlykheid aen te moedigen.

De

De Statige Inhuldiginge van zyne D. H. WILLEM DEN Vden., *Prince van Oranje en Nassau enz. enz. enz., als Markgraaf van Veere: den 28 van Bloeimaand* 1766. *Door* J. VAN IPEREN, *A. L. M. Ph. Dr. Lid van de Holl. Maatsch. en jongste Predikant der Stad. Opgeluisterd met Kunstplaten. Te Middelburg by* P. Gillissen *en* J. de Winter 1767. *Behalven het Voorwerk* 80 *bladzyden in groot Folio.*

Plechtige Inhuldiging van zyne D. H. WILLEM DE Vde. *Prins van Oranje en Nassau enz. enz. enz., als Erfheer van Vlissingen, op den* 30 *van Bloeimaand* 1766. *Door* J. W. TE WATER, *Predikant te Vlissingen. Te Middelburg by* P. Gillissen *en* J. de Winter 1767. *Behalven het Voorwerk enz.* 92 *bladzyden in groot Folio.*

BEide deze in hunne soort wel uitgevoerde stukken verdienen met regt ene plaets, in de Verzamelingen van de Liefhebberen der Vaderlandsche Historie; te meer, daar ze zich niet slechts bepalen, tot het geen de Inhuldiging zelve betreft, maer tevens verscheiden geschiedkundige byzonderheden, rakende het Markgraefschap van *Veere* en de Heerlykheid *Vlissingen*, behelzen. — Het eerst genoemde Stuk brengt ons beknoptlyk onder het oog, ene ontvouwing der Staetkundige Geschiedenisse van het Markgraefschap van *Veere*; en daer aen is gehecht een verhael van het voorgevallene by gelegenheid der Statige Inhuldiginge van zyne Doorluchtige Hoogheid te *Veere*; met nevensgaende Kunstplaten, behelzende naeukeurige afbeeldingen der schikkinge van het prachtige Vuurwerk, den Dais voor 't Stadhuis, en de Eerepoorten by die gelegenheid opgericht. — In 't volgende Stuk ontmoet ons een onderscheiden Verhael der voornaemste geschiedenissen van *Vlissingen*, zedert hare eerste opkomst tot in den jare 1766. En voorts vind men in 't zelve een verslag van de eerbewyzingen en vreugdebedryven, welke plaets gehad hebben, met de plechtige Inhuldiginge van zyne Doorluchtige Hoogheid te *Vlissingen*. Hier nevens gaen, in 't een en ander Geschrift, etlyke Dichtstukken ter eere van den Vorst, die tevens ter eere van derzelver Opstelleren kunnen strekken.

Beschryving van Corsica: behelzende de geleegenheid, grootte, aart, lucht- en landgesteldheid, Steeden, Dorpen, Havens, Rivieren en de Voortbrengselen van dit Landt. De geäartheid en sterkte der Inwoonderen, de omwentelingen, en de tegenwoordige staat waar in het zig heedendaags bevindt. In 's Gravenhage, by J. du Mee 1768. *In groot octavo* 47 *bladzyden.*

De tegenwoordige omstandigheden der Corsen trekken natuurlyk ieders aendacht, en voor al die van ene vrygevochten Natie als de onze; welke de omstandigheden der Corsen enigermate in vergelyking brengt, met die, in welke onze Voorvaders zich bevonden hebben; dat Volk met een oog van medelyden beschouwd, en *Paoli* aenmerkt, als een Held, dien ze wenschen, dat gelukkig mogt slagen, in het redden zyner Natie, uit de op nieuw dreigende overheersching, om hen, in het vrye bezit van hun Vaderland, gelukkig te maken. Doch dit laetste is, volgens de berichten van dezen Schryver, eer te wenschen dan te hoopen: het Land is door de herhaelde onlusten, en de luiheid der Inwoonderen, dermate vervallen in alles, wat tot het bestendig welzyn der Natie, en derzelver aenhoudende veiligheid zou moeten dienen, dat 'er machtige sommen gelds en zeer arbeidzame handen, (twee gewichtige zaken, waer aen 't dit Volk, zo hy 't beschryft, ontbreekt,) vereischt zouden worden. Onze Autheur geeft over 't geheel geen gunstig bericht van de Natie; het Land zelve is redelyk wel geschikt om een gelukkig Volk te voeden, maer de Natie zelve schynt tot nog niet zeer geschikt te zyn, om een gelukkig Volk te worden: zy zyn zeer groote voorstanders van de Vryheid, maer 't mangelt hun aen de vereischtens om onder ene geschikte Regering te leven. Dit is de byzonderste aenmerking, die ons in dit Geschrift voorgekomen is; het behelst voorts meest algemene bekende zaken, uit deze en gene Schryvers, die echter niet genoemd worden, overgenomen; en men vind ze in ene zeer gemene tael en zonder geregelde orde voorgesteld. Alleen is 'er aen 't einde nog gehecht ene Aerdrykskundige Beschryving van dit Eiland, die, uit een goed Schryver overgenomen, in beter tael en geregelder manier van voorstelling, geboekt is.

Aen-

Aanhangzel op de Verklaring van den Heer DE VOLTAIRE, *over de Verhandeling van de Misdaden en Straffen. Te Culenberg by* C. Wishoff 1763. *in groot octavo 15 bladzyden.*

ZY die de *Verhandeling van de Misdaden en Straffen* bezitten, mogen 'er dit Stukje wel byvoegen; voor zo veel het ter opheldering van zekere byzonderheid tot de *Verklaring* dient, en ons toont hoe de wreedheid, zelfs in onze meer verlichte Eeuwe, nog tegen de zogenaemde Tovery woed. Het raekt ene oude Vrouw, MARIA RENATA, in 't Bisdom *Wurtzburg*, (en niet *Wurtemberg*) in 't jaer 1749, (en niet 1748,) door 't zwaerd gerecht, en voorts op de Gerichtsplaetse verbrand; ter zake van Tovery, haer ten laste geleid. Zy was *Sub-Priorin* in het Jongvrouwen Klooster *Unter-Cell* aldaer, en men belyd 'er alom den Catholyken Godsdienst, zo dat het niet te passe kome met den Heer *de Voltaire* verbaesd te staen, dat zodanig iets gezien worde, *by Volkeren, die zig beroemden Hervormd te zyn, de Bygeloovigheid met voeten te treeden, en hunne Reden, zo zy meenden, volmaakt te hebben*: deze schimpscheut treft geen doel. —— De Opsteller van dit Aenhangzel hecht aen zyn kort bericht deswegens, ter bevestiginge hier van, ene Leerreden by die gelegenheid op de Gerechtsplaetse gedaen, door den Pater Jesuit *Georgius Gaar*, welke in zyne soort aenmerkelyk is. Men moet zich, dit nagaende, ten hoogste verwonderen, over de domheid, of stoutheid, (want 't is niet zeker, hoe men dit gedrag zal noemen,) van dien Geestlyken, die zodanig ene Leerreden openlyk gedaen heeft; en 't is ten uiterste vreemd, dat zulk ene Leerreden nog gedrukt is, te *Wurtsburg*, door den Hof-Boekdrukker *Marcus Antonius Engman.* Men moet, zou men byna zeggen, geheel onkundig zyn van de latere vorderingen in Wetenschappen, of alle schaemte uitgetrokken hebben, als men zulke ongerymdheden voor den dag durft brengen. —— Men hoore dien Pater het haetlyke der Toverye afmalen.

„ De Tovery is een kort begrip van schier alle bedenklyke Lasters, Euveldaaden en Afschuwelykheeden. —— Daar door wordt beleedigd God, beneevens zyne Moeder de H. Maagd, en alle Heyligen, want de Toveraars God den Heere, zyne gebenedyde Moeder, en alle Heiligen voor eeuwig afzweeren, zelvs met alle kragten lasteren en ver-

vermaledyen: —— Daar door word beleedigd de Christelyke Katholyke Kerke, want Toveraars verscheidene Kerk-Ceremonien, als ook de door Christus ingestelde en tot Heil der Zielen aan de Kerk nagelatene Sacramenten, misbruiken en schenden: —— Daar door wordt beleedigd het menschelyk Geslagt, want Toveraars met den Duivel zelf boeleeren, en de Orde der menschelyke Natuur te buiten gaan: —— Daar door wordt beleedigd het Algemeen, wyl de Toveraars deszelfs welvaart, waar hun zulks maar mogelyk is pogen om ver te stooten: —— Daar door worden beleedigd leevendige en leevenlooze Schepzelen, want de Toveraars dezelve, in zo verre God zulks toelaat, jammerlyk beschadigen en te niet maken. —— Dierhalven heeft men ten allen en inzonderheid in Christelyke tyden, naar de Duivels-Konstenaars en Toveraars scherp onderzoek gedaan, en getragt dezelven te vuer en te zwaerd te verdelgen."

Wil men nog een staeltje; zie hier zyne redenering tegen de Ongeloovigen. „ —— Men vindt in deeze onze tyden zulke Menschen, welke nog aan Hexen, nog aan Tooveraars, nog aan Duivel, nog aan God zelve gelooven: Zy zyn Atheisten, en meenen daar is geen andere zelvsstandigheid dan eene zulke welke Lighaamelyk is. Deeze Ongeloovigen moeten door deeze tegenwoordige gebeurtenis, (wanneer zy niet ten eenemaal verstandeloos willen zyn) onteegenspreeklyk bekennen, dat 'er op de Weereld zyn Hexen, Tooveraars, mitsgaders ook Duivels, van welke dezelve hunne Kunsten leeren. — Gaat na *Unter-Cell*, gy Atheisten, om deeze Ordens Persoonen, welke *Maria Renata* betoverd heeft, aan te hooren, ik verzeeker, dat gy zult erkennen, dat in deeze Menschen iets meer dan een Mensch, verborgen zy! Dewyl men na dat geen, het welk verborgen is, nog zien, nog voelen, nog met handen grypen, maar alleenlyk uit deszelvs werkingen bespeuren kan, zo moet 'er noodzaakelyk een onstoffelyk en geestelyk wezen zyn, by gevolg moeten 'er Geesten zyn; en dewyl de inwendige Vyanden of Geesten in de bezeetenen, door de Kerkelyke Bezweeringen getemd, ook eindelyk uitgedreeven worden, zo moet men daar uit besluiten, dat zy aan een veel magtiger Geest, namelyk God, welken de Kerk aenroept, onderworpen zyn. Intelligete insipientes in populo, & stulti aliquando sapite. *Ps.* XXXIII. 8. *Merkt dog op gy dwaazen onder den Volke, en gy Gekken word eindelyk wys.*"

Bri-

Brieven-tas der Onzydigheid, behelzende eenige Brieven over het Karakter van den Heer DE VOLTAIRE. *By een gezameld, en met Aantekeningen verrykt. Door* PAULATINUS PHILOCALUS. *Te Amsterdam by* F. H. Demter 1769. *Behalven de Voorreeden 76 bladzyden in groot octavo.*

Deze Brieven-tas behelst de volgende Papieren.

EEn Brief van den Heer J. H. Chr. Zahn, *Predikant te Markzuil* enz. Uit het Hoogduitsch vertaeld. De Schryver van dezen Brief oordeelt hier gansch niet gunstig over *de Voltaire*, doch de Uitgever maekt 'er enige aenmerkingen op, welken dienen om *de Voltaire* ten gunstigste af te malen, en den Briefschryver als een onbevoegd Oordeelaer ten toon te stellen.

Een Brief van een Vriend aen een Vriend. Deze Brief behelst klachten over het gedrag van hun, die ten nadeele van *de Voltaire* spreken, zonder hem te kennen; en wel byzonder over 't geen de Heer *van Moser* rakende *de Voltaire* geschreven heeft, dat als geheel ongegrond verworpen word. Hier nevens gaet, *het Leven des Heren van Voltaire, uit het Rabbynsch overgezet*, dat niet zeer tot lof van 's Mans Schriften is; 't welk als bewyzen van onkunde in de aentekeningen tegengegaen word.

Een Brief van een Rotterdammer Vriend aen een Vriend in Amsteldam. In dezen Brief word ene *Apologie voor den Heer de Voltaire* medegedeeld; in welke die Heer voorkomt, als een ernstig voorstander van den Godsdienst, die ene verheven Zedekunde leert. Deze voorspraek legt het 'er daer benevens op toe, om te toonen, dat men *de Voltaire* niet zelden onwaerdig behandeld heeft, in deze en gene byzonderheden, die hy uitdrukkelyk meld.

Voorts zyn hier, *om de overschietende ruimte te vullen*, zo als 'er in de *Voorreden* gezegd word, nog bygevoegd, de SI en QUAND, of de INDIEN en WANNEER van den Heer *de Voltaire*; twee Satirique Stukjes, in welke die Heer enige Persoonen gispt, onder de manier van voorstelling; WANNEER *men zich alzo gedraegt*, of INDIEN *men zo doet*, en dergelyken.

Men zal, het Character van den Heer *de Voltaire* uit het algemene beloop zyner Schriften niet leerende kennen, met het doorsnuffelen van dezen Brieventas desaengaende niet wyzer worden; alzo 'er aen de ene en andere zyde niet wei-

weinig in de lucht geſchermd word. Zie hier ondertusſchen ene *Anecdote* van den Heer Uitgever en Aentekenaer, die ons bericht geeft van *de Voltaire's verbetering*.

„ *De Voltaire* heeft onlangs blyken van verbeteringe gegeeven, wanneer hy voorleden Paaſchen den Godsdienst bywoonde, die zo een indruk op zyn gemoed gemaakt hadt, dat hy aan de deure der Kerke, eene pathetique aanſpraak tot de Boeren deedt, over een ander leeven; jammer is het, dat men reden heeft om te denken, dat hem eenige van zyne goederen ontvreemd warén, en dat hy, om de overigen te behouden, zig van geen beter middelen heeft weeten te bedienen, dan de Boeren in te ſtampen, dat zy die ſteelen, de *Hel* en de *Verdoemenis* te wagten hebben."

Bulla in Cœna Domini *van Paus* LEO *den* X, *met de Opdragt en Aanmerkingen van* Dr. M. LUTHERUS. *Nu, by de tegenwoordige tydsomſtandigheden, uit het Hoogduitsch vertaalt. Te Amſt. by* de Wed. J. Pruys *en* H. Keyzer 1769. *Behalven de Voorrede van den Vertaler* 38 *bladzyden in groot octavo.*

OM onzen Proteſtantſchen Lezeren een recht denkbeeld te geven van dit zonderling en ten hoogſten haetlyk Pauslyke geſchrift, zal 't veelligt voor zommigen niet ondienſtig zyn, dat we kortlyk ſtaen blyven op enige omſtandigheden daer toe betrekkelyk.

Het draegt den naem van *Bulla in Cœna Domini*, zo veel als *Bulle des Avondmaels*, of Bevelſchrift en Banvonnis op den dag van des Heren Avondmael; om dat dit Geſchrift, 's jaerlyks, met veel plegtigheid, te Rome afgelezen word, op *Witten Donderdag*, of Donderdag voor Paeſche; een dag, die aldaer byzonder geſchikt is, om gedachtig te zyn aen de inſtellinge van 's Heren Avondmael; by welke gelegenheid dit onderwerp, in daer toe geſchikte Predicatien, niet zelden met veel vuurs behandeld word, tegen hen die van de Latynſche Kerk in denkbeelden verſchillen. Op dien dag word deze Bulle, in Romes Hoofdkerk, openbaer afgelezen, 't zy, door den Paus zelven, of door een Cardinael Diaken, in tegenwoordigheid van den Paus, vergezeld van andere Cardinalen en Biſſchoppen. Voorts word deze Bulle te Rome openlyk aengeſlagen; en de Paus gelast, dat de Geestlykheid alomme deze Bulle, ten minſte eens in 't jaer, in de Kerk zal afiezen, als het meeste volk ten Gods-

dien-

dienfte by elkander is, dat echter in verfcheiden Landen door de Souvereinen verbooden word. —— Dezelve behelst het verdoemen en vermaledyden der Ketters, of zulken die den Roomfchen Stoel wederfpannig en ongehoorzaem zyn; mitsgaders van alle de zodanigen, die den zulken de minfte hulp of byftand tegen den Roomfchen Stoel met raed of daed bewyzen; als mede van hun, die den Geestlyken, den Geestlyken Goederen, of iets dat daer toe betrekkelyk is, op enigerleie maniere, eenig leed of fchade toebrengen; van wat rang of ftaet de Overtreders ook mogen wezen, 't zy Bisfchoplyke, Koningen, Koninginnen, 't zy Geestlyken of Waereldlyken, wie 't ook zy. Dit alles word in veelerleie gevallen uitdrukkelyk opgenoemd, voorts met algemene fpreekwyzen uitgebreid, en zo voorgefteld, dat deze Bulle, indien niet rechtftreeks, ten minfte van ter zyde, aenduide, dat de macht van den Paus zich uitftrekt over de tydlyke bezittingen der Vorften. Het een en 't ander heeft, gelyk men ligtlyk kan nagaen, deze Bulle door alle tyden, zedert derzelver jaerlykfche afkondiginge, zeer veel geruchts doen maken; te meer, daer zy, die dus door den Paus verdoemd en vermaledyd zyn, of zich fchuldig gemaekt hebben aen zodanige bedryven, over welke deze Bulle den Ban uitfpreekt, geen Abfolutie of Vryfpraek, dan in byzondere omftandigheden, van hunnen Biechtvader konnen verwerven, maer zich tot den Paus zelven moeten vervoegen, zo hun hunne overtredingen vergeven zullen worden. —— Wanneer deze Bulle, ten aenhooren der menigte, is afgelezen, werpt de Paus op het open plein voor de Kerke een brandenden fakkel, als ten zinnebeelde van den Banblikfem, die over dezulken is uitgefchooten: waer voor oudtyds zelfs Vorften t'zidderden, doch welke thans van niemand hunner gevreesd word; gelyk de oudere Gefchiedenis en de dagelykfche Ondervinding leert. — Dit is al een oud gebruik der Roomfche Kerke; ftrekkende, zo men te Rome fpreekt, om de zuiverheid van den Christelyken Godsdienst, en de enigheid der gelóovigen te bewaren; doch 't fchynt tot nog niet zeker, waer uit men deszelfs oorfprong heeft af te leiden. Daer is 'er die deszelfs aenvang brengt tot den tyd van Paus MARTINUS den Vden, en wel tot het jaer 1420; als ware dit gebruik ontftaen, by gelegenheid der zogenaemde Boheemfche Ketterye; dan de Kerklyke Gefchiedenis leert duidelyk genoeg, dat het ongelyk vroeger reeds min of meer ftand gegrepen heeft. Men fchynt oudtyds zodanig ene

ene verdoeming der Ketteren wel driemael in 't jaer herhaeld te hebben; op Witten Donderdag, Hemelvaerdsdag, en op den dag der inwyinge van Romes Hoofd-Kerke; en 't zou wel konnen zyn, dat de vastſtelling van zulks bepaeldlyk te doen op Witten Donderdag, te brengen is tot den opgemelden tyd van Paus MARTINUS den Vden.

Wat hier van zy, Paus LEO de Xde heeft ook deze gewoonte gevolgd, en wel byzonder in 't jaer 1521, den 28ſten Maert de *Bulla in Cæna Domini* afgekondigd; met uitdrukkelyke benoeminge van MARTINUS LUTHERUS, met deszelfs aenhang en begunſtigers, onder 't getal der Ketters, die door deze Bulle verdoemd worden. Dr. *Lutherus*, een Exemplaer hier van machtig geworden zynde, vond wel dra goed dit Banſchrift uit het Latyn in de Hoogduitſche Spraek over te brengen, en met enige nevensgaende verklaringen in 't licht te geven; die, gelyk *Heidanus*, dit geval op dit jaer aentekenende, zegt, *non ſine ſcommatis multoque ſale*, of met geestige ſpotredenen vervuld zyn. Deze uitgave van Dr. *Lutherus* is nu ook in 't Nederduitsch overgebragt, en onder den bovenſtaenden Tytel gemeen gemaekt.

Dezelve behelst voor af een Opdracht van Dr. *Lutherus* aen den *Allerheiligſten Stoel te Rome*, *mitsgaders deszelfs geheele Parlement*, waer in hy deze zyne Overzetting met de daer bygevoegde verklaringen, op een zeer ſcherp ſpottenden trant, ten Nieuwjaersgifte voor 't jaer 1522 voorſtelt. Dezelve gaet vergezeld van zyne boertende Privilegie om deze Bulle te drukken. Hier op volgt de Bulle zelve, waer onder hier en daer ettelyke ſtekelige boerteryen geplaetst zyn: en eindelyk volgen 'er nog enigzins breeder aenmerkingen, welken ingericht zyn, om het onchristelyk gedrag, en de eigenbatige tydlyke inzichten van den Paus met ſterke coleuren af te malen; om, zo door ernst als ſpotterny, het haetlyke van 's Pauſen handelwyze ten levendigſte onder 't oog van 't Gemeen te brengen. Dr. *Lutherus* gebruikt hier ene zeer ſcherpe penne, doch niet zo fyn geſneden als men in onze dagen wel zou begeeren; maer men moet ten dien opzichte de omſtandigheden des tyds, waer in die Voorſtander der Hervorminge leefde, gade ſlaen. —— Zie hier, ten ſlot, het 12de Capittel dezer Bulle, dat in de tegenwoordige tydsomſtandigheden aller opmerking byzonder verdient, aengemerkt het voorgevallene in de laetſte dagen.

„ Item, wy Verdoemen en Vermaledyen die geene, welke,

ke, door zich zelven, of door anderen, het zy direct of indirect, of uit welk eenen *Naam*, *Titul* of *Voorwendzel*, het zy, bestaan onder *zich* te willen brengen of *vyandelyker* wyze aan te randen &c. 't zy geheel of ten deele, de Stad *Rome*, de Koningryken *Siciliën*, *Sardiniën* en *Corsica*, het Land by *Farum*, het Vaderlyke Erf van St. Petrus, in *Thuscia*, het Hertogdom *Spoleta*, de Graafschappen *Verzusyn* en *Sabyn*, de Markgraafschappen *Ancona*, *Masja*, *Trebaria*, *Romandiol*, *Campania*, en het Land aan de Zee de *Arnulfii*, daar by ook onze steden, *Bononien*, *Ferrare*, *Benavента*, *Perus*, *Avignon*, *Castel*, *Tudert* en andere steden en plaatzen meer, toebehoorende aan *St. Pieters Erfdeel*, en aan den Roomschen Stoel, ook alle die geene, die zulke *Aanranders* eenige hulpe, raad of onderstand bewyzen"

Verhandeling over de Bestaanbaarheid der Wydingen, verrigt door de zogenaamde Jansenistе Bisschoppen. Te Utrecht, by C. Kribber 1768. *In groot octavo 24 bladzyden.*

Dit Stukje ziet het licht, by gelegenheid ener nieuwstydinge, geplaetst in de Haerlemmer Courant van 12 Nov. 1768, volgens welke de Heer Nuntius te Brussel de Heren *P. Borger* en *Th. van Lent* verklaert zou hebben voor ware en echte Priesters; *alschoon zy de Priesterlyke Wydinge van den Aerts-Bisschop van Utrecht hebben ontfangen*: waer uit daer ter plaetze dit gevolg getrokken word. *Alle onze Roomschgezinden konnen hier uit zien, dat de* Wydingen *en de* Bedieningen *van de alhier te lande zynde Bisschoppen, en van alle de door hun Gewyde Priesters bestendig zyn, en als zodanige moeten aangezien worden.* De Schryver dezer Verhandelinge laet de echtheid van 't bericht gelden; het zy zo: maer wederspreekt het daer uit getrokken gevolg. — Men moet, zegt hy, volgens de Leer der Roomsch-Catholyke Kerke, onderscheid maken, tusschen *het wezen, en de vrucht des Sacraments*; het Sacrament kan volgens zyn wezen bestaenbaer zyn, en echter zyne vrucht niet mededeelen, door de schuld van hem die 't ontvangt; en iemand kan de macht hebben om het Sacrament te bedienen, en 'er ondertusschen om gewichtige reden niet toe bevoegd zyn: die 't zo bedient of ontvangt begaet heiligschending. Daer benevens heeft men aen te merken, dat de drie Sacramenten, *het Doopzel*, *het Vormzel* en *het Priesterschap*, naer de leer der Roomsch-Catholyke Kerke, een onuitwisbaer merkteken

ken in de Ziel indrukken, en gevolglyk niet herhaeld konnen worden, wanneer ze eens ontvangen zyn: al zyn ze flechts volgens hun wezen, ontvangen, zonder dat de ontvanger enige vrucht voor zich zelven daer van genooten hebbe, ja fchoon hy grootlyks gezondigd hebbe, met ze dus te ontvangen. — Dit zo zynde moesten de Heren *P. Borger* en *Th. van Lent*, de party der Janfenisten verlatende, en zich met de Roomsch-Catholyke Kerk weder verenigende, niet herwyd worden; vermids ze het Sacrament der Wydinge, naer het wezen, onder de Janfenisten, hadden ontvangen: voor zo ver de Bisfchop van Babylonie, van wien de latere Janfenistifche Bisfchoppen hunne aenftelling hebben, de Bisfchoplyke Wyding inderdaed had ontvangen. *De Wyding* blyft derhalve beftendig; maer hier uit volgt niet, dat de *Bediening* van zulke gewyde Janfenistifche Priesters, zo lang ze van de Roomsch-Catholyke Kerke afgezonderd blyven, beftendig is; of, gelyk men dit hier mede wil aenduiden, zo goed is als die van de Roomsch-Catholyke Priesters: Hunne bediening is, in tegendeel nul en van geener waerde, voor zo veel ze zich op ene ongeoorloofde wyze in die Bediening hebben ingedrongen, en hun ene wettige zending ter waerneminge der Bedieninge ontbreekt. Ze hebben het Sacrament der Wydinge ontvangen naer het wezen, maer niet volgens zyne vrucht; ze hebben dus ene Priesterlyke macht, maer ze zyn niet bevoegd om dezelve te oefenen. Als ze zich verftouten, by voorbeeld, Misfe te doen, en volgens hunne Priesterlyke macht confacreren, begaen ze heiligfchendery; en allen die het door hen geconfacreerde nuttigen, en deel nemen in hunne heiligfchendery, doen dit tot hun eigen oordeel, volgens 1 Cor. XI. 29. Het kan denzulken nooit geoorlofd wezen hunne Priesterlyke macht te oefenen, voor dat ze zich met de Roomsch-Catholyke Kerk vereenigd, en door ware boetvaerdigheid het beletzel afgelegd hebben; waer op het Sacrament der Wydinge in hun ook volgens zyne kracht komt te herleven. —— Het ganfche beloop der Verhandelinge is zeer wel gefchikt, om de onwettigheid der gevolgtrekkinge te toonen; de Nuntius kan dus ene Janfenistifche Wyding beftendig achten, zonder daer door de Janfenistifche Bediening wettig te oordeelen; dit zyn, volgens het hier voorgeftelde, onderfcheiden zaken.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Nieuwe Reiziger of Beschryving van de Oude en Nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *VIde Deel. Te Dordregt, by* Abraham Blussé, *in groot Octavo.* 344 *bladzyden.*

VAn het Vde Deel deezes Werks hebben wy onlangs berigt gegeeven (*). Met dit Deel vervolgt onze *Nieuwe Reiziger* zyn togt, en deelt, in den Zeven en zestigsten, en vyf volgende Brieven, 't voornaamste mede 't geen in *Japan* zyne opmerking trok. De Drie en zeventigste gaat over 't Land *Corea*. De Vier en zevenstigste beschryft het *Oostlyk Tartaryen*, en de twee volgende Brieven het *Westlyk Tartaryen*. De Schryver gaat, op den zelfden voet voort, als in de voorige Deelen deezes Werks, en het jammert ons te moeten zeggen, dat de Vertaaler even onnauwkeurig blyft, als hy van den beginne geweest is: zuiverheid van taal, en netheid van spelling ontbreeken allerwegen. Dan dit belet niet dat wy, om der zaaken wille, ook uit dit Stuk, 't een en ander, onzen Leezeren onder 't oog zullen brengen; ons bepaalende om den aart en zeden der voornaamste inwoonderen van de gemelde Landen, voor te draagen.

Het Character der *Japanners* geeft de Abt DE LA PORTE in deezer voege op. „ Wat het karakter van dit volk betreft, alles wat ik 'er tot noch toe van gezien hebbe, en alles wat ik 'er van verstaan hebbe, bewyst in het zelve eenen uitmuntenden aart, een verheven, edelmoedig, en weldoend hart, een zachtaardigen geest, en gemakkelyke en menschlievende zeden. Schoon de Japanners maatig, spaarzaam, en zuinig in hun gemeene leven zyn, zoo zyn zy echter prachtig, en verspillend in luisterryke gelegenheden: zy zyn trots, onverschrokken, vyanden van alle laagheden, moedig in de ongelukken, en verachters van den dood, welken zy zich zelfs om de geringste oorzaak geeven. De eer is het grondbeginzel dat alle hunne handel-

wy-

(*) Zie de *N. Vaderl. Letteroef.* II D. Iste Stuk, bladz. 416.

wyzen bestuurt, en waar van zy zich nooit verwyderen, hoe valsch, of hoe buitenspoorig de regelen ook zyn moogen, die zy zich voorgeschreeven hebben. De goede trouw, de opregtheid, en de belangeloosheid, zyn gemeene deugden by deze Eilanders. Zy zyn weetgierig, geestig, en beminnaars van de konsten en weetenschappen, schoon zy 'er maar alleen oppervlakkige kundigheden van hebben. Vermits zy weinig begeerte bezitten van schatten te vergaderen, zoo beschouwen zy den koophandel als een laag beroep, hierom heeft men geen beschaafd volk, dat in 't algemeen zoo arm is; maar het is een armoede van dat soort, die onafhanglykheid voortbrengt, en die de eerste Romeinen zoo verre boven alle menschen verheven maakte. Alle de rykdommen van den Staat zyn in de handen van de Grooten, die 'er zich door weeten te doen gelden, en men kent hier dit soort van Borgeren niet, die ontelbaare schatten met eene laage geboorte vereenigen, en zich alleen van het gemeene volk, tot het welk zy behooren, door een beledigende pracht onderscheiden, die de vrucht van een kwalyk geplaatst vermogen is.

De Japanners beminnen hun Vaderland, waardeeren hunnen Vorst, eerbiedigen hunne Overheden, en kleeven hunnen Godsdienst aan. Voor het overige moet men hun als onrustig en oproerig beschouwen, en als lieden, die eene onstandvastigheit bezitten, die nergens door te bepaalen is: behalven dit, zyn zy buitenspoorig bygeloovig, bezitten een blind vertrouwen in hunne Priesters, en zyn zoo verstandeloos Godsdienstig, dat zy 'er somtyds zinneloos door worden. Het punt van eer heerscht even sterk in allerlei staaten: een man, uit het schuim des volks, zou zich door een ongeschikt woord van een der hofgrooten beledigd agten, en denken dat hy bevoegd was om 'er wraak over te neemen. Deze drift doet hen buiten hun karakter gaan, en doet hen zwaarmoedig, wantrouwend, en wreed worden. Hunne onmaatigheid is uitspoorig; en de wetten stellen hier de ongebondenheid geen paalen; 'er heerscht een onbezonne losbandigheid in alle staaten. — Men kan echter een Japanner gemakkelyk van zyne buitenspoorigheden te rug brengen, om dat hy de waarheid bemint, schoon dezelve hem veroordeelt, en wanneer men hem overtuigt heeft, dat hy ongelyk heeft: zo zal hy dit gulhartig toestemmen. Hy begeert oprechtlyk om van zyne plichten en misslagen onderricht te worden".

De Inwoonders van het Land *Corea* hebben, volgens 't

be-

berigt van onzen Abt; „ een voordeelig gelaat en gestalte, een zagten en vriendelyken aart tegen de vreemdelingen, uitgezondert die geenen, die op hunne kusten schipbreuk lyden: want men behandelt hen met zo veel gestrengheid als in Chochinchina. Dit volk is eenvoudig en ligtgeloovig, en te gelyk bedriegelyk en leugenagtig. De bedriegery heeft onder hen niets schandelyks, zy hechten 'er, in tegendeel, een soort van roem aan. Echter word de trouwloosheit hier van tyd tot tyd gestraft, en men heeft hier een wet, die de vergoeding gebied, wanneer men in een koop bedroogen is. Zy zyn natuurlyk verwyft, aan het vermaak en de ongebondenheit overgegeeven, en beminnen het dansfen en de muzyk met drift. Hun aart is niets minder dan krygszugtig; zy vreezen den dood, en beschouwen het als het grootste onheil, wanneer zy genoodzaakt zyn hun leven in gevaar te stellen. In één van hunne laatste oorlogen met de Japanners, verlieten zy hunnen Koning, die door de vyanden gedood wierd, en verborgen zich in een bosch, in welke 'er meer door den honger dan door het staal omkwamen. Men heeft hen meer dan eenmaal voor een hand vol Europeaansche krygsknegten zien vluchten, wanneer zy toeschooten om een Schip te plonderen, dat op hunne kusten schipbreuk geleden had. Zy hebben een zo grooten afkeer van bloed, dat zy de vlucht nemen, wanneer zy 'er teekenen van op hunnen weg ontmoeten. Het gezicht van zieken verschrikt hen niet minder, voor al wanneer ze door eene besmettelyke ziekte zyn aangetast. Zy brengen hen buiten de Steden, en plaatsen hen, in 't midden der velden, in hutten van stroo, in welke hunne naaste bloedverwanten hen moeten oppassen; en de voorbygangers waarschouwen, van ter zyden te wyken. Een ongelukkige, die geen vrienden heeft, op welkers onderstand hy hoopen kan, word van een ieder verlaaten, en men laat hem, zonder eenigen onderstand, sterven. Wanneer men weet dat een Stad door de pest aangetast is, zoo worden alle de toegangen, door zwaare bolwerken afgesloten; en men stelt een teeken op de daken der besmette huizen, om een ieder van dezelve af te wyzen. Dit land brengt een meenigte geneeskundige kruiden voort; maar ze zyn by het gemeen niet bekend, en de Geneesheeren worden door de Grooten alleen gebruikt. De armen neemen hunnen toevlucht tot de Waarzeggers en blinden, die in Corea, gelyk elders, de Geneesheeren, wel opweegen".

Van *Oostlyk Tartaryen* handelende, beschryft onze Nieuwe

we Reiziger de *Tartaaren*, *Solons* en *Tunguts* geheeten, welker zeden en gewoontens verschillen, op deeze wyze.

„ De Solons kennen geen andere bezigheit dan de Jacht. Hunne vrouwen stygen te paard, schieten met de boog en vergezellen haare mannen in het vervolgen van de harten en marters. Wanneer zy gezamenlyk tot deze oefening vertrekken, zoo maaken zy een getal van twaalf honderd persoonen uit, en zyn als dan met korte en naauwe kamizoolen van wolven vellen bekleed. Zy voeren honden, paarden, en leeftocht voor drie maanden met zich. Zy leven, geduurende deeze tyd, in de bosschen en op de bergen, voor de gestrengste koude blootgesteld, en duizendmaalen in gevaar om door de wilde dieren verscheurt te worden. Niets beneemt deeze onvermoeide Jaagers den moed; noch ys, noch overstroomingen der rivieren, noch de bekommernissen van een omzwervend elendig leven. Zy keeren in de Lente tot hunne wooningen weder, en komen in de steden om de vellen der dieren te verkoopen die zy gedood hebben.

„ De Tunguts hebben geen huizen, maar legeren zich in de bosschen of op de oevers der rivieren. —— Deeze Volken zyn beleefd en menschelyk en beminnen den tabak en brandewyn zeer sterk. —— Wanneer dit volk op de Jacht gaat, zoo neemen zy geen leeftocht mede, en rekenen alleen op het wild dat zy vangen zullen. Zy eeten alles wat zy vinden, beeren, vosschen, wolven, enz.; maar voor al beminnen zy het vleesch der Eekhoorns. Wat de hermelynen betreft, haar vleesch is zo sterk en garstig, dat men geweldig door den honger geperst moet zyn, om het te kunnen eeten. Een Jaager, die een Eland of een ander wild dier dood, verlaat de plaats niet, voor dat hy hem geheel opgegeeten heeft; maar wanneer hy zich naby zyn huisgezin bevind, zoo brengt hy een gedeelte van zyne vangst. Hy heeft altoos een vuurslag by zich, maar wanneer hy dit verlooren heeft, zoo maakt hy vuur met twee houten op elkanderen te wryven; het is niet dan in de uiterste nood dat zy rauw vleesch eeten.

„ De Mongollers beslaan een veel grooter uitgestrektheid van land dan de Oostersche Tartaaren. Men begrypt onder deezen naam de Kalkas en de Eluts of Kalmukken, die het westlyk gedeelte tot aan de Kaspische Zee bewoonen. Zy hebben alle dezelve taal, en ten naasten by dezelfde zeden en zy belyden alle denzelven Godsdienst. Zy leiden een omzwervend leeven en hebben geen vaste woonplaats:

hun-

hunne veekudden, die zy van de eene weide naar de andere geleiden, maaken hun voornaamste bestaan uit. Hunne luiheid belet hen om zich op den landbouw toe te leggen: behalven dit is het een grondregel onder hen, dat de kruiden geschikt zyn om de dieren te voeden, en dat de dieren tot voedzel van de menschen strekken moeten. Deeze volken zyn in verscheide horden verdeelt, die ieder een byzondere Kan hebben, en nooit op het gebied van hunne nabuuren komen. Zy woonen onder tenten, in welkers boven gedeelte zy eene opening vormen om den rook der haartstede uittocht te geeven, welke in het midden gevormd is. Zy schatten deeze plompe wooningen hooger dan de Chineesche Paleizen, zoo veel bekoorlykheden heeft deeze omdoolende leevenswyze voor hen. De Thee is hun gewoone drank: zy hebben nog een ander sterk vocht, 't geen van overgehaalde Merrien-melk vervaardigt word. Somtyds mengen zy hier raauw vleesch onder, dat zy met elkanderen laaten gisten, voor dat zy het overhaalen. Zy zyn natuurlyk morssig en vuil, de voornaamsten onder hen hebben geen andere servetten, om hunne handen en mond in de maaltyden af te veegen, dan hunne kleederen. Na dat zy een vetten saus uitgedronken hebben, zoo veegen zy hunnen mond met hunne mouwen af. Nooit wasschen zy hun vaatwerk, zy vergenoegen zich om 'er eenig vleesch nat op te gieten, 't geen zy zorgvuldig weder in den ketel storten. Om zich zelfs te wasschen, neemen zy water in den mond, 't geen zy in de handen spuwen, en 'er vervolgens het aangezicht en andere deelen van het lichaam mede reinigen. Hunne tenten, die van de wol van hunne schaapen gemaakt zyn, bezitten een onverdraaglyken stank. Deeze besmetting deelt zich aan hunne lichaamen mede, hierom noemen hen de Chineesen spotwys, de *stinkende Tartaaren*, om hen van de andere te onderscheiden.

„ De Mongollers zyn van eene middelmaatige gestalte, maar zeer sterk; zy hebben een breed en plat aangezicht, weinig baard, een taanvervige kleur en zwarte hairen, die zoo wreed als de maanen van hunne Merrien zyn. Zy snyden dezelve kort aan het hoofd af, en behouden alleen maar een vlecht op het voorhoofd, die zy laaten wassen, zonder hem ooit af te snyden. Zy zyn plomp, en leeven in den drek hunner dieren, die hen tot hout in hunne haartsteden verstrekt: maar zy munten in het jaagen uit als mede in de konst om een paard te bestuuren. Zy bezitten een openhartigen aart, en zyn altoos tot de vreugde geneigt,

neigt. Zy zyn goedaartig en heusch omtrent de vreemdelingen, verontrusten zich nergens over, om dat niets hen zorgen verschaffen kan. Hunne kleederen bestaan uit groote hemden, en broeken van katoenen lynwaad, zy hebben rokken van dezelfde stof, of van eenige andere luchtige stoffen die zy met vellen voeren, deeze hangen hen tot op de hielen af. Somtyds zyn ze alleen met schaapenvachten bekleed, waar van zy de wol naar het lichaam keeren, en zy binden dezelven met breede ledere riemen om de lenden. Hunne laarzen zyn zeer groot, en van Russiesch leder vervaardigt. Zy draagen kleine ledere mutzen, die met een bonten rand, ter breedte van vier vingeren, geboort zyn. De kleeding der Vrouwen is ten naasten by het zelfde, uitgezondert dat haare rokken langer zyn, dat zy roode laarsjes draagen, en dat haare platte mutzen met eenige sieraaden bezet zyn. De wapentuigen der Mongollers zyn een piek, een boog en sabel, en zy stryden altoos te paard. Hunne kudden bestaan in kameelen, koeijen en schaapen. Deeze laatste hebben staarten, welke tien of twaalf ponden weegen; zy bestaan in een vetten klomp van een vry onaangenaamen smaak. Dit volk heeft een afkeer van varkensvleesch, en zy kweeken geen ander vee aan, dan alleen het geene gras eet. Schoon de veelwyvery onder deeze Tartaaren, niet verboden is, zoo hebben zy echter maar een vrouw. Zy zyn gewoon hunne dooden te verbranden; en de asschen op een verheven plaats te begraaven, alwaar zy een steenhoop vergaderen, op welke zy een soort van standaarden planten. De kleine Chineesche kooplieden reizen in menigte naar de Mongollers, en brengen hun ryst, thee, tabak, katoene stoffen, een menigte snuisteryen, en alles wat tot hunne behoeften dient, hier tegen verruilen zy vee; want men kent hier het gebruik van goud of zilver niet.

„ De levenswys der Eluths verschilt zeer weinig van die der andere Mongols: hun voedzel, hunne kleeding, hunne hutten of hunne tenten zyn byna dezelve. In 't algemeen beminnen deeze volken de sterke dranken met zoo veel drift, dat die geenen, die dezelve bekomen konnen, 'er zoo lang van drinken als zy staande konnen blyven. Wanneer zy zich vermaaken willen, zoo brengen zy den voorraad by elkanderen, die zy vergadert hebben; en men houd nacht en dag zoo lang met drinken aan, tot dat 'er niets meer overig is. Schoon de Eluths natuurlyk dapper zyn, zoo leeven zy echter niet van den roof, zy zyn aan

de

de natuurlyke grondregelen der oprechtheid verknocht, en zoeken niemand te beschadigen. Zy hebben de vryheit, om zoo veel vrouwen te trouwen als hun goeddunkt, zonder 'er de byzitten onder te rekenen, die zy uit hunne slavinnen verkiezen: zy konnen zelfs hunne naaste bloedverwanten trouwen, hunne moeders alleen uitgezondert, en zy worden hier in noch maar alleen door de ongelykheid van jaaren wederhouden: want dat een vader zyne eigene dochter trouwt is geene zeldzaame zaak onder de Eluths. De kinderen, die uit deeze bloedschandige huwlyken voortkomen, zyn daarom niet minder wettig, en de kinderen van dit soort erven gelyk de andere; maar in de geslachten der Kans, gaan de kinderen, die uit een wettig huwlyk geboren zyn, in de erfopvolging voor die der byzitten. Deeze Volken zeggen, dat de vrouwen even als de aarde zyn; dat de eene en de andere geschikt zyn om bebouwt te worden, en dat men haar nooit onbebouwt moet laaten; dat de natuur een en het zelfde oogmerk ten haaren opzichte heeft: maar alleen met dit onderscheid, dat de bebouwing der vrouwen vruchtloos naa een zekeren tyd word. Een uitgeputte aarde kan weder hersteld worden, zeggen de Eluths; maar de ouderdom is onherstelbaar voor de vrouwen: dit zyn akkers van eene kortstondige vruchtbaarheid, en die men niet langer bearbeiden moet dan dat zy vruchten geeven konnen. Volgens deeze redeneering vorderen de Tartaaren maar alleen jeugd in een vrouw: wanneer zy veertig jaaren bereikt hebben, zoo beschouwen zy haar alleen als dienstmaagden, die zy wel van voedzel en onderhoud verzorgen willen, om dat zy hun huisgezin bestuuren, en zorg voor hunne jonge vrouwen draagen, die zy in haare plaats neemen. Niets evenaart de eerbied, die de kinderen voor hunnen vader hebben, zy moeten zeer lang zynen dood beschreijen, zich van alle vermaaken onthouden, zelfs van den ommegang met de vrouwen, geduurende den rouwtyd, en ten minsten eenmaal in 't jaar zyn graf bezoeken. Het verscheelt zeer veel dat zy dezelve achting voor hunne moeder betoonen.

„ De Usbekken worden in 't algemeen voor de beschaafdsten van alle Tartaaren gehouden, schoon zy echter, niet minder dan de anderen tot den roof en plondering geneigd zyn. Uitgezondert hunne laarsen, die zeer plomp zyn, komt het overige van hunne kleeding, zoo wel die der mannen als vrouwen, met die der Persiaansche overeen, maar zy heeft zoo veel bevalligheit niet. Hunne

Opperhoofden versieren hunnen tulband met een Reigers-veder. De Pilan, 't geen niets anders is dan ryst, op de Turksche wyze gekookt, en het Paardevleesch zyn de aangenaamste gerechten der Usbekken van Groot Bulgaryen; hun drank bestaat uit een vocht, dat zy van de melk hunner merrien bereiden. Hunne taal is eene vermenging van de Turksche, Persiaansche en Mongolsche, en hunne wapenen gelyken naar die der Tartaaren. Zy beroemen zich de dapperste en sterkste van hunnen landaart te zyn,, en worden mede hier voor in dit gedeelte van het Oosten gehouden. Hunne vrouwen staan mede naar den roem van dapperheid in den kryg, zy trekken met hunne mannen te veld, en schroomen noch gevaar noch wapenen. Het grootste gedeelte is wel gemaakt en ontbreekt geene bekoorlykheden, men heeft 'er zelfs eenige onder, die voor volmaakte schoonheden in andere landen zouden gehouden worden. —— De Usbekken onthouden zich zeldzaam in de steden. Zy, die zich alleen met het onderhoud vergenoegen, dat zy van hunne veekudden trekken, woonen in hutten, en legeren zich op de plaatsen, die het beste met hunne vooruitzigten overeenkomen; maar zy, die de akkers bebouwen, bewoonen de dorpen en vlekken.

„ De Inwoonders van *Klein Bulgaaryen*, zyn schoon en welgemaakt, en hun ontbreekt geen beschaafdheid. Zy bezitten een sterke geneigtheid tot den koophandel, en een sterke drift tot de winst. Wanneer men met hun zonder voorzorg handelt, zoo stelt men zich bloot om bedroogen te worden".

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem. Xde *Deel.*

IIde Stuk.

IN dit Stuk koomen voor Verhandelingen over verscheiderleie stoffen, van Natuur- Wis- en Geneeskundige Weetenschappen. De eerste welke zich hier opdoet, is een' *Verhandeling over de Retranchementen.* *Door* N. YPEY. Deeze kan zonder de bygevoegde Plaat tevens in te zien niet begrepen worden.

Hier op volgen, *korte Aanmerkingen over het zoogenaamde Slymgraveel*; *door* JACOB VAN DER HAAR. Na iet gezegd te heb-

hebben, wat van sommige Schryvers, over dit gebrek, geoordeeld is, stelt de Heer VAN DER HAAR, dat het bestaat in een' te groote loozing van het natuurlyk Slym, welk in een gezonden toestand de werktuigen der Pis tegen haare scherpte beschermt, dat dit gemeenlyk voorvalt by Lyders die een merklyke verhindering of vernaauwing in het achterste van den Pisweg hebben. Deeze maakt dan, dat de Pis door de uitdryvende Spier der Blaaze niet gemaklyk kan voortgedrukt worden, ja zelfs door langduurige inspanning verflaauwt en kragteloos wordt, voor dat de Blaas geheel geledigd is. Hierom blyft derhalve altoos eenige Pis te rug, welke, door het verblyf scherp wordende, ook de andere Pis besmet, de Blaaze en haare klieren prikkelt tot overmaatige afscheiding van gemelde Slym, ja somtyds op een' ongewoone wyze doet ontsteeken, verzweeren, verdikken, verharden, of anderzins ontsteld worden. Al wat in de Pisbuis tegenstand kan maaken, en deeze en de Blaaze geduurig prikkelen, en de laatste tot samentrekking aanzetten, zal de Pis gestadig doen uitgeperst, en het klieragtig vlies der Blaaze tot het uitstorten van veel Slym (gelyk door het hoesten in de Lugtpypen en Long geschiedt) doen gedrongen worden, welke Slym vervolgens, met de Pis vermengd, wordt uitgeworpen. De geneezing door inwendige middelen oordeelt de Heer VAN DER HAAR onmooglyk, en stelt dezelve alleen in het gebruik van verwydende en etter verwekkende kaarsjes, dagelyks in de Pisbuize gebragt.

Korte Verhandeling over de natuur der Bastions, de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen medegedeeld door A. LIEFTINCK.

Tweede Verhandeling wegens de kracht der Vloeistoffen, en inzonderheid de wederstand van de Lugt. Door J. F. HENNERT, *uit het Fransch vertaald door* J. H. VAN SWINDEN A. L. M. P. D. thans Hoogleeraar te Franeker.

Sterrekundige bereekening van eenige Formulæ, ter bepaalinge van den Afstand eener Comeet van de Aarde. Vier Waarneemingen gegeeven door J. J. BLASSIERE.

Deeze stukken zyn niet om een korte schets van gegeeven te kunnen worden, maar moeten geheel geleezen en met de Afbeeldingen vergeleeken worden.

Nu volgt een' *Verhandeling over het nut der Kruidkunde, tot Voordeel onzer Landen en Landgenooten aangelegd, door* DAVID MEESE. De Schryver toont dat de kennis van de natuur, eigenschappen, groei en aankweeking der Ge-

wasfen van veel nut zou konnen zyn, om 'er gebruik van te maaken; en hy neemt, in deeze Verhandeling, alleen de *Esschen-boomen* tot zyn onderwerp. Hy merkt voor eerst aan, dat ze uit zaad, met weinige oefening, kunnen gekweekt worden; dat ze hunne wortels zeer digt, diep en veelvuldig in een dringen, den grond eenen ruimen afstand doorloopen, en zodanig by elkander pakken, dat dezelve in weinige jaaren, in min of meerder trap, ondelfbaar gemaakt wordt, en bestendig tegen aandrang van water of eenig ander geweld.

,Hier uit volgt dat, behalve de nuttigheid van het ,Hout tot timmer- en brand-hout, de wortelen van dit geboomte van byzondere dienst zyn in het samenhouden van Wallen en Dyken, zelfs nog meenige jaaren na de afhouwing en den dood van deeze boomen.' , Om deeze reden moeten ze niet digt by Boomgaarden, Bloemtuinen, Moeshoven of Bouwlanden geplaatst worden. Zy zyn nuttig om *Aarde wallen* en *Wegen*, waar over veel met zwaare lastwagens gereeden wordt; *Wallen* aan wyde Vaarten, Poelen en Meeren geleegen; *Rivier-Dyken*; *Zee-Dyken*; *Bolwerken*, *Schansen* en *Borstweeringen*; ook om Moerassige *Wegen* bestendig te maaken.' Voorts geeft de Heer MEESE onderregtingen, welken in het planten en kweeken van deeze boomen, met de minste kosten en het meeste voordeel, moeten waargenomen worden.

Hierop komt een *Vervolg van het nut der Kruidkunde door* DAVID MEESE: waar in hy verscheide, meest huishoudlyke, en eenige geneeskundige nuttigheden en diensten aanwyst van de *Conferva* van PLINIUS, een Water-mos welk uit de slooten gevischt wordt.

Nog volgen van denzelfden Schryver *Eenige Nasporingen aangaande de Mosplanten* (Musci), *of ze zonder Zaadlob of Lobben, dan of ze met een of twee voortkomen, gelyk duizenzende andere Gewassen.* Het is bekend dat veele Schryvers gesteld hebben, dat de Mosplanten geen volkomen zaad voortbrengen. Dit dagt den Schryver vreemd, wegens de ongelykheid van deeze met zo veel duizenden andere Gewassen; hy oordeelde het derhalve van gewigt dit nader te onderzoeken. Hy verkoos tot zyne Proeven de *Polytrichum* (*commune*) LINNÆI, zo wel de *Mas* als *Fœmina*, om dat dezelven van de allergrootste, en gevolglyk van de gemaklykste hier toe waren; en nog eene van de allerkleinste, om te beproeven of de kleine zo wel als de groote onderzogt zouden konnen worden. Aan de eerste ontdekte

 hy

hy boven by den top eenige deelen welken eenigermaate de houding van Bloem-bladen, *Petala* hadden; vervolgens een *Vrugt* of *Zaadhuis*; *Stamina* of Helmstyltjes; en door zaaijing van de zaaden plantjes opgekomen, vertoonde zich ook iets voor een *Cotyledon* of zaadlobbe aangezien; het Stuifmeel, *Pollen Antherarum*; in zo verre, dat hy met waarschynlykheid besluit, deeze soort van Mos onder de *Polyandria* of dertiende Classe van LINNÆUS te behooren. Deeze Verhandeling wordt door Afbeeldingen van de byzondere deelen der onderzogte Mos-planten opgehelderd.

Nieuwe Bespiegeling der Klootsche Figuuren, met de Berekening van derzelver Oppervlakte of Inhoud, door Mr. WILHELM OTTO REITZ.

Onderzoek over de Schynbaare Beweeging. *Door* W. J. G. KARSTEN, *Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. W. VAN HAAR.

Verhandeling over de Hersenen der Vogelen en Visschen. Door ALBERTUS VAN HALLER. *Uit het Latyn vertaald door* FRANÇOIS WILLEM DE MONCHY. Men vindt hier in beschryvingen *van de Hersenen in zes Ganzen*; *van den Wilden Endvogel*; *van den Watervogel Tringa.* *Waar in zy van de Viervoetige Dieren verschillen.* Hier op volgen de beschryvingen van de Hersenen der Visschen; *van een groot aantal Karpers*; *van den Visch Dikkop*, Capito; *van den Zeelt*; *van den* Coregonus *of* Ferrat; *van den Snoek*; *van drie Mein-Forellen*; *den Berg-Forel*; *den Zalm-Forel*, *den Baars*, *de Mustela.* Hierop koomen *Gevolgtrekkingen*; *wat de Visschen gemeen hebben*; *de Verschillenheden in dezelven*; wat zy met *andere soorten van Dieren gemeen hebben*; *met de Vogelen in 't byzonder.* Tot slot worden hier bygevoegd eenige Physiologische Gevolgtrekkingen, *tot de kennis van de natuurlyke gesteldheid en werking der dierlyke ligbaamen behoorende.* Wy zullen deeze om de nuttigheid derzelven hier laaten volgen.

1. „ Het harde Hersenvlies is in de Visschen byna kraakbeenig, bygevolg is dit geen werktuig van beweging, noch ook van veel gevoel.

2. „ Het zelve harde Hersenvlies wordt van het dunne Hersenvlies met eene menigte van celagtig weefzel tusschen beiden afgescheiden; weshalve het harde Vlies geen bekleedsel der Hersenen, maar een Beenvlies van den Hersenpan is.

3. „ Nergens is 'er in de Hersenen een plaats, welke bepaaldelyk voor den zetel van sommige denkbeelden dient; want de Gezigt-zenuw neemt zyn oorsprong niet alleen

van

van de Gezigt-bedden, maar ook van den *Torus* (*a*), van de bovenste reukknobbeltjes (*b*) en van de onderste middenste knobbeltjes (*c*).

4. „ Dat de Gezigt-zenuwen met den anderen vereenigt worden, schynt noodzaaklyk te zyn; want, indien zy ter plaatse, alwaar zy elkander overkruissen, niet onder een vermengt worden, hebben zy, gelyk men in de Visschen vindt, eene groote dwarsche samenvoeging.

5. „ Daar schynt ook eenige noodzaaklykheid plaats te hebben, dat de Hersenen met holligheden voorzien zyn, vermids men dezelven in alle klassen der Dieren vindt; en de vierde holligheid, benevens den schryfpen, byna in alle Dieren overeenkomst hebben.

6. „ Desgelyks zyn de Reivlegten, die men in alle klassen ontmoet, noodig.

7. „ In alle klassen der Dieren zyn dwarsche samenvoegingen tusschen twee gelyke deelen der Hersenen.

8. „ Zo ook de kleine Hersenen schorsagtig met een as van merg.

9. „ En eene viervoudige verhevenheid tegen over de Waterleiding.

10. „ De Pynappel-klier schynt niet zo noodzaaklyk te zyn, om dat de Vogelen en veele Visschen 'er niet van voorzien zyn.

11. „ Eene verscheidenheid kan 'er plaats hebben omtrent de knobbeltjes, die de Hersenen samenstellen, en in het zelve soort van Visschen anders zyn, by voorbeeld de gestreepte (*d*) en de verholene knobbeltjes (*e*), terwyl daar en tegen verschillende soorten in de knobbeltjes overeenkomen (*f*). Men treft ook verscheidenheid in de Hersenholtens aan.

12. „ De Slymklier is 'er altyd, gevende aan den Reukzenuw in de Visschen een klein gedeelte, en ook aan de groote Hersenen (*g*), zo dat zy waarschynlyk ook in andere Dieren eenig merg byzet aan de groote Hersenen.

13. „ De grootte der Gezigt-bedden in de Vogelen schynt te behooren tot het lighaam der oogen."

Waar-

(*a*) In den Karper, Forel en Snoek.
(*b*) In den Dikkop.
(*c*) In den Dikkop en Zeelt.
(*d*) De Karper en Zeelt hebben dezelven, maar niet de Dikkop.
(*e*) Een in de Karper en twee in de Dikkop.
(*f*) Gelyk de verholene in de *Mustela*, Baars, Forel en Snoek.
(*g*) In den Snoek.

Waarneming van den Oorsprong der Paarel-Worm, met de daar uit komende Goud-oogige Stink-vlieg. Door MARTINUS SLABBER. Dit Diertje wordt hier van het ei af, en in bewaaring van den Schryver uitgebroed, met alle naauwkeurigheid beschreeven; ten opzichte van zynen eersten staat, vervelling, verandering van uiterlyke gedaante na de vervelling, inspinning tot een Popje, in welken staat het den winter overlag, en uitkomst in gedaante van een Vlieg. Doch wyl de Schryver gestadig tot de bygevoegde Afbeeldingen wyst, is het niet mooglyk 'er een verstaanbaar kort begrip van te geeven. Aanmerklyk is het gene de Schryver bevondt, dat de Wormen eerst uit de eitjes gekoomen zynde, op malkanderen jagt maakten, malkanderen dooden en uitzoogen. Hy begreep hier uit, dat zy hun regte voedzel ontbeerden, want hy hadt 'er bladen aan gegeeven, onkundig zynde wat hun voedzel ware. Hy voorzag hun van Rozeboom Luizen, waar op zy greetig aasden. Zonderling is het ook, dat zy, in den staat van Vliegen, een geelagtig vogt van zich geeven, 't welk zeer lastig is voor den Behandelaar, om den byhebbenden stank, welke aan menschendrek gelyk is.

Nog een' Waarneming van denzelfden Schryver volgt hier op, *Van de Gevleugelde Zesendertig-Tengelige Vogel-Luis*. Dit moet ook met de Afbeeldingen voor het oog te hebben geleezen worden. Aan 't einde verbetert de Heer SLABBER de beschryving welke REAMUR van dit Diertje gegeeven heeft.

Eindelyk vindt men nog in dit tweede Stuk der Verhandelingen eenige *Berichten aan de Maatschappye gegeeven*. Het eerste van deezen is, *Waarneeming van een Worm, uithangende tot de opening van een versturvene zylinksgeknelde Darm-Lies-Breuk. Door* N. BELKMEER, Stads Med. Doctor te Bolswaard. Het byzondere van deeze Waarneeming is, dat de Worm uit de doorbraak te voorschyn kwam en uitgehaald werdt, zonder dat eenige drekstoffen op dien tyd, of naderhand, volgden, en de Lyderes gelukkig werdt geneezen.

Bericht nopens een ongemeen haastig verlies des Gezichts, door de Operatie hersteld. Door G. TEN HAAF. In beide oogen blindheid ontstaan zynde door een Melkagtige Cataract, werden beide oogen, door de nieuwe wyze van de Cataract te opereeren, schielyk van deeze stoffen ontlast en het gezicht hersteld.

Bericht over de Kinderpokjes voor de Geboorte. Door JOSU-

SUA VAN IPEREN. Een Kind van den Schryver werdt met vlakjes en putjes, waar uit men afleidde dat het, nog by de moeder zynde, de Pokjes hadt gehad, gebooren. Twee kinderen van den Heer van IPEREN hadden zes of zeven weeken te voren een goed soort van Pokjes gehad, en waren door haare moeder gestadig behandeld en opgepast, „ Te voren was deeze altoos, van dit jongste Kind zwanger gaande, zeer wel geweest; maar bevondt zich buitengemeen ongemaklyk sedert, en eens eenigen tyd met groote benaauwdheden (doch zonder eenige de minste blyken van de Kinderziekte, welke zy tweemaal, in haar eerste jeugd, ondergaan heeft) bezet, waar van zy door hulpe van een bekwaam Geneesheer, spoedig bevryd werdt.' Hier uit zou men, misschien, zegt de Schryver, met eenige waarschynlykheid, den tyd konnen opmaaken van de ziekte des Onvoldraagenen, naamelyk van omtrent vier weeken voor de ademhaaling.' „ Na verloop van een groote drie weeken, vervolgt hy, waren de vlakjes weg, en het Kind groeide, en groeit nog ongemeen voordeelig, — en blyft zo fris en vet, dat die verborgene inënting, zoo 't my toeschynt, door de Goddelyke Voorzienigheid, om zo te spreken, zelve in 't werk gesteld, ons nog dagelyks stoffe geeft van blydschap en ootmoedige dankbaarheid."

Waarneeming van een Etterborst, door de Operatie geneezen. Door D. H. GALLANDAT. Dit geval kan strekken tot aanmoediging van Heelmeesters en Lyders, die beschroomd zyn deeze Operatie te doen of te ondergaan.

Waarneeming behelzende eenige zeldzame en langduurige Toevallen, veroorzaakt door het innemen van Rotte-Kruid. Door NICOLAAS HOYKAAS, Heelmeester te Rotterdam. Het byzondere der Toevallen, hier gemeld, was, dat de Lyderes alle voorwerpen zo rood als bloed scheenen te zyn, niemant onderscheiden konde zien of kennen dan alleen door het gehoor; zy kreeg echter, na het aanleggen van een *Vesicatorium* in den Nek, den volgenden dag haar gezicht weder. Zy kreeg een groote scheiding van de Lippen, Tong en het Verhemelte, waar door zy een menigte vellen uit den mond, en ook met den afgang, kwyt raakte; haar regter Arm en Been waren kragteloos en verlamd, 't welk, doch niet zo zwaar, ook aan de linker zyde geschiedde. Onder deeze toevallen storf zy, na dat zy drie en vyftig dagen ellendig hadt geleegen.

Waarneeming van een schielyke Verandering der Lugtgesteld-

ſteldheid. *Door* J. G. PALIER. Deeze vervat eenige aanmerkingen over het Onweer, van den 20 July, 1767, 't welk de ſteden *'s Hertogenbosch*, *Heusden* en de omliggende Streeken zo zwaar getroffen heeft, en toen in de Nieuws-papieren genoegzaam beſchreeven is. Aanmerklyk is 't dat de Barometer, by zo een grooten Storm, weinig verandering onderging: doch de geſteldheid van den Thermometer was des te aanmerklyker, van welke veranderingen men hier een Tafeltje vindt, van 's morgens te 7 tot 's avonds te 10 uuren. Men ziet hier uit, zegt de Schryver, dat de Thermometer, in den tyd van twee uuren, te weten van 4 tot 6 uuren, daalde van 86 op 66 graaden, een verſchil van 20 graaden; het gene hy oordeelt toegeſchreeven te moeten worden aan de menigte van den gevallen Hagel, welke, zo dra zy op den grond was, begon te ſmelten, en den Dampkring met Koude en ysdeeltjes vervulde.

Bericht van een Worm-loozing uit het rechter Neus-gat. *Door* MARTINUS SLABBER. Zeker perſoon twee en vyftig jaaren oud, was van zyn vroege jeugd af bezet geweest met zwaare hoofdpyn, vooral aan de rechter zyde van het hoofd, tot nu twee jaaren toe, wanneer dezelve nog verzwaarde, en zich inzonderheid in het Achterhoofd deedt voelen; waar by nog andere toevallen kwamen. Eindelyk loosde hy een worm uit het rechter Neus-gat, agt en drie agtſte duim lang, en van dikte in 't midden als een lange pypſteel. Hier na was hy van zyn hoofdpyn en alle andere toevallen verlost. Of deeze Worm uit de Maag naar boven gekroopen en zich door het Neus-gat ontlast, dan ergens anders verhoolen gezeeten hebbe, wordt in 't onzekere gelaaten.

Bericht van *** DACHS, *wegens de Watervrees in een mensch, na het onmatig gebruik van Sterken Drank. Medegedeeld door* THOMAS SCHWENKE. Een Soldaat werdt overvallen van ſterke Stuiptrekkingen, en toonde allen afkeer en ſchrik voor water, als iemant die na de beet van een dol dier de Watervreeze krygt. Niemant wist dat hy gebeeten was, en 's anderen daags bleek, dat dit toeval zo wel als de Stuipen, veroorzaakt waren door het gebruik van veel ſterken drank: wyl hy, de dronkenſchap hebbende uitgeſlaapen, van de Watervreeze en alle toevallen wederom was bevryd en vry bleef; bekennende hy toen zelf, dat hy den voorgaanden dag ryklyk een pintje Genever gedronken hadt.

Achter deeze Berigten volgen, naar gewoonte, de dagelyk-

lykfche Aanteekeningen van de Barometer en Thermometer, en het Weder, op Zwanenburg gemaakt.

De verfcheidenheid en nuttigheid der ftoffen, gelooven wy, zullen dit Deel der Verhandelingen van de Maatfchappye met geen minder genoegen dan de voorgaande doen ontvangen worden.

Magazin des Sciences & des Beaux-Arts, a l'ufage des Adolescens; ou Dialogues entre un Gouverneur & fon Eleve. Par Monfr. FORMEY. *A Amfterdam, chez* M. Magerus, 1768. *T. I, fans la Pref. &c. pp.* 291. *T. II. pp.* 326 *in* 12.

Schatkamer der Wetenfchappen en fraeie Konften. Door den Heer FORMEY.

MEt de uitgave van dit Werk, by wyze van Samenfpraken, tusfchen een Jongeling en den Beftierder van deszelfs Jeugd, ftelt de Heer FORMEY zich voor, der Waereld mede te deelen, een beknopt bericht der Wetenfchappen en fraeie Kunften, gefchikt naer de bekwaemheid van eerstbeginnenden; die in hunne jeugd voor onderfcheiden begrippen vatbaer beginnen te worden. Het eerfte Deel vangt, na ene voorafgaende Inleiding, betreffende den weg, dien men heeft in te flaen, om ene gegronde kennis van zaken te verkrygen, aen, met een gefprek rakende de Wysgeerte in 't algemeen. Hier aen volgt ene onderhandeling over de byzondere deelen der Wysgeerte, en de orde in welke dezelven aen elkanderen verbonden zyn. En daer mede is verknocht ene onderrichting aenaengaende het gebruik, dat men te maken heeft van de Vooronderftellingen en de Vryheid van denken. Na het afloopen dezer voorbereidende gefprekken, maekt de Leermeester een begin met het ontvouwen der Wetenfchappen, en ftelt de *Logica* of Redenkunde in de eerfte plaets; handelende nog in dit Deel, zo van de Redenkunde in 't algemeen, als van de grondbeginzelen dezer Wetenfchap. Dit onderwerp word achtervolgd in 't tweede Deel, het welk zich tot de befchouwende Redenkunde bepaelt. Hier ontmoeten ons de onderhandelingen des Onderwyzers met zynen Leerling, over de Denkbeelden; de Benamingen, met opzicht tot alle foorten van Denkbeelden; de Bepalingen; het Oordeel; de Voorftellen, die daer toe betrekkelyk zyn; de manier op welke de Wiskundigen de Voorftel-

ſtellen onderſcheiden en benoemen; de verſchillende Betrekkingen, die de redenkundige Voorſtellen tot elkander hebben; en eindelyk over de Sluitredenen, zo van ene regelmatige ſoort, als van verſcheiden ſlach en de Bewysredenen.

De hier opgemelde onderwerpen zyn door den Heer *Formey*, met zo veel onderſcheid, en op zo geregeld ene wyze, verhandeld, dat zyne bekwaemheid, als Redenkundige inzonderheid, 'er ten duidelykſte in doorſtrale. En in zo ver men, uit des Autheurs voorheen uitgegeven en overbekende Schriften, ene genoegzame kundigheid heeft van de uitgebreidheid zyner Oefeningen, in bykans alle de andere takken van ſtudie; heeft men ook gronds genoeg, om in de verdere uitvoering, op dit voetſpoor, een Werk te verwachten, dat zyne nuttigheid kan hebben, niet alleen voor de Jeugd, maer ook voor meer ervarenen; 't zy om de eerſte gronden te leggen, of zich dezelven te verlevendigen. — Om 'er nog iets byzonders uit mede te delen, zullen wy kortlyk ſtaen blyven, op 't geen de Autheur ons voordraegt, wegens de betrekkingen der oorzaken en gewrochten, die de ondervinding ons leert kennen.

Aengemerkt hebbende, dat de Wysgeerte, voor hem die ze bezit, beſtaet in de kennis van de oorzaken der gewrochten; en voor hem die ze onderwyst, in de bekwaemheid van dezelven op ene verſtaenbare wyze te verklaren; zo neemt hy daer uit aenleiding, om in de eerſte plaetſe gewag te maken van 't geen men in acht heeft te nemen, met opzicht tot de onderlinge betrekkingen der oorzaken en gewrochten, die de ondervinding ons leert.

Het is desaengaende baerblyklyk, dat de dingen die ons voorkomen verklaerbaer zyn, voor zo verre ze tot elkander de betrekkingen van oorzaek en gewrocht hebben. Twee dingen, die deze betrekking tot elkander niet hebben, of tusſchen welken wy dezelven niet gewaer konnen worden, konnen niet dienen om elkander te verklaren. Ik weet niet, of de Ster *Sirius* enige veranderingen op Aerde te wegen brengt; maer dit is zeker, dat ze my niet kenbaer zyn; derhalven zou ik my beſpotlyk maken, indien ik enig ondermaensch verſchynzel daer uit wilde verklaren. Dit kan men op de geheele Voorzegkunde uit de Sterren overbrengen. De mogelykheid derhalven van een ding te verklaren begint eerst, daer onze kennis van de bovengemelde betrekking een aenvang neemt. Doch dan moet men boven alles wel verzekerd zyn, dat die betrekking wezenlyk is.

Laet ons dit door enige voorbeelden ophelderen. — Gy nuttigt ene zekere vrucht, en weinig uren daer na treft u ene geweldige koorts. Is die koorts door deze vrucht veroorzaekt? Dat blykt nog niet. Die koorts kon u getroffen hebben, zonder het nuttigen dezer vruchte: het verband tusschen deze twee dingen is niet even zo, als dat het, welk zich vertoont tusschen den steek van een degen, de hier door gemaekte wonde, het daer uit vlietende bloed, en de gevolgen die 'er uit ontstaen. —— Daer komt iemand in de kamer, en op 't eigen oogenblik verbleekt en bezwymt een ander, die 'er zich in bevind. Ontstaet dit toeval in den laetsten, uit de komst van den eersten? *Hier* van kan men zich uit dezen samenloop niet *verzekeren; om* dat 'er geen mensch is, die zich niet op ieder oogen*blik* ongesteld kan bevinden, door ene spoedig ontstane wanorde in zyn gestel. —— Daer is eindelyk ene plant, die verwelkt en verdroogt, na een zwaren mistdamp. Is dat een gewrocht van dien damp? Gy gelooft van ja; doch den wortel beschouwende zult gy 'er het bederf in vinden, veroorzaekt door een gekorven diertje, dat de enige ware oorzaek is van den verwelkten staet der plante. Als men dit nagaet, begrypt men zeer ligt, dat twee dingen in tyd aen elkanderen verbonden konnen zyn, zo dat het ene onmiddelyk op het andere volge; zonder dat men 'er uit konne afleiden, dat ze aen elkanderen verbonden zyn, door den invloed ener wezenlyke werkinge. Zy derhalven die beslissend oordeelen over de wezenlykheid dezer werkinge, op het enkele bezef van dien samenloop hebben ongelyk, en stellen zich in gevaer van een verkeerd-oordeel te vellen, dat hen tot min of meer gewichtige misvattingen kan doen overslaen. Men behoort zich dan nooit stellig over iets uit te laten, dan over 't geen men gezien heeft, niet alleen met het lichaemlyk, maer ook met het geestlyk oog, dat is te zeggen, 't geen men begrypt en verklaren kan; waer toe, als een eerste grondslag, vereischt word ene oplettende ondervinding.

Men moet daer omtrent aenmerken, dat wy geen kennis hebben van het verband dat 'er hier beneden heerscht, tusschen de oorzaken en derzelver gewrochten, dan langs den weg van ondervinding. Een mensch, die, om zo te spreken, uit de wolken viel, zou alle de voorwerpen, die zich op Aerde vertoonen, zien, en ze zelfs enigen tyd lang beschouwen, in alle de betrekkingen, in welken zy konnen voorkomen; zonder te weten, of te voorzien, 't geen daer

door

door ſtond te gebeuren. Indien men hem een brood en een ſteen voorleide, zou hem onbewust zyn, welke van die twee voorwerpen hem ten voedſel moest dienen. Als hy 't water in een ketel over 't vuur zag, zou hy niet verwachten, dat dit water eerlang heet zou worden en kooken; en zo met al het overige. Zodanig een mensch nu, als wy in dezen vooronderſtellen, is geen verzierd wezen; 't is in tegendeel ieder mensch, die zich op de Aerde bevind; 't zy in deszelfs kindſche jaren, voor dat men hem omtrent de eigenſchappen der dingen heeft onderwezen, of hy dezelven door ondervinding heeft leeren kennen: 't zy op ieder keer, dat hem in den loop zynes levens nieuwe voorwerpen ontmoeten, die hy tot nog aen gene proefnemingen onderworpen heeft. Hoe zal iemand, by voorbeeld, weten, dat hy op 't Ys gaen kan, en zwaer geladen wagens daer overvoeren? Zegt ge, uit de dikte van 't Ys; maer hoe zal hy weten de evenredigheid van die dikte tot het gewicht, dat dezelve te dragen heeft? hoe anders, dan uit de proefnemingen die voorheen deswegens genomen zyn, 't zy door hem zelven of door anderen? Wy hebben gevolglyk volſtrekt gene kennis van enig verband van oorzaken en gewrochten, dan na daedlyk genomen proeven, die ons het zelve leeren: die ons volkomen verzekeren, dat zodanig ene gegeven uitwerking plaets zal hebben, zo menigmael als A zulk ene geſtelde werking op B oefent. Dus weten we, by voorbeeld, dat een zware ſteen, van ene bepaelde hoogte vallende, den kop zal verpletten van hem op wien hy valt; en dat een dons-kusſen, ongelyk grooter en van meerder hoogte vallende, geen de minſte ſchade zal toebrengen.

Zegt men, dus doende ontdekken wy nooit redenen; we worden alleen uitwerkſelen gewaer; en 't verband, 't welk ons regt geeft tot de benoeming van oorzaken en gewrochten, is zelf niets anders dan een uitwerkſel, waer in we toevallig onderwezen worden. 't Is waer; doch ondertusſchen kan men de leer der oorzaken en gewrochten, uit een zeker gezichtpunt beſchouwen, dat ons dezelve doet voorkomen, als ene bron van redenen en verklaringen. Dat men in de eerſte ontdekkingen, in alle ſoorten van dingen, als by den tast te werk gaet, is zeker, en zulks kan niet anders zyn. Het brood en de ſteen beide word iemand als voedzel aengeboden: de hardheid en de ſmaekloosheid van den ſteen doet hem denzelven ter zyde leggen; en de eetbaerheid beweegt hem om het brood te verkiezen. Al be-

proevende redeneert men, en na ene keuze gedaen te hebben, is men in ſtaet om reden van zyne keuze te geven. Iemand wil een huis bouwen, zonder nog te weten waer mede hy bouwen kan; hy zal in dat geval geen water, vuur, modder, vleesch en dergelyken nemen; zo hy al gisſende aenvangt, zal hy zich bedienen van verſchillende ſtoffen, die vastheid en beſtendigheid hebben; en ene langduurige ondervinding, met opzicht tot dezelven, zal hem leeren, welken de beste bouwſtoffen zyn. 't Is inmiddels zeker, dat deze ondervinding voorgegaen is door ene andere, die hem de vastheid, en vloeibaerheid of losheid der dingen heeft leeren kennen. Op het enkele *gezicht* der oppervlakte van een ſtuk marmer, en die van een *volkomen* ſtil water, is 'er niets, dat ons aenduid, dat de ene de oppervlakte van een vast, en de andere die van een vloeibaer lichaem is. Zie daer de eerſte ſtap der ondervindinge; dien leidraed volgende, word iemand een Wysgeer, geſchikt om de oorzaken en gewrochten op ene verſtaenbare wyze te verklaren.

Indien de menſchen met oplettendheid aenhouden, verkrygen ze, na verloop van enigen tyd, na herhaelde proefnemingen, min of meer menigmael gedaen met de vereischte naeuwkeurigheid, de zekerheid der uitwerkſelen. Deze zekerheid word ontegenzeggelyk, en hangt niet af van de verklaringen. Kan men ze geven, zo veel te beter; dit is de zaek der Wysgeerte; maer, al geeft men ze niet, de zekerheid is 'er echter; nadien het tegenſtelde nooit gebeurd is, en 't dwaesheid zou zyn te gelooven, dat het ooit gebeuren zou. — Nooit heeft men zyne hand in 't vuur gehouden zonder dezelve te branden; ik zal 'er nochtans de proef van nemen; mogelyk zal 't voor dezen keer niet gebeuren. —— Nooit is 'er ene vonk vuurs in een kruidmagazyn gevallen, zonder het zelve te doen ſpringen; laten we 't echter eens wagen, om te zien of 't onfeilbaer is. Al kon men zich volſtrekt geen denkbeeld maken van de werking der vlamme op de hand, en der vonke op het kruid, zouden zulke handelwyzen daerom niet minder buitenſpoorig wezen. Even zo zou het zyn met hem, die, in plaets van Rhabarber en Manna, Rottekruid en invretende Kwikpoeiers wilde innemen, zeggende, dat men niet weet, hoe die middelen hunne werking oefenen op de ingewanden en in het bloed. Verſtandige lieden houden zich dan by de ondervinding, als ze genoeg bewaerheid is; en men verwacht, dat wel bekende en wel bepaelde oorzaken, in 't

ver-

vervolg van tyd, op dezelfde onderwerpen evengelyke gewrochten zullen voortbrengen, als ze altoos voorheen gedaen hebben. — Tot dus ver gekomen zynde, dan onderzoekt men die oorzaken nader, om te zien, of men niet kan ontdekken, waer door en hoe zy deze werking oefenen. Naer mate dat dit onderzoek daedlyk toone, in de oorzaken, ene geschiktheid om te werken, en in de wezens, waer in de gewrochten zich openbaren, ene geschiktheid om die werking te ondergaan, zo neemt men die betrekkingen in acht, men houd ze in gedachten, men paart dezelve samen; en wanneer ze voldoende zyn, zo ten opzichte der klaerheid als ten aenzien van 't getal, dan ziet men het daer uit opgemaekte aen als de reden van het gewrocht, als de verklaring van dat gewrocht door zyne oorzaak. — Dus vertoont zich de Wysgeerte als in de wieg; dan dit is aenvanglyk genoeg; 't voldoet, dat ze gebooren is: gebooren zynde in den schoot der Ondervindinge is ze geschikt, om verder opgekweekt te worden door de Reden; om, de dagen der kindscheid en de jaren der jongelingschap doorgeloopen hebbende, tot een manlyken staet te geraken, en tot die volmaektheid te komen, welke de Menschlyke Wysgeerte bereiken kan.

Mengelwerken van Wysbegeerte, Geschied- en Letterkunde, door den Heer DE VOLTAIRE. *Uit het Fransch vertaalt. Te Rotterdam by* H. Beman 1768. *Twee deelen, behalven de Voorreden* 786 *bladzyden in octavo.*

DEze Mengelwerken behelzen, gelyk de Tytel reets enigermate aenduid, de gedachten van den Heer *de Voltaire*, over onderwerpen van verschillende studie. Zyne uitgebreide belezenheid en de vlugheid van zyn geest stellen hem in staet, om dezelven te behandelen; is 't juist niet altyd op ene bondige, ten minste op ene levendige wyze, die geschikt is, om 't gros der Lezeren te behagen; en zekerlyk nog uitgebreider aengenaem zou wezen, indien 'er niet hier en daer enige Satirique trekken tegen de Heilige Schriften onder vermengd waren. Een Lezer, die oordeels genoeg bezit, om losse raillerie van bondig oordeel te onderscheiden; of zulke trekken; die door geen de minste rede ondersteund zyn, gelyk 'er hier ettelyken in voorkomen, zonder te sterk geërgerd te worden, kan overslaen, als buitenspoorige stappen van een al te speelend vernuft,

nuft, zal 'er nog al ettelyke beschouwingen in vinden, die zyne aendacht verdienen, zyne opmerkzaemheid verlevendigen, en hem aenleiding geven, om 'er bepaelder op te denken. Men zal 'er dus met nut gebruik van kunnen maken; te meer daer de Heer *de Voltaire* veel al het oog heeft op de buitenspoorigheden, die 'er in deze en gene Studien plaets hebben; en voorts meerendeels bedoelt de vervolgzucht tegen te gaen, mitsgaders de denkbeelden van Rechtvaerdigheid en algemene Liefde in te boezemen. — Uit het volgende Stukje, behelzende *een Gesprek tusschen* Ariston, *een Stads Burger*, *en* Teotimus *een Dorps-Pastoor*, kan men enigzins afnemen, welk denkbeeld die Heer voed van een goed Pastoor, waerom wy 't zelve te eerder tot een staeltje uit deze Mengelwerken verkoozen hebben.

Ariston.

„ Geluk myn waarde Teotimus. Ik hoor dat gy een Pastory op 't Land gekregen hebt."

Teotimus.

„ Ik dank u: 't is waer, ik heb eene kleine Parochy verkregen, ook ben ik 'er meerder mede in myn schik, dan met eene groote. Ik bezit maar een bepaald gedeelte kennis en werkzaamheid, zeventig duizend zielen onder myn opzigt te hebben, zou zekerlyk boven het vermogen zyn van my, die maar eene ziel bezit. Ik heb altoos het zelfs vertrouwen van die lieden bewondert, die zich met zulk een zo uitgestrekt gebied belastte. Ik voel my onbekwaam tot zulk eene beheering; een groote kudde zou my verlegen maken; maar mogelyk zoud ik aan een' kleene eenig goed kunnen doen. Ik ben zo ver in de rechten gevordert, dat ik myne arme Parochianen beletten zou, om elkander door Procesfen te vernielen. Ik weet genoeg van de Geneeskonst om hun, wanneer zy ziek zyn, eenige eenvoudige middelen te kunnen voorschryven; en ik heb eene genoegzame kennis van den Akkerbouw, om somtyds door myne raadgevingen van nut te kunnen zyn. De Heer en de Vrouw van de plaats zyn eerlyke lieden en gansch geen fymelaars, deze zullen my helpen goed doen. Ik vlei my, redelyk gelukkig te zullen leven, en dat niemand ongelukkig door my zyn zal."

Ariston.

„ Spyt het u niet ongehuwt te zyn? Een' vrouw zou u tot grooten troost kunnen strekken; 't zou aangenaam wezen na de Mis Gelezen, Gepreekt, Gezongen, *Gecommunieert*

nieert, Gedoopt, Gebiegt, *Gecatechiseert*, en Begraven te hebben, tot uwent eene lieve, goedaartige en brave echtgenote aan te treffen, die zorg voor uw linnen en voor uw persoon droeg, die u zou vervrolyken als gy gezond waart, en u op zoude passen als gy door ziekte het bed hield; die u lieve kinders zou baren, welke gy door eene goede opvoeding tot nuttige leden van den staat zoudt maken. Ik beklaag u, daar gy mensch zyt, versteken te moeten zyn, van dien troost, welke den mensch' zo nodig is."

Teotimus.

„ De Griekfche Kerk doed zeer haar best, hare Priesteren het Huwlyk aan te prediken; de Anglicaansche Kerk en de Protestanten gebruiken dezelfde wysheid; de Latynsche Kerk heeft eene andere wysheid die het tegengestelde eischt. Misschien dat in deze tyden, nu de Geest van wysbegeerte zo sterk toeneemt, 'er by de eene of andere Kerkvergadering wetten zullen gemaakt worden, die voor de menschlykheid gunstiger zyn, dan die van het Concilie van Trenten. Maar ondertusschen moet ik my gedragen naar de tegenwoordige wetten. 't Valt hart, ik weet het, maar hoe veele lieden die ver boven my waren, hebben 'er zich aan onderworpen, des zou 't my niet voegen, te morren."

Ariston.

„ Gy zyt geleerdt, en bezit eene wyze welsprekenheid; hoe meent gy voor uwe Landlieden te Prediken?"

Teotimus.

„ Gelyk ik voor Vorsten doen zoude; ik zal altoos van Zedekunde spreken, en nimmer over Geloofsverschillen of spitsvinnigheden. God verhoede dat ik immer de loutere, de heiligmakende, de daadlyke, de byblyvende, de genoegzame genade trachte te doorgronden; of dat ik onderzoeke, of de Engelen, die met Abraham en Lot aten, een ligchaam hadden, dan enkel schenen te eten; 'er zyn duizende dingen daar myne toehoorders nimmer iets van hooren zullen, noch daar ik my zelve mede meen te vermoeijen. Ik zal zoeken, brave, eerlyke lieden van hun te maken, en trachten, zo veel ik kan, zelf een onberispelyk leven te leiden. Ik meen geen Theologanten te maken, en zo weinig Theologant te zyn als mooglyk is."

Ariston.

„ ô De goede Pastoor! Ik zal in uwe Parochie een Buitenplaats koopen. Mag ik u bidden, zeg me, hoe gy u omtrent de Biegt zult gedragen?"

Teotimus.

„ De Biegt is een zeer goede zaak, een teugel voor de misdaden, en in de hoogste oudheid uitgedagt, by het vieren van alle de oude verborgenheden werd 'er gebiegt; wy hebben deze oeffening nagevolgt en geheiligt; zy is zeer goed om de haatdragende harten tot vergifnis te nopen, en om de kleene dieven te doen wedergeven, 't geen ze hunnen evenmensch mogten ontstolen hebben. De Biegt heeft echter eenige zwarigheden. 'Er zyn veele onbescheide Biegtvaders, vooral onder de Monniken, die somtyds meer zotheden aan de jonge Dochters leeren, dan alle de jongelingen van een gantsch Dorp zouden kunnen doen. Men moet in de Biegt geene kleene omstandigheden afvergen. 't Is geen gerechtlyke ondervraging; 't is een belydenis welke de Zondaar van zyne overtredingen doed aan 't Opperwezen, in de handen van een ander Zondaar, die zich op zyn beurt mede beschuldigt. Deze noodzaaklyke belydenis werd niet ingevoert, om de nieuwsgierigheid van eenig mensch te voldoen."

Ariston.

„ Zult gy gebruik van de *Ban* maken? "

Teotimus.

„ Neen; 'er zyn Kerkboeken die de Sprinkhanen, de Toovenaars en de Tooneelspeelders in den Ban doen; doch ik zal de Kerk aan de Sprinkhanen niet verbieden, alzo ze 'er nimmer komen. Ik zal de Tovenaars niet *Excommuniëgen*, wyl 'er geen Tovenaars zyn: en wat de Tooneelspeelders belangt, alzo deze van den Vorst een jaarwedde trekken, en van de Magistraat geduldt worden, zal ik my wel wagten tegen hen uit te varen. Zelfs wil ik u als aan een Vriend wel bekennen, dat ik veel smaak heb voor het Tooneel, wanneer 'er de zeden niet gekwetst worden. De *Misanthrope*, *Athalia* en andere stukken behagen my ten uitersten. Zy komen my voor als scholen, daar men de deugd en de welvoeglykheid predikt. De Heer van ons Dorp doed nu en dan eenige dezer stukken door jonge lieden, die gaven hebben, spelen. Deze vertoningen boezemen deugd in, door het aanloksel van vermaak; zy vormen den smaak, leeren wel te spreken, en wel voor te lezen. In dit alles vind ik niets als 't geen nuttig en onschuldig is; ook meen ik deze vertoningen tot myne stigting nu en dan by te wonen; maar altoos in een getraliede *Loge*, om den zwakken geen ergernis te geven."

Aris-

Ariston.

„ Hoe meer gy my uwe gevoelens openlegt, hoe ik meerder verlang uw Parochiaan te zyn. 'Er is maar eene zaak van eenige aangelegenheid die my doed aarzelen. Wat zult gy doen om uwe Boeren te beletten zich op Feestdagen dronken te drinken. Zy vieren dezelve altoos op die wyze. Hoe meenig ziet men 'er op die dagen met een hangend hoofd, en waggelende beenen, de oogen half gesloten, de mond den baard bezeverende, de handen langs hun lichaam hangende, de ooren enkel vatbaar voor een verward geluid, en ver beneden den staat der dieren gebragt, door hunne bedrukte en jammerende Vrouwen naar huis geleid; 's anderendaags onvermogend om met een zwaar hoofd te arbeiden, dikwils ziek, en langsamerhand, tot eenen redenloosen staat voor het overige van hun leven vervallende. Hoe velen ziet men 'er die, door den wyn woedende geworden, de bloedigste krakeelen verwekken, slaan en geslagen worden, en somtyds dit afschuwlyk Toneel door een Moord eindigen. Men kan niet ontkennen dat de staat meer onderdanen door die Feestdagen verliest, dan door de Veldslagen. Wat kunt gy doen om in uwe Parochie een zo afschuwlyk en schandelyk misbruik te verhoeden?"

Teotimus.

„ Ik heb hier al over gedagt en een party gekoozen. Ik zal hen oorloven, ja zelfs hen aanzetten, om op de Feestdagen na den morgendienst, dien ik zeer vroeg verrigten zal, hunne landen te bebouwen. 't Is gebrek aan handgebaar op den Feestdag, dat hen ter herberg lokt. Op werkdagen ziet men die ongebondenheden noch euveldaden niet. Een matige arbeid is gezond voor lighaam en ziel. Ook heeft de staat dezen arbeid nodig. Vooronderstelt eens vyf millioenen menschen, die daags, door malkander, ieder voor vyf stuivers werk doen, en deze rekening is niet zo hoog: deze vyf millioenen menschen maakt gy dertig dagen van 't jaar onnut. De staat verliest dus dertigmaal vyf millioenen vyf stuivers aan handwerk. God nu heeft zekerlyk noch dat verlies, noch de dronkenschap geboden."

Ariston.

„ Dus zoudt gy het gebed aan den arbeid paren. God gebiedt het een en ander. Gy zult dus God en den evenmensch dienen. Maar wat party zult gy in de twisten der Kerklyken kiezen?"

Teotimus.

„ Geene. De deugd die van God komt, word nimmer betwist. De gevoelens, die de menschen opperen, zyn aan twist en krakeel onderhevig."

Ariston.

„ ô De braave en goede Pastoor!"

De volmaakte Financier. Ontworpen door MARIA MACHIAVEL. *Uit het Italiaansche Handschrift door den Autheur in het Hoogduitsch overgebragt. En nu, volgens de eerste en Orgineele, en met aanmerkingen vermeerderde uitgaaven, van Venetien en Ceulen in het Nederduitsch vertaalt.* 1767.

EEn Schimpschrift op de Heren *Financiers*, waer in, op een Machiavellischen trant, onder den schyn van hen te leeren, wat hun te doen staet, het schadelyk en schandelyk gedrag veler *Financiers*, aen de Vorstlyke Hoven, en wel byzonder in Duitschland, ontvouwd word. 'Er komen hier en daer in dit Stukje enige geestige trekken voor, die quanswyze strekken ter verdeediginge van deze en gene slinksche handelingen van zommige *Financiers*; doch de Schryver heeft het meerendeels tot uiterstens gebragt, die niet wel in een schoonschynend daglicht gesteld konnen worden. Dit maekt velen zyner trekken te lomp, zo dat ze hunne aartigheid verliezen, en dus met geen genoegen gelezen konnen worden: en 't genoegen, dat men 'er nog uit zou konnen scheppen, word niet weinig gestoord, door de onnauwkeurigheid des Nederduitschen Overzetters in tael en styl. — Zie hier, ten voorbeelde, hoe de Autheur zich uitlaet over het willekeurige belasten der Onderdanen, ter voldoeninge van de behoeftigheden van den Vorst. (*).

Aengemerkt hebbende, dat een *Financier* de Onderdanen van

(*) Dat is te zeggen, ten einde den Vorst in staet te stellen, om *overeenkomstig met zynen staet te konnen leven*, waer door de Autheur, volgens de tael der groote Waereld, verstaet; „ een talryk en prachtig Hof en Tafel te houden, met een aenzienlyke Adel omgeeven te zyn; groote Gebouwen op te richten; een aenzienlyke Militie op de been te hebben; ter Jagd en ter groote Jagd alle vereischte Bediendens, Gereedschappen en Honden te hebben enz."

van een Vorst heeft te beschouwen, als veel gelykende na eene spons, die geen water geeft ten zy men ze drukt; bezeft hy wel, dat velen der Onderdanen deze leerstelling zullen wraken, en vind zich daer door genoopt, om te bewyzen, *dat een ieder Vorst na de Maat zyner behoeftigheden bevoegd is, en recht heeft om de Onderdaanen met belastinge te bezwaaren*: en hy oordeelt zulks te noodzaeklyker, om dat dit, volgens hem, de hoofdzaek is, naer welke een getrouw en geschikt *Financier* handelen moet. Zyn bewys deswegens vangt aldus aen.

„ Het is namelyk een geheel onloochenbaare en onwedersprekelyke waarheid, dat ieder Landsheer, land en NB. Bewoonders, als een Eigendom met al haar vermoogen Erft. — Erft hy de bewoonders, zo erft hy ze niet anders dan de Boer zyne Ossen, en de Moolenaar het Ezel van zyne Ouders erft. — Gevolgelyk begeert hy van hun diensten; doch wyl den Vorst ook haar vermogen erft, zo staat dat alles onder zyn macht en willekeur. — Dit is het rechte begrip, dat men zich van het erven des Lands en lieden te maaken heeft, en hier uit volgt ontegenzeggelyk, dat den Landheer, als hy zyn onderdaanen diensten oplegt, of geld van hun vordert, alleen dat geene neemt, dat hem als een eigendom behoort, en dat de Onderdaanen alleen bloote, schatbewaarders zyn die onder de macht van haar Landsheer staan."

De groote tegenwerping hier tegen, afgenomen uit het denkbeeld, dat men de Burgerlyke gezelschappen op den grond van het algemene geluk heeft ingerigt, en dat de onderdanen hunne persoonen en middelen geenszins aen de willekeur der Regenten afgestaen hebben, beantwoord onze Autheur, wel inzonderheid, door zich te beroepen op de Geschiedenis en Ervarenis. Hy erkent wel dat de Duitschers oudtyds op dien grondslag van 't algemeen geluk beheerscht zyn; maer de Geschiedenis, zegt hy, toont hem, dat dit een einde genomen heeft met Carel den Grooten; dat de Duitsche en Italiaensche Staten van dien tyd af, zonder enige voorwaerde van die natuur, beheerscht, en dus ook overgeërfd zyn; dat het gevolglyk den tegenwoordigen Landheer, volgens die erfenis, vrystaet, al het nut uit de bewooners te trekken, dat zyne Voorvaders werklyk getrokken hebben, of hadden konnen trekken. — „ Ik moet, *zegt hy vervolgens*, 'er altyt om lachen, als eenige systematische leeraars haar wonderlyke leerstellinge algemeen maaken, en ten nadeelen van de Duitsche Regenten

ten uitbreiden, het volk oproerig, en de Engborstige Regenten, het leeven door die gevolgen verdrietig maaken. — Zy stellen de gelukzaligheid des volks in alle opzichten, tot de ziel der handelingen van de Regenten, zo dat zy slaaven werden, van die geen die hun eigendom, ja wat meer is, die hun slaaven zyn. Is het dan zo licht het geluk der onderdaanen te bevorderen als het licht en aangenaam is een Haas te schieten, een Pas te maaken, of een Minuet te danzen? Waarlyk op deeze wys was den Boer gelukkiger, als de Vorst, wyl die nog eenige uuren des daags en het grootste deel des nachts rust ten minsten eenig vry genoegen heeft."

„Dat weezentlyk niemand gelooft, dat de bevordering van het geluk der onderdaanen de Hoofdpligt der Regenten zy, toont de Ervaring genoeg. — Die beezigheid is met zo veel zorge en zwaarigheden verbonden, dat ik bezwaarlyk gelooven kan, dat iemand de heerschappy over Land, Volk, Steeden, Dorpen en Landen, door gerechtelyke Procesfen, ten minste niet door 't zwaard, en verwoesting, door Moort en Vuur, met oogmerk om hun geluk te bevorderen, zoeken zouden, het is waarschynlyker, dat met dit oogmerk nooit eenen oorlog gevoerd is. — De laatste zelvs wiens hoofden echter Perzoonen van uitmuntende eigenschappen zyn, hebben niet het geluk der Boheemers noch dat van die van Silezien tot hun voorwerp gehad. — En echter ontbreekt het niet aan Procesfen, nog streeken, nog geweld om een stuk land en eenige lieden tot zich brengen, gevolglyk moet het geluk der onderdaanen hier niet meeden in Rekening gebragt worden. — Was het een Plicht van de Regenten, haar onderdaanen gelukkig te maaken, dan kan ik niet begrypen, hoe de hoovelingen vlyers en andere kruipende Dieren der Vorsten, dezelven by den aanwas van een stuk Lands vrolyk zoude konnen gelukwenschen. — By die gelukwenschingen moest dan de hoogste graad der deugd de dryfveder zyn, of een ieder moet gelooven den naam was zy alleen daarom aangenaam, wyl daar door de Hofstaat en wellust aanwast; in het eerste geval zoude zo een gelukwenschings Compliment omtrent zo luiden: Ik verheuge my, over het geluk, dat zyn Majesteit (of zyn Genade) door de verkryging van dit of dat land, de verbintenis, en verplichting voor het onschatbaar geluk, en tevens de grootste zorge en moeilykheeden bekoomen heeft om de bewoonders gelukkig te maaken; uwe zeegenryke waapenen

nen die het land tot een woefteny gemaakt hebben, zullen de Inwoonders gelukkig doen zyn. —— Doch ik denk niet dat dit de Hoftaal is. Ze is veel te Melancoliek en behoort alleen in het land der diep en zuur denkende Hipocondriefche Philofoophen. —— Aan het Hof zoude zo een Compliment de grootfte treurigheid veröorzaaken, en alle leevendigheid verbannen. —— In 't burgerlyke leeven, zoekt men niet de zwaarigheeden, maar alleen het nuttige en aangenaamen; aan de Hooven bekommert men zich daarom het allermeest, onder de Zon, ten klaar bewys dat zy hier in niet anders denken, dan het gemeen, en gevolglyk het nuttigfte zoeken."

„ Ik wil niet tegenfpreeken, dat het niet een van de grootfte en volmaaktfte geneugtens van een Redelyk Schepzel zyn zouden, andere haar geluk te konnen bevorderen. —— Doch kan men hier uit wel met recht de Plichten der Vorften aflyden? ziet een ieder, en byzonder die geenen die aan het Roer van Staat zitten, zeer licht; dat een Regent zonder zyn eigen vergenoegen, zyn eigen welvaart te rug te ftellen, bezwaarlyk het geluk zyner Onderdaanen bevorderen kan? of wil men dat de Plichten voor zich zelvs zullen volgen, op die van andere? —— Wie doet dit myn waarde Leezer? —— Waarom moet het dan den Vorst doen? —— De Finantie is zo een groote beezigheid, dat een Vorst die zich daar mee bekommert wynig tyd heeft om andere zaake te verrichten, ten minfte niet om aan het geluk zyner Onderdaanen te denken". —— Onze Autheur breid zich voorts, met zodanig ene redeneerwyze, nog breeder over dit onderwerp uit; en beweert zelfs eindelyk, dat de welvaart van het Land en der Onderdanen eischt, dat zy met zware belastingen bezwaert worden, als ftrekkende om de Inwoonders arbeidzaem en nederig te maken. Deze denkbeelden boezemt hy den *Financier* als zeer gewichtig in, en toont hem tevens, hoe hy 'er met voorzichtigheid gebruik van moet maken. — Doch 't is niet noodig dat wy hier op verder ftaen blyven, 't reeds bygebragte is overgenoeg om de manier van 's Autheurs behandeling te leeren kennen.

Requesten van HENDRIK BAGH, *Kastelein in 't Heeren Logement den Burg te Leyden, over de verregaande Misbandelingen hem aangedaan, door* JUSTUS VAN DER HOEVEN, *Vaendrig in een Compagnie van 't Regiment Guardes Dragonders van zyn Hoogheid, den Heere Prince Erfstadhouder. Met de Appointementen daar op verleend.*

DE Heer *Bagh* beklaegt zich in dezen, by Requeste, gepresenteerd aen den Wel-Edelen Gestrengen Krygsraed van 't bovengenoemde Regiment, Guarnisoen houdende binnen de Stad Leyden, over den Heer *van der Hoeven*. Dezelve heeft hem, volgens zyne depositie, op ene publique plaets, zonder daer toe enige wettige reden te hebben, met rottingslagen geslagen; en op zyne verdeediging enige Dragonders gelast hem geweldadig van daer te verdryven; 't welk onder veelvuldig slaen, schoppen en stooten is uitgevoerd, tot dat hy, zyne Chaise, by geluk daer digt by staende, bereikt hebbende, hunne handen is ontkomen. Hier tegen verzoekt hy Satisfactie enz. Het appointement daer op gegeven luid, dat 'er in dit verzoek, zo als het is leggende, niet kan worden getreden, en dat het zelve mits dien van de hand gewezen worde; overlatende aen den Suppliant zyne actie verder te institueren, in zulker voege als hy zal oordeelen te behooren. De Heer *Bagh*, zich met dat Appointement bezwaerd vindende, heeft zyn Requeste herhaeld, met redengevinge van zyn bezwaer; doch de Wel Ed. Gestrenge Krygsraed heeft gepersisteerd, by 't reeds verleende Appointement. — De Suppliant, zich dus een en andermael gefrustreerd ziende, geeft deze Papieren openlyk in 't licht; en schynt dus zyne Actie over te geven aen de Rechtbank van 't Gemeen. Wat nuttigheid hy daer uit verwacht, is niet wel te raden: of het moest zyn, dat hy anderen, door zyn voorbeeld, wilde leeren, voorzichtiger te zyn; en de algemene les geven, om liever uit den weg te loopen, dan een onbezonnen en driftig mensch te staen.

His-

Historie van Sophia de Francourt. *Door den Heer* SAURIN, *Lid van de Fransche Academie. Te Amst. by* S. van Vlissingen 1769. *Behalven de Voorreden enz.* 253 *bladzyden in octavo.*

EEn Zedekundige Roman, welke de Ondeugd ten haetlykste afschildert, en de Deugd in haren luister vertoont, door middel van een zeer wel ingericht Historisch verhael; dat van de Jeugd, in een ledig uur, met nut en vermaek gelezen kan worden. De volgende les van den Graef *van Francourt* aen zyne Dochter *Sophia* kan der Jeugd niet te veel ingescherpt worden, waerom wy dezelve ook hier zullen overnemen.

„ Ik moet u alleen vermanen, op uw hoede te zyn tegens de strikken, daar de boosheid uwe jeugd zonder ondervinding in zou kunnen trekken. Gy zyt gelukkig genoeg geboren, om het kwaad niet te kunnen vermoeden en u te wagten voor de schelmery; de oprechtheid heeft moeite om zich een denkbeeld te maken, dat 'er valsche, schelmagtige en wrede menschen genoeg zyn, die zich een kwaadaartig vermaak maken, een ander te beledigen; en 't is zeldzaam, dat ene zuivere ziel zich genoeg wapent tegens schelmen, waar van zy het slagtoffer niet geweest is. 't Is ondertusschen niet dan een verstandig wantrouwen, 't welk de onnozelheid voor deszelfs konstenaryen behoeden kan: en 't is dit wantrouwen, myn lieve SOPHIA, dat ik u in ernst aanbeveel. Het valt hard kwade gedagten van een ander te hebben; doch de voorzichtigheid, gevestigd op schadelyke en herhaalde ondervindingen, vordert het. Deze eischt, dat gy u versterkt tegens de begoogelingen der vrindelykheid, en uwe achting op een hogen prys stelt, dewelke gy niet dan na een ryp onderzoek geven moet, om dat alle harten niet de edele oprechtheid van het uwe hebben. Haat de menschen niet, dit zou reeds van te voren ene regtvaardiging zyn voor de zamenspanning, dewelke tegens u zou konnen gemaakt worden: doch denk, dat 'er diergelyke menschen zyn, en by ongeluk in groot getal; het geen genoeg te beklagen is; om dat men de onschatbare waardye van de inwendige vrede des harte niet bemerkt, die door een zuiver geweten alleen verkregen kan worden; om dat 'er menschen zyn, die, gekwelt wordende door de knagingen van hun gewissen, menen, dat zy de bitterheid van dezelven verminderen, door voor anderen,

die

die in onschuld leven, dezelve poelen van verderf te openen, in welke zy gestort zyn, en dat de helsche geesten minder kwaad en vertoornt tegens hen zullen zyn, als zy andere slagtoffers te verscheuren zullen hebben.

„ De kennis van de waereld zal u andere voorwerpen, die min hatelyk zyn, opleveren, doch dewelke niet dan gevaarlyk zyn: het zyn die flechthoofden, die om de vermoeijing der opmerking te ontgaan, zich in de snelle draaikring van de mode geworpen hebben, die door ene toegevenheid, die veel eer uit traagheid dan uit liefderykheid haar oorsprong neemt, altoos gereed zyn alle fouten door het voorbeeld van erger euveldaden, die by ongeluk maar al te gemeen zyn, te verschonen. Zy, onbekwaam zynde, min door boosheid dan door levenloosheid, om hunne plichten te vervullen, hebben geen werkzaamheid, dan om afleidingen na te lopen, die de gewoonte met den naam van vermaken vereert, en zonder dat zy ondeugend geboren zyn, door de stroom 'er ingesleept worden. Gelukkig voor hun, zo zy maar alleen nutteloze leeglopers zyn! Voor deze is het, myn dochter, dat gy u het meest wagten moet! hun uiterlyk is schitterende, hun spreektrant is lugtig, zy zyn gewoon over rozen te huppelen, en den lieflyken reuk van dezelven gedurig te ademen en van zich te geven; hunne bevalligheden vleijen, hun voorbeeld verleidt, en wel dra offert men, gelyk zy, aan het verlangen om luisterryk te zyn, een wezenlyker goed, den vrede des harte en de liefde voor zyne plichten. Ik zal u niet spreken van die monsters door de ligtmissery bedorven, en met duizend euveldaden bevlekt, deze zyn min gevaarlyk; de ondeugd, zal zy zich in een beminlyk daglicht vertonen, heeft het masker der deugd nodig".

De nieuwe DON QUICHOT, *Kluchtig Blyspel. Gedrukt voor de Liefhebbers* 1768. *In octavo* 44 *bladzyden.*

DE hoofdzaeklyke inhoud van dit Blyspel is, een bedrog gespeeld aen een Man van jaren, die zich als een schatryk Heer gedraegt, en veel gelds verspilt, om langs dien weg tot een aenzienlyk Huwlyk te geraken; zich voorstellende, *Un bon Mariage payera tout*, *een goed Huwelyk zal de kosten boeten.*

Enige snaken *Don Quichot*, die een Persoon verbeeld, welke voorgeeft iemant te beminnen, zonder dat hy ze kent,

kent, door middel van ene gewezen Kamenier, in den waen gebragt hebbende, dat hem ene gunstige gelegenheid geboden was, om een grooten schat te behuwlyken, weten hem zo ver te misleiden; dat hy zyne aenstaende Bruid met kostlyke geschenken vereere, en een Trouw-Contract tekene; waer in men zich wederzyds, in geval van breuke, voor ene somme van 10000 zilvere ducatonnen verbind, met renunciatie van alle prezenten ofte donatie, hoe genaemd, gegeven of gedaen. Dit alles geschied onder de bewilliging en met toestemming van *Luchtbart*, die voor den Oom der Minnaresse, welke als een Ouderloos kind voorkomt, speelt. Het Stuk dus ver gebragt zynde, komt *Ferdinant*, die quanswyze de Vader van *Luchtbart* is, onverwagt op de Buitenplaets; verwondert zich over den toestel en de beweging die hy aldaer bemerkt; verneemt eindelyk uit *Luchtbart*, wat 'er gaens is; en tevens ontdekt *Don Quichot*, dat men hem deerlyk misleid heeft. Het einde hier van is het aengaen van een accoord; volgens het welke *Don Quichot* van dien Echt ontslagen, en 't Contract verscheurd word; mits dat hy zyne gewaende Minnaresse de kostlyke geschenken, waer mede hy haer begiftigd heeft, late behouden; waer toe die Minnaar zich genoodzaekt vind zyne toestemming te geven.

Het beloop van dit Spel is zeer wel geregeld, in ene goede schikking voorgedragen, en 't natuurlyke na genoeg in 't oog gehouden. Alleen zou men deswegens byzonder konnen aenmerken, dat het tweede en derde Tooneel, van 't Tweede Bedryf, vertoonende een onderhoud van *Don Quichot* met een Hospes en deszelfs Huisvrouw, in of voor ene naestgelegen Herberg, te sterk is, om natuurlyk genoemd te worden: men zou, zonder hem als een volslagen gek te doen handelen, hem wel gevoeglyker rol hebben konnen geven, waer in hy zich als een schatryk Man deed gelden. — De bedoelde hoofdleering word in 't slot kortlyk voorgesteld met deze woorden.

Dus word een dwaaze Min, die waare schoonheid deerd,
En meer het blinkend Goud dan Deugd en Gaaven eert,
Ten koste van de beurs des Minnaars best genezen:
Elk laat zich Don Quichot een leerzaam voorbeeld wezen.

Resolutie door den grooten Kerkenraad der Luthersche Gemeente te Westzaandam, in dato den 17 *Maart* 1768 *genomen; En waar by* Do. PETRUS ALBERTUS MONINX, *Predikant in dezelve Gemeente, by Provisie van zynen Predikdienst is gesuspendeerd geworden. Te Amst. by* C. N. Guerin. *Met de vereischte Bylagen en ene Voorreden*, 46 *bladz. in groot quarto.*

VOlgens de hier nevensgaende Papieren heeft Do. *Moninx* zich schuldig gemaekt aen onwilligheid in 't waernemen van zynen dienst, aen moedwillig veronagtzamen van denzelven, aen zeer slechte behandelingen van zynen Kerkenraed, en voorts een gansch zeer aenstootlyk en ergerlyk leven geleid. Dit heeft den Kerkenraed, na vooraf *zachter* middelen aengewend te hebben, eindelyk doen besluiten, „ om hem by provisie van deszelvs predikdienst te suspenderen, en voorts van deze provisionele suspensie kennis te geven, aan hunne en de drie nabuurige Gemeentens, [te weten Alkmaar, Hoorn en Monnikendam,] ten einde met communicatie en overleg van dezelve deze provisionele suspensie te veranderen in een finaal depostement".

NARICHT AEN DEN LEZER.

NA het uitgeven van No. XI, waer in de Gedichten van den Heer W. VAN DER POT bygebragt worden, en bladz. 472 uit dezelven gemeld word: „ dat MARIA VAN UTRECHT zou zyn geweest ene Dochter van MARIA VAN STORM VAN WENA, in wettigen Huwelyke verwekt, by JAN JACOBSZ. VAN UTRECHT", is ons nog ter hand gekomen *een tweede Byvoegzel* van dien Heer, om dit bericht tegen te spreken. In 't zelve verklaert hy desaengaende door een schynbaer bewys bedroogen te zyn, en onder anderen in de acte van legitimatie van MARITGEN VAN VUYTRECHT, gedagtekend 14 November 1575, het volgende woordlyk gelezen te hebben, „ dat zy was „ de natuurlyke Dogter van ADRIAEN WMSZOON PLAS en MAGDALENA JANSDOGTER VAN VUYTRECHT, alle beyde vry en de ongebondene Personen, en voorts, dat zy Supplt. haer van jonxs af tot dien dage toe deugdelyk ende eerbaerlyk gedragen had, invoege dat zy Supplt. uyt dien hoofde by hare Oomen, Mr. JACOB VAN VUYTRECHT ende PAUWELS VAN VUYTRECHT, gehele Broeders van de voorn. MAGDALENA VAN VUYTRECHT, haar Supplts. Moeder, in haar huys opgevoed, onderhouden ende getracteert is, ende nader by den voorn. PAUWELS VAN VUYTRECHT gehouden was als haar Zusters Dochter, in allen schyn, of zy uyt wettelyk huwelyk geboren ware, enz."

RE-

REGISTER

VAN

BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in het Tweede Deels Eerste Stuk van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig, verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

B.

C.

J. en I.

K.

L.

M.

R.

